Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Halkbilimi Bilim Dalı

TÜRK DÜNYASINDA BİLMECE

Dilek TÜRKYILMAZ

DOKTORA TEZİ

Ankara, 2007

TÜRK DÜNYASINDA BİLMECE

Dilek TÜRKYILMAZ

Doktora Tezi

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Halkbilimi Bilim Dalı

Ankara, 2007

KABUL VE ONAY

Dilek Türkyılmaz tarafından hazırlanan “Türk Dünyasında Bilmece” başlıklı bu çalışma, 06 Aralık 2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

_____
Prof.Dr.Hasan ÖZDEMİR (Başkan)

_____
Prof.Dr.Ziyat AKKOYUNLU (Danışman)

_____
Prof.Dr.Özkul ÇOBANOĞLU

_____
Doç.Dr.Nebi ÖZDEMİR

_____
Doç.Dr.Metin ÖZARSLAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr.İrfan ÇAKIN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım Doktora Tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıda kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişeme açılabilir

☐ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

06 Aralık 2007

Dilek TÜRKYILMAZ

TEŞEKKÜR

Her çalışma gibi, bu çalışma da ortaya çıkana kadar pek çok kişinin destek ve yardımını gördü. Her birinin ismini burada zikredemeyeceğim bu kıymetli insanların katkıları, hiç şüphesiz her tür teşekkür ve takdir cümlesinin üzerindedir. Çalışmanın başından beri benden bilgisini, ilgisini, yardımını ve desteğini esirgemeyen, fikirlerimi rahatlıkla tartışabildiğim değerli danışman hocam Prof.Dr.Ziyat AKKOYUNLU'ya ;

Fikir ve düşüncelerimin olgunlaşmasında her tür fikrî desteğini benden esirgemeyen, umutsuz anlarımda, çekinmeden kapısını çalıp cesaret aldığım, onbeş yıldır öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, değerli hocam Prof.Dr.Özkul ÇOBANOĞLU'ya; bir Halkbilimi öğrencisi olmak konusundaki tercihimde büyük payı olan ve Hacettepe'ye geldiğim ilk günden beri çalışmalarımla ilgili her türlü konuda benden bilgisini ve tecrübesini esirgemeyen değerli hocam Doç.Dr.Metin ÖZARSLAN'a; Lisans eğitimimden bu yana öğrencisi olmaktan gurur ve mutluluk duyduğum, her sohbetimizden sonra zihnimde yepyeni fikirlerin oluşmasına vesile olan kıymetli hocam Doç.Dr.Nebi ÖZDEMİR'e ve bu hocalarımın şahsında üzerimde emeği olan bütün hocalarıma;

Bilmece metinlerini temin etmekte sıkıntılı bir sürece girdiğim bir anda, lûtfedip bana özel arşivlerini kullanma imkânı veren Prof.Dr.Fikret TÜRKMEN'e, Prof.Dr.Saim SAKAOĞLU'ya, Yaşar KALAFAT'a;

Yine, metin temin etmem konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof.Dr.Alimcan İNAYET'e, Sevda TALU'ya, Pınar DÖNMEZ FEDAKAR'a, Yılmaz ÖZKAYA'ya, İsmail Mehmed EMİN'e, Aynur ASKEROVA'ya, Gönül GÖKDEMİR'e, İrina IUSUMBELİ'ye; Türk dünyasıyla ilgili çalışmaları, ilim alemine yapılan bir hizmet sayarak, bu sahaya gönül vermiş, bilgisini ve birikimini esirgemeden paylaşan bütün araştırmacılara;

Çalışmanın her aşamasında yanımda olduğunu hissettiğim sevgili arkadaşım, meslektaşım Eylem SALTIK'a ve hayatımı anlamlı kılan diğer özel insanlara; sonsuz sabrı ve şefkati ile özellikle de çalışmanın son zamanlarında bana katlanmak zahmetinde bulunan, dualarını bir an bile üzerimden eksik etmeyen, hakkını asla

ödeyemeceğim canım ANNEM'e ve hep yanımda hissedip, manevî varlığından güç aldığım canım BABAM'a, lisans eğitimimden bu yana, teknik konulardaki çıkmazlarımda imdadıma yetişen, tek kurtarıcım, biricik ablam Funda CELKAN'a ve abim Ahmet CELKAN"a; en sıkıntılı olduğum zamanlarda bile beni varlıklarıyla neşelendiren ve bana güç veren biricik kardeşim Ahmet TÜRKYILMAZ'a ve biricik yeğenim Mehmet CELKAN'a teşekkür etmeyi ödenmesi gereken zevkli bir borç telâkki ediyorum.

ÖZET

TÜRKYILMAZ, Dilek. Türk Dünyasında Bilmece, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Çalışmada, bir sözlü kültür ürünü olan bilmece türü, Türk dünyası ölçeğinde mukayeseli olarak incelenmiştir. Bu çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırma alanının sınırları çizilmiş ve araştırmanın amacı ortaya konmuştur. Aynı kısım içerisinde, Türk dünyası genişliğinde ele alınan bilmecelerln materyal temini için araştırılan kaynaklar, bu kaynakların ilişkili olduğu olduğu lehçe ve şivelerin kısaltmalarıyla birlikte bir "corpus" bütünlüğü içinde verilmiştir.

Birinci bölümde, öncelikli olarak bugüne kadar Türkiye'de yayınlanmış müstakil bilmece kitapları, folklor ve halk edebiyatı kaynakları ve bazı sözlük ve ansiklopedilerdeki bilmece tanımlamaları, tasnifleri tenkidi bir şekilde değerlendirilmiştir. Aynı mesele, Türk dünyasının diğer bölgelerinden tespit edilebilen kaynaklar dikkate alınarak da tartışılmıştır. Batılı araştırmacıların belli başlı çalışmaları da yine bu kısımda ele alınmış ve bakış açıları tartışılmıştır.

İkinci bölümde, bilmece araştırmalarının en çok üzerinde durulan tür ve şekil meselesi, yerli ve yabancı araştırmacıların tespitlerinden hareketle ele alınmış ve bilmecenin diğer sözlü türlerle olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşılmıştır. Bilmecelerin yapı ve biçim ile ilgili özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, bilmecelerin bir tür olarak ortaya çıkışı, ilk bilmece örnekleri ve bu bilmecelerin işlevleri üzerinde durulmuştur. Bilmecelerin mitolojik dönemle olan bağları da bu bölümde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, Türk dünyası ölçeğinde tarihsel ve güncel, yazılı kaynaklardan taranarak binlerce bilmece metni arasından derlenen 700 kadar Türk bilmecesi öncelikle cevaplarının ortak olması, sonra şekil ve düşünce benzerliği ölçütleriyle otuzüç konu başlığı altında tematik bir tasnife tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türk dünyası, bilmece, bilmece geleneği

ABSTRACT

TÜRKYILMAZ Dilek. Riddle in the Turkish World, Doctoral Dissertion, Ankara, 2007

In the study, riddle which is a kind of verbal culture is abstracted comparatively. This study is formed with introduction, four part and result. At the part of introduction the scope is limited and the objective of study is presented. In the same part inspected sources for obtaining the materials of riddles handled in the width of the Turkish World, and the sources with the dialect and the accents presented in the “corpus” part with abbreviations.

In the first part published private riddle books in Turkey, folklore and folk literature sources and the definitions of riddles in some dictionary and encyclopedias are evaluated classifications with critical review. The same case, are debated considered as the other sources determined from other areas of the Turkish world. Central studies of westerner researches are also handled and debated in this part.

In the second part, type and shape cases which continued to inspect of the riddle researches handled by the light of the determinations of the domestic and foreign researches and the relations of the riddle of the other verbal kinds are concentrated on. It is studied that to present to related features of the riddles of structure and shape cases.

In the third part, the riddles arising as a type, first riddle samples and functions of the riddles are reposed on. Mythological connections of the riddles are inspected also in this part.

On the fourth part, on the scale of the Turkish world historical and current 700 Turkish riddles with scanned between thousands of riddle text from written sources, with priority sharing the similar answers, then with scale of shape and mind similarity are subjected to classification with thirty-three subject heading as thematically.

Key words: Turkish world, riddle, riddle tradition.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür iii

Özet v

Abstract vi

İçindekiler vii

Önsöz xiii

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Alanı 1

Araştırmanın Amacı 1

Corpus 2

Kısaltmalar 6

1.BÖLÜM

BİLMECE NEDİR?

1. Bilmece Tanımları 7

1.1. Türkiye'de Yapılmış Çalışmalarda Bilmece Tanımları 7

1.1.1. Müstakil Bilmece Kitaplarında Bilmece Tanımları 7

1.1.2. Bilmece Bahsi Geçen Folklor ve Halk Edebiyatı Kitaplarındaki Bilmece Tanımlar 9

1.1.3. Bazı Sözlük ve Ansiklopedi Maddelerinde Bilmece Tanımları 10

1.2. Diğer Türk Topluluklarında Yapılan Çalışmalarda Bilmece Tanımları 12

1.2.1 Azerbaycan Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 12

1.2.2. Irak (Kerkük) Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 14

1.2.3. Iran Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 14

1.2.4. Kıbrıs Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 15

1.2.5. Kazan Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 15

1.2.6. Karaçay-Malkar Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 15

1.2.7. Kırım Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 16

1.2.8. Kazak Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 16

1.2.9. Kırgız Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 16
1.2.10. Özbek Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları 16
1.3. Yabancı Kaynaklarda Bilmece Tanımları 17
1.4. Bilmeceyi Tanımlayan Bilmeceler 20
2. Bilmece Terimi 22
2.1. Divanü Lügati't- Türk'te Bilmece Terimi 23
2.2. Türk Dünyasında Bilmece Terimi 24
3. Bilmeceler Konusunda Yapılan Çalışmalar 25
3.1 Divanü Lügati't- Türk'te Bilmece ve Codex Cumanicus Bilmeceleri 25
3.2. Anadolu/Türkiye Bilmeceleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar 34
3.2.1. Kitaplar 34
3.2.2. Makale ve Bildiriler 42
3.2.3. Tezler 48
3.3. Diğer Türk Topluluklarının Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar 50
3.3.1. Azerbaycan Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar .. 50
3.3.2. Balkan Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar 54
3.3.3. Irak (Kerkük) Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar 58
3.3.4. İran Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar 59
3.3.5. Kıbrıs Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar 60
3.3.6. Doğu Avrupa Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar 61
3.3.7. Altay-Sibirya Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Çalışmalar 64
3.3.8. Türkistan Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar 66
3.4. Dünyada Yapılmış Bilmece Çalışmaları 71
4. Bilmecelerin Tasnifi 74
4.1. Türkiye Bilmecelerinin Tasnifi 75
4.2. Diğer Türk Topluluklarının Bilmecelerinin Tasnifi 90
4.2.1. Azerbaycan Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi 90

4.2.2. Balkan Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi 93
4.2.3. Irak (Kerkük) Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi 96
4.2.4. Kıbrıs Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi 98
4.2.5. Altay-Sibirya Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi 99
4.2.6. Doğu Avrupa Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi 100
4.2.7. Türkistan Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi 103
4.3. Dünyada Bilmece Tasnifi Çalışmaları 105

2.BÖLÜM

BİLMECELERDE TÜR VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

1. Bilmecelerin Diğer Türlerle Olan Münasebeti 109
1.1. Bilmece - Diğer Anonim Türler 109
1.1.1. Bilmece-Mani 109
1.1.2. Bilmece-Atasözü 115
1.1.3. Bilmece-Deyim 120
1.1.4. Bilmece-Tekerleme 121
1.1.5. Bilmece-Türkü 126
1.2. Bilmece - Sözlü Nesir 127
1.2.1. Bilmece-Masal 127
1.2.2. Bilmece-Halk Hikâyesi 136
1.2.3. Bilmece-Fıkra 138
1.3. Bilmece - Âşık Edebiyatı 140
1.3.1. Bilmece-Muamma 140
1.3.2. Bilmece-Lûgâz 145
1.3.3. Bilmece-Fıkhî Bilmece 149
1.4. Bilmece - Halk Temaşası 149
1.5. Bilmece - Şiir 151
2. Bilmecelerin Şekil Özellikleri 157

2.1. Mensur Bilmeceler 157
2.1.1. Olumlu-Yüklemli Bilmeceler 157
2.1.2. Olumsuz-Yüklemli Bilmeceler 158
2.1.3. Olumlu Soru Cümlesinden Oluşan Bilmeceler 158
2.1.4. Olumsuz Soru Cümlesinden Oluşan Bilmeceler 158
2.1.5. Yüklemsiz Bilmeceler 158
2.2. Ölçülü Manzum Bilmeceler 158
2.2.1. Beyitlerden Kurulmuş Bilmeceler 158
2.2.2. Üçlüklerden Kurulmuş Bilmeceler 159
2.2.3. Dörtlüklerden Kurulmuş Bilmeceler 160
2.2.4. Mısra Sayısı Daha Fazla Olan Bilmeceler 163
2.3. Ölçüsüz Bilmeceler 168
3. Bilmecelerde Kafiye Türleri ve Kafiye Düzenleri 169
3.1. Bilmecelerin Kafiye Türleri 169
3.1.1. Yarım Kafiye 169
3.1.2. Tam Kafiye 170
3.1.3. Zengin Kafiye 171
3.1.4. Cinaslı Kafiye 171
3.1.5. Çift Kafiye 172
3.2. Bilmecelerin Kafiye Düzenleri 172
3.2.1. Kafiye Düzeni aaba Şeklinde Olan Bilmeceler 172
3.2.2. Kafiye Düzeni aabb Şeklinde Olan Bilmeceler 173
3.2.3. Kafiye Düzeni abab Şeklinde Olan Bilmeceler 173
3.2.4. Kafiye Düzeni aaaa Şeklinde Olan Bilmeceler 173
3.2.5. Kafiye Düzeni abcb Şeklinde Olan Bilmeceler 174
3.2.6. Kafiye Düzeni aabc Şeklinde Olan Bilmeceler 174
3.2.7. Kafiye Düzeni abcc Şeklinde Olan Bilmeceler 174

3.2.8. Kafiye Düzeni aaab Şeklinde Olan Bilmeceler 174

4. Bilmecelerin Özellikleri 175

4.1. Yapısal ve Kurgusal Özellikleri 175

4.2. Bilmecelerin Cevap, Söyleyiş Tarzı, Tarif Edilişleri Bakımından Özellikleri – Bilmece Tipleri 181

4.3. Bilmecelerin Genel Özellikleri 185

3.BÖLÜM

BİLMECE GELENEĞİ

1. Bilmecelerin Kökeni ve Mitolojiyle Olan Bağı 189

2. İlk Bilmeceler ve Bilmecelerin İşlevleri 211

3. Bilmece Sorma ve Cevaplama Geleneği 217

4. Bir Gösterim Olarak Bilmeceler ve Bir İletişim Modeli Olarak Bilmeceler 228

4.BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI PARALEL BİLMECE METİNLERİ

1. Gökyüzü İle İlgili Bilmeceler 231

2. Yeryüzü ve Tabiat Hadiseleri İle İlgili Bilmeceler 262

3. Zaman İle İlgili Bilmeceler 292

4. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler 301

5. Kuşlar ve Kanatlı Hayvanlarla İlgili Bilmeceler 336

6. Böcekler ve Haşerelerle İlgili Bilmeceler 350

7. At İle İlgili Bilmeceler 371

8. Sebzeler İle İlgili Bilmeceler 378

9. Meyvelerle İlgili Bilmeceler 398

10. Çeşitli Bitki ve Hububat İle İlgili Bilmeceler 438

11. Ağaç ve Çiçeklerle İlgili Bilmeceler 450

12. İnsan Vücudu İle İlgili Bilmeceler 455

13. İnsan Fizyolojisi İle İlgili Bilmeceler 497

14. Evlilik ve Neticeleriyle İlgili Bilmeceler 502

15. Giyim-Kuşam ve Süslenme İle İlgili Bilmeceler 511
16. Dokuma ve Dikiş İle İlgili Alet Ve Malzemelere Dair Bilmeceler 529
17. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler 541
18. Mutfak Eşyaları İle İlgili Bilmeceler 561
19. Ev İçinde Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler 574
20. Eve Ait Unsurlar İle İlgili Bilmeceler 594
21. Çeşitli Aletlerle İlgili Bilmeceler 618
22. Ateş ve Isınma İle İlgili Bilmeceler 629
23. Aydınlanma İle İlgili Bilmeceler 646
24. Yazı-Kitap-Mektup İle İlgili Bilmeceler 657
25. Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceler 675
26. Ses ve Işık İle İlgili Bilmeceler 690
27. Nakil Vasıtalarıyla İlgili Bilmeceler 696
28. Silah ve Kesici Aletlerle İlgili Bilmeceler 704
29. Din ve Ölüm İle İlgili Bilmeceler 709
30. Müzik Aletleri İle İlgili Bilmeceler 715
31. Para ve Altınla İlgili Bilmeceler 717
32. Cevabı Birden Çok Olan Bilmeceler 719
33. Çeşitli Bilmeceler 724

SONUÇ 726

KAYNAKÇA 728

ÖNSÖZ

Türk dünyasıyla gelişen ilişkiler çerçevesinde mukayeseli folklor çalışmaları bir ihtiyaç olarak doğmuş ve oldukça önemli gelişmeler göstermiştir. Masal halk hikayesi gibi bazı türlerde yoğun biçimde görülen bu çalışmalar bilmeceler gibi türlerde aynı yoğunlukta değildir. Halk edebiyatımızın diğer türlere bakınca ihmal edilmiş olan bu türü hakkında bir takım genel çalışmalar, külliyatlar yayınlanmış, makale ölçeğinde mukayeseli çalışmalar da yapılmıştır. Mukayeseli çalışmaların hem bilmece türü hem de diğer sözlü edebiyat türleri için yeterli olduğu söylenemez. Son zamanlarda Özkul Çobanoğlu tarafından büyük emekle hazırlanmış olan Türk Dünyası Atasözleri Sözlüğü hem mukayeseli çalışmalar alanındaki büyük bir boşluğu doldurmuş, hem de bizim çalışmamızın hareket noktasını oluşturmuştur.

Tarihin çok eski dönemlerine kadar izleri sürülebilen bilmecelerin bizdeki ilk örneklerine Kıpçak dil sahasının eseri Codex Cumanicus'ta rastlamaktayız. Bu tarihten önceki bilmece metinlerine ne yazık ki sahip değiliz. Bu sebeple çalışmamızda tarayabildiğimiz en eski yazılı kaynak, Kuman-Kıpçak bilmecelerinin bulunduğu Codex Cumanicus'tur. Bu çalışmada yaklaşık 700 bilmece metninin Türk dünyasındaki varoluş sahaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırma alanımızın sınırları çizilmeye çalışılmış ve neyi amaçladığımız izah edilmeye çalışılmıştır. Aynı kısım içinde Türk dünyası bilmecelerinin tarandığı kaynaklar, lehçelerin ve şivelerin kısaltmalarıyla beraber corpus'ta verilmiştir.

Birinci Bölümde, Türkiye'de yapılmış bilmece çalışmalarındaki bilmece tanımlama gayretleri, münferit bilmece kitapları, ansiklopediler ve bilmece mevzuu yer alan kitaplardan örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Akabinde Türkçenin konuşulduğu diğer coğrafyalardan tespit edilebilen sınırlı sayıdaki kaynakta araştırmacıların benzer gayretleri örneklerle anlatılmaya çalışılmaktadır. Aynı konu dünyadaki çalışmalar ölçeğinde de ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı bölüm içinde bilmece teriminin Türk dünyasındaki karşılıkları, bilmece konusunda çalışan araştırmacılar ve bunların bilmeceleri ne şekilde sınıflandırdığı üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölümde bilmecelerin tür ve şekil meselesi ele alınmış, diğer sözlü türlerle olan münasebeti üzerinde durulmuştur. Yine bu bölüm içinde bilmecelerin yapısal ve biçimsel özellikleri Türk ve yabancı araştırıcıların bu konudaki fikirlerine yer verilmiştir.

Üçüncü Bölümde, bilmecelerin mitolojik dönemle olan bağları sorgulanmış, ilk bilmece örnekleri ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Bilmecelerin gelenek içinde sorulma ve cevaplandırma biçimleri diğer topluluklardan da örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü Bölümde ise yazılı kaynaklardan taranan binlerce bilmece arasından tespit edilmiş yaklaşık 700 Türk bilmecesi başta cevaplarının ortak olmasına, sonra şekil ve düşünce benzerliğinin ortaklığına dikkat edilerek 33 konu başlığı altında tasnif edilmiştir.

Sonuç kısmında ise yapmış olduğumuz tespitlerden ayrı bir değerlendirme yapılmıştır.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Alanı

Araştırmamızın konusunu, Türkçenin konuşulduğu bütün coğrafyalardaki ortak/paralel bilmece metinlerini belli bir sistematik içine yerleştirerek; Türk Dünyası ortak bilmecelerini tespit etmek oluşturmaktadır. Altay-Sibirya Türkleri sahasında, Altay, Hakas, Karagas, Tuva, Yakut; Batı Türkleri sahasında, Ahıska, Azerbaycan, Balkanlar (Batı Trakya, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya) Irak, İran, Kıbrıs, Türkiye; Doğu Avrupa Türkleri sahasında, Gagauz, Başkurt, Çuvaş, Kazan, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Stavropol Türkmenleri, Karaim, Kırım; Türkistan Türkleri sahasında Afganistan, Uygur, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen Türklerinin yaşadıkları coğrafyalardan toplanmış bilmece metinleri araştırmamızın alanını teşkil etmektedir.

Diğer yandan Türkiye, diğer Türk toplulukları ve dünyada bilmece türünün ne şekilde tanımlandığı, tasnif edildiği, bu tür üzerine yapılmış çalışmalar, bilmecenin yapısal ve biçimsel özellikleri, bir gelenek olarak yaşama biçimi, diğer türlerle olan ilişkisi, ilk bilmece örnekleri vs. çalışmamızın alanını oluşturan diğer unsurlardır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın amacı Türkiye Türkçesinde varolan bilmece örneklerinin Türkçe konuşan diğer Türk topluluklarındaki benzerlerini tespit ederek, “Türk Dünyası Ortak Bilmeceler Sözlüğü” adıyla yapılacak bir çalışmaya temel teşkil edecek nitelikte bir külliyat oluşturmaktır.

Türk dünyası bilmecelerinin tarih ve coğrafya eksenlerinde paralel metinlerine ulaşmak suretiyle, bu ürünlerin aynı kültürel kaynaktan beslenen mahsuller olduğunu göstermek mümkün olacaktır.

Bu sebeple ttü kısıltmasıyla ve Türkiye Türkçesiyle verdiğimiz madde başlığını oluşturan yaklaşık 700 bilmecenin Kıpçakça ve Osmanlıca gibi tarihi dönemlerdeki paralel metinler ile bunların Afganistan, Ahıska, Altay, Kuzey ve Güney Azerbaycan,

Makedonya-Kosova, Batı Trakya, Başkurdistan, Bulgaristan, Çuvaşistan, Dobruca, Deliorman, Gagauz, Hakasya, Karay, Kazak, Kıbrıs, Irak, Karakalpak, Karaçay-Malkar, Kırgızistan Kırım, Kaşkay, Kumuk, Nogay, Özbek, Tataristan, Tuva, Doğu Türkistan Türkmenistan ve Yakut (Saha) şeklinde sıralayabileceğimiz yer ve boyların lehçe ve şiveleriyle kullanılmakta olan şekillerinden tespit edebildiklerimiz verilecektir.

Öncelikle, çalışmamızda yer alan Türk dünyası bilmecelerinin derlendikleri yayınlar ve kaynak kişiler kaynakçası ile şive ve lehçelere ait kısaltmaları, en eski dönemden günümüze doğru tarihi ve güncel alfabetik sıralanışlarına göre vermek faydalı olacaktır.

Corpus

ttü. Türkiye Türkçesi: (Aça 1993; Başgöz 1999; Çelebioğlu 1979; Yavuz 1991).

kpçk. Kıpçak Türkçesi: (Tietze 1966).

osml. Osmanlı Türkçesi: (Abdülaziz Bey 2002; Sakaoğlu 1980a).

afgn. Afganistan Türkçesi: (Biray 2002; Dor 1982; Duymaz 2006; Turhan 1991).

ahsk. Ahıska Türkçesi: (Hacılı-Poladoğlu 1991).

alty. Altay Türkçesi: (AF 1998; Çağatay 1972, Çelik 1994; Dilek 2003; Ergun 1994, Radloff 1999; Tietze 1966).

balk. Makedonya-Kosova Tükçesi: (Hafız 1985; Hafız 1989; Hasan 2005; Kowalski 1919; Yardımcı 1998)

başk. Başkurt Türkçesi: (Süleymanov 2004; Tietze 1966; Tokatlı 1995)

blgr. Bulgaristan Türkçesi: (Ergülen 1998; Mollova 1959; Nemeth 1996; Tecemen 1998; Yançev 2002; Yenisoy 1997).

btrk. Batı Trakya Türkçesi: (Dede 1978; Kowalski 1919; Özyürek 1991a; Özyürek 1991b; Sağlam 1990; Sakaoğlu 1981a; Yardımcı 2005)

çuvş. Çuvaş Türkçesi: (Ersoy 2003; Thalhammer 1984; Tietze 1966; Yılmaz 2003).

dbrc. Dobruca Türkçesi: (Mahmut 1997; Önal 1997).

dğstn: Dağıstan Türkçesi: (DHGF 1991)

dlrm. Deliorman Türkçesi: (Acaroğlu 1944; Cebeci 1974; Kaderli 2001).

gagz. Gagauz Türkçesi: (Angelova 1999; GF 1996; Güngör 1983; Güngör-Argunşah 1991; Malacılı 2002; Manov 2001, Radloff 1904; Vasilioğlu 2002).

gazr. Güney Azerbaycan Türkçesi: (Dehkani 1357; Hakki 2000; Kafkasyalı 2002).

haks. Hakas Türkçesi: (Arıkoğlu 2003; Çağatay 1972; Radloff 1907; Thalhammer 1984).

ir-trkm. İran Türkmen Türkçesi: (Ağacanzade 1998).

krgs.Karagas Türkçesi: (Radloff 1907).

kary. Karay Türkçesi: (Altınkaynak 2006; Doğan 2005).

kazk. Kazak Türkçesi: (Alptekin 1996a; Alptekin 1996b; Amanjolov 2003; Berdiyaev 1989; Çağatay 1991; Durbilmez 2006; Mirzahmetuli 2004; KHE 1990).

kazr. Kuzey Azerbaycan Türkçesi: (Abbaslı 2000; Abdullayev 1986; Aça 1993; Ahundov 1994; Çağatay 1972; Davudova 1996; Ebdülhelimov 2000; Hacıyev 1992; Hacıyev 1996; Huluflu 1928; İbrahimov 1982; İsmayılov 2000; İsmayılov 2003; Kasımlı 1993; Menafi 1981; Nebioğlu 1995; Seyidov 1992; Veliyev 1988; Yavuz 1991).

kbrs. Kıbrıs Türkçesi. (Gökçeoğlu 1999; Kaya 1996; Sakaoğlu 1981b; Saracoğlu 1992; Yardımcı 1998; Yorgancıoğlu 1980).

kerk. Kerkük Türkçesi: (Beşirli 1979; Dakuki 1970; Kerkük 1972; Ketene 1990; Paşayev 1987; Saatçi 1984; Yardımcı 1998).

kırm. Kırım Tatar Türkçesi: (Asanov 1988; Bekir 1999; Radloff 1896).

kklp. Karakalpak Türkçesi: (Maksetov 1996; Şermuhammed Uli 2003).

krçy. Karaçay-Malkar Türkçesi: (Şahin (A.Soltanı) 1995; Tavkul 2002).

krgz. Kırgız Türkçesi: (Çağatay 1991; İbrahimov 2002; Kayıpov 2005; Orozova 1998).

krpph. Karapapah Türkçesi: (Yeniaras 1994).

kumk. Kumuk Türkçesi: (Hacıyev 2002; Pekacar 2003).

lbnr. Labnor Türkçesi: (Esen 2006).

nogy. Nogay Türkçesi: (Canıbekov; TDEK 1998).

özbk. Özbek Türkçesi: (Cumabayev 1994; Çelik 1986; Gulam 1981; Kahrar 2000; Tekin 2003).

rom-blgr-tatr. Romanya ve Bulgar Tatar Türkçesi: (Mollova 1975).

stvr.trkm. Stavropol Türkmenleri: (Kürenov 1995b).

tatr. Kazan Türkçesi: (Çağatay 1972; İsanbet 1970; Gamberov 1977; Tahir 1986; Temizyürek 2001).

trkm. Türkmen Türkçesi: (Bada 1999; Cumaev 1998; Çağatay 1991; Köse 2003; Kürenov 1995a; Thalhammer 1984; Tietze 1966).

trnçi. Tarançi Türkçesi: (Sertkaya 1999).

tuva. Tuva Türkçesi: (Radloff 1907; TDEK 1998; Thalhammer 1984).

urml. Urumlu (Urum) Türkçesi: (Altınkaynak 2005; Garkavets 1999).

uygr. Uygur Türkçesi: (Aratan 1965; Çağatay 1972; Çağatay 1991; Emet 2002; UFA 1998; UHAEK 2005).

yakt. Yakut (Saha) Türkçesi: (Thalhammer 1984; Vasilyev 1996)

Kısaltmalar

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
AF	:	Altay Folkloru
AKM	:	Atatürk Kültür Merkezi
Akt.	:	Aktaran
Bkz.-bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
DHGF	:	Dağıstan Halklarının Geleneksel Folkloru
Dök.Mrk.	:	Hacettepe Üniversitesi Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı Dökümantasyon Merkezi
ed.	:	Editör
GF	:	Gagauz Folkloru
Haz.	:	Hazırlayan
s	:	Sayfa
TDAY	:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDEK	:	Türk Dünyası El Kitabı
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TDTEA	:	Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi
TFA	:	Türk Folklor Araştırmaları
TFAY	:	Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
ty	:	Tarihi Yok
UFA	:	Uygur Folkloru Antolojisi
UHAEK	:	Uygur Halk Ağız Edebiyatı Kamusu.
vb.	:	Ve Benzeri
vd.	:	Ve Diğerleri
Yay.	:	Yayın

1.BÖLÜM

BİLMECE NEDİR?

1. BİLMECE TANIMLARI

Sözlü halk edebiyatı ürünlerinden biri olan bilmeceler, dünya folklorunun olduğu gibi, Türk folklorunun da en yaygın ve zengin türlerindendir. İnsanlığın ortaya koyduğu ilk sözlü ürünlerden biri olan bilmece, kavram olarak üzerinde durulmasına rağmen, tanım olarak üzerinde pek durulmayan bir türdür. Yabancı kaynaklar bu konuda biraz daha şanslıdır. Pek çok araştırmacı bu türle ilgili tanımlar yapmış olmasına karşın, ülkemizde araştırmacıların pek çoğu Prof.Dr.Şükrü Elçin tarafından yapılan tanım üzerinde durmuşlardır.

1.1. Türkiye'de Yapılmış Çalışmalarda Bilmece Tanımları

1.1.1. Müstakil Bilmece Kitaplarında Bilmece Tanımları

Türkiye'de bilmeceler konusunda yapılan çalışmalar diğer türlere oranla daha az sayıdadır. Çeşitli dergilerde bilmece ile ilgili yapılan yayınların büyük çoğunluğu ise uzun süre metin derlemesi şeklinde olup, konuyla ilgili orijinal fikirler öne sürmekten uzaktır. Türkiye'de bilmece ile ilgili yirmiden fazla kitap yayınlanmıştır. Bunların neler olduğu ileride liste halinde verilecektir. Burada bilmece konusunda yazılmış ilk önemli kitaplarda araştırmacıların bilmece tanımlarına yer verilecektir.

Halk Bilgisi Derneği tarafından, "Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler III" olarak yayınlanan ve Hamamizade İhsan tarafından derlenen "Bilmeceler"[1] adlı kitabın, Mehmet Halit tarafından yazılan önsözünde bilmece için şöyle bir ifade yer almaktadır:

> "Bilmecelerin fârık vasfı, bünyelerinde, delâlet ettikleri mana ve maddeyi muhataba az çok ifhâm edecek bir işaret bulunmasıdır." (Hamamizade İhsan 1930:I).

[1] Hamamizade İhsan. Bilmeceler, İstanbul, 1930.

Nasıh Güngör ve İhsan Ozanoğlu tarafından derlenen, Kastamonu bilmecelerinden oluşan kitapta[1] Mehmet Halit'in yukarıda alıntılamış olduğumuz ifadesi, "ûsüle ait olan eksiklikleri ve kapsadığı sözlerin terimsel değeri yönünden bozuk tarafları" (Güngör-Ozanoğlu 1939:21)'nın olması sebebiyle eleştirildikten sonra, bilmeceler için şöyle bir tanım yapmıştır:

> "Acunda duyulan ve görülen herhangi bir madde, mana ve olacın mecaz, kinaye ve nevileri gibi edebi sanatlar yolu ve aralarında yakın bir dünürlülük elde edilmek üzere dışarıdan eşya ve olaçlar gibi bir madde veya mananın hallü keşfini muhataptan istemek için söylenilen halk edebiyatı karakterini haiz, manzum veya mensur sözlere bilmece derler" (Güngör-Ozanoğlu 1939:22).

Şükrü Elçin'in ilk baskılarını 1970 ve 1983 yıllarında yaptığı kitabındaki[2] bilmece tanımı, ülkemizde bu sahada çalışma yapan araştırmacıların hareket noktası olmuştur:

> "Bilmeceler tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir" (Elçin 1989:1).

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz tarafından yapılmış diğer bir çalışmada[3], o güne kadar yapılmış olan en uygun bilmece tanımı olarak Şükrü Elçin'in tanımına atıfta bulunduktan sonra şöyle bir tanım yapılmıştır:

> "..., mücerred, müşahhas hemen her mevzu'u, karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan daha çok manzum ve sual mahiyetinde, söyleyeni mechul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze kadar süregelen halk mahsulleridir" (Çelebioğlu-Öksüz 1979:7).

Büyük bir bilmece külliyatı hazırlayan İhsan Başgöz ve Andreas Tietze hazırladıkları kitapta[4] bir tarif denemektense bilmeceyi tanıtacak olan öğeler üzerinde etraflıca durulmasına özen göstermişlerdir, ancak burada tanımlar bahsinde Başgöz'ün Boratav'la beraber, 1964 yılında Philologiae Turcicae Fundamenta'nın 2. cildinde yayımladıkları "Les Devinettes" adlı makalede yapmış oldukları bilmece tanımı verilmiştir. Burada bilmece şöyle tanımlanmıştır:

---

1 Güngör, Nasıh. İhsan Ozanoğlu. Kastamonu Bilmeceleri, İzmir, 1939.
2 Elçin, Şükrü. Türk Bilmeceleri, Ankara, 1989.
3 Çelebioğlu, Amil. Yusuf Ziya Öksüz. Türk Bilmeceler Hazinesi, İstanbul, 1979.
4 Başgöz, İlhan. Andreas Tietze. Türk Halkının Bilmeceleri, Ankara, 1999.

> "Sözlü edebiyat türlerinden biridir, şiirsel bir klişe içinde karşılık bekleyen bir küçük sorudur. Çok defa nesneyi veya ilkeyi tek bir kelime ile ifade eder. Metinde verilen ipuçları ile bu nesnenin bulunması söz konusudur" (Başgöz-Tietze 1999:2).

1.1.2. Bilmece Bahsi Geçen Folklor ve Halk Edebiyatı Kitaplarındaki Bilmece Tanımları

Anadolu'da Türkler tarafından derleme metodlarına uygun olarak derlenen ilk bilmecelerin bulunması ve devrine göre geçerli olabilecek ilk bilmece tanımının yapılması bakımından, Sadettin Nuzhet ve Mehmet Ferid tarafından yazılmış kitapta[1] verilen tanımı vermek uygun olacaktır.

> "Bil bakalım nedir? diye oldukça müphem ve muzlim tabirler ile tevsif ve tarif olunan bir nesnenin keşfini muhatabdan istemek demektir. Zikrolunan vasıf ve alâmetlerin mecaz ve kinaye tarikiyle olsun o nesneye isnadı kabil olmalıdır. Bilmeceleri yapmakta ve halletmekte teatî-i efkârın büyük rolü vardır. Bilmeceler bir nevi zeka ve intikal oyunudur" (Ergun-Uğur 1926:221).

Bilmecelerin tarifi bu şekilde yapıldıktan sonra muamma ve lugâz ile arasındaki ilişkiden bahsedilmiş, fıkhî bilmecelerden örnekler verilmiş, son olarak da derlenen bilmeceler ve bazı âşıklardan alınan muammalardan örnekler verilmiştir.

Ahmet Talat Onay'ın 1928'de şiirimizin bazı kurallarını tespit etmeyi denediği eserinde[2] muamma, lûgaz ve bilmecenin özellikleri kısaca verilmiştir. Onay bilmece için şöyle demektedir:

> "Muamma ve lûgazlar âşıklar, şairler tarafından söylendiği halde bilmeceler bilhassa kadın ve çocuklar tarafından ibdâ ve irad edilir. İbtidai bir nevi muammadır. Manzum ve mensur şekilleri vardır" (Kurnaz 1996:384).

Pertev Naili Boratav[3] 1962'de bilmece için, tam olarak bir tanım sayılmasa da şunları söylemektedir:

> "... bilmeceyi bu oyunlardan ayırt eden nitelik "soru" bölümünün olduğu gibi söylenmesi gereken bir söz kalıbı, karşılığının da tartışılmadan önceden kabul edilmiş belli bir şey oluşudur... Bilmecelerde sorular hem biçim, hem de deyişleriyle özenilerek meydana gelmiş, özleştirilmiş söz yaratmalarıdır; şiire özgü çağrışımlı anlatımlar onların oldukları gibi bozulmadan saklanmasını gerektirir; herhangi bir sanat yaratması için duyulan bir türlü saygı onları rastgele yozlaştırmaktan korur. İşte bilmece bu nitelikleriyle bir halk edebiyatı türü değeri taşır" (Boratav 1992:109).

---

1 Ergun, Sadettin Nüzhet. Mehmet Ferid Uğur. Konya Vilayeti Halkıyyat ve Harsiyyatı, Konya, 1926.
2 Onay, Ahmet Talat (Yay.Haz.Cemal Kurnaz). Türk Halk Şiirinin Şekil ve Nev'i, Ankara, 1996.
3 Boratav, Pertev Naili. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul, 1992.

1974'te Boratav ve Başgöz'ün birlikte kaleme aldıkları "Türk Halk Bilmeceleri" adlı makalede ise şöyle bir tanım yapılmaktadır.

> "Bilmece çözüm bekleyen küçük bir sorunun, kalıplaşmış şiirsel bir şekilde ifadesinden meydana gelen bir sözlü edebiyat türüdür" (Boratav-Başgöz 1974:2).

Sözlü Türk edebiyatı geleneğinin numunelerini ciddi bir bakış açısıyla ele alan Ali Öztürk'ün kitabında[1] ise bilmece için şöyle bir tanım yapılmıştır.

> "Bilmece bir nesneyi kendinden kaynaklanan özelliklere dayalı bir şekil içinde gizleyerek yorumlamaya çalışan bir mantık ürünüdür. Bu mantık muhatabın ilgisine yöneliktir" (Öztürk 1985:292).

1.1.3. Bazı Sözlük ve Ansiklopedi Maddelerinde Bilmece Tanımları

Türk Dil Kurumunun 1988'de yayımladığı Türkçe Sözlük'te[2] bilmece şu şekilde tarif edilmektedir:

> Bir şeyin adını anmadan, niteliklerini üstü kapalı söyleyerek, o şeyin ne olduğunu bulmayı, dinleyen ve okuyana bırakan oyun, muamma" (1988:189).

Nurettin Albayrak'ın halk edebiyatında kullanılan terimlerin anlamlarına yer verdiği kapsamlı sözlüğünde[3] bilmece şöyle tanımlanmaktadır:

> "Somut-soyut varlık ve kavramları uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla insanın düşünce ve dikkatine sunarak bunları açıklamayı ve bulmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerden oluşan anonim halk edebiyatı türü" (Albayrak 2004:79).

Lütfullah Sami Akalın ise genel olarak edebiyat terimleri ile ilgili hazırlamış olduğu sözlüğünde[4] ise şu tanımı yapmıştır:

> "Her toplumda hoşça zaman geçirmek amacının doğurduğu yaygın bir zeka söz oyunu" (Akalın 1984:49).

---

1 Öztürk, Ali. Türk Anonim Edebiyatı, İstanbul, 1985.
2 Türkçe Sözlük. Ankara, 1988
3 Albayrak, Nurettin. Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2004.
4 Akalın, Lütfullah Sami. Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1984.

Tadeusz Kowalski İslam Ansiklopedisi'nin[1] bilmece maddesinde, bilmeceyi şu şekilde izah etmektedir:

> "Osmanlı Türkleri arasında ekseriya halk muammalarına verilen isimdir... Hakiki halk bilmeceleri lügâz veya muamma gibi yapma bilmecelerden ekseriya, hemen nazara çarpan basit şekilleri, cinas ve mana ikilikleri, akıl ve mantığa aykırı görünüşleri ile ayırt edilirler" (Kowalski 1944:615).

Bir başka ansiklopedinin[2] bilmece maddesinde ise Boratav şöyle demektedir.

> "Nesneleri, tabiat unsur ve olaylarını, insan uzuvlarını, aletleri, nakil vasıtalarını, hayvanları, nebatları, uzak münasebetler ve tedailerle tarif eden hazır söz kalıpları" (Boratav 1953:394).

Sabri Koz yazdığı bilmece maddesinde[3] ise şu şekilde bir tanımla bilmeceyi tarif etmektedir:

> "Somut veya soyut birçok kavramlarla ilgili üstü kapalı bir soruyu, uzak-yakın ilişki ve çağrışımlarla düşünce ve dikkatimize aksettirerek karşılığını bulmayı hedef tutan, belli bir geleneğin gereği olarak oyun, yarışma, üretim faaliyetlerinde zamanı değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonları üstlenen, pek çoğu kalıplaşmış şiirli sözlerdir" (Koz 1977-432).

Bir başka ansiklopedi maddesinde[4] şu söylenmektedir.

> "Bilmece bilerek karışık hale getirilmiş ya da çift anlamlı olarak sorulmuş, dikkatli ve çoğu zaman da zekice bir yanıt gerektiren soru, eskiden beri pek çok uygarlıkta folklorun bir parçası olan tahmin oyunu" (Cilt 5 1986:333).

Bir diğerinde[5] ise:

> "Bilmece Türk Halk edebiyatında bir şeyin adını söylemeden bazı niteliklerini üstü kapalı bir şekilde anlatarak onun ne olduğunu bilmeyi dinleyene, okuyana bırakan oyun" (Cilt 2 1969:379) denmektedir.

---

1 Kowalski, Tadeuzs. "Bilmece" İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1944.
2 Boratav, Pertev Naili. "Bilmece" Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1953.
3 Koz, Sabri. "Bilmece" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.
4 Ana Britannica. İstanbul, 1986.
5 Meydan Larousse, İstanbul, 1969.

Esma Şimşek bilmece meselesini izah ettiği kaynakta[1] şu şekilde bir tanım yapmaktadır:

> "Belirli kurallar ve gelenekler dahilinde bir şeyin çeşitli özellikleri anlatılarak ne olduğunun bilinmesi istenen; tabiat, insan, din, mücerred kavramlar vb. gibi insan hayatıyla gibi hemen hemen her çeşit konuyu içine alan ve çoğunlukla manzum halde bulunan, insanların belirli konularda zeka, dikkat ve maharetini ölçen anonim bir türdür" (Şimşek 2003:224).

AKM tarafından yayınlanan Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğünde bilmece için şu tanım yapılmıştır:

> "Geleneğin uzantısı içerisinde, somut ve soyut bütün kavramları uzak-yakın ilişkilerle sorulan, zihinde birtakım fikirler çağrıştıran, bilginin ve zihni melekelerin gelişmesinde rol oynayan eğlenceye dayalı anonim halk şiiri türü" (2001:434).

1.2. Diğer Türk Topluluklarında Yapılan Çalışmalarda Bilmece Tanımları

Türk Dünyasında yapılan bilmece çalışmalarına Anadolu sahasından başladığımız için Batı Türklüğünün diğer kollarıyla devam etmenin uygun olacağını düşündük.

1.2.1 Azerbaycan Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Azerbaycan sahasında yapılan en eski çalışmalardan biri Veli Huluflu[2] tarafından yapılmıştır. Huluflu burada şu tanımı yapmaktadır:

> "Tapmacalar umumiyetle tesvir ve terifce güzel, üslubca da geşeg oldukları kimi çoh muhakime teleb edirler. Buna göre tapmacalara halg fikrinin "matimatkası" demek olar" (Huluflu 1528:7).

Paşa Efendiyev, sözlü edebiyat geleneğinin türlerini tartıştığı çalışmasında[3] bilmece için şu tanımı yapmaktadır:

---

1 Şimşek, Esma. "Bilmeceler" Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Ankara, 2003.

2 Huluflu, Veli. Tapmacalar, Bakü, 1928.

3 Efendiyev, Paşa. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Bakü, 1981.

> "Tapmaca, halg edebiyatının en geniş yayılmış janrlarından biridir. Tapmaca bu veya diğer eşya, hadise ve mefhum haggında yaranır. Hemin eşya ve hadisenin bir elameti, bir keyfiyyeti dolayı yolla söylenilir, başga cehetleri ise gizli sahlanılır...
>
> ... Tapmaca insanların düşüncesini yohlamag megsed ile düzeldilen bu veya diğer hedise ve eşyanın poetik tesviridir" (Efendiyev 1981: 103-104).

Cevat Heyet'in benzer bir çalışmasında[1] ise şunlar söylenmektedir:

> "Tapmaca, insanların fikir ve zekasını yohlamak maksadiyle düzeldilen bir hadise veya eşyanın şairane tasviridir. Bir hadise, mefhum veya şeyin bir elameti veya hususiyeti dolayı yollarla söylenir ve başka cehetleri gizli tutulur ve karşı terefden cevab istenilir" (Heyet 1990:153).

Yukarıda verdiğimiz terimlerden başka, bazı sözlük ve ansiklopedilerde de bilmece tanımları yapılmıştır. Bunlardan birinde[2],

> "Her hansı bir şeyi veya hadiseni benzetme yolu ile gesden üstü örtülü şekilde tasvir eden yığcam mecazi ifadeden ibaret müemma, şifahi halg edebiyatının növlerinden biri" (1987:136) denmektedir.

Esma Şimşek'in Maarife Hacıyeva, Celal Tarakçı, Şahin Köktürk tarafından hazırlanan sözlükten[3] aktardığı bir tanım da yukarıdaki tanıma benzemektedir:

> "Herhangi bir eşya veya hadiseyi benzetme yolu ile, kasten bilinmez şekilde gösteren yığcam (yoğun, toplu) mecazî ifade. Tapmaca nazarda tutulan şahsın, eşya veya anlayışın en temel özelliğini aksettirir ki, bu da onu bulmada yardımcı olur." (Şimşek 2003:223).

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi'nde[4] ise şunlar söylenmektedir:

> "Şifahi halk edebiyatının örneklerinden biri manzum ve mensur olmaktadır. Herhangi bir eşya, hadise veya mefhumun benzetme bedîî sual yoluyla, kasıt dolayısıyla ve tezatlı şekilde mecazî ifadesi olan bulmaca kast edilen eşya, hadise veya mefhumun bir gerçek alametini kendinde aksettirmektedir. Bu da onun bulunmasına yardım eder. Bulmacada hayat hadiselerini hassas müşahede yeteneği, halkın bedîî tefekkürü ve bedîî inceliklerini ortak vahdette tezahür eder. Bulmaca, dünyanın ekseri halklarının şifahî yaratıcılığında mevcuttur. O, Azerbaycan folklorunun da en geniş yayılmış örneklerindendir" (1986:148).

---

1 Heyet, Cevat. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Bakü, 1990
2 Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugâtı, Bakü, 1987.
3 Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Samsun, 1995.
4 Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Bakü, 1986.

1.2.2. Irak (Kerkük) Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Kerkük sahasında yapılan çalışmaların bazılarında da bilmece tanımları yapılmıştır.

İbrahim Dâkûkî Irak Türkmen edebiyatıyla ilgili kitabının[1] bilmeceler bahsinde şunları söylemektedir:

> "Halk edebiyatı örneklerinden biri de bilmecelerdir. Bilmeceler düşünce ve muhakemenin neticeleridir: şekil ve muhteva yönünden bunları uydurup söyleyenlerin faydalandığı kültürün genişlik ve zenginliğine açık bir şekilde delalet ederler" (Dâkûkî 1970:136).

İbrahim Dâkûkî bir de Rüştü Salih'ten[2] aktardığı bilmece tanımını vermektedir:

> "Zekayı denemek için söylenen kapalı, mecazî bir söz ve muhtelif eşya ve unsurlardan meydana gelmiş bir surettir. Herhangi bir özelliğinden dolayı ona yönelinir. Yaşayan edebiyatın en olgun örneklerinden biridir" (Dâkûkî 1970:136).

Aydın Kerkük ise Kerkük bilmecelerini topladığı eserinde[3] bilmece için şunları söylemiştir:

> "Bilmece sözlük anlamı bakımından nitelik ve nicelikleri anlatılarak bir şeyin adını sormak demektir… Bilmeceler bir zekâ ve muhakeme usûlüdür denilebilir" (Kerkük 1992:6-7).

1.2.3. İran Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

İran Azerileri'nin bilmecelerinin yer aldığı bir kitapta[4] bilmeceler için şu ifadeler yer almaktadır:

> "Mence tapmacalar öten (geçmiş) devirlerimizde, halkın gündelik yaşamında mühim rol oynayan tabiat hadiselerini, insanların yaşayış tarzını, onların duygu, arzularını etraf muhitte olan bitki, hayvan ve yemek mahsullarını güzgü (ayna) kimi özünde gösterip ve uşaglara bilgi vermeye göre toplumumuzun inkişafında çok mühim yer tuturdu." (Hakki 2000:9)

Bu sahada bizim görebildiğimiz tek tanım da budur.

---

1 Dâkukî, İbrahim. Irak Türkmenleri Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları, Ankara, 1970.
2 A.Rüştü Salih, Halk Edebiyatı Türkleri C:2 S:13.
3 Kerkük, Aydın, Irak Türkmenleri Ağzında Bilmeceler, Kerkük, 1972.
4 Hakki, Behruz. Tapmacalar-Bilmeceler, Köln, 2000.

1.2.4. Kıbrıs Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Kıbrıs Türkleri'nin bilmeceleriyle ilgili görebildiğimiz tek müstakil kitapta[1] bilmece için şu tanım yapılmaktadır:

> "Bilmeceler soruların adını anmadan niteliklerini, niceliklerini üstü kapalı olarak söyleyerek, anlatılanın ne olduğunu bulmaya dayanan bir oyundur" (Gökçeoğlu 1999:8)

Balkanlarda yapılan bilmece çalışmalarında herhangi bir tanıma rastlamadığımız için bu sahadan bir tanım örneği veremiyoruz.

1.2.5. Kazan Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Doğu Avrupa Türklüğü sahasında, Kazan Tatarlarının bilmeceleriyle ilgili geniş bir külliyat hazırlamış olan Nakıy İsanbet çalışmasında[2] bilmece ile ilgili şunları söylemektedir:

> "… tabışmakta genellikle bir nesne ya da bir iş tasvir ile sınırladırılarak söylenilir ya da bir nesne diğer bir nesne veya uzak benzerleri ile denkleştirip, birisinin sıfat ve zarfları yoluyla ikinci bir esas nesne aranıp bulunur." (İsanbet 1970:1)

İsanbet, akademisyen Veselovskiy ve Sokolov'un tabışmakla ilgili değerlendirmelerini verdikten sonra şu tanımı yapmaktadır:

> "Genellikle karşılıklı olarak muhayyile gücünü deneyip zevk almak, halk dilinde geçen anlamda, kısa şiiri, konuşma ile iki nesneden birisinin benzerini söyleyerek ikincisini bulmak, ayrıca hızlı biçimde cevap almak, kaba hesap ile mesele çözmek için dilimizde söylenile gelen çetrefilli sorulara, kafa çalıştırıcılara tebışmak denir" (İsanbet 1970:1).

1.2.6. Karaçay-Malkar Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Karaçay-Malkar halkının zengin bilmece hazinesini içeren kitabında[3] Aliylanı Soltan şu tanımı yapmaktadır:

---

1 Gökçeoğlu, Mustafa. Bilmecelerimiz, Lefkoşa, 1999.
2 İsanbet, Nakıy. Tatar Halık İcadı Tabışmaklar, Kazan, 1970.
3 Soltan, Aliylanı. Karaçay El-Bergen Comakları, Çerkesk, 1984.

> "El veren bilmece, bir şeyin ya da bir işin cevabını bile bile şaşırıp bunların belli başlı hususiyetlerini dil ile kısaca, şahısların yüzüne söylenmesidir" (Soltan 1984)

1.2.7. Kırım Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Şevket Asanov hazırladığı kitabında[1] bilmece için şunları söylemektedir:

> "Tapmaca o ya da bu predmetnin yahut hadisenin, çoğu hallerde sual şeklinde verilen kısa kinayeli tasviridir. Diğer bir deyişle, tapmaca cevabı düşünülüp, bulunması gerek olan kinayeli (metaforalı) sualdir" (Asanov Veliyev 1988:3)

1.2.8. Kazak Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Çağatay Koçar'ın Kazak Sovet Ansiklopedisi[2]'nden aktardığı bir tanıma göre bilmece Kazaklarca şu şekilde tanımlanmaktadır:

> "Cumbak halk nazmının belli bir eşyayı ve olayı, gerçeğe paralel bir şekilde anlatan ve bilmeceyi çözecek olanın zekâsını ölçen kısa bir edebi türdür." (Koçar 1991:164)

1.2.9. Kırgız Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Çağatay Koçar'ın Kırgız Sovet Ansiklopedisinden[3] aktardığına göre Kırgızlar'da ise bilmece şöyle tanımlanmaktadır.

> "Tabışmak, tabiat olaylarını, çeşitli eşyalarla kavramları mecaz anlamda tasvir ederek, cevabını talep eden, kısa manzum eserlerdir… Tabışmak halkın şiir sanatının bir şekli, bir şeyin veya hareketin çoğunluk ile değişik manadaki şiirsel ifade edilmesidir" (Koçar 1991:168).

1.2.10. Özbek Türkleri Sahasında Bilmece Tanımları

Yine Koçar'ın aktardığına göre[4] bilmece için şunlar söylenebilir:

---

1 Asanov, Şevket. Ablâziz Veliyev. Kırım Tatar Bilmeceleri, Taşkent, 1988.
2 Kazak Sovet Ensiklopedisi, Cilt: 4, Alma-ata, 1974: 505.
3 Kırgız Sovet Ensiklopedisi, Cilt:5, Frunze, 1980:502.
4 Özbek Sovet Ensiklopedisi, Cilt:11, Taşkent, 1978: 191.
Özbek Tiliniñ İzahlı Luğatı, Cilt:2, Moskova, 1981: 204.

> "Tapışmak, çöpçak, cumbak, matal, tapmaça, tapar derler. Halk edebiyatının en eski dallarından biri bilmecedir. Tapışmak saklı manayı ifade ederek, çözülmesi mümkün olan soru karakterinde ve esasen, mecazi şekilde hazırlanır. Tapışmakta birer şeyi yaki hadiseyi başka bir şeye ya da hadiseye benzetiş, mukayese etmek suretiyle ifade edilir. Tapışmak kompozisyon ve ritm yönünden muhteser, sade ve ahenkli olur… Tapışmak oyununda bulunması lazım olan şey hadise ve şeklin remzi ve benzetmeler suretiyle ifade edilen kısa sıfatlanmasıdır" (Koçar 1991:170-173)

1.3. Yabancı Kaynaklarda Bilmece Tanımları

Bilmeceler konusunda batıda pek çok çalışma yapılmasına karşın bugüne kadar türün özelliklerine dayalı, kesin görüşler getiren belirli bir tanım üzerinde birleşilmemiştir. Genelde bu konuda çalışanların değindiği "mecaz" konusunda ilk değinen Aristo olmuştur. Aristo, Retorik III. Kitap II. bölümde şöyle demektedir:

> "İyi bilmeceler bize genel olarak doğru mecazlar sağlar; çünkü mecaz bilmeceyi gerektirdiğinden, iyi bir bilmece, güzel bir mecazın oluşturmasına yol açabilir." (Georges-Dundes 1963:111).

Mecaz konusu üzerinde duranlar arasında Gaston Paris ise bilmece için şu tarifi yapmıştır:

> "Anlamı açık olmayan ve günlük kullanıma geçmemiş bulunan mecaz ya da mecazlar topluluğudur" (Georges-Dundes 1963:111)[1].

Archer Taylor 1938 yılında bilmece tanımlarının yetersizliğini saptamış[2] ve 1943 yılında şöyle bir tanım yapmıştır:

> "Gerçek bilmece ya da en dar anlamıyla bilmece, bir nesneyi, bütünüyle değişik bir başka nesneyle karşılaştırır"

Taylor sonra tanımını şöyle özetlemiştir:

> "Başka bir deyişle bilmece, bir nesnenin biri mecaz, diğeri de sözlük anlamıyla iletilen iki tanımından oluştuğundan dinleyenin, yani çelişkili şekillerde açıklanan bir nesneyi bulup çıkarmaya çalışan kişinin kafasını karıştırır" (Georges-Dundes 1963:112-113).

---

1 Paris'in tanımı ve ondan daha önceki birçok başka tanım Frederick Tupper Jr. tarafından, The Riddles of the Exeter Book, Boston, 1910, S: XII-XIII'de özetlenmiştir.

2 Taylor, Archer. "Problems in the Study of Riddles" Southern Folklore, Quartery II, 1938.3.

Taylor bu tanımı daha sonra yeniden düzenleyerek gerçek bilmecenin "bir genel tanım, bir de kendinden önce gelenlere çelişik düşen özgül bir ayrıntıdan oluştuğu'na işaret etmektedir. Nitekim Taylor'un yaptığı tanımın kısıtlılığı, kendi eseri olan "English Riddles from Oral Tradition (Berkeley ve Los Angeles 1951)"da da göze çarpmaktadır. Kendi yaptığı tanımına, bu çalışmasındaki pek çok örnek, olumlu ve olumsuz betimleyici öğeler bulunması sebebiyle uymamaktadır. (Georges-Dundes 1963:113).

Bazı halk bilimciler mecazsız ve olumsuz öğelerin olmadığı bilmecelerin varlığının farkına vardığı için bilmeceyi başka türlü tanımlamaya çalışmışlardır. Sokolov'un bilmece tanımı[1] şu şekildedir:

> "Bilmece genellikle mecazî (metaphor) biçiminde olan ustalıklı bir soru olarak tanımlanabilir"

Sokolov bu tanımı yaptıktan sonra, hemen şuna dikkat çeker:

> "Bununla birlikte birlikte bir bilmecede mecaz mutlak zorunlu değildir. Sözcüklerin simgesel bir anlam taşımadığı, doğrudan bir soru görünümündeki bilmeceler de bulunur. Bazı kez ustaca, düzenlenen bir aritmetik sorusu da olabilir" (Sokolov 1975:13).

Robert Georges ve Alan Dundes, "Toward a Structural Definition of the Riddle" adlı makalelerinde Taylor'un tanımını tartıştıktan sonra şöyle bir tanım yapmışlardır:

> "Bilmece içinde bir ya da birden fazla betimleyici öğe olan ve bunlardan iki tanesinin karşıtlık içinde bulunabileceği geleneksel bir sözlü anlatımdır." (Georges-Dundes 1963:116).

Amerikan Ansiklopedesi'nde[2] bilmece şu şekilde tanımlanmaktadır.

> "Çözülmesi gereken bir bilmece olarak ortaya atılan çift anlamlı veya üstü kapalı soru veya ifade" (Alperen 1996:120).

Mervi Nousiainen 1.Milletlerarası Türk Folklor Kongresinde sunmuş olduğu bildirisinin girişini, Elias Lönnrot'un bilmeceler için bir tanım sayılabilecek şu sözleriyle yapmıştır:

---

1 Sokolov, Y.M. Russian Folklore, İngilizceye Çeviren, Catherine Ruth Smith, New York, 1950: 282.
2 Encylopedia Americana, Vol.23, Connecticut USA 1979:510.

> "Matematik bilimi nasıl öğrenilenler kategorisindeyse, bilmece de halkbilimi kategorisine girer. Her ikisi de bilinen durumlardan yola çıkarak, zihni bilinmeyeni anlamak için harekete geririr" (Nousiainen 1986:293).

Thomas Green, "Folklore, Cultural Performances and Populer Entertainments" adlı kitabın "Riddle" bölümünde bilmece için şöyle demektedir:

> "Genel kullanımda, bir grubun komik bir soruyu, makul bir cevap vermek zorunda olan kişiye yönelttikleri eğlenceli bir iletişimdir" (Green 1992:134).

Michael Lieber, Journal of American Folklore'deki bir yazısında bilmece için şu tanımı vermektedir:

> "Bilmece, sınıf, nesne ve kategorilerin özelliklerin kendi çıkarına göre kullanan anlam bilimsel (semantik) bir oyundur. Dilin anlambilimsel sisteminin mana seviyesinde oynanan, bir oyun" (Lieber 1976:261).

G.Friedreich, "Geschihte des Ratsel" adlı çalışmasında şöyle bir bilmece tanımı yapmaktadır:

> "Bilmece bilinmeyen bir nesnenin dolaylı olarak sunulmasıdır. Bilmeceyi dinleyen veya okuyan, zekâsını kullanarak bu nesneyi bulmaya çalışır" (Başgöz 1991:1).

Friedreich Starr "A little Book of Philipino Riddles"ta

> "Bilmece bir zeka oyunudur ki, bir nesnenin niteliklerini ve özelliklerini onun ne olduğunu açıkça söylemeden, ama bilinmesini kolaylaştıracak kadar açıklıkla, gözler önüne serer" (Başgöz 1999:1).

Bir Alman sözlüğü[1] bilmeceyi "çözülmesi gereken oyun türünde bir ödev" (Alperen 1996:120) şeklinde tanımlamaktadır.

Duden Sözlüğü[2] ise bilmeceyi "çoğu zaman yalnızca iyiden iyiye düşündükten sonra çözülebilen eğlence amaçlı bir ödev" şeklinde tanımlamaktadır (Alperen 1996:120).

---

1 Wahrig. Deutsches Wörterbuch, Mosaik Verl. München 1980:2994.

2 Duden. Das Bedeutungswörterbuch, Bd.10, Bibliogr.İnst.A.G. Mannheim, 1970:517.

Almanca'da bilmece sözcüğünün anlamı "Sich den Kopf Zerbrechen" yani kafa yormak demektir. Bu sözcük Luther'in İncil'i çevirmesiyle birlikte dilsel bir önem kazanmıştır. Bilmecenin tanımı ise, önemli özellikleri verilen bir nesneyi, olayı ya da kişiyi tahmin etme, bulma işlemi[1] şeklinde yapılmıştır (Mıdık 1989:2).

Brockhaus Ansiklopedisine[2] göre bilmece "Okuyan veya dinleyenin bulması gereken kavramların çoğu zaman dolaylı sözler ile nitelendirilmesidir" (Alperen 1996:120).

Dakukî'nin Rüştü Salih'ten alıntıladığı bir ifadeye göre "Batıda bilmeceleri sağlam ve olgun bir fikri hayatın en eski örneklerinden sayarlar[3]" (Dakukî 1970:136).

1.4. Bilmeceyi Tanımlayan Bilmeceler

Araştırıcıların yukarıda verdiğimiz tanımlarından başka, bir de bu türün kendisini tanımlayan bazı örneklerinden söz etmek mümkündür. Bilmeceler kendilerini şöyle dile getirmişlerdir:

ttü
Dağlardan taşlardan
Canlıdan, cansızdan;
Yiyilir, içilirden;
Yiyilmezden içilmezden;
Ben söyleyeyim sen bil (Çelebioğlu-Öksüz 1979:s.7)

dlrm
Âzımda bi zembil
İçimde gödebil
Ben süleyem sen de bil. (Cebeci 1974:20)

kklp
Akıllığa aytsam
Oyladı da bildi
Akılsıza aytsam
Tıñladı da küldi (Şermuhammed Uli-TDTEA)

---

1 Verlag, Franke. Kleines Literarisches Lexion, 3.B., Bern und München, 1966.
2 Brockhaus Enzyklopadi, Bd.Weisbaden 1972:380.
3 Salih, A.Rüştü. Halk Edebiyatı Türleri, Cilt 2, S.13.

***

Cumabıyke cupbiyke
Coğalğan zatların tövel
İzlemesen tappaysan (Maksetov : s.160)

özbk Oyın oyın oyınım
Köngül açar tuyunım / Gulam:1466

lbnr Biy kaya biy cık! Big agyik biy sak!
Bu elem saña oynamas, hay kişi munu ataita / Esen

kırm Akıllığa ayttım
Tüşündü de bildi
Akılsızlığa ayttım
Dinledi de güldü / Asanov

tatr Yugaltkan eyberen tügel
Ezlemiyçe tapmıysıñ / İsanbet : 3140
***
Akıllıga eyttem
Uyladı da belde
Akılsızga eyttem
Tınladı da kölde / İsanbet : 3137
***
Eytkeç belesegez kile
Belgeç kölegesez kile / Mahmutov: 3572
***
Comabike comagın
Cubalgı keşe çişalmıy / Mahmutov: 3573

kazr Gara atı yağladım
Gaya dibine bağladım / İsmayılov

Bir şeyin eksiksiz ve yanlışsız bir tanımını yapabilmek oldukça zor bir iştir. Eskilerin söylediği gibi "tarif efrâdını câmi, ağyârını mani" olmalıdır." Ancak sosyal bilimler gibi dinamik alanlar da böyle bir tanım yapabilmek daha da zor bir hal almaktadır.

Bu sebeple yukarıda vermiş olduğumuz diğer tanımları eksikliklerine rağmen "faydalı birer ifade" (Miller[1]'den aktaran Boşgöz 1999:3) olarak saymak icap etmektedir.[2] Zaten bilmecenin kendine has sadeliği, yapılan tanım çabalarını da bir ölçüde anlamsız kılmaktadır.

Diğer bilmece tanımlarından ve okuduklarımızdan hareketle bizim yapacağımız bilmece tanımı da şudur:

Bilmece, her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekanlarda, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az çok bünyesinde barındırarak; manzum ya da mensur bir yapı içersine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını bulmayı hedefleyerek soran; cevabı ise "çoğu kez" tek kelime ve ait olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş olan; "pek çoğu" şiirsel bir ifadeye sahip ve "çoğu" kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı halde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorulardır.

Bu tanım da elbette bilmece konusunda yapılmış ve bundan sonra yapılabilecek diğer tüm tanımlar gibi eksiktir. Ancak bütün bu tanımlar bazı eksikliklerine ve bilmeceler hakkında yeni bir şey söylememesine rağmen, topyekün bir araya getirildiğinde bu türün özellikleriyle ilgili her tür bilgiyi vermektedir.

2. BİLMECE TERİMİ

Yukarıdaki bölümde çeşitli şekillerde tanımlandığını gördüğümüz bilmece, terim olarak da oldukça fazla çeşitlilik göstermektedir.

---

1 Miller, John William. Definition Of the Thing. New York, 1980.

2 Bilmece tanımlarının eksiklikleriyle ilgili eleştiriler için bkz.Başgöz 1999:2-3.

2.1. Divânü Lügati't-Türk'te Bilmece Terimi

Diğer anonim türler gibi bilmece türünün de izleri eski zamanlara kadar sürülebilir. Yazılı edebiyatımızda bilmecelerle ilgili ilk kayıtlara Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lûgati't-Türk'ünde rastlanmaktadır. 11.asırda Arapça olarak yazılan, örnek metinlerin Türkçe olarak verildiği ve Türk kültür tarihinin en eski ve değerli yazılı kaynağı olan bu eserde[1] hiçbir bilmece metni, örnek olarak gösterilmediği için o devrin bilmeceleri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Ancak Divân'da tap-fiil kökünden türetilen birtakım kelimeler tespit edilmiştir.

tabuzgu : bilmece (Atalay 1992:I-489)

tabuzgu neng : bilmece (Atalay 1992:I-489)

tabuzguk : bilmece (Atalay 1992:I-502)

tabzug : halkın birbirini sınamaya çalıştıkları bilmece (Atalay 1992:I-462)

tabzuguk tabuzdum : bilmece sordum (Atalay 1992:I-462)

tabuzguk tabızdı : bilmece sordu, söyledi (Atalay 1992:II:164)

Abdülkadir İnan'ın (İnan: 1987:354) bir tespitine göre ise, derlemeye dayanan ilk Türk bilmecelerinin yer aldığı Codex Cumanicus'taki birinci bilmecenin ilk dizesindeki "tamızık" kelimesi de bilmece anlamına gelmektedir.

Tap tap tamızık

Tamadırgan tamızık

Kölegesi bar

Köyedırgan tamızık

Hiçbir örnek metin olmasa da Divân'ın Besim Atalay tarafından yapılan çevirisinin 2. cildinin 86. sayfasındaki tabuzdı kelimesinin "ol manğa söz tabuzdı (o bana bilmece sordu)" şeklinde izah edilmesinden bilmecenin 11. yüzyıl eğlenceleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür.[2]

---

1 Divânü Lügati't-Türk'ün halk edebiyatı açısından önemi için bkz. (Sakaoğlu 1985:301-319).

2 11.yüzyıldaki eğlence türleri ve dönemin eğlence anlayışı için bkz. (Genç 1997: 153-172)

2.2. Türk Dünyasında Bilmece Terimi

Bütün Türk dünyasında yaygın ve sevilen bir tür olan bilmeceler için Türklerin kullandıkları terimler de, temel de "tap[1]_ ve bil_ gibi birkaç köke bağlı" (Sakaoğlu 1979-1983:230) olmakla beraber oldukça farklılıklar göstermektedir.

Türk dünyasında bilmece kelimesinin karşılığı olarak şu terimler kullanılmaktadır:

Altaylar : tabıskak, tabışkak, tabkak, taptıruv, taptırgış, tabıska, tabısak, tapkış, tavısak, tavusak, tavuskak, tapkır, takpır.

Azeriler : bilmaca, tapmaca, tabzug, tapbaca

Başkurtlar : tabışmak, yomak

Deliorman Türkleri : kısa masal, küçük masal

Dobruca Türkleri : tapmaşa

Hakaslar (Abakan) : tapcan nımah (tapçan umak, sespak nımak)

Karaçay-Malkarlar : yumak, elbergen comak

Karakalpaklar : Jumbak

Karaylar : tapmaca

Kazaklar : Jumbak

Kıbrıs Türkleri : Mesel, bilmece

Kırgızlar : tabışmak

Nogaylar : tapmacak, yumak

Özbekler : cumbak[2], çöpçak, matal, tapışmak, tapar, tapmaca

Tatarlar : tabışmak, başvatkıç, sir

Tuvalar : tıvızık, tapkır, tavısak

Türkmenler : matal, tapmaca, taptı

Uygurlar : tepişmak

Yakutlar : taabırın (Sakaoğlu 1979-1983:232-243; Kaya 1999: 463; Şimşek 2003:222)

---

1 Tap_ fiili ile ilgili fazla bilgi için bkz. (Caferoğlu 1969:69)

2 Bu terimle ilgili bir etimoloji denemesi için bkz. (Özkan 1998:368-378)

Bunların dışında Türk dünyasının bazı bölgelerinde commok, cumak, gomak, gombak, zomak gibi terimlerde bilmece karşılığında kullanılmaktadır.[1]

Anadolu sahasında en yaygın olarak kullanılan terim ise bil-fiil kökünden bilmece terimi olmakla birlikte, başka terimlerin kullanıldığına da rastlanmıştır. Asal, Asal Sorma, Askı, Atlı Hekat, Atlı Mesel, Bağlama, Bilmaca, Bilmece Söyleşme, Bilmeli Matal Oyunu, Bulmaca, Düğün, Düzmece, Elçim, Fıcık, Gazelleme, Hikaye, Masal, Mat, Mesel, Mesel Vurma, Metal, Metel Söyleşme, Tanıtmaca, Tanıtmalı Hekat, Tatmaca, bunlardan bazılarıdır[2]. Bunlara ilaveten Metal Satma (Ataman 2004:149), Küçük Mesel (Berşe 1992:18), Metel Söyleşme (Güngör 1941:64), Bilmeli Matal (Özyedekçi 147:35), Mesel Satma (Ani 1997:98; Tanalp 1972:179), Metel Oyunu (Sarı 2001:87) Bulmacalı Masal (Tosun 1982:101), Tanımaca (Gündoğdu 1982:144) gibi terimlerin bilmece karşılığında kullanıldığı görülmektedir.

3. BİLMECELER KONUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türk bilmeceleri konusunda yapılmış çalışmalar diğer türlere oranla daha az sayıdadır. Bilmeceler konusunda yapılan yayınların büyük çoğunluğu metin derlemelerinin yayınlanması şeklinde olup, konuyla ilgili yeni fikirler ifade etmekten uzaktır.

3.1 Divanü Lügati't- Türk'te Bilmece ve Codex Cumanicus Bilmeceleri

Bilmece bahsi geçen çalışmaların başında Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't- Türk adlı eserini sayabiliriz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi burada bilmece için bugün de kullanılan, tap_ fiil kökünden doğmuş tabuzgu, tabuzguk gibi kelimelerden ve tabuz_ fiilinden söz edilmiş, ancak herhangi bir örnek bilmece metni verilmemiştir. Başgöz (Başgöz 1999:47) Divan'da verilen ikiyüzden fazla atasözünün içinde bilmeceye çok yaklaşan örnekler olduğundan bahsederek şu örnekleri vermiştir.

Küzdeki kün yıpar (Kutudaki misk göbeği)

Sakak bıçar, sakal okşar (Çeneyi keser, sakalı okşar)

---

1 Bilmece teriminin karşılığında Türk dünyasında kullanılan terimler konusunda geniş bilgi için bkz. (Sakaoğlu 1979-1983:227-243)

2 Bu terimlerin izahları ve kullanıldıkları bölgeler için bkz. Sakaoğlu, a.g.m.

Sözlü edebiyatımızın en eski türlerinden biri olan bilmecelerin, 14. yüzyıldan önceki örnekleri elimizde olmamakla birlikte, Kaşgarlı Mahmud'un "tabzug" kelimesini "halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece" biçimindeki izahından, bilmecelerin bugün olduğu gibi çocuklar arasında söylene gelen bir ürün olmadığını, halkın birbirini bilmecelerle sınamaya çektiğini anlıyoruz.

Bu kaynaktan yaklaşık iki yüz yıl sonra elimize ulaşan Codex Cumanicus ise Türk bilmece metinlerinin en eski örneklerini ihtiva etmektedir. Kıpçak Türklerine ait bu Kumanca sözlük XIV yüzyılda yazılmıştır ve tek yazma nüshası Venedik'teki Saint Marcus Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bir görüşe göre Macaristan'ın doğu kesiminde, bir başka görüşe göre de Kırım yöresinde meydana getirilen bu eserin, aslında Kuman-Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymak için çalışan Alman ve Venedik misyonerler tarafından iki ayrı kitap olarak yazıldığı bilinmektedir. İlk defa Macar âlim Geza Kuun tarafından Latinceye çevrilip yayımlanan bu eserin[1], tıpkı basımı ile beraber bir sözlük dizinini Danimarkalı Türkolog Kaare Grönberch[2] yapmıştır. Daha sonra da Radloff, Bang, Nemeth, Malov ve Tietze gibi âlimler tarafından bu metinlerin transkripsiyonu ve tercümeleri üzerinde çalışılmıştır[3]. Kitabın İtalyan bölümü Latince-Farsça ve Kumanca sözlük, Alman bölümü Hristiyanlığa dair Kumanca dua ve ilahilerin yanında Kumanca-Latince ve Kumanca-Almanca sözlük ihtiva etmektedir. Bizim için önemli olan Kumanca 46/47 bilmecenin de içinde olduğu ikinci kitaptır. (Kurgan 1943; 146-150; Özergen 1974: 6862-6865).

Türkiye'de Codex Cumanicus bilmecelerinin 16 tanesinin tercümesini ilk olarak Şükrü Kurgan (1943:145-149), W.Bang'ın "Über die Ratsel des Codex Cumanicus" adlı makalesine dayanarak yapmıştır (Özergin 1974:6864).

Yukarıda saydığımız bu âlimler arasından Tietze'nin, Kuman-Kıpçak bilmeceleriyle ilgili yapmış olduğu çalışma[4] karşılaştırmalı folklor araştırmaları ile ilgili oldukça önemli bir çalışmadır. Tietze yetersiz imla ile tespit edilmiş olan bu bilmeceleri, batılı âlimlerin sıkça başvurduğu bir yolla "metni tesis etme" yoluyla kurmaya çalışmıştır. Dağınık halde yaşayan Türk topluluklarından elde ettiği veriler benzetme ve karşılaştırma yoluyla çalışma yapmaya fazlasıyla imkân verdiğinden, Tietze Kuman-Kıpçak

---

1 Kuun, Geza. Codex Cumanicus Bibliotheace ad Teplum Divi Venetiarum, Budapeşte, 1880.
2 Grönberch, Kaare. Codex Cumanicus. Kopenhagen. 1936.
3 Kuman-Kıpçak bilmeceleri ile ilgili yapılmış çalışmalar için bkz. (İnan 1987;355-358, Tietze 1966: ix-x; Özergin 1974:6862-6865; Tietze 1972:24-30).
4 Tietze, Andreas. The Koman Riddles and Turkic Folklore, California, 1966.

bimecelerini bu yolla okumuştur. Tietze'nin bu araştırmasının esas değeri de bundan kaynaklanmaktadır. (Özergin 1974:6864-6865)

Türk bilmecelerinin ilk örnekleri olan Kırım-Kıpçak bilmecelerinin A.Tietze tarafından okunan biçimleri ve Ali İpek tarafından yapılan çevirileri şu şekildedir:

1. Tap tap tamızık Tamadırgan tamızık Kolagasi b…(bar) Koyedırgan tamızık (ol köbelek)	Bil bil bilmece Parıldayan bilmece Gölgesi gümüştendir Yanıp biten bilmece (kelebek)
2. Biti biti bitidim Beş ağacga bitidim Konesuwum yuwurdum Kok (?) yibekim çırmadım (ol kınadır)	Ben yazdım yazdım Ben beş ağaca yazdım Kınasını yoğurdum Yeşil ipek bohçaldım (kına)
3. -Tä kara kula yuvşapdır (ol işlikdir)	Taa kara kula ulaştı (ıslık)
4. İtip itip irgalmäs İcindägi çäyhalmäs (ol uru)	İtip itip oynamaz İçindeki çiy kalmaz (kuyu)
5. Siloüsin yägı silkip bolmäs Sırma tonum bügüp b[ol] mäs (ol y-)	Vaşak kürkümü silkmek imkânsız Sırma elbisemi bükmek imkânsız yumurta)
6. Ak küymäni avzu yoh (ol yumurtka)	Ak kümenin ağzı yok (yumurta)

7. Alan bulan (kulan?) tuv turur	Alan bulan dik durur
Ayri agaçdän yav tamar	Ayrı ağaçtan yağ damlar
Kulan alan tuv turur	Kulu olan dik durur
Kuv agaçdän yav tamar	Eğik ağaçtan yağ damlar
(……)	(cevap yok)
8. Kün altundän älçi keliyir	Gün altından elçi gelir
Kómis birgi tar[ta]keliyir	Gümüş karadan gelir
Ay altundä[n] elçi keliyir	Ay altından elçi gelir
Altun birgi t[arta] keliyir	Altın kargıdan gelir
(ol …….)	(ay ve güneş ışığı)
9. Butu butu uzun	Budu budu uzun
Butundä arek	Budundan kolu uzun
(o uzu)	(cevap yok)
10. A- açeli yabovli	Ap-ak elli at çullu
Altun başli çohmarli	Altın başlı çomaklı
(ol turnadır)	(turna)
11. Sendä mendä yoh	Sende bende yok
Se gir tavdä yoh	Engin dağda yok
Ütlü taşdä yoh	Oyuk taşta yok
Kipçakda yoh	Çürük pamukta yok
(Ol kus sütdir)	(kuş sütü)
12. Koçkar müzi koyürmak	Koç boynuzu sert olur
Koyurmakdän koyur[mak]	Sert olandan sert olur
Tegä müzi tiyirmak	Koç boynuzu girdiği
Tiyirmakdän tiyirmak	Girdiğinden çok olur
(koçkar müzi ku[de?])	(gökyüzü)
(t[egä] müzi te li (te ri?)	

13. Uzun agaçın başındä	Uzun ağaç başında
Urguul atli kuş olturur	“Urgul” adlı kuş oturur
Ani atma är kerek	Onu atmaya ar gerek
Yüreginä t-kerek	Yüreğine tak gerek
(ol tin [?])	(ruh)
14. Uzun agaç başındä	Uzun ağaç başında
Ulu bitiv bitidim	Ulu yazı bitirdin (yazdın)
Kensän ovlu kelgäy dep	Parlak pullu beklerken
Kensän turup sahladım	Durdum tutup bekledim
(ol kaig (?) bile balik)	(kayık ve balık)
15. Ahçä kaydä kişlämiş	Beyaz nerde kışladı
Kanli yerdä kişlämış	Karlı yerde kışladı
Kani neçik yuhmamiş	Niye ona yapışmadı
Hap ortadä kişlämiş	Kışı ortada kışladı
(ol kari yavdir)	(yağ)
16. Beş başli elçi keliyir	Beşli başlı elçi geliyor
(ol etikdä beş barmak ba-)	(beş parmak)
17. Tav ustındä talaşman	Dağ üstünde dolaşan
Tayagi bar bes batman	Kuyruğu var beş batman
(…tulkuçigi tup-)	(tilki kuyruğu)
18. Araba şak taş araba şak	Ataş düşen arala tak
Ete tüşti	Arala tak
(ol tovä)	(deve)
19. Tuv j-r käläsim [?] menim karnim aç	Karnım aç
(Ol keregidir)	(iskelet)

20. Siyir sirti	Sığır sırtı
Koy ko açi	Koyun gömleği
(ol tu lik[?])	(?)
21. Kokçä ulahım kogendä semirir	Çokça uzayıp köşede semirir
(ol khuun)	(kavun)
22. [Ke]çe [ba]rir kara ulah	Gece gider kara ulak
Erte kellir kara ulah	Sabah gelir kara ulak
(tunlik [?])	(gün ışığı)
23. Bir uçuk iş kişlär	Bir ucu kış kışlar
Bir uçu yäy yäylär	Bir ucu yaz yazlar
(ol sirih)	(sırık [kamış])
24. Olturganım oba yer	Oturduğun oba yer
Baskanım bagir çänäk	Bastığın bakır çorak
(ol üzengi)	(üzengi)
25. Çäpçaçik utsundä çäpçaçık	Fıçı üstünde fıçı
(ol hamişdir)	(kamış)
26. Yäzdä yä i keli yugunädir	Yazın yeni keli ucundadır
(ol hamis basidir)	(kamış başı)
27. Yäzdä yavli tokmak yatir	Yerde yağlı tokmak yatar
(ol kirpidir)	(kirpi)
28. Yäzdä yavli hayiş yatir	Yerde yağlı kayış yatar
(ol yılandir)	(yılan)

29. İçer yer İninä kirer (ol bicakdir)	İçer yer Kınına girer (bıçak)
30. Salp keşim Sansis ohum (Ol kok bile yuldusdir)	Salp kesin Sersiz okum (gök ile yıldız)
31. Burunsis buz teşer (ol koy bogu)	Burunsuz buz keser (koyun b…u)
32. O lu solulu ayırgan Otus tümen órteyçim (ol kuyas ay yul [dus] [t]a (?))	Önü solu ayıran Otuz tümen o meydan (güneş, ay, yıldız)
33. Altun ayırgan tura tüşer Al torhan yäyli tüşer (ol bey klunlagandir)	Ayakta alta tura düşen Al torba toylu düşer (doğuran at)
34. Oy otemiş otemiş Yiy koldä kişlämiş (ol itdir artina sohup uyur)	Ot ötemiş ötemiş Pis gölde kışlamış (başını arkay koyup uyuyan köpek)
35. Tümä tüdim Tütgä gä saldım (ol usdir)	Düğümledim Tüte saldım (akıl [hafıza])
36. Kasartkiçe ka tamiş Kara ulusga yäyilmiş (ol otdir)	Karadıkça kararmış Kara ulusa yaymış (ateş)
37. Uzun uzun sirgalak Uçunä deyir sirgalak	Uzun uzun sırgalak Ucuna deydi sırgalak

Kizga kisg[a] sirgalak	Kısa kısa sırgalak
Krivinä deyri sirgalak	Kırığına deydi sırgalak
(ol biçak bile bil [e] g [ü])	(bıçak ile bileği taşı)
38. Bu bardi izi yoh	Giderdi izi yok
(ol kemädir)	(kayık)
39. Tap artında karp	Top ardında kap
(ol esikdir)	(eşik)
40. Avzum açsäm ópkäm korunir	Ağzın açsan ciğeri görünür
(ol eşik açsä ot korungandir)	(kapı açılınca tandır (ateş) görünür)
41. Al savri yä çigim	Kırmızı bir torbam var
Alti tovram aşkinim	Altı tane yiyeceğim var
(ol hoz)	(ceviz)
42. Se se ayri başındä	Çatallaşmış başında
Segiz koyan ini bar	Sekiz tavşan ini var
Sen ani tapmäsä	Sen onu bulamazsan
Senek iyin yılagil	Kırk ile yanarsın
Avlu bile tapmäsä	Aklınla bulamazsan
Avruv iyin yılagil	Acı ile yanarsın
(ol kuymiçdir)	(kuyruk kemiği)
43. Tenridän tüşgan tokmaçik	Tanridan düşen
Dort ayäkli mäymäçik	Dört ayaklı karcalı
(ol kirpi)	(kirpi)
44. Bugänäkli çärt terek	Dallı budaklı genç ağaç
(ol tutgan kişidir bugovli)	(köle)

Buga to gus kişlamiş
(ol kisi (corrected from kisä ?)
ata kilägandir)

Öküz ve domuz böğürdü
(babası için ağlayan)

Küz (?) bugasi kürlämiş
(ol atasi sohrangandir)

Sonbaharda öküz böğürdü
(babası ağlayan)

Kuçmen kara çi lämiş
(ol anasi yılagandir)

Sersem inek inledi
(ağlaya anası)

Eki sete setelär
Sete tübü bürküldär
(Ol eki siiz (?) yılagandir)

İki tane sallanır
Sallandıkça ağlanır
(ağlayan iki kız kardeş)

45. Yogartin kelgan nekyik
Yolabars kiyik deşirlär
Yotasinçu su yinçi
Tama kellir deşirlär

Küyürtin kelgan nekyik
Kulabars kiyik deşirler
Kuyruğunçu su yinçi
Tama kellir deşirlär
(ol bezergedir) (bezirgan)

46. Beltirdägi beş kuvluk
Beşibile kulunlamiş
(ol yil kelgandir) (yıl kelgen)[1]

Saraydägi sare äygir
Savlavtati kişnämiş
(ol kazdir) (kaz) (Tietze, 1966: 1-140; Tietze 1972: 28-30).

[1] (Çev.Notu) 45 ve 46 bilmecenin İngilizce tercümesi diğerlerine nazaran yanlış tercüme edildiği için Türkçeye de aktarılmamıştır.

Öncelikle yaşından ve metin olarak bünyesinde taşıdığı özelliklerinden dolayı Türk bilmece gelenekleri içinde en önemli sırayı teşkil eden bu bilmeceler, Türkçe konuşan milletlerin eski bir mirasıdır ve "modern bir bilmecenin sağlamlığı-sıhhati Kuman-Kıpçak bilmeceleriyle bağdaşıp bağdaşmaması ölçütüyle tespit edilebilir" (Tietze 1966:x-xi). Bu bilmecelerin dört mısralı olanlarının mani tipinde; ilk bilmecelerin tap tap tamızık kalıbıyla başlıyor oluşu günümüz bilmecelerini Kuman-Kıpçak bilmecelerine yaklaştırır. Ayrıca "yäzdä yavlı hayiş yatır" bilmecesinin bütün Türk dünyasında aynı şekilde yaşayan bir bilmece olması da dikkatimizi çeken başka bir noktadır.

3.2. Anadolu/Türkiye Bilmeceleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar

Codex Cumanicus'tan sonraki yüzyıllarda bilmece konusunda önemli bir çalışmaya rastlanmaz. 19.yüzyılın sonları, 20.yüzyılın başlarına gelindiğinde daha çok metin derlemeye yönelik çalışmaların başladığı görülür. Bunların yirmiden fazlası kitap bazındadır.

3.2.1. Kitaplar

Bu eserleri yayın tarihine göre kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bilmecelerle ilgili ulaşılabilmiş en eski eser Letâ'if-i Elgâz[1] isimli eserdir. Bu eser hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmayan, Abdî adlı bir şahsa aittir. Eserdeki lügazların Abdî tarafından yazıldığı da bazı lügazlardan anlaşılmaktadır. Lügazlar aruzun çeşitli kalıplarıyla yazılmışsa da daha çok fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır ve hepsi mesnevi şeklindedir (Beşe 1983:2).

Letâ'if-i Elgâz'dan sonraki en eski eser Mu'ammânâme[2] adlı eserdir. Bu eserin kime ait olduğu belli olmayıp, içinde 102 muamma bulunmaktadır (Toz, 1983:1).

Bilmeceler ile ilgili olan çalışmalar ise daha sonra karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Macar Türkolog Ignacz Kunos'un Oszmán Török Nepköltesi Gyüjtemeny[3] adlı 2 ciltlik

---

1 Letâ'if-i Elgâz. 1289/1873 (32 s.)
2 Mu'ammâ-Name. 1291/1874-1875.
3 Ignacz Kunos, Oszman Török Nehköltesi Gyüjtemeny, Budapeşte, 1889 (530+89 s.)

eseridir. İçinde masal, mani, türkü ve bilmece derlemeleri olan bu eserin ikinci cildi, Kunos'un İstanbul'dan derlediği 278 bilmeceyi ihtiva etmektedir. Bilmeceler Macarca Talalos Mesek adıyla ikinci cildin 141-177.sayfaları arasında yer almaktadır[1]. Kunos bu eserinde yayımladığı bilmecelerin 57 tanesini daha sonra Oszmán -Török Nyelvkönyv[2] adlı kitabında ve Turkische Volksrätsel adıyla "Am Urquel" adlı dergide de yayınlamıştır (Sakaoğlu 1980a:76).

Ancak Ignacz Kunos'un bu eserinde önce Batılı araştırmacıların Türk bilmeceleri hakkında yapmış oldukları iki eserlerden biri olan Henry E.Carnoy ve Jean Nicolaidis'in[3] beraber yaptıkları bir çalışmadan bahsetmek gerekmektedir. Bu eserde de nereden derlendiği bilinmeyen 317 Türk bilmecesine yer verilmiştir.

Sonra Tadeuz Kowalski'nin, Zagadki Ludowe Tureckie[4] adlı kitabı gelmektedir. Kalkandelen, Radoviç, İskeçe gibi Balkan topraklarından ve Anadolu topraklarından derlenmiş 141 bilmecenin bulunduğu bu çalışma, aslında Türk bilmecelerine ayrılmış ilk kitaptır.

Daha sonra, Nasıh Güngör ile beraber bir başka çalışma yapacak olan İhsan Ozanoğlu'nun Bilmeceler[5] adlı çalışması da bir derleme çalışmasıdır.

Hamamizâde İhsan'ın Bilmeceler[6] isim eseri ise, Hamamizâde tarafından toplanan 561, Mehmet Halit Bayrı tarafından toplanan 174 bilmece, Nuzhet Ergun ve Mehmet Ferit tarafından toplanan 25 bilmece ile Ahmet Talat Onay'ın kitabından alınan 12 bilmeceden oluşan bir kitaptır.

Ali Haydar'ın, nereden toplandığı belli olmayan 327 bilmeceyi ihtiva eden çalışması[7] da bilmecelerle ilgili ilk derleme yayınlarından biridir.

---

1 Ignacz Kunos'un İstanbul'dan derlediği bilmeceler için bkz. Sakaoğlu 1980a:77-113.
2 Ignacz Kunos, Ozsman Török Nyelvköny, Budapeşte, 1905.
3 Carnoy, E. Henry-Jean Nicolaidis. Traditions popularies de l'asie Mineure, Paris, 1889 (369 s.)
4 Tadeuzs Kowalski, Zagadki Tudowe Tureckie (Enigmes Popularies Turques), Krakow, 1919 (76 s.)
5 Ozanoğlu, İhsan. Bilmeceler, TDK Ktp.: Etüt.Nr:154.
6 Hamamizâde İhsan, Bilmeceler, İstanbul, 1930 (78 s.)
7 Ali Haydar, Milli Bilmeceler, İstanbul, 1930 (VI+77 s.)

Archer Taylor'un bilmece bibliyografyasının[1] 136-138. sayfalarında Türk bilmeceleriyle ilgili bibliyografya verilmiştir.

Sabahaddin Eyüboğlu'nun[2], uzun yıllar sonra yazacağı yazılarda da değineceği bilmece-şiir <metafor> bahsi, 1937 yılında yayınlanan (yazdığı bir makalenin ayrı basımı) küçük bir kitabında da üzerinde durulan esas konudur[3].

Nasıh Güngör ve İhsan Ozanoğlu tarafından hazırlanmış bir kitap[4] da Kastamonu'dan toplanmış 704 bilmece ile 62 muamma ve lûgaz ihtiva etmektedir. Kitabın 14-47.sayfalarında bilmece ile ilgili çağına göre oldukça yeni bir değerlendirme yapılmıştır.

Naki Tezel'in Bilmeceler ve Maniler[5] adlı kitabında ise İlhan Başgöz'ün (1999:89) İstanbul'dan derlendiğini düşündüğü 315 bilmece bulunmaktadır.

Lütfullah Sami Akalın ise Erzurum'dan derlediği 807 bilmeceyi bir araya getirerek Erzurum Bilmeceleri[6] adlı kitabını meydana getirmiştir. Kitabın 1-17. sayfaları arasında o güne kadar yapılmış çalışmalardan ve bilmecenin yapı ve muhteva özelliklerinden bahsedilmiştir.

Andreas Tietze'nin karşılaştırmalı folklor araştırmaları açısından oldukça önemli sayılan Kuman-Kıpçak bilmeceleri üzerine olan çalışması, Codex Cumanicus'taki Kuman-Kıpçak bilmeceleriyle ilgili önemli bir eserdir[7].

Naki Tezel'in Türk Halk Bilmeceleri'nde[8] ise Tezel 1941'den alınmış 729 bilmece, Ankara'dan toplanmış ve başka kitaplarda daha önce yayınlanmış bilmecelerden alınmış 1730 bilmece bulunmaktadır.

---

1 Taylor, Archer. A Bibliography of Riddles. Helsinki, 1939, (158 s.)
2 Eyüboğlu Sabahaddin. Türk Halk Bilmeceleri, İstanbul, 1937 (9 s.)
3 a.g.m. makale daha sonra 1983 yılında Üsküp'de yayınlanan Sesler Dergisinin 172 sayısında da yayınlanmıştır.
4 Nasıh Güngör – İhsan Ozanoğlu. Kastamonu Bilmeceleri, İzmir, 1939 (204 s.)
5 Tezel, Naki. Bilmeceler ve Maniler, Ankara, 1941 (96 s.)
6 Akalın, Lütfullah Sami. Erzurum Bilmeceleri, İstanbul, 1954 (111 s.)
7 Andreas Tietze. Koman Riddles and Turkic Folklore, San Francisco and Los Angeles, 1966 (XIV+160 s.)
8 Tezel, Naki. Türk Halk Bilmeceleri, Ankara, 1969 (120 s.)

Şükrü Elçin'in üç baskısını 1970, 1983 ve 1989 yıllarında yapan kitabı[1] o güne kadar bilmecelerle ilgili yapılmış en ciddi çalışmadır. Elçin'in bilmece türü için yapmış olduğu tanım ve tasnif bugün de birçok araştırmacı için hareket noktasıdır. Kitabın 1-12. sayfalarında inceleme kısmı sonrasında ise 757 bilmece bulunmaktadır.

Haluk Akgöl'ün Türk Halk Bilmeceleri[2] adlı çalışması ise bilmece tanım ve tasnifinin yapıldığı kısa bir bölüm ve az sayıda bilmece metninin yer aldığı küçük bir kitaptır.

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz tarafından hazırlanan Türk Bilmeceler Hazinesi'nde[3] ise Bilmece, Muamma ve Lûgaz bahsinin anlatıldığı bölüm (Çelebioğlu-Öksüz 1979:7-46) ve 4890 adet bilmece yer almaktadır. Bu çalışma o güne kadar yapılmış olan en kapsamlı çalışmadır.

İlhan Başgöz'ün Andreas Tietze ile birlikte hazırladığı "Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles" [4] adlı kitap Türk Bilmeceleri konusunda yapılmış en ciddi çalışmadır. Türkiye Bilmeceleri Külliyatı olan bu kitapta Osmanlı-Türk lehçesindeki bütün bilmeceler bir araya getirilmek istenmiştir. 5000'i esas metin, 7200'ü de bu parçaların varyantları olmak üzere 12200 bilmeceye yer verilmiştir.[5]

İlhan Başgöz'ün bu çalışması Türkiye'de önce İlhan Başgöz'ün adıyla 1993[6] yılında, daha sonra İlhan Başgöz ve Andreas Tietze adıyla 1999[7] yılında yayınlanmıştır. Kitabın Türkiye'deki ilk baskısında, Los Angelas'ta basılan kitaptan farklı olarak sadece Başgöz'ün adının yer almasının yanı sıra başka farklar da bulunmaktadır. Kitap bilmeceler hakkında yapılan çalışmalar ile başlar. İngilizce kitaptaki Önsöz ve Taylor sistemine göre yapılan dizin bu baskıya alınmamıştır. Eserde toplam 1100 bilmece ve bunlara ait varyantlar yer almıştır. Cevap ve konu indeksiyle son bulmaktadır. Kitabın ikinci baskısında ilk baskıdan farklı olarak bilmecelerin çeşitli özellikleriyle ilgili bilgiler verilmiştir, kaynaklar sonra sıralanmıştır. Bilmecelerin sayısı ve indekslerinde ise bir değişiklik yapılmamıştır.

---

1 Elçin, Şükrü. Türk Bilmeceleri, Ankara, 1989 (131 s.)
2 Akgöl, Haluk. Türk Halk Bilmeceleri, İstanbul, 1971 (28 s.)
3 Çelebioğlu, Amil-Yusuf Ziya Öksüz. Türk Bilmeceler Hazinesi, İstanbul, 1979 (478 s.)
4 Başgöz, İlhan-Andreas Tietze. Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles, University California Press, Berkeley, Los Angeles, 1973 (1068 s.)
5 Bu kitapla ilgili bir tanıtma yazısı için bkz (Şaul 1974:21-25).
6 Başgöz, İlhan. Türk Bilmeceleri I-II, Eskişehir, 1993 (XII+378 s.) (X+344 s.)
7 Başgöz, İlhan-Andreas Tietze. Türk Halkının Bilmeceleri, Ankara, 1999 (848 s.)

Bütün bu münferit ve ilmî çalışmaların yanında, sadece bilmece metinlerinin yer aldığı popüler kitaplar da yayınlanmıştır.

Şen Bilmeceler, İstanbul, 1943, (16 s.).

Salih San, Malatya'da Mahalli Bilmeceler, Kayseri, 1947, (48 s.).

Ferit Ragıp Tuncar, Çocuklara Bilmeceler, İstanbul, 1949, (69 s.).

Ali Osman Atak, Seçme Çocuk Bilmeceleri, İstanbul, 1953.

Bilmeceler (Güvercin Kitap) Ankara, 1957, (15 s.).

Mevlüt Kaplan, Bilmece, Bulmaca, Ankara, 1957, (32 s.).

Mustafa Salman, Çocuklara Bilmece ve Şaşırtmacalar, İstanbul, 1957, (40 s.).

Cemal Ertan, En Güzel Bilmeceler Bildirmeceler, İstanbul, 1959, (64 s.)

Ferhat Sılacı, Seçilmiş 1001 Bilmece, İstanbul, 1960, (144 s.)

Canan Yurdalan, Bilmece-Bulmaca-Düşünmece, Isparta, 1960, (16 s.)

Yılmaz Elmas, Samsun İli Bilmeceleri, Samsun, 1961, (16 s.)

Ferhunde Çayır, Bilmeceler, 1962, (36 s.)

Şaban Sunar, Bilmeceler, İstanbul, 1962, (50 s.).

Ceyan Gür, Çözümlü Bulmaca, İzmir, 1962, (36 s.)

Mustafa Salman, Bilmece-Bildirmece (2.bsk), İstanbul, 1963, (24 s.).

Fahriye Mercanlıgil, Modern Bilmeceler, Ankara, 1965, (16 s.).

Turgut Çamrın, Bil Bakalım Ne, Adana, 1968, (32 s.).

Mehmet Şenkaya-Mehmet Saadettin Aygen. “Afyonkarahisar Bilmeceleri”, Afyon, 1980, (72 s.)

Sabri Koz, Dalda Durur Elde Durmaz (Bilmeceler-I), İstanbul, 1982 (120 s.).

Rasim Özyürek, Bilmecelerimiz, Ankara, 1991 (96 s.)

Osman Baymak, Bilmeceli Şiirler, Prizren, 1996, (102 s.)

Ünal Dirlik Şöhret, Fethiye Bilmeceleri, Denizli, 2004, (19 s.).

Bilmecelerle ilgili bu ilmî ve yalnızca metin neşrinden ibaret olan bu popüler yayınların dışında kalan ve bilmece konusuna değinen çalışmalardan bazıları ise şunlardır:

Pertev Naili Boratav, “100 Soruda Halk Edebiyatı”[1] adlı eserinde bilmeceler konusunu müstakil bir bölümde ele alıp incelemiştir. Boratav bu eserinde bir halk edebiyatı türü olarak bilmece türünü biçim, içerik ve fonksiyonları bakımından ele almıştır.

İsmet Zeki Eyüboğlu, “Anadolu İnançları”[2] adlı eserinde bilmecelerin kökeni meselesini ele almış ve örnekler vermiştir.

Eflatun Cem Güney, “Folklor ve Halk Edebiyatı”[3] adlı eserinde, bilmecelerin kuruluşu, dili, ölçüsü, bilmece geleneği, bilmecenin eğitsel niteliği gibi konular üzerinde durmaktadır.

---

1 Boratav, Pertev Naili. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul, 1992
2 Eyüboğlu, İsmet Zeki. Anadolu İnançları-Anadolu Mitolojisi, İstanbul, 1987.
3 Güney, Eflatun Cem. Folklor ve Halk Edebiyatı, İstanbul, 1971.

Ahmet Talat Onay'ın "Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i"[1] adlı eserinde ise Bilmece, Muamma ve Lûgaz bahislerine yer verilmektedir.

Ali Nihad Tarlan'ın "Divan Edebiyatında Muamma"[2] adlı eseri 32 sayfadan oluşan, bu konuda Türkçe'de yazılmış tek eserdir.

Ali Fuat Bilkan'ın "Türk Edebiyatında Muamma"[3] isimli eseri yakın zamanda bu türle ilgili yazılmış önemli bir eserdir.

Ali Öztürk'ün, "Türk Anonim Edebiyatı"[4] adlı eserinde bilmece konusu müstakil bir bölüm altında ve değişik bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Metin Karadağ'ın, "Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri"[5] adlı eserinde bilmeceler kavram, içerik, tasnif vb. bakımlardan ele alınmıştır.

Doğan Kaya'nın "Anonim Halk Şiiri Olarak Bilmeceler" (Kaya 1998:67-112) adlı ve daha sonra yazarın "Anonim Halk Şiiri" adlı eserinde de yer alan incelemesi de bilmece türüne dair detaylı bilgiler vermektedir.[6] Bu kitapta bilmecelerin genel özelliklerine, bilmecelerin lûgaz ve muammayla olan ilişkisine, Kaya'nın kendi tasnifine yer verilmiştir.

Editörlüğünü M.Öcal Oğuz'un yaptığı "Türk Halk Edebiyatı El Kitabı"nda[7] Mehmet Aça'nın, bilmeceyle ilgili kısa bir incelemesine yer verilmiştir.

Mehmet Yardımcı, "Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Aşık Şiiri, Tekke Şiiri"[8] adlı eserinin "Anonim Ürünler" başlıklı bölümünde bilmecelere de yer verilmiştir. Bilmece için araştırmacıların yaptıkları tanımlar, bilmecelerin özellikleri, tasnif ve kaynakça verilmiştir.

---

1 Onay, Ahmet Talat. Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i (Haz.: Cemal Kurnaz), Ankara, 1996.
2 Tarlan, Ali Nihad. Divan Edebiyatında Muamma, İstanbul, 1936.
3 Bilkan, Ali Fuat. Türk Edebiyatında Muamma, Ankara, 2000.
4 Öztürk, Ali. Türk Anonim Edebiyatı, İstanbul, 1986.
5 Karadağ, Metin. Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri, Ankara, 1999.
6 Kaya, Doğan. Anonim Halk Şiiri, Ankara, 1999.
7 Türk Halk Edebiyatı El Kitabı (ed.M.Öcal Oğuz), Ankara, 2004.
8 Yardımcı, Mehmet. Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Aşık Şiiri, Tekke Şiiri, Ankara, 1999.

Mevlüt Özhan'ın "Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü"[1] adlı eserinde bilmecelere tanım ve örnekler bazında yer verilmiştir.

Abdurrahman Güzel ve Ali Torun'un "Türk Halk Edebiyatı El Kitabı"nda bilmecelerin tanımı, tasnifi gibi konulara yer verilmiştir.[2]

Sedat Veyis Örnek, "Geleneksel Kültürümüzde Çocuk"[3] adlı eserinde cevabı çocuk olan bilmecelere yer vermiştir.

Namık Açıkgöz, "Kahvename"[4] adlı eserinde cevabı kahve ve kahveyle bağlantılı sözcüklerle ilgili bilmece örneklerini vermiştir.

Kazım Yetiş, Samiha Ayverdi'nin eserlerinde geçen atasözü, deyim ve bilmecelere yer verdiği eserinde eski İstanbul bilmecelerinden örnekler sunmaktadır.[5]

Cemal Kurnaz[6] tıpkı Sabahaddin Eyüboğlu gibi bilmeceleri birer şiir kaynağı olarak değerlendirdiği yazısını "Türküden Gazele" adlı kitabında yayınlamıştır.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun, dil, edebiyat, resim, sinema gibi renkli konuları işleyen kitabında[7] ağabeyi Sabahaddin Eyüboğlu gibi şiir ve bilmece ilişkisine dikkati çeken bir yazısı bulunmaktadır.

Doğan Aksan, "Türkçenin Gücü"[8] adlı eserinde Türk dilinin zenginliklerine tanık olarak bilmeceleri de ele almış ve örnekler sunmuştur.

Metin And, "Oyun ve Bügü" adlı eserinde oyunlarda söz-eylem ilişkisini irdelerken, bir söz oyunu olan bilmecelerden de bahsetmektedir.[9]

---

1 Özhan, Mevlüt. Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü, Ankara, 1997.
2 Güzel, Abdurrahman-Ali Torun. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara, 2003.
3 Örnek, Sedat Veyis. Geleneksel Kültürümüzde Çocuk, Ankara, 1979.
4 Açıkgöz, Namık. Kahvename, Ankara, 1999.
5 Yetiş, Kazım. Türkçenin Nakışları, İstanbul, 1993.
6 Kurnaz, Cemal. Türküden Gazele, Ankara, 1997.
7 Eyüboğlu, Bedri Rahmi. Delifişek, Ankara, 1975.
8 Aksan, Doğan. Türkçenin Gücü, Ankara, 1993.
9 And, Metin. Oyun ve Büğü, İstanbul, 2003.

Bilmece konusunda yazılan kitap ve kitap bölümleri bunlarla sınırlı değildir elbette. Bilmece konusuyla ilgili araştırmalarda kullanılabilecek kapsamlı bir kaynakçayı 1974 yılında Folklora Doğru Dergisi'nin Bilmece Özel Sayısı olarak hazırlanan 37.sayısında Sabri Koz (1974c:39-47) okuyucuya sunmuştur. Bu kaynaklarda münferid bilmece kitaplarının, makalelerin ve tebliğlerin yanı sıra, bilmece ihtiva eden folklor ve halk edebiyatı kitaplarına, ağız ve dil çalışmalarına da yer verilerek, araştırıcılar için geniş vadide bir bilmece kaynakçası oluşturulmuştur.[1] Son tahlilde İlhan Başgöz'ün külliyatının bibliyografyası (Başgöz, 1999:67-91), bilmecelerle ilgili yapılmış bütün çalışmaların neredeyse hepsini kapsayan doyurucu bir kaynakça durumundadır.

3.2.2. Makale ve Bildiriler

Yukarıda bahsettiğimiz kaynakçalardaki çalışmaları burada yeniden vermenin yersiz olacağı kanaatindeyiz. Ancak bu kaynakçalarda yer almamış, bizce önemli olan birkaç makaleyi ve kaynakçaların oluşturulduğu tarihten sonra yapılmış çalışmalardan bizim tespit edebildiğimiz makaleleri ve bildirileri bu büyük kaynakçaya ek olması bakımından zikretmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

Memduh Yavuz Süslü. "Konya ve Dolaylarında Bilmece Zevki Nasıl Başlamıştı", Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi, Sayı 74-77, Ocak-Şubat-Mart, 1945:54-57.

Sabri Koz. "Tomarza Bilmeceleri", Folklora Doğru Dergisi, Sayı 37, 1974:48-59.

Sabri Koz. "Hankendi Bilmeceleri", Folklora Doğru Dergisi, Sayı 37, 1974:60-79.

Mahir Şaul. "Dünyada Bilmece Araştırmaları", Folklora Doğru Dergisi, Sayı: 37, 1974:80-86.

Konur Ertop. "Atasözleri ve Bilmeceler: Halk Yaratıcılığının Zengin Şiirsel Anlatım Özellikleri Taşıyan Ürünleri", Milliyet Sanat Dergisi, Cilt 10, Sayı 217, Şubat, 1977:13-21.

---

[1] Bu kaynakçanın bir benzeri 1981 yılında Mehmet Sarıkaya ve Mehmet Sadettin Aygen tarafından hazırlanan Afyonkarahisar Bilmeceleri adlı kitabın sonunda da verilmiştir.

Sevim Aktan. “Giyim Kuşam ve Süslenme İle İlgili Bilmecelerden Örnekler I-II”, Türk Folkloru, Cilt 5, Sayı 51-52-53, Ekim, Kasım, Aralık, 1983:5-7, 11-12, 17-18.

Vedat Kurukafa. “Atasözleri, Deyimler ve Bilmecelerde Geçen Hayvan Adlarının Zikredilişi, Çokluğu, Yüzdeleri Üzerine Bir Deneme”. Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 70, Şubat, 1991:193-200.

Bayram Durbilmez. “Taşpınar (Sorgun) Köyü Bilmeceleri” Milli Folklor, Sayı 11, Güz, 1991.

Hüsniye Karadağ. “Elazığdan Derlenen Bilmeceler” Türk Folklorundan Derlemeler 186/I: 141-152.

Mustafa Sucu. “Adıyaman’da Atasözleri, Bilmeceler, Dualar ve Beddualar”, Fırat Havzası II.Folklor ve Etnografya Sempozyumu (5-7 Kasım 1987) Elazığ, 1989:285-297

Erman Artun. “Tekirdağda Bilmece Sorma Geleneği”, Tekirdağ Kültür Araştırmaları 1, Tekirdağ 1989:117-139.

Ali Yakıcı. “Elazığ’da Derlenen Bilmecelerde Ölçü Birimleri”, Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (24-27 Ekim 1985), Elazığ, 1992:363-381.

Mustafa Uslu. “İfade Tarzı Şekil ve Konularına Göre Yozgat Bilmeceleri”, Erciyes, Yıl 4, Sayı 157, Ocak, 1991:21-29

Mehmet Ali Yabgu. “Kayseri/Talas’ta Söylenen Bilmeceler”, Milli Folklor, Sayı 15, Güz, 1992:38-40.

Mustafa Uslu. “Manzum Şekillerine Göre Ömerli Köyü (Boğazlıyan-Yozgat) Bilmeceleri”, Milli Folklor, Sayı 22, Yaz, 1994:61-62.

Erman Artun. “Adana’da Bilmece Sorma Geleneği”, Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü I.Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri (2-4 Haziran 1997-Balıkesir) Ankara, 1997:159-169.

İzzet Kocadağ. “İzmir’den Derlenen Bilmeceler”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, 1996, Ankara, 1998:121-131

İsmail Görkem. “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri”, Milli Folklor, Yıl 11, Sayı 43, Güz, 1999: 12-17

Necat Birinci. “Balıkesir Bilmeceleri Üzerine Coğrafi Bölgeler Bakımından Karşılaştırmalı Bir Deneme” Edebiyat Üzerine İncelemeler (İçinde) İstanbul, 2000:423-433.

Nilgün Çıblak. “Mersin Bilmeceleri”, Türk Kültürü, Sayı 489-490, Ocak-Şubat 2004: 497-516.

Altan Alperen. “Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru Bilmeceler”, Milli Folklor, Sayı 31-32, 1996:117-125.

Ali Berat Alptekin. “Atasözü, Bilmece ve Halk İnanışlarının Nevruza Yansıması”, Türk Dünyasında Nevruz, 3.Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, (18-20 Mart 1999 Elazığ), Ankara, 2000:53-59.

Murat Cankara. “Bir Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmeceler” Milli Folklor, Yıl 14, Sayı 55, Sonbahar, 2002:70-75.

Melih Duygulu. “Cevabı Müzik Aleti Olan Bilmeceler Üzerine Bir İnceleme”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Ankara, 2004:149-168.

Sabahaddin Eyüboğlu. “Bilmecelerin Cennetinde”, Atatürk Devri Türk Edebiyatı, Cilt 2, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman vd.), Ankara, 1982:1165-1170

Şerafettin Aybars. “Bilmece Nedir? Masallı Bilmeceler”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 117, Aralık, 1998:153-178.

Mehmet Tuğrul. “Mahmutgazi Köyünden Derlenmiş Bilmeceler”, Halkbilimi, 1-2(3), Ankara, 1974:26-28.

Nafiz Tüzün. “Halk Bilmeceleri”, Kaynak, Balıkesir, (24), 1937-1938:52-53.

Yabancı araştırmacıların Türk bilmeceleriyle ilgili makale, kitap ve tebliğlerini ise şu şekilde tespit ettik.

Bang, W. “Über die Rätsel des Codex Cumanicus”, Sitzungsberichte der k.Preussischen Akademiz der Wissenschaften, XXI (1), Berlin, 1912:334-353.

Boneli, L. “Appunti grammaticali i Lessicali di Turco Volgare”, Actes du XII Congres International des Orientalistes, Rome, 1899:334.

Cukanoviç, Marija. “Türk Bilmeceleri” (Çev.Hamdi Hasan), Sesler, (158), Eylül, Üstüp, 1981:27-37.

Diamantaras, Akhilleus. “Tourkike Laographia”, Laographia, Atina, 1911:227-236.

Gabain, A.Von. “Die Sprache des Codex Cumanicus”, Philogiae Turcicae Fundementa, (I), Wiesbaden, 1959:46-47.

Kowalski, Tadeusz. “Türkische Volksträtsel Aus Kleinasien”, Archiv Orientalni, 4(3), Prog, 1932:295-324.

Kowalski, Tadeusz. “Türkische Volksträtsel aus Nordbulgarien”, Festchrift Georg Jacob Herausgegeben Theodor Menzel, Leibzig, 1932:128-145.

Kunos, Ignace. “Türkische Volkrätsel”, Am Urqell, Lunden in Holstein, 2(4), 1893:9-13.

Kurışcanov, A. “K izuçeniyu komanskikh zagadok”, Vopr, İst i Dila, Kazahs Yaz. II, Almaata, 167-176.

Malov, S.E. “Iz Poezdki k Mişarjam (O Nareçi Mişarej Çistopol Skago Uezda), Prilozeniya, Kazan, 1904:1-24.

Malov, S.E. “K İstorii i o Kodeks Kumanikus”, İZV.Akad., Nauk SSSR, 1930:348-375.

Menzel, Th. “Russische Arbeiten Über Türkische Literatur und Folkloristik”, Der Islam, (IV), 1913:136.

Nemeth, Julius. “Die Rätsel des Codex Cumanicus”, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, (LXVII), Macaristan, 577-608.

Nemeth, Julius. “Zu den Rätseln des Codex Cumanicus”, Körösi Csoma Archivum, (II), Macaristan, 1930:366-367.

Pallo, Margit K. “Az Oszman-Török Talalovers”, Nyelvtudmanyi Közlemenyek, (48), 1933:207-228.

Polites, N.G. “Paratereseis Eis Tas Tourkikas Paromias Kai Ainigmata”, Laographia, Athens, 1911:237-242.

Radloff, W. “Das Türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus”, Memorie de l’Academiz de St.Petersburg, XXXV (6), St.Petersburg, 1887 (132.s.).

Samoyloviç, A.N. “K İstorii i Kritike Kodeks Kumanikus”, Dokladı Ak, Nauk SSSR, Ser.B, 1924, 1930:86-89.

Sokolov, M.Yuri. “Bilmeceler”, (Çev.:Uğur Sarı), Folklora Doğru, (38), İstanbul, 1975:13-16.

Spies, Otto. “Die Turkische Volksliteratur”, Hanbuch der Orientalistik, Leiden-Colong pt.1, 5(1):Torcologie, 1963:283-417

Nousianen, Mervi. “Formula Like Expressions of Turkish and Finnish Riddles; A Componatice Study” III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, III.Cilt, Ankara, 1986:293-304.

Taylor, Archer-Wolfram Eberhard. “Turkish Riddles from the Taurus Mountains”, Western Folklore, 17(4), October, Los Angeles, 1958:249-456.

Thalhammer, İngeborg. “Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?”, (Çev.: Nevzat Gözaydın), Türk Folklor Araştırmaları 1983, Ankara, 1984:81-103.

Tietze, Andreas. “Analysis of Turkish Multiple Riddle”[1], Rocznik Orientalistyczny, (27), Warsow, 1964:91-109.

Tietze, Andreas. “Türk ve İran Bilmeceleri”, (Çev.: Deniz Noonan), Folklora Doğru, (55), İstanbul; 1983:47-55.

Vitevskij, V.N. “Skazki, Zagadki i Pensi Nagajbakov Vekne-Ural’Skago Uezda Orenburgskoj Guberni”, Trudy Çetvertago Arkeologiçeskago S’ezda v Rossi, Kazan, (2), 1981:257-280.

Zavarin, V.M. “Osmanskie Zagadki Sobrannye v Brusse”, Drevnosti Vostochnye, (4), Moskova, 115-129.

Carnoy, E.Henry.-Jean Nicolaidis, Traditions popularies de l’Asie Mineure, Paris, 1889, (369 s.)

Taylor, Archer. A Bibliography of Riddles, Helsinki, 1939, (158 s.)

[1] A.Tietze’nin bu makalesi önce Levent Alpay daha sonra Dursun Yıldırım tarafından tercüme edilmiştir.
Alpay, Levent. “Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlenmesi” Folklora Doğru Dergisi, Sayı 37, 1974:14-28.
Yıldırım, Dursun. “Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Tahlili”, Türk Folkloru Araştırmaları, 1981/1, Ankara 1981:75-91.

3.2.3. Tezler

Bunlara ilaveten, içinde bilmecelerle ilgili önemli bilgiler ve derlemeler bulunduran halk edebiyatı ve folklor tezleri ile sayıları çok da fazla olmayan münferit bilmece konulu birtakım bitirme ve yüksek lisans tezleri tespit ettik:

İsrafil Ceren. Elbistan Bilmeceleri, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum, 1979. (70 s.) (Danışman:Saim Sakaoğlu).

Köksal Aktaş. Halk Edebiyatı Tezlerindeki Türk Bilmeceleri, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum, 1982 (70 s.) (Danışman:Saim Sakaoğlu).

Ömer Taştan. Halk Edebiyatı Tezlerindeki Türk Bilmeceleri II, Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum, 1983 (88 s.). (Danışman:Saim Sakaoğlu).

Yakup Çelik. Mukayeseli Şanlıurfa Folkloru, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum, 1986. (Danışman:Saim Sakaoğlu).

Nilüfer Mıdık. “Türk ve Alman Bilmecelerinde İmajlar”, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1989.

Mehmet Açа. Obruk (Konya) Kayseri Halk Edebiyatı Ürünleri Üzerine Bir İnceleme. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1994 (Danışman:Saim Sakaoğlu).

Orhan Ekiner. Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansıması, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 1996 (Danışman Sadettin Özçelik).

Sevinç Gündoğdu. Pelte Köyü Folklor ve Etnografyası, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 1982 (Dök.Merk.Tez No:242)

Deniz Ahi. Dağkalafat Köyü Halk Kültürü Monografisi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 1997 (Danışman: Özkul Çobanoğlu)

Aslı Seyhan. Kayseri Monografisi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 2002 (Danışman Dursun Yıldırım)

İpek Göksel. Asar Köyü Folkloru, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 1994 (Danışman Özkul Çobanoğlu)

Turgut Öcal. Iğdır Folkloru ve Etnografyası, Atatürk Üniversitesi, Türk Dili Edebiyatı Bitirme Tezi, Erzurum, 1970 (Danışman: Umay Günay)

Ümmü Gülsüm Sarı. Kırşehir İli Monografisi, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 2001 (Danışman: Ziyat Akkoyunlu)

Abdullah Kılıç. Yozgat (Lök) Köyü Folkloru, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 1989.

Ayşe Tosun. Edirne Kadıdondurma Köyü Folklor ve Etnografyası Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara 1982.

Cevriye Beşe. Çamlıdere İlçesi Dörtkonak Köyü Folkloru, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 1992. (Danışman: Dursun Yıldırım)

Ümran Tanalp. Erzurum Güzelova Köyü Folkloru ve Etnografyası, Atatürk Üniversitesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum 1972 (Dök.Mrk.No: 50)

Sevda Bahşi. Bozok Dergisinin Açıklamalı Bibliyografyası, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, Ankara, 2002 (Danışman: Ziyat Akkoyunlu).

3.3. Diğer Türk Topluluklarının Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

3.3.1. Azerbaycan Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Efendiyev'in (1981:104) ifadesine göre halk edebiyatı türleri içerisinde en az incelenen ve dolayısıyla hakkında en az bilgi sahibi olunun tür tapmacalardır. Bazı edebiyat eserlerinin içerisinde rastlanan az sayıda tapmaca dikkate alınmazsa 19.yüzyıla kadar tapmacalar derlenmemiş ve yazıya geçirilmemiştir. Veli Huluflu[1] ve H.Zeynallı[2]'nın 1928 yılındaki neşriyatları konuyla ilgili yapılmış ilk çalışmalardır.

Veli Huluflu kitabında tapmacaları soruların baş harfine göre alfabetik olarak dizmiş ve her tapmacının derlendiği yeri belirtmiştir. Kitabın başında Huluflu'nun kaleme aldığı, kısa bir mukaddime, son kısmında ise cevaplar ve ilaveler kısmı yer almaktadır. İlaveler kısmında bayatı şeklinde olan halk mahnılarından örnekler sunmuştur. Kitapta 726 tane bilmece bulunmaktadır.

H.Zeynallı'nın bizim göremediğimiz kitabında ise yine Efendiyev'in (1981:104-105) ifadesine göre, araştırmacı Rus, Türk, Tatar, Türkmen dillerinde yapılmış bilmece tetkiklerini gözden geçirmiş ve derlediği 760 bilmeceyi kendine has bir tasnife tâbi tutmuştur. Tapmacalardan sonra lûgat ve bağlamalar verilmiştir. Kitabın başında Zeynallı'nın yazdığı tapmacaların özellikleri ile ilgili bir mukaddime, sonunda ise tapmacaların derlendiği bölgeler ile Rus ve başka halkların folklorunda tapmacalar ile ilgili bir eserler listesi verilmiştir.

Azerbaycan folklorunda tapmacalarla ilgili çalışmalar H.Elizade'nin derlediği tapmacalarla devam etmiştir (Efendiyev 1981:105). Elizade'den sonra ise Nureddin

[1] Huluflu, Veli. Tapmacalar, Bakü, 1928 (130 s.)
[2] Zeynallı, H. Azerbaycan Tapmacaları, Bakü, 1928.

Seyidov'un[1] eseriyle tapmaca ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Nureddin Seyidov'un bu çalışması ülkemizde Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin ve Esma Şimşek tarafından Türkiye Türkçesine de aktarılmıştır.[2] Seyidov kitabının mukaddime kısmında (1971:3-38), bilmecelerin kökeni, kuruluşu, özellikleri gibi konular üzerinde geniş bir malumat vermiştir.[3] Daha sonra 1464 bilmeceyi kendine ait bir konu tasnifine tâbi tutmuştur. Kitabın sonunda ise (1981:216-226) "bağlama"lardan örnekler sunmuştur.[4] Nureddin Seyidov kitabının yayınlandığı tarihten sonra, Edebiyat Enstitüsü tarafından hazırlanan "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler"[5] adlı bir serinin dördüncü kitabında bilmecelerle ilgili görüşlerini yayınlamaya devam etmiştir.

Nureddin Seyidov'un eserinden sonra bizim tespitlerimize göre Gülafet Davudova'nın[6] kitabı gelmektedir. Cengiz Alyılmaz bu kitabı Türkiye Türkçesine aktararak okuyucunun istifadesine sunmuştur.

Azerbaycan tapmacaları ile ilgili 2003 yılında yayınlanan bir çalışmayı bize Bilgehan Gökdağ (Gökdağ 2004:141-143) haber vermektedir. Azerbaycan tapmacalarından seçmeler yapılarak "Tapmacalar" adı altında, Almanya'da yayınlanan bu eserin sahibi Nemat Rahmeti'dir.[7] Eser Azeri Türkçesi, Almanca, Türkiye Türkçesi ve İngilizce yazılan önsözle başlamaktadır. Arap alfabesiyle yazılan 528 bilmece ve cevaplarının yer aldığı bölümden sonra Latin alfabesiyle yazılan bölüm gelmektedir.

Nureddin Seyidov ve Gülafet Davudova'nın derlemiş olduğu tapmacalardan istifade edilerek hazırlanmış olan bir kitap da 2005 yılında Latin alfabesiyle Bakü'de yayınlanmıştır.[8]

Buraya kadar Azerbaycan tapmacaları ile ilgili bizim tespit edebildiğimiz ve görebildiğimiz kitaplardan bahsettik. Şimdi ise konuyla ilgilenen kitap bölümlerinin neler olduğundan bahsedeceğiz.

---

1 Seyidov, Nureddin. Tapmacalar, Bakü, 1971 (226 s.).
2 Sakaoğlu, Saim, vd. Azerbaycan Tapmacaları, Elazığ, 1992 (268 s.)
3 Bu mukaddimenin Türkiye Türkçesine aktarılmış tam metni için bkz. (Seyidov 1983a, Seyidov 1983b, Seyidov 1983c).
4 Seyidov'un kitabı 2004 yılında aslına sadık kalınarak aynı adla Latin alfabesiyle yeniden yayınlanmıştır. Seyidov, Nureddin. Tapmacalar, Şerk-Kerb yayınları, Bakü, 2004 (208 s.)
5 Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler, Elm Neşriyat, Bakü, 1973.
6 Davudova, Gülafet. 555 Tapmaca, Bakü, Elm Neşriyat, 1994 (134 s.)
7 Rahmeti, Nemat. Tapmacalar, Verlag Auf dem Ruffel, Engelschoff, 2003 (176 s.)
8 Tapmacalar, Altun Kitab, Bakü, 2005 (112 s.)

Ehliman Ahundov'un iki ciltlik "Azerbaycan Folkloru Antolojisi"[1] adlı eserinin birinci cildinde tapmacalar Ahundov'a ait bir tasnife tâbi tutularak verilmiştir (1968:187-215). Ülkemizde Semih Tezcan tarafından Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri adıyla yayınlanan bu eserin içinde 350 bilmece bulunmaktadır (Tezcan 1994:160-188).

Paşa Efendiyev tarafından hazırlanan kitapta[2] ise tapmacalar hakkında genel bilgiler, tapmacaların menşei, tapmacayla ilgili yayınlar, tapmacaların konuları, maksadı ve şekil özellikleri gibi konular hakkında bilgi verilmiştir (Efendiyev:103-111)

Mirali Menafi, Zahid Ekberov, Refika Kasımova tarafından hazırlanan kitapta[3] ise az miktarda tapmaca örneği verilmiştir (Menafi-vd. 1981:356-358).

Baş redaktörlüğünü, M.İbrahimov'un yaptığı "Halg Edebiyatı" adlı kitabın[4] birinci cildinde bol miktarda tapmaca örneğine yer verilmiştir (İbrahimov-vd. 1982:127-155).

Behlül Abdullayev'in, "Arazam Küre Bendem" adlı halk edebiyatı eserinde de yalnızca bilmece örnekleri verilmekle yetinilmiştir (Abdullayev 1986:175-193).

Veli Nebioğlu, Muhtar Garadaşlı ve Efzeleddin Esker tarafından yazılan "Bu Yurd Beyguşa Galmaz" adlı mit, efsane vb. türlerden bahseden eserde de yalnızca tapmaca metinlerine yer verilmiştir (Nebioğlu-vd. 1995:78-89).

Cavad Heyet 1990 yılında yazmış olduğu kitabında[5] Efendiyev'in söyledikleriyle paralel şeyler söyleyerek tapmaca mevzusuna değinmiştir (Heyet 1990:153-156).

Valeh Hacıyev, Gürcistan'daki Türkçe folklor örneklerini esas alarak hazırladığı eserinde, tapmaca örnekleri üzerinden yaptığı bilgileri yayınlamıştır[6] (Hacıyev:61-73).

---

1 Ahundov, Ehliman. Azerbaycan Folkloru Antolojisi, Azerbaycan CCP İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1968.
2 Efendiyev, Paşa. Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı, Bakü, 1981.
3 Menafi, Mirali vd. Cenûbi Azerbaycan Edebiyatı Antolojisi, Bakü, 1981.
4 İbrahimov, M. vd. Halg Edebiyatı, Bakü, 1982.
5 Heyet, Cevad. Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı, Bakü, 1990.
6 Hacıyev, Valeh. Azerbaycan Folkloru Ananeleri, Tiflis, 1992.

Meherrem Kasımlı, “El Düzgüleri Elat Söylemeleri” adlı eserinde Tap-Tapmaca başlığı altında verdiği örneklerle konuya temas etmiştir[1] (Kasımlı:74-79).

Vagıf Veliyev, “Azerbaycan Folkloru”[2] adlı eserinin yanıltmaçlar bölümünde tapmacalara da değinmiştir. Tapmacaların önemi, diğer türlerle olan ilişkisinden söz etmiştir (Veliyev 1985:395-402).

Bunlara ilaveten 1996 yılından sonra, bir seri olarak değerlendirilebilecek, Azerbaycan’ın bölge bölge geleneksel folklorunu konu edinen kitaplar yayınlanmıştır. Bunlar çalışmamızın corpusunda ve künyeleriyle kaynakçamızda yer almaktadır. Bunların içinde de bol miktarda tapmaca örnekleri bulunmaktadır (Hacıyev 1996; İsmayılov 2000; Ebdülhelimov 2000; Abbaslı 2000; İsmayılov 2003).

Çoğu Azerbaycan’da yayınlanan bu kitap ve kitap bölümlerinin yanı sıra ülkemizde ve dünyada Azerbaycan tapmacalarıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Sayısı çok fazla olmayan bu makale, bildiri ve kitap bölümlerinden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

H.Sereja Szapsal. “Proby Literatury Ludojew Turkow z Azerbajdzanu Perskiego” Prace Komisji Orjentalisyeznej, (XVIII), Krakow, 1935:66-67.s.[3]

Muhsine Helimoğlu Yavuz, Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler, Ankara, 1991.

Mehmet Aça. Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Derlenmiş Manzum Bilmeceler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Programı Seminer Çalışması, Konya, 1993.

Esma Şimşek. “Azerbaycan Bilmecelerinde Kafiye-Redif ve Bunlarla İlgili Bazı Problemler” Milli Folklor, Sayı 29-30, Bahar/Yaz 1996:34-42.

---

1 Kasımlı, Meherrem. El Düzgüleri, Elat Söylemeleri, Bakü, 1993.
2 Veliyev, Vagıf. Azerbaycan Folkloru, Bakü, 1985.
3 Saadet Çağatay, Türk Lehçelerinden Örnekler-II adlı eserinin ilgili bölümünde bu makaleden faydalanmıştır. Bkz. (Çağatay 1972:24-25).

Saim Sakaoğlu. “Azerbaycan ve Anadolu Sahası Bilmecelerinde Görülen Yapı Ortaklıkları Üzerine”, İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Seminer Bildirileri (1-7 Temmuz 1993 Ankara), Ankara, 1995:451-459.

Zeynelabidin Makas. “Mani Tipli Azeri Bilmeceleri” Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 117, Aralık 1998:137-151.

Abdullah Demirci. “Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmece Türü”, Milli Folklor, Sayı:50, Yaz, 2001:78-85.

3.3.2. Balkan Türkleri’nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Çok erken dönemlerden itibaren Osmanlı topraklarının önemli bir parçası durumunda olan Balkan toprakları, 19.yüzyıldan sonra, ortaya çıkan birtakım siyasî gelişmelerin neticesinde Osmanlı topraklarının dışında kalmıştır. Uzun süre bu topraklarda yaşayan Türklerle Türkiye arasında ilişkiler sekteye uğramıştır. Son yıllarda dünyadaki siyasî gelişmeler doğrultusunda bu bölgelerle kültürel anlamda köprüler yeniden kurulmaya başlanmış ve bunun sonucunda Balkan topraklarında yapılan çalışmalarla tanışma fırsatı doğmuş, hatta bunların bir kısmı Türkiye’de yayınlanmaya başlanmıştır. Ancak bu tarihlere kadar Balkan topraklarındaki geleneksel kültür unsurları ve sözlü ürünlerle ilgilenenler çoğunlukla yabancı araştırmacılar olmuştur.

Bu konudaki ilk yazılı örneklere, Tadeusz Kowalski’nin Zagadki Ludowe Tureckie adlı eserinde rastlanır. Söz konusu eserde 9’u Kalkandelen’den, 14’ü Radoviç’ten olmak üzere Makedonya’dan toplam 23 bilmeceye yer verilmiştir (Kowalski 1919:26-34). Bu durumda Kowalski’yi Makedonya bilmecelerinin ilk derleyicisi saymak icap etmektedir.

Ancak Balkan-Türk bilmecelerinin yer aldığı en geniş çalışma, İlhan Başgöz ve Andreas Tietze’nin çalışmasıdır.[1]

Balkanlardaki Türk bilmeceleri konusunda yapılan önemli çalışmalardan biri de, Marija Çukanoviç ile Ljubinka Rajkoviç’in Türk Bilmeceleri adlı eseridir.[1] Sırbistan İlimler ve

[1] a.g.e.

Sanat Akademisi'nce yayınlanan bu eserde, Türk bilmecelerinden örnekler Sırpça çevirileriyle beraber verilmiştir. Bu eserin eski Yugoslavya kütüphanelerindeki Türkçe el yazmalarından tespit edilip şimdiye kadar hiçbir yerde yayınlanmamış örneklere de yer vermiş olması ayrıca önemlidir (Hasan 2005:12) 1253 bilmece tabiat, hayvanlar ve bitkiler, insan ve çeşitli bilmeceler başlıkları altında okuyucuya sunulmuştur.

Nimetullah Hafız'ın Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri adlı derlemelerinden oluşan kitabında[2] bilmeceler çok az sayıyla temsil edilmiştir (Hafız 1989:31-34). Söz konusu eserde Üsküp, Gastivar, Valandova, Topolniça ve Kançe gibi şehirlerden derlenmiş 78 bilmece cevapların baş harfine göre alfabetik olarak verilmiştir.

Nimetullah Hafız'ın Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri adlı eserinde[3] ise 121 tane bilmece konu tasnifine tâbi tutularak verilmiştir (Hafız 1985:20-33).

Makedonya Türkleri'nin bilmeceleriyle ilgili olarak en son Hamdi Hasan çalışmıştır. 2005 yılında yayınlanan kitabında[4] bilmeceler ve tekerlemeler bir arada verilmiştir. Hamdi Hasan kitabın giriş kısmında Anadolu ve Rumeli Bilmeceleri hakkında genel bilgiler verdikten sonra, Makedonya Türklerince söylenen bilmecelerin şekil ve yapı özellikleri üzerinde durmuştur (Hasan 2005:6-36). Çoğu Birlik, Sevinç ve Tomurcuk dergilerinden derlenen 1452 bilmece bir konu tasnifine sokulmuştur (Hasan 2005:41-197).

Yugoslavya Türk bilmeceleriyle ilgili bizim göremediğimiz ancak çeşitli kaynaklardan öğrendiğimiz makaleler ise şunlardır.[5]

Emil Katon. "Prizren Bilmeceleri", Sesler Dergisi, Sayı 97, Üsküp, 1975:123-130.

Hamdi Hasan. "Bilmeceler" Sesler Dergisi, Sayı 121, Üsküp, 1977:41-44.

---

1 Çukanoviç, Marija-Ljubinka Rajkoviç-Türk Bilmeceleri-Turske Zagonetke, Srpska Akademija Nauke; Umetnosti, Odeljenje jezika i knjizevnasti, Balkanske narodne umotvorine, Kniga 1, Belgrad 1980 (292 s.)

2 Hafız, Nimetullah. Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri, İstanbul, 1989.

3 Hafız, Nimetullah. Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri, Priştine, 1985.

4 Hasan, Hamdi. Makedonya Türklerince Söylenen Bilmeceler ve Tekerlemeler, Ankara, 2005.

5 Bu bibliyografya TDAY Belleten 1984'den ayrı basım, Hamdi Hasan tarafından yayınlanan "Yugoslavya'da Türk Halk Edebiyatı Üzerinde Yapılan Derleme ve Araştırmalar" adlı makaleden alınmıştır.

Liriye Selena. “Prizren Dilinde Özellik Taşıyan Bazı Sözler, Deyimler, Bilmeceler, Tekerlemeler ve Masallar”, Sesler Dergisi, Sayı 23, Üsküp, 1968:83-93.

Nimetullah Hafız. “Prizren Bilmeceleri” Sesler Dergisi, Sayı 113, Üsküp, 1977:103-112.

Nimetullah Hafız. “Prizrende Türk Bilmeceleri” Çevren Dergisi, Sayı 18-19, Priştine 1978:203-220.

Marija Cukanoviç. “Türk Bilmeceleri-Turske Zagonetke” MF., Sayı 27-28. Skopje, 1982:234.

Dragica Bozinova. “Türk Bilmeceleri-Turske Zagonetke” MF., Sayı 27-28. Skopje, 1982:234.

1990 yılında “Bulgaristan Türkleri’nin Halk Edebiyatı Metinleri”ni[1] yayınlayan Nimetullah Hafız’ın kitabında bilmeceler bölümü, Mefkûre Mollova’nın yayınladığı bilmecelerle temsil edilmiştir (Hafız 1990:78-106).

Gyula Nemeth’in Vidin Türkleri ile ilgili yazdığı kitabında ise Kuzey Batı Bulgaristan’daki bir Türk şehri olan Vidin’in bilmeceleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Abdurrahman Güzel tarafından 1996 yılında dilimize çevrilen bu kitapta Vidin Türkleri’ne ait 55 bilmece sunulmuştur (Nemeth 1996:213-218).

V.Gordlevski’nin Obrazey Osmanskago Narodnago Tvorççeştva I, adlı 1916’da Moskova’da yayınlanmış 130 sayfalık kitabının 71 ve 72.sayfalarında da Kowalski’nin Kuzey Bulgarlarla ilgili olan makalesinden alınan 31 bilmece bulunmaktadır (İçel 2005:97).

Zsuzsa Kakuk. “Die Türkische Mundart von Köstendil und Micharlovgrad” Acta Linguistica Hungarica, (11), Budapest, 1961:301-386.

---

[1] Hafız, Nimetullah. Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I”, Ankara, 1990.

Julius Nemeth. “Die Türken von Vidin, Sprache, Folklore, Religion” Bibliotheca Orientalis, Hungarica (10), Budapest, 1965:272-275.

Batı Trakya bilmeceleriyle ilgili bildiklerimizi Abdurrahim Dede’nin “Batı Trakya Türk Folkloru”nda[1] verdiği 78 bilmeceden (Dede 1978:50-56) ve Saim Sakaoğlu’nun Rodoplar’dan göçen Türklerin halk edebiyatıyla ilgili yazdığı makaleden[2] (Sakaoğlu 1981a:203-231) öğreniyoruz.

Ayrıca Rasim Özyürek tarafından yazılmış olan “Kılkış-Selânik Folkloru”[3] adlı bir kitapta bu bölgeye ait 95 adet bilmece örneği verilmektedir (Özyürek 1991b:59-67). Aynı yazarın “Bilmecelerimiz”[4] adlı kitabında ise İskeçe yöresinden toplanmış 75 adet bilmece örneği bulunmaktadır (Özyürek 1991a:73-80).

Mefkûre Mollova Bulgaristan Türklüğü folklor eserleri serisinin bir devamı niteliğinde “Bilmeceler”[5] kitabını çıkarmıştır. Yazar tarafından derlenen 608 bilmece konu esasına göre tasnif edilmiştir.

Bulgaristan bilmeceleriyle ilgili yakın zamanlarda çalışma yapan araştırmacı Mihail Yançev’dir. Yançev, Bulgaristan’ın Rodoplar bölgesinden derlenen bilmeceleri “Mani ve Bilmeceler”[6] adıyla kitaplaştırmıştır. Kitapta 642 bilmece konu tasnifine sokulmuştur (Yançev 2002:70-143). Kitabın sonunda ise bilmecelerin cevapları verilmiştir.

Bulgaristan Türklüğü açısından Deliorman bölgesi oldukça önem taşımaktadır. Ancak bu bölgenin sözlü kültür ürünlerine dair kapsamlı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bilmeceler konusu makale boyutunda da olsa ele alındığı için diğer türlere oranla biraz daha şanslı durumdadır. Ahmet Cebeci tarafından kaleme alınan “Deliorman Bilmeceleri”[7] adlı makale bize bölgenin bilmeceleriyle ilgili fikir vermektedir. Makalede 101 tane Deliorman bilmecesine yer verilmiştir.

---

1 Dede, Abdurrahim. Batı Trakya Türk Folkloru, Ankara, 1938.
2 Sakaoğlu, Sami. “Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisi’nden Göçen Türklerin Halk Edebiyatı” Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 14, Ekim, 1981a:203-231
3 Özyürek, Rasim. Kılkış Selanik Folkloru, Ankara, 1991b.
4 Özyürek, Rasim. Bilmecelerimiz, Ankara, 1991a.
5 Mollova, Mefkûre. Bilmeceler, Sofya, 1959 (66 s.)
6 Yançev, Mihail. Mani ve Bilmeceler, Ankara, 2002.
7 Cebeci, Ahmet. “Deliorman Bilmeceleri” TFAY 1974:33-54.

Bu makaleden önce Türker Acaroğlu'nun "Rumeli Bilmeceleri"[1] adlı kısa yazısından da söz etmek gerekmektedir. Burada yazar Deliormanlı anneannesinden duyduğu 50 kadar bilmeceyi okuyucunun istifadesine sunmuştur.

Romanya'da Türklerin yoğun olarak yaşadığı Dobruca bölgesinin bilmecelerini, Enver Mahmut ve Nedret Mahmut'un "Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri"[2] adlı kitaptan öğreniyoruz. Bu eser bölgenin halk edebiyatıyla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Tapmaşalar bölümünde ilk harflerine göre tertip edilmiş 112 bilmece, Bulmacalar başlığı altında ise bunların tercümeleri yer almıştır (Mahmut 1997:433-438).

"Dobruca Türkleri'nin Bilmeceleri"[3] başlıklı makalesinde Mehmet Naci Önal, önce bir değerlendirme (Önal 1997:83-85) yaptıktan sonra beş kaynaktan (Önal 1997:86) elde ettiği bilmeceleri varyantlarıyla beraber vermekte ve 196 bilmeceyi bir konu tasnifi içinde değerlendirmektedir.

Dobruca Türkleri'nin bilmeceleriyle ilgili olduğunu bildiğimiz bir makaleyi de Zajackzkowski yazmıştır.

Wlodzeimer Zajackzkowskı. "Tatarische Volkslieder aus Dobrudscha" Floila Orientalia (4), Polonya, 1962:105-142.

3.3.3. Irak (Kerkük) Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Irak Türkleri'nin bilmeceleriyle ilgili ilk çalışma, İbrahim Dakûkî tarafından yazılmış olan "Irak Türkmenleri Dilleri ve Edebiyatları"[4] adlı kitaptır. Bu kitapta az sayıdaki örnek üzerinden değerlendirmeler yapılarak (Dakûkî 1970:137-138) bilmeceler konusuna değinilmiştir.

Daha sonra Kerkük bilmeceleriyle ilgili yapılmış ilk münferid çalışma karşımıza çıkmaktadır. 1972 yılında Aydın Kerkük[5] tarafından yazılan bu eserin birinci bölümünde

---

1 Acaroğlu, Türker. "Rumeli Bilmeceleri", Varlık Dergisi, Cilt 14, Sayı 262-263, Haziran, 1944:369-370.
2 Mahmut, Enver-Nedret Mahmut. Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri, Ankara, 1997.
3 Önal, Mehmet Naci. "Dobruca Türkleri'nin Bilmeceleri", Folklor-Edebiyat, Sayı 10, Temmuz-Ağustos, 1997:83-107.
4 Dakûkî, İbrahim. Irak Türkmenleri Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları, Ankara, 1970.
5 Kerkük, Aydın. Irak Türkmenleri Ağzında Bilmeceler, Kerkük 1972 (64 s.)

bilmecelerle ilgili genel bilgiler verildikten sonra, ikinci bölümde bilmeceler karışık bir şekilde tasnif edilmiştir.

Cengiz Ketene[1] ise "Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler" adlı eserinde yedinci bölümü tapmacalara ayırmıştır. Bu kitapta bilmece tanımı ve bilmece teriminin Türk dünyasındaki karşılıkları üzerinde durulmuştur (Ketene 1990:127-132).

Suphi Saatçi'nin[2] "Kerkük Çocuk Folkloru" adlı eserinde ise 249 bilmece örneği ilk harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. (Saatçi 1984:57-95).

Gazanfer Paşayev'in[3] "Irak Türkmen Folkloru" adlı eserinde ise "Lirik Tür" başlıklı ikinci bölümde "Bayatı-Bilmece" türüne (Paşayev 2003:180-186), "Epik Tür" başlıklı üçüncü bölümde ise "Bilmeceler" başlığı altında bilmece türüne değinillmektedir (Paşayev 2003:242-256). Az sayıda bilmece örneği olan eserde daha çok türün özelliklerine değinilmiştir.

Aynı yazarın kiril alfabesiyle yazılmış olan "Kerkük Folkloru Antologiyası"[4] adlı eserinde ise "Tapmacalar" başlığı altında bol miktarda bilmece örneği verilmiştir (Paşayev 1987:77-98).

3.3.4. İran Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Bu sahayla ilgili yapılmış ilk çalışma olarak tespit edebildiğimiz derlemeyi Behruz Dehkani ve Samed Behrengi[5] adında iki araştırmacı beraber yapmışlardır. "Koşmacalar" ve "Tapmacalardan" oluşan kitapta İran Azerilerine ait 341 bilmece gelişigüzel bir sırayla okuyucuya sunulmuştur (Dehkani-Behrengi 1357:45-87). Bir diğeri 1358 (1940) yılında Doktor Cavid ve Menzurî Hamiye[6] tarafından İran Azerilerinin bilmecelerine dair yapılmış olan çalışmadır. Kitap 2188 tapmaca, 38 yanıltmaç, 72 âşık bağlaması ihtiva etmektedir (Cavid-Menzurî 1350:1-117).

---

1 Ketene, Cengiz. Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler, Ankara, 1990.
2 Saatçi, Suphi. Kerkük Çocuk Folkloru, İstanbul, 1984.
3 Paşayev, Gazanfer. Irak Türkmen Folkloru, İstanbul, 1998.
4 Paşayev, Gazanfer. Kerkük Folkloru Antologiyası, Irak, 1987.
5 Dehkani, Behruz-Samed Behrengi. Koşmacalar-Tapmacalar, Tahran, 1357 (1938).
6 Doktor Cavid, Menzurî Hamiye. Tapmacalar, İran, 1358 (1940) (117+16 s.)

İran Türklüğü sahasında yapılmış son çalışma olarak tespit edebildiğimiz çalışma Behruz Hakki[1] tarafından yapılmış "Tapmacalar-Bilmeceler" adlı çalışmadır. Kitabın 7-26. sayfaları arasında sözlü edebiyat, tapmaca kavramları üzerinde durulmuştur. Daha sonra yaklaşık 700 bilmece bilmecenin ilk harfine göre alfabetik olarak sınıflandırılmıştır.

Ülkemizde ise İran Türkleri'nin sözlü edebiyat türleriyle ilgili bir çalışmayı Ali Kafkasyalı[2] yapmıştır. Kafkasyalı'nın hazırladığı altı ciltlik çalışmanın birinci cildinde örnek metinlerle bilmeceler konusu temsil edilmiştir (Kafkasyalı 2002:85-103).

3.3.5. Kıbrıs Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Kıbrıs bilmeceleriyle ilgili ilk çalışma olarak Oğuz Yorgancıloğlu'nun[3] 1971'de hazırlayıp 1980'de basılan eseri "Kıbrıs Türk Folkloru" adlı eserindeki "Bilmeceler" bölümünü saymak yanlış olmaz. Yazar bu eserinde bilmece türüyle ilgili herhangi bir tanım ve değerlendirme yapmaz yalnızca 62 örnek metin vermekle yetinir (Yorgancıoğlu 1980:439-443).

Daha sonra Mustafa Gökçeoğlu'nun[4] "Tezler ve Sözler" adlı on bölümden oluşan eserini saymak gerekir. Bu eserin sekizinci bölümü bilmecelere ayrılmıştır. Bilmeceler genel özellikleri bakımından incelenmiş 73 bilmece metni gelişigüzel bir şekilde sıralanmıştır (Gökçeoğlu 1988:176-186).

Aynı yazarın bir diğer çalışması, münferid bir bilmece çalışmasıdır. "Bilmecelerimiz"[5] adlı eserinde Gökçeoğlu, bilmecelerle ilgili uzun bir değerlendirme (Gökçeoğlu 1999:8-47) yaptıktan sonra, 585 bilmeceyi cevaplarının baş harflerine göre alfabetik olarak sıralamıştır (Gökçeoğlu 1999:48-136).

---

1 Hakki, Behruz. Tapmacalar-Bilmeceler, Köln, 2000 (193 s.)
2 Kafkasyalı, Ali, İran Türk Edebiyatı Antolojisi, (6 cilt), Erzurum, 2002.
3 Yorgancıoğlu, Oğuz. Kıbrıs Türk Folkloru, Mağusa, 1980.
4 Gökçeoğlu, Mustafa. Tezler ve Sözler. Lefkoşa, 1988.
5 Gökçeoğlu, Mustafa. Bilmecelerimiz, Lefkoşa, 1999 (141 s.)

Bunlara ilaveten Erdoğan Saracoğlu'nun "Kıbrıs Ağzı" adlı eserinde vermiş olduğu Kıbrıs bilmece örneklerini konuyla ilgili çalışmalar içinde değerlendirmek mümkündür (Saraçoğlu 1992:91-102).

Kıbrıs bilmeceleriyle ilgili ülkemizde çalışan bilim adamı ise, konuyla ilgili pek çok makalesi bulunan Saim Sakaoğlu'dur.[1] Sakaoğlu Kıbrısla ilgili hazırlanmış öğrenci tezlerinden faydalanarak oluşturduğu makalesinde 214 bilmeceyi cevaplarının ilk harfine göre alfabetik olarak sınıflamıştır. Sakaoğlu bu makalesinde Kıbrıs bilmeceleri üzerine yapılmış bir çalışmanın[2] da künyesini vermektedir (Sakaoğlu 1981b:122).

3.3.6. Doğu Avrupa Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Gagauzların bilmece örneklerini ilk olarak Radloff'ta buluruz. Radloff'un kısaca Proben olarak bilinen eserinin[3] Beserebya Gagauzlarının lehçelerini içeren 10.cildinde 98 adet bilmece örneği bulunmaktadır (Radloff 1904:262-272).

Bu tarihten çok sonra, Bakü'de basılan Gagauz Folkloru[4] adlı bir kitapta 50 kadar bilmece örneği gelişigüzel bir sırayla verilmiştir (GF 1996:99-103).

Bilmeceler konusunda tespit edebildiğimiz son kitap Konstantin Vasilioğlu[5] tarafından yazılmış bir kitaptır. Kitapta 300 bilmece alfabetik olarak tasnif edilmiştir (Vasilioğlu 2002:88-111). Atanas Manov'un[6] "Gagauzlar (Hristiyan Türkler)" adlı eserinde ise bilmeceler konusuna 10 bilmece örneğiyle değinilmiştir (Manov 2001:160-161).

---

1 Sakaoğlu, Saim. "Kıbrıs Bilmeceleri" Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt 2, Sayı 12, Haziran, 1981b:122-148.

2 Eren, Hasan. "Enigmas Popularies Turques de Chypre" Asta Orientalia A.S.H. 11(1-3), 1960, 105-114.

3 Radloff, Wilhem. Proben der Volksliteratur der Türkishen Staemme. Cilt 10 (Der.ve Rusçaya Çev.: V.Moschkoff) 1904:262-272.

4 Gagauz Folkloru (y.y.), Bakü, 1996.

5 Vasilioğlu, Konstantin. Masallar, Uygun Sözler, Bilmeceler, Stiinta, 2002.

6 Manov, Atanas. Gagauzlar (Hristiyan Türkler), Ankara, 2001.

Ülkemizde ise Harun Güngör ve Mustafa Argunşah[1] tarafından hazırlanmış "Gagauz Türkleri" adlı eserde, Gagauzların diğer halk edebiyatı türlerinden ve bilmecelerden örnekler verilmektedir (Güngör-Argunşah 1991:92-107).

Bunlara ilaveten Gagauzların folkloru ve kültürleriyle ilgili bazı makale ve bildirilerde bilmece konusuna birkaç cümleyle temas edilmiştir (Zajaczkowski 1976:241; Argunşah 1992:537; Güngör 1983:187; Güngör 1991:56-58).

Kazan Tatarlarının bilmecelerinin kaynaklarıyla ilgili olarak iki kitapla karşılaşıyoruz. Bunlardan ilki Nakiy İsanbet tarafından yazılan "Tatar Halk Tabışmakları"[2] adlı eserdir. Kazan Tatarlarının bilmecelerinin büyük bir külliyatı durumunda olan eserde 4000'den fazla bilmece metni derlendikleri yerlerle beraber ve konu tasnifi içinde verilmektedir.

Daha sonra Huciahmet Mahmutov'un yaptığı "Tatar Halık İcatı-Tabışmaklar"[3] adlı eserden bahsetmek mümkündür. Bu kitapta da Kazan Tatarlarına ait 4072 adet bilmece 33 konu başlığı altında verilmektedir.

Kazan Tatarlarının bilmeceleriyle ilgili görebildiğimiz bir makale de şudur:

Suzanne Kakuk. "Textes Turkcs de Kazanlık II" Acta Oriantalia, Budapest, 8, 1958:241-311.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçay halkının bilmecelerini ise Aliylanı Soltan[4] 1984 yılında neşretmiştir. Soltan derlediği 1447 bilmeceyi 20 konu başlığı altında sınıflanmıştır ve ayrıca Karaçay-Malkar halkının sözlü ürünleriyle ilgili bir bibliyografya da vermiştir (Şahin 1995:495-498).

Aminat Dodulanı "Karaçay-Malkar Folkloru"[5] adlı eserinde bilmeceleri konu başlıkları altında vermektedir.

---

1 Güngör, Harun-Mustafa Argunşah. Gagauz Türkleri, Ankara, 1991.
2 İsanbet, Naki. Tatar Halık Tabışmakları, Kazan, 1970 (290 s.)
3 Mahmutov, Huciahmet. Tatar Halık İcadı. Tabışmaklar, Kazan, 1977 (270 s.)
4 Soltan, Aliylanı-Karaçya Halkını El Bergen Comakları, Çerkesk, 1984.
5 Dodulanı, Aminat. Karaçay-Malkar Folkloru, Nalbçik, 1996.

Buna ilaveten, ülkemizde Karaçay-Malkarlarla ilgili çalışmalarıyla ünlü Ufuk Tavkul'un[1], bilmecelerle ilgili müstakil bir makalesinden söz etmek mümkündür.

Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşayan Kumuk Türkleri'nin bilmeceleri üzerinde yeterince çalışılmamıştır. Yıllarca gazete ve dergilerde yayınlanan bilmeceleri ilk defa U.Biybolatova toplamış ve "Kumuk Halk Çeçegen Yomakları" adıyla bir kitapta yayımlamıştır[2] (Pekacar 2003:212).

Nogay bilmeceleriyle ilgili bizim görebildiğimiz tek çalışma ise Canıbekov'un[3] "Söz Haznası ya de Nogay Folkloı" adlı eseridir. Bu kitapta 296 bilmece (Canıbekov:76-86) gelişigüzel bir şekilde sıralanmıştır.

Kırım Türkleri'nin bilmecelerini ilk derleyen Radloff[4] olmuştur. Radloff'un Kuzey Türk boyları ve Kırım Yarımadası lehçesiyle ilgili derlemelerinin yer aldığı "Proben"in 7.cildinde 200 tane bilmece Kırım lehçesiyle derlenmiştir (Radloff 1896:371-390).

Bundan sonra Kırım Türkleri'nin bilmeceleriyle ilgili tespit edebildiğimiz kaynak Şevket Asanov ve Ablaziz Veliyev tarafından hazırlanan Kırım-Tatar Halk Tapmacaları[5] adlı eseridir. 1988 yılında yayınlanan bu kitapta bilmeceler 15 konu başlığı altında sınıflandırılmıştır.

Kırım Tatarlarının bilmeceleriyle ilgili bir diğer kitap ise V.I.Filanenko'nun "Zagadki Krymskikh Tatar" adlı 1926'da Simferepol'de basılmış 56 sayfalık bir kitabıdır (İçel 2005:58).

Ülkemizde Kırım Karayları ile ilgili çalışmalar yapan Erdoğan Altınkaynak'ın[6] son kitabı "Kırım Karayları"'nda da bilmece örneklerine yer verilmiştir (Altınkaynak 2006:206-214).

---

1 Tavkul, Ufuk. "Karaçay-Malkar Folklorunda Bilmeceler", Kırım Dergisi, Cilt 9-10, Sayı 36-40, 2002:97-104.
2 Biybolotova, U. "Kumuk Çeçegen Yomakları", Mahaçkala, 1982.
3 Canıbekov, A. Söz Haznası ya de Nogay Folkloı.
4 Radloff, Wilhelm. Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Süd-Sibiriens. (Cilt 7) St.Petersburg 1896.
5 Asanov, Şevket. Ablâziz Veliyev. Kırım Tatar Halk Tapmacaları, Taşkent, 1988 (136 s.)
6 Altınkaynak, Erdoğan. Kırım Karayları, Hollanda, 2006.

Kafkasya topluluklarından olan Stavropol Türkmenleri'nin bilmecelerini ise Sapar Kürenov'un[1] eserinden tanıma fırsatı bulmakatayız.

Ortodoks Urumların az sayıdaki bilmece örneğini Aleksandr Garkavets'in[2] "Urum Nadazovya" adlı, içinde Urum Türkleri'nin tarihi, edebiyatı, sanatı gibi konulardan bahseden kitabında görüyoruz (Garkavets 1999:107). Bu konuda yine Erdoğan Altınkaynak[3] tarafından yazılmış olan "Urums and Their Riddles" isimli makaleden söz edilebilir. Aynı makalenin özeti daha sonra Altınkaynak'ın "Ortodoks Türkler Urumlar" adlı kitabında da (Altınkaynak 2005:59-60) yayınlanmıştır.

3.3.7. Altay-Sibirya Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Çalışmalar

Altay bilmecelerini ilk derleyip yayınlayan Radloff olmuştur. Radloff'un "Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Süd-Sibiriens"[4] adlı eserinin ilk cildinde Tölösler'den derlenmiş 19 bilmece metni bulunmaktadır.

Bunun dışında bizim görebildiğimiz kadarıyla "Altay Folkloru"[5] adıyla yayınlan bir eserde 32 bilmece hem Rusça hem de Altay dilindeki karşılıklarıyla verilmiştir (AF 1998:197-206).

Altay bilmeceleriyle ilgili bizim görebildiğimiz diğer kaynak S.Surazokov'un[6] "Altay Folklor" adlı eseridir. Surazakov bilmecelerle ilgili bilgiler vermiştir. "Tabışkaktar" adlı bu bölümde bilmecenin tanımını yaptıktan sonra konu ve yapıları itibarıyle bilmeceleri ele alıp incelemiş ve az sayıda örnek metin kullanmıştır (Surazakov 1975:66-72).

Metin Ergun "Altay Bilmeceleri"[7] adlı makalesinde konuyla ilgili çalışmalardan bahsetmiştir (Ergun 1994:213-215). Metin Ergun'un makalesinden aktaracağımız ne yazık ki ulaşamadığımız kaynaklar şunlardır:

V.Verbitsky. Altayskie Inorodts, Moskova, 1883:202-204

---

1 Kürenov, Sapar. Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri, İstanbul, 1997.
2 Garkovets, Aleksandr. Urum Nadazovya, Almaata 1999.
3 Altınkaynak, Erdoğan Urums and Their Riddles" www.nbuv.gov.ua, 2005a
4 Radloff'un bu eseri Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı adıyla 1999 yılında Türkiye aktarılmıştır. Altay bilmece metinleri bu tercümeden okunmuştur bkz. (Radloff 1999).
5 Altay Folkloru, 1998.
6 Surazakov' Sazon. Altay Folklor, Gorno/Altaysk, 1975.
7 Ergun, Metin. "Altay Bilmeceleri" Prof.Dr.Saim Sakaoğlu, 55.Yıl Armağanı, 1994.

G.N.Potanın. Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii, 4.c., St.Petersburg, 1883, 362-363.

S.Suzakov. Altay Albatnıng Çümdü Söstöri, Baştapkı bölük, Gorno-Altaysk, 1961, Ekinci bölük.

N.Baskakov. Altayskiy. Yazık (Vvedenie v İzuçenie Altayskogo Yazıka il Yevo Dialektov), Moskova 1958.

N.Baskakov. Severnie. Dialektı Altayskago. (Oyrastkago) Yazıka/Dialekt Çernevih Tatar (Tuba-Kiji), Moskova, 1963.

Ukaçina, K. "Altay Tabışkaktar la Olordıng Poeziyası" Almanalı "altın Köl" Gorno-Altaysk 1974.

K.Ukaçina. Altay Tabışkaktar, Gorno-Altaysk 1981.[1]

Saadet Çağatay "Türk Lehçelerinden Örnekler-II" adlı eserinde Altay bilmecelerinden 45 tanesini bir kaynaktan aktarmıştır (Çağatay 1972:185-186).

T.S.Tüktenev-G.D.Golubev. Altay Albatının Çümdü Söstöri, Ekinci Bölük, Gorno-Altaysk 1962, S. 7-20.

Ülkemizde Altay bilmeceleriyle ilgili yapılmış diğer bir çalışmada Saim Sakaoğlu'nun "Altay ve Türkiye Türkleri'nin Bilmecelerinde Tabiat Olaylarının Anlatılması"[2] adlı makalesidir.

Yakut sahasıyla ilgili bildiğimiz tek kaynak Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçioğlu ve Gülsüm Killi[3] tarafından hazırlanan diğer halk edebiyatı örneklerinin de yer aldığı "Yakut (Saha) Halk Edebiyatı Örnekleri" adlı çalışmadır. "Taabırınnar" başlıklı bölümde 109 Yakut bilmecesi (Vasiliyev-vd. 1996:45-52) ve "Bilmeceler" başlıklı bölümde de tercümeleri yer almaktadır (Vasiliyev-vd. 1996:53-60).

---

1 Daha fazla kaynak bilgisi için bkz (Ergun 1994:213-215).

2 Sakaoğlu, Saim. "Altay ve Türkiye Türkçesinin Bilmecelerinde Tabiat Olaylarının Anlatılması" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 25, 1998:435-444.

3 Vasilyev, Yuriy-vd. Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri, Ankara, 1936.

Tuva bilmecelerini ilk derleyen Radloff'tur. "Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme"[1] adlı eserin 9.cildinde 1889 yılda derlenen Tuva (Uranhay) metinlerinin arasında, 91-181.sayfalar arasında dağınık bir şekilde bilmece (Zagadka) metinleri bulunmaktadır. Aynı eserin aynı cildinde 1878-1892 yıllarında derlenen metinler arasında ise Hakas (Abakan) bilmeceleri 258-541.sayfalar arasında dağınık biçimde yer almaktadır. Az sayıda Karagas bilmecesi ise 614, 615 ve 653.sayfalarda yer almaktadır. Hakas bilmeceleriyle ilgili görebildiğimiz bir yazının künyesi ise şöyledir:

V.I.Domozakov. "Hakaskic Zagadki", Zapiski Hakasskaga. Nauçno-Isstedovatel'Nogo Instituto jazyka Literatury i İstorii, Abakan (2) 1951:62-84.

3.3.8. Türkistan Türkleri'nin Bilmeceleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Türk kültürünün özünü oluşturan değerlerin yayıldığı coğrafya, çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu alan içinde Türkistan Türkleri ve tabii ki bilmecelerinin önemi tartışılmaz. Bu saha içinde çalışırken görebildiğimiz ilk kaynak "Özbek Halk İcodı Tapişmaklar"[2] adlı eserdir. Gafur Gulam'ın 1981'de yayınladığı bu eser, Zübeyde Hüseinova'nın tertip edip yayına hazırladığı 2664 Özbek bilmecesini ihtiva etmektedir. Gafur Gulam, bu eserde bilmeceleri an'anevi (Gulam 1981:7-191) ve yeni tapişmaklar (Gulam 1981:191-241) olmak üzere iki grup altında toplamışve her grup içinde de bilmecelerin muhteviyatına göre bir konu tasnifi yapmıştır

Özbek bilmecelerine genel özellikleri ve az miktarda örnekle değinen bir diğer çalışma, "Özbek Halk Oğzaki Poztik İcodı"[3] adlı eserdir. (İmamov-vd. 1990:100-108). K.İmamov ve T.Mirzaev vd. araştırıcılar tarafından hazırlanan bu eserin kaynakçasında ise Özbek bilmeceleri için bizim görmediğimiz bazı kaynakların künyesi verilmektedir.[4] (İmamov-vd. 1990:108).

Aynı adla yayınlanan bir diğer eserde[5] "tapışmak" terimi, muhtevası ve özellikleri üzerinde durulmuştur (Razzokov 1980:116-122).

---

1 Radloff, Wilhelm. Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Cilt 9, St.Petersburg, 1907.
2 Gulam, Gafur. Özbek Halk İcadı: Tapişmaklar, Taşkent, 1981 (362 s.)
3 İmamov, K., T.Mirzaev, B.Sarımsokov, O.Safarov. Özbek Halk Oğzaki Poztik İcadi, Taşkent 1990.
4 Huseinova, Z.Özbek Tapişmaklari Taşkent, 1996; Tapişmaklar. Özbek Halk İcadi, Küp Tamlik, Taşkent, 1983.
5 Razzokov H., T.Mirzaev, O.Sobirov, K.İmamov. Özbek Halk Oğzaki Poetik İcadi, Taşkent 1980.

Çocuk edebiyatının bir parçası olan bilmeceler, Gani Cihangirov'un "Özbek Bolalar Folkloru"[1] adlı kitapta söz oyunları ile beraber ele alınmış, bilmecelerin önemi, eskiliği, özellikleri gibi konular üzerinde durulmuştur. (Cihangirov 1975:45-59). Bir başka "Balalar Adabiyeti"[2] adlı eser de Cumabayev tarafından yazılmıştır. Bu kitapta ise "Tapişmaklar" adlı kısım az sayıda bilmece örneği ile temsil edilmiştir (Cumabayev 1994:13-15).

Türkistan'da kitap basımı başladığı devirden itibaren bilmeceleri toplayıp neşretme yoluna gitmiş olan Zübeyde Hüseinova'nın belirttiğine göre, bugün Özbekistan'da neşredilen bilmece kitaplarına kaynaklık eden eserler şunlardır: İbrahim Devran'ın "Medeniy Cumbaklar" Taşkent, 1905; "Cumbak Mecmuası" Kokan 1916-1917; İsmail Arifiy'in "Tapışmaklar", Semerkant-Taşkent 1929 (Kahrar 2000:270).

Kırgız bilmeceleriyle ilgili bizim görebildiğimiz tek münferid çalışma 2002 tarihli "Tabışmaktar"[3] isimli kitaptır. K.İbrahimov ve A.Akmataliev'e ait olan bu eserde 2152 bilmece bulunmaktadır. Bu bilmeceler dört ana başlık altında sınıflandırılmış (İbrahimov 2002:39-263) ve K.İbrahimov tarafından yazılmış olan önsözde Kırgız bilmeceleriyle ilgili yapılmış çalışmalardan, muhtevalarından, menşeilerinden ve yapılarından söz edilmiştir (İbrahimov 2002:5-16).

Gerek yukarıda adı geçen kitabın önsözünde verilen, gerekse Zekeriya Karadavut'un[4] (Karadavut 2006:481-482) verdiği bilgilerden hareketle Kırgız bilmeceleriyle ilgili yapılmış çalışmaların 1920'li yıllarda derlemelerle başladığını, bu derlemeler sonucunda Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazmaları Fondunda, 1985 yılında bilmece sayısının 1429'a ulaştığını ve bilmecelerin 1924 yılından sonra ders kitaplarına girmeye başladığını öğreniyoruz. Kırgız bilmecelerinin 1971 yılında ilk defa müstakil bir kitap olarak C.Mukambayev ve C.Taştemirov[5] tarafından yayınladığını ve bilmecelerin bu kitapta 29 başlık altında sınıflandırıldığını da yine bu kaynaklardan öğreniyoruz.

Kırgız bilmecelerine bilimsel olarak ilk eğilen ise M.İ.Bogdonova'dır. Bogdonova'nın Kırgız İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Fondunun 1292

---

1 Cihangirov, Gani. Özbek Bolalar Folklori, Taşkent, 1975.
2 Cumabayev, Mamasoli. Balalar Adebiyeti, Taşkent, 1994.
3 İbrahimov, K., A.Akmataliev. Tabışmaktar, Bişkek, 2002 (318 s).
4 Karadavut, Zekeriya. "Kırgız Bilmeceleri", Prof.Dr.Saim Sakaoğlu Armağanı, Konya-Haarlem, 2006:481-514.
5 Mukambayev, C., C.Taştemirov. Kırgız El Tabışmaktarı, Cañıltmaçtarı, Kalptarı, Frunze, 1971.

numarasında kayıtlı, "Kirgizskiy Folklor (Opıt klassifikatsii janrov)" adlı eserinde bilmeceler konularına göre tasnif edilmiş, teşekkül ve gelişim süreçleri değerlendirilmiştir (İbrahimov 2002:6).

Kırgız bilmeceleriyle ilgili diğer bir çalışmayı 1984 yılında Kuttugalı İbrahimov[1] yapmıştır. İbrahimov 2151 bilmeceyi 13 sayfalık bir girişle ve 8 başlık altında tasnif ederek yayınlar (Karadavut 2006:482).

Kırgız bilmeceleri konusunda bizim görebildiğimiz bir başka eser de Gülbara Orozova'nın "Baldar Folkloru"[2] adlı kitabıdır. Bu kitapta bol miktarda bilmece örneğine yer verilmiştir (Orozova 1998:76-120).

Kazak bilmeceleriyle ilgili bizim görebildiğimiz tek münferid yayın Sarsen Amanjolov tarafından yazılmış olan "Kazak Cumbaktarı"[3] adlı eserdir. İlk defa 1940 yılında yayınlanan bu eserin 3.baskısı 127 sayfadan oluşmakta ve yaklaşık 600 bilmece ihtiva etmektedir. Üç bölümden oluşan kitapta bilmeceler, konu başlıklarına göre tasnif edilmiştir. Kitabın Muhtar Awezow tarafından yazılan önsözünde bilmeceler hakkında umumi bilgiler de verilmektedir (Amanojolov 2003:3-10).

Yazarlarını bilemediğimiz, Kazak halk edebiyatı ile ilgili iki kaynakta[4] ise bilmeceler genel özellikleri, muhtevaları, diğer türlerle olan ilişkileri bakımından irdelenmekte ve az sayıda örnek verilmektedir (1964:348-358; 1950:123-131).

Muhtar Awezov'un Kazak kültürü ve halk edebiyatı ile ilgili görüşlerinin yer aldığı eserde[5] Awezov bilmeceleri örnek metinler üzerinden izah etmiştir (Awezov 1997:248-257).

P.Berdiyaev'in 1989 yılında neşrettiği "Kazaktın Halık Tvorçestvası"[6] adlı eserde yalnızca bilmece örnekleri bulunmaktadır (Berdiyaev 1989:289-293).

---

1 İbrahimov, Kuttugalı. Tabışmaktar, Frunze, 1985.
2 Orozova, Gülbara. Baldar Folkloru. Bişkek, 1998.
3 Amanjolov, Sersan. "Kazak Cumbaktarı" Almatı, 2003.
4 Kazak Edebiyatı Tarihi (İkinci kitap). Almatı, 1964 (690 s.)
5 Awezov, Muhtar. Makaleler (Haz.Zeyneş İsmail- Ahmet Güngör), Ankara, 1997.
6 Berdiyaev, P.Kazaktın Halk Tvorçestvası, Almatı, 1989.

Jannat Ergalieva ve Nurhat Şakuzadaulı'nın "Kazak Kültürü"[1] adlı eserlerinde "Jumbak" terimi ile ilgili kısa bilgi ve az sayıda bilmece örneği bulunmaktadır (Ergalieva-Şakuzadaulı 2000:287-291).

Zeyneş İsmail'in "Kazak Türkleri"[2] adlı eserinde Kazak bilmeceleri bahsine kısaca değinilmiş ve bilmece atışmaları (jumbak aytısı) hakkında kısa bilgi verilmiştir.[3]

Ülkemizdeki araştırmacılardan bazıları da zaman zaman Kazak bilmeceleriyle ilgili yayınlar neşretmişlerdir.[4] Bu yayınlarda Kazak bilmeceleriyle ilgili olduğu ifade edilen kaynaklardan bazıları ise şunlardır: Eli İskabaev, "777 Jumbak" Almatı 1994; "Ak Sandık Kök Sandık" Almatı 1993; "Asıl Söz (Ölender, Ertekter, Anızdar)" Almatı, 1987.

K.Maksetov'un "Karakalpak Halkının Körkem Avızeki Döretpeleri" adlı eserinde söylediğine göre (Maksetov 1996:143-144), Karakalpak jumbaklarına olan ilgi 1917 yıllarında başlamıştır. 1920 ve 1930'lu yıllara gelindiğinde N.A. Baskakov'un folklorik materyallerinin içinde "jumbak" örneklerine rastlanmaya başlandı. Baskakov'un 1951'de neşredilen "Karakalpakskiy Yazık" adlı eserinin birinci cildinde 150'den fazla jumbak örneği bulunmaktadır. 1963 yılında S.Abbasov ile E.Alimov tarafından "jumbaklar" neşredildi. 1970 yılında ise yirmi ciltlik "Karakalpak Folkloru"nın üçüncü cildi jumbaklara ayrıldı. Bu cildi hazırlayanlardan ve önsözü yazan E.Alimov, 1991 yılında bu cildi kendi adıyla yayınladı.

Bizim görebildiğimiz ve kaynak olarak istifade ettiğimiz kitap ise yukarıda bahsi geçen yirmi ciltlik eserin üçüncü cildinin, 1978 yılında K.Maksetov'un redaktörlüğünde yayınlanan bir nüshasıdır.[5] 2000'den fazla bilmecenin yer aldığı bu kitapta bilmeceler geleneksel bilmeceler (Maksetov 1978:34-148) ve yeni bilmeceler (Maksetov 1978:153-205) olarak iki grup altında ve konu başlıklarına ayrılarak verilmektedir.

Uygur bilmeceleriyle ilgili görebildiğimiz en eski kaynak 1925 tarihli bir halk edebiyatı kitabıdır.[6] L.Ensarî'ye ait olan bu kitapta 27 bilmece örneği (Ensarî 1925:216-217), bir

---

1 Ergalieva, Janat, Nurhat Şakuzadaulı. Kazak Kültürü, Almatı, 2000.
2 İsmail, Zeyneş. Kazak Türkleri, Ankara, 2002.
3 Bilmece atışmaları (Cumbak aytısı) ile ilgili Biray 2003:64'te bilgi verilmektedir.
4 Alptekin 1996a:184-192; Alptekin 1996b:189-204; Durbilmez 2005 (bu tebliğ henüz yayınlanmadığı için sayfa numarası verilememiştir).
5 Maksetov, K.Karakalpak Halık Jumbakları, Nökis, 1978 (207 s.)
6 Ensarî L.Uygur Halk Edebiyatı, Moskova, 1925.

tane de “Tapışmaklık Çöçek” (bilmeceli masal) örneği (Ensarî 1925:218-220) verilmektedir.

Uygur bilmeceleriyle ilgili az sayıda örnek ve umumi bilgiler veren üç kaynak ise Uygur halk edebiyatının diğer türlerini de içine alan kitaplardır.[1]

Çok sayıda Uygur bilmecesinin konu başlıklarına ayrılarak tasnif edildiği kaynak “Uygur Folkloru Antolojisi”[2] adını taşımaktadır. Kazakistan SSCB Fenler Akademisi Uygur Şinaslık Enstitüsü’nün bir yayını olan bu eser kiril alfabesiyle kaleme alınmıştır. “Tepişmaklar” bölümünde (282-322) bol miktarda bilmece metni bulunmaktadır.

Uygur bilmeceleriyle ilgili görebildiğimiz en yeni yayın ise Uygur halk edebiyatı örneklerinin toplandığı “Uyğur Helk Eğiz Edebiyati Kamusi”[3] adlı eserdir. Bu eserin “Tepişmaklar” bölümünde (357-397) yaklaşık 500 tane bilmece bölümün başında belirtilen sınıflandırma içinde okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Bunlara ilaveten ülkemizde de Uygur,Tarançi ve Lobnor bilmeceleriyle ilgili makale ölçeğinde yayınlar yapılmıştır.[4]

Türkmenistan Türkleri’nin bilmeceleriyle ilgili olarak ülkemizde Sapar Kürenov ile Muhittin Gümüş beraber “Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri”[5] adlı eseri yayınlamışlardır. Kitabın 153-173.sayfalarında bilmecenin ilk harfine göre alfabetik olarak sıralanmış yaklaşık 150 bilmece bulunmaktadır.

1989 yılında Anammırat Baymıradov’un “Edigenim Edi Yıldız”[6] adıyla yayınlanan, içinde “Hüvdüler” “Matallar” “Sanavaçlar” ve “Yanıltmaçlar” olan iki ciltlik eserde 1134 bilmece örneği bulunmaktadır.[7]

---

1 Zunun-Rahman 1982:420-436; Sadık 1995:502-517; İsmayıl 1998:602-622.
2 Uygur Folkloru Antolojisi, Almaata, 1998.
3 Uyğur Helk Eğiz Edebiyati Kamusi, Urumçi, 2005.
4 Bkz. Sertkaya 1999b:239-279; Emet 2002:152-159; Esen 2006 (7 s.). Bu tebliğ henüz yayınlanmadığı için sayfa numarası verilememiştir.
5 Kürenov, Sapar, Muhittin Gümüş. Türkçe Açıklamalı, Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri, Ankara, 1995a.
6 Baymıradov, Arammıradov. Edigenim Edi Yıldız, Aşgabat 1989 (2 cilt).
7 A.Baymıradov’un bu eserinin “Matallar” bölümü Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Bada 1999:87-190).

Afgan Türkleri'nin bilmeceleriyle ilgili görebildiğimiz makalelerden biri Remy Dor'a aittir.[1] Bu uzun makale Pamir Afgan Kırgızlarının bilmeceleriyle ilgilidir. Tabışmak terimi ve Türk dünyasındaki karşılıkları, bilmecelerin içeriği, işlevi gibi konulardan bahseden bu makalede, yazarın 1972-1973 yıllarında yaptığı gezi sırasında Pamir Afgan Kırgızları'dan derlediği bilmece metinleri yer almaktadır.

Afgan Kazakları'nın, Afgan Özbekleri'nin ve Afgan Türkmenleri'nin bilmecelerini ise ülkemizdeki araştırmacıların makale boyutundaki tabışmalarından öğrenme fırsatı buluyoruz.[2]

3.4. Dünyada Yapılmış Bilmece Çalışmaları

Yunan, Latin, Yahudi ve Sanskrit geleneklerinde sayısız örnekleri olan ve en eski sözlü türlerden biri olan bilmece türü konusunda uzun yıllardır pek çok araştırma yapılmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı bilmecelerin fonksiyonu, bir kısmı yapısal özellikleri, bir kısmı da üslûb özellikleri üzerinde durmaktadır. Uzunca bir süre bu türü tanımlamaya yönelik çalışmalar şeklinde sürdürülen araştırmalar, halkbilimi alanındaki gelişmelere paralel olarak geniş bir vadide yapılmaya başlanmıştır.[3]

Bilmece araştırmaları açısından önemli bir kaynakça denemesini Archer Taylor gerçekleştirmiştir. Onun "Bibliographs of Riddles"[4] ve Aldo Santi'nin "Bibliografia delle Enigmistica"[5] adlı kaynakça çalışmaları bilmeceler konusunda yapılmış iki önemli kaynakça çalışmasıdır (Abrahams-Dundes 1972:129).

J.B.Friedrich'in (1860) "Gesshichte des Rätsels" ve yine Archer Taylor'un (1948) "The Literary Riddle Before 1600" adlı çalışmaları 19.yüzyılın önemli derlemelerindendir (Abrahams-Dundes 1972:129). Elias Lönnrot ise 1844 yılında ikinci "Fin Bilmeceleri Külliyatı"nı yayınlamıştır (Maranda 1976:127).

---

1 Dor, Remy. "Tabışmak Ou L'apprentıssage De La Reflexion La devinette chez les Kirghiz du Pamir afghan" Kunde Des Mergenlandes 74.Band, Wien, 1982.

2 Biray 2002:71-77; Duymaz 2006:470-480; Turhan 1991:54-55.

3 Bilmecenin ilk tanımını The Retorik III.Kitap 2.bölümde gerçekleştiren Aristo, yaptığı tanımla, 19.yüzyıl araştırmacılarının pek çoğunu da izinden götürmüştür. Bu tanım ve diğer tanım çabalarına çalışmamızın "Bilmece Tanımları" bahsinde değinmiştik.

4 Taylor, Archer. A Bibliography of Riddles, Helsinki, 1939 (173 s.)

5 Santi Aldo. Bibliografia dele Enigmistica, 1957.

19.yüzyılda karşılaştırmalı bilmece çalışmaları Gaston Paris ve Karl Mülenhoff[1] tarafından desteklenmiştir. Ancak Antti Aarne tarafından yapılan özgün bilmece metinlerinin karşılaştırıldığı çalışmayla[2] zirveye ulaşmıştır. Anti Aarne bu eserinde önce bilmecelerin nasıl araştırılması gerektiğine değindikten sonra, bilmece araştırmalarındaki kaynak eksikliğinin araştırmaları zorlaştırdığını söylemektedir. Fransız-Alman edebiyatında Ortaçağ sonunda rastlanan "Beyaz tarla siyah tohum" şeklinde ifade bulan "yazı" bilmecesinin üzerinde durularak Asya, Amerika, Avrupa ve Afrika'daki örnekleri aranmıştır (Aarne 1918).

Daha sonra yine karşılaştırmalı bilmeceler konusunda karşımıza Kozumplik'in çalışması çıkmaktadır. "Southern Folklore Quarterly"de çıkan makalede[3], basit geleneksel bir halk bilmecesi mukayeseli bir şekilde çalışılmıştır. Eugene Rolland'ın "Devinnettes et Enigmes de la France" adlı eseri de mukayeseli araştırmalar bakımından oldukça önemlidir.[4]

Arjantinli halk bilimci Robert Lehmann-Nitsche tarafından, sınıflamanın temeli olarak çözümleri ya da cevapların yapısı yerine karşılaştırmaların yapısının gösterildiği "Adivinanz Rioplatenses"[5] adlı eser bilmece sınıflamasında bir buluş olarak nitelendirilmiştir (Abrahams-Dundes 1972:130). Bu tasnif sistemi 1915 yılında İsveçli halkbilimci Carl Wilhelm von Sydov[6] tarafından ve sonra da Archer Taylor[7] tarafından kullanılmıştır (Abrahams-Dundes 1972:130)

Archer Taylor bu eserinde bize gerçek bilmecelerle diğerleri arasındaki farklılıkları ve önemli bir sınıflandırma biçimini vermektedir. Bilmecelerin cevap ve konularına dayalı bir sınıflandırma sistemi olmayan bu denemede Taylor, bilmecenin karşılığına göre değil, onun metinde ne ile karşılaştırıldığı, neye benzetildiği ölçütünü esas olarak, sınıflandırma yapar. Bu şekilde düşünülmüş olan sistemde onbir bölüm geliştirilmiş ve her bölüm ve alt bölümleri Stith Thompson'un "Motif Index of Folk- Literature" adlı

---

1 Mülenhoff, Karl. "Nardishe, englishe und deutsche Rätsel" Zeitschrift für deutsche Mythologie 3, 1855:1-20.

2 Aarne, Antti. "Vergleichende Raetselforschung" Folklor Fellow Communications, 26-28, Helsinki-Homina, 1918-20.

3 Kozumplik, William A. "Seven and Nine Holes in Man" Southern Folklore Quarterly 4, 1941:1-24.

4 Rolland, Eugene. Devinnettes et Enigmes de La France, Paris, 1877. (Önsözü Gaston Paris tarafından yapılmıştır).

5 Lehmann-Nitsche Robert. Folklore Argentino, I Adivinanz Rioplatenses. Buenos Aires, 1911.

6 von Sydow, Carl Wilhelm. "Om Gator och Gatsystematik" Folkminnen och Folktankar 2, 1915:65-80.

7 Taylor, archer. English Riddles from Oral Tradition. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1951.

katalog çalışmasındaki gibi numaralandırılmıştır. Taylor geliştirdiği bu sistemin gerekçesini de şöyle dile getirmektedir:

> "Bilmece koleksiyonlarını bir düzene sokmanın bir hayli güçlükleri var. Bilmece cevaplarına veya bilmecenin ilk harfinin abc sırasına göre düzenlenen eski sistemler memnuniyet vermekten çok uzaktır. Elmayı, şeftaliyi, kayısıyı ve karpuzu bir eve benzeten bilmeceleri, cevaplara göre birbirinden uzaklarda sıraya koymanın anlamı yoktur. Bunların hepsi eve benzetildikleri için bir arada olmalıdır" (Başgöz 1999:63-64).

Böylelikle Taylor neredeyse diğer ulusal repertuarları düzenlemek için kullanılabilecek olan bu İngiliz dili bilmeceleri kataloğu ile önemli bir adım atmıştır.

Robert Petsch tarafından hazırlanan doktora teziyle[1] bilmecenin biçimsel özelliklerinin çağdaş incelemesi başlamıştır. Biçimle ilgili başka çalışmalar zamanımıza kadar sürmüştür (Georges-Dundes 1963:112). Robert Petch bu çalışmasında bilmeceyi, bilmece sorusu ve cevabı parçaları etrafındaki sözlü yapılar bakımından ve bilmece sorusu ile cevabının dilbilimsel bağlamı açısından tanımlamaktadır (Burns 1976:140).

Bilmeceleri fonksiyonel ve yapısal bakış açılarından analitik bir şekilde inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Sözlü metinlerin yapısal analizi aslında metni nasıl değerlendirdiği konusunda diğerlerinden farklıdır. Archer Taylor'un odaklandığı noktayı takip ederek bilmece sorusunun yapısını inceleyen araştırmacılar Robert A.Georges ve Alan Dundes'dir.[2] Bu iki araştırmacıdan sonra pek çok araştırmacı da bilmece sorularının alt parçaları (konu ve yorum) açısından bilmecenin iki tabanlı niteliği ile ilgilenmişlerdir. Charles T.Scott[3] ve Elli Köngäs Maranda[4] bilmece yapısını, bilmece sorusu ve cevabı arasındaki ilişki açısından değerlendirmek için bu yöntemle çalışmışlardır (Burns 1976:140). Maranda "Theory and Practice of Riddle Analysis" adlı makalesinde de Malenezya'dan toplanan bilmece örneklerini söz dizim analizine benzer bir şekilde incelemeye çalışarak bu yöntemle çalışmayı sürdürmüştür. (Maranda 1971:51-61).

---

1 Petsch, Robert. Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsel: Palaestra. N.Berlin 1899.

2 Georges, Robert A., Alan Dundes. "Toward a Structural Definition of the Riddle" Journal of American Folklore Volume 76, 1963:111-118.

3 Scott, Charles T.Persion and Arabic Riddles: A Language Centered Approach to Genre Definition, Publication Thirty-nine of the Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistic (Bleamington 1965); Scott, Charles T. "On Defining the Riddle: The Problem of a Structural Unit", Genre 2, 1969:129-142.

4 Maranda, Elli Köngäs., "The Logic of Riddles" in Structural Analysis of Oral Tradition, ed.Pierre Maranda and Elli Köngäs Maranda (Philadelphia:University of Pennsylvania Press, 1971:189-232.

Thomas Rhys Williams[1] ise diğer yapısal çalışmalardan farklı olarak bilmeceleri tıpkı insan vücudu gibi metni, birbirini tamamlayan ve birbirinin alternatifi olan farklı kodların belirli işlevleri tarafından değerlendirilmesi gereken bir sistem olarak görür (Burns 1976:139).

Dünyada bilmecelerle uğraşan araştırıcılardan büyük bir kısmı bilmecelerin işlevi ve çözümü ile ilgili konular üzerinde durmuşlardır. Bilmecelerin işlevi üzerine ilk kez ciddiyetle eğilen kişi Donn V.Hart'dır. "Riddles in Filipino Folklore: An Antropological Analysis" (1964) çalışması ise bu konuda yapılmış en önemli çalışmadır (Evans 1976:167).

Yukarıda da bahsi geçen Thomas Rhy Williams, Bornea bilmeceleri çalışmasıyla, Ian Hamnett[2] Afrika Basotho bilmeceleri çalışmasıyla, Elli Köngäs Maranda[3] Malenezya bilmeceleriyle Donald C.Simpson[4] Nijerya bilmeceleri çalışmasıyla İlhan Başgöz Türkiye bilmeceleri[5] çalışmasıyla ve Roger Abrahams[6] yapmış olduğu çalışmalarla bu konuda sayılabilecek en önemli isimlerdir. Bilmecelerin kültürün bütünü ile olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşan diğer araştırmacılar ise şunlardır Kenneth Goldstein, Ved Paraksh Katuk, I.Schapera, Brian M.Du, Toit, W.G.Archer, Leonard W.Roberts (Evans 1976:168)[7]

Avrupalı yazınsal yaklaşım da bilmecelere köken, yayılma, sınıflama ve biçim meseleleri açısından yaklaşmıştır

4. BİLMECELERİN TASNİFİ

Bu konuyla ilgili çalışan bilim adamları derledikleri ya da tespit ettikleri bilmeceleri değişik şekillerde, çeşitli yönleri ön plana çıkararak tasnif etmeye çalışmışlardır. Bazı

---

1 Williams, Thomas Rhys. "The Form and Function Of Tambunan Dusan riddles" Journal of American Folklore, Volume 76, 1963:95-110.

2 Hamnett İan "Ambiguity, Classification and Change: The Function of Riddles" Man, NS 2, 1967:379-392.

3 Maranda, Elli Köngas "Theory and Practice of Riddle Analysis" Journal of American Folklore Volume 84, 1971:51-61.

4 Simpson, Donald C. "Cultural Function of the Efik Tone Riddle" Journal of American Folklore, Volume 71, 1958:123-138.

5 Başgöz, İlhan. "Functions of Turkish Riddle" Journal of the Folklore Institute, 2, 1965:132-147.

6 Abrahams, Roger. "The Literary Study of the Riddle" Texas Studies in Literature and Language, 14, 1972:177-197.

7 Doğanla ilgili çalışma yapan bu araştırmacıların yayınları için bkz (Evans 1976:166-188) ilgili dipnotlar.

tasniflerde konu, bazılarında şekil hususiyetleri, bazılarında da cevaplar hareket noktası olarak seçilmiş ve tasnifler bu esaslar üzerine yapılmıştır. Ne şekilde yapılmış olursa olsun bu tasnifler hiç şüphesiz bu tür üzerinde çalışan araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamaktadır.

4.1. Türkiye Bilmecelerinin Tasnifi

Türkiye'deki bilmeceleri bir tasnife sokmaya çalışan ilk araştırıcı Naki Tezel'dir. Ondan önce yapılan çalışmalarda ise bilmeceler şu şekillerde okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

1930 yılında Hamamizade İhsan tarafından yapılan "Bilmeceler" adlı çalışmada bilmeceler cevaplarına göre alfabetik bir sıraya dizilmiştir.

1939 yılında Nasıh Güngör ve İhsan Ozanoğlu "Kastamonu Bilmeceleri" adlı çalışmalarında bilmecelerin ne şekilde tasnif edilebileceği konusunda tartıştıktan sonra, bilmecelerin başlarındaki kelimelerin ilk harflerine göre tasnifinin, tartışılan diğer tasniflerden daha üstün olduğu kanaatine varırlar ve derledikleri bilmeceleri bu şekilde tasnif ederler. Kanaatimizce bu tasnifin sağladığı tek kolaylık, aynı kalıp sözlerle başlayan farklı cevaplı bilmecelerin bu şekilde rahatlıkla tespit edilmesidir.

1941 yılında "Bilmeceler ve Maniler" adlı çalışmasında Naki Tezel, bilmeceleri ilk kez tasnif eden araştırmacı olmuştur. Naki Tezel konuyu esas alarak şöyle bir tasnif yapmıştır:

1. İnsana Ait Bilmeceler
2. Eşyaya Dair Bilmeceler
3. İçtimaî Hayata Ait Bilmeceler
4. Gıdaya Dair Bilmeceler
5. Ölüme, Ahmet ve Maneviyata Ait Bilmeceler
6. Hayvanata Ait Bilmeceler

7. Tabiata Ait Bilmeceler

8. Diğer Muhtelif Bilmeceler (Tezel 1941:4-41)

Naki Tezel 1969'da Türk Halk Bilmeceleri adlı çalışmasında ise az çok farklılıklarla öncekine benzer bir tasnif yapmıştır ve 1730 bilmeceyi şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler

2. Ölüm ve Dinle İlgili Bilmeceler

3. Eşya İle İlgili Bilmeceler

4. Meyve ve Yemişlerle İlgili Bilmeceler

5. Sebzelerle İlgili Bilmeceler

6. Öteki Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler

7. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler

8. Çiçekler ve Diğer Bitkilerle İlgili Bilmeceler

9. Tabiatla İlgili Bilmeceler

10. Çeşitli Bilmeceler (Tezel 1969:1-79).

Lütfullah Sami Akalın bilmeceleri şekil özelliklerine göre değerlerdirmiş ve mısra sayılarını esas alan bir sınıflama yapmıştır.

1. Mani Bilmeceler

2. Beyit Bilmeceler

3. Mısra Bilmeceler

4. Kıt'adan Uzun Bilmeceler (Akalın 1954:4)

Akalın bu gruplandırmayı vermiş ancak Erzurum'dan derlemiş olduğu bilmeceleri, hiç de işlevsel olmayan bilmecelerin ilk harfine göre alfabetik olarak sınıflandırma yöntemiyle sıralamıştır. Akalın aynı zamanda bilmeceleri konu, cevap, söyleyiş tarzı,

edebî sanatları ve tarif edişleri bakımından yani bilmece tipleri bakımından da şöyle sınıflandırmaktadır:

1. Tek konulu ve tek cevaplı
2. Her mısraı ayrı bilmece
3. Konuşmalı bilmece
4. Kelime oyunlu bilmece
5. Tezatlı bilmece
6. Cevabı mani bilmece
7. Tasnifli bilmeceler
    a. Renkle
    b. Şekille
    c. Hareketle
    d. Sesle (Akalın 1954:6)

Şükrü Elçin hem "Gölpazarı Bilmeceleri"[1] adlı çalışmasında hem de "Türk Bilmeceleri" adlı eserinde bilmeceleri konularına göre sınıflandırmış ve kendi içlerinde de cevaplarını alfabetik sıraya göre gruplandırmıştır. Elçin konularına göre söyle bir tasnif yapmıştır:

1. Tabiat ve tabiat hadiseleriyle ilgili bilmeceler
2. Bitkiler ve onların mahsulleriyle ilgili bilmeceler
3. Hayvan ve onların mahsulleri ile ilgili bilmeceler
4. İnsanlar ve onun uzuvları ile ilgili bilmeceler
5. Eşya ile ilgili bilmeceler
6. Manevî-dinî uzuvlarla ve diğer kavramlarla ilgili bilmeceler (Elçin 1989:13-117).

[1] Şükrü Elçin. "Gölpazarı Bilmeceleri" Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl II, s.1-2, Ankara, 1965:68-160.

Şükrü Elçin “Türk Bilmeceleri” adlı eserinde bilmeceleri şekil bakımından da manzum Bilmeceler ve mensur Bilmeceler olarak da ayırmaktadır (Elçin 1989:2-3).

Şükrü Elçin “Halk Edebiyatına Giriş” adlı eserinde ise bilmeceleri yaratılış tarzlarına göre:

1. Anonim Bilmeceler
    a. Manzum Bilmeceler
    b. Mensur Bilmeceler
2. Ferdi Eserler
    a. Muamma
    b. Lügaz

şeklinde iki başlık altında toplamaktadır (Elçin 1993:607-620).

Amil Çelebioğlu ile Yusuf Ziya Öksüz’ün “Türk Bilmeceler Hazinesi”nde yapmış oldukları tasnif de detaylı bir konu esasına göre yapılmıştır.

4890 bilmece şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. Dinî, Kudsî ve Bazı Manevî Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler
2. Gökyüzü, Yeryüzü ve Madenlerle İlgili Bilmeceler
    a. Gökyüzü ve zamanla ilgili bilmeceler
    b. Yeryüzü ve tabiat hadiseleriyle ilgili bilmeceler
    c. Madenlerle ilgili bilmeceler
3. Bitkilerle İlgili Bilmeceler
    a. Ağaçlar
    b. Meyveler
    c. Sebzeler

d. Hubûbat

e. Çiçekler ve Otlar

4. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler

a. Kuşlar

b. Böcekler

c. Çeşitli Hayvanlar

5. İnsanlarla İlgili Bilmeceler

a. Beden yapısı

b. İnsan hayatı, batı maddî ve manevî hususiyetler, ıstırap ve hisler

c. Evlilik ve neticeleriyle ilgili hususiyetler

ç. Bazı vazife, meslek ve itiyatlar

d. İsim, yazmak ve okumakla ilgili bilmeceler

6. Giyim-Kuşam ve Süsle İlgili Bilmeceler

7. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler

a. Bazı yiyecek ve malzemeleri

b. Tatlılar

c. İçecekler

8. Yakacak ve Aydınlanmayla İlgili Bilmeceler

9. İnşaî Hususiyet Ve Malzemelerle İlgili Bilmeceler

10. Ev İçi Eşyası İle İlgili Bilmeceler

a. Mefruşat ile ilgili malzemeler

b. Mutfakla İlgili Malzemeler

11. Alet ve Edavatla İlgili Bilmeceler

    a. Hayvan ve ziraatle ilgili alet ve malzemeler

    b. Yiyecek ve ölçüyle ilgili alet ve malzemeler

    c. Dokuma ve dikişle ilgili alet ve malzemeler

    ç. Sesle ilgili hususiyetler ve musikî aletleri

    d. Oyun ve oyuncaklar

    e. Elektrikle ilgili aletler

    f. Silahlar

    g. Nakil vasıtaları

12. Çeşitli Bilmeceler

    a. Cevabı özel isim olanlar

    b. Yanıltmaçlar

    c. Bir harfle ilgili olanlar (Çelebioğlu-öksüz 1979:337-339).

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz, bu çalışmalarında bilmeceleri bir de tipleri bakımından sınıflandırmışlardır.

1. Cevap bakımından

    a. Mevzu'u ve cevabı tek olan bilmeceler

    b. İki cevaplı olan bilmeceler

    c. Her mısra'ı ayrı bir bilmece olan ve ikiden fazla cevaplı bilmeceler

2. Muhavereli bilmeceler

3. Cevabı manzum olan bilmeceler

4. Kelime oyunu karakteri gösteren bilmeceler

5. Taklidî bilmeceler (Çelebioğlu-Öksüz 1979:10-11).

Bu eserde bilmeiceler bir de ifade bakımından şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. Muhataba, “Ne, nedir, kimdir, nedir ol?” gibi soru soran bilmeceler

2. Hiçbir soru unsuru bulunmayan tahkiyevi ve haber cümlelerini hâiz bilmeceler

3. Birinci şahıs ağzından söylenilen ve mülkiyet veya bir hususiyeti bildiren bilmeceler

4. Bilmecenin cevabı olan şeyin, teşhis ü intakla bizzat konuşması

5. Birden fazla cevablı bilmecelerde iki cevabın konuşması (Çelebioğlu-Öksüz 1979:13)

İlhan Başgöz ve Andreas Tietze’nin “Türk Halkının Bilmeceleri” adlı önce Amerika’da daha sonra da Türkiye’de iki kez yayımlanan bilmece konulu en geniş ve mühim çalışmalarında bilmeceler hem cevaplarının tek ve çokluklarına göre hem de konularına göre tasnif edilmiştir. Bilmeceler beş ana bölüme, sonra da ilk bölüm hariç diğerleri kendi içinde alt başlıklara ayrılarak tasnif edilmiştir. İlk bölümün yani cevabı tek kelime olan bilmecelerin alt başlıklara daha uyum sağlayacak karakterde olmasına rağmen tasnife tâbi tutulmaması ise bizce bu tasnifin kusurlu bir yanıdır.

1. Tek Karşılığı Olan Bilmeceler

2. Karşılıkları Birden Çok Olan Bilmeceler

    a. Doğa

        (1) Hava ve Astronomi

        (2) Zaman

        (3) Doğa Engebeleri

        (4) Bitkiler, Meyveler

        (5) Hayvanlar

        (6) İnsan Vücudu

b. İnsan Manzaraları

(1) Hayat

(2) Ev Hayatı (Ev Yapımı- Isıtma-Giyim-Kuşam- Yemek Pişirme-Ev Aletleri-Çocuk Bakımı-Günlük Hayat)

(3) Tarım ve Hayvan Besleme

(4) Gezi ve Ulaşım

(5) Toplum Hayatı

(6) Din ve Din Tarihi

(7) Yazı

c. Hayattan Görünüşler

d. Sembolik Dil

e. Alışılmamış Durumlar

f. Birbiri İle İlgisi Olmayan Kavramlar

3. Bilgi Ölçen Bilmeceler

a. Soy, Sop Bilmeceleri

b. Hukuk Bilmeceleri

c. Hesap Bilmeceleri

d. Din Bilgisi Bilmeceleri

4. Sözcüğün Parçaları Üzerine Kurulan Bilmeceler

a. Noktalar

Arap Alfabesi İle Noktalar

Latin Alfabesi İle Noktalar

b. Harfler

c. Dudakların Birbirine Değmesi

d. Yanıltıcı Sorular

e. Sözcüğün Ayrı Anlamları Üzerine Kurulan Bilmeceler

5. Şaka, Alay Bilmeceleri

a. Hayalleme, Düş ve Yalan Tekerlemeleri

b. Kurnaz Sorular

c. Karşılığı Sorunun İçinde Olan Bilmeceler (Başgöz-Tietze 1999:VII-VIII).

Pertev Naili Boratav ise 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde bilmeceleri söyleniş özelliklerine göre dört gruba ayırmıştır.

1. Başlangıçları kalıplaşmış olanlar
2. Soruları ses taklidine sınırlanan bilmeceler
3. Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler
4. Aynı bir nesneyi olumlu ve olumsuz –çelişkili- önermeler ile tanımlayarak çözümü güçleştiren bilmeceler (Boratav 1992:110-111).

Boratav muhtevaları bakımından ise şu şekilde bir tasnif yapmıştır:

1. Alfabenin belli harflerinin ya da işaretlerinin bulunmasını isteyen bilmecelerin çoğunluğu Arap harflerine değgindir.
2. Bir bilmecede birkaç nesneye değgin soru bulunan kiplere örnekler
3. İnsan vücudunun çeşitli yerleri, çözümün bulunmasını güçleştirmek için karikatürümsü bir anlatımla tanımlanır.
4. Soyut bir kavramı tanımlayan bilmecelere örnekler (Boratav 1992:112-113.

M.Sabri Koz Folklora Doğru Dergisinde yayınlanan Hankendi ve Tomarza bilmecelerini incelediği iki yazısında bilmecelerin konularını esas alarak şu şekilde sınıflandırmıştır.

1. İnsanlar, insan organlarıyla ilgili bilmeceler
2. Hayvanlarla, hayvansal ürünlerle ilgili bilmeceler
3. Bitkilerle, bitkisel ürünlerle ilgili bilmeceler
4. Doğayla, doğa olaylarıyla ilgili bilmeceler
5. Eşyalarla ilgili bilmeceler
6. Ölüm, din ve öteki konularla ilgili bilmeceler (Koz 1974a:61-62; Koz 1974b:49)

Haluk Akgöl, Türk Halk Bilmeceleri adlı kitabında bilmeceleri konu esasına göre şu şekilde tasnif etmiştir:

1. İnsan, hayvan ve bitki üzerine bilmeceler
2. Tabiat ve tabii olaylar üzerine olan bilmeceler
3. Eşya üzerine bilmeceler
4. Soyut kavramlar üzerine olan bilmeceler
5. Dinsel konular üzerine olan bilmeceler
6. Tekerlemeli ve karşılıklı konuşmalı bulmacalar
7. Ses benzerliği ve ahenk taklidine dayanan bilmeceler
8. Renk özelliğine dayanan bilmeceler
9. Seci sanatına dayanan bilmeceler
10. Harf ve hecelerin sayılması ve tekrarına dayanan bilmeceler
11. Tarihi hadiseler ve şahısları konu alan bilmeceler
12. Modern fikirlerin ve buluşların eski kalıplar içinde tekrarına dayanan bilmeceler

13. Nesnelerde olan ve olmayan karşıtlıklardan yararlanılarak yapılan bilmeceler (Akgöl 1972:5-9)

Haluk Akgöl'ün konuyu esas alarak yaptığını söylediği bu tasnifte yapı ve söyleyiş özelliklerine göre yapılacak bir başka tasnifte yer alacak başlıklar yer almaktadır.

6, 7, 8, 9 ve 13.maddeler konuyu esas alan bir tasnifte değil yapı ve söyleyiş özelliklerine göre yapılacak bir sınıflama içinde yer almalıydı. Benzer bir hatayı Rasim Özyürek "Bilmecelerimiz" adlı çalışmasında yapmış ve Türk Bilmecelerini neye göre olduğu belli olmayan bir tasnife tabi tutmuştur:

1. Tabiat ve tabiî hadiselerle ilgili bilmeceler
2. İnsanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
3. Manevî dinî unsurlarla ilgili bilmeceler
4. Bitkiler ve onlardan elde edilen mahsullerle ilgili bilmeceler
5. Hayvanlar ve onlardan elde edilen besin maddeleri ile ilgili bilmeceler
6. Eşya ile ilgili bilmeceler
7. Tekerlemeli bilmeceler
8. Sesle ve ahenk taklidi ile ilgili bilmeceler
9. Renk tasavvuru ile ilgili bilmeceler
10. Seci sanatı ile ilgili bilmeceler
11. Harf, hece ve kelimelerin sayılması veya tekrarı ile söylenen bilmeceler
12. Tarihî hadise ve şahsiyetlerle ilgili bilmeceler
13. Modern fikir veya aletlerin eski kalıplara sokulması ile ilgili bilmeceler (Özyürek 1991a:9)

Doğan Kaya da bilmece ile ilgili teferruatlı bir tasnif denemesine girişmiştir. Bilmeceleri yapılarına göre şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Mensur bilmeceler
2. Manzum Bilmeceler
    a. Ölçülü Bilmeceler
        (1) Beyitlerden Kurulu Bilmeceler
            (a) Üç Heceli Bilmeceler
            (b) Dört Heceli Bilmeceler
            (c) Beş Heceli Bilmeceler
            (d) Altı Heceli Bilmeceler
            (e) Yedi Heceli Bilmeceler
            (f) Sekiz Heceli Bilmeceler
        (2) Üçlüklerden Kurulu Bilmeceler
            (a) Üç Heceli Bilmeceler
            (b) Dört Heceli Bilmeceler
            (c) Beş Heceli Bilmeceler
            (d) Altı Heceli Bilmeceler
            (e) Yedi Heceli Bilmeceler
            (f) Sekiz Heceli Bilmeceler
            (g) Onbir Heceli Bilmeceler
        (3) Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceler
            (a) Üç Heceli Bilmeceler
            (b) Dört Heceli Bilmeceler

(c) Beş Heceli Bilmeceler

(d) Altı Heceli Bilmeceler

(e) Yedi Heceli Bilmeceler

(f) Sekiz Heceli Bilmeceler

(g) Onbir Heceli Bilmeceler

(h) Onbeş Heceli Bilmeceler

(4) Mısra Sayısı Dörtlüklerden Fazla Olan Bilmeceler

(a) Beş Mısralı Bilmeceler

(b) Altı Mısralı Bilmeceler

(c) Yedi Mısralı Bilmeceler

(d) Sekiz Mısralı Bilmeceler

(e) Onüç Mısralı Bilmeceler

(f) Onyedi Mısralı Bilmeceler

(g) Yirmiüç Mısralı Bilmeceler

(h) Yirmibeş Mısralı Bilmeceler

b. Ölçüsüz Bilmeceler

(1) Heceleri 3-5 arasında değişen bilmeceler

(2) Heceleri 5-8 arasında değişen bilmeceler

(3) Heceleri 7 veya daha fazla heceli olan bilmeceler (Kaya 1999:475-476).

Doğan Kaya bilmeceleri konularına göre ise şöyle sıralar:

1. İnsanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler

2. Hayvanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler

3. Bitkiler ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
4. Eşyalarla ilgili bilmeceler
5. Tabiat ve tabiat hadiseleriyle ilgili bilmeceler
6. Dinî manevi ve metafizik konularla ilgili bilmeceler
7. Giyim-kuşamla ilgili bilmeceler
8. Yiyecek ve içeceklerle ilgili bilmeceler
9. Muhtelif Bilmeceler
    a. Dudakların hareketine dayalı bilmeceler
    b. Noktalarla ilgili bilmeceler
    c. Harflerle ilgili bilmeceler
    d. Karşılığı metinin kendisi olan bilmeceler
    e. Yanıltmaçlar (Kaya 1999:476).

Son olarak Esma Şimşek ise bilmecelerin tasnifi için üç ana başlık ve alt başlıklar önermiştir:

1. Yapılarına Göre Bilmeceler
    a. Mensur Bilmeceler
        (1) Tek cümleden meydana gelen bilmeceler
        (2) Birden fazla cümleden meydana gelen bilmeceler
    b. Manzum Bilmeceler
        (1) Beyitlerden meydana gelen bilmeceler
        (2) Üç mısradan meydana gelen bilmeceler
        (3) Dört mısradan meydana gelen bilmeceler
            (a) Mani şeklinde olanlar

(b) Koşma şeklinde olanlar

(c) Diğerleri

(4) Beş mısradan meydana gelen bilmeceler

(5) Altı ve daha fazla mısradan meydana gelen bilmeceler

(6) Tekerleme özelliği gösteren bilmeceler

2. Konularına/Cevaplarına Göre Bilmeceler

a. Tabiat ve tabiat olaylarıyla ilgili bilmeceler

b. Bitkilerle ilgili bilmeceler

c. Hayvanlarla ilgili bilmeceler

ç. İnsanlarla ilgili bilmeceler

d. Eşyalarla ilgili bilmeceler

e. Dinî konularla ilgili bilmeceler

f. Mücerred kavramlarla ilgili bilmeceler

g. Mekanla ilgili bilmeceler

h. Diğerleri

3. Söyleniş Özelliklerine Göre Bilmeceler

a. Kalıplaşmış sözlerle başlayan bilmeceler

b. Kelime oyununa dayanan bilmeceler

c. Bilgi ve dikkat ölçen bilmeceler

d. Şaka ve alay konulu bilmeceler

4. Bilmece yerine söylenen şiirler

a. Muamma

b. Lûgaz (Şimşek 2003:234-235).

4.2. Diğer Türk Topluluklarının Bilmecelerinin Tasnifi

4.2.1. Azerbaycan Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi

1928 yılında Veli Huluflu'nun Tapmacalar adlı çalışmasında 726 bilmece, tıpkı Türkiye'deki ilk dönem bilmece çalışmalarında olduğu gibi pek de kolaylık sağlamayan, bilmecelerin ilk harfine göre alfabetik sıra yöntemine göre sıralanmıştır (Huluflu 1928:9-115).

Paşa Efendiyev'in "Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı" adlı kitabında "Tapmacaların Mövzüsü" başlığı altında tapmacalar şöyle bir konu tasnifine tâbî tutulmuştur:

1. Ev Eşyaları
2. Geyimler
3. Heyvanlar Alemi
4. Bitkiler Alemi
5. Aletler
6. İnsan ve Onun Bedeni Üzvleri
7. Erzag
8. Meyveler
9. Sema Cisimleri
10. Yer
11. Tebiet
12. Tebii Hadiseler
13. Mücerred Hadiseler Haggında
14. Elm-Tehnika Haggnda (Efendiyev 1981:06).

Azerbaycan tapmacaları ile ilgili en önemli çalışmalardan biri hiç şüphesiz Nureddin Seyidov tarafından yapılmıştır. Seyidov topladığı 1467 tapmacayı şu şekilde tertip etmiştir:

1. Tebiet ve Tebiet Hadiseleri
2. Nebatat Alemi
    a. Medeni Bitkiler
    b. Ağaçlar
    c. Bostan ve Terevez Mehsulları
    d. Meyveler
    e. Yabanı ve denli bitkiler
3. Heyvanlar
4. Kuşlar
5. Heşeratlar
6. Heyvandarlık mehsulları ve heyvanlarla elakeder şeyler
7. İnsan ve onun beden üzvleri
8. Geyim ve bezek şeyleri
9. Çadır, ev ve onların hisseleri
10. Ev teserrüfatında işlenen şeyler
11. Silahlar
12. Geyri maddi ve mücerred tapmacalar
13. Hörekler ve başka yeyinti mahsulları
14. Musiki aletleri
15. Kend teserrüfatı ve maşınları
16. Metbuat ve tehnikaya aid tapmacalar
17. Muhtelif mövzulu tapmacalar
18. Bağlamalar (Seyidov 1976:39-226)[1]

Nureddin Seyidov'un bu çalışmasında tapmacaları bir de şekil hususiyetleri bakımından gruplandırılmıştır.

[1] Nureddin Seyidov bu konu tasnifini Doktor Cavid ve Menzurî Hamiye tarafından İran Azerilerinin bilmecelerine uygulanan tasniften (Cavid-Menzurî 1958) esinlenerek yapmıştır.

1. Nesir şeklinde olan bilmeceler
2. Manzum bilmeceler
    a. İki mısralı bilmeceler
    b. Üç mısralı bilmeceler
    c. Dört mısralı bilmeceler
    d. Diğerleri (Seyidov 1971:25-26).

Ülkemizde Semih Tezcan'ın çevrisiyle "Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri" adıyla yayınlanan, Ehliman Ahundov'un iki ciltlik "Azerbaycan Folkloru Antologiyası"[1] adlı eserde şöyle bir tasnif yapılmıştır:

1. Ekinçiliye, tahıl ve zehmete dair
2. Baramaçılığa dair
3. Bağçılığa ve bostançılığa dair
4. Heyvanlara, guşlara ve böceklere dair
5. İşığa, oda dair
6. Su ile elageder
7. Zaman ve mekanla elagedar
8. Yağış, gar, buz ve başga tebiet hadiselerine dair
9. Silahla elagedar
10. İnsan ve onun beden üzvlerine dair
11. Ev, ev eşyası ve geyime dair
12. Kitaba, kağıza, yazıya dair
13. Müesir tehnikaya dair (Tezcan 1994:X).

Azerbaycan tapmacalarıyla ilgili son yıllarda yapılmış bir başka çalışma Gülafet Davudova'ya aittir. "555 Tapmaca" adlı bu kitapta tapmacalar konularına göre, ufak tefek farklılıklarla Nureddin Seyidov'un tasnifine benzer bir şekilde tasnif edilmiştir.

---

[1] a.g.e.

1. Değişik Konulara Ait Seçme
2. Bitkiler Alemi İle İlgili Bilmeceler
    a. Kültür Bitkileriyle İlgili Bilmeceler
    b. Ağaçlarla İlgili Bilmeceler
    c. Bostan Bitkileri ve Sebzelerle İlgili Bilmeceler
    d. Meyvelerle İlgili Bilmeceler
    e. Yabani ve Taneli Bitkilerle İlgili Bilmeceler
3. Hayvanlarla İlgili Bilmecelerden Seçmeler
    a. Kuşlar ve Bazı Kümes Hayvanlarıyla İlgili Bilmeceler
    b. Böceklerle İlgili Bilmeceler
    c. Hayvanlarla, Hayvancılıkla ve Hayvanlardan Elde Edilen Ürünlerle İlgili Bilmeceler
4. İnsan ve İnsan Vücuduna Ait Organlarla İlgili Bilmeceler
5. Giyim, Kuşam ve Takı İle İlgili Bilmeceler
6. Ev, Çadır ve Bunların Bölümleriyle İlgili Bilmeceler
7. Ev Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler (Davudova 1994).

4.2.2. Balkanlar Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi

Mefkûre Mollova, Bulgaristan Türkleri'nden derlediği 608 bilmeceyi şu konu esasına göre tasnif etmiştir.

1. Tabiat ve tabiat hadiseleri
2. Meyvalar
3. Sebzeler
4. Ağaçlar, Çiçekler ve Diğer Bitkiler
5. Hayvanlar, Kuşlar, Kurtlar
6. Böcekler

7. Ev, Ev Eşyaları, Bina
8. İlim, Alet ve Düzenler
9. Yemekler
10. Giyim
11. İnsan ve Âzaları
12. Cemiyet Hayatı
13. Mücerret Mefhumlar (Mollova 1959).

Mollova bilmeceleri her konu başlığının altında, cevaplarının ilk harfine göre sıralamaktadır.

Bulgaristan'ın Rodoplar bölgesinden derlenen 642 bilmece;

1. Tabiat ve Tabiat olayları
2. Bitkiler
3. Hayvanlar
4. Ev, Ev Eşyaları, Bilim, Alet ve Düzenler
5. İnsan ve Azaları, Toplum Hayatı

şeklinde genel bir şekilde tasnif edilmiştir (Yançev 2002).

Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinden göçenlerden derlediği 101 bilmeceyi Ahmet Cebeci, yapılarına göre şu şekilde gruplandırmıştır.

1. Manzum Bilmeceler
    a. Dörtlükler
    b. Üç mısralılar
    c. Beyitler (İki mısralılar)

2. Mensur Düzyazı Bilmeceler (Cebeci 1975:44-53).

Romanya'nın Dobruca bölgesi Türk halk edebiyatı metinlerinin yer aldığı eserlerinde Enver Mahmut ve Nedret Mahmut bilmeceleri ilk harflerine göre tasnif etmişlerdir (Mahmut 1997).

Dobruca Bölgesinden daha önce derlenmiş bilmeceleri, Mehmet Naci Önal ise bilmeceleri tek cevaplı ve çok cevaplı oluşlarına göre tasnif etmiş ve tek cevaplıları konularına göre alt gruplara ayırmış, çok cevaplı olanlardan bu ait gruplara uyumlu olabilecekleri tek cevaplıların konu kategorisine dahil etmiştir.

1. Tek cevaplı bilmeceler
    a. Eşya ile ilgili bilmeceler
    b. Bitkiler ve ürünleriyle ilgili bilmeceler
    c. Yiyeceklerle ilgili bilmeceler
    d. İnsan ve uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
    e. Tabiat ve tabiat hadiseleriyle ilgili bilmeceler
    f. Maddi, manevi ve diğer konularla ilgili bilmeceler
2. Birden fazla değişik cevabı olan bilmeceler (Önal 1997:84-105).

Hamdi Hasan, Makedonya bilmecelerini şekil özelliklerine göre:

1. Mensur Bilmeceler
2. Manzum Bilmeceler
    a. İki Dizeden Oluşan Bilmeceler
    b. Üç Dizeden Oluşan Bilmeceler
    c. Dört Dizeden Oluşan Bilmeceler
    d. Mısra Sayısı Dörtten Fazla Olan Bilmeceler (Hasan 2005:14-19).

Dil ve yazı özelliklerine göre:

1. Başlangıcı Kalıplaşmış Olan Bilmeceleri

2. Anlamsız Sözler, Yansımalar veya Harfiyen Tabiat Seslerinin Taklidiyle Başlayan Bilmeceler

3. Kelime Oyunlarından Oluşan Bilmeceler (Hasan 2005:16-29).

Konu özelliklerine göre:

1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler

2. Bitki ve Bitki Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

3. Hayvan ve Hayvan Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

4. İnsan ve İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler

5. İnsanın Kullandığı Besin, Ev ve Diğer Araçlarla İlgili Bilmeceler

6. İnsanın Toplumsal, Manevi ve Dinî Hayatında Kullandığı Bilmeceler (Hasan 2005:30) şeklinde tasnif etmiştir.

Marija Dukonoviç ve Ljubinka Rajkoviç'in Balkan Türkleri'nin bilmecelerinden oluşan "Türk Bilmeceleri" adlı eserlerinde bilmeceler

1. Tabiat

2. Hayvanlar ve Bitkiler

3. İnsan

4. Çeşitli Bilmeceler (Dukanoviç-Rajkoviç 1980:V) şeklinde sınıflandırılmıştır.

"Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri"nde Nimetullah Hafız bilmeceleri cevaplarının ilk harfine göre tasnif etmiştir (Hafız 1985:20-33).

4.2.3. Irak (Kerkük) Türkleri'nin Bilmeceleri

Cengiz Ketene'nin "Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler" adlı çalışmasında bilmecelere ayrılan yedinci bölümde şöyle bir tasnif yapılmıştır.

1. Yapı Bakımından
    a. Manzum Bilmeceler
    b. Mensur Bilmeceler
2. Muhteva Bakımından
    a. Tabiat İle İlgili Bilmeceler
    b. İnsanlarla İlgili Bilmeceler
    c. Bitkilerle İlgili Bilmeceler
    d. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
    e. Eşya İle İlgili Bilmeceler
    f. Mücerret Kavramlarla İlgili Bilmeceler (Ketene 1990:128).

"Irak Türkmenleri Ağzında Bilmeceler" adlı eserinde Aydın Kerkük konu bakımından şöyle bir tasnif yapmıştır.

1. Çeşitli Bilmeceler
2. Sebzelerle İlgili Bilmeceler
3. İnsan Organlarıyla ilgili Bilmeceler
4. Çeşitli Bilmeceler
5. Ölüm ve Din İle İlgili Bilmeceler
6. Meyve Yemişlerle İlgili Bilmeceler
7. Çeşitli Bilmeceler
8. Eşya İle İlgili Bilmeceler
9. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
10. Çeşitli Bilmeceler
11. Diğer Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler
12. Tabiatla İlgili Bilmeceler (Kerkük 1972:64)

Bu tasnifin kusurlu olan yanı çeşitli bilmeceler başlığının dört kez tekrar edilmesi ve bu başlık altında verilen bilmecelerin bazılarının aslında diğer başlıklar altında zikredilmesi gereken cevaplarının olmasıdır. Örneğin cevabı yılan, balık, horoz, koyun olan 16, 17, 18, 19. bilmecelerin neden hayvanlarla ilgili bilmeceler başlığı altında verilmediği ya da cevabı tarak, ayna, lamba, kaşık olan 26, 27, 34, 37 numaralı bilmecelerin eşyalarla ilgili bilmeceler başlığı altında verilmediği bilinmemektedir.

4.2.4. Kıbrıs Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi

Mustafa Gökçeoğlu "Bilmecelerimiz" adlı çalışmasında bilmeceleri yapıları bakımından;

1. Tek tümceden oluşan bilmeceler
2. İki dizeden oluşan bilmeceler
3. Üç dizeden oluşan bilmeceler
4. Dört dizeden oluşan bilmeceler
    a. Uyakları mani biçiminde olanlar
    b. Uyakları aa bb cc…….. biçiminde olanlar

Ölçü bakımından:

1. Üç heceden oluşan bilmeceler
2. Dört heceden oluşan bilmeceler
3. Beş heceden oluşan bilmeceler
4. Altı heceden oluşan bilmeceler
5. Yedi heceden oluşan bilmeceler
6. Sekiz heceden oluşan bilmeceler
7. Onbir heceden oluşan bilmeceler (Gökçeoğlu 1999:12-16).

Konuları bakımından;

1. Konuları somut kavramlar olan bilmeceler
2. Konuları soyut kavramlar olan bilmeceler

Cevapları bakımından;

1. Tek nesneli bilmecelerimiz (yalın anlamlılar)
2. Birden çok nesneli bilmecelerimiz (Gökçeoğlu 1999:16-17)
3. Çift anlamlı bilmeceler (Gökçeoğlu 1988:174-176)
4. Nesneleri soyut kavramlar olan bilmecelerimiz

şeklinde tasnif etmesine rağmen, derlenen 585 Kıbrıs bilmecesini cevaplarının ilk harfine göre alfabetik bir sırayla tasnif etmiştir.

4.2.5. Altay-Sibirya Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi

Altay Folkloru (1988) adlı eserde bilmeceler şu şekilde tasnif edilmiştir.

1. Tabiat, Tabiat Hadiseleri
2. Hayvanlar Alemi

   Hayvanlar, kuşlar, balıklar, sürüngenler, suda-karada yaşayanlar, haşeratlar
3. Bitkiler
4. İnsan ve Hayvanların Vücutlarının Kısımları
5. Emek, Emek (iş) Malzemeleri
6. Konutlar, Ev Ma'şetinin (Günlük Yaşantıda) Eşyaları, Gıdalar

Altay Türkleri'nin bilmeceleri üzerine inceleme yapan araştırmacıların hemen hepsi bilmeceleri, konularına göre yukarıdaki tasnife benzer bir tasnife, manzum ve mensur olmak üzere de yapı tasnifine göre değerlendirmişlerdir (Ergun 1994:216).

Hakas Türklerine ait bilmece örneklerini aldığı kaynaktan[1] aynı konu tasnifine bağlı kalarak, aktaran Arıkoğlu bilmecelerin şu şekilde tasnif edildiğini söylemektedir.

1. Tabiat
2. Av Hayvanları, Kuşlar, Balıklar ve Haşerat
3. Mallar (At ve at ile ilgili unsurlar, kedi, köpek, horoz, tavuk vb. hayvanlar)
4. İş ve İş Gereçleri
5. At Gereçleri ve Koşum
6. Hayat ve Hayattaki Neşrler
7. Yiyecekler
8. İnsanlar Hakkında
9. Kültür ve Teknik (Arıkoğlu 2003:216-231).

4.2.6. Doğu Avrupa Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi

Bu sahada karşımıza çıkan bazı bilmece külliyatlarında bilmeceler konularına göre şu şekilde tasnif edilmiştir.

Kazan Tatarları'nın bilmecelerinin derlendiği Mahmutov(1977)'un eserinde bilmeceler şu detaylı konu tasnifine göre sınıflandırılmıştır:

1. Gök cisimleri
2. Yer ve sular
3. Yıl, ay, hafta ve günlerle

[1] Slova, Mudroo. Sbornik Hakasskih Narodnıh Paslovıts, Pogovorok i Zagodok (Sastavitel U.N.Kirbijekova, Perevod s Hakasskago Y.A.Kozlovskoogo) Abakan, 1976:106-125.

4. Tabiat hadiseleri
5. Ağaç, Yemiş, Orman
6. Ot, Bitkiler
7. Ekincilik
8. Sebzeler
9. Böcekler
10. Balıklar, Yer-Su Hayvanları
11 Kuşlar
12. Hayvanlar
13. Adam
14. Soy Sop
15. Köy, Yapı-Bina
16. Ev ve Onun Parçaları
17. Isınma İle Yanıcı Şeyler
18. Ev Aletleri
19. Çanak-Çömlek
20. Yiyecek-İçecek
21. El İşi, Dokuma
22. Giyecek ve Süs Eşyaları
23. Edebiyat, Okuma-Yazma, Yazı Gereçleri
26. Müzik Aletleri, radyo Televizyon
27. Savaş Aletleri
28. Din, Mit, Ruhani Kavramlar
29. Ses, Harf, Hece Bilmeceleri
30. Soru Bilmeceleri

Karaçay-Malkar halkının büyük bilmece külliyatını hazırlayan Aliylanı Soltan ise bilmeceleri konularına göre tasnif etmiş, her konu başlığının altında da alt başlıklar halinde bilmeceleri detaylı bir biçimde değerlendirmektedir (Şahin 1995).

1. İnsan, Hayat, Ölüm (İnsan-Hayat-Ölüm)
2. Çalışma (İş Vazife-Malcılık-Çiftçilik-Arıcılık-Avcılık-Balık tutmak)
3. Yiyecek-İçecek (Aş-Yemek-Süt Mamülleri-Azık-İçki-Tütün-Sakız Çiğnemek)
4. Ev Zenginliği (Ev Aletleri-Kap-Kacak-Ev Pılı-Pırtısı)
5. Giyimler İle Süsler (Giyimler-Süsler)
6. Barınak ve Barınak Gereçleri (Umumi Mekanlar-İnsan Mekanları-Hayvan Mekanları-Ufak Mekanlar-Alet-Edavat Mekanları-Avlu-Çiftlik)
7. Ateş İle ışık (Ateş-Işık)
8. Eğitim-İlim İle Okul İhtiyaçları (Eğitim-İlim-Okul İhtiyaçları)
9. Düğün-Oyun İle İhtiyaçları (Düğün-Oyun-Toy-Oyun İhtiyaçları)
10. Çocuk-Oyun İle İhtiyaçlar (Çocuk Oyunları-Oyuncaklar)
11. Taşıt İle Yolculuk (Öküz Arabası-Ulaştırma-Köprü-Yük)
12. Teknik İle İş Aletleri (Ulaştırma Tekniği İle Araçları-İnşaat Tekniği İle Araçları-Gündelik Hayatta Kullanılan Aletler-Ziraat Aletleri-Askeri Alet-Edavat-Hayati İhtiaçlar)
13. Dünya (Alem-Tabiat-Zaman)
14. Yer Zenginliği (Maden Zenginliği-Dağ Madenleri)
15. Ürünler (Tarla Ürünleri-Bahçe Ürünleri)
16. Ağaçgiller (-Ağaçlar-Otlar)
17. Terekler (Ağaç Meyveleri-Sebzeler)
18. Hayvanlar (Ev Hayvanları-Yabani Hayvanlar)
19. Canlılar (Evcil Hayvanlar-Yabani Hayvanlar-Suda Yaşayan Canlılar-Sürüngenler-Ufak Canlılar)
20. Kanatlılar (Evcil Kanatlılar-Yabani Kanatlılar)
21. Atalet (Putperestlik-Cahillik-Zengin-Yoksul-Soru Bilmeceleri-Şaka Bilmeceleri-Hesap Bilmeceleri-Haber Bilmeceleri)

Kumuk Türkleri'nin bilmecelerini yayınlayan U.Biybolatova[1] ise topladığı 624 bilmecenin 531 tanesini konu alanlarına göre tasnif etmiş kalanları da "Her Türlü Bilmeceler" başlığı altında toplamıştır. Kumuk bilmecelerini toplayan tek kaynak olan bu eserde her konuda söylenmiş bilmece bulunmaktadır (Pekacar 2003:218).

Kırım Tatarlarının bilmeceleri de konuyu esas alan bir biçimde tasnif edilmiştir.

1. Yer ve Gök
2. Tabiat Hadiseleri
3. İnsan ve Onun Uzuvları
4. Hayvanlar
5. Böcekler
6. Ağaç ve Meyvalar
7. Yemekler
8. Ev ve Ev Eşyaları
9. Emek Aletleri
10. Kitap, Kağıt, Yazı
11. Hesap Tapmacaları
12. Çalgı Aletleri
13. Tapmacalı Çınlar
14. Çeşitli Tapmacalar (Asanov-Veliyev 1988).

4.2.7. Türkistan Türkleri'nin Bilmecelerinin Tasnifi

Türkistan Türkleri'nin bilmecelerini tasnif eden araştırmacılar da konuyu esas almışlardır.

---

[1] a.g.e.

Örneğin Amanjolov'un Kazak bilmeceleriyle ilgili yaptığı tasnif şöyledir:

1.Bölüm

a. Gökyüzü Hakkında
b. Yeryüzü Hakkında
c. Hayvanlar ve Canlılar Hakkında
d. Kuşlar Hakkında
e. Küçük Canlılar Hakkında
f. Ekin ve Bitkiler Hakkında

2. Bölüm

a. İnsan ve Uzuvları Hakkında
b. Yiyecek ve İçecekler Hakkında
c. Giyecekler Hakkında
d. Köy, Kasaba, Ev-Bark Hakkında
e. Ateş Yakma, Aydınlanma Hakkında
f. Mutfak Eşyaları Hakkında
g. El İşleri Hakkında
h. Ev Eşyaları Hakkında

3. Bölüm:

a. Geçim Aletleri Hakkında
b. Eğitim-İlim Hakkında
c. Teknoloji ve Para Hakkında
d. Oyun, Eğlence, Şarkı, Türkü Hakkında
e. Vakit Hakkında
f. Bilmeceli Atışma

Bu sahada yapılan bilmece çalışmalarındaki (Baymıradov 1989; Maksetov 1978; Gulam 1981; İbrahimov 2002) diğer tasnif denemelerinde diğerlerinden farklı bir unsurla karşılaşmadığımız için bu tasnif maddelerini tekrar etmek istemiyoruz.

4.3. Dünyada Bilmece Tasnif Çalışmaları

Archer Taylor'un "English Riddles form Oral Tradition" adlı incelemesi gerçek bilmeceleri, yani tanımlama biçimlerindeki esrarengiz sonuçları içermektedir. Tarihsel olarak en ilgi çekici olanlar da bu bilmecelerdir. Archer Taylor bu eserinde yukarıdan beri verdiğimiz tasnif sistemlerinden hiçbirine benzemeyen yeni bir sistem denemiştir. Taylor'un bu sisteminde bilmeceleri konularına göre değil, neye benzetildiklerine göre bir tasnife sokulmuştur. Taylor bilmecelerde, nesnelerin benzetildiği şeylerle ilgili 11 başlık oluşturmuştur:

Taylor bu konu başlıklarını, Thompson'un kataloğundaki başlıklar gibi numaralandırmıştır. Başgöz (1999:63-65) bu başlıkları şöyle tercüme etmiştir.

1. Yaşayan yaratıklarla karşılaştırmalar. No:1-335
2. Tek bir hayvanla karşılaştırmalar. 336-458
3. Birden çok hayvanla karşılaştırmalar.459-512
4. Tek bir insanla karşılaştırmalar 513-826
5. Birden çok insanla karşılaştırmalar 827-1035
6. Bitkilerle karşılaştırmalar 1036-1099
7. Eşya ile karşılaştırmalar 1100-1259
8. Mukayese yolu ile karşılaştırmalar 1260-1408
9. Biçim veya hem biçim hem işlev yolu ile karşılaştırmalar 1409-1495
10. Renkler yolu ile karşılaştırmalar 1496-1572
11. Hareket yolu ile karşılaştırmalar 1496-1749

Taylor bu tasnifin bir de alt başlıklarını oluşturmuştur. Örneğin, 2 numaranın alt başlıkları:

Ne olduğu bilinmeyen hayvan No: 336

Böcekler No: 337-344

Hem karada hem suda yaşayanlar No: 347-349

Yılan No: 350

Hayvanın biçimi No: 351-353

şeklindedir.

Başgöz'ün (1999:65) ifadesine göre "tek başına kullanıldığında sakıncalı tarafları olan bu tasnif" şimdiye kadar yapılmış en ilginç denemedir. İngiliz bilmeceleri için hazırlanmış bu katalog diğer milletlerin bilmece külliyatlarına da uygulanabilir. Başgöz ve Tietze "Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles" adlı çalışmalarında hem bu tasnifi hem de cevaplara göre alfabetik tasnifi kullanmışlar, hem de kitabın sonuna bilmece metninin son harfine göre bir dizin eklemişlerdir.

Roger Abrahams ve Alan Dundes[1] Archer Taylor'un kataloğunda yer almayan bilmeceleri şu şekilde sıralarlar:

1. Boyun Bilmeceleri: Bu bilmeceler Kuzey Avrupa'da ve bazı Afrika geleneklerinde celladın bilemeyeceği bir bilmece sorarak aklıyla kendi boynunu kurtaran adamın hikayeleriyle biçimlenen bilmecelerdir.
2. Diyalog Bilmeceleri
3. Harf Bilmeceleri (Sözcüğün parçaları Üzerine Kurulan Bilmeceler)
4. Görsel Bilmeceler
5. Eğlendirici (Şaka) Soruları
6. Zeka Soruları

[1] a.g.m.

7. Bulmacalar

8. Parodi Bilmeceleri

Stith Thompson'un Motif Index of Folk Literature[1] adlı eserinin III.cildi (F-H) bilmeceler için yapılmış ilk tasniftir. Thompson bilmeceleri "H-Tests" başlığı, H500-H899 sayılı alt başlığı altında H540-H840 numaralarında şu şekilde sınıflandırmaktadır.

H540. Bilmecelerin Sorulması

H570. Bilmecelerin Çözümlerinin Anlamları

H580. Muammalı İfadeler

H600. Sembolik Yorumlar (Açıklamalar)

H620. Çözülmemiş Problemler: Masalların Bilmecemsi Sonları

H630. Karşılaştırma[lı] Bilmeceler [Enleri Soran Bilmeceler]

H660. Karşılaştırma Bilmeceleri

H680. Uzaklık (mesafe) Bilmeceleri

H690. Ağırlık ve Ölçü Bilmeceleri

H700. Sayı Bilmeceleri

H710. Değer Bilmeceleri

H720. Mecazi Bilmeceler

H770. Açıklamaların Bilmeceleri

H790. Aşılmadık Durumlara dayanan Bilmeceler

H810. Kutsal Kitap ya da Efsanelere Dayanan Bilmeceler

H840. Diğer Bilmeceler (Thompson 1966:423-449).

[1] Thompson, Stith. Motif Index of Folk Literature. Volume III (F-H) Bloomington and London, 1966.

2.BÖLÜM

BİLMECELERDE TÜR VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Bilmece ilk başta bir oyun türü sanılır. Aslında bu çok da yanlış bir bakış açısı değildir. Çünkü bilmeceli oyun türleri de yok değildir. Daha doğrusu bilmeceler oyunlarda çok sık başvurulan söz oyunlarındandır. Burdur'da oynanan "Asal Sorma Oyunu", Kayseri'de oynanan "Bilmeli Matal" oyunu gibi oyunlar bu tür söz oyunlarındandır (And 2002:133) Anadolu'da oyuncuların "nesi var" diye sorarak tarif edilen maddeyi tanımaya çalıştıkları tahmin etmeye dayalı oyunlar da (Özdemir 2006:252) bir tür bilmeceli oyundur aslında. Bu tür oyunlara yalnızca Anadolu sahasında rastlanmaz. Azerbaycan'da oynanan bir oyun da kuş bilmecesine dayalı bir oyun türüdür (Ahundov 1968:238).

Ancak geleneksel halk bilmecesini bu oyunlardan ayırt eden, soru bölümünün bir söz kalıbıyla ifade edilmesi, cevabının da toplum tarafından önceden kabul görmüş belli bir şey olmasıdır. Bilmeceli oyunlarda ise gerek soru sorarken gerekse cevaplandırırken daha serbest bir üslûbun etkili olduğu söylenebilir.

Herhangi bir sanat yaratması için duyulan bir tür saygı bilmeceleri rastgele yozlaştırılmaktan korur (Boratav 1992:109). Bu nitelikler de bilmeceyi bir oyun olmaktan çok bir halk edebiyatı türü olmaya yaklaştırır.

Bilmece şekil olarak hem manzum hem de mensur örnekleri olan bir tür olduğu için diğer sözlü edebiyat ve temaşa türlerinin arasında kendine kolaylıkla yer bulabilen bir türdür. Bilmece söyleyiciler diğer sözlü edebiyat türlerini, yeni bilmece yaratmada sık sık kullanmışlardır. Bu durum bilmecelerde yeni biçimsel yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Başgöz-Tietze 1999:20).

1. BİLMECELERİN DİĞER TÜRLERLE OLAN MÜNASEBETİ

1.1. Bilmece - Diğer Anonim Türler

1.1.1. Bilmece-Mani

Maniler anonim sözlü edebiyat mahsullerinin en yaygın türlerinden biridir. Birinci, ikinci ve dördüncü mısrası yarım kafiye, üçüncü mısrası serbest, çoğunlukla aaba, zaman zaman aaab, abab, abcd şeklinde kafiyelerin, 7 veya 8'li hece ölçüsü ile kendine mahsus bir ezgi eşiğinde söylenen manzum yapılara denir (Elçin 1990:7). Manilerin en önemli özelliklerinden olan ilk iki mısranın doldurma kelimelerden oluşması, bilmecelerle bu tür arasında geçişler sağlayan en önemli etkendir. Örneğin bilmecenin Erzincan'daki karşılığı olan "ficek" kelimesinin geçtiği şu manide;

Ficek ficek fil ola

İçi dolu gül ola

Ficek söyleyenlerin

Dileği kabul ola (Elçin 1990:91).

İlk iki mısra, 3.ve 4. mısrada söylenenlere imkan sağlamak mahiyetindedir.

Hırtlar mırtlar

Yusufu yiyen kurtlar

Ayağından su içer

Tepesinden yumurtlar (Başgöz-Tietze 1999:123.13)

Cevabı "buğday olan bu bilmecenin ilk iki mısraın buğdayla hiçbir ilgisi yoktur.

Bilmeceler ve maniler bazen o kadar iç içe geçmiştir ki mani olan bir dörtlüğü, hiçbir değişikliğe uğramadan bilmece olarak sorulduğu görülür. Bu durumu bilmecelerimizin büyük çoğunluğunun soru anlamı taşımayan bir yapıya sahip olmasıyla açıklamak mümkündür.

Kahve Yemen'den gelir

Bülbül çemenden gelir

Ak gerdan beyaz topuk

Hergün hamamdan gelir (Başgöz-Tietze 1999:859.42).

Cevabı yumurta olan bu bilmece aynı zamanda da bir mani (Elçin 1990:119) olarak derlenmiştir.

Karşıdan atlı geçti

Nalı parlattı geçti

Ellere selam verdi

Bizi ağlattı geçti (Başgöz-Tietze 1999:141.8).

Cevabı cenaze olan bu bilmece (Elçin 1990:126) aslında hiçbir değişime uğramadan bilmece formuna girmiş bir manidir (Başgöz-Tietze 1999:20).

Doğan Kaya (1999:99-100) Başgöz-Tietze'de bilmece olarak kaydedilmiş şu bilmecelerin de aslında mani hüviyetini kaybederek bilmeceleşmiş yapılar olduğunu söylemektedir.[1]

Ağzı açık alâmet

İçi kızıl kıyamet

Yaş koydum kuru çıktı

Sallallahu Muhammed (Başgöz-Tietze 1999:315.15)

Üçü üçler çağıdır

Üçü cennet bağıdır

Üçü derer döğüşür

Üçü vurup dağıdır (Başgöz-Tietze 1999:607.

[1] Daha fazla örnek için bkz (Kaya 1999:99-100)

Bunlardan başka Başgöz'ün (Başgöz-Tietze 1999:20-21) Âşık Reyhani'den aktardığına göre düğün, eğlence, toplantı gibi vesilelerle bir araya gelen komşular manileri bilmece olarak birbirlerine sorarlarmış. Sorulan mani şeklindeki bilmecelerin cevapları da mani şeklinde olur:

Hudur mudur

Aşıhın yolu budur

Aşıh Allah'an seversen

Derya gaç batman sudur? bilmecesinin cevabı

Ben aşıham artaram

Gelir ağzını yırtaram

Sen get çuvalı doldur

Ben de gelir dartaram (Akalın 1954:560) şeklindedir.

Artun (1997:166) mani tipli bilmecelerin aynı zamanda gizli bir dil gibi haberleşme vesilesi olarak kullanıldığını söylemektedir.

Mektup Van'a var da gel

Yardan haber al da gel

Bir iken iki olduk

Üç olunca sor da gel şeklinde Van'dan derlenen mani (Elçin 1990:136),

Aman mektup var da gel

Yardan haber al da gel

Bir idik iki olduk

Üç olduk mu sor da gel

gibi mani tipli bir bilmeceye dönüşmüştür. Bu mani tipli bilmeceler hemen her ortamda sorulabilen bilmecelerdir. Bunlara ilaveten maninin özel bir biçimi olan ve her zaman

“adam aman” girişi ile başlayan yalnızca semai kahvelerinde soru-cevap şeklinde bir tarafın pes etmesine kadar devam eden manili-bilmece türleri vardır (Başgöz-Tietze 1999:20-23). Aynı kalıpla başlayan mani örneklerini Elçin (1990:12) şu şekilde derlemiştir.

Adam aman der beni

Ne anam var ne babam

Sen olsun acı beni

Bana diller ne ağlarsın

Bırağmaz acı beni (Kıbrıs)

Adam aman al ateş

Yanaklar vişne moru dudaklar al ateş

Yandı bağrım kül oldu getir kürek al ateş (İstanbul)

Saz şairlerinin kahvelerde astıkları muammaların bir kısmı da mani şeklinde tanzim edilir (Birsel 1983:195-196). Örneğin 1968 yılında Âşık Şeref Taşlıova’ya asılan bir muamma şu şekildedir (Halıcı 1976:127-128).

Dört ağacın üzerine kurulmuştur yapısı

Baştan aşağı bakınca yan yanadır kapısı

Bazen üstünde gezersin bazen duvarda olur

H harfiyle çift kelime muammanın hepisi

Cevabı hane (tezgah) ve halı olan bu muamma Şeref Taşlıova tarafından yine mani biçiminde bir cevapla çözülmüştür.

Dört ağaçtan hoş yapılmış sanki bir han kapısı

Hem gerili, hem yan yana iplerinin hepisi

Yere sersen evi bezer, duvarda göze değer

Hare ile halı olur, H Harflidir ikisi

Başgöz (1999:21) bilmece ile girift bir yapı arzeden mani türü için, hemen hemen hepsinin anlam yakıştırmalarıyla bilmece türü olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir. Manilere bu gözle baktığımızda, bazılarında bir nesne ya da durumu ifade eden bilmecemsi ifadeler olduğunu fark ettik. Bu şekilde tespit edebildiğimiz maniler ve cevapları şunlardır:

Alı var yeşili var

Yeşili var alı var

Bilmem nerden öpüm ki

Her tarafta balı var (Elçin 1990:44)

Muhtemelen yârin yanağı için söylenmiş olduğunu düşündüğümüz bu maniyi cevabı "erik" olan bir bilmece olarak da düşünmek mümkündür.

Baharın vahtı geçti

Bir güzel bahtı geçti

Dünya bir penceredir

Her gelen bahtı geçti

Nice şah nice sultan

Tahtı bırahtı geçti (Elçin 1990:202)

Bilmece olarak sorulursa cevabı "ömür", "ölüm", "tabut" gibi anlamları olabileceğini düşündüğümüz bu mani, mani olarak da aynı kavramları anlatıyor kanaatindeyiz.

"Mezar" ya da "tabut" kavramlarını sorabilen bir bilmece olarak tasavvur edebileceğimiz bir mani de şöyledir:

Câminin mezini yoh

İçinin düzeni yoh

Güzel bir ev yaptırdım

İçinde gezeni yoh (Elçin 1990:328)

Dağ başında üç gözel

Damın çevresin gezer

Elinde üç deste gül

Kendi gülünden güzel (Elçin 1990:367)

Bu mani bize gökyüzüyle ilgili kavramları çağrıştırmaktadır. Üç güzel ifadesi “güneş”, “ay” ve “yıldız” olarak tasavvur edilebilir.

Davulum güm güm öter

İçinde duman tüter

Arkadaşım beş ister

Bana üçlü de yeter (Elçin 1990:384)

Bulgaristan’ın Rodoplar bölgesinden derlenen bu mani, bizce Ramazan davulcusunun bahşişini anlatıyor olmalı. Hiçbir değişikliğe uğramadan “bahşiş” cevabıyla bilmece olarak da sorulabilir.

Erzincan selvi direk

Suyu nerden indirek

Öyle bir ahbap yok ki

Yârâ selam gönderek (Elçin 1990:463)

Biz bu maninin içinde “mektup”la ilgili gizli bir ifade yattığı kanaatindeyiz.

Yunan mitolojisinden Sfenks hikâyesine bağlı olarak anlatılan ve sadece Türk dünyasında değil tüm dünyada yaygın olan

O nedir ki, seher dörd

Gün orta iki

Akşam ise üç ayaklı olur

şeklindeki insan hayatının evrelerini anlatan bilmecenin Erzurum'da mani olarak şu şekilde yaşadığını görmekteyiz:

Çocuk, genç, ihtiyar

Sabahdan dört ayaklı

Öylede iki ayaklı

Akşam üç ayaklı (Elçin 1990:364).

Bilmece ile mani arasındaki bu karşılıklı etkileşimden hareketle yeni bilmece metinlerine ulaşmak mümkün görülmektedir. Çalışmamızın konusu dışına çıkamayacağımız için çok az mani metnine bu gözle baktığımızda bunun çok da zor olmayacağını söylemek mümkün görünmektedir. Sözlü edebiyatın bugün de yaratmaya devam eden bir kolu olan (modern-parodi) bilmecelerinin yanında bir de kaynağını geleneğin başka formlarından alan yeni bilmece metinlerine kavuşulabilir.

1.1.2. Bilmece-Atasözü

Bödeneniñ evi yok

Kayda barsa sıyı yok / Asanov

***

Utız tişten çıkan

Utız ademge ceyile / Mahmutov:3567

Yukarıdaki iki bilmece Kırım ve Kazan Tatarlarına ait ve cevabı "atasözü" olan bilmecelerdir. Bilmece ile atasözü bahsine böyle başlamanın uygun olabileceğini düşündük.

Başgöz (1999:1) bilmece tanımlarının eleştirisini yaparken Dundes'in şu ifadesine yer verir:

> "Bilmece bir konu ve en az bir tanımlayıcı öğeden (yorum) oluşan geleneksel sözlü ifadedir. Tanıtıcı öğe neyi saklamışsa onun bulunması gerekir. Bilmeceler bir bakıma atasözlerine benzer. En küçük bilmece ve küçük atasözü en az bir konu ve yorumdan oluşur. Bilmecede cevap gizlidir. Atasözlerinde ise sözü edilen nesneyi, hem söyleyen, hem dinleyen bilir. Bu iki tür arasında işlev bakımından da fark vardır. Bilmece zihni bulandırır, atasözü değerleri aydınlığa kavuşturur"

Bilmeceler ve atasözleri arasındaki ilişkiye dikkati çeken bir araştırmacı da George B.Milner'dır.[1] Milner, bilmeceler ve atasözleri konusunun mecaz (metafor) analizine bağlı olduğunu ve bunu Aristo'dan beri böyle olduğunu hatırlattıktan sonra, bu konuyla ilgili yazmış olduğu bir makale özetinde Samoan'dan aldığı örnek üzerinden bilmece atasözü ilişkisini değerlendirir.

Atasözü: O etrafta uçuşan ve kendini methedici şarkı söyleyen bir çulluktur (bu, kendi yaptıklarıyla övünen kişi demektir).

Bilmece: Etrafta uçuşan ve kendi ismini öven yaratığın adı nedir? – Bir çulluk

Milner bu durumu;

Atasözü: görünen referans asıl referans

Kuş = kendini öven adam

Bilmece: Asıl referans görünen referans

şeklinde açıklar. Bilmecelerle atasözleri arasında ters bir ilişki gören Milner, Claude Levi-Strauss'un bilmeceler ve mitler hakkındaki söylemine göndermeler yaparak ve onu değiştirerek şu tanımlamayı önerir: "Eğer bir bilmece örtülü bir cevap, açık bir soruysa; bir atasözü örtülü soruya açık bir cevaptır (Maranda 1976:129-130).

Bilmeceler hakkında araştırma yapan diğer bir araştırmacı Galit Hasan-Rock, eski Suriye'ye ait bir atasözüyle örneklenen ilişki üzerinden bilmece-atasözü arasındaki ilişkiyi irdelediği yazısında[2] atasözü ve bilmece arasında kalıtsal ve yapısal bir ilişki görür. Ona göre bu iki küçük tür arasındaki temel benzerlik, durumun iki aşamalı uygulamasından kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri gerçek, diğeri ise mecazî anlamıdır. Galit (1974:938) bilmece ve atasözü arasındaki yapısal ilişkiyi, her ikisinin de seyirci tarafından açıklanmak zorunda olan bir özellik ya da bir durumu belirttiği gerçeği üzerine oturtur. Bilmece, kastettiği nesne veya durum ve cevap arasındaki ilişkinin açıklanması zor olan bir türdür, hatta bazen direk bir zıtlık üzerine inşa edilmiştir,

---

1 Milner, G.B. "Notes on the Difference Between a Proverb and a Riddle" mimeo. 1975.

2 Rock, Galit Hasan. "Riddle and Proverb, The Relationship Exemplified by an Aramaic Proverb" Proverbium, 24, 1974: 936-940.

dolayısıyla da cevap bir sürprizdir. Diğer yandan atasözü daha kolay çözülür, ezberci tarafından kastedilen alakanın çözümü, bilmecelerdeki gibi mantıklı yapılara değil de sosyal ve doğal gerçeğin uygun bilgisine dayanır. Çoğu bilmece için de bu doğrudur ve bilmecelerin çoğu evrensel değildir.

Özetle Babil Talmudundaki (Rock 1974:937) bir atasözünün durum bağlamlarıyla alakalı analizi boyunca bir atasözünün ve metinde belirtilen sosyal normla olan sembolik ilişkilerinin karmaşıklığını göstermeye çalıştığı makalesinde Rock, bir halk masalında geçen bir bilmece ve atasözü arasındaki ilişkiden yola çıkarak, bu iki küçük türün örnekleri arasındaki derin ilişkinin doğrulandığı ve atasözünün kendi yapısal analizinin bilmece içinde uygun olduğunu gözlemlemektedir. Rock söz konusu atasözünün özel bir tür arası, bilmece-atasözü olduğu iddia edildiğini söylemektedir (Rock 1974:939).

M.Kuusi[1] de Güney-Batı Afrika ve Finlandiya gibi iki uzak bölgeden yaptığı derlemelerden faydalanarak yazdığı makalesinde, bütün atasözlerinin arasında bilmece-atasözü diye adlandırılabilecek bir tür gördüğünden, bu türde de bilmecedeki gibi açıklayıcı ve alegorik bir örneğin aynı çeşidi olduğundan bahsetmektedir (Kuusi 1969:305-311).

Bilmecelerle atasözleri arasındaki ilişkiye dikkati çeken diğer bir araştırmacı da İlhan Başgöz[2]'dür. Başgöz, Archer Taylor'un[3] işaret ettiği aynı zamanda atasözü olarak da söylenen bilmeceler ya da yeni araştırmaların[4] ortaya koyduğu bilmece-atasözü türünden bahsetmektedir. Afrika'da görülen bu ara türün ilk kısmının bilmece, ikinci kısmınında cevap olduğunu, bu cevap kısmının aynı zamanda atasözü olarak da söylendiğini vurgulayan Başgöz bizde ise böyle bir türün olmadığını ancak maniler kadar sık olmasa da bir atasözünün bilmece, bir bilmecenin de atasözü olarak söylenebileceğinden bahsetmektedir (Başgöz 1972:655-656).

Başgöz'ün külliyatında aynı zamanda atasözü olarak söylenen 15 bilmeceden bazıları şunlardır;

Bilmece:Helecoğlunun katırı, ne yüklesen götürü-Köprü (Başgöz-Tietze 1999:540.10-e)

---

1 Kuusi, M. "Soutwest African Riddle-Proverbs" Proverbium, 12, Helsinki, 1969:305-311.
2 Başgöz, İlhan. "Riddle-Proverbs and The Related Forms in Turskich Folklore" Proverbium, 18, 1972:655-662.
3 Taylor, Archer. Problems in the Study of Riddles. Southern Folklore Guaterly 2, 1938.
4 Bu araştırmalar için bkz (Başgöz 1972:664)'deki dipnot.

Atasözü: Beyoğlunun katırı ne yükletsen götürü

Bilmece: Yattığı yerde ot bitmez – Ateş (Başgöz-Tietze 1999:50.21-h).

Atasözü: Bastığı yerde ot bitmez

Bilmece: Bir karış boyu var, türlü türlü huyu var-Lamba Işığı (Başgöz-Tietze 1999:568.37).

Atasözü: Bacak kadar boyu var, türlü türlü huyu var[1]

Başgöz'ün tespit etmiş olduğu bu 15 bilmece örneğinin dışında İçel (2005:33) şu üç bilmecenin (ya da bilmece metninin parçalarının) de atasözü olarak yaşayan şekillerinin olduğunu söylemektedir.

1. Bilmece: Bir kuşum var havayî
Yüksek yapar yoncayı
Değme bir kuş yapamaz
Onun kurduğu yuvayı – örümcek (Başgöz-Tietze 1999:655-18-e)

Atasözü: Erkek kuş havayı, dişi kuş yapar yuvayı

2. Bilmece: Gideri çok
Geliri yok
Ordusu çok
Pazarı yok – Mezar (Başgöz-Tietze 1999:609.3-f)

Atasözü: Mezarlığın gideni var, geleni yok, çarşısı var, pazarı yok.

3. Bilmece: Salman deve
Girmez eve
Kır sapını
Girsin eve – Şemsiye (Başgöz-Tietze 1999:764.2-e)

[1] Bu örneklerin tamamı için bkz (Başgöz 1972:656-658; Başgöz-Tietze 1999:28-29).

Atasözü: Salman deve, gelmez eve.

Azerbaycan sahasında cevabı “mum” olan

O nedi ki, her yana ışıg salar

Öz dibine yoh (Davudova 1996:542)

bilmecesinin yine Türk dünyasının hemen her yerinde türevleri olan (bkz.Çobanoğlu 2004:385) “mum dibine ışık vermez” atasözüyle ifade ve anlam bakımından bir olduğu aşikârdır.

Cevabı “kurşun” olan şu bilmece de, Köroğlu’nun tarihe mâl olmuş “Tüfek icad oldu mertlik bozuldu” dizesine yakın bir anlam taşımaktadır kanaatimizce

Bir ufacık mildiren

Beyleri attan indiren (Başgöz-Tietze 1999:550.6)

Başgöz (1999:30) bilmece ile atasözü arasındaki girift ilişkinin bazı örneklerini bazı “yanlışlık”lara bağlamaktadır. Bazı atasözlerinin yanlışlıkla bilmeceler arasına karıştığını (bkz.Başgöz-Tietze 1999:29’da 14 nolu bilmece) bu karışıklığında halkın bilmece ve atasözünü “metel” ya da “mesel” şeklinde aynı terimle adlandırmasından kaynaklandığını ifade etmektedir.

Bizce toplumsal yaşantı içindeki bireyin uyması beklenen bir genel kural ya da düstûr niteliğindeki atasözleri, milletlerin temel zihin yapısını gösteren bir ve bütünlüğü ifade etmeleri bakımından sözlü edebiyat türleri içinde ayrı bir öneme sahip olan atasözleri (Çobanoğlu 2004:1), bilmecelerle milletlerin zihin yapısını, hayatı algılama biçimlerini, olaylar karşısındaki duruşlarını yansıtma noktasında benzerlikler göstermektedir. Her iki türün, milletlerin uzun deneyimleri sonucu ortaya çıkması, öğretici özellikleri, çoğunlukla mecazlarla ifade edilen kısa yapılar olması diğer benzer taraflarıdır. Mani ve atasözüne göre daha fazla kolektif karaktere sahip olan bilmeceler (Paşayev 1998:244) ile ilgili olarak bilmece atasözü ilişkisine benzerlikler noktasından bakacak bir çalışma

yapılırsa, iki türün gerek yapı, gerekse anlam ve ifade bakımından pek çok ortak örneklerinin tespit edilebileceği kanaatindeyiz.

1.1.3. Bilmece-Deyim

Çoğunlukla gerçek anlamından ayrı bir anlam taşıyan en az iki sözcükten oluşan, kalıplaşmış, kaynağını atasözleriyle fıkra-hikâye'den alan söz veya söz gruplarına deyim denir. Deyimler anlatımı güzelleştirmek, savunulan fikir ve düşünceyi daha etkili kılmak üzere her dilde bulunan kalıplaşmış sözler arasında en sık rastlanılan türdür (Pala 2006:ix) Atasözleriyle sınırları çoğu kez kesin çizgilerle ayrılmamış deyimlerin bilmece ile olan ilişkisinde de durum aynıdır. Bazen bilmece olarak sorulan bir yapı, hiçbir değişikliğe uğramadan deyim olarak da kullanılmaktadır. Örneğin cevabı "Erzurum" olan şu bilmece:

Kargadır kuşu

Dokuz ay kışı

Tezeknen bişer aşı

Kuşburnudur yemişi (Başgöz-Tietze 1999:298)

az çok değişikliğe uğrayarak

Altı aydır kışları, alaca karga kuşları, çortidir aşları, yarım batman pabuçları (Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Cilt 1 1996:228) şeklinde deyimleşmiştir.

İçel (2005:34) ise şu ortak metinleri tespit etmiştir.

Cevabı hem "kazan"; hem de "elma, bıçak, yılan, balık" olan şu bilmece:

"El elde

El belde

Ak çayda

Kara gölde (Başgöz Tietze 1999:476.2/1054)

El elde, el belde, ak çayırda, kara gölde şeklinde deyimleşmiştir.

Cevabı “Isırgan” olan aşağıdaki bilmece:

Karşıdan baktım

Bir yeşil türbe

İçine girdim

Estağfurullah tövbe (Başgöz-Tietze 1999:398.2-d)

Karşıdan (dışardan) baktım bir yeşil türbe, yanına vardım (içine girdim) estağfurullah tövbe, şeklinde deyim olarak da kullanılmaktadır.

Bilmecelerin tıpkı mani ve atasözleriyle olan ilişkisinde olduğu gibi deyimle olan ilişkisinde de pek çok ortak metni tespit etmek mümkündür. Zaten sözlü edebiyat ürünlerinde bu durumla çok sık karşılaşılmaktadır. Bir hikâye kısalarak masala dönüşebilirken, bir fıkra da atasözü için kaynak oluşturulabilir.

1.1.4. Bilmece-Tekerleme

Tekerlemeler daha çok bilmece, âşık şiiri, masal, ninni, oyun, halk hikâyesi; halk tiyatrosu gibi pek çok halk edebiyatı ve folklor türünün içinde yer almaları sebebiyle, şekil, konu, muhteva ve işlevleri bakımından sınırları tam ve kesin olarak çizilememiş bir halk edebiyatı ürünüdür (Duymaz 2002:9).

Tekerlemeleri bilmeceler bahsi içinde iki şekide ele almak gerekmektedir. Birincisi tekerlemeye benzeyen bilmeceler, ikincisi de bilmece sorma geleneği içinde yer alan ve bilmece metninden farklı olarak özel bir yere sahip tekerleme metinleridir. Bilmeceler konusunda bir hayli çalışması olan Sakaoğlu bu durum ile ilgili çocuklar arasında ebe çıkarma, eş seçme gibi gayelerle söylenen bazı tekerlemelerin içlerindeki soru unsurunun ağır basması sebebiyle bilmece olarak da söylenmek de olduğunu, bazen de zincirleme ifadelerinin içinde bir bilmece gizli olabileceğini belirtmektedir (Sakaoğlu 1973:6528-31).

Başgöz ise (Başgöz-Tietze 1999:30) tekerlemeli bilmecelerin soyut kavramları anlatan bilmecelerin kurulmasında kullanıldığını belirtmiş ve şu örneği vermiştir.

O yalan bu yalan

Fili yuttu bir yılan

Eşeğe bindi

Deveyi kucağına aldı

Bu da mı yalan – Yalan / Başgöz-Tietze 1999:1096.8).

Masallardaki şu tekerleme de, cevabı “koyun” olan bir bilmece olarak Başgöz-Tietze (1999) külliyatında 534.6 numarada kayıtlıdır.

Ot yedim etlendim

Süt yedim sütlendim

Aç Ayşe Fatma kapıyı

Ben geldim.

Başgöz ve Tietze bilmeceleri tasnif ederken bu tür bilmeceleri “Düş, Hayalleme, Yalan Masalları ve Tekerlemeler” adlı bir alt başlık altında, “Şaka-Alay Bilmeceleri” adı verilen V.Bölümün altında ele almışlardır. 1096.1-1096.12 numaralar arasında kayıtlı olan bu bilmecelerden bazıları şöyledir.

Nereden geliyorsun?

Zirzop kalesinden

Üstün neden yaş?

Denizden geçtim

Çok derin miydi?

Kıyısından dolaştım

Üstün ne beyaz?

Değirmenden geçtim

Çok kalabalık mıydı?

Çakırdağı işittim

Akşam nerede idin?

Bey konağında

Ne yedin?

Koç

Neresinden?

Hiç

Nerede yattın?

Minderde

Çok kaba mıydı?

Kupkuru yerde

Üstüne ne örttüler?

Perde

Sen uğrattın beni derde! (Başgöz-Tietze 1999:1096.2, Hamamizade 1930:207, Çelebioğlu-Öksüz 1979:2740)

Cevabı gönül, sevda, aşk, rüya, yalan gibi soyut kavramlarla ilgili olan bu bilmece tekerlemeli bir bilmecedir. Cevabı tahtakurusu olan bir diğer tekerlemeli bilmece ise şöyledir:

Derin derin deryalar

Deryaların üstünde

Mısır hasır sarayı

Ağa dayım yakışır

Ağa dayımın yanına

Pullu minder sereyim

Pullu minderin üstüne

Hanım nenem yakışır

Hanım nenemin yanına

Altın beşik yakışır

Altın beşiğin içinde

İki kumru birbiriyle döğüşür. (Sakaoğlu 1973b:6528).

Bu tür bilmecelerin Türkmenistan Türkleri arasındaki bir örneği ise şöyledir:

Guşda süyt yok

Yılkıda öt yok

Deryada gapak yok

Asmana direk yok

Guma ölçeg yok

Gara suvda gaymak yok

Okarada sap yok

Yorganda yen yok

Yumurtgada tiken yok (Duymaz 2002:272).

Tekerleme özelliği gösteren bu bilmecelerden başka bir de bilmece sorma geleneği içinde kullanılan tekerlemelerden söz etmiştik. Bilmeceyi soran kişinin cevabı alamaması karşısında cevabı biraz alay ve küçümseme edası taşıyan tekerlemeler eşliğinde söylediği bilinmektedir. Bilmece metninin tamamen dışında olan bu metinlerden bazıları şöyledir:

Adana'ya varayım

Bir kebap sorayım

Yiyeyim içeyim

Ah neyidi neyidi

Cevabı güz idi (Artun 1997:167)/Adana

Çakallı çakalı beri al

İki tokma eri al

Yassı taşı kaldırdım

Burnuma biber doldurdum

Sizin horoz bizim horoz

Cebine çerez (Artun 1997:167)/Adana

İstanbul yağın ile

Balın ile bana gel

Yavan ekmeğinle ona var

Ben bir bal kuyusuna düşeyim

Balı yiyerek çıkayım

Sen bir iğne kuyusuna düş

İğleler bata bata çık

Neydi neydi …. idi. (Seyhan 2002:98)/Kayseri

Ankara ordan yıhıl

Buradan yıhıl

Gel bizim eve tıhıl

Anan baban adı ne?

Ehmed

Ehmede rehmet

Niye demedin ki “balta” (Gündoğdu 1982:104).

Ben bi gır ata binem

Sen uyuz bi taya bin

Uyuz tazı yıkılsın

Burnu boka tıkılsın (Ataman 1994:151)

Afgan Özbekleri'nde ise şöyle bir tekerleme, bilmece geleneği içinde yaşamaktadır.

- Şeher mi?

Şeher

Kaysı şeher?

Hirat

Hirat. Unday kıl, munday kıl. Koş u kabağından kıl. Arıgdan sarıg sıgır. Hatlay mı hatlamay mı?

Hatlamaydı

Üsttingge tapısını yapmalaydı

İt mi ya yuvın?

Yuvın

Üsttinge bir kap çivin

İrğinçak mı tokım?

İrğinçak

Beynıngga tılla munçak. Koltığınga koğırçak. Sen tapmasang men tapay. Ağzınga şirmay nan yapay. Cumbak…dan ibaratdır (Duymaz 2006:472).

Köken itibarıyle eski Şaman dualarına özellikle, İslam öncesi dinî törenlerde sözlere kadar uzanan tekerlemeler, bilmecelere bu noktada az çok benzerlikler göstermektedir. Şaman dualarının kalıntısı olmasa da, Şamanizm ile ilgili bazı inanışlardan kaynaklanan bilmece türünün bu yönüne bilmecelerin kökeni ile ilgili bölümde değinilecektir.

1.1.5. Bilmece-Türkü

Bilmecenin türkü ile olan ilişkisini, bilmecenin mani ile olan ilişkisinden çok da farklı düşünmemek gerekmektedir. Çünkü mani şeklinde sorulan bir bilmecenin zaman zaman az çok değişiklikler göstererek türküye dönüştüğünü (Sakaoğlu 1972b:6509) ya da bazı türkülerin bilmeceye dönüştüğünü (Başgöz-Tietze 1999:31) söylemek mümkündür. Bilmece mani ilişkisinden bahsederken verdiğimiz "yumurta" bilmecesi,

Kahve Yemenden gelir

Bülbül çimenden gelir

Ak gerdan beyaz topuk
Her gün hamamdan gelir.

çok az değişikliğe uğrayarak Başgöz'ün arşivinden alınmış (1999:31) bir türküde de görülmektedir.

Kahve yemenden gelir
Bülbül çimenden gelir
Ak topuk beyaz gerdan
Hergün hamamdan gelir.

ya da demirci körüğü (Başgöz-Tietze 1996:541.1) ufak tefek değişikliklerle, landon araba (Başgöz-Tietze 1998:569), ördek (Başgöz-Tietze 1999:653.1), şemsiye (Başgöz-Tietze 1999:764.4), yelpaze (Başgöz-Tietze 1999:846) için sorulan şu bilmecenin de bir Van türküsü olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz:

Bilmece: Çarşıdan aldım Fatmayı
Alnına çattım çatmayı
Kız annenden mi öğrendin
Böyle göbek atmayı
Türkü : Dama kurdum çatmayı
Çağır gelsin Fatmayı
Fatma nereden bilmiş
Çifte göbek atmayı (Sakaoğlu 1972b:6509)

1.2. Bilmece - Sözlü Nesir

1.2.1. Bilmece-Masal

Bilmecelerle masallar arasında organik bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir. Masal metinleri içinde doğrudan bir bilmece metniyle karşılaşmayız. Ancak bazı masallarda bilmecemsi ifadeler vardır. Bilmecemsi masallar, masal kahramanın bilmeceyi çözdüğü

takdirde vaat edien ödülü almasıyla sonuçlanan masallardır. Vaat edilen bu ödülleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

Masal kahramanı zor bilmeceyi çözdüğü takdirde;

a. Ölümden kurtulur

b. Sevdiğine kavuşur

c. Büyük mevkiler elde eder (padişahlık, beylik vb.)

d. Padişahın kızıyla evlenme hakkı kazanır

e. Zengin olur (Şimşek 2003:240)

Masal kahramanının, sorulan bilmecenin cevabını bularak ölümden kurtulmasına benzer bir durum Kuzey Avrupa ve bazı Afrika geleneklerinde anlatılan masallarda mevcuttur. Ancak burada kahraman canını (boynunu) cellâda cevabını bilemeyeceği bir bilmece sorarak, aklıyla kurtarır. Bu masallar içindeki bilmecelere boyun bilmeceleri (neck-riddle) denmektedir. (Abrahams-Dundes 1972:133; Brunvand 1968:48; Green 1992:136)

Bilmecemsi masalların ilk örneklerine, Beydeba tarafından M.Ö.1.yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilen ve fabl türünün ilk ve en önemli örneği sayılan “Kelile ve Dimne”de rastlanmaktadır. 1960 yılında Bakü’de yayınlanan bir “Kelile ve Dimne” tercümesinde “Tacir Ehvalatı” adıyla, 1944 yılında ülkemizde çevrilen tercümesinde “Kudurmuş Fil ve Adam Hikâyesi” adıyla geçen hikâyeyi içinde sembolik ifadelerin yer aldığı ilk örnek olması bakımından aşağıya alıyoruz:

> ….”Kudurmuş bir fil ile karşılaşan bir adam kurtulmak için kendini bir kuyuya sarkıtmış ve kuyunun başına gerilen iki dala tutunmuştu. Bir de bakmış iki kuyunun içine sarkan ayaklarına bir şeyler dokunmakta. Dikkat etmiş ve dört yılanın deliklerinden başlarını uzattıklarını görmüş. Biraz daha bakmış, kuyunun dibinde bir ejderhanın ağzını açıp düşmesini beklediğini görmüş. Bu sefer gözlerini yukarıya kaldırmış, tutunduğu iki dalı, biri beyaz, diğeri siyah iki farenin mütemadiyen kemirdiğini görmüş. Bütün bunları gördükten sonra, yakınında bal dolu bir petek görmüş. Balı tadarak onun tatlılığıyla her şeyi unutmuş ve kurtuluş çaresini düşünmekten geri kalmış. Artık ayaklarının ucunda dört yılan bulunduğunu, bunların kendini sokmak için fırsat beklediklerini, iki farenin dalları mütemadiyen kemirdiklerini ve dallar kırılır kırılmaz ejderhanın ağzına düşeceğini aklından çıkarmış ve yalnız o balın tadıyla meşgul olmuş. Bunun neticesi olarak nihayet ejderhanın ağzına düşerek helake uğramış.

> Bu kuyu türlü türlü afetlerle şerlerle korkular ve hastalıklarla dolun olan dünyadır. Dört yılan insanın bedenindeki ahlâtı erbaadır. Birisi azdı mı insanı yılan gibi sokar ve öldürücü zehirden farksız olur. Beyaz siyah fareler, insanın ömrünü imha için uğraşan gece ve gündüzdür. Kuyunun dibindeki ejderha, her insanın mukadder olan akıbetidir. Bal, insanın bu dünyada görmekle, tatmakla, işitmekle, koklamakla, dokunmakla karşılaştığı o halâvettir ki ona kapılarak akıbetini unutur ve ahretini düşünmez olur." (Beydeba 1944:63).

Ülkemizde bilmecemsi masallara ilk dikkat çeken yayın Nasıh Güngör ve İhsan Ozanoğlu'nun "Kastamonu Bilmeceleri" adlı kitaptır. Kitabın 151-157.sayfaları arasında tek bir örnek metin vardır.

Padişahın evlenme çağına gelmiş olan güzel kızı hiçbir görücüyü beğenmez ve "yazlıklarının ilerisindeki su başında bulunan serviyi" kim üç vuruşla yıkabilirse onunla evleneceğini söyler. Deneyip yıkamayanların boynu vurulur, yıkabilen Kel ağa (Keloğlan) sınavı geçer ve kızla birbirlerine manzum bilmeceler sorarlar:

Evimizin önü servi

Sen onu bil kel ketez?

Servinin üstünde sünbül

Sen onu bil kel ketez?

Sünbülün üstünde bülbül

Sen onu bil kel ketez

Aman aman kel ketez

Varmam seni keserim

Kelağa başlamış cevaba

Evinizin önü servi

Boyun değil mi hanım

Servinin üstünde sünbül

Saçın değil mi hanım?

Sünbülün üstünde bülbül

Dilin değil mi hanım

Aman hanım a hanım

Aldım seni sararım.

Kız “eyi amma bir daha var al işte sana” deyip bakalım ne söylemiş.

Evimizin önü kuyu

Sen onu bil kel ketez

Kuyunun içinde yılan

Sene onu bil kel ketez

Yılanın ağzında mercan

Sen onu bil kel ketez

Aman aman kel ketez

Varmam seni keserim

Bizim ağa Kel ağa alt olur mu hiç. Şöyle bir kere akledince yükün altında kalmamış gine:

Evinizin önü kuyu

Lâmba değil mi hanım?

Kuyunun içinde yılan

Fitil değil mi hanım?

Yılan ağzında mercan

Işık değil mi hanım?

Aman aman a hanım

Aldım seni sararım

Kız bu iki muammaya cevap alınca gayetle canı sıkılmış demiş: Bunu da bilirsen kel sene bir diyeceğim yok”

Üç ayaklı yürümez

Sen onu bil kel ketez?

Üstüne binen yorulmaz

Sen onu bil kel ketez?

Kısır karı doğurmaz

Sen onu bil kel ketez

Aman aman kel ketez

Komam seni keserim.

Kel ağanın bu mesele daha kolayına gitmiş, gülmüş gülmüş te başlamış karşılık vermeye:

Üç ayaklı yürümez

Sacayak değil mi hanım?

Üstüne binen yorulmaz

Tencere değil mi hanım?

Kısır karı doğurmaz

Katır değil mi hanım

Aman hanım a hanım

Alıp seni kaçarım. (Güngör-Ozanoğlu 1939:155-157).

Kel ağa (Keloğlan)'yı imtihan eden bu manzum sorular bilmece metni olarak da tespit edilmiştir.

Cevabı lamba olan sorunun, hemen hemen bütün Türk dünyasında yaygın bilmecesi;

Kuyu

Kuyunun içinde suyu

Suyunun içinde yılan

Yılanın ağzında mercan (Başgöz-Tietze 1999:568.26)

Cevabı, sacayak, tencere, katır tazı olan diğer bilmece ise son mısra farkıyla şöyledir:

Üç ayaklı yürümez

Üstüne biner yorulmaz

Kısır karı doğurmaz

Gezer gezer yorulmaz (Çelebioğlu-Öksüz 1979:4188).

Wolfram Eberhard ve Pertev Naili Boratav'ın beraber hazırladığı Türk masal tipleri kataloğunda[1] bilmecemsi masallar

Değiştirilmiş Başlar (289 numaralı tip)

Marangoz, Terzi, İmam (290 numaralı tip)

İyi Olan Kız (291 numaralı tip)

şeklinde numaralandırılmıştır. Bunlara ilaveten Boratav ve Başgöz (1974:5), Eberhard-Boratav Kataloğundaki 188, 190; 212 III, 222, 235, 257 IV, 312, 348v, 966 numaralı tipleri de "bir şeyin bulunması ya da problemin çözülmesi olan halk masalları" olarak vermektedirler.

Eberhard-Boratav Kataloğunda 290 numarada kayıtlı olan Marangoz, Terzi, İmam adlı masal da üç arkadaş bir kadın heykeli yaparlar. Heykelde herkesin emeği olduğu için kızın kime ait olduğuna karar verilemez ve sonunda kızın kime ait olduğu tartışılır ve sonuca bağlanır.

Anadolu sahasında (Günay 1975:526-527; Sakaoğlu 1975:622; Alptekin 2002:358-359; Şimşek 2001:44) ve Adriyatikten Çin Seddine kadar olan bütün Türk dünyasında (Alptekin 2006:340;342) yaygın olan bu masal, Thompson Kataloğunda; H.620. Çözülmemiş Problemler: Masalların bilmecemsi sonları başlığı altında sınıflandırılan H.621.Becerikli arkadaşlar kadın heykeli yapar; o kime aittir, tipine girmektedir. Bu alt başlık şu şekilde izah edilmektedir: Ağaç oyan bir bebek yapar, terzi onu giydirir, bahçıvan ona konuşma yeteneği verir (ya da bunun gibi bir yetenek), babası, annesi, kocası kimdir sorularına cevap verilir (Thompson 1966:436).

[1] Eberhard, Wolfram- Pertev Naili Boratav . Typen Türkischer Volksmärchen, Wiesbaden, 1953.

Türk masallarında karşılaşılan bilmecemsi masal örneklerinden ikincisi Thompson kataloğunda H.621.2. “Kız yetenekli arkadaşları tarafından kurtarılır o kime aittir” (Thompson 1966:436) sınıfına girmektedir. Ölmek üzere olan kızın halı (kilim), ayna ve elmanın yardımıyla kurtarılması ve bu kızın kime ait olduğuyla ilgili bilmecemsi masallar Doğu Türkistan’dan Balkanlara kadar olan sahada yaygın örneklerdendir (Alptekin 2006:343; Şimşek 2003:242).

Bilmecemsi masalların diğer bir örneği Saim Sakaoğlu’nda (2002:499-501) “Padişahın Konuşmayan Kızı” adlı masalda örneklenmektedir. Burada çözümlenmesi gereken biraz daha zordur. Gövdelerle başlar farklı olduğu için kızın kime ait olduğu bilinemez. Kız bu esnada “gövde kimde ise kız onundur. Kalp nerede ise vücut oradadır, başka da hiçbir şey yoktur” diyerek çözümü anlatır.

Diğer bir tip ise yapılan tariflerle masalda sorulanların bilinmesinin istendiği masallardır. “Çirkini Güzel Yapma” adıyla bilinen (Alptekin 2002:303) masal şöyledir:

Annen nere getdi?

Biri iki yapmaya getdi

Ablan nere getdi?

Çirkini güzel yapmaya getdi

Güccük ablan nere getdi?

Topağı yassı yapmaya getdi

Biraz daa soruyar, bunlara bir sual yok, çünkü cevap veremiyor.

Ocakda bişirdiğin ne?

Ağzı aşağı ağzı yukarı

Masalı anlatan cevap alamayınca devam eder

Ne oldu ne gördün ne geçirdin?

Böyle böyle oldu

Ne cevap verdin

Bir cevap veremedim

“Heç sende gafa deyi bi şey yokmuş, benim yanımda sen bedava duruyorsun, bak sana anadayım, biri iki yapmaya geden, ebeliğe getmiş, çirkini gözel yapmayı geden gelin düzmeye (süslemeye) getmiş, topağı yassı yapmaya geden ekmek atmaya getmiş. Bişirdiğini sormuşsun, ağzı aşağı, ağzı yukarı deyor, onun da cevabı bakla deyor, baklanın çiçeği yokarı açılır, dökdüğünde cülükleri aşağı eğilir” diyor (Alptekin 2002:303; Alptekin 2006:347-348).

Farklı örneklerine de rastlanılan bu metinler masal içinde geçen bir çeşit bilmecedir.

Temeli bilmece olan masalların sayısı bunlarla sınırlı değildir elbette.[1] Biz bu kadar tip ve örnekle iktifa ediyoruz.

Bilmecelerin masallarla etkileşimi sadece Anadolu sahasında değil Türkçenin konuşulduğu diğer coğrafyalarda da söz konusudur. Çelişkilerin bilmeceler aracılığıyla çözüldüğü Yeherçi Kız, Yola Nerdivan atag; devlet ve aile meselelerinin bilmecelerle çözüldüğü Palançı Kız, Yola Nerdivan Atag, vb. Kerkük Masalları (Paşayev 1998:246); Derzinin Şagirdi, İlyasın Nağılı (Azerbaycan Nağılları 2005: cilt 1 261-264; Cilt 2 138-145) Kim Güçlüdür (Caferzade 1990:117-121) vb. Azeri Masalları; Devlet Kızi Hem Gurbet Çocugı (Hafız 1989:214) vb. Balkan Masalları; Ylan Kız (Ekrem-Hilmiye 1985:224-28), Tuwarşının Akıllı Kızı (Mahmut 1991:130-132) gibi Dobruca Masallarını da bilmecemsi masallar arasında sayabiliriz.

Stith Thompson’un Kataloğunu daha önceki bölümde bilmece tasnifleriyle ilgili bağlam içinde vermiştik. Buraya yeniden dönersek buradaki başlıklardan anlaşılan H.720 Mecazi Bilmeceler adındaki başlık dışında hiçbirisinin bilmece olmadığını söyleyebiliriz. Ancak bunlar içinde de birkaç tanesi bir soru sorduğu için bilmeceye yakın gözükmektedir. Örneğin;

H.633.5. Şekerden daha tatlı olan nedir (Cevap: Prensesin Konuşması)

H.642.1. En yüksek olan nedir (Cevap: güneş, ay ve yıldızlar)

şeklindeki iki tip böyledir (Thompson 1966:437).

---

[1] Bu konuyla ilgili daha fazla örnek metin için bkz (Alptekin 2002:334-361).

Asıl bilmeceler ise H.720'de Mecazi Bilmeceler başlığı altındaki sorulanlardır. Bunlar arasında Türk bilmece metinleri için de tespit edilmiş olan bilmece örneklerine yakın hatta benzer örnekler görmek mümkündür. Bunlardan bazıları şöyledir:

H.721.1. On iki dallı ağaç, her birinde siyah ve beyaz otuz yaprak. Yıldız, ay, günler ve gece (Thompson 1966:444).

Bu bilmece Türkiye'nin de dahil olduğu bütün Türk dünyasında tespit edilmiş[1] bir bilmecedir.

Benim bir ağacım var

Ağacımın on iki dalı var

Her dalında otuz yaprak var

Bir tarafı siyah ömür tarafı beyaz (Başgöz-Tietze 1999:898.3-d)

H.734.Yavrularını yutarak büyüyen nedir. (Okyanus ve nehir) (Thompson 1944:445) Bizim bilmece külliyatımızda cevabı deniz olan bilmece şöyledir.

Bir ana vardır yavrusunu yutar (Başgöz-Tietze 1999:232.10)

H.741. Beyaz tarla, siyah tohum (kâğıt ve yazı) (Thompson 1966:445) şeklinde kaydedilen bilmece tüm dünyada olduğu gibi Türk dünyasında da aynı ifadeyle yaygın bir örnektir.

Thompson'un Motif Index'indeki bilmecelerden bazılarının Türk bilmeceleriyle neredeyse aynı olması bize bazı durumlar ve nesneler karşısında evrensel bir düşünce tarzının hâkim olduğuyla ilgili fikir vermektedir.

Bunların dışında, masal-bilmece ilişkisi bağlamında masallardaki bazı formel ifadelerin biraz değişikliğe uğrayarak bilmece formuna dönüştüğünü de görmekteyiz. Örneğin cevabı "yumurta" olan bir Azerbaycan bilmecesinde böyle bir ifadeye rastlarız.

---

[1] Bkz.4. Bölüm Türk Dünyası Paralel Bilmece Metinleri içinde, Zaman İle İlgili Bilmeceler.

Hamam hamam içinde

Kelbir saman içinde

Deve delleklik eder

Köhne hamam içinde (Huluflu 1928:361)

Aynı kaynaktan aldığımız cevabı “kapı” olan bir diğer bilmecede de aynı durum sözkonusudur.

Hey gider huy gider

Bircе karzın yol gider.

Türkiye Türkçesinde cevabı “rüya” olan bir bilmeceye de masallarda geçen formel bir ifade esas teşkil etmiştir.

Az gitti uz gitti

Dere depe düz gitti

Altı ay bir güz gitti

Uyanınca hep bitti (Başgöz-Tietze 1999:276.2)

Cevabı “Allah’ın günleri” olan bir Kerkük bilmecesinde de masal formallerinden biri kullanılmıştır.

Bir var imiş bir yok imiş

Allah’ın günü darıdan çok imiş (Kerkük 1972:30).

1.2.2. Bilmece-Halk Hikâyesi

Halk hikâyeleri ile bilmeceler arasındaki ilişkiyi, masallardaki gibi hikâye kahramanının bilgisini ölçmek için sorulan zor sorular noktasında aramak gerekmektedir. Hikâye kahramanı çoğunlukla bâdeli âşık olduğu için yani sanatı Tanrı vergisi olduğu için (Başgöz-Tietze 1999:32) bu zor soruları bilir ve zekasını ispat eder. Hikâye kahramanlarının birbirlerinin bilgisini ölçmek sordukları soruların büyük bir kısmı

manzum bilmeceler şeklindedir. Halk hikâyelerinde, hikâyenin kahramanı, olan âşık bir şehre geldiğinde bir kahveye gider ve oranın yerlisi olan âşık ya da âşıklarla koşma halinde bilmecelerle birbirlerinin bilgilerini ölçerler.

Âşık Garib'in diğer âşıkları imtihan için sorduğu dörtlüklerden birisi ve diğer âşıklar cevaplandıramadığı için yine kendisinin verdiği cevap şudur:

Dinlen ustam size haber sorayım
Bu âşıklık kimden icad olmuştur
Başınıza olmaz işler kurayım
Evveli kim gamdan azâd olmuştur.

Ey ustalar sualimin cevâbı
Âşıklık Adem'den icâd olmuştur.
Dinlen muhabbetim etmen hicâbı
Evvel İdris gamdan azâd olmuştur (Türkmen 1995:158)

Bilmeceler halk hikâyelerinde de tıpkı masallarda olduğu gibi hikâye kahramanının canını kurtarmasına ve mevki elde etmesine yardımcı olur. Âşık Garib, Halep Paşası'nın huzurunda yapılan bir imtihanı kazanıp, Paşa'nın âşıklarını mat ettiği için ölümden kurtulur ve Paşa'nın "âşık"ı olur (Başgöz 1986:251).

Bazı âşık hikâyelerinde de iki sevgili birbirini aynı yolla imtihan eder. Arzu ile Kamber hikâyesinde iki sevgili birbirinin bilgisini şöyle ölçmektedir:

Kamber: Yemişlerde gülüsizindir
Hayvanlarda dilsizindir
İmdi haber vir bana
Ay ile gülsü virdir
Arzu: Yoktur balığın dili
Olmaz incir güli
Hârut ile Mârut'dır
Bilmezler ay ile güli (Şimşek 2003:240)

Hikayelerdeki âşıkların birbirlerini imtihan etmek için sordukları dörtlükler, bilmecelerden biçim ve konu bakımından gösterdiği değişiklikler sebebiyle ayrılır. Âşıklar bir sanat adamı oldukları için bilgilerini, tecrübelerini de hikâyelerindeki yapılara aktarırlar (Başgöz-Tietze 1999:33).

Bazı bilmecelerimizde de "âşık der" gibi ifadelerin yer aldığını görmekteyiz. Bu ifadelerin yer aldığı bilmecelerin bir âşık tarafından yaratıldığı düşünülmektedir (Başgöz-Tietze 1999:32).

Âşık der gassap ağlar

Al geymiş gassap ağlar

Ölen davar ağlamaz

Öldüren gassap ağlar (Başgöz-Tietze 1999:735.20)

Âşık der nasıl edim

Saz getir fasıl edim

Bir bardakta iki su

Kavuşmaz nasıl edim (Başgöz-Tietze 1999:859.26)

1.2.3. Bilmece-Fıkra

Bazı bilmeceler kısaltılmış fıkra gibi, bazı fıkralar da genişletilmiş bilmeceler gibidir. Örneğin "arı hırsızları" için sorulan şu bilmece (Başgöz-Tietze:1026)

Gittik biz, tuttuk biz vız vız

Kara yağacak kapanıyorduk iz

Kar yağmadı kapanmadı iz

Duyulduk biz

aslında şöyle bir fıkranın küçük bir parçasıdır:

> "Karlı bir günde on adam Mehmet Ağanın arılarını çalarlar. Kar yağdığı için izlerinin kapanacağını umarlar. Ama hırsızlıktan biraz sonra kar kesilir ve izleri örtülmez. Böylece yakalanır, mahkeme çıkarılırlar. İçlerinden biri arkadaşları adına yargıca şunu söyleyerek rüşvet önerir. "Gittik biz, tuttuk biz vızvız, kar yağacak kapanacak sanıyorduk iz, kar yağmadı kapanmadı iz, duyulduk biz". Bunun üzerine yargıç hırsızlara kaç kişi olduklarını sorar ve on kişi olduklarını öğreninci: "Şu minderin altına 10 altın koyun ben bu izi kapatırım der"[1] (Başgöz-Tietze 1999:32)

Bu durumun tam tersi, yani bir bilmecenin fıkraya temel oluşturduğu örnek ise şöyledir:

> Bir köylü ilk kez gittiği il pazarında gördüğü bir şeyden alır. Ve yiyince de çok hoşuna gider. Ertesi hafta il pazarına kendisi gidemediği için bir arkadaşına bu yemişten almasını söyler ve yemişi ona tarif eder. "Bana pazardaki güzel yemişten bir kilo al". Arkadaşı "bu nasıl bir yemiş" der. "İçi darı dışı deri gibi" der. Arkadaşı pazarda bu tarife uygun olarak patlıcanı bulur. Adam patlıcandan bir kere ısırdıktan sonra "Bir haftada kartlaşmış yahu, hem uzamış, hem de tadı bozulmuş" der. (Sakaoğlu 1972:6508)

Dışı deri gibi

İçi darı gibi (Başgöz-Tietze 1999:409.8-d).

Kumuk Türkleri'nde benzer örnekleri olan bu türe Hacıyev "tapşurma" demektedir. Bu tür, Hacıyev tarafından bağımsız bir bilmece gibi değerlendirilmişse de bu tarz bilmeceler nükte içeren kısa bir hikâye içinde sunulmaktadır (Pekacar 2003:215). Bizdeki bilmeceli fıkralardan farklı olarak Kumuklarda fıkra içinde, bilinmesi istenen gizli ifade edilen durum, nesne manzum bir şekilde sunulur.

> Bir beyin, kocasıyla yaşayan bir sevgilisi varmış. Kadının kocası evde olmadığı vakitlerde bu kadın arada bir beyin yanına gelirmiş. Günlerden bir gün bey bu kadını çağırması için çok güvenliği bir hizmetçisini gönderir. O gittikten sonra beyin yanına arkadaşları gelip yiyip içip eğlenmeye başlarlar. O arada kadına giden hizmetçisi geri gelip eve girer. Bey "Ne oldu?" diye sorar. Yabancıların olması sebebiyle hizmetçi, açıkça konuşamayıp tapşurma sarın (muamma manisi) ile şöyle söyler:
>
> | | |
> |---|---|
> | Bargan edim –bar edi, | Varmiş idim; var idi, |
> | Gelemen dedi, gelmese. | Gelirim dedi, gelmese. |
> | Gelmegir gelgir edi, | Gelmeyesi gelse idi, |
> | Gelgen bolur yogese! | Gelmiş olur yoksa! |
>
> Hizmetçi ile beyinden başkaları maninin manasını anlayamaz. Manası ise şöyle: Birinci mısra "Varmış idim; o kadın evinde var." İkinci mısra: "Kocam gelmezse beyin yanına gelirim." Dedi. Üçüncü ve dördüncü mısralar: "Gelemeyesi kocası bugün gelse iyi olur, yoksa konuklar varken o kadın buraya gelecek."

[1] Salman, Mustafa. Gülünç Hikâyeler, Ankara, 1950 (19 s.)

1.3. Bilmece-Âşık Edebiyatı

Türk saz şiir geleneği içinde bilmecelerin önemli bir yeri vardır. Âşıkların manzum bilmecelerle birbirlerini imtihan etmeleri, halk hikâyelerinde de karşımıza sıkça çıkan bir durumdur. Âşıkların sanat güçlerini, zekâlarını ispat etmek için birbirlerine sordukları manzum bilmecelere muamma denir.

Muamma hem Divân Edebiyatında, hem de Âşık Edebiyatında kullanılan bir türdür.

1.3.1. Bilmece-Muamma

Muamma, kelime olarak Arapça "körletmek", gizlenmiş, gizli, örtülü, remilli güç anlaşılır söz anlamındadır (Develioğlu 1993:658; Çelebioğlu-Öksüz 1979.33; Elçin 1983:XIV; Çelebioğlu 1979:422). Divân edebiyatında bir ismin gizlenmesi şeklinde düzenlenmiş bilmecelere muamma denir. Başlangıçta Allah'ın doksan dokuz ismi (Esma-i Hüsnâ) hakkında düzenlenen muammalar, daha sonraları devlet büyükleri ve şairlerinin yakınlarının isimleri için de yazılmıştır. Türk edebiyatına İran edebiyatından geçen bu türün bizdeki ilk örneklerine 15.yüzyılda rastlanmaktadır. Mu'in b.Mustafa, Ali Şir Nevâî ve Gaybî bu türün Türk edebiyatındaki ilk temsilcileridir. Ali Şir Nevâî ve Fuzûlî'nin muamma hakkında yazılmış Türkçe ve Farsça risâleleri bulunmaktadır Namık Kemal'e kadar süren bu türün Osmanlı sahasındaki ilk temsilcileri ise Alî ve Emrî Çelebi sayılmaktadır (Tarlan 1936:3-5; Saraç 1997:297-310; Aslan 1998:23-66; Bilkan 2000:11-35).

Genellikle beyitler halinde olan muammaların çözümü için Arap alfabesini ve ebced hesabını iyi bilmek gerekmektedir (Çelebioğlu 1979:424) Ali Nihad Tarlan (1936:9) Muamma çözümü için çeşitli yollardan bahsetmektedir. Muamma bir şiir olmaktan ziyade manzum bir oyun, bir bilmece türü sayıldığı için, muamma yazmanın da şairlikten ziyade zeka ve kabiliyet gerektirdiği kabul edilmektedir.

Klasik edebiyattaki muamma türü çalışmamızın esasını teşkil etmediğinden bir örnek vererek, âşık edebiyatındaki muamma meselesine[1] dönmek istiyoruz.

---

[1] Bu konuda daha fazla bilgi için, Fuat Bilkan'ın Türk Edebiyatında Mu'ammâ isimli yapılmış çalışmaya bakılabilir.

Sekiz cennet üstüne bir göz komuşlar

Anı bir dilberin ismi demişler

Cevap: Sekizin Arapçası “semân” Gözün Arapçası ise “ayn” der “ayn semân’ın üstüne kondukça olur “asmân. Meselâ AYN+SEMÂN = OSMÂN (Sertkaya 1999:595)

16.yüzyılda klasik Türk şairleri arasında ilgi duyulan ve o devir sanatı içinde önemli bir yere sahip olan muamma ve (sonra izah edeceğimiz) lügaz daha sonraları 18.ve 19.yüzyılda saz şairleri tarafından bir ustalık ve maharet işi olarak benimsenmiştir (Halıcı 1976:119).

Divân şiirinde yalnızca insan isimleri ile ilgili yazılan muammalar, Âşık edebiyatında her şey hakkında söylenen yaygın bir tür özelliği kazanmaya başlamıştır. Divân şiirinde mısra ya da beyit halinde yazılan muammalar, Âşık edebiyatı geleneğinde dörtlükler halinde söylenmiştir.

Halk şiirinde muamma söylemek ya da bağlamak ve muamma çözmek ya da açmak, âşıkların birbirini zekâ ve sanat gücü bakımından imtihan etmesinde, ustanın çırağına destur vermesinde, bir memlekete yeni gelen aşığın o memleketin saz şairlerine meydan okumasında başvurulan bir tür olarak yaygınlık kazanmıştır.

Manzum bilmecelerle imtihan fasıllarına hemen her başarılı aşığın hayatında rastlanır. Çünkü muamma çözmek hem âşıklar hem de halk tarafından büyük bir zeka ve bilgi birikiminin sonucu olarak kabul edilmekteydi (Uraz 1950:113). Bu kolay bir iş değildi birçok şair koşma, divan semai dalında başarılı olduğu halde muammaya yanaşmamıştır (Ataman 1975).

Âşık edebiyatında iki tür muamma görülmektedir. Bunlardan biri en az üç mısradan oluşan ve bir nesneyi anlatmak için düzenlenen eskiden kahvehanelere asılarak (askıya konarak), açılması halinde açan (çözen) kişiye ödül verilen muammalardır.

Âşık edebiyatında muamma asmanın ve indirmenin belli geleneği vardı. bir şehre, beldeye gelen aşığın, o yerin âşıklarına meydan okuması öncelikle bir muamma

asmakla başlardı. Muamma büyük bir kağıda yazılır ve kahvenin kapısına ya da duvarında bir tahtaya yapıştırılır ve etrafına balmumu sürülürdü. Muammanın cevabı ise kapalı bir zarf içinde kahveciye teslim edilirdi. Muammanın indirileceği gece yüksek sesle konuşulmaz, sigara, nargile içilmezdi. Birkaç âşık yanlarına her geleni tanıyan bir adam alıp kahvenin peykesine otururlar ve gelenlere işleri ve halk arasındaki itibarları nispetinde "ağırlamalar" söylerlerdi. Ağırlanan adam da gücü ölçüsünde muammanın etrafındaki balmumuna para yapıştırırdı. Muammayı açan kişi çözen olup olmadığını bir şiirle sorar ve cevap veren çıkmazsa yine şiirle muammayı kendisi açıklar ve bahşişi kendi alırdı. (Uraz 1950:113; Halıcı 1976:120; Onay 1996:379; Bilken 2000:36; Şahin (A.Soltanı) : t.y:73). Bu geleneğin en usta isimleri arasında Âşık Dertli, Âşık Kenzî[1], Âşık Şem'i gibi isimler sayılabilir. Konyalı Âşık Yesarî tarafından asılan ve kendisi tarafından çözülen, Yunus Peygamberin balık tarafından yutuluşunu ve balığın karnında beş vakit kılmasını gizleyen muamma şöyledir.

Namaz namaz o namaz

Onu kimse kılamaz

Etten mescit, su kıble

Onu kimse bilemez (Halıcı 1976:124).

Âşık Yesari'nin bu muammasının, bilmece olarak ifadesi:

Namaz namaz o namaz

Onu kimse kılamaz

Etten mescit, su kıble

Onu kimse bilemez (Halıcı 1976:124)

Âşık Yesarî'nin bu muammasının, bilmece olarak ifadesi:

Namaz namaz bu namaz

Cahil bunu anlamaz

Et mescit su kible

Burada kim kıldı namaz (Başgöz-Tietze 1999:861-2) şeklini almıştır.

---

[1] Bkz. Ataman, Mustafa "Karamanlı Âşık Kenzî ve Muamma" TFA, Cilt 16 Sayı 307, 1975.

Âşık Kenz'i'nin çözdüğü bir muamma (Halıcı:1976:123) yine bilmece olarak da sorulmaktadır.

Bu muamma âşık aklı

Kınayaklı kanayaklı

Kanayaklı kanayaklı

Üç başlı ve on ayaklı

Kadın, inek ve daha cevaplı bilmecenin bu muammadan esinlenerek sorulduğu ortadadır.

Gan baş, gan ayah

Üç baş, on ayah (Başgöz-Tietze 1999:996)

Âşık muammalarından esinlenerek bilmece şekline dönüştürülmüş bir başka muammayı Âşık Bulduk çırağına âşıklık desturu vermek için sormuştur. Cevabı ipekböceği olan muamma şöyledir:

Ol nedir ki ustalardan ustadır

Ol nedir ki hastalardan hastadır

Ol nedir ki bağırsağı destedir

Âşık çocuk muammamı bil kerim (Halıcı 1976:124)

Aynı muamma

Selamünaleyküm ustalar

Aleyküm selam kalfalar

Hangi hayvan bağırsağını

Eli ile desteler (Başgöz-Tietze 1999:418.8) şeklinde bilmece olarak sorulmaktadır.

Âşık edebiyatında görülen ikinci tür muammalar âşıkların karşı-beri değişmeleri sırasında, birbirlerine söyledikleri ”bağlama-açma” biçimindekilerdir. Âşıkların birbirlerine üstünlük sağlamak için darayak kullanma, tasavvuf ağırlıklı sorular sorma (Kaya 1999:520) gibi usûllere başvururlardı. Diğer bir usûl de muamma sormaktı. Âşıklar üstünlüklerini bu muammalar aracılığıyla karşısındaki aşığı mat ederek ispat etmeye çalışır. Bu karşılaşmalar daha çok kehvehanede ve kalabalık içinde olmaktadır. İmtihan olacak âşıklar karşılıklı oturur. Birisi kelli bir kafiyeyle bilmece sorar, diğeri bilmeceyi aynı ayakla biten bir şiirle çözmek zorundadır.[1] Cevap veremeyen âşık sazını diğerine teslim eder ki bu âşıkların alacağı en büyük ceza, en küçük düşdükleri durumdur.

Fahrettin Kırzıoğlu (1962:848) Türk Dili Dergisi’nde çıkan bir yazısında bağlamaların söylenme bağlamlarından birini, iki saz şairi ya da iki ayrı âşık grubunun bir araya geldikleri iddialı bir toplantıda irticalen şiirler söylenmesi, diğerini ise usta bir halk şairinin dilediği bir sırada kendi kendisine bir bağlama söyleyip ve açmasını yaptığı durumlar olarak iki şekilde açıklamaktadır.

Cevap kısmının da manzum olması sebebiyle bilmecelerden daha farklı olan bağlamalar özellikle Azerbaycan ve Kerkük yöresinde de çok yaygın bir türdür. Ferdî bir tür olan bağlamalardan Lezgi Ahmed ve Emrah arasında geçen bir muamma ve cevabı şöyledir:

Lezgi Ahmed — Lezgi Ahmed özün saldı sevdaya
Bütün emeklerin gitti hevaya
O nedir Davuda nedir Musaya
O nedir Hazreyi İsaya geldi.

Emrah — Âşık Emrah özün saldı sevdaya
Çok şükürler olsun Barı Hüdaya
Zeburdur Davuda Tevrat Musaya
İncildir Hazreti İsaya geldi (Başgöz-Tietze 1999:34)

[1] Kazak bilmece geleneği içinde de bu atışmaya benzer “jumbak aytısı” bilmece atışması denilen bir tür vardır (İsmail 2002). Özbekler’de ise karşılıklı bilmece söyleşmeye “aytışuv” denmektedir.

Bazı bilmecelerin zaman zaman saz şairlerine muamma olarak sorulduğu da görülmüştür (Sakaoğlu 1972b:6509)

Ey bulutlar bulutlar
Yusufu yedi kurtlar
Ben bir şekil kuş gördüm
Tepesinden yumurtlar

Cevabı buğday olan bu bilmece aynı cevapla muamma olarak aynı şekilde ve biraz değişikliğe uğratılarak şu şekilde sorulmuştur.

Her yanında var
Yusufu yedi kurtlar
Boynuzundan su içer
Dillerinden yumurtlar

Aynı türün Azerbaycan'daki örneklerinden biri ise şöyledir:

Soru A herri herri herri
Dağda deyirmen yeri
Guşlarda nece guşdu
Ağzı ardınnan geri

Cevap A herri herri herri
Dağda deyirmen yeri
Gısgaric adlı bir cücü
Ağzı ardınnan geri

1.3.2. Bilmece-Lûgâz

Lûgâz ise yine divan edebiyatına ait olup bilmece ile ilişkili bir başka türdür. Kelime olarak, meyletmek, yaban faresinin delikleri ya da eğri çaprâşık yola derler. Sâlikine

müşkil ola" (Çelebioğlu 1978:43; Çelebioğlu-Öksüz 1979:17) şeklinde, kavram olarak bilmece, bulmaca, yanıtlamaca, manzum bilmece, eski divanların çoğunda bulunan ve halk dilinde hece vezni ile yazılmış olan bilmece (Develioğlu 1993:554) olarak ifade edilecektir.

Lûgâzlar şekil ve muhteva bakımından muammalardan ayrılırlar. Muammalar yalnızca isimlerle ilgili düzenlenirken, lûgâzlar hemen her şey hakkında düzenlenir. Lûgazların muammalardan en önemli farkı lûgâzların çözümünü kolaylaştıracak ipuçlarının anlatımda yer almasıdır. Manzum ve mensur olabilen bu tür "nedir ol", "ol nedir" gibi ifadelerle başlar. Lûgâz yazan şair (öncelikle uzun lûgâzlarda) kaside ve gazelin son beyitinde olduğu gibi adını lûgâzın içine yerleştirir. Ama bazı lûgazlar da vardır ki onlarda yaratıcının adı yoktur. Böylelerini bilmecelerden dilleri ve vezinleri ayırır.

İran edebiyatına Arap edebiyatından geçen lûgazlar, 15.yüzyıldan sonra Türk Edebiyatında da görülmeye başlanmıştır (Pala 1989:54; Dilçin 1983:490; Çelebioğlu 1978:43-44; Çelebioğlu-Öksüz 1979:17-18). Muammaya düşkünlük gösteren şairlerden bazıları lûgâzla da ilgilenmişlerdir (Türkay 1996:157).

Lûgâzlar hem manzum hem mensur olmalarından dolayı bilmecelerle benzerlik gösterir. Ancak lûgâzların ferdî olması onları bilmecelerden ayırır (Başgöz-Tietze 1999:16; Çelebioğlu 1978:46).

Lûgâzlar içinde söyleyeni unutulmuş bir hayli örneğin, özellikle dili sade ve beyit adedi az olanlarının, bilmeceler arasına karışarak yer yer vezin ve kafiyelerinin bozularak günümüze kadar söylendiği bilinmektedir (Çelebioğlu 1978:46).

Ol nedir ki hercaî sîmin beden

Mahv olur ellerle ülfet etmeden

Cevabı sabun olan bu lûgâz (Onay 1996:382)

Ol nedir ki hercai bir siminbeden

Mahvolur ellere ülfet etmeden

şekliyle Hamamizâde (1930)'da 581 numarada bilmece olarak kaydedilmiştir.

Bir acayip nesne gördüm bir karışca boyu var

Hem inekten hem öküzden hem balıkdan soyu var

Etrafına sed çekilmiş, ortasında mûyu var

Kendi kendin yir bitirir bir fenacık huyu var (Onay 1996:382)

Cevabı “mum” olan bir lûgaz aynı şekilde Başgöz-Tietze (1999:619.10)’de bilmece olarak kaydedilmiştir.

Cevabı musluk olan şu lûgâz yine hiç değişmeden Hamamîzade (1930) 113 numarada bilmece olarak tespit edilmiştir.

Ol nedir kim âlem ona dolanır

Kulağın büktükçe ağzı sulanır (Onay 1996:386)

Bir lûgâz bilmeceye, bir bilmece de lûgâza kaynaklık ederken üslûplarında da birtakım değişiklikler de olabilir. Örneğin cevabı “cemre” olan şu bilmece

Üç biraderler

Kevakip zadeler

Biri havada gezer

Biri suda yüzer

Biri de haki paye yüz sürer (Başgöz-Tietze 1999:140.2)

Kaynağını Fıtnat Hanım’ın şu lûgâzından almaktadır.

Ol nedir kim üç birader her zaman

Birbiri ardınca olmuşdur revan

Yılda bir kere gelirler âleme

Makdemiyle kesb-i feyzeyler cihan

Kimseler görmüş değildir yüzlerin

İsmi vardır cismi amma ki nihân

Birisi oldu havaya münkalıb

Birisi ah içre tutdu âşiyân

Gördü bulmuş her birisi yerlerin

Biri dâhi eyledi hâki mekân

Serler üç pâları beş onların

Kıl tefekkür eyledim sonra beyân (İçel 2005:30)

Muradî takma adıyla muammalar yazan 3.Murad'ın yazdığı cevabı "gergef" olan şu lûgâzda sadeleşerek bilmece halini almıştır.

Ol nedir kim dört ayaklı canı yok

Sanki bir kuru deridir kanı yok

Üstüne küp küp düzer âşıkları

Onları men etmeğe dermanı yok

Durmayıp hançer çekerler göğsüne

Hançere göğüs gerer kalkanı yok

Ey Muradî bu muammayı bilen

Altı kömildir, velî noksanı yok (Öztelli 1977:10)

Ol nedir dört ayaklı canı yok

Sorasım ki bir deridir kanı yok

Günde yedi türlü güller bitirir

Göllerin bülbülü nalânı yok

Yüzbin hançer urar isen göksüne

Hançere göksün girer, noksanı yok (Başgöz-Tietze 1999:334.5-c)

Bilmecelerde olduğu gibi hemen her konuda kurulan lûgâz ile bilmece arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Her iki türe de böyle bakıldığında pek çok örneğin tespit edileceği muhakkaktır.

1.3.3. Bilmece-Fıkhî Bilmece

Bazı fıkıh meselelerinin sorulduğu soruları da bilmecelerden ayrı tutmak gerekmektedir. Hacı Zihni Efendi'nin "Elgâz-ı Fıkhiye" (1309) adlı eserinde bu türün örnekleri toplanmıştır (Ergun-Uğur 1926). Bunlardan ikisi şöyledir:

> "Hangi temiz sudur o ki abdest almak caiz olsun da içmek caiz olmasın?" "Şeraien tahir ve tıbben mazur olan sudur"
>
> Nasıl olur ki bir adam namaz kılarken sağına selam verdiğinde karısı boş olmuş, soluna selam verdiğinde namazı bozulmuş göğe bakdığında bir guruş vermek lazım gelmiş?" "Namaz kılan adam haberi almayan gaib bir adamın karısını almış sağına selam verirken onu görünce hanım boş düşmüş soluna selam verirken üstünde namazı bozacak derecede bir pislik görmüş göğe bakarken yeni ayı ruyet ederek borçlu olduğu bin guruşun iadesi vakti geldiğini anlamış.[1]

1.4. Bilmece-Halk Temaşası

Halk temaşası dendiğinde akla ilk gelen gölge oyunumuz Karagöz ile bilmeceler arasındaki ilişki söz konusu edildiğinde söyleyebileceğimiz tek şey, oyunların özellikle muhavere bölümünde Hacıvat'ın sorduğu bilmeceleri Karagöz'ün çözmeye çalışmasıyla canlandırılan sahnelerdir. Karagöz oyunlarında hem bilmeceler, hem de gülünç bilmece benzetmeleri veya çeşitli problemler, konuşmaları zenginleştirmek ve çeşnilendirmek, bu tür kafa inceliklerine yeteneksiz olan Karagöz'ün bilmecelere verdiği tuhaf cevaplarla halkı güldürmek için kullanılmıştır (Boratav-Başgöz 1972:5). Örneğin "Bakkal Oyunu"nun muhavere bölümünde Hacivat ile Karagöz arasında şöyle uzun bir diyalog geçmektedir:

---

[1] Bu konuda daha fazla örnek için bkz. (Çelebioğlu-Öksüz 1979:31-32).

.....

Karagözüm ben sana bir şey söyleyeceğim

Söyle bakalım

Bilmece bilir misin?

Maşallah!

Efendim?

Maşallah!

Demek bilirsin?

Zâhir!

Yaa!

...

Efendim “Sokakta aldım bir tane evde oldu bin tane”. Nedir o bil.

Onu bilirim yahu

Nedir efendim?

Tahtakurusu.

....

Efendim, “Çınçınlı hamam, kubbesi tamam, bir gelin aldım babası imam”

Onu bilirim

Kim o.

Bizim mahallenin imamı

... (Kudret 2004:144-165).

Hacıvat’ın, Karagöz’e sorduğu bilmeceler devam eder ve muhaverenin sonlarına doğru Hacıvat Karagöz’e şu bilmeceleri sorar.

..... Benim de sana söylemiş olduğum “Bir ufacık fıçıcık, içi dolu turşucuk” limon değil mi?

Bunu kim bilmez be! Şurada-oturan mini mini yavrular bile bilir. Sen şimdi bilmeceyi benden dinle.

Benim bilmecelere karnım tok

Dinle bakalım

Söyle bakalım

....

Peki, “Gıcırlının bıcırlısı, bıcırlının gıcırlısı, yarısı canlı, yarısı cansız; yarısı yenir, yarısı yenmez; on ayaklı, altı gözlü, üç başlı” Nedir o? (Kudret 2004:169)

Muhaverenin sonunda Karagöz’ün “öküz arabası” diye cevabını verdiği bilmece, Başgöz-Tietze (1999:429.10)’de kayıtlı “kağnı” bilmecesenin neredeyse aynısıdır.

Gıcırlının gıcırlısı

Mıcırlının mıcırlısı

Yarısı yenir

Yarısı yenmez.

1.5. Bilmece-Şiir

Şükrü Elçin (1965:69) bilmecelerden söz ederken “...bazen saf bir şiir örneği sayılabilecek eserler” diyerek aslında bilmecenin sanatsal değerine de vurgu yapmaktadır. Ancak bilmecelerin şiirsel değeri üzerinde ilk ve en çok duran araştırmacı Sabahattin Eyüboğlu’dur. Eyüboğlu (1937:153) “öyle zannediyorum ki bilmeceleri toplayanlar bu acayip sözlerdeki bedîî kıymetleri, bilmecelerin gizli şiirini görmemiş veya görmek istememişlerdir.” demektedir[1]. Ona göre (Eyüboğlu 1982:1165-1166) şiirle bilmece arasındaki ananevi ayrılık akılla ruh arasındaki ayrılık gibi zahirî ve izafîdir.

Şiir ile halk bilmecelerinin arasında cezrî bir fark yoktur. Her ikisi de aynı dili konuşmakta, yani kainatı değiştirerek “styliser” ederek, ifade etmektedir. Şiir için bir süs

[1] Sabahattin Rahmi Eyüboğlu’nun bu yazısı daha sonra Sesler Dergisi, Yıl XIX, Sayı 172, Ocak 1983’de de yayınlanmıştır.

değil bir öz ve ihtiyaç olan teşbih, mecaz, istiare özetle benzetme, bilmecelerde de şiirde olduğu kadar, belki de daha fazla tatmin edilmektedir. Eyübloğlu, Paul Valery'nin "Üstünde güvercinler yürüyen bu sakin dam..." dizesiyle "Mavi tarla üstünde beyaz güvercin yürür" (gemi) bilmecesi arasında "şe'niyyeti" benzeterek değiştirme bakımından hiçbir fark görmemektedir. Eyüboğlu (1937:156) bu iki dizede aynı dili konuşan ikiz ruhların izlerini bulmaktadır. Eyüboğlu (1987:225) bilmecelerde iki tür özelliğin ön plana çıktığından söz eder. Biri bilmecenin bir şiir niteliği taşıması, şiiri kuran özlerin bilmecede yer tutmasıdır. Bilmeceyi bir sanat yaratması haline getiren de bilmecenin dokusunu ören bu "şiir iplikleri"dir.

Bilmece bir taraftan bir şey gizler, diğer taraftan da gizlediği şeyle ilgili ipuçları sunar ya da hem gerçeği sezdirir, hem de onu saklar. Dildeki bu çift yönlü hareket gizleme ve dolaylama (Cankara 2002:71) şiirle, bilmeceyi birbirine yaklaştıran en önemli unsurdur.

Bilindiği gibi dil ile folklor ürünleri arasındaki ilişkilere, folklor ürünlerinde kullanılan dil meselesi üzerinden yaklaşan Prag Okulu ve Roman Jokobson'un çalışmaları dilin tarihsel gelişiminden çok eşsüremli olma özelliği üzerinde durmaktadır (Çobanoğlu 1999:258). Karl Bührer 1934 yılında konuşmanın gönderme, dışavurum, başvurma şeklindeki üç işlevini tespit eder ve bunlara dördüncü işlev olarak estetik, yani dilin şiirsel kullanımı Jan Mukarovski tarafından eklenir (Çobanoğlu 1999:259).

Roman Jacobson dil ve parole (söz) ilişkisini dilbilim ve halkbilim ilişkisine benzettiği doğrultusunda halkbilimi ve performans ilişkisini ifade eder (Çobanoğlu 1999:259). Jacobson konuşma edimi ile ilgili "birleştirme" ve "seçme" işlemlerinden bahsetmektedir[1]. "Birleştirme" terimlerin bitişik olma esasına dayalı olarak yan yana gelmesidir ki bu dilin yatay eksinini oluşturur. Dilin dikey eksinini ise oluşturan "seçme" işlemidir. Aralarından seçme yapılabilecek ve biri diğerinin yerine geçebilecek olan terimler değişik derecelerde birbirlerine benzer ya da karşıttırlar. Seçilen bu terimlerle "metafor" yaratılmış olur. Yatay eksende kelimelerin oluşturduğu bağlam ise "metonim"dir (Cankara 2002:72-73).

---

[1] Jacobson, Roman. "Two Aspects of Language and Two Types of Aphosis Disturbances." Language in Literature Ed. Krystyna Pomorska, Stephen Rudy. London: The Betkrap Press of Harward University Press, 1987:134-138.

Metafor yani eğretileme poetik bir imaj ve retorik gösteriş aracıdır. Metafor dilin en iyi becerdiği şeydir (Sanders 1994:90). Gönderime ilişkin bir anlam alanının başka bir anlam alanına taşınması ya da aktarılmasıdır. Metonim (düz değişme) ise nesnenin yansımasının, nesnenin kendisiyle yer değiştirdiği konuşma tarzıdır. Kral yerine "taç ifadesinin kullanılması bir metonimdir. Metaforlaştırma bilmeceler için kullanılacak en iyi dilsel tekniktir. Çünkü bilmecenin yanıtı içinde gizleme işlevi, birbirinin yerine geçebilecek, birbirlerine benzer ya da zıt kavramlar arasından seçilen sözcüklerle mümkündür.

Bilmecenin şiirsel niteliğini büyük ölçüde bu seçimin niteliği belirlemektedir (Cankara 2002:75). Bilmeceyi şiirsel kılan onun manzum ya da kafiyelenmiş bir yapısı olması değildir. Yaratılan güçlü metaforlar sayesinde bilmeceler şiirsel üslûba kavuşur. İşte bu sebeple özellikle de Türk insanının yarattığı bilmeceler bir yandan onun doğadaki nesnelerle olan sıkı ilişkisine, maddi manevi kültürüne ışık tutarken, bir yandan da Türk insanının özgün buluşlarını, nükte, gözlemleme ve onların gücünü ortaya koymaktadır (Aksan 1993:175).

Şiir en basit ifadeyle, sözcüklerle güzel biçimler kurma sanatı, benzeterek konuşan bir dildir. Bu da ancak değişik, güçlü ve orijinal imajlar yaratarak gerçekleşen bir eylemdir. Bu da şairin gerçek dünyayı değişik bir biçimde sunması demektir. Şiirle bilmecenin benzerliği de bundan kaynaklanmaktadır.

Hiç şüphesiz bilmecelerimizin hepsi şiirsel bir üslûba sahip değildir. Şiirsel olanların hepsinin de olağanüstü imajlarla örülü olduğu söylenemez ama birçoğunu cevaplarıyla beraber değerlendirdiğimizde kuvvetli bir şiirsel güç bulmamak mümkün değildir.

Bilmeceler şiirsel bir ifadeye kavuşmak için dilin ve anlatımın bütün imkânlarından yararlanılarak kurulmuşlardır. Bu anlamsal ayırıcılar ve belirleyicilerin zihinde başarıyla birleştirilmesi sonucu çözüme gidilir. Örneğin renk bunlardan biridir.

Kırmızı ağaç üstünde

Ak kuş oturur

Bilmecesinde dişlerle ilgili son derece orijinal bir tablo oluşturulmuştur.

Bilmecelerin şiirsel üslûbunun anlamsal belirleyicilerinden biri de seslerdir. Bu Türk halk bilmecelerinde sıkça başvurulan bir yoldur.

Takır takır başlı

Terekeden papuçlu (Keçi)

Dam altında şıp şıp (Yağmur)

Ben giderim o gider

Önümde tin tin eder (Gölge).

Karanlıkta gelin oturur

Ayağını suya batırır (Başgöz-Tietze 1999:818-2)

Cevabı "turşu" olan bu bilmecede, turşu gibi basit bir kavramın nasıl sanatsal bir üslûpla gizlendiğine dikkat edilmelidir. Karanlığın hakim olduğu bir müphemiyet ve müphemiyet içinde bir gelin silüeti son derece estetik görünmektedir (Kurnaz 1997:40-41).

Başgöz (1999:53) dil ile ilgili "altın tasta gül ıslı" bilmecesine dikkat çekerek buradaki "ıslı" sözcüğünün şiir yüklü anlamına vurgu yapmaktadır.[1]

Yukarıdaki ve daha pek çok örneğe bakıldığında hiç şüphesiz bilmecelerdeki benzetme hürriyetinin şiirden daha fazla olduğu görülecektir. Tek amaç benzetilen şeyin gizlenmesi olduğu için bilmece akla en az gelen ilişkileri kurarak ve en az "ortak" olan noktaları seçerek bunu yapmak zorundadır. Bu uzak ve gizli ilişkiler aramak mecburiyeti bilmecelere yapay bir üslûb vermek şöyle dursun, onlara derin bir samimiyet vermiştir.

Bilmecelerdeki şiirsel yapıya en çok eğilenlerden biri olan Bedri Rahmi Eyüboğlu, bilmecelerin şiirsel kaynağından faydalanarak şiirler yazmıştır. Bilmecelerin ifade tarzıyla düzenlediği bir şiiri şöyle başlamaktadır:

[1] Bilmecelerin şiirsel özelliklerinin örneklendirmeleri için bkz. Eyüboğlu 1937:154-161; Kurnaz 1997:35-46; Başgöz-Tietze 1999:52-62; Banarlı 1956:2281-2282.

Tap burada

Tap şurda

Tap kapının arkasında

Tap göklerin ortasında

Pencerenizden görünür

Gözlerinize sürünür

Bin bir kisveye bürünür

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bilmecelerin kalıp ifadelerinden biriyle başlayan bu şiirinde cevap da şiirin adı olarak (saadet) verilmiştir (Kurnaz 1957:36-37).

Bunun yanı sıra bazı bilmecelerden ilham alınarak şiirler yazıldığından da söz etmek mümkündür. Nar ile ilgili

Hanım uyandı

Cama dayandı

Cam kırıldı

Kana boyandı

Bilmecesi Osman Baymak[1]'ın kaleminde şöyle şiirleşmiştir.

Mayası güneyden	İçi kader
Ağacı taç olur	Dışı güler
Asıl kaymağı	Gözü gönlü açılır
Kan bayrağı	Görenler bayılır

Bilmecenin bu düşsel dünyadan başka, doğrudan doğruya düşlerle de ilişkisi olduğunu söyleyen Başgöz (Başgöz-Tietze 1999:62), Türk dünyasında yaygın namazla ilgili bir bilmecenin bir düşten kaynağını aldığını söyleyerek, Kaygusuz Abdal'ın bu düşünü şöyle aktarmaktadır.

---

[1] Baymak, Osman. Bilmeceli Şiirler, Bey Yayınları, Prizren 1996.

> Derviş rüyasında Peygamber'e sorar, Peygamber cevap verir: "Bu makama Kâbe-i Kavseyn derler ve bu ağaçki görürsün ona Şecere-i İslam derler. Beş budağı var, beş erkandır İslam içinde dedi. Derviş ihtiyat eyledi: Gördü ki ağacın iki budağına gün dokunar, üçüne dokunmaz. Filhal benilleyip uykudan uyandı."

Bu düş namazla ilgili şu bilmeceye kaynaklık etmiş olmasıdır:

Bir ağaçta beş yemiş

Beşi dahi birbirini görmemiş

İkisine gün dokunmuş

Üçü gün yüzü görmemiş (Başgöz-Tietze 1999:625.9)

Yarattığı güçlü benzetmelerle şiir türüne yaklaşan bilmecelerimiz bazen de içinde yer alan bazı ifadelerden dolayı halk şiiriyle benzerlik göstermektedir. Bağlama için söylenen (Başgöz-Tietze 1999:70.3)

Örüktendir kolu

Venedikten gelir teli

Bu bilmecenin 1772-1845 yılları arasında yaşamış Âşık Dertli'nin bir şiirinden ilham alınarak düzenlendiği ortadadır.

Venedikten gelir teli

Ardıç ağacından kolu

Hey Allahın sersem kulu

Şeytan bunun neresinde (Başgöz 1972:667).

Bilmeceler hem manzum hem de mensur örnekleri olan bir tür olmasından dolayı anonim türlerin pek çoğuyla olduğu kadar, edebî şiir, halk şiiri, muamma, lûgâz gibi ferdî yaratmalarla da etkileşim halinde olmuştur. Bilmece söyleyiciler yeni bilmeceler yaratırken bu imkânlardan faydalanarak yeni biçimsel yapıların ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Zaten sözlü edebiyat ürünlerinin birbirini etkilemesi sık sık görülen bir durumdur. Anlatmaya çalıştığımız gibi bilmeceler de bu durumdan nasibini almış ve pek çok kaynaktan kendini beslemesini bilmiştir.

2. BİLMECELERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Türk bilmecelerinin şekil özellikleri üzerinde pek az durulmuştur. Bu konuda en geniş araştırmayı İhsan Ozanoğlu yapmıştır. Matbu bir eser olmadığı için pek az insanın dikkatini çeken "Bilmeceler" adlı etüdünde bilmeceler şekillerine göre tasnif edilmiştir.[1]

Türk halk bilmecelerinin hem manzum hem de mensur yapıda olması, onları Türk halk hikâyelerini dışarıda tutarsak diğer anonim türlerden ayırır. Mensur bir ninni ya da tekerlemeden söz etmek mümkün değildir, ancak örnekleri manzum olanlara göre az da olsa bilmecelerin mensur örnekleri de vardır. Bu sebeple bilmecelerin yapısından söz ederken öncelikle olanları mensur ve manzum olarak ayırmak gerekmektedir.

2.1. Mensur Bilmeceler

Düz cümle halinde olan bilmecelerdir. Bunlarda da ahenk aranır (Hatipoğlu 1963:234) ve bu ahenk seci, zıt anlamlı kelimelerin kullanımı, kelime oyunları gibi imkânlarla sağlanır.

Ufacık tefecik içi dolu turşucuk (Limon)

Herkes görür Allah görmez (Rüya)

Mensur bilmeceleri de kendi içinde şu şekilde tasnif etmek mümkündür.

2.1.1. Olumlu-Yüklemli Bilmeceler

Deniz ortasında kaz bağırır (Başgöz-Tietze 1999:341.1).

Minare üstünde telli horoz öter (Başgöz-Tietze 1999:406.2).

Bir guyuya iki deşikden su tökülür (Seyidov 1971:669).

Akca pişik aylanıp aylanıp bogaz bolar (Bada 1999:109).

---

[1] Ozanoğlu, İhsan. Bilmeceler, TDK Kütüphanesi, Etüd No: 154. Ayrıca bilmecelerimizin şekliyle ilgili yapılmış çalışmalar konusunda bkz.Sakaoğlu 1973a; Sakaoğlu 1972a; Sakaoğlu 1971-72.

2.1.2. Olumsuz-Yüklemli Bilmeceler

Benim bir yorganım var su içinden hiç çıkmaz (Başgöz-Tietze 1999:249.20).

Sudan geçer ıslanmaz (Başgöz-Tietze 1999:344.21).

Kazık üstide kar turmas (Duymaz 2006:56).

Kurık şahka kurğuy kanmas (UHAEK:301).

2.1.3. Olumlu Soru Cümlesinden Oluşan Bilmeceler

Dünyanın döndüğünü gözü ile gören kimdir? (Başgöz-Tietze 1999:710).

Rençberin el değmemiş hacatı nedir? (Başgöz-Tietze 1999:691.14).

Elde kayan, suda parlayan hayvan hangisi idi? (Başgöz-Tietze 1999:76.3).

2.1.4. Olumsuz Soru Cümlesinden Oluşan Bilmeceler

Doğmadan ölen kimdir? (Başgöz-Tietze 1999:4-b).

Dişleri bulunduğu halde diş ağrısı çekmeyen kimdir? (Başgöz-Tietze 1999:206).

2.1.5. Yüklemsiz Bilmeceler

Dal üstünde sarı oğlan (Başgöz-Tietze 1999:62.6).

Önü peştemallı gebe karı (Başgöz-Tietze 1999:64.7).

Oozu kemşik, bütkön boyu teşik (İbrahimov-Akmataliev 2002:1595)

Taralsa bos, birikse bir (Şermuhammed Uli 2003).

2.2. Ölçülü Manzum Bilmeceler

2.2.1. Beyitlerden Kurulmuş Bilmeceler

Manzum bilmeceler içinde dörtlüklerle beraber en fazla rastlanan yapı beyitlerden oluşan bilmecelerdir. Türk halkının sözlü edebiyatlarını okuyanlar fark etmişlerdir ki

bizim şiirimizin en önemli stilistik özelliği “çift parçalı” kuruluşudur (Abdülcebbar 1933:195-198). Beyitler hecenin üçlü, dörtlü, beşli, altılı, yedili, sekizli ölçülerinden oluşabilir.

Altı göl 2+1

Üstü gül 2-1 (Başgöz-Tietze 1999:568.21).

Kara tavuk 2+2

Karnı yarık 2+2 (Başgöz-Tietze 1999:433).

Aya ya yazı 3+2

Kayıkma tazı 3+2 (Başgöz-Tietze 1999:440.2).

Fini fini fincan 2+2+2

İçi dolu mercan 2+2+2 (Başgöz-Tietze 1999:9.7).

Bir küçücük adacık 4+3

İçi dolu yongacık 4+3 (Başgöz-Tietze 1999:9.3).

Eviririm çeviririm 4+4

Bir alana deviririm 4+4 (Başgöz-Tietze 1999:15.2).

2.2.2. Üçlüklerden Kurulmuş Bilmeceler

Beyitlerden ve dörtlüklerden oluşanlar kadar çok olmasa da Türk halk bilmeceleri içinde örneklerine rastlanmaktadır. Hecenin üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz ve onbirli ölçüleriyle yazılmışlardır.

Altı taş 2+1

Üstü taş 2+1

İçi yaş 2+1 (Başgöz-Tietze 1999:105).

Hın hın pınar 2+2

Gergin german 2+2

Sık sık orman 2+2 (Başgöz-Tietze 1999:926.9)

Başı kesilmez 2+3

Eti yenilmez 2+3

Yaptığı yenir 3+2 (Çelebioğlu-Öksüz:1879).

Karşıdan baktım dal 3+3

Yanına gittim al 3+3

Ağzıma atdım bal 3+3 (Başgöz-Tietze 1999:519.14).

Gökten indi Araplar 4+3

Kirli kirli çoraplar 4+3

Yakın gitme haraplar 4+3 (Çelebioğlu-Öksüz:1894).

Yer altında evleri var 4+4

Eğri büğrü yolları var 4+4

Pek incecik belleri var 4+4 (Çelebioğlu-Öksüz:2042).

Uzuncadır boyu kertiktir başı 6-5

Sürttükçe dürttükçe akıtır yaşı 6-5

Geldikçe gittikçe bitirir işi 6+5 (Başgöz-Tietze 1999:255.4).

2.2.3. Dörtlüklerden Kurulmuş Bilmeceler

Türk halk bilmecelerinde en sık karşılaşılan yapı dörtlüklerden kurulu olanlardır. Hecenin üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, onbir, onbeşli ölçüleriyle söylenmişlerdir. Ençok yedi heceli örneklerine rastlanmaktadır.

Altı taş	2+1
Üstü taş	2+1
İçinde	(Duraksız)
Sarı baş	2+1 (Başgöz-Tietze 1999:859.47).

Üçlü hece ölçüsü halk şiirinde en az kullanılan ölçülerden biridir. Manzum atasözleri ve türküler dışında pek kullanılmamıştır (Onay 1996:12).

Keser sapı	2+2
Vezne kapı	2+2
Beş dalı var	(Duraksız)
Beş de gülü	2+2 (Çelebioğlu-Öksüz:1660).

Dörtlü hece ölçüsü, üçlü hece ölçüsüne göre daha fazla kullanılan bir ölçüdür. Atasözleri, türkü nakaratları ve bilmeceler bir ölçüyle söylenmiştir (Onay 1996:12).

Talebe toplar	3+2
Muallim saçar	3+2
Tembel olursa	(Duraksız)
Toplamaz kaçar	3+2 (Çelebioğlu-Öksüz:2858).

Beşli hece ölçüsü genellikle türkü ve bilmecelerde, manzum atasözlerinde kullanılan bir ölçüdür (Dizdaroğlu 1969:26).

Kıtkıtım derede	3+3
Kıtkıtım tepede	3+3
Kıtkıtım kemiksiz	3+3
Kıtkıtım sümüksüz	3+3 (Kaya 1999:492).

Altılı hece ölçüsüyle çok fazla örneğe rastlanmaz. Zaten âşık ve anonim halk edebiyatında genellikle türkü, manzum ve atasözlerinde rastlanan bir ölçüdür (Dizdaroğlu 1969:26).

Uzun uzun abalar 4+3

Ak sakallı babalar 4+3

Elim varıp geldikçe 4+3

Ayaklarım çabalar 4+3 (Çelebioğlu-Öksüz:4473).

Anonim Türk edebiyatında yazılan manilerin hemen hepsi yedili hece ölçüsüyle yazılmıştır. Bilmece ile mani tarzı arasındaki yakınlık dolayısıyla bilmecelerimizin de en kalabalık grubunu yedili hece ölçüsüyle söylenenler oluşturmaktadır (Onay 1996:14).

Benden hızlı koşan olmaz 4+4

Uzağa koşan olmaz (Duraksız)

Ne kanım var ne de canım 4+4

Tellerdir benim vatanım 4+4 (Çelebioğlu-Öksüz:4677)

Sekiz heceli ölçüsüyle atasözleri, bilmeceler, semailer, varsağı ve türküler söylenmektedir. Bilmecelerimizde hatırı sayılır sayıda bu ölçüyle söylenmiş bilmece metni mevcuttur (Dilçin 1983:47).

Anaya değmez babaya değer 6+5

Halaya değmez amcaya değer 6-5

İğneye değmez ipliğe değer 6+5

Vallahi değmez billahi değer 6+5 (Başgöz-Tietze 1999:1072.1)

Türk edebiyatının her dönemde çok kullanılan bu kalıbı koşma, destan, tekke şiiri, nazım türleri ve bunların dışında kalan çeşitli folklor ürünleri hep bu kalıpla yazılmıştır

(Dilçin 1983:49). Ancak bilmecelerde beş-altı örnek dışında onbirli hece ölçüsüyle söylenmiş örnek yoktur.

Bir acaib nesne gördüm kıyas ettim canı var 8+7

Canı yoktur teni vardır bir uzun gerdanı var 8-7

Ne kafirdir ne Müslüman namazı asla bilmez 8-7

Ağzı birdir dişi iki kendisi hiç söylemez 8-7

Herkese cevap veren o, her türlü lisanı var 8-7 (Başgöz-Tietze 1999:255.8).

Beşliklerden kurulu bir bilmece olsa da onbeşli hece ölçüsüne sahip bir bilmece olmasından dolayı bu bilmeceyi aldık. Bu, daha çok türkülerde kullanılan bir ölçüdür (Dilçin 1983:56).

Bunların dışında hecenin onlu (Başgöz-Tietze 1999:255.4-a) ve ondörtlü ölçüsüyle (Başgöz-Tietze 1999:733.1) kurulu dörtlüklerden oluşmuş çok az sayıda bilmecemiz bulunmaktadır.

2.2.4. Mısra Sayısı Daha Fazla Olan Bilmeceler

Türk halk bilmeceleri içinde mısra sayısı beş ve yirmibeş mısra arasında değişebilen örnekler de bulunmaktadır. Bilmece-Tekerleme ilişkisinden bahsederken bu hacimli bilmece örneklerine de bir nebze olsun değinmiştik. Bu hacimli bilmeceler, ölçü bakımından da tutarlılık göstermediklerinden aslında ölçüsüz bilmecelerdir.

a) Beş Mısralı Bilmeceler

Dışı yeşil içi kırmızı

Al balalar yanı sıra

Ufak ufak balalar

Akıllılar arayalar bulalar

Akılsızlar mat olalar, kalalar (Çelebioğlu-Öksüz:1007)

b) Altı Mısralı Bilmeceler

Zerre zerre dal olur
Yeşil iken al olur
Meylettikçe siyaha
Lezzet verir damağa
Tutar isen yavaş tut
İki elin kan olur (Çelebioğlu-Öksüz:901).

c) Yedi Mısralı Bilmeceler

Sam sam seriyem
Yel vurmaz ki eriyem
Sen sevdin sen usandın
Beni hercai mi sandın
Paçacının köçeği
Azrail bahçesinde
Melûn çiçeği (Çelebioğlu-Öksüz:1331).

d) Sekiz Mısralı Bilmeceler

Yeşil iken al olur
Zerre zerre bal olur
Meylettikçe siyaha
Lezzet verir damağa
Varma sakın yanına
On parmağın kan olur
Tutar isen yavaş tut
Her tarafın kan olur (Çelebioğlu-Öksüz:918)

e) Dokuz Mısralı Bilmeceler

Ahi gelir vahi gelir
Dört ayaklı şâhi gelir

Düz meydanı geler

Kuyruklu turnalar gelir

Server-i sultan gelir

Çukur şadırvan gelir

Sakallı kadınım gelir

Tosyalı Mahmud ağa gelir

Yemenlisi hepsini bastırır (Çelebioğlu-Öksüz:3315).

f) Oniki Mısralı Bilmeceler

Derin derin deryalar

Deryaların üstünde

Mısır hasır sarayı

Ağa dayım yakışır

Ağa dayımın yanına

Pullu minder sereyim

Pullu minderin üstüne

Hanım nenem yakışır

Hanım nenemin yanına

Altın beşik yakışır

Altın beşiğin içinde

İki kumru birbiriyle öpüşür (Kaya 1999:495).

g) Onüç Mısralı Bilmeceler

Beş çocuk

On koyun

Yirmi delikanlı

Otuz aslan

Kırk kaplan

Elli at

Altmış yat

Yetmiş öküz

Seksen deve

Doksan tavuk

Yüz yumurta

Koy çuvala

Vur duvara (Başgöz-Tietze 1999:938.1).

h) Onyedi Mısralı Bilmeceler

Ol hanım geldi

Şol hanım geldi

Balaban bakışlı

Keklik sekişli

Narin turuncu

Mısır pirinci

Kızların genci

Bana bir sancı

Öldüm bayıldım

Güldüm ayıldım

Eller alası

Berder aynası

Bel tabancası

Koltuk sopası

Dere karpuzu

Bir abanozlu kadın (Başgöz-Tietze 1999:548.10).

l) Yirmiüç Mısralı Bilmeceler

Elim elim ibrişim
Elden çıktı bir kuşum
Kuşların şahı geldi
Örken getir ölçeyim
Yedi deniz geçeyim
Yedi deniz üstüne
Köşk ü saray kurayım
Köşk ü saray içine
Pullu minder koyayım
Pullu minder üstüne
Nervür yastık dayayım
Nervür yastık üstüne
Ağa dayım gelir
Ağa dayım yanına
Hanım yengem gelir
Hanım yengem yanına
Altın beşik gelir
Altın beşik üstüne
Çifte bülbül dolaşır
El ettım ki tutayım
Biri kaçtı
Birinin kanı
Elime bulaştı

i) Yirmibeş Mısralı Bilmeceler

Gece gördüm bir tane
Teptim teptim teptâle
Teptim ambar açıldı
Alaca boncuk saçıldı

İlik düğme kaftancık

Kaftancığa varalım

Zerde şeker alalım

Yengeme bu ne gerek

Bir top bahası gerek

Bir ucu yerde gerek

Bir ucu gökte gerek

Arşın getir ölçelim

Yedi derya aşalım

Yedi saray üstüne

Sırça saray yaraşır

Kakma beşik içinde

İki bülbül dolaşır

Birin vursam öldürsem

Elim kana bulaşır

Ak pınarda yuyayım

Yengemdedir kilidi

Dün gece gelen kim idi

Esecik'le Musacık

Edi budu kısacık (Çelebioğlu-Öksüz:2097).

2.3. Ölçüsüz Bilmeceler

Mısralarındaki hece sayısı eşit olmayan bilmecelerdir. Türk halk bilmecelerinde pek çok örneği olan bu tür bilmecelerdeki ölçüsüzlük muhtemeldir ki, ölçülü olan bazı bilmeceleri yüzyıllar içinde sıkça söylenmelerinden dolayı birtakım değişikliklere uğramışlardır. Bilmece söyleyicilerin tasarruflarda bulunmaları nedeniyle bazı kelimelerin çıkarılmış ya da eklenmiş olması da mümkündür (Kaya 1999:498). Bilmecelerimiz içinde bu türden bazı örnekleri aşağıya alıyoruz.

Hey nillice	4
Kuş dillice	4
Dömbelek çalar	5
Her gece	3 (Çelebioğlu-Öksüz:2081).
Altı ayaklı	5
Boz toklu	3 (Çelebioğlu-Öksüz:2053)
Çil çanak cilve çanak	7
Çil hücre çil varak	6 (Çelebioğlu-Öksüz:1932)
Selamünaleyküm hastalar	9
Aleykümselam ustalar	8
Öyle bir kuş tanırım ki	8
Kendi bağını desteler	8 (Çelebioğlu-Öksüz:1953).
Bilmece bildirmece	7
El üstünde kaydırmaca	8 (Başgöz-Tietze 1999:695.2)

3. BİLMECELERDE KAFİYE TÜRLERİ VE KAFİYE DÜZENLERİ

Bilmecelerde ahengi sağlamak ve sanatsal bir üslûba ulaşmak için mensur olanlarında seci, aliterasyon ve kelime oyunlarından; manzum olanlarda ise kafiye, redif, durak gibi imkânlardan faydalanılmıştır. Manzum olanların çoğunda mısralar birbiriyle kafiyelenmiştir. En çok kullanılan kafiye çeşiti yarım kafiyedir. Bunun yanı sıra tam ve zengin kafiye de kullanılmıştır.

3.1. Bilmecelerin Kafiye Türleri

3.1.1. Yarım Kafiye

Bilindiği gibi yarım kafiye mısra sonlarındaki tek ses benzeşmesine dayanır. Bilmecelerimizde de en çok kullanılan uyak çeşidi yarım kafiyedir

Bir belalı ba**ş**ım

Tuzsuz pişer a**ş**ım (Çelebioğlu-Öksüz:3116)

Nar tanesi nu**r** tanesi

Dört köşenin bi**r** tanesi (Çelebioğlu-Öksüz:49)

Küçücük ku**ş**lar

Camiyi ta**ş**lar

Kendi kazanır

Bize bağı**ş**lar (Başgöz-Tietze 1999:39.20)

3.1.2. Tam Kafiye

Tam kafiye mısra sonlarında iki sesin benzerliğine dayalı bir kafiye türüdür. Bilmecelerimizde çokça görülmektedir

Karşıdan gelir **at**lı

Elinde kesme t**at**lı

Açtım baktım yüzüne

Bir işkembe sur**at**lı (Çelebioğlu-Öksüz:3278)

Dedem sall**an**dırır

Nenem sul**an**dırır (Çelebioğlu-Öksüz:3787)

Kıl biter ö**rt**er anı

Dar gelir dü**rt**er anı

Bol gelir yı**rt**ar anı (Çelebioğlu-Öksüz:1570)

Dama darı s**aç**tım

Soyamadım eve k**aç**tım (Başgöz-Tietze 1999:852.13)

3.1.3. Zengin Kafiye

Üç veya daha fazla ses benzeşmesine dayanan kafiyenin bu türü bilmecelerimizde sık sık kullanılmıştır.

Dağda deli**man**

Suda Süley**man**

Askeri yeşil

Kendi Ala**man** (Başgöz-Tietze 1999:515.6)

Dağdan gelir takla m**akla**

Aman abla beni s**akla**

Ne nohuttur ne de b**akla** (Başgöz-Tietze 1999:256.2)

Hak Taâlâ buy**ruğ**u

Ayağına varır kuy**ruğ**u (Çelebi-Öksüz 1999:2277)

Kayada kalbur **asılı**

İçinde helva b**asılı** (Başgöz-Tietze 1999:544.6)

Al getir **alvar** getir

Gelmezse y**alvar** getir

El değmemiş ağaçtan

Koklanmamış gül getir (Başgöz-Tietze 1999:328.7-e)

3.1.4. Cinaslı Kafiye

Bilmecelerimizde dildeki bütün söz oyunlarından faydalanılmıştır. Bunlardan biri de yazılışı aynı olduğu halde anlamları farklı olan kelimelerin kafiyelenişidir.

Hey musuda musuda

Yedi can gördüm **pusuda**

Dördü göğe çekildi

Üçü galdı **bu suda** (Başgöz-Tietze 1999:15)

Cinaslı kafiyenin örneklerine Azerbaycan bilmecelerinde de rastlanır.

Men aşığım bir **ata**

Bir oğuldu bir **ata**

Heştad deve gırh gatır

Yüklenebdi bir **ata** (Seyidov 1971:1419).

3.1.5. Çift Kafiye

Bilmecelerimizin bir kısmında da her mısranın iki ayrı kelimesindeki ses tekrarlarıyla sağlanan çift kafiye bulunur.

Buradan çe**k**ti kılı**c**ı

Basradan çı**k**tı u**c**u (Başgöz-Tietze 1999:277.6)

So**k**tum ku**s**tu

Çe**k**tim kü**s**tü (Başgöz-Tietze 1999:0146.2)

A**tt**ım i**p**leri

Tu**tt**um kü**p**leri (Başgöz-Tietze 1999:423.11)

3.2. Bilmecelerin Kafiye Düzenleri

3.2.1. Kafiye Düzeni aaba Şeklinde Olan Bilmeceler

Dörtlüklerden oluşan bilmecelerimizin neredeyse tamamı mani tarzındadır. Dolayısıyla bilmecelerimizin kafiye düzeni de manilerdeki gibidir. Birinci, ikinci, dördüncü mısra kendi aralarında kafiyelidir, üçüncü mısra ise serbesttir.

On iki gözlü fener a

Kartıklısı fır fır döner a

Lale sümbül hanıma b

Ferli efendi biner a (Çelebioğlu-Öksüz:4554).

3.2.2. Kafiye Düzeni aabb Şeklinde Olan Bilmeceler

Bilmecelerimizde mani tipi kafiyeden sonra en çok karşılaşılan kafiye düzeni aabb şeklinde, her iki mısranın kendi arasında kafiyelendiği mesnevi kafiye düzenidir.

Kırmızı cübbesi var a

Simsiyah takkesi var a

Pek de kısadır boyu b

Kalabalıktır soyu b (Çelebioğlu-Öksüz:3400)

3.2.3. Kafiye Düzeni abab Şeklinde Olan Bilmeceler

Çapraz şekilde kafiylenen bu bilmecelerde birinci ve üçüncü mısra kendi aralarında, ikinci dördüncü mısra da kendi aralarında kafiyelidir.

Uzun uzun yollardan a

Bir acayip kuş gelir b

Kırma badem dillerinden a

Söyledikçe hoş gelir b (Başgöz-Tietze 1999:598.17).

3.2.4. Kafiye Düzeni aaaa Şeklinde Olan Bilmeceler

Cuma günü girdim boğa a

Kolumdan tuttu bir ağa a

Aman ağa canım ağa a

Gönlüm yok oynamağa a (Çelebioğlu-Öksüz:2764)

3.2.5. Kafiye Düzeni abcb Şeklinde Olan Bilmeceler

Benim bir kuzum var a

Sabah oldukta otlar b

Akşam oldukta c

Boyun eğer yatar b (Çelebioğlu-Öksüz:4744).

3.2.6. Kafiye Düzeni aabc Şeklinde Olan Bilmeceler

Sokaklarda paf pufundan kim durur a

Eve gelir ebsem olur oturur a

Muammadan karar çizmem b

Şimdi nallarım seni c (Çelebioğlu-Öksüz:2986)

3.2.7. Kafiye Düzeni abcc Şeklinde Olan Bilmeceler

Tarlası beyaz a

Tohumu siyah b

Elle ekerim c

Dille sökerim c (Çelebioğlu-Öksüz:2926)

3.2.8. Kafiye Düzeni aaab Şeklinde Olan Bilmeceler

Karşıdan gelir Frengi a

Eyvanda çalar rengi a

Ne delidir ne bengi a

Her güzelden bir öpüş b

Yüreğim tazelendi (Çelebioğlu-Öksüz:1984

Dörtlüklerden oluşan bilmecelerimizde kafiye örgüsü bu şekillerde belirlenen, beyitlerden kurulu bilmecelerde kafiye düzeni aa, üçlüklerden kurulu bilmecelerde aaa / abb / aab / aba şeklinde örülmüştür.

4. BİLMECELERİN ÖZELLİKLERİ

Türk bilmecelerinin özelliklerini çeşitli başlıklar altında izah etmek mümkündür.

4.1. Yapısal ve Kurgusal Özellikleri

Bilmecelerde esas amaç soruyu soran kişinin cevaplayan kişiyi sınamasıdır. Bu sınamada da, kullanılan bazı kelimeler gizlidir. Yapı bakımından en basit bilmece bir özneden ve onu tanımlayan bir öğeden meydana gelmektedir. Tanımlayıcı öğeyi en az ortaklık kurulabilecek bir anlam alanından seçerek, çeşitli çağrışımlara yol açarak ve çok anlamlılık özellikleri içerisinde cevabı buldurmak bilmece soranın yapması gerekendir. Böylelikle eşyalar ve varlıklar arasındaki ortaklıklar gündeme gelmektedir (Öztürk 1986:300). Maranda (1971:54-55) bu işlemlere dönüşüm demektedir.[1] Çok basit bir ifadeyle Maranda'ya göre bilmece iki parçadan oluşur; soru ve cevap. Sondaki terimle cevap yan yana geldiğinde ortaya benzetme çıkar. Canlı nesne ile yapılan tasvirin cevabı cansız, cansız nesne ile yapılan tasvirin cevabı canlıdır. Her yeni benzetme ve yaklaşık yeni bilmeceler ortaya çıkarır (Kaya 1999:513). Ona göre bilmeceler kuruluşları bakımından dört dönüşüm şekline sahiptir.

1) Özelleştirme (specification): Ağaçlar insanlara benzer. Çünkü ikisi de büyür ve bazı ağaçlar da kadınlara benzer.

2) Genelleştirme (generalization): İnsan ve ağacın ortak yönleri betimlenir ve cinsiyet sorun olmaktan çıkar ve ölümle ilgili düzenlenen bir bilmece, sadece kadının ölümünden ziyade bir insanın ölümünü tarif eder.

3) Çevirme (inversion): Bilmecelerde yaprağını döken ağaç kadına benzetildiği gibi, yaprağını dökmeyen ağaçlar da erkeklere benzetilebilir.

4) Ters Çevirme (reversal): Bu şekilde, eğer kadınlar kışın yaprağını döken ağaçlara benziyorsa ve ağaçların yaşamındaki olayların tasvir edildiği bilmece sorularıyla tanımlanabiliyorsa, o zaman ağaçlar da kadınlar gibidirler ve kadınların yaşamlarındaki

[1] Maranda, Elli Köngäs. "Theory and Practice of Riddle Analysis" Journal of American Folklore, 84 (331), 1971:51-61.

olaylarla tanımlanabilirler. Böylece bir gelin çiçek açan bir ağacı temsil eder, hamile bir kadın meyve veren ağacı temsil eder, dul bir kadın ise yapraklarını döken ve kışın yapayalnız ayakta duran bir ağacı temsil eder. Yani özetle açık ve kapalı benzetmelerle canlı cansız gibi, cansız da canlı gibi düşünülür.

Bir bilmece sorusu oluşturmak için bir terimi ve terimle bağlantılı bir işlevi adlandırmak yeterli değildir. Daha farklı bir öğenin tanıtılması gerekmektedir. Yeni verilen terime uymayan fakat cevaba uyan ve cevap veren kişiye onu bulmasını mümkün kılan bir işlev tanıtılmalıdır (Maranda 1971:55). Çok basit bir bilmece kompleksi kullanarak, "ne ağacı büyür" şeklinde sorulan bir bilmece, problematik değildir. Bu günlük hayatta herkesçe bilinen bir gerçeğin parçasıdır. Bilmece sorusu her zaman cevapta bulunan bir terimle eşleyen başka bir terim içerir. Karşılaşılan iki şeyin birbirine yakınlığı ise mecaz (metafor) oluşturur.

Prensip olarak karşılaştırılan bu kavramlar söz konusu dildeki sınıflandırmalara göre zıt kavramlar olarak belirlenmiştir ki bunlarda kültüre karşı doğanın hakimiyeti, insanlara karşı objeler gibi farklı sınıflara aittirler. Bilmeceler gruplar arasında bir hüviyet oluştururken, aynı zamanda dili konuşan insanlara bu gruplamaların dışına çıkılamaz olmadığını da hatırlatır.

Maranda'nın açıkça söylemese de folkloristlerin "doğru bilmeceler" (Lieber 1976:255) olarak adlandırdıkları bilmeceler üzerinde yapmış olduğu analize göre bu bilmeceler yeterli bilgi veren, ancak bilmecedeki nesne ya da kavrama uygulanamayan veya bizim o nesne ya da kavramla ilgili normal deneyimlerimizle çelişen bilmecelerdir. Bu çelişme durumunu "bilmecenin engeli" olarak adlandıran Lieber (1976:256) "doğru bilmeceleri" Maranda'dan hareketle bir tanımdan, engelden ve bir cevaptan oluşan yapılar olarak ifade etmektedir.

Maranda'nın söz dizimi (sentaks) çözümüne benzer bir biçimde yapılabileceğini ifade ettiği bilmece analiziyle ilgili çalışmalara kadar ki zaman sürecinde de bilmecenin yapısı ve kurgusu ile ilgili fikirler öne sürülmüştür. Bu konudaki ilk sözler, bilmece ile mecaz arasındaki ilişkiye ilk kez dikkat çeken Aristo'ya aittir. Aristo "Rhetorik"te (Georges-Dundes 1963:112) bilmecenin tabiatını, bir olgu veya sözcükleri olanaksız gibi görünen bir şekilde yan yana getirmektir şeklinde ifade etmektedir. 1800'lü yılların sonunda bir

doktora tezinde bilmecenin yapısıyla igili meseleyi tartışan Petsch, bu konuyla ilgili yapılacak çağdaş incelemelerin de başlangıcını yapmış sayılır. Petsch kendi ifadesiyle "gerçek bilmeceyi" (doğru bilmeceleri) çözümlerken şu beş öğeden bahsetmektedir. 1) Giriş "iskelet" öğesi, 2) Ortak çekirdek öğesi, 3) Betimleyici çekirdek öğe, 4) Kütle öğesi, 5) Toparlayıcı "iskelet" öğesi (Georges-Dundes 1963:116). Bu analiz beş öğenin bir arada bulunduğu (en azından İngiliz sözlü geleneğinde) örneklerin azlığı, kütle öğesinin olmayışı gibi sebeplerle pek kullanılmamıştır.

Archer Taylor ise bilmecenin analizini iki betimleyici öğe (olumlu-olumsuz) olarak çözümlemiştir. Taylor'un ifade ettiği "olumsuz öğe" Petsch'in ifade ettiği "kütle öğesi" ile aynıdır (Georges-Dundes 1963:112).

Halkbilimciler kısa sürede Petsch'in çözümlemesindeki kütle öğesinin (olumsuz öğe) ve mecazın olmadığı bilmeceleri fark ederek hem yeni bilmece tanımlarına[1] hem de bilmece analiz yöntemlerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Georges ve Dundes (1963:111-118) bilmece yapısı, kuruluşu ve tanımlarıyla ilgili çalışmaları zikrettikleri makalelerinde, üslûp ve içerik yönünden yapılan tanımların yetersizliğini fark ederek, konuya "en yetkin yaklaşım noktasının" (1963:114) yapısal çözümleme olduğu sonucuna varırlar.

George ve Dundes yapısal bir tanım yapabilmek için önce çözümleme için asgari bir birim saptarlar. Taylor ve Petsch'den esinlenerek bu birime "betimleyici öğe" adını verirler. Betimleyici öğeyi bir "konu" ve bir "yorum" meydana getirir (Gegorges-Dundes 1963:115). Bunu izah etmek için de şöyle örneklendirirler:

> "Yirmi dört at bir köprüye dizilmiş" bilmecesinde "yirmidört at" konu, "köprüye dizilmiş" de yorumdur. Burada tek bir betimleyici öğe bulunur. "Onun kafası var düşünemez" bilmecesinde ise iki betimleyici öğe vardır" (Georges-Dundes 1965:115).

Georges ve dundes (1963:116) çözümlemeye ilişkin asgari birimi belirledikten sonra bilmeceyi yapısal olarak tanımlarlar[2] ve akabinde de betimleyici öğelerin karşıt olup

---

1 Bilmece tanımlama çabalarının geçirdiği süreci çalışmamızın birinci bölümünde izah etmiştik.

2 Bu ve diğer tanımlar için çalışmamızın birinci bölümündeki bilmece tanımları bahsine bkz.

olmamaları ölçütüne dayanarak “karşıtlıklı bilmeceler” ve “karşıtlıksız bilmeceler” olmak üzere iki türden bahsederler.[1]

Bilmecelerin yapısal analizini izah etmeye çalışan birkaç çalışmayı özetledikten sonra başlangıca Maranda’nın “dönüşüm” formülüne geri dönersek, nesneler arasındaki bu dönüşüm fiilinde bazı değişmez kurallardan söz etmek gerekir.

Bunlardan biri (Öztürk 1986:301-303) nesneye kendi hareketi içinde etkinlik kazandırılmasıdır. Türk bilmeceleri için de geçerli olan bu değişmez kural pek çok bilmece açısından bakıldığında doğrudur. Göz ile ilgili söylenen “Alaca mezar dünyayı gezer” bilmecesinde gözün aslî görevi olan görme özelliğine hareket kazandırılarak, bilmece oluşturulmuştur.

Bir diğeri nesneye kazandırılan etkinliğin yanı sıra, kendi varlığının dışında yine kendi özelliklerinden faydalanılarak başka bir nesneye dönüştürme anlayışıdır. “Bir kızım var gelenin gidenin elini öper” şeklinde ifade edilen bardak bilmecesinin kuruluşu hem hareket içinde etkinliğe, hem de benzetmelerle nesneyi başka bir varlık şekline dönüştürme mantığına dayanmaktadır.

Bu iki değişmez kuralın yanı sıra pek çok bilmecenin kuruluşunda nesnenin özelliklerini veren bir “vasıflandırma”dır. Nesnenin kendinden kaynaklanan özelliklerine dayanarak vasıflandırılması bilmecelerin kuruluşunda değişmez bir üçüncü kuraldır.

Bilmecelerdeki değişmez kurallardan sonuncusu olan gizlilik kuralıdır.

Bu değişmez kurallar bilmecelerimizi şekillendirmektedir. Bunlar için de gizlilik bütün bilmeceler için değişmez bir kuraldır.

Bilmecelerin yapısıyla ilgili söylenenlerden sonra bizim bilmecelerimizin yapısıyla ilgili söylenebilecekleri şu şekilde maddelendirmek mümkündür:

---

[1] Bilmeceleri yapısalcı bir bakış açısıyla inceleyen çalışma örneği için bkz. (Baldauf 1986:51-66).

1) Yapısı bakımından en basit bilmece bir özne ve onu niteleyen, tanımlayan bir öğeden oluşmaktadır.

Yer altında kırmızı bakraç (pancar)
Tanımlayıcı öğe özne

2) Bilmecelerimizde özne her zaman açıkça söylenmez.

Üstü saçak / altı bıçak (pırasa) bilmecesinin bir öznesi olmadığı halde bu ifadenin bir "şey"i sorduğunu anlayabiliriz.

3) Bilmecelerimizde bir özne için birden fazla tanımlayıcı öğe kullanılabilir

Altından abası / Gümüşten tası / Bunu bilmeyen / Eşek sıpası (Gökkuşağı)

4) Bilmecelerimizin çoğunda tek özne vardır ya da diğer bir deyişle bilmecelerimiz genellikle tek cevaplıdır. Ancak özne sayısı birden çoksa birden fazla cevap söz konusudur.

Su kurusu / Yer çivisi / Kış meyvesi (Buz, havuç, yumurta)

5) Bilmecelerimizde özne çoğu kez bir mecaz olarak kullanılmıştır.

Bir küçücük kutu / Bütün dünyanın yurdu (Beyin)

Bu beş madde bizim bilmecelerimizin yapısı için söylenebilecek beş asal öğedir (Başgöz-Tietze 1999:10). Geleneğin doğasından kaynaklanan bazı eklemelerle bu yapı biçimsel değişmelere uğrar. Ancak biz değişime sebep olan bu unsurları da Türk bilmecelerinin değişmez yapı unsurları olarak gördüğümüz için bunları bu beş maddenin devamı olarak görüyoruz.

6) Bilmecelerde esas olan soru bölümüdür. Bilmecelerimizin soru bölümü bazen bir acayip nesne gördüm, âşık der, bilmecemi bil, bilmece söyleyeyim bil, benim bir matalım var bil, nedir nedir ne nesnedir, nedir nedir nefeste, bir kutum var, benim bir kızım var vb. manalı kelimelerden örülü kalıp ifadelerle başlar.

Bazen de bu kalıp ifadeler ses taklidine dayanan kelimelerden meydana gelir. Çıtır çıtır yenir, pat pat eder, çat çat eder, taka tak tak, cebimde tık tık eder vb.

Bilmecelerde yer alan bir kelime grubu vardır ki Saim Sakaoğlu (1982:347) tarafından "doldurma kelimeler" olarak ifade edilen manasız kelimelerdir. Doldurma kelimeler bilmecenin başında, finfini fincan / içi dolu mercan; sonunda, deri altında şaldır şuldur yer alabilir. Bazen bilmecenin tamamı doldurma kelimelerden ibarettir: Şıkka da şık şık / şıkka da şık şık / Ergele fiş fiş / Ergele fiş fiş. Bazen de tamamına yakını doldurma kelimelerle örülüdür: Alçacık fidane / Fırt fırtlâne / Fırt fırtlane. Bu kelimeleri bilmecenin değişik mısralarına dağılmış halde de bulabiliriz. Dağlarda tatarina / Ben onu tutarina / Ayakları yisa yisa / Gözler de tombalisa.[1]

7) Türk bilmecelerinde başlangıç kalıpları kadar bitiş kalıpları da çeşitlilik göstermektedir. Bilmecelerin sonunda bilin bakalım bu ne, bunu bil haydi bunu bil, haydi bunu sen bil, ilk bunu bilmeli, bunu bilmeyecek ne var, bunun manasını bil vb. pek çok kalıp ifade eden başka, bilmeceyi çözmenin güçlüğünü anlatan; bilmeceler içinde bu bilmece en gücü, aklın varsa bil, bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var, arif isen anla / ahmak isen ara, akıllılar akıl töke bulalar / akılsızlar şaşıralar kalalar kalıp ifadeler de bulunur.

Bazı bitiş formüllerinde de tahkir, hakaret etme, tehdit etme ifadelerine rastlanır. Bilmeyenin yok aklı, bilmeyen ahmak, bunu bilmeyen kafirdir şüphesiz, bunu bilmeyen eşek kıpası, bunu bilmeyenin avradı boşolur, bunu bilmeyen yer kötek, ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin vb. pek çok ifade Türk bilmecelerinde karşılaşılan bitiş formüllerindendir.[2]

---

1 Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Sakaoğlu 1982:345-360).

2 Türk halk bilmecelerindeki bu tarz bitiş formüllerinin benzerleri Türk dünyasında da yaygındır. Örneğin Kırgız bilmecelerinde, Tava/vasan ölö kal (Bulamazsan öl), Tavaluogan katın (Bulamayan avrattır), Akılduu biri tavat (Akıllı biri bulur), Bunu bil / Bilbesen, açkaden ölösün (Bunu bil, bilmezsen açlıktan ölürsün); Uygur bilmecelerinde Tapalmisang set (Bulamazsan ar), bu tip bitiş formüllerindendir.

Bir grup bitiş formülü de ceza ifadeleri içerir. Bilen bilsin bilmeyen kırk köy versin; bilen bilmeli bilmeyen şar vermeli; bilen bilesi bilmeyen kırk yayla veresi vb. bu tür bitiş sözlerindendir.

8) Türk bilmecelerinin bu başlangıç ve bitiş formülleriyle şekillenen yapısı çoğunlukla şu anlatım kalıpları ve bunların türevleri içine yerleşmiştir.

- Bir kızım var kırk gözü var
- Bir kızım var döne döne gebe kalır
- Yol üstünde küflü koca / Dam üstünde tepeli ferik vb.
- Yer altında gelin gider / Dam altında şıp şıp vb.
- Dağdan gelir hız ile yedi bin yıldız ile
- Karşıdan gördüm ev gibi yanına vardım deve gibi

Bilmecelerimizin yapıyla ilişkili olan, şekle ait (nazım şekli, kafiye türleri, kafiye düzeni) unsurlarını bir önceki başlık altında incelediğimiz için burada tekrar vermek istemiyoruz.

4.2. Bilmecelerin Cevap, Söyleyiş Tarzı, Tarif Edilişleri Bakımından Özellikleri – Bilmece Tipleri

Bilmeceler konu, cevap, söyleyiş tarzı, edebî sanatları ve tarif ediş şekli bakımından şu tiplere ayrılmaktadır.

1) Bilmecelerimiz genellikle tek cevaplıdır.

İnce uzun odalar

Ak sakallı babalar

Baş aşağı ayaklar

Başyukarı çabalar (Soğan) (Çelebioğlu-Öksüz:1291).

2) Bazı bilmecelerimiz iki cevaplıdır.

Allahtan bize geldi misafir

Misafirim çok fakir

Kemiksiz eti görünce

Saldırıyor bu kafir (Çocuk-Meme) (Çelebioğlu-Öksüz:2800)

3) Bilmecelerimizin bazılarında her mısranın cevabı ayrıdır.

Meyvede gülsüz (İncir)

Hayvanda dilsiz (Balık)

Kur'an'da mimsiz (Kevser suresi) (Çelebioğlu-Öksüz:941)

4) Manzum bilmecelerin bazılarının cevapları da manzumdur.

O nedir ki meler gelir	O buluttur meler gelir
O nedir ki eler gelir	O yağmurdur eler gelir
O nedir ki deler gelir	Kötü sözdür deler gelir
Yarası var hanı çıkmaz	Yarası var kanı çıkmaz (Korkmaz 1982:159).

Bu tür bilmeceler âşıklar tarafından ortaya konup, anonimleşen bilmecelerdir. "Bayraktar Bilmeceleri"[1] olarak bilinen bilmeceler de bu tarz bilmecelerdendir.

5) Bazı bilmecelerimiz diyaloglardan oluşmuştur.[2]

Ey kuşum nereden geldin?

Kanlı dereden geldim

Sen niye kanlanmadın?

Ben sine sine geldim (Civciv – Piliç) (Çelebioğlu-Öksüz:3117).

---

1 bkz.Başgöz-Tietze 1999:35-38.

2 Bilmecelerimizde konuşmaya dayalı örnekler için bkz Sakaoğlu, Saim. "Bilmecelerimizde Konuşma", Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, 1983:97-107.

Bir kan ile bir koca

Hır hır eder her gece

Karı der ki: A koca

Acap İstanbul nice?

İstanbul bucak bucak

Çevresi mermer ocak

İçinde bir sandıcak

İçi dolu boncucak (Nar) (Başgöz-Tietze 1999:626.15)

6) Aslında bir soru olmaktan çok bir hüküm cümlesi niteliği taşıyan, vurgusundan ve geleneğin doğasından kaynaklanan nedenlerle bilmece olduğu anlaşılan bazı bilmecelerimizin cevapları bilmecenin içindedir.

Karın altı kara yazı

İki serçenin dört gözü

Orak eğri kan kırmızı ip uzun

Deveden düşen höşşek

Bunu bilmeyen eşek (Koz 1970).

7) Bazı bilmecelerimizde soru cümlesi birinci tekil şahsın ağzından söylenir. Bilmeceye konu olan nesne kişileştirilir ve konuşturulur.

Hey ne idim ne idim

Samur kürklü bey idim

Felek beni taşladı

Kızgın külde haşladı (Kestane) (Çelebioğlu-Öksüz:1152).

9) Bilmecelerinin çoğunda renk, şekil, ses, hareket vb. bakımlardan benzetmeler (teşbih) ve tasvirler yapılır.

Bir küçücük kumbara

Ekin taşır ambara (Kaşık) (Çelebioğlu-Öksüz:4222)

Kaşık içine bir şey konma (hareket) bakımından kumbaraya benzetilmiştir.

Altı deniz, üstü duman

Bir şah elinde bir kelep yılan (Nargile) (Çelebioğlu-Öksüz:3343).

9) Bazı bilmecelerimiz de zıt kavramlardan oluşmaktadır.

Aşağı çeviririm dolar

Yukarı çeviririm boşalır (Şapka) (Başgöz-Tietze 1994:760.6).

10) Bazı bilmecelerimiz de zincirleme yapılar üzerine kuruludur.

Yeşil iken ağarır

Ağardıkça sararır

Sarardıkça sallanır

Sallandıkça ballanır (Kayısı) (Başgöz-Tietze 1999:473.4)

11) Bazı bilmecelerde Arap alfabesindeki nokta, harf ve ebced hesabına dayanarak kelimeler bulunur. Bunlar daha çok anonimleşmiş, ferdî yaratmalardır.

Basmada var

Asmada yok (Nokta) (Başgöz-Tietze 1999:1067.1)

12) Bilmecelerimizin bazılarında da harflerin ve hecelerin buldurulması esasına dayanır.

Denizin ortasında ne var

Dünyanın ortasında ne var

Konyanın ortasında ne var (N harfi) (Başgöz-Tietze 1999:1070.2)

Lamba söndü is dedi

Tava düştü tan dedi

Annem geldi bul dedi (İstanbul) (Başgöz-Tietze 1999:1074.2)

13) Bazıları eşsesli kelimelerin çözümünü isteyen bilmecelerdir.

Türkiye'de bitki

Afrika'da devlet (Mısır) (Çelebioğlu-Öksüz:1580).

14) Bir takım bilmeceler de dudakların değip değmemesine göre düzenlenmiştir.

Ben söylerim kapanır

O söylerken açılır (Dudaklar) (Başgöz-Tietze 1995:1072.2)

15) Bazı bilmecelerimiz tekerlemeler gibi düzenlenmiştir.

Bir acaib nesne gördüm

Bir karışçık boyu var

Hem balıktan hem inekten

Hem öküzden soyu var

Etrafına sur çekilmiş

Ortasında nuru var

Kendi kendin yer bitirir

Böyle pis bir huyu var (Mum) (Başgöz-Tietze 1999:619.10)

4.3. Bilmecelerin Genel Özellikleri

Bir tür olarak şekil, kurgu ve yapı özelliklerini verdiğimiz bilmecelerin özelliklerini genel hatlarıyla şu şekilde sıralamanın son tahlilde gerekli olduğunu düşündük.

1) Bilmece geleneksel bir sorudur. Bu özelliği onu, hepsi soru ve karşılığının bilinmesi beklenen pek çok türden (muamma, lûgâz, bağlama, sultanların birbirine gönderdiği zor sorular; hatta bir matematik sorusu vb.) farklı kılmaktadır. Geleneksel olması bilmeceyi biçim, bağlam, işlev, zaman bakımlarından da gelenksel bir yapı içine sokar.

2) Bilmeceler soru olmakla birlikte, onların soru olduğu sadece aynı kültürel çevreye mensup, aynı geleneği paylaşan insanlarca malumdur. Bizim bilmecelerimiz içinde soru cümlesi hiç yok değildir.

3) Bilmecelerde soru bölümü mecaz, kinaye, edebî sanatların bir kısmı (teşbih, teşhis, intak, cinas, tezat, mübalağa) yardımıyla oluşturulabilir.

4) Bilmeceler sözlü yaratılmıştır ve geleneksel icrası (gösterimi) da sözlüdür. Bilmeceler bir gösterim, toplumsal bir olaydır.

5) Sözlü gelenekte insan ilişkileriyle iç içe olan bilgi mücadele ortamının dışına çıkamayacağı için (Ong 1995:60) bilmeceler de yalnızca bilgiyi depolamakla kalmaz aynı zamanda çevredekileri bir zeka yarışına davet eder.

6) Bilmecelerin katı değişmez bir şekli yoktur. Geleneksel yapı içinde, bilmeceler ve sihirli formüller gibi fazlaca biçimlendirilmiş olan örnekler, eski örneklerin tekrarı olarak düşünülmektedir. Bu sebeple bilmecelerin de hiç değiştirilmeden ezberlenmesi gereken bir yapı olduğuna inanılmaktaydı. Oysa bilmeceler ezberlenmek zorunda olunan sözlü bir formül değildir (Maranda 1971:53). İlhan Başgöz "Sibiryadan Bir Masal Anası" isimli kitaba yazmış olduğu "Giriş" kısmında şöyle demektedir:

> "Sözlü gelenekte hiçbir halk edebiyatı türünün değişmez, donup kalmış, kuşaktan kuşağa böylece aktarılan bir metni veya biçimi yoktur. Bu türlerin değişik yerlerden değişik zamanlarda yeniden yaratılan metinleri vardır. Bu yeniden yaratılan gösterimde anlatıcının ustalığı, yaşı, işi, bulunduğu toplum katı, din inançları, değer yargıları önemli değişiklikler yapar." (Başgöz 2002:1)

Bir kişi aynı bilmeceyi bir süre sonra tekrarladığında ona az çok değişik bir şekil verebilir. Bilmece söyleyenin mutlaka bilmece metnine bağlı kalma zorunluluğu olmadığını bir derleme kaydından aktaran Boratav-Başgöz (1974:6) bilmece söyleyicinin "sadece uyakları aklımda tutarım gerisini istediğim gibi doldururum" ifadesine dikkat çekmektedirler.

7) Bilmecelerdeki bu serbest üslûp, bir bilmecenin soru bölümünde başka bir bilmecenin soru bölümüne ait ifadelerin yer almasına sebep olabilir. Masallardaki motif kaymasının benzeri bilmecelerde soru kayması (Sakaoğlu 1979b:8673-8676) ve soru kalıplaşması (Sakaoğlu 1980b:29-48) hadisesidir.

8) Bilmecelerin dili son derece sadedir. Anonimleşmiş bazı muamma ve lûgâz örnekleri dışında bilmecenin gönderdiği iletiyi çözmek için konuşulan dili bilmek yeterlidir. Ancak bilmecenin kendine özgü bir dili vardır. Bu dil her şeyden önce onların öğelerini ön plana çıkararak, anlamlar içerisinde cevabı gizleyen ve kendi varlığının daha iyi bilinmesini isteyen bir dildir.

9) Bilmeceler bir mantık ürünüdür ve bu mantık muhatabın ilgisine, bilgisine ve yetiştiği kültür ortamına yöneliktir. Bilmeceyi cevaplamak bir kehanet işi değil, bir esrarı çözme işlemidir (Mıdık 1989:34). Bunu yapabilmek için de insanın yaşadığı çevreyi, olayları, nesneleri iyi izlemesi gerekmektedir. Bir insanın kültürel alt yapısı ne kadar zenginse gizlenmiş gerçekleri bulması da o derece kolaydır.

10) Birer zeka ve söz oyunu olan bilmecelerin yapılmasında ve hallinde kolektif olmak çok önemlidir.

11) Bilmecelerin bazıları müstehcen kimliğe büründürülmüştür, ancak bunların cevapları müstehcen değildir.

12) Halk hikayeleri, erkeklerin dünyasına; masal kadınların dünyasına egemen iki türdür. Archer Taylor (Başgöz-Tietze 1999:65) bilmeceleri kadın dünyasından bakınca görülen şeylerden müteşekkil görmektedir. Başgöz (1999:65) Taylor'un Avrupa bilmeceleri için yapmış olduğu bu tespiti, Türk bilmeceleri açısından da teyid etmektedir. Bilmeceler kadın ve çocukların dünyasında önemli bir tür gibi gözükmektedir.

13) Akla gelen her şey bilmeceleştirilebilir.

14) Bilmecelerde bilmeceyi yaratan toplumun hayata dair görüşleri, hayatı algılama biçimleri, gelenekleri, ahlâk anlayışları, günlük hayatla ilgili alışkanlıkları, geçim kaynakları, yaşam biçimleri vs. ile ilgili pek çok iz bulmak mümkündür.

Bir ağacı oymuşlar
İçine ses koymuşlar
Yanılmış yalan söylemiş
Kulağını burmuşlar (bağlama) (Çelebioğlu-Öksüz:4650).

Bilmece, bağlamanın akord edilişini son derece sevimli bir ifade içine gizlerken, diğer yandan da toplumun "yalan" karşısındaki tutumuna gönderme yapmaktadır.

Dağdan attım kırılmadı
Bir yumruğuma dayanmadı (Soğan) (Çelebioğlu-Öksüz:1288)

Soğan ile ilgili bu bilmece soğanın yumrukla kırılarak yendiği âdetini hatırlatmaktadır.

Uzun uzun uzattım

Haftada bir bezettim (Çamaşır ipi) (Çelebioğlu-Öksüz:4585).

“Çamaşır yıkama” ve “banyo yapma”nın haftanın belli bir günüyle (genellikle Pazar günü) sınırlandırılmak zorunda olduğu eski zamanları canlandıran bu bilmece temizlik âdetleriyle ilgili bir fikir vermektedir.

Bayramla gelir

Yatağımın altında

Benimle uyurlar

Kırmızı-mavi

Sarı-siyah

Parlak rugan olurlar

Kimse ayıramaz onları birbirinden (Ayakkabı) (Özyürek 1991:63)

Başucumuzda ayakkabılarımızla karşıladığımız bayram sabahlarını anlatan bu bilmecede eski bayramların izlerini bulmaktayız.

Yeni gelinin sesi

Acı gelir nefesi (Yeşilbiber) (Özyürek 1991:60)

Yeşilbiberin içine gizlendiği mecaz, bir taraftan bize yeni evlenmiş, baba evinden ayrılarak muhtemelen kayınvalidesinin evinde yeni bir hayata alışmaya çalışan geleneksel bir “yeni gelin” tablosu çizmektedir.

15) Bilmecelerde insanların cemiyet hakkıdaki fikirleri, tecrübeleri, tabiatı, müşahedeleri, geçim meseleleri vs. estetik bir formda verilmektedir. Bilmeceler üzerinden bir toplumun hayatına dair izler sürebilmek mümkündür.

16) Bilmeceler sözlü edebiyat türleri içinde en çok varyantı olan türdür. 7.maddede izah ettiğimiz gibi bilmecelerdeki serbest üslup aynı metnin çok sayıda varyantlaşmasına neden olmuştur.

3.BÖLÜM

BİLMECE GELENEĞİ

1. BİLMECELERİN KÖKENİ VE MİTOLOJİYLE OLAN BAĞI

İlk bakışta şekil ve içerik yönünden son derece basit ve sade görünen bilmecelerin oldukça eski bir tarihi vardır. Araştırmacılar bilmecelerin bir kısmının, henüz toplumların inkişafının ilkel aşamalarında teşekkül etmiş mit, efsane ve merasimlerle ilgisi olduğunu söylemişlerdir.

Mitoloji okulunun[1] üyelerinin çoğu bilmecelerin mitlerle ilgili olduğunu iddia etmekteydiler. A.N.Afanasyev, bilmeceyi eski Slavların mit ve efsaneleriyle öğrenmiş ve bilmeceyi mitlerle ilişkilendirmiştir. O.F.Miller de aynı görüşü paylaşmıştır (Seyidov 1975:145).

Rus folklorist M.A.Rıbnikova'nın, bilmeceyi tanımladığı "herhangi bir şeyin nasıl meydana geldiğinin neye yaradığının hayattaki göstergesidir" şeklindeki sözleri (Soltanı 1984:99) bilmecenin mite yakın karakteriyle ilgili çağrışımlarda bulunmaktadır. Bu tanım, Eliade'in (1993:12-13) mit için söylediği "mitler ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, isterse onun yalnızca bir parçası olsun bir gerçeğin nasıl oluştuğunu veya meydana geldiğini anlatır, mitler daima bir yaratılışın öyküsünü ortaya koyar" sözleriyle, ifade bakımından son derece yakındır.

Andre Jolles[2] ise bilmece ile miti birbirinin tam karşıtı olarak görür. Ona göre mit zihinde beliren soruların cevabı, bilmece ise karşılık isteyen bir sorudur (Başgöz-Tietze 1999:7).

Maranda (1971:51) bilmece analiziyle ilgili makalesinde[1] Malaita adalarındaki çalışmasından bahsetmektedir. Bu adadaki kabilelerin arasında asıl hikayelerin

---

1 Mitoloji okulunun geliştirdiği teoriler için bkz Çobanoğlu 1999:83-88.
2 Jolles, Andre. Gunfache Formen: Legendes, Sage, mythe, rätsel. Tubingen, 1965.

yanısıra Malaita adasının genel mit yapılarından ve kahramanlarından yararlanılmak suretiyle kendi dünyalarının eski tarihî hikayelerinin yaratıldığından, birbirinin dillerini anlamayan bu kabilelerde benzer hikayelerin anlatıldığından, bu durumun bilmeceler için de geçerli olduğundan bahseder. Bundan sonra sözü mit-bilmece ilişkisine getiren Maranda (1971:52) şunları söylemektedir.

> "Bilmecelerin asıl işlevi kurulu düzenin belirli alanlarını sorgulamak olmasına karşın, mitlerin işlevi kurulu düzeni zorlamak gibi görünmektedir. Mitlerin toprak hakkının geçerliliğini, sosyal ve kültürel kuralların otoritesini veya yerli kavram gruplarının uygunluğunu ispatladığı noktada, bilmeceler, entelektüel memnuniyetin göründüğü kadar sağlam olmadığını göstermek için, kavramsal sınırlarla oynayarak ve kimi zaman onları aşarak bir sonucu varmaya çalışmaktadır."

Maranda bu sözlerinden sonra, Malaitadaki sunum bağlamında mitlerin şarkı formlarının sadece din ile ilgili fırsatlarla sınırlı olduğunu, erkek uzmanların (sanatçıların) bir rahibin anma töreninde, kadın uzmanların (sanatçıların) ise önemli kişilerin ölümünün ardından yapılan törenlerde epik şiirler söylediğinden bahsetmekte ve bilmecelerin ise herkese açık olarak düşünülen bir tür olduğunu vurgulamaktadır. Mistik gösterimlerin duygusal ve sosyal açıdan önemine ve sunum açısından ihtişamına rağmen, erkekler ve/veya kadınlar, hatta çocuklar bize istedikleri zaman bilmece sorma ve cevaplandırma etkinlikleri bakımından farklıdırlar. "Bilmece sorma" resmi bir toplanma olmaksızın çok sayıda seyirciyi anında bir araya getirebilmektedir (Maranda 1971:52).

Bilmeceler bugünkü halini almadan önce, insanların içtimaî hayatlarında gizlice konuşma, gizli dil, yani şartlı konuşma ihtiyacı duyulması noktasında meydana gelmiştir. Bu gizli dil, eski inanışlara, sihir, tabu ve mistik törenlere bağlı bir şekilde doğmuştur.

Bu konuda Victor Anikin[2] tarafından ileri sürülen teoriye göre bilmeceler sihir yasaklarına (tabu) bağlıdır (Başgöz-Tietze 1999:4). İlkel kabilelerin dünya görüşünün sınırlı oluşu, tabiat içinde cereyan eden her tür hadisenin onların gözünde kutsallaşıp, tanrısallaştırıldığı herkesçe malumdur. Bugün bile pek çok yeni kabile karanlık mağaralar, çölleşmiş ve bitki örtüsünden yoksun yüksek dağlar, tuhaf görünümlü çamur

---

1 Maranda, Elli Köngäs "Theory and Practice of riddle Analysis Journal of American Folklore, 84 (331), 1971:51-61.

2 Anikin, Victor. "On the origine of Riddles Assays" Russian Folklore and Mythology ed. Felix Oinas.

tepecikleri ya da insanın yüz hatlarını andıran taşlara tapındıkları bilinmektedir (Levy-Bruhl 2006:67). Animizm yani canlandırmacılık (Örnek 1973:19) ilkel zamanların dini olarak belirdiğinde, insanlar doğadaki her unsuru kutsal birer ruh olarak değerlendirmişlerdir. Türkler bu ruha "ıssı" (sahibi) demekteydiler. Eski Türklerin tabiatta inandıkları bu gizli kuvvetler "yer-su" tabiriyle ifade edilmekteydi (Kafesoğlu 1980:42). Türkler kutsallık atfettikleri bu kuvvetlerin örneğin ayın güneşin tutulmasının, fırtınanın mutlaka bir sahibi olduğuna, bu sahibin de insanlara çeşitli şekillerde (salgın hastalık, yangın, deprem) zarar verebileceğini düşünmekteydiler. Aslında son derece sıradan sayılması gereken bir deneyim ilkel insanın hayatında birtakım sebeplerle (örneğin şimşek çakarken birden yıldırım düşmesi gökyüzüyle ilgili başka çağrışımlara sebep olmaktadır) aniden mistik bir deneyime dönüşmektedir (Levy-Bruhl 2006:73-74). Ağacın, taşın, suyun, gökyüzünün bir gücü ve bir dili olduğu söylenen her şeyin tabiatın iyeleri/ıssıları tarafından duyulduğuna ve anlaşıldığına inanmaktaydılar.

Bugün Anadolu'da "yerin kulağı vardır" sözünde yaşayan bu animistik anlayış bilmecelere çeşitli tabiat hadiselerinin canlı bir şey gibi tasvir edilmesi şeklinde yansımıştır.

Ayağı yok kaçar

Kanadı yok uçar (Rüzgar)

Burdan vurdum baltanı

Ordan çıktı haltanı

Anam bir oğlan doğurdu

Yerin göğün sultanı (Ay ya da güneş)

İlk bakışta teşbih ruhunun ağır bastığı düşünülen bu bilmecelerde rüzgâr, ay ve güneşin canlı gibi tasavvur edildiğini görmek mümkündür.

Bu sebeple ilkel kabileler kendi kafalarında yaratıp tapındıkları bu tanrıların, gönlünü hoş tutmak için kurban sunma, isteklerini yerine getirme vb. ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda onlardan kaçmaya, onları aldatmaya da çalışmışlardır söylediklerinin yanlış anlaşılıp tanrıların kızacağı ihtimaline karşı örneğin (Soltanı 1984:78) zararlı

hayvanların isimlerini açıkça zikretmemiş, onların doğru isimlerinin yerine tanrıların anlamayacakları isimlerini söylemişlerdir. Örneğin kurda canlı, dik kulak, kızılgöz; ayıya-büyük ayak, tabanı geniş, muhar; vasağa kötü diş, sarı ayak, kiştık sokmak; porsuğa kısa kuyruk, pık pık; kirpiye-iğneli, çıganak tüy; tilkiye hileci, tavukçu, uzun kuyruk; gelinciğe akdöş, yumuşak tilkiye kızılca ayak; domuza yamçukulak, baş döven; ineğe çuh çuh, illeziy; koyuna allezin; ata tüşe; eşeğe uzun kulak demekteydiler (Soltanı 1984:78-79).

Doğa iyelerinin felaketlerinden sakınmak isteyen insanların geliştirdikleri gizli dil ile ilgili kalıntıları Rus etnografyacıları Sibirya'daki avcılar arasında da bulmuşlardır. Bu avcılar, kuzguna yukarıdaki, yılana ince zayıf olan, kediye sobanın arkasındaki, kiliseye sivri kuleli, köylü kadına beyaz başlı, kıza basit biri, ata uzun kuyruklu, ineğe böğürgen, koyuna ince bacaklı, domuza alçak duran, horoza çıplak bacaklı derlermiş (Başgöz-Tietze 1999:5). Bugün Anadolu'da benzer sebeplerle ve tabi İslamî inanışa bağlı olarak domuzun dağdaki, sözüm ona, adı batasıca, adı kötü vb. biçiminde isimlendirilmesi de gizli dilin bir göstergesidir (Şimşek 2003:225).

Tatarlar arasında (İsanbet 1970:12) bu meseleyle ilgili şu örnek anlatılır. Nineler sıçana tuzak kurunca çocukları şöyle tembihlerlerdi. Sakın "ismiyle" çağırma "kendisi" sezmesin, sezerse tuzağa düşmez. Bu sebeple de sıçana "komak" ya da "ozın koyrık" demişlerdir.

Karaçaylarda, isminin söylenmesinin sakıncalı olduğu düşünülen bir hayvanın adını evdekilerden biri söylediğinde, yaşlıların "sen hayırlı söz söylemesini bilmez misin" diye kızarak "ağzın kurusun, yazıklar olsun" şeklinde ilendikleri ve akabinde "düşünülen yerden Allah uzak etsin, adı ölü yemeğinden sonra anılsın, başı ateşte böyçe yansın" denildiği ve ateşe bir çöp atıldığı kaydedilmektedir (Soltanı 1984:80).

Hayvanların adlarına ilişkin oluşturan gizli dil numunelerinin pek çoğunun bugün yaşayan bilmecelerle korunduğunu görmek mümkündür. Türkiye Türkçesinde ve pek çok Türk boyunda yaygın olan koyun ile ilgili

Sabah gelir ellezi

Akşam gelir ellezi

Türlü türlü ipekten

Düğme yapar ellezi

şeklinde yaşayan bilmecedeki “ellezi” kelimesinin anlamını ilkel dönemlerdeki gizli dil bağlamı içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu durumda, eşek için söylenen “Tamda uzun kulak” ya da Tilki için söylenen “sivriburunlu, uzun kuyruklu, şeytan suretli” vb. bilmecelerinde de, hayvanların fiziksel özelliklerinin betimlendiğini düşünmek yanlış değil eksik olacaktır. Bu tür bilmecelerde de ilkel dönemlere ait gizli, sembolik dilin izlerini aramak gerekmektedir. Zaten bu tür basit mecazlarla alaka kurma ve benzetme hali daha çok ilkel dönemlere has bir durumdur (Standard Dictionary Folklore Mythology and Legend 1984:938). Karaçay Türkleri arasında yaşayan kurt ile ilgili, “sırtta gezen kızılgöz”, ayı ile ilgili “büyük elde büyük taban” bilmecelerinde de ilkel zamanların izlerini bulmak mümkündür (Soltanı 1984:79).

Korku uyandıran, korunulması gereken durum ya da varlıklara karşı, söz aracılığıyla korunma mekanizmaları oluşturmanın örneklerini bugün bile görmek mümkündür. Anadolu’nun pek çok yerinde, İslamî inanışa göre var olduğu kabul edilen “cin”lerin adı benzer sebeplerle söylenmekten kaçınılır. Onları kızdırmamak, musallat etmemek için ve bir tür saygı ifadesi olarak “cin” yerine “üç harfli/üç harfliler”, “iyi saatte olsunlar” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu örnek sembolik dilin yaşayan göstergesi olmak ve tabuların yalnızca animizmden kaynaklanmadığını göstermek bakımından önemlidir.

Düşünce gelişiminin çok eski düzeylerini yansıtan örneklerin bugünkü bilmece repertuarlarında saklanan numunelerinden biri de Başkurtlar arasında yaşayan şu bilmece metnidir.

Şart etti, şart etti

Karadağ’ın kapısı

Yalt etti yolt etti

Kara ormanın arkası

Geçip gitti görmedim

Ne olduğunu bilmedim

Bu örnekte gizlenip söylenen gizli “iyenin” yani Gök Tanrısının ruhunu teskin etmeye çalışma, ona hissettirmeden geçip gitme, eğer o sezse de görmemiş ve bilmemiş olarak kalmaya ve bununla “iye”nin zarar vermesini engellmeye çalışmayı görmek gerekmektedir (Süleymanov 2004:240).

Sembolik dil ifadelerinin bu örneğine de Dede Korkut metinlerinde rastlarız (Şimşek 2003:225). “Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı Boy’da yolda kurt ile karşılaşan Salur Kazan şunları söylemektedir.

….

Karakoç atları gördüğünde kişneşdiren

Kızıl deve gördüğünde bağrışdıran

Akca koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılayan

Arkasını vurup berk ağılın ardını söken

Karma ögeçin, semizin alıp tutan

Kanlı kuyruk yüzüp çap çap yutan

Avazı kalın köpeklere kavga salan

Çokmaklıca çobanları geceleyin koşturan

Ordumun haberin bilir misin degil mana

Kara başım kurban olsun kurdum sana (Ergin 1994:101-102).

Toplumların eski zamanlarına ait bu sembolik dil sosyal fonksiyonunu zamanla genişletmiş ve değiştirmiştir. Toplumlara önderlik eden insanlar zaman içinde kendi menfaatleri doğrultusunda bu dili kullanmaya başlamışlardır. Bazı önemli meseleleri halktan gizlemek, halktan gizli birtakım işler yapmak konusunda bu ifade aracından faydalanılmıştır. Ya da topluluklar arasındaki ilişkiler bu yolla belirlenmiş, şu ya da bu topluluğun, milletin savaş gücü askerleri hakkında bilgi edinilmiştir.

Tatarhan adlı bir Karaçay hikayesinde;

> “Kızılbekler Karaçay’dan malı, adamı alarak Shawat suyu boyundan geçerek Ay ışığında dinlenmek için durdular. Peşlerinden takip eden Tatarhan gece ortasında,

> kayanın üzerinden esir kadınlardan biriyle işaretleşti. Kadın Kızılbekler'in ordusunun kalabalıklığını saçını göstererek anlattı. Tatarhan da buna mukabil sakalını tutarak kendi gücünün üstünlüğünü anlatmaya çalıştı" (Soltanı 1984:80).

Gizli dil görevini gören bilmecelerin zamanla savaş dili (Süleymanov 2004:240) görevini üstlenmesini anlatan bir diğer hikaye de şöyledir:

> Karaçay valisi Kırımşawhal İslâm birkeresinde oğluyla birlikte bir iş için Karaçay ilinin sınırı dışına çıktığı vakit Kırım hanının askerlerinin eline düşer. Askerler bunu da oğlunu da götürüp hapse atar. Han bunların sabah erkenden öldürülmelerini emreder. Kırımşawhal bir plan kurar. Bunları öldürmeye götüren askerlere, eğer kendilerini sağ bırakırsa büyük mal vereceğini söyler. Askerler de ona, "Seni bırakmayız fakat getireceğin şeyleri oğluna söyle, oğluna on gün süre, mallar geldiğinde sizi göndeririz." dediler. Kırımşawhal onların karşısında oğluna: "Git ahırda kör balta var, onu al, ocağın yanında kara bilev taşına tut, onunla evin orta direğinin dibine vur, ordan çıkan yüz boynuzlu, ikiyüz de boynuzsuz besili hayvanı sür de buraya doğru getir" dedi.
>
> Genç, Karaçay'a geldiğinde yakınlarına, arkadaşlarına getirdiği bu haberi söyledi. Bütün Karaçay eline haber salındı. Kırımşawhal'ın evine fikirleşmek için toplanıldı. Birçok fikir ileri sürüldü fakat hiç birisi bu söylenenlerin ne manaya geldiğini tam olarak bilemedi. Yalnız Kırımşawhal'ın büyük gelini bu sözün manasını açıkladı. Kırımşawhal "andızda duppuk balta" diyerek oğlunu, "otcağanda kara bilew" diye gelinine; "üynü ara baganası" diyerek de kendisini anlattığını söyler. "Yüz boynuzlu koyun" diye kastettiğini yüz atlı asker, "ikiyüz boynuzsuz koyunun" ise ikiyüz piyade asker olduğunu söyler. Bunun manasını öğrenen oğlu, geliniyle yardımlaşıp, üçyüz adamdan oluşan bir askeri birlikle Kırım Hanı'nın hapishanesinden Kırımşawhal'ı sağ salim kurtarmak gerektiğini anlar.

Sembolik dilin başka bir hareket sahası daha vardır. Anadolu'da ve başka pek çok Türk boyunda yeni gelinlerin belirli kişilerin yanında konuşması ayıp sayılmaktaydı (Soltanı 1984:85). Özellikle de damat tarafından olan hiçbir erkeğin adını ve bu adla eş anlamlı olan hiçbir kelimeyi de söylemezdi. Doğu Türklerinde ve Kırgızlar, Kazaklar arasında hala canlı bir şekilde yaşayan (Samoyloviç 1987:359) bir geleneğe göre evdeki gelin kayınanası ve kayınbabası tarafından olan bütün akrabalarının yalnız adını değil, bu adlara benzeyen diğer kelimeleri de söyleyemezdi. Mesela kocasının akrabasından birinin adı Aydemir olursa gelin ay ve demir kelimesini söyleyemezdi. Dolayısıyla bazı gelinlere balta bıçak, koyun, kılınç, dağlan vs. gibi günlük hayatta söylenmesine ihtiyaç duyulan kelimeler yasaklanmış oluyordu. Bu durumda gelin ay yerine yanık, demir yerine pulat, balta yerine çabat, bıçak yerine ele keser, kılıç yerine kam gibi sözler kullanıyordu (Somoyloviç 1987:359). Çocukların adını söylemesi de gelenek tarafından engellenmişti. Böylece bilmece olarak nitelendirilebilecek bazı sözleri ortaya çıkmaktaydı (Şimşek 2003:226), Karaçay Türkleri arasında kayınlar arasında

konuşamayan gelinin misafirle gizli konuşmasını anlatan, Eki Örele / Bör çerece, Tört dıbırtıw, bir may (Koyunun iki budu, bir dili, dört ayağı, bir kuyruğu) sözleri aynı zamanda bir bilmecedir (Soltanı 1984:12).

Tengricilik inancında, içinde bir ruh barındıran bir cisme verilen ad "ongun"dur. Eski Türklerde tanrıların varoluş biçimiydi. Tanrı sadece "ongun"un aslı tözdür ve diğer inanç sistemlerindeki "totem" ile karşılaştırılabilir Eski Türk boylarının her birinin bir oyunu vardır. Genellikle kendi boylarını koruduğuna inandıkları kutsal bir hayvan türünün (ya da bazen büyük bir atanın ruhunun) ruhunun barındığına inanılan cisimlerdir.

Oğuz boylarının hepsinin bir "ongun"u vardır ve Faruk Sümer (1980) "ongun" olarak zikredilen avcı kuşların başta şahin, kartal, tavşancıl, sungur vb. olduğundan bahsetmektedir.[1] Kanaatimizce Oğuz boylarının sembolleri olan bu "ongun"lar aslında gizli bir dil vazifesi görmüşlerdir. Kanaatimizce bayrağında çizilmiş "ongun"a göre bir kişinin hangi boya mensup olduğu bilinmekte ve o kişinin tutumu, fikri hakkında bilgi sahibi olunabilmekteydi ya da kuşun ne? ongunun ne? diye sorulduğunda alınan cevap iki tarafın birbirlerine karşı tutumları konusunda belirleyici olabilmekteydi.

Azerbaycan'da en eskisi 16.yüzyıla ait olan yani İslamî döneme ait ve İslamî geleneğe göre inşa edilmiş mezar kalıntılarında "ongun" kazılı taşlara rastlanmıştır. Ölen kişinin mensubiyeti hakkında fikir vermesi ve gizli bir dil vazifesi görmesi bakımından "ongun"ların önemli olduğu kanaatindeyiz.[2]

Sembolik ifadelerin sözlü zihin yapısında son derece etkili olduğu bir gerçektir. Ancak kabul etmek gerekir ki eski sözlü zihin yapısı yazının icadıyla bir anda silinmemiştir. Örneğin yazı ve matbaanın icadından çok sonra sözlü kültürün etkisi sürmüş, yazıyı oluşturan harfler işaret olarak hemen benimsenmemiştir. Bu sebeple Avrupa'da okur-yazar simyacılar, ilaç şişelerini ve kutularını harflerle değil, çeşitli burç şekilleriyle işaretlemeye devam etmişlerdir (Göka 2006:218).

---

1 Oğuz boylarının Ongun kuşları hakkında geniş bilgi için bkz. Ögel 1993:355-370; Esin 2006:178-210).

2 Mitolojik kuşların bilmecelere yansıması ile ilgili bir çalışma için bkz. (Mollova 1993:264-271).

Araştırmacıların bilmeceleri kökenleri itibarıyle mitolojiye bağlamasının tek nedeni "sembolik formlardan ibaret "dil" (Cassirer 2005) ile bilmeceler arasında -haklı olarak- tespit edilmiş alaka değildir.

Diğer bir neden de eski devirlerde eski devirlerde insanların tabiat hadiseleriyle ilgili kurallara bağlı kalmalarıdır. Yeryüzünde gerçekleşen her şeyin tabiat güçleri tarafından idare edildiğine inanıldığı bir dönemde birtakım hastalıkların tedavisinin de bu tabiatüstü güçler ve ruhlar yardımıyla mümkün olacağı görüşü hakimdi.

Tatar dilinde yaşayan "yom" kelimesi doğaya tesir eden ve ondaki tanrıları hakimiyet altına alarak itaat ettirme ve "işe koşma" (yomış tışuv) sürecinde Şamanların yaptıkları büyü, sihir ve fal manasını karşılamıştır (İsanbet 1970:4).

"Yom"lar yapılırken kendilerine özgü kelimeler ve söylemlerle beraber icra edilmiştir. İlk zamanlarda insanların elinde teknik imkanlar bulunmadığından o devrin insanları tabiatı alet ve makine ile değil söz ile, kendisinde olan dilin büyü ve sihir gücü ile yeneceğine inanmıştır. İlk devir insanları için kendisi bir bilmece olan dünya, insanoğlunun sahip olduğu sihri dil yoluyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu sihri dil, birtakım özel sözlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır, ilk mitik anlatımlar da böylelikle doğmuştur. Şamanlar sözün tabiata tesir eden sihrî gücünü açmışlar ve "işe koşmuşlardır" ve (İsanbet 1970:5) baştaki gizli, sihri anlamlı yom-yomak kelimelerini de onlar düzenlemişlerdir. Şamanın tılsımlı sözleri de mitik masallarda "yomak" (bilmece) olmuştur.

Bazı bilmecelerde bu şamanistik dönemin sihirli, büyüsel ifadelerinin korunduğunu görmek mümkündür. kazan Tatarlarına ait şu yılan bilmecesinde İsanbet (1970:9), eski yılan büyüsü ile ilgili sihir sözlerinin izlerini bulmaktadır.

Taba taba tabalama	(Tava tava tavlama)
Taba arkılı yurgalama	(Tova ile koşturma)
Aygır kürsen keşneme	(Hayvan görürsen kişneme)
Keşe kürsen taşlama	(İnsan görürsen dişleme)

“Tava tava” sözlerini, Tatarların demirin sihir gücüne olan inançlarıyla açıklayan İsanbet, bu sözlerle yılanın sakinleştirilmeye çalışıldığını, bu büyüsel sözlerle yılanın hipnozlandığını söylemektedir.

Zenger-zenger, zenger çeçek	Mavi-mavi mavi çiçek
Kük kük kük çeçek	Gök-gök, gök çiçek
Kürer küzge matur çeçek	Gören göze güzel çiçek
Kütererge avır çeçek	Kaldırması zor çiçek (İsanbet 1970:11).

Cevabı ateş ve kömür olan bu Tatar bilmecesinde de ateş kültürünün izlerini görmek mümkündür. Ateşe duyulan saygı ve hürmet, çiçekle benzeştirilmesine neden olmaktadır.

Bilmecelerin mitolojik dönemlerin ürünleri olduğunu gösteren, bu dönemlere ait unsurlar ve inançlar barındıran bir Azeri bilmecesinde de “veba hastalığı”nın giderilmesi için tanrısal bir gücü olduğuna inanılan aya yalvarılmaktadır (Seyidov 1992:2).

Onedi ki gap gaya
Köyden endi sarı çaya
Savuşdursun belanı
Yalvardım gümüş aya

Anam atlandı
Halı katlandı
Kuyruk bulandı
Kum sepelendi

Cevabı yağmur olan bu Azeri bilmecesinde de mitik bir hikâyenin izlerini bulan Seyidov (1973:146), yağmur ile ilgili hikayeyi kısaca şöyle aktarmaktadır. Allah (bazı varyantlarda ise Allah’ın meleklerinden biri) dört atlı arabasını kullanarak deryadan su taşır yere yağmur yağdırırmış. Gökgürültüsü bu arabanın ve atlarının sesi, yıldırım

kamçının sesi, yağmur ise arabadan dökülen sudur. Bu anlatı, bilmecenin ilk mısrasını anlamlı hale getirmeye yetmektedir. “Halı” tahmin edeceğimiz gibi hemen hemen bütün Türk dünyası bilmecelerinde “kilim” ile dönüşümlü olarak gökyüzünü sembolize etmektedir. “Kuyruk bulandı” ifadesi için Seyidov (1973:147) şark astronomisinde Ağustosun ilk yarısında “kuyruklu yıldızın” çıkmasıyla beraber havaların nispeten soğuduğunu ve halk arasında buna “kuyruk bulandı” dendiğini söylemektedir. “Kum sepelendi” ifadesi yağmuru anlatmaktadır. Ancak yağmurun yağmasının başlıca sebebi “Anam atlandı” ifadesinde yer bulan mitik anlatıdır. Seyidov ayrıca aynı anlatının “Avesta”daki varyantından bahsetmektedir.

Bilmecelerin mitolojiyle alakasını kurmaya çalışan araştırıcılardan biri de Tietze’dir. Tietze (1964:91-110) Dağda deliman / Suda Süleyman ilk iki mısrayla başlayan ve genellikle dört mısralı olan bilmecenin İslamî döneme ait olduğu tespitini yapar.[1] Daha sonra aynı bilmecenin Müslüman olmayan Hakas, Yakut, Tuva, Altay boyları arasındaki varyantlarını gören Tietze, bilmecenin mitolojiyle alakasını kurar. Tietze’ye göre Müslüman Türkler arasında ilk mitolojik manasını kaybeden bu bilmecenin ilk iki mısraında ifade edilenin, dağın efendisi ve suyun efendisi anlamına geldiğini söylemektedir (Tietze 1981:89). Eski Türk inanç sisteminde su ve dağ kutsal sayılmış, inanç sisteminin merkezinde bulunan Gök Tanrı’nın etrafındaki yardımcı ve koruyucu yerlerden ikisi olduğu kabul edilmiştir (Kalafat 1998:43). Tietze bu bilmecedeki en sağlam dize olarak gördüğü “suda Süleyman” ifadesindeki, “Süleyman” ismiyle ilgili olarak, bu ismin İslamî döneminde eski devirlerden gelen benzer bir ismin yerini tutmuş olabileceği konusunda fikir beyan etmektedir. Bu meseleyi tartışırken Tietze’nin verdiği bir şaman duası şöyledir:

Su başında Süleyman

Su ayağı er korkut

Bu duada geçen Süleyman adının da Yakut, Solbon ve Moğolların Solban adını verdikleri bir kötülükler ruhunun adı olabileceğini söylemektedir (Tietze 1981:87).

---

[1] Tietze, Andreas. “Analysis of a Turkish Multiple Riddle” Rocznik Orientelastyezny, Cilt 27, 1964:91-110.

Tietze'nin bu iddiasından ve "veba hastalığı"nı savıştırmak için gümüş aya yalvaran Azerî bilmecesinden hareketle, bilmecelerin hiç değilse bir kısmının tekerlemeler gibi şaman dualarının kalıntıları olabileceğini söylemek çok zor olmaz.[1]

Türk Dünyasında son derece yaygın olan bu bilmece türünün pek çok varyantını tespit etmek mümkündür. çalışmamızın dördüncü bölümünün esasını teşkil eden Türk Dünyasında söylenen paralel bilmece metinleri arasına – bu konu başlığı altında tartışacağımız için – almadığımız bu bilmece örneğinin bizim tespit edebildiğimiz varyantlarını vermenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Son derece yaygın olan bu bilmece varyantlarıyla beraber alt tipleri bakımından da değerlendirilmiştir.

TAVŞAN, BALIK, HELVA (SÜT), SABUN

ttü: Dağda daliman
Suda Süleyman
Tuzsuz pişen aş
Köpük kusan taş / Başgöz:1056

krgz: Suda Süleymandı kördüm
Tooda tulaymandı kördüm / İbrahimov-Akmataliev:394
(Sülük-Ayı)
***
Kırda kılayma
Otto oloymo
Suda sulayma / İbrahimov-Akmataliev:395
(Kurt, Kıpçuur (?), Balık)
***
Toodon talaçak kördüm
Sudan Sulayman kördüm
Köşüp catkan taştı kördüm
Tuzsuz içken aştı kördüm / İbrahimov-Akmataliev:434
(Karakuş, Balık, Değirmentaşı, Çay)

[1] Tekerlemelerin kökenlerinin şaman duaları olduğu görüşü Şükrü Elçin, Pertev Naili Boratav gibi araştırmacılar tarafından paylaşılmaktadır. Son olarak bu konuyla ilgili Ali Duymaz teferruatlı bir çalışma yapmıştır. bkz. Duymaz Ali. "İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler" Ankara, 2002.

***

Suda Sulayman semiz

Otto Alıyman semiz / İbrahimov-Akmataliev:655

(Balık, Pide)

***

Suda Sulayrman

Tooda tolaymon

Çöldö çölöymön

Kıştakta kılayman / İbrahimov-Akmataliev:656

(Balık, Börü, Çakal, Kedi)

***

Otto-Oloymon

Suda-sulayman

Kırda-kılayman / İbrahimov-Akmataliev:1464

(Kor, Balık, Ay)

***

Ottogu oloyman

Suudagı sulayman

Kazandagı kalayman / İbrahimov-Akmataliev:1648

(Demirci Kerpeteni, Balık, Kevgir)

özbk: Toğda talaymannı kördim

Suvda sulaymannı kördim

Yumalab yatgan taşnı kördim

Tuzsız pişgan aşnı kördim / Gulam:1571

(Kurt, Balık, Kaplumbağa, Sumalak)

***

Suvda Sulaymannı kördim

Toğda talaymannı kördim

Kovşab yatgan taşın kördim

Tuzsız pişgan oşnı kördim / Gulam:1572

(Balık, Kurt, Değirmentaşı, Sumalak)

***

Suvda sulaymannı kördim

Köçada gadaymannı kördim

Kaynab turgan aşnı kördim

Dumaleb turgan toşnı kördim / Gulam:1573

(Balık, Tavuk, Sumalak, İçindeki Taşı)

***

Dağda kekkaygan

Çölda çöçayman

Suvda sulayman / Gulam:1574

(Ayı, Kurt, Balık)

***

Toğda talayman

Suvda sulayman

Toñ otarda cılaymon / Gulam:1575

(Kurt, Balık, Horoz)

***

Toğda turar

Bağda bular

Suvda suzar

Kulda kular / Gulam:1576

(keklik, Bülbül, Balık, Bodrok (?))

***

Bağda talaymannı kördim

Suvda Sulaymannı kördim

Yolda hoca kalnı kördim

Kışlokda gadoynı kördim

Tuzsız pişgan oşnı kördim

Kaynab bitgan taşnı kördim / Gulam:1577

(Keklik, Balık, Yılan, Kedi, Sumalak, Ceviz)

kazk: Kırdan kırayman kördim

Suvdan Süleyman kördim

Kayırılıp turgan taz kördim

Tuzsız pişken aş kördim / Amanjolov

(Değirmen, Balık, Kavun)

trkm: Dağda dalayman gördüm

Suvda Süleyman gördüm

Gavşap duran daş gördüm

Duzsuz bisen aş gördüm / Bada (A.Baymıradov):838

(Geyik, Balık, Değirmen, Semeni)

***

Dagda dalayman gördüm

Gumda gulayman gördüm

Suvda Süleyman gördüm

Öyde heleyman gördüm

Gavşap duran daş gördüm

Duzsuz bişen aş gördüm

Harabada gukçı gördüm

Çölde tezekçi gördüm / Bada (A.Baymıradov):839

(Geyik, Tavşan, Balık, Elek, Değirmen, Semeni, Baykuş, Bok Böceği)

uygr: Bağda bolaymen

Suda Sulaymen

Kölde kulaymen / UHAEK

(Bülbül, Balık, Sedef)

trnçi: Bağda Büleyman

Suvda Süleyman

Külde Küleyman / Sertkaya:46

(Bülbül, Balık, Tava ekmeği)

gagz: Dalda dülüman suda sülüman / Güngör-Argunşah:79

***

Dağdan gelir daliman

Suda suliman

Yibiklice kuş

Köpüklice taş / Radloff:1904

(Ayı, Balık, Horoz, Sabun)

kary: Dagda taymanın gördim

Suyde Soliman gördim

Et sakallı er gördim

Köbuk kuskan daş gördim

Kuyagda pişgen aş gördim / Altınkaynak

(Ayı, Balık, Horoz, Sabun, Kuru Et)

kırm: Dağda dalı yaman kördüm

Suda süliman kördim

Et sakallı gördüm

Kuyaşka pişken aş kördim

Köbük kuskan taş kördim / Radloff 1896:156.

(Ayı, Balık, Horoz, ayak, Sabun).

***

Dağda daliman kördim

Suvda Süleyman kördim

Kürge pişken aş kördim

Köpük kuskan taş kördim / Asanov

(Kaşkır, Balık, Kavun-Karpuz, Sabun)

tatr: Suda Söleyman / İsanbet:886

(Sülük)

***

Bazda-batırmın

Türde-türemen

İsek töbende-aptıraganmın

Suda-Söleymanmın / Mahmutov:1069

(Arı Kovanı, Döşek, Süpürge, Sülük)

***

Tayda talayman kördim

Suda Söleyman kördim

İt sakallı ip kördim

İt sakallı ip kördim

Kayaşka peşken eş kördim

Kübek koksan taş kördim / Mahmutov:1414

(Ayı, Balık, Horoz, Patlıcan, Sabun)

***

İlde-ileyman

Kırda-kıramın

Suda-sulıymın / Mahmutov:2840

(Elek, Orak, Balık)

osml: Elde elekman

Suda Süleyman

Kavakta gollar

Sögütte söyler / Kunos:75

(Elek, Balık, Yılan, Bülbül)

***

Dağda dalaman

Suda Süleyman

Evde Osman

Kapıda aslan / Kunos:250

kklp: Kırda kayrayman kördim

Suyda sulayman kördim

Kaynap pisken tas kördim

Duzsız pisken as kördim / Maksetov:104

stvr.trkm: Dagda dalaymanı gördüm

Suwda Süleymanı gördüm

Duzsuz bişen aşı gördüm

Gawsap duran daşı gördüm / Kürenov 1995

(Karınca, Gemi, Süt, Değirmen)

kazr: Dagda dileyman

Suda Suleyman

Agır düşmüş daş

Duzsuz bişmiş aş / Huluflu:263

(Ayı, Balık, Ölü, Helva)

***

Suda Süleymanı gördüm

Dağda Düleymanı gördüm

Yatar küser daş gördüm

Duzsuz bişmiş aş gördüm / Ahundov

***

Dağda Tappıltı

Çayda şappıltı

Obada ferman

Kendde Süleyman / Ebdülhelimov

***

Suda Süleyman gördüm

Dağda Düleyman gördüm

Yatar göyser daş gördüm

Duzsuz pişmiş aş gördüm / Tietze 1981 (Zeynallı)

blgr: Elde eleyman

Suda Süleyman

Nedir o? / Yançev:216

(Balık)

***

Dağda dalayman

Suda Süleyman

Tarak başlı kuş

Tuzsuz pişen aş / Yançev:308

(Sarık, Balık, Horoz, Hoşaf)

dlrm: Dâda daleyman gördüm

Suda Süleyman gördüm

Tuzsuz pişen aş.

Köpüg kusan taş gördüm / Kederli

dbrc: Dalda deliman kördim

Suwda Suliman kördim

Köbik kuskan kördim

Künge şiken aş kördim / Önal:184.1

(Ayı, Balık, Sabun, Kavun=

***

Tavda taliman

Suda suliman

Künge Pişgen aş kördüm

Suda taş kördüm / Önal:184.1

(Kurt, Balık, Kavun-Karpuz, Sabun)

balk: Dagda dalaman

Suda suliman

Aşçeri yeşil

Çendisi Alaman / Hafız 1985

(Kızılcık)

***

Yerde ölüm

Suda sülüm / Hasan:548

(Balık)

***

Dağda taliman / Hasan:540

(ayı)

kerk: Dağda dil yaman

Suda Süleyman

Obada Osman

Tuzsuz pişer / Kerkük:16-17-18-20

(Yılan, Balık, Horoz, Süt)

gazr: Dağda tapıldar

Suda sapıldar

Obada ferman

Kentte Süleyman / Dehkani:16

(Külüng, Balık, İt, Horoz)

Pek çok bilim adamına bilmecelerin mitik bir karakter taşıdığı fikrini veren diğer bir örnek metin Yunan mitolojisindeki Sphinks (Sfenks) hikâyesine bağlı olarak söylenen bilmecedir. Thalhammer (1983:112) Sfenks bilmecesinin ortak bir diller ötesi bilmece geleneğinin ifadesi olmak bakımından önemini vurgularken, bu bilmecenin Türkçe ve ortak Türkçe bilmece geleneği olup olmadığı hususunda ölçü olarak alınamayacağını

söylemektedir.[1] Thalhammer (1983:113) bu bilmecenin tüm dünyada ortak bir metin olarak yaygınlığını, düşüncelerin uluslar arası bir dil olduğu ve Türk bilmecelerinin düşüncelerinin de çevredeki milletlerin bilmecelerinde olduğu gibi aynı çerçevede yer aldığı sözleriyle açıklamaktadır.

Sfenks hikâyesi Yunan mitolojisinde şu şekilde geçmektedir.

> "Tifon ile yılan Ehuda'nın kızı Sfenks, Theba yakınlarında bir dağda veya bir Pazar meydanında bir sütun üzerinde oturur. Sorduğu bilmeceyi bilmeyeni öldürür. Bilmecesi şudur: Yeryüzünde iki ayaklı, üç ayaklı, dört ayaklı bir canlı vardır. Bu bir tek canlı olmasına rağmen şekil değiştirmektedir. En çok ayağa sahip olup hareket ettiği zaman hızı en az olmaktadır. Ödipus bunun "insan" olduğunu bildiğinde Sfenks kayalardan aşağı yuvarlanır."[2]

Seyidov, bu anlatının diğer bir versiyonunu şu şekilde aktarmaktadır.

> "Güya yüksek bir dağın zirvesinde efsanevi bir kuş varmış. O bir bilmece sorar onu bilmeyeni öldürürmüş. Bilmece şöyledir: O nedir ki sabah dört, öğleyin iki, akşam üç ayaklı olur. Çocukluğunda ellerini yere dayayarak emeklediği için dört, gençliğinde iki, ihtiyarladığında ise eline baston aldığı için üç ayaklı olur." (Seyidov 1971:4)

İnsanların konuşurken kelimenin seslerine bakarak, tabiattaki nesnenin şeklini anlamından, anlamını şeklinden ayırmada, bir nesneyi diğerine benzetmede serbest oluşu, dilin bu sihirli, hikmetli sihri gücü ile iş yapma ustalığı, bize eski tılsımcı şaman geleneklerinden kalmıştır.

Aslında bu süreç insanın tabiatı değiştirme, kendisi için tabiatı özgürce kullanmaya çalışma ve üretime yönelme süreci olduğundan dilin bu animistik basamağını gayet güçlü, fikrî, ruhî, medeni bir gelişme, bir inkılâp basamağı olarak görmek gerekmektedir (İsanbet 1970:7).

Burada önemli olan iptidaî devir insanlarının kendilerinin yarattığı dil yardımıyla nasıl iş yaptıkları, başta büyü, oyun gibi hünerlerini dil ile birleştirerek tabiatı, dinî şarkı, masal, bilmece gibi sözlü yaratıcılar ile nasıl kontrol ettikleri; ve bu şekilde folklor türlerini

---

1 Thalhammer, Ingeborg. "Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?" (Çev: Nevzat Gözaydın), 1983:105-122.

2 a.g.m. Çev.Notu: s.112.

faaliyete geçirdikleridir. O halde ilk direnenler de dilin bir yandan büyü ve Şamanlık kültleriyle, diğer yandan şarkı ve danslarla irtibat halinde olduğunu söylemek mümkündür. Huizinga (Başgöz-Tietze 1999:6), kültürün ve dilin oyundan doğduğunu, dolayısıyla bilmecelerin de, ilkel insanın evrenin düzeninin devamlılığı açısından sihirli bir güç bulduğu oyundan kaynaklandığını söylemektedir. İlkel insana göre sihirli bilgi (bilgi yarışması) ile gerçekleşen törenler evrenin devamlılığını teyid etmektedir. Bilmecelerin ilk örneklerini Brahmanların kutsal kitabı Rig Veda'daki dinsel ilahilerde bulmamızın nedeni de budur.

Bilmecelerimizin bazılarında, insanoğlunun sosyal ve kültürel bir varlık çizgisine ulaşmasının öyküsü; bilinen en eski geleneksel toplumsal haritaları olan ve insana hayata ve tabiata dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş kültürel kodlar olan mitlerin/mitolojinin (Çobanoğlu 2001:7), esatir unsurlarının izlerini, animistik ve totemistik döneme ait unsurları bulmak mümkündür. Ancak bu, bilmecelerin hepsinin mitoloji ile alakalı olduğu anlamına gelmemelidir. Aksine bilmecelerin birçoğunda insanın günlük hayat tarzı, onu ihata eden tabiat hadiseleri aynı zamanda maddi vasıtalar daha çok göze çarpmaktadır.

İnsanların ilkçağlarda çeşitli determinist nedenlerle hayvanların, bitkilerin ve muhtelif eşyanın dallarının yılın belli zamanlarında ve muayyen şartlarda doğrudan doğruya zikretmesinin yasaklanması sonucu gizli bir ifade tarzından yararlanması ve bazı dinî, mistik merasimlerle alakadar olarak bilmecelerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Bu determinist nedenlerin bilmecelerin nazım biçimini ne şekilde etkilemiş olabileceği konusunda, Sakaoğlu (1992:4)'nun "bilmeceler başlangıçta bir sohbet havasında söylenip, anlatılmış, sonra mitolojik bir edayla ifade edilmeye başlanmıştır" şeklindeki ifadesinden başka bir ifadeye rastlamadık. Bilindiği gibi Türk nazmının ne zaman oluştuğuna dair net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak 11.yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından tespit edilen, oluşumları itibarıyle çok daha eski çağlara uzanan atasözlerinin bir kısmının cümle sonunun uyaklı ve aynı zamanda ölçülü olması nazmın oluşumuyla ilgili fikir vermektedir. (Tekin 1986:6).

Türk bilmecelerinin ilk örnekleri Kuman bilmecelerinin biçime dair özellikleri ise genel hakkında hüküm verme konusunda bize yol gösterebilir. Bizce bilmeceler serbest bir

zihnin ve muhayyilenin mahsulü oldukları için kalıplaşmanın zayıf olduğu bir türdür. Bu özellikleri sebebiyle en eski izleri taşıyabildikleri gibi en yeni unsurları da bilmecelerde kendisine yer bulmaktadırlar. Bu değişkenlik bilmecelerde belli bir şeklin hâkim olmasına engel olmaktadır. Bizce bu sebeplerden ötürü bilmecelerin ilk örnekleri hem manzum hem de mensur yapılarda vücut bulmuştur.

Sonuç olarak bilmecelerin mitolojiyle olan bağlarını üç noktada toplayabiliriz. Sembolik/gizli dil ifadelerinin bilmece halini alması, mitik hikayelerin bilmecelere konu olması, mitolojik döneme hâkim animist ve totemist anlayışın bilmece metinlerine yansıması. Mit-bilmece ilişkisi bakımından söylenecek olan bir şey de şudur. Sözlü edebiyat türlerinin hepsi gibi bilmeceler de günlük hayattan ve inanışlardan bağımsız değildir. Birçok araştırıcının kabul ettiği gibi bilmecelerin kökeni mitolojiye bağladır. Ancak resmiyeti ve ihtişamı gerektiren mitin ve -eş zamanlı, ayrıca eğlenceli olan- bilmecenin sunum bağlamında birbirine fazlaca ters düştüğü ortadadır. İçerikleri bakımından da mitler ihtişamlı ve resmi, bilmeceler doğal ve eğlencilidir.

2. İLK BİLMECELER VE BİLMECELERİN İŞLEVLERİ

Bütün dünya halklarının edebiyatında ve folklorunda önemli bir yere sahip olan bilmecelerin kaynağının doğu olduğu bu konuda araştırma yapanların ittifakla birleştikleri bir konudur (Alperen 1996:117).

Tarihi kaynaklara göre ilk yazılı bilmece örnekleri Brahmanizmin temelini teşkil eden Vedaların dört kitabından biri olan “Rig Veda”da geçen Sanskrit bilmecelerdir (Başgöz-Tietze 1999:6; Alperen 1996:117)

Bilmecelerin en meşhurlarından birisi İncil’de Samson’un Filistinli arkadaşlarına sorduğu bilmecedir. Samson’un şahsî bir tecrübesine dayanarak sorduğu ve arkadaşlarının bilemediği bilmece “Yiyiciden et geldi kuvvetliden tatlılık”dır. Daha sonra arkadaşlarının Samson’a sordukları “Baldan tatlı ve aslandan kuvvetli olan şey nedir” şeklinde sordukları cevabı olan Samson’un karısına duyduğu aşk olan bilmeceyle Samson ve arkadaşlarının konuşmaları devam eder (Aydın 1970:19)

Samson'dan yaklaşık yüzyıl kadar sonra M.Ö.10.yüzyılda, bilmecelerin ilk yazılı örneklerinden birine eski Ahit'te rastlanır. Eski Ahit'in Krallar kitabında Arap olan Saba Melikesi Belkıs ile Yahudi olan Süleyman Peygamber arasında geçen bilmece yarışması anlatılmaktadır. Bu yarışmada Saba Melikesi, Süleyman Peygamberin bilgisini ve zekâsını ölçmek için çok zor bilmeceler sormuş ve aldığı cevaplar karşısında son derece etkilenmiştir (Alperen 1996:117).

Tarihi kaynaklar M.S.1.yüzyılda Süleyman ile Tir kralı Hiram arasındaki bilmece müsabakasını kaydetmiştir (Aydın 1970:15).

Taylor İncil'de hakiki bilmece olmadığını ama Yahudi geleneklerine birtakım bilmecelerin iyice yerleştiğini söylemektedir. Eski Roma'da Symphosius Orta Çağlarda günlük hayatta alınan konuların derlendiği yüz bilmeceyi içinde toplayan Latince bir kitap yazmıştır (Halim 1970:16; Alperen 1996:117). Tarihi bilmeceler içinde Yunan mitolojisindeki Sfenks'in Kral Ödipus'a sorduğu bilmece ünlüdür. Bunun yanı sıra eski Yunan'daki bilmece örnekleri Homeros, Hesiod, Pindar, Heraklit, Eflatun ve Heredot gibi düşünürlerde ve yazarlarda görülür (Alperen 1996:117).

Bilmecelerin bugün olduğu gibi yalnızca bir eğlence aracı olarak doğmadığını ileri süren görüşler, bilmecenin tarihini çok eski çağlara kadar götürürler ve onun başlangıçta daha ciddi görevleri, toplumun yaşamında özel bir önemi olduğunu kabul etmektedirler. Bilmece sormanın ve cevaplamanın ciddi işlevlerini yitirdiği dönemlerde bilmeceyi çözemeyenin sorana bir şehir bağışlaması; bazı bilmecelerin sonundaki "ya bunu bileceksin ya bu gece öleceksin" şeklinde formülize edilmiş olan ifadelerin yer alması, masallarda padişahın sorduğu soruyu bilemeyenlerin bedelini canıyla ödemesi vb. birtakım kanıtlar bilmecelerin oluşum dönemlerindeki ciddi görevlerine göndermeler yapmaktadır bir bakıma.

Masallarda bilmecelerin devletleri ilgilendiren işlerde oynadığı rolün niteliği anlaşılmaktadır. Seyidov (1971:10) bilmecelerin iki milletin savaşıp savaşmayacağı konusundaki belirleyiciliğinden bahseder. Birinin diğerine savaşlardan önce bilmeceler yolladığını şayet bilemezse savaş ilan ettiğini kaydeder.

Sokolov Rus salnamelerindeki örneklerden yola çıkarak bilmeceden bazı gizli diplomatik dil şekilleri gibi istifade edildiğinden bahsetmektedir (Seyidov 1971:10). "Padişah ve Vezir" adlı masalda bu türün bir örneği şöyle yer bulmaktadır:

> Günlerin birinde bir padişah vezirini başka bir padişaha göndererek, ya sorulacak bilmecelerin cevabını vermesini, ya tahttan tacdan elini çekmesini istiyor. Vezir suallerini yere çizip, cevap istiyor, hiç kimse cevap veremiyor. Sonunda akıllı, dünya görmüş bir ihtiyaç bulunuyor. O gelip vezirden suallerini tekrar etmesini istiyor. Vezir elindeki asa ile yere bir daire çiziyor. İhtiyar daireyi elindeki ağaç parçasıyla tam ortasından ikiye bölüyor. O zaman vezir cebinden bir avuç darı çıkarıp, dairenin ortasına serpiyor. İhtiyaç da hemen bir horoz getirip, dairenin içerisine bırakıyor. Horoz az zamanda darıları yiyip bitiriyor. Hiddetlenen vezir ortaya soğan atıyor. İhtiyaç keyfini bozmadan, bir yumrukta soğanı eziyor. Vezir bilmeceye verilen cevaptan tatmin olarak, gidiyor. Daha sonra ihtiyar bu bilmecenin cevabını izah ederek, şöyle diyor: Vezir yere daire çizmekle demek istedi ki, yer küresine biz sahip olmak istiyoruz. Ben daireyi ikiye bölüp, onun yarısı da bizimdir, dedim. Vezir buna razı olmayıp, yere bir avuç darı serperek, teklifimez razı olmazsanız, sayısız askerlerle size hücum ederiz, dedi. Ben horozu yere atmakla, biz de öyle pehlivanlar vardır ki, onları bırakırsak sizin bütün askerlerinizi bu darı gibi bitiririrler, demek istedim. Vezir buna hiddetlenerek ortaya bir soğan attı. Ve o zaman ortaya acılık, düşmanlık düşer, demek istedi, ben de soğanı ezmekle, acılık düşse de bizi hiç ilgilendirmez, dedim.

Bilmecelerin ilk zamanlarda, genç kızlar ve erkeklere anlaşılması zor bilmeceler sormak, sorulan bu sorularla karşı tarafından zekâsını bilgisini ve becerisini yoklayarak, beğenisini kazanmak ve bu yolla cevap veren erkeğin o kızla evlenme hakkını elde etmesi bu türün işlevsel özelliklerinden biridir. Birçok halkın masallarında bilmecelerin kız ile erkeğin evlenmesinde belirleyici olduğuyla ilgili zamanın izleri masal motifi olarak kendini göstermektedir (Soltanı, 1984:8).

Bilmecelerin işlevlerinden bazılarını spesifik olarak örneklendiren Başgöz, Antikite'de kahinlerin bilmeceler aracılığıyla birbirleriyle konuştuklarını, Estonya'da ölüm cezasına çarptırılanların zor bir bilmeceyi bilirlerse hayatlarının kurtulduğunu, borcu olan birinin zor bir bilmeceyi bilirse borçlarından kurtulduğunu, bazı milletlerde bilmeceyi bilemeyen birinin gelinin yanına oturmak hakkını elde edemediğini kaydetmektedir (Başgöz 1986:248).

Sokolov bilmecelerin dinsel törenler dağarcığında yer aldığını, ilk çağlarda büyüsel özellikler taşıyan bilmecelerin dinsel bir gizi öğretmek veya bir miti aktarmak yolunda kullanılarak dine katkıda bulunduğunu, bazı halklarda bilgeliği sınama niteliği olan bilmecelerin "tanrısal yargı" neteliği taşıdığını ve bunun Rusların ve başka halkların

düğün törenlerinde dağınık biçimde korunduğundan, yakın bir geçmişte Noel bayramlarında da bilmecelerin benzer bir fonksiyon yüklendiğinden bahsetmektedir (Sokolov 1975:13-15).

Bilmecelerin bu fonksiyonel olma niteliği, onların takvimsel olma niteliği konusunda da belirleyici olmuştur. Örneğin Sir James Frazer (1992:338-339) Batı Hint adalarında Celebes'de herkesin pirinç omuşurken (Akdeniz 1972:17) birbirine bilmece sorduğunu, bilmecenin cevabı bilinmediği zaman "pirincimiz yetişsin, şişman kulaklar hem aşağılık hem de yüksek arazide" diye bağırdıklarını fakat hasat ve öbür ekim zamanı bilmece sormanın yasaklandığını kaydetmektedir.

Frazer, Celebes'lerin Bolong Mongodosu'nda bilmecelerin köyde bir ölü olmadığı zaman yasaklandığını, Aru Archipelatoga'da cenaze törenine gidenlerin ölü kefenlenmeden bir nevi bilmece telepatisi oynadıklarından, Britanny'da cenaze gömüldükten sonra yaşlı adamların kalıp birbirlerine bilmece sorduklarından bahsetmektedir (Akdeniz 1972:17-18). Bilmecelerin yağmur duası, tahıl büyütme, evlenmeler, cenazeler gibi özel ve ve kritik zamanlarda sorulup çözümlenmesi, bunun nedeninin de bir buhran zamanında, önemsiz bir şeyin sonucuna karar verileceği zaman bilmeceyi doğru çözmek bir çeşit büyüyle, büyük problemi çözmeye yardım edebilir şeklinde açıklanabilir. İlkel geleneğe göre bazı mevsimsel ve belli özel hallerde bilmece çözmek ve o anki buhranı çözmek için uygun kuvvetlere tesir etmiş olunur ve onlar harekete geçirilir (Akdeniz 1972:19). Zamansız bilmece söylenmesi bazı doğaüstü ruhları kızdırabilirdi.

Thomas Burns (1976:139-165) bilmecelerin sorulma durumları ve fonksiyonları ile ilgili altı madde sıralamaktadır. Bunlardan ilki bir yere kabul edilme törenlerinde ortaya atılan bilmecelerdir. Başgöz (Başgöz Tietze 1999:7-8) bizim kültürümüzde de Alevilerin cem törenlerinde ve fütüvvet törenlerine katılacak olanların bilgisini ölçmek için, sorular sormanın yaygın bir gelenek olduğunu ifade etmektedir. Burns bu bilmeceleri gerçek bilmece yapısı olmaktan çok anlaşılması güç sorular olarak nitelemektedir. Ölüm törenlerinde sorulan bilmecelerin ise daha fazla gerçek bilmece formatına uyduğundan bahsetmektedir. Diğeri kur yapma törenlerinde çiftlerin birbirlerine sordukları bilmecelerdir. Üçüncü bir durum öğrenci ve öğretmeni arasındaki bilmece vakalarıdır. Spesifik olarak eğitim sırasında bilmece soran ve çözenlerin rolleri

değişmez şartı vardır. Burada öğretmen hep bilmece soran, öğrenci de hep bilmece çözendir. Dördüncü durumu Burns, birisi ile tanışma durumu olarak ifade eder ve sadece iki bilim adamının[1] bilmecelerin selamlaşma işareti olarak kullanıldığından bahsettiğini söyler. Burns beşinci durum olarak hikâye şarkılar gibi ifade çeşitlerinin içinde gömülü olan bilmeceleri görür. Bilmecelere rastlanan altıncı durum en çok bilinen, en karmaşık olanıdır ve bilmece literatürünün büyük bir kısmını oluşturan beş zaman bilmeceliridir. Burada bilmecenin görünen işlevi olarak eğlenceyi gören Burns, selamlaşma bilmecelerine çok az rastlandığını, eğitimde bilmece sorma işlevinin azalmakta olduğunu söyler.

Türkiye'de bilmeceler üzerine yapılan çalışmaların büyük şehirlerde yapılan gözlemlere dayalı olanlarında ortak olan, bilmecelerin bir oyun ve vakit geçirme amacı olarak tasavvur edilmesidir.[2] Kowalsky'nin (1944:615) "Zamanımızda bilmeceler, daha ziyade Türk halk edebiyatının çocuklara has olan şubesini teşkil ederler" şeklindeki ifadesi onun bu görüşe bir yere kadar katıldığını göstermektedir. Boratav (1953:395) ise bilmeceleri eski çağlarda iptidai toplulukların fikir münasebetlerinde karşılayan söz hünerleri veya kalıpları zekâ savaşında boy ölçüşenlerin silahları olmak bakımından çok önemli olduğunu söylemektedir.

Türkiye bilmece sormanın işlevleri konusunda ilk ilişki imece usulü yapılan işlerle ilgili olmuştur. Tütün toplama, mısır ve fındık ayıklama, pamuk çekme gibi işler sırasında bilmece sormak, işlevi kolaylaştıran ve hoş vakit geçirten bir fiil durumundadır (Başgöz 1974:29; Başgöz-Tietze 1999:36). Bizce bu işler sırasında bilmece çözmenin Frazer'in kritik anlarda, buhran zamanlarında bilmece çözmek ile ilgili yaptığı "uygun kuvvetlere tesir etme" harekete geçirerek işleri çabuklaştırma şeklindeki açıklamanın bir uzantısı gibi de düşünülebilir.

Başgöz (1974:30) bilmece söylemenin işlerle arasındaki bağını gösteren bir delill olarak, Gurbanof'tan[3] Türkmenlerin gündüz bilmece söylenirse enselerinde diş çıkacağına dair olan inançlarını aktarır. Bu inanış muhtemelen gündüz işlerin aksamasını önlemek temelinde şekillenmiştir.

---

1 Messenger John C. "Anang Proverb-Riddles" Journal of American Folklore, 73, 1960:225-235; Simmons Donald C. "Cultural Functions of the Epik Tone Riddle" Journal of American Folklore, 71, 1958:123-138.

2 Bkz.Ozanoğlu-Güngör 1939:36; Hamamizade 1930:1

3 Gurbanof, G. Türkmen Halk Matalları, Aşgabad, 1960.

İstanbul'un toplumsal hayatında bilmeceler uzun süre özellikle de tulumbacılar arasında meşhur kahvelerde semailer düzenlemek şeklinde varlığını sürdürmüştür. Usta bilmececilerden iki takım oluşturulur ve son derece çekişmeli yarışmalar düzenlenirdi. Takımlar bilmeceleri geleneksel bir usulde cevaplandırırlardı, bazen de bıçaklı tabancalı kavgalarla sonuçlanırdı (Başgöz 1974:31-32). Bilmecelerin fonksiyonları üzerine çalışanlar zaman zaman bilmecelerin insan psikolojisiyle olan ilgisinden bahsetmişlerdir. Jansen (1968:231-241) bilmece yarışmalarında bilmeceyi soran ve çözen kişinin karmaşık hale getirilmiş olan birtakım soruları anlamak, başkalarının farkında olmadığı benzerlikleri bildiğini hissetmek suretiyle psikolojik bir tatmin yaşadığını belirtmektedir.[1]

Türk bilmecelerinin fonksiyonel olarak varlığını hissettirdiği diğer bir alan da Alevilerin köy düğünleridir. Aynı köyden olmayan evlenmelerde kızı almaya gelenlerin önündeki bayraktarla, oğlan evinin bayraktarı arasında manzum bilmecelerin karşılıklı sorulması ve bilmeceyi bilemeyen tarafın bayrağını karşı tarafa teslim etmesiyle sonuçlanan bilmece deyişmeleridir (Başgöz-Tietze 1999:37-38; Başgöz 1974:35-38).

Ahmet Rasim'in "Hamamcı Ülfet" romanında, İstanbul çevresindeki seyircilerin bilmecelere benzer gizli birtakım ifadelerle haberleştiklerinden bahsedilmektedir (Başgöz 1974:34).

Gurbanof Türkmenler'in gece uyanık kalarak yurtlarının güvenliğini sağlamak için bilmeceler sorduğunu kaydetmektedir (Başgöz-Tietze 1999:39).

Bilmecelerin diğer bir fonksiyonu, Bascom'un folklor için belirlediği dört işlevden farklıdır. İlhan Başgöz'ün (1996:1-5) folklorun beşinci işlevi olarak belirlediği "protesto" işlevinin bilmecelerde kendini gösterdiği örnekleri vardır. Hak yiyenler ve hakları yenenlerle, zalim ve mazlumlar, birbirlerine hangi gözle bakıyorlarsa onları hangi sıfatla görüyorlarsa, onların bu görüşleri bilmecelere yansır. Örneğin Karaçay bilmecelerindeki "şişman ile zayıf", zengin ile fakiri, "memleket içinde kurt ile tilki" bey ile sultanı, "Geceleyin kurt, gündüzleyin it" çiftçiyi anlatmak için sorulan bilmecelerdendir. Bizim bilmecelerimiz içinde de, "zengin cebine koyar, fakirler yere atar" (sümük), "Karanlık

[1] Jansen, William Hugh. "Riddles: Dalt-Yourself Oracles", American Folklore, ed.Tristram Coffin III Voice of American Lectures, 1968:231-241.

yerden kadı gelir, beş halayık karşı durur" (sümük) "Arabalar tıkır tıır/Benim babam neden fakir/Fakir olsun ama ince iplikten halı dokur" (örümcek) gibi bilmecelerde sınıfsal farklılıkları anlatan örnekler vardır. Bu sebeple hangi dönemi ele alırsak alalım bilmece sivri ve latifeli söz olarak halk içinde değer bulmuştur ve bilmecenin hazır cevaplık sözcüğü olarak siyasi kural çerçevesinde sınıf düşmanlığına karşı kullanılmış olanları az değildir.

Uzun süre gizli konuşma dilini, çeşitli merasimleri az ya da çok özünde tutmuş, ekincinin, hayvancının, avcının faaliyetleriyle ilgili olmuş, devlet işlerinde akıl ve beceriyi yoklamak amacıyla belirgin bir rol oynamış olan bilmecelerin, uzun yıllar neticesinde çeşitli değişikliklere uğradığını ve zaman geçtikçe fonksiyonlarında değişimle beraber daralma olduğunu söyleyebiliriz. Bilmeceler anonimleşmelerine paralel olarak tarihteki sosyal ve dini gücünü de yitirmiş ve halkın eğlence vasıtası haline gelmiştir.[1] Bunun yanı sıra bilmeceler dünyayı yeni tanımaya başlamış nesneleri ve objeleri kavrayan çocukların kelime hazinelerinin ve muhakeme güçlerinin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bilmeceler çocuğun dilsel bellek gücünü artırırken, çok soyutlu göndermelerle kültürel, bilgisel dil bağları kurar. Sözcüklerle üretilmiş bir oyun aracı olan bilmeceler çocuklara düş ve düş gücüne seslenen kurmaca bir dünya sunmaktadır (Çevirme 2004). Kökleri medeniyete sahip topluluklarda dil becerilerinin, çevredeki eşya ve olayların iyi kavranması için kullanılan eğlenceli bir öğrenme yolu olan bilmeceler aracılığıyla, çocuklara dil mantığını öğretmenin yanı sıra proble çözme becerileri de kazandırabilir. Bilmeceler ile çocuklar sözkonusu olduğunda söylenecek diğer bir husus da bilmece araştırmacılarının vardığı bir hükümdür. Araştırmacılara göre çocukların zamanın büyük çoğunluğunu evlerinde geçirmelerinden dolayı, kadın ve erkeklerin daha çok bilmece üretimine katkıda bulunmaktadır (Soltanı 1984:90).

3. BİLMECE SORMA VE CEVAPLAMA GELENEĞİ

Toplumların dinamik bir değişim sürecinden geçmesi ve pek çok eski geleneğin değişmesi ya da yok olması kaçınılmazdır. Hal böyle iken bilmecelerin de eski fonksiyonları sürdürmesini ve geleneğin kendini aynı yoğunlukta hissettirmesini

[1] Bilmecelerin Osmanlı dönemi eğlenceler arasındaki yeri için bkz. Tan 2007:217-226.

beklemek de doğru olmaz. Nasıl ki destan, efsane, mitik anlatılar zaman içinde masalsı bir hal almışlarsa, öldürücü silahlarla savaşmak kadar ciddi, tehlikeli bir ölüm kalım savaşı olan bilmeceler de birtakım kültürel ve bilimsel gelişmelere paralel olarak değişmiş ve bir oyun ve eğlence şeklini almıştır. Durum böyle olunca da bilmecelerde sorulan "şey"ler büyüsünü, sosyal ve dini önemini kaybeder. Bilmeceler herkesçe bilinen bilmeceler halini alıp, anonimleştiği zaman bir zekâ oyunu ve eğlence vasıtası halini alır.

Bilmecelerin dinî ve sosyal önemlerinin kaybolmasıyla beraber bilmece sormanın belli bir takvime bağlı olma özelliği de kaybolmuştur. Eskiden örneğin Rus halkı arasında bilmeceler 25 Aralık'tan 5 Ocağa kadar süren yılbaşı kutlamalarında sorulurdu (Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü Cilt 6 2006:35). Nevruz törenleri sırasında da bilmece sormanın uğur getireceğine inanılırdı (a.g.e. cilt 1, 2001:435-436). Sokolov (1975:13) ise Volga yöresi Udmurtları'nın hasat sonunda, ilkbahar başlangıcında, yılbaşında insan, davar ve tarla hakkında bilmeceler sorduklarını kaydetmektedir. Maranda (1976;134) Como Missisippi'de bilmece sorma törenine katılanların hepsinin erkek olduğunu, evinde toplanılan adamın karşısında başka kadın bulunmadığını söylemektedir. Standard Dictionary of Folklore Mythology Legend'de (1972:940) "Güney Afrika'daki Bantu kabilesinde yağmur duası sırasında kadınların çıplak bir şekilde dans ettiğini, duanın yapıldığı bu alana erkeklerin girmesinin yasak olduğu, eğer buraya giren erkek olursa kadınların onu döverek bilmece sorulduğundan bahsedilir.

Kazakistan'da ise bilmece sorma geleneğinin sürdürüldüğü belli özel zamanlar vardır. Bunları Durbilmez (2006) şu şekilde sıralanmaktır: 1) Doğan bebeğin şerefine yapılan ve üç gün süren şildehara/şildelik adlı eğlence zamanı 2) Çocuğun yürümeye başlaması üzerine yapılan "Tusav kesme toyı" adlı eğlence zamanı 3) Sündet toyı (sünnet düğünü) 4) Bir delikanlının ata ilk binişi sonrası ve ilk yolculuğu öncesi büyük bir sofra hazırlanarak yapılan "takım kagar" adlı bir eğlence toplantısı zamanı 5) Yolcu uğurlayan evde sadece gençlerin bir araya geldikleri "bastargı" adlı eğlence zamanları 6) Genç kızların anne babaları evde yokken bir araya gelerek gizlice düzenledikleri "kazoynak" adlı oyunlar esnasında 7) "Üylenüv toyu" (düğün) gümiş toy (evliliğin 25.yılı kutlaması) ve kızıl toy (evliliğin 50.yılı kutlaması) adları verilen şenliklerin yapıldığı günlerde özellikle geceleri 8) Anadolu'da imece adı verilen, Kazakistan'da da "asar" olarak adlandırılan sosyal dayanışma zamanları 9) Soyatşı adı verilen avcıların bir

araya gelerek ava çıktıkları ve salburın adı verilen günler 10) Hayvancılıkla geçinen köylerde yapılan “küyek aldır” denen koç katımında çobanlara verilen “şaşıratkı” adlı ziyafet zamanı 11) Mayıs ayının onunda başlayıp ay sonuna kadar süren ve “kımız murunduk” adı verilen yaz bayramı boyunca 12) Yazın yaylaya güzün güzlüğe ve kışın kışlığa gidişlerde önce gidip yerleşenlerin sonra gelenlere verdiği “erüvlik” adlı yemek yendikten sonra 13) Sabbantoy adı verilen güz bayramı 14) İlk kar donup, ayaz başladığında ailelerin kurban kesip konuk çağırdıkları “Sağımbaşı” adı verilen kış bayramı ve kış geceleri (kış tünderi) 15) Oraza aytı (Ramazan bayramı) ve Kurban aytı (Kurban bayramı) günleri 16) Ulustın uluğ küni adı verilen Nevruz bayramı 17) doğum günü kutlamalır 18) Konak kabildaw adı verilen misafirliğe kabullerde 19) Dem alış adı verilen dinlenme günleri.

Toplumların her anlamda değişmeye başlamasıyla beraber gerek fonksiyonel gerekse takvimsel olarak anlamını giderek yitiren bilmeceler günümüzde sadece eğlenme ve hoş vakit geçirme amacıyla özellikle köylerde kendini muhafaza edebilmiştir. Özellikle kitle iletişim araçlarının olmadığı zamanlarda bilmecelerin büyükler tarafından bir kaideye bağlı kalarak, sorulduğu ve yine belli kaidelere bağlı kalınarak cevaplandırıldığı bilinmektedir. Anadolu’nun muhtelif yörelerinde aşağı yukarı aynı tarzda uygulanan bu gelenek şu çerçevede gerçekleştirilirdi.

Karşılıklı bilmece sorma işi bazen iki grup bazen de iki kişi arasında gerçekleşirdi. Seçilen gruplarda bilmece ustalarının olmasına dikkat edilirdi. Ancak grup adına bir sözcü seçilmezdi, grup içindeki herkes cevap vermek ve bilmece sormak için söz sahibi olurdu (Çelebioğlu-Öksüz 1979:8).

Bilmece sessiz bir ortam olmadan sorulmazdı, dinleyicileri meraklandırmak için Adana’da şöyle bir tekerlemeyle başlanırdı: İndim kuyu dibine, sildim süpürdüm; silkindim çıktım. Bunu duyan dinleyiciler bilmece sorulacağını anlarlardı. Bilmeceyi soranlar anlatımı süslemek, dikkati toplamak bazen de yanıltmak için jest ve mimikler yaparlardı. Yere bir mendil serilir ve “bilmeceyi sordum cevabını içine koydum” diyerek mendili katlar cevaplandırılmasını beklerlerdi (Artun 1997:165).

Bilmeceyi soran kişi elindeki mendil, ip, sopa vb. şeylerle bazı ipuçları verirdi. Çözecek olan da bazı sorular sorardı. Yenir mi yenmez mi? Canlı mı cansız mı? Uçar mı kaçar

mı? gibi evet ya da hayır şeklinde cevaplandırılacak sorular sorabilirdi. Karşı taraf bilmeceyi bilemediğinde karşılıklı bir pazarlık başlardı.

Bana nereyi veriyorsun?

Nereyi istiyorsun?

Bilmeceyi soran kişi cevabı açıklamak için İstanbul, Mekke, Medine, Şam, Isfahan, Tebriz gibi büyük bir şehri ya da Cennetin anahtarı, Kabenin örtüsü gibi kıymetli şeyleri isterdi (Çelebioğlu-Öksüz 1979:8-9)

Bilmeceyi cevaplayamayan kişi bu istekleri yerine getirmezse soran da cevabını açıklamazdı.

Bilmeceyi soran kişi bir yer istediğini şu sözlerle anlatırdı.

Gel Adana benim ol

Yiyeyim içeyim

Gezeyim tozayım

Ya da

Gel Adana gel seni alayım

Yiyeyim içeyim içinde güller açayım

Seni istediğim gibi tepe tepe kullanayım (Artun 1997:167).

İzmirde ise (Kocadağ 1998:122) bilmeceyi bilemeyen kişi kondurmak için istenilen şehrin önüne “küçük” becerisini ekleyip şehri verirdi. Örneğin “küçük İzmir’i sana verdim” deyip, soran kişiyi kandırarak cevap öğrenilirdi. Gerçekte önüne küçkü konan bütün şehirlerin anlamı “tuvalet” demekti. Bu kandırmacayı daha çok büyükler küçük çocuklara yaparlardı.

Konya'da ise bilmecenin zorluğuna göre ya bir şehir ya da bir şehrin bir kısmı bağışlanırdı. Mesela "Konya'nın şeker dükkânları senin olsun" denmişse:

"Yiyem içem etrafa güller saçam"

"Sen yerlerde sürüne ben de göklerde uçam" gibi

Karşı tarafı hicveden mahiyette olan güldürücü tekerlemeler söylenirdi (Önder 1945:14).

Cevabı bilemeyen tarafı yeren sözlerle ilgili bir tekerleme şöyledir:

"Oradan yıkıl

Buradan yıkıl

Gel bizim eve tıkıl

Anan baban adı ne?

Ahmet!

Ahmedi Muhammed

Anan baban rahmet

Niye demedin ki…?

Gel İstanbul'um gel!

Camilerinle saraylarınla

Beyaz gelinlerinle gel!

… değil mi?" (Çelebioğlu-Öksüz 1979:9)

Konya'da da çocuklara akrabaları, komşuları ve yakınları tanıtmak amacıyla ailelerin bireylerini tarif ederek söylenen bilmecelerde (bir evde oyunu) cevap bulunamadığı zaman şöyle bir tekerleme söylenirdi:

“Beri gelsin beri gelsin bağıyla, behçeleriyle, bütün güzellik ve düzenliliğiyle bana gelsin, ben yiyeyim, içeyim, zevk ve sefa edeyim, sen karşıma el pençe divan dur” dendikten sonra bilmecenin cevabı verilirdi (İçel 2005:316).

Sivas’ta ise bilmece sorma geleneğini Kaya (1999:467) şu şekilde aktarmaktadır:

“Bilmece söylenir. Çocuklar araştırır. Bilmeyince sorarlar:

-Yenir mi yenmez mi?

Bilmeceyi söyleyen, yenecek veyahut yenmeyecek şeylerdense, ona göre cevap verir. Bu defa da bilemedikleri zaman yine sorarlar:

- Canlı mı cansız mı? Neye yakın?

Bu suallere de aldıkları cevaba göre bilmezlerse bilmeceyi söyleyen teminat ister.

- Cennetin ekmek ufağını verirseniz söylerim der.

… Farz edelim bilmece şudur:

Hey var getir var getir

Gelmezse yalvar getir

Telli kafes içinde

El değmedik nar getir

Bilmedikleri takdirde cennetin ekmek ufağı alınır ve şu sözler söylenir.

- Cennetin ekmek ufağı!

Gel seni alayım. Yiyeyim, içeyim.

Ben kır ata bineyim.

Sen uyuz eşeğe bin

Ben kovduru kovduru.

Sen yektiri yektiri,

Ben bal küpünü parmaklıyı parmaklıyı

Sen pekmez küpünü kepçeliyi kepçeliyi

Ne imiş, ne imiş; (Gelin) değil mi imiş." (Kaya 1999:467).

Elazığ'da ise bilmece sorma şu şekilde gerçekleşmekteydi:

"-Sahan [=sana] bir tanumaca [=bilmece] soram mı?

- Sor!

- Elese [=öyleyse] eyi dine! Altı perçin üstü perçin / İçinde bir şah gögerçin.

- Cevabı kafes mi?

- Yoh!

- Guş yuvası?

- Yok!

- Altın gutusu [=kutusu]?

- Yoh ya!

- E, ben bilmim!

- Eleyse [=öyleyse] bahan [=bana] bi şehir hediye ver ki söleyem.

- Tamam, Malatya senin olsun!

- Yoh, ben İzmir'i isterim.

- Eyi, İzmir senin olsun!

- Dinne eleyse. İzmir yıhıla [=yıkıla] malı mülkü bizim eve tıhıla [dıkıla/dola]; ben binem son model bir Şevrole [=Chevrolet] arabaya, sen binesin uyuz bir eşşege. Ben gidem gelem: "Komşu nedisin [=ne yapıyorsun]" diyem. Sen de diyesin ki: "Heç. Eşşegimin gurtlarını ayıhlim [=ayıklıyorum]. Tamam mı şimdi?

- Tamam!

- Elese cevabı verem. Baban adı ne?

- Ehmet!

- Ehmet'e rehmet [=rahmet]. Tanumaca [=bilmece]nın cevabı göz." (Görkem 1999:17)

Safranbolu'da matal satmanın bir usûlü vardı. Bilmecelerin çözümünü yapacak taraf, bazı ipuçları istemek hakkına sahipti.

- Yinir mi yinmez mi?

- Canlı mı cansız mı?

- Burada vaa mı? gibi

Yine de çözemezlerse, bu kez bol keseden memleket bağışlarlar:

- Bartın'ı veedim

- Az gelü

- Zonguldağı veedüm

- Yine az gelü

- Hadi, İstanbul'u vereyin

- Eyü hoş emme, onu bize veemezlee

- Öyleyise Zafranbolu'yu vereyin

- Gabul ettük.

Böylece, matalı satan taraf, çözümü bildirir. Eğer karşı taraf, bilmeceyi böyle ipuçlarına mahâl kalmadan çözerse, matal satma sırasını alır ve şu tekerleme ile bilmecesini söyler:

Gavak mavak yaprağı

Hacı Bayram toprağı

Ya bu matalı bilisün

Ya da gırk guüne vaamaz ölüsün

Usta matalcılar, çoğu zaman, karşı tarafı denemek ve yanıltmak için taşlamalar, tekerlemeler söylerler:

Ben bi gırata binem

Sen uyuz bi taya bin

Uyuz tazı yıkılsın

Burnu boka tıkılsın

***

Ektim nohut

Bitti söğüt

Yaprağı dut

Kendisi armut

- Ne dü bilesiğ?

- Bunu bilmeyecek ne vaa, pamuk değil mi?

Ve karşı taraf, böylece sırasını alır ve oyuna devam eder… (Ataman 2004:151-152).

Anadolu'dan derlenmiş diğer bir örnek ise geleneğin şu ifadeler içinde yaşamış olduğunu göstermektedir:

Bilmece sonunda soran kişi sorduğu kişiden doğru cevabı alamazsa "Bir köy veya bir kasaba ver kardeşim" diye teklifte bulunur. Karşı taraf kabul ettiğinde bir köy veya kasaba verir. Mesela "Kolay senin olsun" der. O zaman bilmeceyi soran:

"Kolay benim olsun

Ardı boku senin olsun

Yedi iklim boyunca

Ye kara boku doyunca

Aştan gelir bir at

Tut da kuyruğundan dart

Aşdan gelir bir tazı

Kuyruğu tut elini kazı

Sen bok küpüne ben bal küpüne" der.

Daha sonra bilmeceyi soran cevabı açıklar. (Göksel 1994:97)

Bilmece ortamlarında katılanlardan biri eğer bir bilmece cevaplamadan bir başka bilmeceye geçerse o kişiyi satma adeti vardır.

- Bir keçim var alır mısınız?
- Alırız
- Neresini alırsınız?
- Dilini (Dilini tutamadığı için)
- Ne yapacaksınız?
- Ahırı kürümek için kürek yapacağız.
- Bir keçim var alır mısınız?
- Alırız
- Neresini alırsınız?
- Saçlarını
- Ne yapacaksınız?
- Abdesthaneye süpürge yapacağız. (Başgöz-Tietze 1999:40).

Karaçay-Malkar Türkleri arasında bilmeceye verilen "el-bergen comak" adı bilmece sorma geleneği ile ilgili bir isimdir. "Karşılığında köy verilen bilmece" anlamına gelir. Gelenek Karaçay Türkleri arasında şöyle gerçekleşmektedir:

- "El aşagan emegen" (Köy yiyen dev), bil bakalım bu nedir?
- Ayı?
- Hayır.
- Kurt?
- Hayır.
- Bilemedim, sen söyle.
- Köy (el) verirsen söylerim.

- Uçkulan'ı verdim.

- Sel götürür, istemem.

- Teberdi'yi verdim.

- Yolu kötüdür, istemem.

- Hurzuk'u verdim.

- Hurzuk köyünün delikanlıları yakışıklı, kızları güzeldir, alıyorum. Bilmecenin cevabı "değirmen".

Bilmecenin cevabını kim bilirse, bilmece sorma sırası ona geçer. Bilmece sorulurken verilen köylerin adları iki kere tekrarlanmaz. Bütün Karaçay-Malkar köylerini ellerinde toplayanlar bilmece yarışmasının galibi sayılırlar. (Tavkul 2002:97).

Altay Türkleri arasında da bilmecenin sorulması ve çözülmesi Anadolu'daki ile benzerdi. Ancak Anadolu Türkleri geleneğinde bilmece çözülemezse soran kişi, çözecek olandan şehir, köy vb. şeyler isterken Altay Türkleri'nin geleneğinde bilmece çözülemezse soran kişi bilmeceyi çözecek olanın kendisini satmak ister. Bilmeceyi soran kişi etrafta olan birine nine veya dede diye hitap ederek bilmeceyi çözemeyen şahsı alıp alamayacağını sorar. Bu satış şöyle yapılır: "Kapış öbögön, slerge kızıl tülkü caka kerek pe aysa tabışkak taap bolbogon Makaştı alarıng ba?" Kapış aydar: "Ben, kargan kiji, tülkü cakanı kaydatam? Makaştı armakçı ederim, buurınang castık ederim" Ol emeze: "Kulagıla tutkuş ederim, közile çööçöy ederim, tilile cayıtkış ederim, tijile kırgış ederim, tumçugıla çorgo ederim". Tabışkak aydaaçı kiji Makaştı "saktan" kiyninde ekinçi kiji Makaştıng ordına oturıp, tabışkak tabar. (Ergun 1994:217).

Altaylardakine benzer bir gelenek Kırgızlarda da yaşar. Bilmeceyi bilmeyen kişi üçüncü bir kişiye cezalandırma niyetiyle satılmak istenir (Karadavut 2006:486-490).

Bilmecelerin sonunda bilmeyene ceza verilmesi de ayrı bir gelenektir. Bu gelenek bilmecenin hayatî önem taşıyan dönemlerine ait hatıraların, bilmecelerin sonunda sembolik ifadelerle yaşatılmasının yanında bilmeyenin sırtına binme, hayvan taklidi yaptırma, akılsız, eşek, eşek sıpası gibi hakaret edici sözlerle yerme şeklinde kendini göstermektedir (Kılıç 1989:76).

Bilen bilir

Bilmeyen dür

Ya bunu bileceksin

Ya bu gece öleceksin.

Ya bunu bilmeli

Ya Cuma günü ölmeli

Ya bunu bilmeli

Ya bir devlet vermeli

Bunu bilen bilesi

Bilmeyen yedi köy veresi vb. ifadeler bilmecelerin soru bölümünde yaşayan ceza motiflerindendir. Bu motiflerin ilk örneği Kıpçak bilmecelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Sen sen ayri başıdä	Çatakaşmış başında
Segiz koyan mi bar	Sekiz tavşan ini var
Sen ani tapmäsä	Sen onu bulamazsan
Senek iye yılagın	Kırk ile yanarsın
Avlu ile tapmäsä	Aklında bulamazsan
Avruv ile yılagil	Acı ile yanarsın

4. BİR GÖSTERİM OLARAK BİLMECELER VE BİR İLETİŞİM MODELİ OLARAK BİLMECELER

Folklor araştırıcılarının 20.yüzyıl başlarına kadar hep metinler üzerinde çalıştıkları ve metinleri icra edildikleri sosyal çevreden kopuk salt bir metin olarak gördükleri hepimizin malumudur. Özellikle Antropolojik Teori'nin etkisinde kalınarak gelişen performans (gösterimci) teori folklor araştırmalarında metni/ürünü açıklayabilmek, değerlendirebilmek için metnin/ürünün yaratıldığı kültürü, şartları dikkate almak gerekliliği üzerine kurulmuştur. Böylelikle (Çobanoğlu 1999:258) folklor "geçmişin ürünleri" anlayışından "dönamik bir iletişimsel süreç" olarak kabule dönüştürmüştür. İşlevsel kuramın kurucularından olan Malinowski'nin 1926'da "şüphesiz metin çok önemlidir, fakat bağlamsız metin ölüdür" şeklinde ifade ettiği bağlam fikri performans teorinin en önemli kavramsal başlangıç noktaları arasındadır. Performans teoriyle

birlikte metnin icra edildiği bağlam, bu bağlamdaki şekillenişi, icra edilişinde kazandığı anlamlar ve fonksiyonlar esas odak noktası haline gelmiştir.[1]

Dundes'e göre bir folklor ürününün bağlamı onun içinde bilfiil yer aldığı son derece özel bir sosyal durumdur. Bağlam ve işlevi birbirinden ayırmak gerekmektedir. İşlev ve bağlamın detaylı açıklaması hakkındaki genel tartışmaların ortaya koyduğu önemli farklılık bilmece türünün örnek alınmasıyla daha iyi anlaşılabilir. Dundes'in bilmeceler ve işlevleriyle ilgili söyledikleri şöyledir:

> "Halk bilimciler yanlış bir şekilde sadece bilmece metinlerini yayımlamakla tatmin olurken, antropologlar bilmecenin bazı fonksiyonlarından bahsetmeyi araştırmalarına dahil etmek suretiyle kendileriyle övünmüşlerdir. Buna göre antropologların hazırladıkları bilmece derlemelerinin önsözünde bilmecelerin çeşitli bazı fonksiyonları (örneğin kur yapma törenlerinde bilmecelerin kullanımı gibi) sıralanmıştır. Ancak antropologlar çok nadiren belki de hiçbir zaman derledikleri bilmece metinlerinden hangi bilmecenin hangi işlev için kullanıldığı hakkında bilgi vermişlerdir. Bağlama dair verilen bilgiler de belirli bir metinle göndermede bulunmak suretiyle ilişkilendirilmeden verilmektedir… Konteksi derleme mecburiyetinin bir sebebi de hususi bir durumda hususi bir metnin niçin kullanıldığını açıklamaya ciddi bir girişimde bulunmak için böyle bir bilginin gerekliliğinden dolayıdır." (Dundes 1998:109-110).[2]

Dundes bu sözlerinden sonra konteksin önemini bilmeceler hakkındaki bir hipotezle açıklamaktadır. Bilmecelerin kur yapma ayinlerindeki tuhaf ama yaygın kullanımını hatırlatan Dundes, bilmecelerin kur yapmada kullanılma fonksiyonunun sebebini, zıtlık bilmecelerinin birbiriyle ilgisiz iki prensibinin evlilikle ilgili minyatür yapısal modeller sağladığı hipotezini düşünmektedir. Dışarıdan evlenmelerde gelin ile güveniyin zıtlık bilmecelerindeki tamamlayıcı unsurları gibi yakından ilgili olmamaları kültürel olarak zorunludur. Ancak Dundes'in bu hipotezini doğrulayacak ya da reddedecek bulgular çok azdır. Bilmeceler kur yapmalar sırasında kullanılır veya güvey gelinin sorduğu soruyu bilemezse gelinin yanında oturamaz gibi ifadeler hangi metin hangi durumda kullanılmaktadır. Gibi örnekler olmadığından bir fayda sağlamaz.

Özetle söylemek gerekirse, bilmecenin işlevsel rolü olduğunu bildiğimiz ortamlarda, hangi bilmece metninin, hangi durum için sorulduğunu bilmemek konteksi açıklama konusunda sıkıntı yaratmaktadır.

---

[1] Performans Teorinin tarihsel gelişimi, temsilcileri, halkbilimini analiz modelleri ve ilgili konularla ilgili olarak Özkul Çobanoğlu'nun Halkbilimi Kuramları ve Araştırma yöntemleri Tarihine Giriş adlı kitabının 258-301 sayfaları arasında tafsilatlı bilgi bulunmaktadır.

[2] Dundes, Alan. Texture, Text and Contex "in Interpreting Folklore Bloomington: Indiana University Press, 1980:20-32. (Dundes'in bu makalesi Metin Ekici tarafından tercüme edilmiştir.)

Bizim bilmecelerimizin nerelerde kullanıldığını hangi sosyal ortamlarda söylendiğini İlhan Başgöz, Pertev Naili Boratav gibi araştırıcılar açıklamışlardır. Ancak hangi bilmece metninin hangi bilmece ortamında sorulduğuyla ilgili spesifik çalışmalar yapılmamıştır.

Bilmeceler sosyal oturum alanlarıdır. En az iki kişi arasında gerçekleşir. Dan Ben Amos'un folklor küçük gruplarda artistik (sanatsal) iletişimdir ve bir şeylerin toplanıp derlenmesi değil, bir süreç, kelimenin tam anlamıyla iletişimsel bir süreçtir" (Çobanoğlu 1999:294;299) ifadesinden hareketle, bilmece bir anlatmadır, bu sebeple de bilmeceyi soran, bilmece metni ve bilmeceyi çözen tek bir bütünün tamamlayıcıları gibi hepsi birbiriyle ilişkilidir ki bu konuşma veya iletişimsel bir olaydır. İletişimin ana olgusu belirli yasalara göre birtakım sembolleri alıp toplayan bir vericinin zaman ve mekan çerçevesinde mesajın transfer edildiği bir kanalın ve mesajı oluşturan sembolleri alan kendi öz repertuarındaki sembollere göre çözümleyen ve bu semboller bütününün ötesinde biçimler, düzenlilikler ve anlamlar gören, bunları gerekirse belleğine işleyen bir alıcının birbirine bağlanmasıdır (Çobanoğlu 2000:164).

Performans teorinin ortaya koyduğu bu iletişim modellerinden hareketle aşık tarzı destanlar için bir iletişim modeli oluşturan Özkul Çobanoğlu'nun (Çobanoğlu 2000:165-166) çalışmasını örnek alarak bilmeceler için oluşturulacak bir iletişim modelinde şu maddelerin yer alması gerektiği kanaatindeyiz.

1) Bilmeceyi soran (verici)

2) Bilmeceyi cevaplayan (alıcı)

3) Bilmece soran ile cevaplayan arasında bilmece metninde yapısal ve işlevsel olanla kalıplaşmış iletişimsel ilişkiler

3.1) Bilmeceyi soracak kişinin tekerlemeyle alıcıların dikkatini bir noktaya toplaması

3.2) Alıcının ipuçları istemesi

3.3) Vericinin ipuçlarını iletmesi

3.4) Bilmecenin cevaplanması

4) İletişim için kullanılan araçlar ve yollar (mendil, ip, sopa, kibrit vb. aksesuarlar)

5) Bilmeceyi bilemeyene söz ve fiilen ceza uygulanması.

4.BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI PARALEL BİLMECE METİNLERİ

1. GÖKYÜZÜ İLE İLGİLİ BİLMECELER

1.1. Ay/1

ttü Dam üstünde yarım ekmek / Başgöz : 53.10

afgn Yük üstide yarım nan / Duymaz 2006

alty Uydın sartında çarım üytpek / AF

balk Dam üstinde yarım pide / Hasan : 21

başk Öyöm tübehende yartı ikmek / Tokatlı

blgr Ev üstünde yarım çörek / Mollova : 6

gazr Yük üste yağlı nezik / Dehkani : 45

haks Çarım bulkam çastıh altında çatça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Carık astında cartı külşe / Amanjolov : s.13

kazr Yük üste para fetir
Bacarırsan tut getir / Seyidov : 97

kbrs Dam üstüne yarım eğmek / Sakaoğlu 1981

kerk Tap nedi, duvar üstünde yarım külçe / Kerkük : 311

kırm Dam üstünde yarım ötmek / Asanov

kklp Tam basında cartı nan / Maksetov : s.35

krgz Tam üstünde cartı nan / İbrahimov – Akmataliev : 6

özbk Yarida yarti non / Gulam : 15-a

stvr.trkm Yastıgımın aşagı yartı epmek / Kürenov

tatr Oy tübesende yortı ikmek / Mahmutov : 115

trkm Yük üstünde yartı çörek / Bada (A.Baymıradov) : 84

uygr Tam üstide yarım kömeç / UFA : 8

1.2. Ay/2

ttü	Ev üstünde yarım pide / Başgöz : 57.10-g
alty	Ug sırtında tarım tenelek tenelip tıt / Çelik 1994 : 6
balk	Ev üstüne yarım çürek / Hasan : 23
blgr	Gök yorganın üstünde yarım çöreciğim / Tacemen : s.42
dbrc	Ev üstünde yarım çörek / Önal : 152.1
gagz	Ev üstünde yarım pita / Güngör – Argunşah : 107
haks	Çir altında çarımdıh ipek çatça / Arıkoğlu (TDTEA)
kazr	Damın kıragında bir parça çörek / Huluflu : 286
kklp	Bir perşe petir Alemge tatir / Maksetov : s.153
krçy	Üy başında cortı gırcın / Şahin (A.Soltanı) : 39
krgz	Cartı patir aalamga tatır / İbrahimov - Akmataliev : 52
kumk	Yar yagada yartı kalaç / Hacıyev : 50
nogy	Üy törbedin basına yartı kalakay tasladım / Canıbekov : 3
özbk	Bir parça patir Olamga tatir / Gulam : 14
tatr	Öy tübesende yartı kümeç / İsanbet : 28
trkm	Bir çanak gatık Aleme yetik / Bada (A.Baymıradov) : 42
uygr	Bir parçe petir alemge tetir / UFA : 2
yakt	Balağan ürdüger keltegey xomıyax sıtar ühü / Vasilyev – vd : 10

1.3. Ay/3

ttü Her akşam doğar her sabah ölür / Başgöz : 53.23

kary Ahşam bolsa körünür
Sabah bolsa coyılır / Altınkaynak

kazr Keçe kezir
Kündüz dincelir / Ebdülhelimov : s.428

kırm Ahşam olsa görünür
Sabah bolsa poyulur / Radloff 1896 : 77

krgz Bir kalıpta cügürbös şok
Tündö bar, kündüz cok / İbrahimov - Akmataliev : 55

özbk Keçe tomda bir patir kördim
Erta karasam yok / Gulam : 14-a

tatr Tönle kalka, köndez yata / İsanbet : 36 - Mahmutov : 109

trnçi Kündüzi yatar, ahşamı kopar / Sertkaya : 116

uygr Akşami keler eglikim
Kündüzi keter leglikim / UHAEK : 45

1.4. Ay/4

ttü Nar tanesi dünyanın bir tanesi / Başgöz

balk Nar tanesi, nur tanesi
Bu dünyanın bir tanesi / Kowalski : 9

kbrs Nar danesi nur danesi
Düñyamızın bir danesi / Gökçeoğlu : 38

özbk Tam üstida bir anar
Haddin bolsa üslab al / Tekin : 4

1.5. Ay/5

ttü Ev üstünde gümüş tabak / Başgöz : 53.25

osml Dam üstünde kalaylı tas / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 17

krçy Kabak başında tabak caw / Şahin (A.Soltanı) : 37

tatr Ağaç başında kömeş alka / İsanbet : 31

1.6. Ay/6

ttü Gökte açık pencere
Kalaylı bir tencere / Başgöz : 53.1

balk Cükte açık pencere
Kalayli bi tencere / Hafız 1985:1

kbrs Galaylı bir tencere
Göyde açık pençire / Gökçeoğlu : 37

1.7. Ay/7

ttü On beşinde gencelir
Otuzunda kocalır / Başgöz : 53.20-d

balk On beşinde gençlenir
Otuzunda kocalanır / Hasan : 30

dbrc Genci on beş, kartı otuz
Sıngırda bir taş / Önal : 152.4

kazr Onbeş gün düz şahlıp etdi
Onaltıda köçüb getdi
Otuzunda nadan oldu
Ondördde, kamala doldu / Seyidov : 146

kbrs On beşinde genşdir
Otuzunda gocar / Gökçeoğlu : 39

1.8. Ay/8

ttü C iken O olur, O iken C olur / Başgöz : 53.21

blgr C iken O olur, O iken C olur / Mollova

btrk O iken C olur, C iken O olur / Dede

kbrs O iken ce olur
Ce iken O olur / Sakaoğlu 1981

1.9. Gökyüzü/1

ttü Mavi atlas
İğne batmaz
Makas kesmez
Terzi dikmez / Başgöz : 342.5

osml Mavi atlas
İğne batmaz
Makas kesmez
Terzi dikmez / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 90

alty Tubi cok, uçı da cok kök talay / Dilek (TDTEA)

balk Mavi atlas
Yere basmas
Makas kesmes
Terzi biçmes / Hafız : G-1

blgr Mavi atlas
İğne batmaz
Göz görür
El değmez / Mollova : 34

btrk Mavi atlas
İğne batmaz
Makas kesmez
Terzi biçmez / Özyürek 1991 : 8

çuvş Alpa tuman çatır pur,
Kurman pulsan tuhsa kur / Yılmaz (TDTEA)

dbrc Mavi atlas
İğne batmaz
Terzi dikmez
Makas kesmez / Önal : 164.1

dlrm Mavi atlaz
İne batmaz
Makas kesmez
Terzi biçmez / Cebeci : 4

gagz Mavi atlas
Makas kesmes
Terzi dikmes / Güngör - Argunşah : 168

haks Kök pöriim tooza la namaçı / Arıkoğlu (TDTEA) : 4

kazr Mavi atlas
İyne batmaz
Gayçı kesmez
Terezi çekmez / Davudova : 95 - Seyidov : 117

kbrs Mavi atlas
Arşın yedmez
İyne badmaz
Terzi biçmez / Saracoğlu

kırm Mavı atlas
İne batmaz
Makas kesmez
Terzi piçmez / Asanov

kklp Kök köylekke ğoz koydım / Maksetov : s.36

krçy Atı barda kesi cok / Şahin (A.Soltanı) : 866

krgz Büt dünyödö kögüş töşök / İbrahimov - Akmataliev : 1

özbk Kök köylakka kol yetmas / Gulam : 1

trkm Gök köynege köz koydum / Bada (A.Baymıradov) : 5

tuva Benim ipeğim var, ama dikişi mevcut değil / Radloff 1907

yakt Ulağata tuarata bilibet uluu muora baar ühü / Vasiylev - vd. : 57

1.10. Gökyüzü/2

ttü Bir kilimim var, dünyayı tutar / Başgöz : 342.3

ahsk Zar hali altun hali
Kaldurem desam ağır hali / Hacılı – Poladoğlu

alty Tübi de cok
Uçı da cok
Kök talay / Ergun : 7

balk Bi el'im var dünyay tutar
Bir ürtüm var, dünyay yutar / Hafız 1985 : 9

çuvş Tirli şitti şülte vırtri / Yılmaz (TDTEA)

gagz Mavi çarsaf
Pek gözel
Bütün dünneyi
Örter / Vasilioğlu : 185

haks Çalaas kibizim çazıp toospadım / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Satayın desem avır kilem
Satpayın desem tevir kilem / Mirzahmetule (TDTEA)

kazr Zer kilem zincir kilem / Abbaslı : s.100

kbrs Bir çarşafım var
Bütün düñyayı gablar / Saracoğlu

krgz Cıydım-cıydım bir kilem
Cıya albadım bir kilem / İbrahimov - Akmataliev : 3

özbk Bir palasım bar
Heç yığolmayman / Gulam : 38

tatr Timgel timgel timgel taş
Timgel ala taş
Kürmegenge kürkem taş
Kütermege avır taş / İsanbet : 1

1.11. Gök-Yıldız

ttü Ağır halıyı silkemedim
Ufak taşı dökemedim / Başgöz : 884

btrk Ağırca alıyı çırpamadım
Ufacık daşları dökemedim / Özyürek 1991 a : 537

çuvş Kıvak şınalık şinçe pir nuhrat / Yılmaz (TDTEA)

gagz Büük kilim döşedili
Onda papşoy ekili
O kilim kaldırılmaz
Cece tene toplanmaz / Vasilioğlu : 49

kary Babam vergen ahçını soyamadım
Anan vergen halını suremedim / Altınkaynak

kazr Bir palazım var, çırpa bilmerem
Nahışı hırdadı saya bilmerem / Davudova : 56 - Seyidov : 41

kırm Kök kiyizni kakalmayım
Ufak taşın cıyalmayım / Asanov

krçy Ne barama – ne barama
Balta uzunu baralmayma
Kök kiyizni kagalmayma
Çawul taşnı cıyalmayma / Şahin (A.Soltanı) : 862

krgz Oor kilem kagalbaymın
Mayda taştı tere albaymın / İbrahimov - Akmataliev : 119

kumk Yayıvum ullu-yayıp bolmayman
Çakam uvak-cıyıp bulmayman / Hacıyev : 49

özbk Oğa ini ming botır
Köm-kök gılamda yatır / Gulam : 28

stvr trkm Agır halımı kakabilmen
Ownuk dişimi dökebilmen / Kürenov 1995

trkm Agır halım kaka bilmen
Ovnuk daşın döke bilmen / Bada (A.Baymıradov) : 3

1.12. Güneş/1

ttü Ufacık nişadır
Dünyayı ısıtır / Başgöz : 335.39

balk Bir parça ateş
Bütün dünyay isıtırır / Hasan : 111

blgr Bir ocak bütün dünyayı ısıtır / Mollova : 44

çuvş Asanne ıvısi pitim şire şutatat / Yılmaz (TDTEA)

gagz Beş paralık nişadır
Dünyayı kuşadır / Güngör - Argunşah : 39

kazr Aleme işıg salır
Ahşam kül kimi solur / Davudov : 39

kırm Bir yerde ateş yana
Bütün dünyanı ısıta / Asanov

krçy Uwuçum bla bir şeker
Sawlay düniyaga ceter / Şahin (A.Soltanı) : 38

1.13. Güneş/2

ttü Ateşsiz yanar / Başgöz : 355.29

alty Kırdı kızıl tülki telip aştı / Çelik : 26
***
Kırdıng arı canınang ört çıgat / Ergun : 10

balk Ateşsıs yanar, bir top nur / Hasan : 116

blgr Ateşsiz yanar / Mollova : 39

çuvş Av şülte pirin asatte vut çirtni / Yılmaz (TDTEA)

dğstn Ateş değil ama tüm dünyayı ısıtıyor (Rusçadan tercüme) / DHGF

kazr Bir balaca mildaşı
Yandırar dağı daşı / Seyidov : 34

krgz Düynödö bir çırak bar, dayım küygön
Mayı cok, biligi cok ilgerteden / İbrahimov - Akmataliev : 73

özbk Uzak toğda ot yanar / Gulam : 7

tatr Tav artınnan ut çıkkan / Mahmutov : 39

trkm Otsuz gızdırar / Bada (A.Baymıradov) : 96

uygr Yeği yok yanidu
Ceni yok mangidu / UHAEK : 469

1.13. Güneş/3

ttü Yere değer paslanmaz
Suya değer ıslanmaz / Başgöz : 355.51

osml Suya düşer ıslanmaz / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 98

balk Dikene düşer delinmes
Suya düşer ıslanmas / Hasan : 209

blgr Ateşe girer yanmaz, suya girer ıslanmaz / Yenisoy (TDTEA)

kazr Ata miner seslenmez
Yere düşer paslanmaz
Suya düşer ıslanmaz / Davudova : 43 - Seyidov : 12

kbrs Ateşe girer yanmaz
Suya girer ıslanmaz / Saracoğlu

krgz Cerde catsa çiriveyt
Suuda catsa eriveyt
Munun atın nimne deyt! / Kayıpov (TDTEA)

özbk Suvda yatar suv içmas
Yürganini odam bilmas / Gulam : 8

tatr Suvga töşe yüyeşlenmiy
Çirge töşe pıçranmıy / İsanbet : 18 - Mahmutov : 59

1.14. Güneş/4

ttü Benim bir ağacım var
Kökü gökte
Dalları yerde / Başgöz : 355.6

balk Saçagi cükte dalları yerde / Hafız 1985 : 17 - Hasan : 108

blgr Kökü havada
Budakları yerde / Mollova : 43

kazr O hansı agacdı ki
Kökü havada durar
Budagları yerdedi / Davudova : 112

kbrs Saçağı gögde
Dalları yerde / Gökçeoğlu : 259

krgz Bir top karagan
Amma caka taragan / İbrahimov - Akmataliev : 71

1.15. Güneş/5

ttü	Gündüz görünür, gece görünmez / Başgöz : 355.48
kpçk	Kece barir, kara ulak Erte kellir kara ulak / Tietze 1966 : 73
balk	Cünlen açık ceceylen kapanık / Hafız 1985 : 16
başk	İrten kile, kis kayta / Tokatlı
kazr	Ahşam geder Seher geler / Seyidov : 6
kbrs	Gündüz yanar, gece söner / Saracoğlu
kırm	Akşam keter Saba gelir / Asanov
krçy	Kündüz cana Keçe cuklana / Şahin (A.Soltanı) : 851
tatr	Ul bulsa kön bula Ul bulmasa tön bula / İsanbet : 6 - Mahmutov : 34
trkm	Gündüz gider, giğe geler / Tietze 1966 : 73

1.16. Güneş/6

ttü	Çıt demeden çalıya düşer / Balgöz : 355.37
osml	Çıtırdamadan çalıya düşer / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 100
blgr	Çıt demeden çalıya düşer / Mollova : 40
özbk	Cilt etdi cılğaga tüşdi / Gulam : 9

1.17. Güneş/7

ttü	Mavi atlas üstünde altın tas / Başgöz : 355.44

balk Altın tepsi / Hasan : 118

kbrs Gögyüzünde altın tepsi / Gökçeoğlu : 257

tatr Tov başında altın tenke yaltırıy / İsanbet

1.18. Güneş/8

ttü Yere vurdum baltayı
Kesti kızıl altayı
Yerden bir oğlan çıktı
Yerin göğün sultanı / Başgöz : 355.12

gazr Burdan verdim baltanı
Ordan çıhdı kaltanı
Anam bir oğlan doğub
Yerin göyün sultanı / Hakki : 146

kazr Buradan vurdum baltanı
Oradan çıhdı galtanı
Anam bir oğlan doğup
Yerin göyün sultanı / Seyidov : 48

1.19. Güneş-Ay/1

ttü Altın tas gümüş tas
Birin kaldır birin bas / Başgöz : 885.5

btrk Gümüş tas altın tas
Birini kaldır birini bas / Özyürek 1991 a : 563

çuvş Iltınpala kimili ılmaşınsa tiraşşi
Piri kilse kun kunlat
Tepri kilse şir şirlet / Yılmaz (TDTEA)

kazk Künnen elşi keledi
Kümis şaşıp keledi
Aydan elşi keledi
Altın şaşıp keledi / Durbilmez

kazr Ağ tas, gızıl tas
Birini götür birini as / Seyidov : 3

krgz Ak boz attın başı
Altın eyerdin kaşı
Munu tepken kişi
Cüz beşke cıksın caşı / İbrahimov - Akmataliev : 76

özbk Oltın kelganda kümüş ketar
Kümüş kelganda altın ketar / Gulam : 13

tatr Altın kitte, kömeş kilde / İsanbet : 48 - Mahmudov : 99

trkm Bir togalak daşı bar
Altından yoldaşı bar
Onı bilen yigidin
Akıl bilen husı bar / Bada (A.Baymıradov) : 41

uygr Altın ketti, kümüş keldi / UHAEK : 2

1.20. Güneş-Ay/2

ttü İki keçim var
Biri gündüz yayılır, biri gece / Başgöz : 885.2

alty Birüzi : Tüş cakşı deyt
Birüzi : Tün cakşı deyt / Ergün : 15

çuvş Pir patşan iki huralşi
Piri kıntırla hurallat, tepri kaşhine hurallat / Yılmaz (TDTEA)

haks Kök talaynın üstünde
İki huu hus süris çörçe
Çir dee çidis polbinçalar / Arıkoğlu (TDTEA)

kklp Bir kölde eki çayın
Biri ketse biri tayın / Maksetov : s.34

krçy Eki karnaş colowçu
Har kimge da cologuwçu
Biri kelse cat deydi
Biri kelse kob deydi / Şahin (A.Soltanı) : 845

krgz Eki tulpar cügüröt
Çan çıkarbayt / İbrahimov - Akmataliev : 80

özbk İkki yorğa keçe kündüz
Yuradı çangı yok / Gulam : 11

tatr Köndez kız, tönle eget / Mahmutov : 100

trkm İki atım aylanyar
Ol biri ıza galyar / Bada (A.Baymıradov) : 77

uygr Akşimi keter, etisi keler / UHAEK : 46

1.21. Güneş-Ay/3

ttü Bir tavada iki balık
Biri sıcak biri soğuk / Başgöz : 885.3

balk Mavi tavada iki balık
Birisi soğuk birisi sıcak / Hasan : 27

blgr Bir tavada iki balık
Biri sıcak biri soğuk / Mollova : 35
***
İki ekmek pişirdim
Biri sıcak, biri soğuk / Yançev : 33

btrk Bizim tavada iki balık
Biri sıcak biri soğuk / Özyürek 1991a : 567

kazr Bir sinide iki toyug
Biri isti, biri soyug / Davudova : 57

kerk Bir sinide iki tavug
Biri sıcag biri sovug / Kerkük : 314

1.22. Güneş-Ay/4

ttü Dünyada iki güzel birbirinden güzel
Birbirine benzer, birbirine bakar / Başgöz : 885.4

dğstn Ben güzelim herkesten – biri söylüyor
Ben güzelim herkesten – diğeri söylüyor / DHGF

kklp Birevdin bir ulı hem de kızı bar
Ulınıñ tünde, kızınıñ kündüzi
Uyklaytuğın edeti bar / Maksetov : s.35

krgz Ezelden beri eki adam
Birbirine cete albayt / İbrahimov - Akmataliev : 7

özbk Olamnı kezib bir-birini izlar
Uların yulduzlar kuzatar / Gulam : 1991

uygr Biriniñ bir oğli bir kızı bar
Bilidu ikisini dünya yüzi
Yoklaydu oğlı künni, kızı tünni
Yürgende bilinmeydu baksan izi / UHEAK : 81

1.23. Güneş-Ay-Yıldız

ttü Altın araba
Gümüş teker
Nane şeker
Nohut döker / Başgöz : 893.2

kazk Altın baki
Kümis saki
Kırk kısrak
Bir savrik / Amanjolov : 14

kerk Altun araba
Gümüş teker
Na'na' şeker
Nohut döker / Kerkük : 301

krgz Altın tabak
Kümüş kaşık
Altı cüz şuru taş
At-başıdan at kaçırdım
Kuyunçudan kunan kaçırdım / İbrahimov - Akmataliev : 108

1.24. Yer-Gök-Ay-Yıldızlar

ttü Min min minare
Dibi dare
Yüzbin çiçek
Bir lale / Başgöz : 890.2

osml Bin bir lale (minare)
Dibi kenare
Yüz bir çiçek
Bir lale / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 18

afgn Dar darbaz
Bir gümbez
Bir göbök
Kırk şaşak / Biray
***
Tegi tağara
Üsti mağara
Bir gül-i lala
Miñ gül-i peçek / Duymaz

balk Mim minare
Dimbi kare
Yüzbin altın
Bir çiçecik / Kowalski : 8

blgr Min min minare
Dibi daire
Binbir çiçek
Bir lale / Mollova : 36

dlrm
Min min minare
Dibi dare
Yüzbin çiçek
Bi lale / Cebeci : 6

gagz
Min min manala
Dibi kanda
Üç bin çiçek bir lala / Radloff 1904

kary
Hepli çapar karaca
Berli çapar karaca
Tal dibinde sovuk suy
Tuyınan içer karaca
Künduz öksek minare
Üstü murhare
Yüzbin çiçek bir kare / Altınkaynak : s.214

kazr
Min minare
Dibi gare
Yüz min çiçek
Bir yaprag / Davudova : 97 - Huluflu : 529

kbrs
Min min minare
Dibi dayire, yüzbiñ çiçeg
Bir lale / Saracoğlu

kırm
Üksek minare
Üstü mor hare
Yüz bin çeçek
Bir layale / Radloff 1896 : 139

kklp
Astı gümbezli
Üsti hayvanlı
Kırk şaşaklı
Bir pöpekli / Şermuhammed Uli (TDTEA)
***

Astı dagara
Üsti dagara
Ortasında miñ-miñ şeşek
Bir gülala / Maksetov

krçy Biy-biy biy bara
Başlı ala
Tübü kara
Tewma çeçek
Bir arbaçık / Şahin (A.Soltanı) : 847

krgz Astı tagara
Üstü zagara
Kırk miñ çeçek
Bir gülala / İbrahimov - Akmataliev : 117

nogy Epi tepi temir kapı
Min şeşekey
Bir yapırak / Canıbekov : 110

özbk Tegi tağora
Üstü nogora
Yüz miñ çeçak
Bir güli lola / Gulam : 50-a

tatr Töbe kara, million ara
Men çeçek, ber piyala / Mahmutov : 28

trkm Astı tagara
Üsti minara
Yüz mün seçeği bar
Biri gül-lale / Bada (A.Baymıradov) : 14

uygr Egiz munar
Kalte munar
Lale çeçiki
Sedep munçiki / UHEAK : 28
***

Min min çeçegi
İkedan yopurmıgı / Çağatay

1.25. Yer (Dünya)

ttü Babamın sarığını sararım sararım bitmez / Başgöz : 274:3

alty Tür tür kiyis
Türülbes kiyis / Ergun : 1

çuvş Atte arçine şikleymin / Yılmaz (TDTEA)

gazr Zir kilim zincir kilim
Götürenmirem ağır kilim / Dehkani : 19

haks Ah tovarım arsinnep toospadım
Hara tovarım harıstap toospadım / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Zer-zer kilem zer kilem
Kötereyin desem zor kilem / Çağatay 1991

kazr Babamın bir donu var gatlayıram, gat götürmür / Seyidov : 21

tatr Simezden simez ni simez? / Mahmutov : 155

1.26. Yer-Gök/1

ttü Dünyada iki güzel
Birbirinden güzel
Birbirine benzer
Birbirine bakar / Başgöz : 878.2

alty Eki iriktin terezi ten / Dilek (TDTEA)

çuvş Şirelle pıhrım – hura kurtım,
Şülelle pıhrım-kıvak kurtım / Yılmaz (TDTEA)

kazk Teñ-teñ teñ kiyiz
Eki ortası keñ kigiz / Amanjolov : s.11

kklp Eki gilem ken gilem
Ekevide ten gilem / Maksetov

krgz Teñ teñ kiyiz
Eki orası keñ kiyiz / İbrahimov - Akmataliev : 8

özbk İkki keng
Orası teng / Gulam : 4

trkm İki deri den deri
Onı bilmedik adam
Alem ili vermeli / Bada (A.Baymıradov) : 78

uygr Teñ-teñ teñ kigiz
Otturısı keñ kigiz / UFA : s.282

1.27. Yer-Gök/2

ttü İki atım var birbirini kovar
Biri gülerse o birisi ağlar
Biri göz kızarı o biri dil çıharı / Başgöz : 878.1

trkm Gır atı bilen gara atım
Birbirinin ızında
Birbirini kovalar
Cümle alem gözünde / Bada (A.Baymıradov) : 59

1.28. Yıldız/1

ttü Biz biz idik
Yüz bin tane kız idik
Gece oldu dizildik
Sabah oldu silindik / Başgöz : 852.10

balk Biz idık biz idık
Yüz binlerce kız idık
Ceceylen dizıldık
Cünlen silındık / Hasan : 236

başk Bez, bez, bez inek
Bez un ike kız inek
Ber taktağa tezeldek
Tan atkansı yuk bulduk / Tokatlı

blgr Biz biz idik
Yüz bin tane kız idik
Gece oldu dizildik
Sabah oldu silindik / Mollova : 85

çuvş Epir, epir epirççi
Hirih te pir hiriççi
Alli ta pir aççiççi
Şiripe şuy turımır
İrhine şuk pultımır / Yılmaz (TDTEA)

dbrc Biz biz edik biz edik
Otuz iki kız edik
Tahtacıkka tızıldık
Tan atkanda coyulduk / Önal : 173.1-c

gazr Biz idik ha biz idik
Yüzbinlerce kiz idik
Gece oldu düzüldik
Gündüz oldu süzüldük / Hakki : 51

kazk Biz biz biz edik
Biz altı kız edik
Bir taktayga cıynaldık
Tan aldında cok boldu / Mirzahmetuli (TDTEA)

kazr Bizidik ha bizidik
Yüz minlerce gız idik
Gece oldu düzüldük
Gündüz oldu ezildik / Abdullayev : s.178

kbrs	Biz biz idig biz idig
	Yüz bin dane gız idig
	Gece oldu dizildig
	Sabah oldu silindig / Saracoğlu
kırm	Hai biz edik biz edik
	Bir hisapsız kaz edik
	Bir yipçikle dizildik
	Sabaha dek üzüldük / Radloff 1896 : 76
kklp	Biz-biz biz edik
	Biz mıñlağan kız edik
	Tañ atkanşa cayıldık
	Tan atkan sañ coyıldık / Maksetov : s.31
nogy	Ay biz edik biz edik
	Biz on eki kız edik
	Bir taktaga tizildik
	Tan aktansa yok boldık / Canıbekov : 71
rom-blgr-tatr	Biz biz biz edik
	Otız eki kız edik
	Taktaşıkka tizildik
	Tan atkanda cayıldık / Mollova 1975 : 18
stvr trkm	Biz-e bizdik
	Sanyetmez kızdık
	Agşam bar bolduk
	Ertir yok bolduk / Kürenov 1995
trkm	Bize bizdik
	Biz on iki gızdık
	Bir tagtda yıgıldık
	Dan önünden yok bolduk / Bada (A.Baymıradov) : 28
uygr	Biz biz biz iduk
	Biz on ikki kız iduk
	Bir gümbüzge yiğilduk
	Tang aldıda taralduk / UHAEK : 132

1.29. Yıldız/2

ttü	Dam başına darı serdik / Başgöz : 852.13-e
afgn	Tamğa tarı jaydım / Biray
alty	Buska budayım tögüldi / Çelik : 66
çuvş	Aslık tırne vit çul ıvıtrım / Yılmaz (TDTEA)
haks	Pusta pugday unım çaydım / Çağatay
kazk	Tam basına tarı caydım / Alptekin 1996 : 112
kazr	Ham gümüşe ahşam serdim darını Seler vurub dedim darı beş hanı / Seyidov : 104
kklp	Tam başına tarı caydım / Maksetov : s.37
krçy	Üy başında tarı sebdim / Şahin (A.Soltanı) : 859
krgz	Talaaga taruu çatçım / İbrahimov - Akmataliev : 91
nogy	Kazan tolı ak koz / Canıbekov : 48
özbk	Osmanga buğday saçdım / Gulam : 28
tatr	Öy başına tarı siptem / İsanbet : 58 - Mahmutov : 140
yakt	Balağan ürdüger çarpa toxton sıtar ühü / Vasilyev-vd. : 11

1.30. Yıldız/3

ttü	Dama darı saçtım Sayamadan geri kaçtım / Başgöz : 852.13-b
balk	Dam üstine darı saçtım Sayamadım eve kaçtım / Hafız : 5
blgr	Dam üstüne darı saçtım Sayamadım eve kaçtım / Mollova : 84

btrk Ev üstüne darı attım
Sabahleyin bulamadım / Dede : 74

kazk Kop monşak üy üstine koyıp şaşıp
Karasan tolıp catır közindi aşıp
Üyime sevelenip tüşse carık
Ketedi algı mansak böri kaşıp / Amanjolov : 20

kklp Tam basına tarı caydım
Tanda karasam biri cok / Maksetov : s.36

krgz Tam üstünö taruu caydım
Tañ atpay cıyıp aldım / İbrahimov - Akmataliev : 92

özbk Poyansız mato üzra
Saçıldı behisob çoğ
Sunday turıb tonggaça
Bir coyı kuyganı yok / Gulam : 2010

1.31. Yıldız/4

ttü Akşam serdim
Sabah topladım / Başgöz : 852.12-o

alty Tünde tögülip kalgan as cedat
Erten tura körüp iyzeng
Eş neme cok / Ergun : 30

balk Ceceylen serperim
Cünlen toplarım / Hasan : 230

kazk Tagıyam tolgan sök
Erte tursam dım da cok / Amanjolov : 22

kbrs Bir galbur boncuğum var
Agşamdan atarım
Sabahdan toblarım / Saracoğlu

krçy Ertden bolsa ketedile
İngir bolsa keledile / Şahin (A.Soltanı) : 858

krgz Keçinde taruu septim
Erteñ menen cıyıp kettim / İbrahimov - Akmataliev : 86

trkm Agşam sepdim darını
Ertir görmen birini / Bada (A.Baymıradov) : 1

uygr Akşamı baksam cık ok
İrtesi baksam biri yok / Sertkaya : 90

1.32. Yıldız/5

ttü Akşam saçarım
Sabah toplarım / Başgöz : 650.9-ı

gazr Bir tabak elma
Sabaha kalma / Dehkani : 173

kazr Bir tabag almaz
Sabaha galmaz / Davudova : 58

kırm Akşam olsa saçıla
Kündüz olsa açıla / Asanov

kklp Bir kese sök, erten karasam cok / Maksetov : s.76

krgz Tündö çaçkan oktorum
Saar menen toptodum / Kayıpov : s.214

özbk Keçasi oçılar
Osmanga saçılar / Gulam : 2005

stvr trkm Agşam sepdim darını
Ertin görmen birini / Kürenov

uygr Etigende ketip akşimi kelidu
Hesabni heçkim alalmas / UHAEK : 70

1.33. Yıldız/6

ttü Açtım kapım açıldı
Gümüş düğmem saçıldı / Başgöz : 852.5

dbrc Bir cavlukta bin tüyme / Önal : 173.2

kazr İteledim gapı açıldı
Gızıl düyme saçıldı / Hacıyev : s.120

kklp Kök kesenin tübinde
Köp altın şaşılıp catır
Tönkerilip töbende
Ol kök kese aşık catır / Maksetov : s.35

krçy Çara tolu cez tüyme
Kolum cetib alalmayma / Şahin (A.Soltanı) : 360

tatr Öy tübesinde kömeş akça / Mahmutov : 141

trkm Çapraz düvmem yazılar
Garankıda düzüler / Bada (A.Baymıradov) : 124

1.34. Yıldız/7

ttü Ay var iken açarlar,
Gün var iken kaçarlar / Başgöz : 852.15

balk Akşam parlar
Sabah söner / Hafız : Y-4
***
Ceceylen çok
Cünlen yok / Hafız 1985 : 35

blgr Gündüz bozulur
Gece dizilir / Mollova : 82

kazr Gün çıhanda yoh olur
Gün batanda çoh olur / Davudova : 93

kbrs Gece yanar
Gündüz sövünür / Gökçeoğlu : 560

kklp Ay menen keldi
Kün menen ketedi / Maksetov : s.154

tatr Tünle baksam kük tulgan
İrten baksam yuk bulgan / Temizyürek – Develi (TDTEA)

1.35. Yıldız/8

ttü Bir kalbur cevizim var
Sayarım sayarım bitmez / Başgöz : 852.19

afgn Bir sürüv koyim bar
Sanab bolmaydı / Duymaz 2006

blgr Bir cevizim var
Saydım saydım tükenmedi / Yançev : 79 - Mollova : 83

1.36. Yıldız/9

ttü Akşam serptim nohudi
Sabah kalktım yoğidi / Başgöz : 852.6

kazr Ahşam sepdim nohudu
Seher bahdım yohudu / Abbaslı : s.100

kerk Ahşam septim nohudi
Sabah kahdım yohidi / Kerkük : 303

1.37. Yıldız/10

ttü Akşam baktım çok idi
Sabah baktım yok idi / Başgöz : 852.6

afgn Tam üstide tarık
Erte bilen könem heç nesre yok / Duymaz 2006

balk Akşam baktım çog idi
Saba baktım yog idi / Hafız 1985 : 36

gazr Ahşam bahdım çoğ idi
Sahar bahdım yoğ idi / Hakki : 24

kırm Gedce baksam kök tolgan
Saba baksam yok olgan / Asanov

krgz Sandığımda köp cok
Erte turup karasam biri da cok / Karadavut

özbk Tünda körib çoğ deysan
Tangda körib yok deysan / Cumabaev : s.10

1.38. Yıldız/11

ttü Kiremitler üstünde bir kalbur yumurta / Başgöz : 852.2-c

balk Çeremitlik üstünde bi kaubur kos / Hafız 1985 : 34

btrk Dam üstünde bir kalbur yumurta / Özyürek 1991 a : 594

1.39. Yıldız-Ay/1

ttü Bir kalbur aşığım var
İçinde bir eneğim var / Başgöz : 890.4

gazr Bir kalbır aşığım var
İçinde bir sakkası / Hakki : 19

kazr Bir kelbir aşığım var
İçinde bir saggası / Huluflu : 129 – Menafi

kklp Şanaş tolı kuvırmaş
Ortasında nur kalaş / Maksetov : s.36

krgz Etegim tolgon köp çükö
Ortosunda bir saka / İbrahimov - Akmataliev : 105

nogy Peş tolı börpek
Ortasında kalakay / Canıbekov : 6

özbk Podaçi özi bitta
Koyları neça mingta / Gulam : 2004

tatr Mıç dolu peremeç
Urtasında bir kalaç / Temizyürek – Develi (TDTEA)

trkm Bir etek aşığım bar
İçinde topazım bar / Bada (A.Baymıradov) : 39

1.40. Yıldız-Ay/2

ttü Bin koyunum bir koçum var / Başgöz : 890.6

alty Mung sarı koylorgo
Cangıs sarı koy yüret / Ergun : 24

balk Sayılmaz koyunun içinde
Bir koçum var
Nedir o? / Hasan : 33

çuvş Ulıhne vişmen, vıl'ıhne şutlaman, kitüşi mıyrakallı / Yılmaz (TDTEA)

haks Çüs hoyım çügüre haldı
Çüzerdey tura haldı / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Kop bavırsak işinde bir kalaş / Amanjolov : 16

kklp Kırık capıraklı, bir miyvalı / Maksetov : 35

krçy Bir koyçu miñ koynu küte / Şahin (A.Soltanı) : 849

krgz Miñ koçkor,
Miñ koçkordun içinde
Bir alp koçkor / İbrahimov - Akmataliev : 101

özbk Onası bitta
Bolası miñta / Gulam : 21

tatr Ber anası niçe yüz men balası / Mahmutov : 102

tuva Benim koyunlarımın çoğunluğu çıktılar, sadece bir tek öküzüm kaldı (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 871

uygr Anisi bir, balisi miñ / UHAEK

2. YERYÜZÜ VE TABİAT HADİSELERİ İLE İLGİLİ BİLMECELER

2.1. Bulut/1

ttü — Havada uçar, rüzgardan kaçar, ben gülerim o ağlar / Başgöz :126.4

balk — Havada uçar, kanadı yok / Hasan : 41

başk — Ayağı yuk- il gize
Küzzeri yuk yeş tüge / Tokatlı

blgr — Havada uçar kanadı yok / Mollova : 7

çuvş — Şunatsır vişet, urasır çupat / Yılmaz (TDTEA)

gagz — Gökte uçuner bir kuş
Kanatları yayılı
Açan gecer uuruna
Güneşi o sakladı / Angelova (TDTEA)

haks — Azağı çoh çüğürçedir
Hanadı çoh uçuhçadır / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk — Bir halik aspanda, uskan ayagı cok
Ustagan koldarında tayağı cok / Amanjolov

kazr — Ayağı yohdur gaçır
Ganadı yohdur uçur / Davudova : 38 - Seyidov : 17

kırm — Ayağı yok kaça
Kanatı yok uça / Asanov

krçy — Kanatı cok uça
Ayağı cok kaça / Şahin (A.Soltanı) : 906

krgz — Budu cok, basat
Kanadı cok uçat / İbrahimov - Akmataliev : 650

özbk — Ayagı yok koçadı
Konatı yok uçadı / Gulam : 72

tatr Zenger kükte bürket uça
Kanatı belen kuyaşnı kaplıy / Mehmetov : 327

uygr Ak kigiz, apak kigiz
Leylep yürer üstüñde
Put-koli yok, ceni yok
Eytiñlarçu bu nime / UHAEK

yakt Aydaana suax ayannır
Küügeene suox kötör baar ühü / Vasilyev – vd. : 1

2.2. Bulut/2

ttü Benim bir beyaz yorganım var, bütün dünyayı kaplar / Başgöz : 126.10

krgz Kök köynökkö pahta caydım / İbrahimov - Akmataliev : 19

özbk Kök köylökka goza yaydım / Gulam

2.3. Bulut/3

ttü İstanbuldan berisi
Kara koyun derisi / Başgöz : 126.2

blgr Sofyadan berisi
Kara koyun derisi / Yançev : 10

2.4. Buz/1

ttü Ortaya bir gümüş yüzük koydum
Ay geldi alamadı
Güneş geldi aldı / Başgöz : 130.3

balk Bir gümiş tas
Ay celdi alamadı
Ekin celdi aldı / Hasan : 45

çvş Çupsa-çupsa pını çuh kimil şirrim tuhri ükri, ına uyıh kurnı, hivel ilçi / Yılmaz (TDTEA)

krgz Kümüştön küzgü bersem
Ay avladı kün aldı
Aytçı bilsen neni aldı / Kayıpov (TDTEA)

2.5. Buz/2[1]

blgr Onu ateş yakmaz, suya düşse batmaz / Mollova : 9

alty Suuga salza-congbos
Otko salza-küybes / Ergün : 152

balk Onu ateş yakmas
Suya düşse batmas / Hasan : 49

çuvş Şıvra putmi, vutra şunmi / Yılmaz (TDTEA)

gagz Suda buulmas
Ateşte yanmas / Güngör - Argunşah : 206

haks Otha köybinçe
Suğa patlinça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Otka canbas
Sulga batpas / Amanjolov

kazr Bir ağ daşım var, odda yanmaz
Suda batmaz, gün çıhanda eriyer / Davudov : 49 - Seyidov : 28
***
Odda yanmaz
Suda batmaz / Davudova : 115 - Seyidov : 28

kklp Otka canbaydı
Suvğa batpaydı / Maksetov : s.155

krçy Otda canmaydı
Suwda batmaydı / Şahin (A.Soltanı) : 42

[1] Türkiye Türkçesi'nde örneği olmamasına rağmen, Türkiye Türkçesi'ne çok yakın olan Bulgaristan Türkçesi'nde ve diğer Türk topluluklarında yaygın bir bilmece olması sebebiyle tasnifte yer verilmiştir.

krgz Otko küybös
Suuga çökpös / İbrahimov - Akmataliev : 198

nogy Suvda batpas, otta yanmas / Canıbekov : 30

özbk Otda yanmaydi
Suvga botmaydi / Gulam : 114

tatr Utta yanmıy, suvda batmıy / İsanbet : 175 - Mahmutov : 439

trkm Otda yanmaz
Suvda batmaz / Bada (A.Baymıradov) : 95

uygr Esliy özi su uning
Kişta u dep atalmas
Suğa salsañ leyleydu
Lekin yazda yaşalmas / UHAEK : 63
***
Otta yanmas, suda çökmes / UHAEK : 378

yakt Uuga timirbet
Uokka umaybat baar ühü / Vasilyev – vd. : 95

2.6. Buz/3[1]

blgr Taşsız, tahtasız köprü yapar / Mollova : 11

alty Kolı cok, maltazı cok
Koo-coras tür tudat / Ergün : 47

balk Taşsıs tahtasıs çüpri yapar / Hasan : 48

dbrc Keldi işçi baltasız
Köpir kurdı tahtasız / Önal : 154.1

haks Halı çoh, azağı çoh – tayta püdirçe / Arıkoğlu (TDTEA)

[1] Türkiye Türkçesi'nde örneği olmamasına rağmen, Türkiye Türkçesi'ne çok yakın olan Bulgaristan Türkçesi'nde ve diğer Türk topluluklarında yaygın bir bilmece olması sebebiyle tasnifte yer verilmiştir.

kazr Ne daşı var ne tahtası
Ne zeri var ne baftası
Çaylar üste körpü salar
Sultanları sudan olar / Davudova : 98

kklp Baltasız usta, ağaşsız köpir saladı / Maksetov : s.37

krçy Kangasız-çüysüz köpür işledim / Şahin (A.Soltanı) : 41

krgz Karagaysız taktaysız
Köpürö saldım baltasız / İbrahimov - Akmataliev : 195

tatr Baltası da yuk, pıçkısı da yuk
Elgalar aşa küper sala / Mahmutov : 423

trkm Paltasız ussa agaçsız köpri salar / Bada (A.Baymıradov) : 102

uygr Bovay keldi paltisiz
Kövrük saldi tahtisiz / UHAEK : 106

2.7. Damla

ttü Benim bir kızım var
Elsiz ayaksız kuyu kazar / Çelebioğlu : 439

blgr Elsiz ayaksız kuyu açar / Mollova : 71

çuvş Uksah saltak pus çavat / Yılmaz (TDTEA)

dlrm Bir işçim var, elsiz ayaksız kuyu kazar / Cebeci : 79

kazk Murınsız şımşık
Muz tösedi / Amanjolov

kazr Ne eli var ne ayağı
Gece kişi yer gazar / Davudova : 99 - Seyidov : 125

kırm Öz mezarını özü kazar / Asanov

krgz Kıdın çolak cer kazdayt / İbrahimov - Akmataliev : 172

özbk Hakkam çolok yer teşat / Gulam : 118

tatr Ayaksız kulsız aldır tiştem / Mahmutov : 356
***
Öy ortında azın agay
İne belen kuyi kazıy / Mahmutov : 350

trkm Bir dostum bar
Öz garbını özi gazar / Bada (A.Baymıradov) : 35

2.8. Deniz/1

ttü Uzun uzun abalar
Ak sakallı babalar
Gelir gider duramaz
Gece gündüz çabalar / Başgöz : 232.7

balk Celir cider duramaz
Cece cündiz çabalar / Hasan : 62

blgr Gelir gider, duramaz
Gece gündüz çabalar / Mollova : 15

btrk Ak sakallı babalar
Gece gündüz çabalar / Özyürek 1991 : 35

krgz Uzun uzun uz kelet
Uzun boylu kız kelet
Kabaktarı kaltırayt
Eki beti caltırayt / İbrahimov – Akmataliev

2.9. Deniz/2

ttü Bir ebem var
Gece gündüz yufka açar / Başgöz : 232.6

balk Deniz üstünde yufka açar / Hasan : 63

btrk Ak saçlı bir nenem var
Gece gündüz yufka açar / Özyürek 1991 : 9

kbrs Bir ebem var
Gece gündüz yufga açar / Gökçeoğlu : 114

2.10. Deniz/3

ttü Burdan baktım, hülüzar
Yanına gittim gülizar
Ne aç olur, ne susuz
Bütün yer bütün kusar / Başgöz : 232.6

kary Uzaktan kördim bir hesir
Yanına vardım yel eser
Adamı bütün yer bütün kusar / Altınkaynak

kırm Uzaktan kördim bir isar
Yanına bardım yel eser
Adamnı bütün yer bütün kusar / Radloff 1896 : 14

2.11. Deniz/4

ttü Karşıdan bakarım ağarır
Yanına vardım bağırır / Başgöz : 232.12

blgr Uzaktan baktım ağarır
Yanına vardım bağırır / Mollova : 24

kazr Uzagdan baharam ağarar
Yanına gederem bağırar / Seyidov : 47

2.12. Dere/1

ttü Uzun ok, gölgesi yok / Başgöz : 715.15

blgr Uzun kavağın gölgesi yok / Mollova : 14

gagz Epsinden buk, gölgevsi yok / Güngör - Argunşah : 101

kazr O nediki özü var, kölgesi yoh / Seyidov : 136

tatr Üze bar, külegese yok / İsanbet : 165 – Mahmutov : 200

2.13. Dere/2

ttü Gece gündüz
Yatağından çıkamaz / Başgöz : 715.37

blgr Gece gündüz
Yatağından çıkamaz / Mollova : 21

btrk Gece gündüz yatağından çıkmaz / Özyürek 1991 : 39

2.14. Dere/3

ttü Uzun yengem uzanır
Çalı çırpı kazanır / Başgöz : 715.27

blgr Uzun yengem uzanır
Çalı çırpı kazanır / Mollova : 23

btrk Uzun yengem uzanır
Çalı çırpı kazanır / Dede

2.15. Dere/4

ttü Dağdan iner hız ile
Yedi bin yıldız ile / Başgöz : 715.9

balk Bagdan ener hızlanır
Yedibin yıldızlanır / Hafız 1985 : 7 – Hasan : 133

kbrs Dağdan gelir küküreyereg / Gökçeoğlu : 115

2.16. Dolu/1

ttü Dam üstünde daylak oynar / Başgöz : 257.10-f

gazr Dam üste daylak oynar / Hakki : 17
***
Dam üste teke oynar / Dehkani : 298

kazr Dam üste daylag oynar
Yere deyip oyular / Huluf : 289

özbk Kokron yerde közi oynaydı
Takran yerda tozı oynaydı / Gulam : 58

2.17. Dolu/2

ttü Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla / Başgöz : 256.2

btrk Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla / Özyürek 1991 : 78

2.18. Dolu/3

ttü Mini mini kuşlar
Camları taşlar / Başgöz : 256.8

balk Minimini kuşlar
Her yeri taşlar / Hasan : 67

2.19. Gökgürültüsü

ttü Dağdan gelir dağ gibi
Kolları bir dağ gibi
Eğilir su içmeğe
Bağırır oğlak gibi / Başgöz : 343.1-a

alty Kök bukam ogurat
Kök kalıkka ogulat / Ergun : 38

haks Kök puğa mustaza
Köp çonğa istilçe / Arıkoğlu (TDTEA)

yakt Uluu doydu oğuha mönüreebit ühü / Vasilioğlu – vd. : 88

2.20. Gökgürültüsü/2

ttü Gara tavuk gakçılar
Ganatları şaggılar / Başgöz : 343.3

kazr Gara tayuk gaggıldar
Ganadları şaggıldar / Davudova : 64

özbk Kara tavuk kakıllaydı
Kanatları şakıllaydı / Gulam : 1222

2.21. Gökkuşağı/1

ttü Gökte gördüm köprü, rengi yedi türlü / Başgöz : 277.7

balk Cükte cördüm köpri
Rengi yedi türli / Hasan : 83

btrk Gökte gördüm bir köprü
Rengi var yedi türlü / Özyürek 1991 : 57

çuvş Ulatimir haphine şiçi sırpa sırlanı / Yılmaz (TDTEA)

kazr Dağdan gelir rengberenk
Başmagları gırmızı
Patlarları yeddi reng / Abdullayev

krçy Bir kızım barda da
Toguz türlü türsünü / Şahin (A.Soltanı) : 718

tatr Sır sır sırı bar
Altı türle nurı bar
Cide kat kükke yolı bar / Mahmutov : 405

2.22. Gökkuşağı/2

ttü Buradan çekti kılıcı
Basrada çıktı ucu / Başgöz : 277.6

kbrs Bunda attım gılıncı
Bafda göründü ucu / Sakaoğlu 1981

krçy Allahnı ulu kılıçı
Cerge tie bir uçu / Şahin (A.Soltanı) : 132

2.23. Hava

ttü — Tarlada bitmez, saksıda bitmez
Yerde var gökte var suda yok / Başgöz : 373

alty — Körzöm körzöm körünbeyt
Tutsam tutsam tudulbayt / Ergun
***
Kolgo tudulbas
Köskö körünbes / Ergun

balk — Güzlen cürülmes, ellen tutulmas / Hafız 1985 : 22
***
Tarlada bıtmes
Saksida bıtmes
Yerde var cükte var
Suda yok / Hasan : 170

kazk — Bar mar, cok pa onı anık bilmeysin
Ol cok cerde ömir sürip cürmeysin / Amanjolov

kklp — Bir nersa bar körinbes
Uslasan da bilinbes
Tirişilikke dım zerur
Onsız ömir sürilmes / Maksetov : s.40

krçy — Közge körünmegen
Kolga ilinmegen / Şahin (A.Soltanı) : 944

özbk — Közga körinmes
Kolga tutulmas / Gulam : 71

tatr — Üze şuşında
Üze belenmiy
Tinga belene
Küzge kürenmiy / İsanbet : 182

trkm — Yatak dolı yün düşek
Men almaga düşek yok / Bada (A.Baymıradov) : 140

uygr Barmu yokmu? Uni enik körmeysen
U yok yerde zadi ömür sürmeysen / UHAEK : 102
***
Köz eçip körelmeysiz
Kol suzup tutalmaysız / UHAEK : 318

2.24. Kar/1

ttü Sudan ak, şekerden tatlı, baldan lezzetli / Başgöz : 448.10

başk Şeker tihen şeker tügel
Höt te tügel-üze ak
Mamık tihen mamık tügel
Ye bil nime? Uylap tap / Tokatlı

gagz Kar şeker gibi biyaz
Ama neçinse inmez
Koydum çaya onu çok
Ama tatlılıı hiç yok / Vasilioğlu : 177

kbrs Sudan ayaz
Şekerden beyaz / Gökçeoğlu : 182

kklp Suvıkta katadı
Jıllıda zıtadı
Sütten tınık
Pahtadan ak / Maksetov : s.38

özbk Sutdan tınık
Pahtadan ok / Gulam : 102

trkm Süytden durı
Pagtadan ak / Bada (A.Baymıradov) : 105

uygr Ak dastihan setivaldim
Alem içi akardi / UHAEK : 41
***

Şeker desem tatlik emes
Aktuz desem aççik emes
Kişta köktin çüzidu
Yazda közge körünmeydu / UHAEK : 764

2.25. Kar/2

ttü Şekere benzer tadı yok
Gökte uçar kanadı yok / Başgöz : 448.13

balk Şeçere benzer tadı yok
Cükte uçar kanadı yok / Hasan : 147

blgr Şekere benzer tadı yok
Gökte uçar kanadı yok / Mollova : 47

kazr Gende benzer dadı yoh
Göyde gezer ganadı yoh / Seyidov : 82

kbrs Şeker gibidir dadı yog
Gögde uçar genedi yog / Gökçeoğlu : 183

kerk Şekere benzer dadı yoh
Havada uçar kanadı yoh / Kerkük : 318

2.26. Kar/3

ttü Damdan un eler / Başgöz : 448.25

dlrm Da sokakta un eler / Cebeci : 90

gazr Uca damdan alçak dama
Un eler / Hakki : 66

kazr Uca damdan alçag dama un elener / Abdulleyev

kırm Anayım un elendi
Dünyanı kireçledi / Asanov

krgz Eleksiz elep
Doyar un beret
Cebeybiz anı
Birok turmuşta kerek / İbrahimov - Akmataliev : 193

özbk Elekden un elendi
Soñra usti belendi / Gulam : 2068
***
Kökde surpa açıldı
İçinden un saçıldı / Gulam : 2065

2.27. Kar/4

ttü Kışın gelir yazın gider
Dünyayı bembeyaz eder / Başgöz : 444.36

blgr Bütün kış karada yatar
Baharda nehire kaçar / Mollova : 49

çuvş Hura şir şine şuri mamik vitiret / Yılmaz (TDTEA)

kazk Kış catadı, caz turadı
Cok bolsa da kol ayak kas turadı / Amanjolov

kklp Ak cipekti capkanday
Kısta cerdi cabaydı
Beher kelse kıs şığıp
Suv bolıp captan ağadı / Maksetov : s.156

krçy Bir ak cabıwum bardı da
Sawlay cerni cabadı / Şahin (A.Soltanı) : 937

krgz Catıp catıp cazında iyinge kiret / İbrahimov - Akmataliev : 190

özbk Katta oppok dasturhon
Yer yüzüni kaplagan / Cumabayev

tatr Kara urman üstene
Mamık küpçe taşladım / Mahmutov : 454
***
Ak mamık belen büten dünıya tulgen / Mahmutov : 458

uygr Ak destinan yer yüzini kaplıgan / UFA

2.28. Kar/5

ttü Dağdan gelir dağ gibi
Oturur şahin gibi
Kalkar gider su gibi / Başgöz : 448.8

alty Cadıp cadıp alala
Suu caar ulardı / Dilek (TDTEA)

blgr Dağdan gelir dağ gibi
Çadır kurar ağ gibi / Yançev : 45

haks Tashar çatsa tağ polçadır
İbge kirze suğ polçadır / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Dağdan gelir dağ kimi
Golları budag kimi
Oturur hesir kimi
Duranda yesir kimi / Davudova : 71

tuva Tannunun omurgasının üzerinden geldi, hızla dağın üzerinden geçti (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 848

2.29. Kar/6

ttü Gökten iner han gibi
Mısıra sultan gibi
Serilir hasır gibi
Sürünür yesir gibi / Başgöz : 448.7

osml Karşıdan gelir han gibi
Oturur sultan gibi
Serilir hasır gibi
Sürülür esir gibi / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 178

kary Gelir han kibik
Oturır sultan kibik
Yayılır hasır kibik
Sürülür yesir kibik / Altınkaynak

kazr Gelir han kimi
Oturur sultan kimi
Yayılır hesir kimi
Sürülür yesir kimi / İsmayılov 2003

kırm Kelir han kibi
Oturır sultan kibi
Yayılır hasır kibi
Sürülir yesir kibi / Radloff 1896 : 18

2.30. Kar/7

ttü Bir yorganım var
Dünyayı kaplar
Denizi kaplamaz / Başgöz 448.33

balk Bi yorganım var
Her yeri sarar
Yalnız denizleri saramas / Hasan : 140

blgr Benim bir kürküm var
Dağı taşı örter
Yalnız denizi örtmez / Mollova : 48 – Yançev : 54

kazr Bir kilimim var her yeri tutar
Denizin üzünden başka / Huluflu : 156

kbrs Bir yorganım var
Her yeri örter
Dereyi örtmez / Gökçeoğlu : 181

kırm Bir çarşafım bar
Bütün dünyanı kaplar
Denizni kaplamaz / Asanov

2.31. Kar/8

ttü Elemez belemez
Ocak başına gelemez / Aça 1993

kazr Ne elenmez, ne belenmez
Ocag başına gelenmez / Seyidov : 123

2.32. Kar/9

ttü Çum çum çukurda mısın
Ak pak yumurta mısın
Elalem düğüne gitti
Sen daha burada mısın / Başgöz : 448.18

balk Cum cum çukurda mısın
Ak pak yumurta mısın
Kilin kadın suya cittin
Sen daha burada mısın / Hasan : 157

blgr Çum çum çukurda mısın
Ak pak yumurta mısın
Kelin, kadın suya gitti
Sen daha burada mısın / Mollova : 55

dbrc Çım çımırda mısın
Appak yumurta mısın
Hanımlar gezmeye çıktı
Sen hala burada mısın / Önal : 155.1

dlrm Çillim çukurda mısın
Ak pak yımıta mısın
Kızla çideme gitti
Sen ta buda mısın / Cebeci : 8

2.33. Kar/10

ttü Uzun uzun dervişler
Uzun yoldan gelmişler
Oynamış oynamışlar
Helak olup gitmişler / Başgöz : 448.22

kazr Göyden gelir dervişler
Kürkün yere sermişler
O geder oynamışlar
Hurdu heşil olmuşlar / Seyidov : 96

2.34. Kırağı

ttü Duvardan atladım, anahtarı düşürdüm
Ay aradı, gün buldu / Başgöz : 503.3

çuvş Çupsa çupsa pını çuh
Kimi / şirrim tuhri ükri
Ina uyıh kurçi, hivel ilçi / Yılmaz (TDTEA)

dbrc Üy artında kuşağım kaldı
Ay ketirip saldı
Kün köterıp aldı / Önül : 162.2-a

gagz Aulu atladım, liftimi kaybettim
Ay buldu, gün sakladı / Güngör - Argunşah : 23

tatr Kül eylene yögerdem
Künçegemne töşerdem
Ay kürep kaldı
Kuyaş tüşep oldı / Mahmutov : 297

2.35. Nehir

ttü Kışın donar, taş olur akmaz
Yazın gelir yatağına sığmaz / Başgöz : 715.38

tatr Kış köne tik tora
Yaz köne katıra / İsanbet : 168 – Mahmutov : 201

2.36. Rüzgar/1

ttü Elsiz ayaksız kapı açar / Başgöz : 691.9

alty Kolı tok pudı tok
Vorotanı açıp tat / Çelik 1994

balk Elsiz ayaksıs kapiy açar / Hafız 1985 : 33

blgr Elsiz ayaksızdır
Pencereye vurur
Eve girmek ister / Mollova : 65

çuvş Alısır, urasır, alık uşat / Yılmaz (TDTEA

dbrc Kolsız ayaksız kapını aça / Önal : 171.2

dlrm Elsiz ayaksız kapı açar / Cebeci : 98

gagz O kolsuz hem bacaksız
Tokatçıı açar / Vasilioğlu : 217

gazr Eli yoh kapılar açar
Kanadı yoh köyler uçar / Hakkı : 53

haks Azağı çoğıl-oylapça
Ahsı çoğıl sığırça / Arıkoğlu (TDTEA)

kary Cuvurıp kapını açar
Özide kaçar / Altınkaynak

kazr	Ne eli var ne ayağı Dağıdar deli seyağı Şıghaşırıg açar gapı / Davudova : 101 – Seyidov : 124
kbrs	Elsiz ayagsız kapıyı açar / Saracoğlu
kerk	Elsiz ayagsız kapı açar / Kerkük : 317
kırm	Cürüp kopunu aça Özü de kaça / Radloff 1896 : 81 *** Kolsuz, ayaksız Kapını aça / Asanov
kklp	Kolsız ayaksız esik aşar Cenil mayda zattı şaşar / Maksetov : s.156
krçy	Kolsuz ayaksız eşik açar / Şahin (A.Soltanı) : 926
krgz	Butu cok kolu cok Eşik açkanga şok / İbrahimov - Akmataliev : 155
nogy	Ayaksız, kolsız kapı yabar / Canıbekov : 52
özb	Qolsız ayaqsız eşik açar / Gulam : 133
tatr	Ayaksız kulsız kapka aça Aça da artına kaça / Mahmutov : 240
trkm	Elsiz ayaksız işik açar / Bada (A.Baymıradov) : 131
trnçi	Özini teni yok İşiki açuk öyge kirer / Sertkaya
tuva	Holu çokta budu çokta Konçuk çaraş çuruk çuraan / TDEK
yakt	Attammat da oğustammat da Kınata da suox, otağa da suox Uonna xanna boğarar tiiyer baar ühü / Vasilioğlu – vd. : 9

2.37. Rüzgar/2

ttü — Gökde uçar kanı yok
Ne kadar yük yüklesen canı yok
Götürmeğe ihtiyacı yok / Başgöz : 691.1

ahsk — Zurnası yoh zurna çalar
Davulu yoh davul çalar
Kanadı yoh uçıyer
Ayağı yoh kaçıyer / Hacılı-Poladoğlu

başk — Ağas böge-kulı yuk
Yöröy torğan yulı yuk
Asıwlanha hızgıra
Tuzandarzı tuzzıra / Tokatlı

çuvş — Pivi şuk uri şuk-pir vırınta tını şuk;
Şunaçi şuk, şuli şuk-şitse kurman şiri-şuk / Yılmaz (TDTEA)

dğstn — Ayağı yok kanadı yok
Görmez ama uçar (Rusçadan tercüme) / DHGF

gazr — Ne var eti ne kanı
Bürüyüp cümle cihanı / Dehkani : 146

haks — Uçuhça hus nimes
Tarınça an nimes / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr — Ayağı yohtur gaçır
Ganadı yohtur uçur / Davudova : 5

kklp — Kanatı cok uşadı
Ayağı cok şabadı / Maksetov : s.40

krçy — Kanatı cok uçadı
Kolu cok çaçadı / Şahin (A.Soltanı) : 925

krph — Ayağı yohdu gaçar
Ganadı yohdu uçar / Yeniaras

özbk Gaha dilkeş gaha kuv
Kol ayaksız çarpar ul
Ne ciyi kafesi var
Canı yok nefesi var / Gulam : 162

tatr İrte kile çirte kile
İki karatın sirpe kile
Kamışlıktan üte kile
Kamış başın silte kile / Temizyürek-Develi (TDTEA)

trkm Ahan-ahan ahanı
Gezer mülki cihanı
Geler mundan göçmeğe
Eti yok hem de ganı / Bada (A.Baymıradov) : 46

2.38. Rüzgar/3

ttü Dereden gölgesiz geçer / Başgöz : 691.19

alty Tutsa tudulbas
Körzö körünbes
Sokso sogulbas
Kojongçı uul / Ergun : 32

blgr El ile erilmez, göz ile görülmez / Mollova : 66

çuvş Ulat, şuhırat, hıy kurınmast / Arıkoğlu (TDTEA)

dlrm Karda gider izi yok
Her yeri görü gözü yok / Cebeci : 69

kazk Ene bardı özi
Körünbeydi izi / Amanjolov

kazr El ile tutmag olmaz
Göz ile görmek olmaz / Seyidov : 66

krgz Közgö körünbayt
İynege ilinbeyt / İbrahimov-Akmataliev : 161

özbk Kolda turmas
Kozga körinmas / Gulam : 139

tatr Üze kürenmiy, üze sızgıra
Üze bar nersene pır tuzdıra / Mahmutov : 263

trkm Gider gider izi yoh
Dayanmağa dizi yoh / Çınar 1996

trnçi Tuttı avazı cihanı çün körünmeydür özi
Faydesi köp tegse ni reng bolgusı adem yüzi / Sertkaya

uygr Kol bilen tutup bolmas
Köz bilen körüp bolmas / UHAEK : 282

2.39. Rüzgar/4

ttü Dağdan gelir dağ gibi
Kolları budak gibi
Eğilir ki su içe
Bağırır oğlak gibi / Başgöz : 691.4

kazr Dagdan gelir dag gimi
Kolları butag gimi
Eyilir su içmeye
Beyirer oglak gimi / Huluflu : 268

2.40. Rüzgar-Gök Gürlemesi-Yıldırım

ttü O nedir ki eler geçer
O nedir ki meler geçer
O nedir ki deler geçer
Yarası çoh ganı yoh / Başgöz : 876

krgz Al emnedir köktün cerge aylanganı
Al emnedir cerden kökkö duulanganı
Al emnedir teminerge canı cok / İbrahimov-Akmataliev : 137

tatr Döker döker iter
Dökerdep kiter
Yalt-yult iter
Yaltırap kiter / Mahmutov : 379

2.41. Sel/1

ttü Dağdan gelir dağ gibi
Kolları budak gibi
Eğilir su içmeye
Böğürür oğlak gibi / Başgöz : 715.5

gazr Dağdan gelir dağ kimin
Kolları butak kimin
Eğilir su içmeye
Bir yıldır ulag kimin / Dehkani : 97

kazr Dağdan gelir dağ kimi
Golları budag kimi
Eyilir su içmeye
Böyürür oğlah kimi / Davudova : 69

krgz Bir eçki kelatat
Sakalın suuga salıp
Kuyrugun kumga malıp / İbrahimov-Akmataliev : 200

stvr.trkm Dagdan gaydar gıgırar
Yol boyunca sıgırar
Astın üstün etdim diyip
Yolbars kimin bagırar / Kürenov 1995

trkm Dagdan geler dag kimin
Golları pudak kimin
Egiler suv içmege
Bagırar ovlak kimin / Bada (A.Baymıradov) : 63

2.42. Sel/2

ttü Dağdan gelir taştan gelir
Bir yularsız aslan gelir / Başgöz : 715.31

balk Dagdan gelir, taştan gelir
Bir yularsız aslan gelir / Kowalski : 15

blgr Dağdan gelir, taştan gelir
Bir yularsız aslan gelir / Mollova : 67

kazr Dağdan gelir daşdan gelir
Gudurmuş aslan gelir / Davudova : 70

kbrs Dağdan gelir
Daşdan gelir
Bir kügremiş
Aslan gelir / Saracoğlu

kırm Dagdan kelir, taştan kelir
Egerlengen arslan kelir
Yer üstüne yaslanmaz
Yer tübünde paslanmaz / Asanov

krgz Toodan kelet, taştan kelet
Bir kuturgan aslan kelet
Munu cobun kim bilet / Kayıpov : 215

trkm Dagdan gaydar gıgırar
Yol boyuna sıgırar
Astın üstün etdim diyp
Yolbars kimin bağırar / Bada (A.Baymıradov) : 62

2.43. Su/1

ttü Basarım basarım iz olmaz / Başgöz : 715.39

gagz Giderim giderim iz yok
Keserim keserim kan yok / Güngör-Argunşah : 118

kazr Geder geder gözü yoh
Yorğa geder tozu yoh / Davudova : 84

krgz Kete beret, kek beret
Arkasına karabayt / İbrahimov-Akmataliev : 38

özbk Ketar ketar izi yok
Tayanmokka tizi yok / Gulam : 52

stvr.trkm. Gider-gider ızı yok
Dayanmaga dızı yok / Kürenov 1995

tatr Yögere yögere eze yuk
Tayanırga teze yuk / İsanbet : 156

trkm Gider atır izi yok
Dayanmaga dizi yok / Bada (A.Baymıradov) : 48

uygr Ayigi yok yüridu
Silik silik külidu / UHAEK : 32
***
Ok tegse töşük kalmaz
Tiğ tegse izi kalmaz
Bokla bilen yancip bolmas
Candar anga zadi kanmas / UHAEK : 376

2.44. Su/2

ttü Dağdan gelir
Taştan gelir
Bir yularsız aslan gelir / Başgöz : 715.31

balk Dagdan colur
Taştan colur
Ecelenmiş aslan colur / Hafız 1989 : 29

blgr Dağdan gelir
Taştan gelir
Bir yularsız aslan gelir / Mollova : 67

kbrs Dağdan gelir
Daşdan gelir

Eyelenmiş aslan gelir / Yorgancıoğlu

kerk Dağdan geli taştan geli
Bir sesli aslan geli / Kerkük : 315

2.45. Su/3

ttü Uzun ok, gölgesi yok / Başgöz : 715.5

blgr Uzun kavağın gölgesi yok / Mollova : 14

gazr O nedi ki, ha gider hu gider
Heş kilgesi yok / Dehkani : 22

2.46. Şimşek/1

ttü Burdan vurdum kılıcı
Halepten çıktı bir ucu / Başgöz : 767.11

osml Burdan attım kılıcı
Magripten çıktı ucu / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 242

balk Burda çektim kılıci
Halepte oynadı bir uci / Hasan : 198

blgr Burdan attım kılıcı
Halepte oynar bir ucu / Mollova : 81

btrk Minareden attım kılıcı
İstanbuldan çıktı ucu / Dede

dbrc Hazret Alinin kılıcı
Dünya tutar bir ucu / Önal : 172.1

gazr Burda vurar kılıcı
Çemende çıhar ucı / Dehkani : 74

ir.trkm. Murdan ursam gılıcı Arapta şanlar ucı / Ağacanzade

kazr Burda vurram kılıcı
Felekte oynar ucu / Davudova : 61

kerk Burda vurdum kılıcı
Halebde çıkar ucı / Kerkük : 306

krgz Teñrimin kılıçı
Cerge tiyet bir uçu
Bu nimne boluçu / Kayıpov (TDTEA)

özbk Şurdan urdım kılıçın
Buhor borıb zangar oşdı / Gulam : 81

stvr.trkm Mundan urdum kılıjı
Arapda sonlar ujı / Kürenov 1995

tatr Ural taudan kılıç ursam
İdilde çabagım uynıy / Mahmutov : 359

trkm Mundan urdum gılıcı
Arapda şanlar bir ucı / Bada (A.Baymıradov) : 80

2.47. Şimşek/1

ttü Dağdan gelir hız ile
Yedi bin yıldız ile
Ne toptur ne tüfekdir
İlle hızı pektir / Başgöz : 767.9-d

balk Dağdan gelir hız ilen
Yidi bin yıldız ilen / Kowalski : 6

blgr Dağdan gelir hız ile
Yedi bin yıldız ile / Mollova : 80

2.48. Yağmur/1

ttü Uzun uzun dervişler
Akşam bize gelmişler
Oynamışlar gülmüşler
Yine kalkıp gitmişler / Başgöz : 836.19

gazr Uzun uzun kamışlar
Gece bize gelmişler
O kadar oynadılar
Hurd-ı hamır oldular / Dehkani : 319

kazr Uzun uzun hamışlar
Bu ahşam bize gelmişler
Oynamışlar gülmüşler
Gene durup getmişler / Huluflu : 709

kerk Uzun uzun kamışlar
Bugün bize gelibler
Önce halay tapıplar
Hurda hamur olublar / Kerkük : 299

2.49. Yağmur/2

ttü Benim bir oğlum var hırsıyla her yeri deler / Başgöz : 836.18

kklp Aksak şöce cer kazadı / Maksetov : s.78

krgz Çildiñ but çiy kozat / İbrahimov-Akmataliev : 130

özbk Navça yiğit tam teşar / Gulam : 86

2.50. Yağmur/3

ttü Gökte iplendi
Yerde diplendi / Başgöz : 836.6

blgr Gökte ağlad durur
Yere inince ulur / Yançev : 70

gazr Ağır ağır hallanır
Gökten yere sallanır / Hakki : 17

kazr Göyde doğular
Yerde boğular / Seyidov : 88

2.51. Yağmur-Su Buharı

ttü Yerden göğe çıkar, gökten yere serpilir / Başgöz : 875.3

alty Cerden çıksa tenerige ceder
Teneriden tüşse cerge kirer / Çağatay

gagz Gökten geldi
Yere gitti / Angelova (TDTEA)
***
Erden çıkar
Göke gider
Gökten düşer
Ere girer / Vasilioğlu : 87

krgz Kötörölüp denizden
Asmanga biyik baramın
Biyikten kayra tüşköndö
Önü kiret talaanın / İbrahimov-Akmataliev : 135

özbk Biri asmenden tüşib
Yerge yutılar
Biri yerge tüğilib
Asmanga keter / Gulam : 2060

uygr Kötürülüp dengizdin
Kökke uçup baridu
Köktin kaytip çüşkende
Hemme giyah kanidu / UHAEK : 315

3. ZAMAN İLE İLGİLİ BİLMECELER

3.1. Gece-Gündüz/1

ttü
Bir yaprağım var
Yarısı ak, yarısı kara / Başgöz : 894.1-b

blgr
Bir kuş vardır
Bir kanadı beyaz
Diğeri karadır / Mollova : 37

çuvş
Appışi şap-şurı, yımıki hup-hura / Yılmaz (TDTEA)

haks
Hara puğa tur kilze
Ah yuğa çadıbısça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk
Caralgan bul düniyede eki kakpak
Mezgili men aşılıb cene şappak
Bolganda biri kara ekinşisi
Kümiştey carkıragan sütten de appak / Amonjolov : s.123

kazr
O hansı kuşdu ki
Bir ganadı ağdı
Bir ganadı gara / Seyidov : 144

krgz
Ece siñdi
Birööcarık
Birööcarañgı / İbrahimov-Akmataliev : 1921

nogy
Otız yapırak
Biri kara biri ak / Canıbekov : 91

özbk
Yarımı kora, yarımı ok / Gulam : 150

tatr
İke tugan
Berse ak bulgan
Berse kara bulgan / Mahmutov : 76

trkm Gır at bilen gara atım
Birbirinin ızında
Birbirini kovalar
Cümle alem gözünde / Bada (A.Baymıradov) : 59

uygr İkki at beyge çanıdu çañ çıkarmay
Birbirini izdişidu tepişalmay / UFA : S.286

3.2. Gece-Gündüz/2

ttü Bir salkım üzümüm var
Yarısı beyaz yarısı kara / Başgöz : 894.1

balk Bi sokum üzümüm var
Yarısı beyaz, yarısı kara / Hasan : 106

kbrs İki salgım üzüm
Biri ag ; biri gara / Gökçeoğlu : 255

3.3. Gece-Gündüz/3

ttü Ak yumağı attım
Kara yumak geldi / Başgöz : 894.2

kerk Attım beyaz yumağı
Duttum siyah yumağı / Kerkük : 307

3.4. Mevsimler-Aylar

ttü Üçü üçler çağıdır
Üçü cennet bağıdır
Üçü derer döşirir
Üçü vurur dağıtır / Başgöz : 607

başk Ber karttın un ike alı bar
Şularzın ösöwne horo kopo keye
Ösöwhe yeşel küldek keye
Ösöwhe harı sekmen keye
Ösöwhe aktun keye / Tokatlı

çuvş Asatten tıvatı siy
Vişi tılıp, vişi kirik,
Vişi sıhman, vişi çapan / Yılmaz (TDTEA)

gazr Üçü bize yağdı
Üçü cennet bağıdı
Üçü yığıb getirer
Üçü vurub dağıdar / Hakki : 70

kazr Üçü bize yağıdı
Üçü cennet bağıdı
Üçü yığar getirer
Üçü vurar dağıdar / Davudova : 36

tatr Ber kartnın unike ulı bar
Ücese sarı küpe kiye
Ücese yaşel külmek kiye
Ücese sarı çikmen kiye
Ücese ak tün kiye / Mahmutov : 217

3.5. Yaz-Kış

ttü Bir tavada iki balık
Biri isi biri soğuk : Başgöz : 897.1

alty Birüzi: Cılu kerek diyt
Birüzi: Sook kerek diyt / Dilek (TDTEA)

blgr Bir akıtmam var
Yarısı sıcak
Yarısı soğuk / Mollova : 79

kazr Sernic altda iki toyug
Biri isti, biri soyug

kklp Kırık bastı eki tavık
Biri ıssı, biri suvık / Maksetov : s.43

krçy Birew süydüre
Birew küydüre / Şahin (A.Soltanı) : 961

3.6. Yıl-12 Ay-360 Gün/1

ttü Bir cevizde iki dal
İki dalda oniki yiva
On iki yivada kırk sekiz yumurta
Kırksekiz yumurtanın üstünde
Üçyüz altmış karga / Başgöz : 899.1

afgn Üç yüzü altmiş karakuş
On ikkite uyasi
İkkigine beçesi / Duymaz 2006

alty Bir tıtta 12 budak
Kajı la budakta
30 çoçogoy
Kaji la çoçogay 7 emildü / Ergün : 68

balk Bi meşe agaci
A onda on içi dal
Her bi dalda derder yuva
Her bi yuvada yedişer yumurta / Hafız 1985 : 27

blgr Üç yüz altmış beş leylek
Elli iki yuvası
On iki yumurtası
İsimleri duvarda yazılı / Mollova : 38
***
Bir ağaçta on iki dal var
Her dalda dört yaprak
Her yaprakta dört damar / Mollova : 86

çuvş Pir naratın vuniki turat
Kaşni turatra tıvatşar yıva

Kaşni yıvara siçser şimarta
Şimartisem şurmalla
Şurri şurı, şurri hura / Yılmaz (TDTEA)

haks On iki kiikçin
İlig iki taan
Üs çüs Altan pis parçıh / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Ekevide anası
Üşyüz alpıs bes balası
Otız or duvadak
Beş balak san
Kırık segiz patşası / Amonjolov : 10

kazr O hanısı sehendi 12 bazarı
48 mehlesi üç güçesi var
366 hicresinde 6120 hem hocası var / Huluflu : 538

kerk Bir köktür on iki dalı var
On iki dal içinde otuz yaprağı var
Otuz yaprağ içinde beş gölü var
Üçü gölgede ikisi güneşde / Kerkük : 24

krçy On eki kuş
Elli eki çawka
Üç cüz altmış beş çakıncik
Bir gakkı tabhandıla / Şahin (A.Soltanı) : 953

krgz Bir tüb çınar terek
On iki şagı bar
Üç yüz altmış borku bar / İbrahimov-Akmataliev : 1926

nogy On eki ak kaz
Bir ak kuv
Kırk segiz şil
Mın segiz yüz yumırtka / Canıbekov : 61

özbk Bir tol üsdi to kökka kadar
Bu tolnın on ikki şahı bor
Har şohıda törttadan uya bor
Har uyada yettidan tuhum bor
Har tuhumnın yarmı karadır körsan
Yarmı appaokdır topgan bolsan / Tekin : 19

tatr Ber kürke unike akkaş
Kırık sigez kaz, öç yöz altmış biş bala kaz / Mahmutov : 230 – İsanbet : 133

trkm Bir ağaçda on iki şaha
Her şahada otuz yaprak
Her yaprakda bir gül bar / Bada (A.Baymıradov) : 29

tuva Altın ağacın 12 dalı 360 yaprağı (Rusçadan tercüme) / Radloff 1405

yakt Uluu sıhıı ortotugar
Uon orduga ikki salaalaax dupu mas turar
Sala axsıgar tüörtüü kötör uyata
Uya çayı settellii sımıt baar ühü / Vasiliyev – vd. : 89

3.7. Yıl-12 Ay-360 Gün/2

ttü Benim bir ağacım var
Ağacımın oniki dalı var
Her dalında otuz yaprak var
Bir tarafı siyah öbür tarafı beyaz / Başgöz : 898.3-d

osml Benim bir ağzım var, ağzımın oniki dalı var, her dalında otuz yaprak var, bir tarafı siyah, bir tarafı beyaz / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 269

balk Bi agacım var
On iki dalı var
Her dalında
Dert yaprak

Her yaprakda
Yedi damar var
Damarların yarısı ak
Yarısı kara / Hasan : 218

dbrc Bir terekte on iki pıtak
Er pıtakta otuz yaprak
Yapraklarının bir yanı kara, bir yanı ak / Önal : 165.1

gazr Bir ağacım var
On iki budaklı
Otuz iki yapraklı / Dehkani : 107
***
Bir ağacım var otuz yarpağı
Bir üzü kara bir üzü ağ / Hakki : 26

kazk Cer üstinde bir beyterek
Onıñ bar on eke butagı
Erkaysında otız capırak
Otızının bir cagı ak bir cagı kara / Amonjolov : s.121

kazr Bir ağacım var
Oniki budaklı
Otuziki yapraklı / Menafi
***
Bir ağacım var, on iki budağı
Her budağın otuz yaprağı
Her yaprağın bir üzü gara, bir üzü ağa / Davudova :50

kklp On eki şakalı mercan terek
Her şakada otız capırak
Capıraktın bir cağı kara
Bir cağı ak / Şermuhammed Uli (TDTEA)

krçy Bir terekde oneki butak
Har butakda otuz çaprak
Her çapraknı bir canı kara, bir canı ak / Şahin (A.Soltanı) : 952

krgz Bir terek
On iki butak
Otuz calpırak
On beşi kara
On beşi ak
Munu kim oylop tapmak? / İbrahimov-Akmataliev : 1928

kumk Bir terek
Terekde on eki butak
Her butakda otuz alma
Almalanı bir yanı ak bir yanı kara / Hacıyev (TDTEA)

nogy Bir terek, on eki butak / Canıbekov : 59

özbk Bir tüp katta terak
Tübi bir şohı on ikki
Yaprağı üçyüz oltmış
Yaprogınıñ bir tomonı ok
İkinci tomonı kora / Gulam : 159.9

stvr.trkm. Bir teregim bar on iki şahalı
Her şahası otuz yapraklı
Yapragının bir yüzi ak, bir yüzi gara / Kürenov

tatr Ber öyenkede unike botak
Botak sayın utız yafrak
Her yafraknın ber yagı kara, ber yagı ak / İsanbet : 132
***
Dünıyada ber agaç bor
Üçyüz altmış altı yafragı bar
Ber yagı ak ber yagı kara / Mahmutov : 264

trkm Bir ağacım bar on iki şahalı
Her şahası otuz yapraklı
Yapraklarının bir yüzi-ak
Bir yüzi-gara / Bada (A.Baymıradov) : 30

uygr Bir derehte on ikki şah
Her şahta otuz yopurmak
Yopurmaklarınıñ bir teripi kara, bir teripi ak / UHAEK : 118

uygur Ber tüp derek on iki şak
kumul Otuz yopurmak
Ber yüz kara, ber yüz ak / Çağatay

4. HAYVANLARLA İLGİLİ BİLMECELER

4.1. Balık/1

ttü
O nedir ki veliçini velinas, kanadı var, kuyruğu var,
Uçsa bile sahrada yaşayamaz / Başgöz : 76.14

alty
Kanadı bar da bolzo
Uçpay cat
Budı cok to bolzo
Cedijip bolbozıng / Ergun : 80

balk
Kanadı var uçamaz
Karada da kaçamaz / Hasan : 550

başk
Ayağı yuk-yöröy
Kanatı var-osa almay / Tokatlı

blgr
Kanadı var uçamaz
Karada da kaçamaz / Mollova : 205

gagz
Biz yaşeeriz kuruda
O yaşeer suda
Var kanat, ama uçameer
Yok bacak, ama kaçer / Vasilioğlu : s. 48

gazr
Kanadı var uçamaz
Kıçı yohdur kaçabilir / Hakki : 27

haks
Azağı çoh çügür çörse
Hus nimes hanattığ
An nimes huzuruhtığ / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk
Bir nesre kamatı bar uşa bilmes
Uskanda cerdin közin basıp cürmes
Sanınan karışa kalmay kuvsadagı
Ustavga kol men sanın ebi kelmes / Amanjolov
***

Altı ayağı bar tal tayağı bar
Arkasında kuyrığı bar
Cerde cürüvi cok / Berdiyaev

kazr Ganadı var uça bilmez
Guru yerde gaça bilmez / Davudova : 284 – Seyidov : 449

kbrs Guyruğu var ad deyil
Ganadı var guş deyil / Gökçeoğlu : 56

kırm Kanatı bar uçalmay
Arkası bar yatalmay
Ayağı yok
Artından Kaşka cüyrük yetalmay / Asanov

krgz Kanatı bar uçpayt
Kuyrugu bar konboyt / İbrahimov-Akmataliev : 650

krph Kanadı var ucabilmez
Guru yerde gaçabilmes / Yeniaras

lbnr Suga kerse mundag mundag yügüyedo
Kuyukka çiksa canı yok / Esen

özbk Kanotı bor uçmaydı
Kuruklıkda yürmaydi / Gulam : 496

tatr Koratı bar açmıy
Ayagı yuk yüriy / İsanbet : 1072 – Mahmutov : 1168

uygr Bir nersem bar, ceni baru egiz uçmas
Mañğan çağda putliri yerge tegmes
Yer bilen asmangiçe ot yansimu
Tırnakçilik heçbir yeri otto köymes / UHAEK : 75

4.2. Balık/2

ttü Hey gidi gidiver
Şu gidiyi tutuver
Ne tatlıca eti var
Püsküllüce götü var / Başgöz : 76.9

balk Gidi gidi gidiver
Şu kediyi tutuver
Ne tatlıca eti var
Püsküllü kuyruğu var / Hasan : 547

blgr Gıidi gidi gidi ver
Şu kediyi tuti ver
Ne tatlice eti var
Püsküllice göti var / Nemeth

4.3. Balık/3

ttü Suda şıp şıp / Başgöz : 76.7

btrk Suda şıp şıp / Özyürek 1991 : 11

4.4. Boynuz

ttü Eğri ağaçta kar durmaz / Başgöz : 483

blgr Eğri gürgen üstünde kar durmaz / Yançev : 261

haks İgir ogasha har cuhpas / Çağatay

kklp Karaşa üyge kar cukpas / Maksetov : s.65

4.5. Deve/1

ttü Dört lap bir küp
Eğri direk cüt yıldız / Başgöz : 235.9-j

osml Dört lap, bir lüp, eğri hıyar, mongoloz / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 65

alty	Eki közi tostok
	Beli deze kertek
	İç onın çerbek
	Kuyrugı bolzo çoltık / Dilek (TDTEA)
başk	Muyını duğa
	Arkanı eyer / Tokatlı
blgr	Dört tak tak
	İki tik tik
	Bir sacak nedir o? / Yançev : 221
dbrc	Dört lap lap kiyiz kaplap, eki ayguruş bir bil gavuş / Önal : 97.1
kazk	Apan apan
	Eski şapan
	Tır kobız
	Carık culdız / Amanjolov
kazr	Dört lap-lap, iki gib-gib
	Mehemmediye eyri hıyar / Huluflu : 314
	***
	Bir lap
	Bir küpe
	Eğri hıyar
	Çüt yılduz / Veliyev : 9
kbrs	Dört lab
	Bir küp
	Eyri kılış
	Diñgil top / Gökçeoğlu : 117
kerk	Dört lap bir küp
	Eğri direk cüt yıldız / Kerkük : 235
kırm	Dört lap eki küp
	Kılıçı kınır, yumur top / Asanov

kklp	İyrım ğobız
	Carık culdız
	Eki dün dün
	Bir bilğayış / Maksetov : s.63
krçy	Sırtı dukur
	Başı dugur
	Tügü kongur / Şahin (A.Soltanı) : 1193
krgz	Apan tapan caman çapan
	İyri komuz, çolpan cıldız / İbrahimov-Akmataliev : 275
lbnr	Döt tap ike şin-şin, biy ögrü / Esen
nogy	Eki lap lap, keyki sallap
	Dört taptaviş, bir bulgaviş / Canıbekov : 153
özbk	Opon opon
	Eski çopon
	Yaruğ yulduz
	Egri kobız / Gulam : 377
	***
	Törti lap lap
	Egri sop sop
	İkki din gilding
	Bir şipilding / Çelik, 1986
rom-blgr-	Dübir dübir dörteü
tatr	Erecebulı ekeü
	Eki carık cıldız
	Cappar ulı cañğız / Mollova 1975 : 23
stvr.trkm.	Dört lap-lap
	Egri sap-lap
	İki tikeç
	Bir bulawaç / Kürenov

tatr Apan-apan
İske çapan
Dürt tereveç
Ber bolgavıç
Kekri kubız
Yaktı yuldız / Mahmutov : 1567

trkm Bir lap lap
Kerki saplak
Dört tık tık
Bir bulavaç / Bada (A.Baymıradov) : 799

trnçi Tört laf laf
İgri saflab
İki diñ diñ
Bir şif şif / Sertkaya : s.44

tuva Dördü tuk tuk eder
Üçü yerinde sayar (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 7315

uygr Töt tep tep
İke lep lep
Ber yerge saplap
Ber dın gıldıguş / Çağatay

4.6. Deve/2

ttü Hap hap ayaklı
Küçücük kulaklı / Başgöz : 235.1

balk Lap lap ayaklı
Küçük kulaklı / Hasan : 564

gazr Tap bu nedi tapmaca
Ayakları yapmaca
Gözleri piyalaca / Dehkani : 1

kazr Tap bu nedir tapmaca
Ayakları yapmaca
Gözleri var balaca / Abdullayev

özbk Özi katta
Dümi kalta / Gulam : 378

4.7. Deve Kuyruğu

ttü Sarp kaya yüzünde çalgıç asılı / Başgöz : 241

afgn Tanga tayak süyedi / Biray

alty Gökte bir iğne sallanır / Radloff 1999 : 15

kazk Tamga tayak süyedim / Amanjolov

kazr Sef yerde sandal ağacı / Huluflu : 649
***
Kayadan kamış sallanır / Ebdülhelimov : s.427

krgz Asmandan tayak (kösöö) songildeyt / İbrahimov-Akmataliev : 289

4.8. Deve Boku

ttü Yüksek yerden kor dökülür / Başgöz : 237.2

kazk Tavgan tas domalaydı
Tas bürşaktay sabalaydı / Amanjolov

kklp Tavdan tas cumalaydı / Maksetov : s.63

krgz Toodan tomolonot
Oygo karay omolonot / İbrahimov-Akmataliev : 292

4.9. Deve İzi

ttü Yol üstünde yağlı bazlama / Başgöz : 240.1

krgz Colgo kömöç kömdüm / İbrahimov-Akmataliev : 290

özbk Köprik astıda tört külça / Gulam : 382

trkm Yol üstünde kökecik / Bada (A.Baymıradov) : 861

4.10. Eşek

ttü Dört ayaklı
Döner kulaklı / Başgöz : 300.3

kazk Er türli orta boylı uzın kulak
Özine mindettese kızmet kılmak
Bürisken, casık emes bizken tuyak / Amanjolov

kırm Kulakları büyükçe
Akılı yok derece / Asanov

kklp Koyan kulaklı
At tuyaklı / Maksetov : s.65

özbk Tört oyak
Uzun kulok
Ovozı gulok
Mıyası kovok / Gulam : 2148

tatr Büre tügel-körem
Tuyan-tügel-ozın kulaklı
At tügel-toyaklı / İsanbet : 1339 – Mahmutov : 1499

uygr Her türlük, oturta boyluk uzun kulak
Özиniñ vezipisi yük toşumak
Ayigi yerik emes, pütün tuyak / UHAEK : 368

4.11. Fare/1

ttü Yer altında yağlı puaça / Başgöz : 307.2

alty Taazada taglu tokpaş taptım / AF

gazr Duvar arasında yağlı büvelek / Dehkani : 160

kazr Yer altında yaglı böyrek / Huluflu : 415 – Seyidov : 467

kklp Şiy tübinde şiykili asık / Maksetov : s.71

krgz Cer astında cörgölök semiz / İbrahimov-Akmataliev : 611

özbk Yer ostı dukurduk
Mıltık olıb yugurduk / Gulam : 491

stvr.trkm. Yer astında yaglı yumak / Kürenov

tatr Cir astında maylı yumgak / İsanbet :1319

trkm Yer astında yaglı yumak / Bada (A.Baymıradov) : 856

4.12. Fare/2

ttü Çit içinde
Çıngıraklı Yusuf / Başgöz : 307.5-a

blgr Sepet içinde çıngıllı Yusuf / Mollova : 209

4.13. Fare/3

ttü Tavan üstünde takır tukur
Sanırsın halı dokur / Başgöz : 307.19

balk Tavanda takır tukur
Sanırsın çilim dokur / Hafız 1985 : 23

blgr Ev içinde takır tukur
Ben zannettim döşek dokur / Yançev : 232

4.14. Fare/4

ttü Set altında civ civ eder / Başgöz : 307.17

alty Sap suv etirves sagalını kaptırvas / Çelik 1994

blgr Çit öte çit beri
Çit altında geç beri / Tacemen : s.395

haks Çistem çir altında çıhlapçadır / Arıkoğlu (TDTEA)

krgz Cerden cig çıgat
Eki kulagı tik çıgat / İbrahimov-Akmataliev : 614

tatr Cir astında ciznekeyem atı keşniy / İsanbet : 1307

4.15. Fare/5

ttü Tıpış tıpış yürürsün
Samur kürkü sürürsün
Sen bir bey oğlusun
Niçin yayan yürürsün / Başgöz : 307.11

blgr Tıpır tıpır yürürsün
Samur kürkü sürürsün
Sen bir küçük hanımsın
Niçin yayan yürürsün / Mollova : 208

kbrs Tıpış tıpış yürürsüñ
Samur kürkünü sürürsüñ
Sen bir bey ovlusuñ
Neçin yayan yörürsüñ / Gökçeoğlu : 163

4.16. Fare/6

ttü Çıldır çılsız
Baldır kılsız
Başı sarıksız
Bıyıklı hırsız / Başgöz : 307.23

kbrs Dildiri ditsiz
Baldırı etsiz
Gulumbra bıyıglı
Başı devletsiz / Yorgancıoğlu

4.17. Fil

ttü Kuyruğu uzun beli kısa
Burnu uzun dili kısa / Başgöz : 318.1

btrk Kuyruğundan uzun burnu var / Özyürek 1991a : 568

krgz Körgülöçü kuyrugun
Kuyrugunan murdu uzun
Atın atap andan soñ
Tapkılaçı tumşugun / İbrahimov-Akmataliev : 382

trnçi Ol ni candur payı tübrük-dek fetnüs kulak
Naştalık-ga yüzni yidür su içer bir bulak / Sertkaya

4.18. Geyik

ttü Dağdan gelir tak gibi
Boynuzları budak gibi
Eğilir su içer
Bağırır oğlak gibi / Başgöz : 338.3a

blgr Dağdan gelir tak gibi
Boynuzları budak gibi
Eğilir su içer
Bağırır oğlak gibi / Mollova : 214

kbrs Dağdan gelir dag gibi
Golları budag gibi
Eyilir su işmeye
Bağırır ovlag gibi / Gökçeoğlu : 212

4.19. Geyik Boynuzu

ttü Soğan sarımsak acıdır
Kabeye giden hacıdır
Yılda bir filiz verir
O neyin ağacıdır? / Başgöz : 339

kazr Yoldan gelen hacı idi
Başmağı narıncı idi
Golu var yarpağı yoh
Eyer bildin ne ağacıdır / Açа

kbrs Suğan sarmusak acıdır
Kabeye gider hacıdır
Yılda bir filiz verir
O neyin ağacıdır / Yorgancıoğlu

4.20. İnek

ttü Dört asılı, dört basılı, iki dikili, bir basılı / Başgöz : 410.1

tatr Dürt mıştır
İke yıltır
İke tarık
Ber borık / İsanbet : 1343

4.21. İnek Memesi/1

ttü Dört kardeş bir kuyuya taş atar / Başgöz : 412.5

osml Dört tatar
Bir kuyuya taş atar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 117

alty Tört öl bir pedreke siydi / Çelik

blgr Dört kardeş bir kuyuya ok atar / Mollova : 248

btrk Dört katar bir kuyuya taş atar / Dede

gazr Dört gelinim var
Dördü ola bir boyda
Kör kuyuya daş atar / Dehkani : 211

kary Dört kelindeş
Bir kuyuga ok atar / Altınkaynak

kazk Tört tuvızkan bir şunkırga kuyadı / Amanjolov

kbrs Dört gardaşdırlar beş deyil
Akıdır yaşını su deyil / Gökçeoğlu : 280

kırm Dört kelindeş bir kuyuğa ok atar / Radloff 1896 : 123

kklp Tört mergen bir kudıkka ok atar / Maksetov : s.65

krçy Tört adam bir uruga sıyına / Şahin (A.Soltanı) : 49

krgz Tört sarf bir oroogo kuyat / İbrahimov-Akmataliev : 642

nogy Dört derviş bir kuyıga tas atar / Canıbekov : 253

özbk Tört mergan
Bir kudukka toş otar / Gulam : 403

tatr Dürt kilendeş ber koyıga uk atar / İsanbet : 1380

trkm Dört dogan bir çukura tüykürer / Bada (A.Baymıradov) : 284

tuva Dört kürk aynı yuvaya işer (Rusçadan tercüme) Radloff 1907 : 766

uygr Töt kalender bir kölçekke siyidu/ UHAEK : 182

4.22. İnek Memesi/2

ttü Dört derenin suyu bir kuyuya iner
Dört kardeş bir kuyuya ip atar / Başgöz : 412.4

krgz Tört darıya bir sayga kuyat / İbrahimov-Akmataliev : 240

nogy Dört tatar ok atar / Canıbekov : 255

özbk Tört kozık
Hammaga ozık / Gulam : 401

tatr Dürt tatar
Ber töşte atar / İsanbet : 1377

4.23. İnek Memesi/3

ttü Köprü altında dört düdük / Başgöz : 412.2-a

afgn Köprik atsıda tört tutam / Doymaz 2006

alty Töjök aldı tört kurut
Törtülezi caş kurut / Dilek (TDTEA)

kazr Körpü altında dört düdük / Huluflu : 404/591

kklp Tösektin astında tört bavırsak / Maksetov : s.64

nogy Tosegimnin astında dört kurt / Canıbekov : 262

tatr Östel astında dürt şeşe / İsanbet : 1373 – Mahmutov : 1522

trkm Köpri astında dört kösük / Bada (A.Baymıradov) : 884

tuva Bir inde dört pelüş ıslandı (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 936

4.24. Kaplumbağa/1

ttü Altı tahta, üstü tahta
İçinde bir kara softa / Başgöz : 447.15

osml Altı tahta üstü tahta
İçinde bir kara softa / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 135

afgn Astı tas
Üsti tas
Ortası şadırbas / Birey

balk Alti tauk, karnı bayık
İçında bir kara tauk / Hafız 1985 : 10

blgr Altı tahta, üstü tahta
İçinde bir kara softa / Mollova : 222
***
Altı tahta üstü tahta
İçinde bir kumpil kuva / Tacemen

gazr	Üsti daş dir daş degil
	Altı daş dir daş degil
	İlde bir yumurta koyur
	Toyuga muhtac degil / Dehkani : 164
kazk	Astı tas
	Üsti tas
	Ortasında şandır bas / Amanjolov
kazr	O yanı tahta
	Bu yanı tahta
	Şaggulu bey otagda / Davudova : 297 – Seyidov : 486
kbrs	Altı tahta üstü tahta
	İçinde bir gara softa / Sakaoğlu 1981
kklp	Astı tas, üsti tas
	Ortasında şandır bas / Maksetov : s.71
krçy	Başı taş
	Tübü taş
	Ortasında baş / Şahin (A.Soltanı) : 52
krgz	Astı zoroñ üstü zoroñ
	Ortasunda Baynazar çoroñ / İbrahimov-Akmataliev : 663
özbk	Ostı toş üsti toş
	Ortasıda çandır boş / Gulam : 519
stvr.trkm	Astı daş, üsti daş
	Arasında yaglı daş / Kürenov
tatr	Ayagın-başın yeşere
	Taş külmegi ecene / İsanbet : 1055 – Mahmutov : 1205
	***
	Astı da takta, öste de takta
	Başın takta astına salıp karap yata / İsanbet : 1053

trkm Astı daş
Üsti daş
Ortarası
Yaglı göş / Bada (A.Baymıradov) : 778

4.25. Kaplumbağa/2

ttü Kardışan gördüm bir taş
Yanına vardım dört ayak bir baş / Başgöz : 447.23

blgr Her yanı taş
İçinde canlı baş / Yançev : 243

kazr Altı demir
Üstü demir
Dört ayagı
Bir başı / Hacıyev : s.113

kbrs Garşıdan gördüm bir daş
Yaglaşdım dörd ayag bir baş / Gökçeoğlu : 520

4.26. Kaplumbağa/3

ttü Dağdan gelir takır tukur, ayağında sanki bakır / Başgöz : 447.18

dlrm Ev adında takı tuku
Ben sandım bez doku / Cebeci : 46

gagz Evden altında takır tukur
Ben da sandım bez dokur / Güngör-Argunşah : 105

4.27. Kaplumbağa/4

ttü Dağdan gelir hisa hisa
Gözleri dombalisa / Başgöz : 447.2-a

blgr Karşıdan gelir har-hara
Gözleri çampara
Ayakları pisa pisa
Karnı tumbalisa / Mollova : 223

4.28. Katır

ttü
Ol nedir ki sovulmaz
Suya gider boğulmaz
Anasından doğar da
Kıyamette doğurmaz / Başgöz : 465.3

blgr
Kendi doğar anadan
Kıyamette doğurmaz / Mollova : 226

kazr
Talalar ha talalar
Talaya yol salalar
Ne erkeyi ne dişisi balalar / Davudova : 305 – Seyidov : 507
***
At atası har balası
Ne anası var ne balası / Huluflu : 86

krçy
Düniyada balası bolmagan nedi? / Şahin (A.Soltanı) : 57

rom-blgr-tatr
Kendi doğan anadan
Kıyamette doğırmas / Mollova : 1975:31

tatr
Attır atası, işekter anası
Üzennen ni anası bar ni balası / İsanbet : 1340 – Mahmutov : 1500

4.29. Keçi/1

ttü
Boynuzu var koç değil
Karaca desen hiç değil
Sakalı var dede değil / Başgöz : 481.5

blgr
Sakalı var hoca değil
Süt verir inek değil / Mollova : 228

çuvş
Sunalli ta-vat şın mar
Turatli ta-yıvış mar
Hutaşli ta-kilmişi mar / Ersoy

dbrc Kuyruğu var inek değil
Sakalı var insan değil
Kılları var beygir değil
Süt verir koyun değil / Önal : 101.1

gagz Sakallı duuer
Ama kimse şaşmeer / Vasilioğlu : 236

gazr Tapmaca tapdım baca
Meşdahi sakalı koca / Dehkani : 330

kazr Sarı sakal, uzun hokkal
Bunu bilmeyen, olsun çakkal / Huluflu : 643

kırm Sakalı bar kadı değil
Sırğası bar kadın değil / Asanov

kklp Sakalı bar, murtı cok
Bası bar, akılı cok / Meksetov : s.66

krgz Kiyim kiy deseñ
Kıldan başkanı kiybeyt
Tamak ce desen
Sakalı biyleyt / İbrahimov-Akmataliev

nogy Ayvanlardın işinde sakallısı kimdir? / Canıbekov : 38

özbk Sokolı bor
Moylovı yok / Tekin : 67

tatr Sakalı bar, akılı yuk / Mahmutov : 1542

trkm Sakgalı uzın murtı yok / Bada (A.Baymıradov) : 900

4.30. Keçi/2

ttü Dağdan gelir taştan gelir
Götü açık enişten gelir / Başgöz : 481.11

osml Dağdan gelir taştan gelir
Götü açık enişten gelir / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 147

balk Dagdan gelir taştan gelir
Meşin büzüklü enişten gelir / Kowalski : 16

blgr Karşidan hat'acik
Gönni buyuk, göti açik/ Nemeth :16

dbrc Dağdan gelir taştan gelir
Meşin büzüklü enişten gelir / Önal : 101.2

gagz Dadan gelir taştan gelir
Meşin büzüklü enişten gelir / Güngör-Argunşah : 80

kazr Dağdan kelir dadacıg
Köynek uzun gıç açık / Veliyev

kerk Dağdan geli daşdan geli
Tin tin sakallı emmim geli / Kerkük : 253

4.31. Keçi/3

ttü Dağdan gelir sekerek
Kuru üzüm dökerek / Başgöz : 481.1

balk Dagdan celir seke seke
Kuru üzüm döke döke / Hasan : 618

btrk Dağdan gelir seke seke
Kuru üzüm döke döke / Dede

kazr Dağdan kelir seke seke
Gara üzüm döke döke / Veliyev

kbrs Dağdan ener sekereg
Guru üzüm dökereg / Sakaoğlu 1981

kerk Dağdan geli seke seke
Kara üzüm töke töke / Kerkük : 237

kklp Erte keter digildik
Keşte keler digildik
Türli türli ağaştan
Tüyme toğar digildik / Maksetov : s.66

4.32. Keçi Boku

ttü Ambar açıldı karabiber saçıldı / Başgöz : 482.1

blgr Sandık açıldı
Fındık doküldü / Tacemen ; s.401

kbrs Açıldı sandıg
Döküldü fındıg / Saracoğlu

krgz Ejekem turup ketti
Kişmişi tögülüp kaldı / İbrahimov-Akmataliev : 223

4.33. Kedi/1

ttü Uzun uzun bıyıklı
Kaval kulaklı
Kürklü mantolu
Tüylü yanaklı / Başgöz : 487.3

balk Tüylü yanaklı
Kürklü mantolu
Kaval kulaklı
Burma bıyıklı / Hasan : 622

blgr İki güze var cingi
Zannedersin tilki
Tilki gibi kuyruğu var
Soba başında postı var / Yançev : 256

kazk Tonı bar şapanı cok
Murti bar sakalı cok / Alptekin 1996a

kazr İzderi var atadan
Közderi var anadan
İster gız ister oğlan
Bığlı olur anadan / İsmayılov

kklp Murtı bar sakalı cok
Üstine kiyetuğın şapanı cok
Otırıp ot basında payda oylaydı
Uzakka baratuğın saparı cok / Maksetov : s.68

krçy Anasından mıyıkları bla tuwgan
Betin-kolun kapınsız-suwsuz cuwgan / Şahin (A.Soltanı) : 1212

krgz Tonu bar kierine çapanı cok
Murutu bar eeginde sakalı cok
Paydası üy içinen tabılgan soñ
Talaaga kirip çıgar caparı cok / İbrahimov-Akmataliev :328

kırm Ocak başında kuman
Közçiklerini yumğan / Asanov

özbk Moylovı bor
Sokolı yok / Gulam : 434

tatr Mıyigı bar sakalı yuk
Tonu bar, çapanı yuk
Faydası öyde bulgaç
Yalanga ceferi yuk / Mahmutov : 1581

4.34. Kedi/2

ttü Dört dak dak
İki bak bak
İki dingi
Bir fingi / Başgöz : 487.10

balk Dert tane raka-tak
İki tane baka-bak
İki tane ingil
Bir tane dingil / Hasan : 621

blgr Dört taksak
İki bakbak
İki dingil
Bir fingil / Mollova : 232

dbrc İki dimdik
İki şimşik
Dört dallak
Bir allak / Önal : 102.1

dlrm Döt tak tak
İki bak bak
İki tintan
Bi zinzan / Cebeci : 10

gagz Dört trak trak
İkki bak bak
Bir da dik dik / Güngör-Argunşah : 94

tatr Dürt şıtır
İke tırık
İke yıltır
Ber borık / İsanbet : 1450 – Mahmutov : 1593

4.35. Kedi/3

ttü Yük üstünde
Kıllı yumak / Başgöz : 487.13

btrk Yük üstünde yumacık / Dede

gagz Yüklük üstünde yumacık / Dehkani : 110

gazr Yük üste kızıl yumak / Dehkani : 110

kazr Yük üste gıllı yumag / Davudova : 291

kbrs Yüg üstünde yüñlü gumaş / Gökçeoğlu : 318

4.36. Kedi/4

ttü Gelişi arslan gibi
Duruşu sultan gibi
Yayılır hasır gibi
Sürünür esir gibi / Başgöz : 487.9

kazr Görüşü aslan kimi
Duruşu gaplan kimi
Yayılır hesir kimi
Sürünür yesir kimi / Abdullayev

kbrs Gelişi aslan gibi
Duruşu aslan gibi
Yayılır hasır gibi
Sürünür esir gibi / Saracoğlu

kerk Gelişi aslan kimin
Duruşu sultan kimin / Kerkük : 254

4.37. Kedi/5

ttü Mesel mesel meliki
Tırnakarı oniki / Çelebioğlu : 2333

krgz Bar-bar bar eki
Barmaktarı on eki / İbrahimov-Akmataliev : 318

4.38. Kedi/6

ttü Het dedim met dedim, ocak başına yat dedim / Başgöz : 487.15

blgr Het dedim met dedim, ocak başına yat dedim / Mollova : 231

kbrs Höd dedim möd dedim
Ocag başında yad dedim / Gökçeoğlu : 314

4.39. Kirpi/1

ttü Yüzlerce iğnesi var
Ama dikiş dikemez / Çelebioğlu : 2188

balk Bi itiyar tiçenlen yükli / Hafız 1985 : 4

blgr Yetmişbin dedem iğnesi
Ya bilesi ya ölesi / Mollova : 236

gagz Diil terzi o
Diil gelin
Ama kim o, angısı
İina taşıyer ilin / Vasilioğlu : 81

gazr İynesi çoh
Tikeni yoh / Hakki : 74

kazr O nedi ki iynesi çohdu
Sap yeri yohdu / Davudova : 301 – Seyidov : 494

kırm İnesi çok, tikişi yok
Yarısı ine, yarısı tük / Asanov

kklp Tikenekli denesi
Ecep tevir elesi
Selten bolsa bireyden
Top baladı ol nesi / Maksetov : s.172
***
Este gana cortadı
Cılan körse kurtadı
Üstinde tolğan iyne
Kirip keter tiyme / Maksetov : s.72

krçy Bir kızım bardı da
İyneli cepken kiedi / Şahin (A.Soltanı) : 1226

krgz Köpürönün tübündö
Kör eşen iyne satıp oturat / İbrahimov - Akmataliev : 374

kumk Kar karası dögerek, opuragı tegerek / Hacıyev (TDTEA)

özbk Yer tagıda ignaçi ota / Gulam : 463

tatr Yalanda ineli yumgak yatır / Bekir (TDTEA)
***
Enese bar-tatıp bulmıy
Enese belen tegep bulmıy / İsanbet : 1299

trkm Bici bici pıçak
Bicinin ucu pıçak / Bada (A.Baymıradov) : 794

uygr Bir karisam möşüktek sinçilisem muştumdek
Tömür tiken tonni kiyip ömilep yürgen kişidek / UHAEK : 129
***
Yıraktın kössem müşük tek
Yakındın karasam muş tek
Tömür tiken tonnı kiyep
Yantak kötegen kişi tek / Çağatay

4.40. Kirpi/2

ttü Ali Beyin katırı
Bin süven götürü / Çelebioğlu : 2181

blgr Ali ağanın katırı
Yetmiş iki bin kazık götürü / Mollova : 234 – Yançev : 272

4.41. Kirpi/3

ttü Karşıdan baktım anız gibi
Yanına gittim domuz gibi / Başgöz : 522.2

blgr Karşıdan baktım anız gibi
Yanına vardım domuz gibi / Yançev : 275

gazr Bir öküzüm var mıh yüklü / Hakki : 150

4.42. Koç

ttü Dağ başında gar benim
Gün vurursa erimem
Babamın öz oğluyum
Anamın eri benim / Çelebioğlu : 2368

kazr Dağların garı menem
Gün ursa erimenem
Oğlumun gaynatası
Gızımin eri menem / Seyidov : 453

4.43. Koyun/1

ttü Akşam gelir leylim
Sabah gider leylim
Çayır çeker leylim
Dolu döker leylim / Başgöz : 534.7

dbrc Erten keter ellezi
Akşam keler ellezi
Türlü türlü ipekten
Tüyme diker ellezi / Önal : 197.1

kazr O nedi ki gece gezer aylı han
Gündüzü de yaylı han
Göy otların başında
Düyme düzer oylı han / Seyidov : 495

krçy Ertden ketib
İngir kelgen allezin
Kök cibekten
Tüyme tüygen allezin / Şahin (A.Soltanı) : 50/1181

nogy Tovdan keler top kimik
Belleri butak kimik
Enkelip suv ise almas
Ovzı ulak kimik / Canıbekov : 208

özbk Erta ketar laylıhon
Keçda kelar laylıhon
Türli türli boğçalardan
Yığıb kelar laylıhon / Gulam : 383

rom-blgr-tatr Erten keter ellezi
Akşam kelir ellezi
Türli türli ipekten
Tüme tüyer ellezi / Mollova 1975 : 25

4.44. Koyun/2

ttü Alçacık eşek
Yumşacık döşek / Başgöz : 534.4-a

blgr Alçacık eşek
Kabacık döşek / Mollova : 237

kazk Kişkentay gana boyı bar
Aynaldırıp kigen tonı bar / Amanjolov

kazr Alçacık eşşek, yumşaçıg döşek / Veliyev

kklp Kişkene ğana boyı bar
Avdarıp kiygen tonı bar / Maksetov : s.66

krgz Alasa gana boyu bar
Antara kiygen tonu bar / İbrahimov - Akmataliev : 211

lbnr Kiçikene biy neme vay
Aykasıga kayap tovulaydo, Neme dise? / Esen

özbk Kiçkintaygına boyı bor
Aylantırgan tonı bor / Gulam : 409

tatr Beleyek gine buylı
Eylendirip kigen tunlı / Bekir (TDTEA)

trkm Kiçicik tokar boyluca
Geyence olanı çövrece / Bada (A.Baymıradov) : 879

4.45. Koyun/3

ttü Altı pınar içilir
Üstü çayır biçilir / Başgöz : 534.10

balk Alti çeşme içılır
Üsti çayir biçılır / Hasan : 639

blgr Altı pınar içerler
Üstü çayır biçerler / Mollova : 238

btrk Üstü çayır biçilir, altı çeşme içilir / Sağlam

gazr Altı bulak içerem
Üsti çimen biçerem / Dehkani : 147

kazr Altı bulag içerler
Üstü zemi biçerler / Davoduova : 275 – Huluflu : 74

kerk Üstü örtü biçili
Altı şattı içili / Kerkük : 251

4.46. Koyun Kuyruğu

ttü Ağa nerden gelirsen
Kanlı kaya dibinden
Kanın neden kurumuş
Mevlam öyle buyurmuş / Başgöz : 556.3

gazr Kuşum hardan gelirsen
Kanlı kaya dibinden
Kanın niye kuruyup
Allah bele buyurup / Dehkani : 42

kazr A goç hardan gelirsen
Ganlı gaya dibinden
Ganın niye guruyub
Allah bele buyurub / Davudova : 354 – Seyidov : 645

4.47. Köpek

ttü Can alıcı
Avur harman
Sivri terman
Cebbar kılıcı / Çelebioğlu : 2251

kazr Can alıcı
Cefa gılıcı
Yumru tepe
Gümüş küpe / Seyidov : 448

4.48. Köstebek

ttü Şu tepede keşkek kaynar
Keşkeğin özü yok
Sahibinin gözü yok / Başgöz : 542.3-a

blgr Katran kaynar özü yok
Şeremet dayımın gözü yok / Mollova : 239

4.49. Kurbağa/1

ttü Ol nedir ki doğar elsiz ayaksız; kırk gün sonra bakarsın ki eli var / Başgöz : 548.21

gazr Dünyaya gelende ayaksız geler
Dünyadan gidende ayaklı gider / Dehkani : 281

kazr Dünyaya gelende ayaksız geler
Dünyadan gidende ayaklı geder / Menafi
***
O nedi ki doğur elsiz ayagsız / Seyidov : 491

4.50. Kurbağa/2

ttü Bizim evde dudu var
Eğri büğrü budu var
Yazın gelsin görürsün
Güle güle ölürsün / Başgöz : 548.13

blgr Bir oğlum var etten
Bacakları metten
Şimdi gelir görürsün
Güle güle ölürsün / Mollova : 242

kazr Burada bir midi var
Eyri üyrü budu var
Gel gör
Gülmekten öl / Hacıyev

kbrs Bizde biri var
Eğrim büğrüm budu var
Gel gel göresiñ
Güle güle ölesiñ / Kaya

4.51. Tavşan/1

ttü Uzun kulaklı, kısa kuyruklu / Başgöz : 786.17

balk Ayakları kısa
Kulakları uzun / Hasan : 701

başk Eytenem hine ber yomak
Yeyen horo, kışın ak
Kıska koyrok zur kolak / Tokatlı

blgr Uzun kulakları var
Kısa ayakları var / Tacemen

kazr Kolları gezer pusa-pusa
Gıçları uzun, golu gısa / Davudova : 292 – Seyidov : 475

kklp Pışık murt, eşek kulak
Tüye moyın eşki kuyrık
Aytaman cumbak etip uyalmay-ak / Maksetov : s.71

lbnr Uzun kulak, kuyugı yok
Namaz sem da yügüyada eytesi yok / Esen

özbk Uzun kulak
Katla dum / Gulam : 455

tatr Eytim ber yomak
Ceyin sorı kışın ak
Tüyme kuyrık şeş kulak / Mahmutov : 424

4.52. Tavşan/2

ttü Arşın ayaklı
Furma bıyıklı / Başgöz : 786.5

balk Lap lap kulakli
Arşın ayakli
Avciyi cürinces
Karışır akli / Hafız 1985 : 28

btrk Arşın ayaklı
Burma bıyıklı / Özyürek 1991 : 95

kbrs Arşın ayaglı
Burma bıyıglı / Saracoğlu

kerk Suda hubbeler
Dağda balalar
Arşun ayağlı
Beyaz kuyruklı / Kerkük : 242

4.53. Tavşan/3

ttü Gidi gidi gidiver
Şu gidiyi tutuver
Şu gidinin nesi var
Püsküllüce kuyruğu var / Başgöz : 786.12-a

blgr Gidi gidi gidiver
Şu gidiyi tutuver
Ne tatlıca eti var
Püsküllüce kuyruğu var / Mollova : 257

dlrm Gidi gidi gidive
Şu gidiyi tutuve
Yımışacık eti va
Püsküllüce götü va / Cebeci : 17

4.54. Tavşan/4

ttü Çalı dibinde
Bir topak hamur / Başgöz : 786.16

blgr Çalı dibine un hamurladım / Mollova : 258

4.55. Tavşan/5

ttü Dağda gezer tatarina
Bizler onu tutarina
Kulakları yusa yusa
Gözleri var tombolisa / Başgöz : 786.2-a

gagz Karşıdan gelir ica ica
Gözleri tumbulica
O kaçar ben tutarım / Güngör - Argunşah : 148

kbrs Dağdan gelir tatarina
Ben onu dutarina
Ayagları yasa yasa
Gendini dutarina / Sakaoğlu 1981

4.56. Tavşan/6

ttü Orman altında gök yumak / Başgöz : 786.7-b

blgr Küme dibinde yumacık / Mollova : 255

4.57. Tavşan/7

ttü Dağdan gelir
Taştan gelir
Beş bıyıklı
Enişten gelir / Başgöz : 786.15

dlrm Dağdan gelir
Taştan gelir
Meşin büzüklü
Enişte gelir / Cebeci : 16

4.58. Yılan/1

ttü Yol üzerinde yağlı kayış / Başgöz : 851.8-f

kpçk Yazıda yavlı kayş yatır / Tietze 1966 : 28

alty Kayada üstü kayış cadırı / Ergun : 114

balk Yer altında yalı kaiş / Kowalski : 17

blgr Yer üstünde yağlı kayış / Mollova : 265

btrk Yer altında yağlı kayış / Dede

dbrc Cer astında maylı kayış / Önal : 122.1-c

dlrm Yer altında yalı kayış / Cebeci : 100

gagz Yer altında yalı kayış / Güngör - Argunşah : 241

gazr Yer altda yağlı kayış / Dehkani : 84

haks Çazıda çığlığ haas / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Cer astında cezdem kamışı catır / Amonjolov : 146

kazr Yer altında yoglı kayış / Menafi – Huluflu : 439

kbrs Yer altında yağlı gayış / Saracoğlu

kerk Yer altında yağlı keyiş / Kerkük : 261

kırm	İsar içinde yağlı kayış / Asanov
kklp	Col üstinde maylı koyıs / Maksetov : s.73
krçy	Col üstünde cawlu kayiş / Şahin (A.Soltanı) : 51
krgz	Col çetinde mayluu kayış / İbrahimov - Akmataliev : 628
nogy	Yol üstinde maylı kayıs / Canıbekov : 58
özbek	Yer tagida moylı kayış / Gulam : 530
rom-blgr-tatr	Yer üstünde maylı kayış / Mollova 1975 : 54
stvr.trkm.	Yer üstünde yoglı yüp / Kürenov
tatr	Yul östende maylı kayış / İsanbet : 1057 – Mahmutov : 1225
trkm	Yer astında yaglı çıbık / Bada (A.Baymıradov) : 855

4.59. Yılan/2

ttü	Yer altında uzun urgan / Başgöz : 851.8-k
alty	Toldo kayıjım tattit / AF : 17
kazr	Yer altından ohlov geder / Huluflu : 418 – Seyidov : 468
krgz	Adlımda alaca cip catat / İbrahimov - Akmataliev : 626
özbk	Yer tagida uzun arğamçı / Gulam : 534
uygr	Bir kaçmam bar, tutkili bolmaydu / UHAEK : 138

4.60. Yılan/3

ttü	Çalı dibinde yağlı kayış / Başgöz : 851.8-b
alty	Toldo kara kamçım t'adırı / Çelik 1994
haks	Düzlükte yağlı kömbe / Radloff 1907 : 136
kazr	Yer altda gızıl gamçı / Davudova : 24 – Huluflu : 425
kırm	Yer tübünde maylı kalaç / Asanov
krgz	Çiy tübündö çılgıy kayış / İbrahimov - Akmataliev : 638
stvr.trkm.	Yer astında yaglı çıbık / Kürenov
tatr	Cir astında maylı çıbık / İsanbet : 1056 – Mahmutov : 1226
uygr	Yantak tüvide yağlık tokaç / UHAEK : 457

5. KUŞLAR VE KANATLI HAYVANLARLA İLGİLİ BİLMECELER

5.1. Horoz/1

ttü
Başı tarak
Kuyruğu orak / Başgöz : 391.5

balk
Tarak başlı kuş / Hasan : 580

blgr
Kafası darak
Kuyruğu orak / Mollova : 220

çuvş
Puşi tura pek, hüri şurla pek, kışkırat şuyttan pek / Ersoy

dbrc
Özi tamalak
Başında tarak
Kuyrıgı orak
Mamizli ayak / Önal : 992

gazr
Başı darağı
Kuyruğı orağı / Hakki : 135

kazk
Başı tarak
Artı orak / Alptekin 1996

kazr
Başı darak guyrugı orag
Tezden durar, surun vurar / Davudova : 312 – Seyidov : 531

kbrs
Başı darag
Guyruğu orag / Gökçeoğlu : 268

kırm
Başı tarak
Kuyruğı orak / Asanev

kklp
Bası tarak
Kuyruğı orak / Maksetov : s.167

krçy
Başı tarak
Kuyruğu orak / Şahin (A.Soltanı) : 54

kumk
Kuyruğu orak, kekeli tarak / Hacıyev (TDTEA)

nogy Başı tarak
Altı orak
Onı bilmegen durak / Canıbekov : 236

özbk Başı tarok
Dumı orok / Gulam : 552

stvr.trkm Başı darak guyrugı orak / Kürenov

tatr Başı tarak
Koyrıgı urak
Anı bilmegen durak / Mahmutov : 1347

trkm Başı darak
Guyrıgı orak / Bada (A.Baymıradov) : 792

uygr Beşi tarğak
Kuyruki orğak / UHAEK : 94

5.2. Horoz/2

ttü Ezan okur
Namaz kılmaz
Arvad alır
Nikah kıymaz / Başgöz : 391.20

osml Köy içinde çullu müezzin / Abdülaziz Bey

balk Ezan okur, sabah kılmaz
Kadı olur, nikah kıymaz / Hasan : 588

gazr Ezan ohur namaz kılmaz
Arvad alar kebin kurmaz / Hakki : 33

kazr Ezan verir, namaz bilmir
Arvad alır, kebin bilmir / Davudova : 316 – Seyidov : 545
***
Azan ohur namaz gılmaz
Arvad alır nikah gıymaz / Menafi

kbrs Ezan okur namaz gılmaz
Gadın alır nikah gıymaz / Sakaoğlu 1981

kerk Ezan ohur namaz kılmaz
Arvad alı nikah kıymaz / Kerkük : 250

kklp Avılımızda bir molla
Vaktında azan okıydı
Azanın okıp bolgan son
Şöpti – şapdı şokıydı / Maksetov : s.75

krgz Namazsız azan aytadı
Bir tayfun eldin moldosu / İbrahimov - Akmataliev : 469

özbk Azon aytar
Namaz okımas / Gulam : 557

tatr Azançısın suyarlar
Suymaganın aşarlar / Mahmutov : 1356

trnçi Bi taharet müezzin-i ahon bi nikah hatun birlen
Bi mahal çabok çalıb ezan okur
İki din bolgan gızanı biz yimeklik bar mudur / Sertkaya

5.3. Horoz/3

ttü Başında tacı var, gelin değil
Ayağında mahmuzu var, süvari değil
Kırk çocuğu var, evli değil / Başgöz : 391.8

haks Hannan kilgen soldadım han kızıl pariktig / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Kızıldan kigen kiyim baska kalpak
Savsagı törtey bolgan emes kalpak
Üstine neşe tirli ton camılıp
Basadı mas adamşa taltak-taltak / Amanjolov

kazr Tap tapmaca
Kulakları yapmaca
Yatannarı durğuzar
Kırmızı papahlıca / İsmayılov

krçy Başçığı çilek
Sakalcığı cibek / Şahin (A.Soltanı) : 1280

krgz Kuyrugu körköm
Çapçak salınday
Ötügü özürçö porum
Şpor tagınganday
Kıykırıgın da koyboyt
Ubakıttı da bolcoyt / İbrahimov - Akmataliev : 468

tatr Üze han nesilinen de hügel, üze tac kiyip yöriy
Üze ristan da tügel, ayagı kayiş belen beylengen / Mahmutov : 1350

uygr Ala çapan kityivalğan
Uzun kuyruk baturum
To-ka-tok yapirim dep
Yerni teşken baturum / UHAEK

5.4. Horoz/4

ttü Hepten etten
Sesi gelir kentten
Sakalı etten
Kendisi kemikten / Başgöz : 391.10-d

afgn Sakalı etten
Enegi sünkten
Avazı geler kentten / Turhan : 5

blgr Hepten etten
Ses gelir kentten
Sakalı etten
Kendisi kemikten / Mollova : 217

gazr Gelirdim bendden
Ses verir kendden
Ağzı sümükden
Sakkalı etden / Hakki : 8

ir.trkm. Hantdan huntdan
Sesi gelir kentden / Ağacanzade

kazr Gelirdim kendden
Ses verdi benden
Ağzı sümükden
Saggalı etden / Seyidov : 551 – Davudova : 321 – Huluflu : 376

kbrs Benim babam var kabdan
Sakalı var etden
Abdessiz ezan verir
Nikahsız evlenir / Yorgancıoğlu

kerk Çağırdım heytan
Ses verdi ketan
Dümdügi sümükten
Sakalı etden / Kerkük : 245

nogy Avızı sübekten
Sakalı etten / Canıbekov : 190

tatr Avızı bar suyakten
İt sakalı iyakten / Mahmutov : 1353

5.5. Horoz/5

ttü Abdes almaz namaz kılmaz
Beş vakti bilmez ezan okur / Başgöz : 391.16

blgr Bizde bir hoca var
Abdessiz ezan okur / Mollova : 219

5.6. Horoz/6

ttü Köy içinde küçük meyzin / Başgöz : 391.11

balk Çüy imamı / Hafız 1985 : 7

5.7. Horoz/7

ttü Beyaz bir taştan doğar
Sesini bütün köy duyar / Mollova : 218

gagz Biyas taştan düar bütün köyü uyandırır / Güngör - Argunşah : 62

5.8. Karga

ttü Uçar sekeler
Konar sekeler
Yürür sekeler
İner sekeler
Girer sekeler / Başgöz : 456.4

trkm Gaynadan gelyer hallap
İki ayagını sallap
Düşcek yerini bellep / Bada (A.Baymıradov) : 812

5.9 Kaz

ttü İki ayaklı
Bin kiremitli / Başgöz : 475.1-a

blgr İki direkli
Bin kiremitli / Mollova : 227

5.10. Keklik

ttü Dağda gelir minalı hatun
Elleri ayakları kınalı hatun
Keten gömlek giymiş yeni bellisiz
Arapça söyler dili bellisiz / Başgöz : 489.4-a

osml Yineli kadın mineli kadın
Eli ayağı kınalı kadın
Ak sade giymiş alı bilinmez
Arapça söyler dili bilinmez / Abdülaziz Bey

gazr Dagdan gelir Banu hanım
Elleri hınalı hanım
Dindirsen farsi diger
Dindirmisen Arabi hanım / Dehkari : 286

kazr Dagdan gelir Banı hanım
Eller hınalı hanım
Farsi diyer dil anlamaz
Ala köynek çit arhalıg / Huluflu : 274 – Seyidov : 538

krgz Bukardan kelgen munarım
Butu-kolu kınaluu / İbrahimov - Akmataliev : 422

özbk Buhorodan kelgan minolı
Oğzı-boşı hınolı / Gulam : 582

tatr Soltan başlı
Kızıl başlı
Anı belgen yöz yeşle / İsanbet : 1112

5.11. Kırlangıç

ttü İki çatal bir makas / Başgöz : 506.3

gazr Altı koyun, üstü keçi
Başı şabalıd kuyruğu kayçı / Hakki : 47

haks Altında ah plat
Üstünde hara plat
Pir pazi iki azır / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Altı koyun, üstü keçi
Başı fındıg, dalı goyçı / Huluflu : 121 – Seyidov : 527

kerk Üstü geçi
Altı koyun
Kuyruğı mankas
Başı mazı / Kerkük : 133

kırm Kanatı arık
Kuyruğı yarık / Asanov

tatr Tüşe ap-ak
Kuyrugı kayçıday / Mahmutov : 1246

trkm Astı goyun
Üsti geçi
Burnı Polat
Guyrugı gayçı / Bada (A.Baymıradov) : 780

5.12. Ördek/1

ttü Suya girer ıslanmaz / Başgöz : 653.5

balk Suya cırır hiç yaş olmas / Hafız 1985 : 26

kklp Dünıyanı suv alsa da
Üyrekke bir pul / Maksetov : s.78

krçy Bir kızım bardı da
Kölge girse, suw konmaydı / Şahin (A.Soltanı) : 53

özbk Şonğıru kuruk çıkar
Suv tagin körib çıkar / Gulam : 2201

tatr Su töbene töşe
Çılanmıyça çıga / Mahmutov : 1341

5.13. Ördek/2

ttü Suda durur bir gemi
Bunu sen de bil emi / Çelebioğlu : 1872

alty Agın suunın üstile
Eeçiy deeçiy kemeler barat / Dilek (TDTEA)

uygr Ak keme apak keme
Suda üzer bu keme
Serik tumşuk teng tapan
Eytinglarçu bu neme / UHAEK

5.14. Saksağan/1

ttü Karası var katran gibi
Akı var peynir gibi
Kalgır köstekli at gibi / Başgöz : 701.3

alty Karazı kiştü
Apaşı astü
Bazıdu kıstü / Çelik 1994
***
Agı agastıy
Karazı kilindiy
Bazıdı kargaadıy / Dilek (TDTEA)

blgr Karası katran gibi
Akı peynir gibi
Seke seke gider
Köstekli beygir gibi / Yançev : 305

çuvş Larat huran pek,
Hüri yeşil suhan pek
Kışkırat şuyttan pek / Ersoy

dbrc Kardan ak
Katrandan kara
Kediden küçük
Deveden yüksek / Önal : 117.1

gagz O katran gibi kara
Hemde süt gibi biyaz
O anneder gece-gündüz
Hemda bütün yaz / Vasilioğlu : 271

haks Çapçan çorıhtığ
Çoma kümüs izerliğ / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Aytamın bir cumbaktı sizge nuskap
Basına börik kiyer kundız ustap
Üstine ak kamzolın kiyip alıp
Cüredi eki kolın arkına ustap / Mirzahmetuli (TDTEA)

kazr Ele geder hizi kimi
Çarıgçının bizi kimi
Ağı var deleme kimi
Garası var kömür kimi / Seyidov :94/536

kerk Kardan ağ
Katrandan kara
Pisikden küçük
Deveden üksek / Kerkük : 233

krgz Aktıgı-karday
Karalıgı-köödöy
Oturganı-bektey
Uçkaçını-oktoy / İbrahimov - Akmataliev : 399

kumk Kazandan da kara, kardan da ak / Hacıyev (TDTEA)

özbk Oklıgı sütday
Kökligi nilday
Otırışı bekday / Gulam : 588

tatr Agı astay
Karası kiştey
Borını bozday
Küze tozday
Yügergene kızday / Mahmutov : 1276
***
Kazannan kara
Kardan ak
Uraktan kikre
Uktan toz / Mahmutov : 1283

trkm Agı ag
Garası gara
Guyrugı-garış sere / Bada (A.Baymıradov) : 774

tuva Kardan beyaz, isten siyah, köpekten kısa, deveden uzun (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 116

uygr Alla tonumniñ yamiki bar
Tikiçi yok / UHAEK : 38

5.15. Saksağan/2

blgr Alaca bulaca, kaçtı gitti yamaca / Mollova : 249

gazr Alaca bulaca
Uçdu kondu ağaca / Hakki : 49

kazr Alaca bulaca
Uçdu gondu ağaca / Seyidov : 526

5.16. Tavuk/1

ttü Esmer kaçar
Tüyünü yel açar / Başgöz : 787.16

kary Bir kızım var
Bir tonı var
Yel ursa
Kötı açılır / Altınkaynak

kırm Bir kızım bar
Üstünde kırk gömlegi bar
Kene de teni açıla / Asanov

krçy Bir kızım bardı da
Cel ursa üsü açıladı / Şahin (A.Soltanı) : 55

tatr Keçkene gene kadaça
Anın artın cil açа / Mahmutov : 1358

5.17. Tavuk/2

ttü İki direkli
Bin kiremitli / Başgöz : 787.8-a

blgr İki direkli
Bin kiremitli / Yenisoy (TDTEA)

dlrm İki direkli
Bin kiremitli / Cebeci : 67

gagz İki direkli
Bin kiremitli / Güngör - Argunşah : 126

5.18. Tavuk/3

ttü Dişi yok karnı tok / Başgöz : 787.12

gazr Tap tapmaca
Gül yapmaca
Memeli hatın
Dişleri yoh / Kafkasyalı

kazr Tap tapbaca
Gül yapbaca
Memeli hatun
Dişleri yoh / Ahundov

5.19. Yarasa/1

ttü Gündüz kaçar
Gece uçar / Başgöz : 839.3

alty Uçar kuş emezim
Ce tünde uçup cüredim / Ergun : 96

blgr Gündüz yatar
Gece kalkar / Mollova : 264

kazk Bar eken bir makluk sağın ğana
Mekeni kündiz onın biyik carda
Uşpaydı ol makluk kündiz tipti
Uşadı keşke taman kün batkanda / Amanjolov

kazr Bir guşum var
Ziy-ziydi
Gece uçar
Gündüz yatar / Davudova : 313 – Seyidov : 532
***
Kündüz yatar yuvada
Kece kezer obada / Seyidov : 53

kklp Kündizinde şıkpaydı
Carıklarda ıklaydı
Tüni menen catpaydı
Uşıp tınış tappaydı / Meksetov : s.80

krgz Kündüz catıp
Tündö cüröt / İbrahimov - Akmataliev : 384

özbk Kündüzi körinmas
Tünda körinar / Gulam : 493

tatr Tünle yürerge yarata
Kündez yörmiy yukıga yata / Mahmutov : 1477

trkm Gündız yatar
Gice uçar / Bada (A.Baymıradov) : 836

5.20. Yarasa/2

ttü Çıktım merdiven yarısına
Baktım ayın sırasına
Kuşlar içinde bir kuş var
Meme verir yavrusuna / Başgöz : 839.1

blgr Çıktım minare yarısına
Baktım günün sarısına
Kuşların içinde bir kuş var
Meme verir yavrusuna / Mollova : 263

dlrm Pindim medivenin yarısına
Baktım ayla günün sarısına
Kuşlar arasında bi kuş gördüm
Möme verir yavrısına / Cebeci : 20

gazr O nece kuşdu ki
İnsan kimi süd emer / Hakki : 76

kazr Çıhdım gız galasına
Oh atdım yuvasına
Guşlardan hansı guşdur
Süd verir balasına / Seyidov : 566

kbrs Erdim guyun yarısına
Bagdım suyun sarısına
Hangi guşdur memesiynan
Süd veren yavrusuna / Yorgancıoğlu

kerk Kuşlarda yumurta doğmaz
Bala doğar / Kerkük : 129

5.21. Kuş Yuvası

ttü Eden yapar, beden yapar
Keseri yok, makası yok
Ben de bilmem neden yapar / Başgöz : 554.2

dbrc Üy içinde üy saldım, baltasız çatsızb / Önal : 105.1

kırm Usta ısarğa çıkar
Bedel yapar bedel yapar
Kazması yok, küreği yok
Nasıl yapar? Neden yapar / Asanov

tatr Baltasız da kulsız da
Yort salıngan yurtsızga / İsanbet : 1098 – Mahmutov : 1239

6. BÖCEKLER VE HAŞERELERLE İLGİLİ BİLMECELER

6.1 Arı/1

ttü
Bir acaip kuş gördüm
Yerde yürür izi yok
Eti haram sütü helal
Boğazladım kanı yok / Başgöz : 39.14.ı

osml
Bir nesne gördüm; canı var kanı yok. Südü helal eti haram / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 27

balk
Havada uçar, gölgesi görünmez
Sütü yenir, eti yenmez / Hasan : 528

blgr
Havada uçar bir kuş
Eti yenmez, sütü pek hoş / Yançev : 208

dbrc
Ay obalar
Obada cılan babalar
Sofrası elal eti aram
Oga ne der mollalar / Önal : 95.1

kazk
Bir nerse özi nezik tım-ak sergek
Korkadı bala-şaga eyel erkek
Özinn kanı adal eti aram
Mıltıksız kılışsız ustaydı eptep / Amanjolov

kazr
Ecaib bir guşum var
Yerde gezer izi yoh
Eti haram südü halal
Boğazladım ganı yoh / Davudova : 340 – Seyidov : 614

kbrs
Yerde gezer izi yog
Havada uçar sesi yog
Eti haram sütü helal
Canı var da yog / Yorgancıoğlu

kerk
Men bir kuş gördüm
Canı var kanı yohdı

Canı var kanı yohdı
Süti helaldi
Eti haramdı / Kerkük : 260

kklp Tırrıv tırrıv tırnalar
Cüzim bağda corğalar
Eti haram sarpası hadal
Bunı tabın balalar / Maksetov : s.80

krgz Tört ayagın büyürgön
Ay talaaga cügürgön
Sarposu adal, eti aram
Bul emine boluçu? / İbrahimov - Akmataliev : 558

rom-blgr- Ay mollalar mollalar
tatr Colda gezer mollalar
Sorpası elal eti haram
Oğa ne der mollalar / Mollova : 10

tatr Buva buva buvalar
Bua üstinde turnalar
İti haram kanı helal
Bu ni bulır mullalar / Temizyürek-Develi (TDTEA)

6.2. Arı/2

ttü Civ civ tuşlar
Sahrada kışlar
Kendi için çalışır
Ellere bağışlar / Başgöz : 39.20-r

osml Ufacık kuşlar
Bağdad'da işler
Kendisi yapar
Ele bağışlar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 28

blgr Cıvıl cıvıl kuşlar
Evlerine taşırlar

Kendileri yapar
Ellere bağışlar / Mollova : 270

dbrc Mini mini kuşlar
Kafeste kışlar
Kendisi için çalışır
Ellere bağışlar / Önal : 94.1

kazr Cığ-cığa guşlar
Cami durmuşlar
Özü gazanar
Size bağışlar / Seyidov : 644 – Davudova : 353

kbrs Güçücük guşlar
Dereyi daşlar
İşler işler
Ellere bağışlar / Sakaoğlu 1981

kırm Zuvul zuvul kuşlar
Em köyde, em dağda kışlar
Özü içün hazırlar
İnsanlarğa bağışlar / Asanov

6.3. Arı/3

ttü Dağdan gelir Arapçık
Ayağında çorapçık / Başgöz : 39.11

balk Dadan gelir Arapcik
Ayaunda corapcik / Kowalski : 5

blgr Dağdan gelir Arapçık
Ayağında çorapçık / Mollova : 284

gagz Karşıdan gelir Arapçik
Ayaklarında sarı çorapçik / Güngör - Argunşah : 20

kbrs Dağdan iner Arapçık

Ayağında çorapçık/ Sakaoğlu 1981

kırm Dağdan kelir Arapçık
Ayağında çorapçık / Asanov

6.4. Arı/4

ttü Fız fız idik fız idik
Otuziki kız idik
Derelerde kışladık
Mahrebeler işledik / Çelebioğlu : 1893

afgn Zuv zuv baradi, zuv zuv keledi
Elhamd okıydı, çığıl tokıydı / Duymaz 2006

dlrm Karannık damda kalbır asılı / Cebeci : 85

kklp Zuv zuv baradı
Zuv zuv keledi
Elhemdisin okıydı
Tardan ğelbir tokıydı / Maksetov : s.80

krçy Cız cız cız eter
Tengizden öter / Şahin (A.Soltanı) : 1252

krgz Zuu-zuu baraktan
Zuu-zuu kelatkan
Alhamdusun okugan
Kalbırın tokugan / İbrahimov - Akmataliev : 551

kumk “Zuv-zuv” “zuv” eter
“Zuv-zuv”u kekre eter
Ağaç kutuknu içinde
Altından uyler eter / Hacıyev

özbk Zuv-zuv borar
Zuv-zuv kelar
Doston okır
Ğalbır tokır / Gulam : 621

6.5. Arı/5

ttü Meşeden bir ay doğar
Aşığı aşık doğar
Anası beşikteyken
Kızının kızı doğar / Çelebioğlu : 1515

kazr Ezizinem gün doğar
Aşig aşigi govar
Anası beşikteyken
Gızı bir oğlan doğar / Seyidov : 104/606

6.6. Arı/6

ttü İdris gider izi yok
Dürüst gider düzü yok
İdris çörek atmış
Tadı var tuzu yok / Başgöz : 39.15

blgr İdris gider izi yok
Dürüst gider düzü yok
İdris çörek yapmış
Tadı var tuzu yok / Mollova : 269

6.7. Arı/7

ttü Bizim evde halı var
Halının ahvali var
Gövde uçan bir kuşun
Ayağında nalı var / Başgöz : 39.21

kerk Bizim evde khalı var
Khalının ahvalı var
Gögde uçan bir kuşun
Ayagında nalı var / Yardımcı : 998

6.8. Arı/8

ttü Atmaca hayvan gibi
Acısı soğan gibi / 39.8

blgr Atmaca hayvan gibi

Acısı soğan gibi / Mollova : 268

kerk Atmaca hayvan kimin
Eccisi soğan kimin / Kerkük : 232

6.9. Bit/1

ttü Sık fidanlıkta kara tavuk oynar / Başgöz : 108.15

btrk Ormancığın içinde bir güdük domuz / Özyürek 1991a : 561

dlrm Gül dadan domus ine / Kaderli 2001

gagz Sık dadan keçiyi indiryorlar / Güngör - Argunşah : 201

kklp Tokalak terek basında
Toklı koşkar oynaydı / Maksetov : s.110

krçy Kora ağaçda altayak eçki / Şahin (A.Soltanı) : 1255

krgz Kara tokoy içinde kara donuz / İbrahimov - Akmataliev : 589

nogy Kura ogizim kamış aralap bara yatır / Canıbekov : 19

özbk Togay içida tonğız / Gulam : 693

tatr Kara urmanda kırık ürdek / Mahmutov : 1641

trkm Sümme tokay içinde
Süñksüz sapı gezer / Bada (A.Baymıradov) : 905

6.10. Bit/2

ttü Çift tırnağa dayanmaz / Başgöz : 108.24

kerk Cüt tırnağa dayanmaz / Kerkük : 258

6.11. Bit/3

ttü Dağdan gelir tatarina
Ben onu tutarina
Parmakla sıkarina
Tırnakla ezerina / Başgöz : 108.2

gagz Karşidan gelir tatarinan
Ben onu tutarım

İki taş arasında kıstıram / Güngör - Argunşah : 150

kbrs Dağdan iner tatarina
Ayakları hisa hisa
Gövdesi tombolisa / Sakaoğlu 1981

özbk Hay hay mittona
Uşlab onı tuttono
İkki toşga bukono / Gulam : 690

tatr Ademne söye
Emma lekin azaplıy
Adem anı söymiy
Emma lekin anı ezliy / İsanbet : 896 – Mahmutov : 1167

6.12. Bit/4

ttü Dağdan attım ölmedi, taştan attım ölmedi
İki taş arasına koydum kırıldı / Başgöz : 108.6-b

gazr İki dağın arasında
Bir civan öldü / Dehkani : 200

blgr Minareden attım kırılmadı
İki taş arasına koydum kırıldı / Mollova : 272

6.13. Çekirge/1

ttü Karadır gatran değil
Sarıdır safran değil
Kanatlıdır kuş değil
Boynuzludur koç değil / Başgöz : 178.4

gazr Sarıdı zafaran degil
Yazılı kuran degil
Boynuzlıdı koç degil
Kanatlıdı kuş degil / Dehkani : 6

kazr Ganadı gatran deyil
Sarıdı safran deyil

Ganaddıdı guş deyil
Boynuzu var goç deyil
Ona heç el deyemmez
Deyse de heç hoş deyil / İsmayılov

kerk Sarıdı Selman dügi
Derdlere derman dügi
Kanatı var kuş dügi
Boynuzu var koç dügi / Kerkük : 177

6.14. Çekirge/2

ttü Garşıdan gelir hor hor
Ayakları mör mör
Guş içinde guş gördüm
Dizi belden yukarı / Başgöz : 178.1

kazr Aşıg elden yuharı
Sana telden yuharı
Aşıg bir şey görübdü
Dizi belden yuharı / Seyidov : 576

6.15. Çekirge/3

ttü Çıt demeden çalı dibine düştü / Başgöz : 178.6

tatr Çik çik ite-çitke sikere / İsanbet : 926

6.16. İpek Böceği

ttü Aheste beste
Bülbül kafeste
Yem yer su içmez
Böyle nevreste / Başgöz : 418.2

balk Ot yer su içmes / Hasan : 595

blgr Kafestedir yem yemez, su içmez
Adı acayip bir usta / Mollova : 273

dlrm	Hasan asta
	Altın kafeste
	Yem yer su içmez
	Ne acayip usta / Cebeci : 1
kazr	Ot otduyar, su içmez / Huluflu : 580
	***
	Nedendi ha nedendi
	Bağrım başı zedendi
	Ot otlar goyun kimi
	Su içmez bu nedendi / Ahundov
kbrs	Yem yer su içmez / Sakaoğlu 1981
kklp	Este-este boyı peste
	Ot otlaydı suv işpeydi
	Özi sonday hasıl nesre / Şehmuhammed-Uli (TDTEA)
rom-blgr-	Neste neste
tatr	Bülbül kafeste
	Yem yer, su içmez
	Öyle bir neste / Mollova 1975 : 33
trkm	Alabeder bessecik
	Elinde gül dessecik
	Ot otlar suv suvlamaz
	Canına bir gussacık / Bada (A.Baymıradov) : 776

6.17. İpek Kozası

ttü	Ak kutu kapağı
	İçi dolu yapağı
	Yapağı değil ipek
	Bunu bilmeyen yer kötek / Başgöz : 417
balk	Ak kutu kapağı
	İçi dolu yapağı
	Yapağı değil epik

Bunu bilmeyene kötek / Hasan : 597

blgr Ak kutu kapağı
İçi dolu yapağı
Yapağı değil ipek
Bunu bilmeyen yer kötek / Mollova : 276

6.18. Karınca/1

ttü Atatay, matatay
İnce belli karatay / Başgöz : 457.30

alty Belim, belim belim at
Beli çiçke küreng at
Tuugaçıksa talbas at
Cangmır tiyze ölbös at / Ergun : 117

başk Bilen bilen bilen at
Bile nedek kören at
Tauga menhe taym azat
Talak teyh ülmes at / Thalhammer

blgr Atatay matatay
İnce belli karatay / Mollova : 280

dbrc İnce belli karatay / Önal : 100.2

dlrm Atatay matatay
İnce belli karatay / Cebeci : 9

gagz Ata-tay mata-tay
İnce belli kara tay / Güngör-Argunşah : 210

kazk Belen-belen belen at
Beli nezik küren at
Tovga minse toymas at
Talav tise ölmes at / Amonjolov

kazr Belli billi bilen day
Beli ince küren day
Hövren görer kişnemez

Göy ot görer dişlemez / Seyidov : 580

***

Hi, hi, hingilim göz
İnce belli narin göz
Daş görse daşırğamaz
Su görse de susamaz / İsmayılov

kklp

Kara konır bedev at
Beli kaykı güren at
Tavda şapsa toymağan
Cel kuyrığın şaynagan / Maksetov : s.172

***

Bellen bellen bellen at
Beli koykı güren at
Tavga karey ürleydi
Tavdan kulap ölmeydi / Maksetov : s.84

krçy

Bela bela bela atım
Beli ingiçke kolan atım
Tawga minse talmaz atım
Talaw tiyse kalmaz atım / Şahin (A.Soltanı) : 1262

özbk

Koragına yorğa ot
Özi heç kişnamaydi
Bellari nozik kılday
Bedani tişlamaydi / Gulam : 2265

stvr.trkm.

Biyt biyt bilen at
Bili nezik küren at
Dağdan daşdan gaytmaz at
Dalaw degip ölmez at / Kürenev 1995

tatr

Bile bile bilen at
Bile neçke kören at
Tayga mense taymas at
Talaklasa ülmes at / Mahmutov : 1102

trkm Hay hay atım, hay atım
Bili ince tay atım
Öz rızkınıñ ızında
Dag daştan taymaz atım / Bada (A.Baymıradov) : 919

uygr Bilim-bilim bilimat
Beli sunuk toruk at
Tağka çiksa tepilmas,
Muzda mañsa oyulmaz / UHAEK : 113
***
Özi kara yuorğa tay
Lekin zedi kişnimes
Belirli nazuk kildek
Bede saman öişlimes / UHAEK : 319

6.19. Karınca/2

ttü Yer altında bulgur kaynar / Başgöz : 457.18

osml Yer altında kazan kaynar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 141

alty Arkada kazan kaynayt / Ergun : 118

balk Yer altında kazan kaynar / Kowalski : 18

başk Kırda kıdıl kadan kaynay / Thalhammer

blgr Yer altında kum kaynar / Mollova : 278

btrk Yer altında güm kaynar / Dede

çuvş Şeşen hir verrinçe tuy huranı viret / Ersoy

dbrc Col canında vay vay büldürgendi kaykay / Önal : 100.5

gagz Er altında kum kaynaar / Güngör-Argunşah : 102

haks Tik cazıda ködezim haynapça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Yol üste gazan gaynar / Davudova : 342 – Huluflu : 424

kırm Yer tübünde kazan kaynar / Asanov

kklp Col boyında maylı kuvırmaş / Maksetov : 84

krgs Çam ağacı altında çugun kazan kaynar / Radloff 1907 : 194

krgz Coldo köçö kaynayt / İbrahimov-Akmataliev : 527

nogy Yol üstinde ıcı mıcı / Canıbekov : 238

özbk Yol üstida goca kaynar / Gulam : 667

tatr Kırda kara kazanım kaynıy / Mahmutov : 113

trkm Yol üstinde
Gara bakraç gaynaydur / Thalhammer

uygr Ak yerde kazan kaynaydu / UHAEK

yakt Oyuurga sotuur orguyar / Thalhammer

6.20. Karınca/3

ttü Dam ardından kervan gider / Başgöz : 457.21

blgr Daracık sokaktan alay geçer / Yançev : 232

özbk U yakdan bu yakdan
Kavran ötdi kördiñmi? / Gulam 661

6.21. Karınca/4

ttü Uzakdan baktım hiç yok
Yanına vardım pek çok / Başgöz : 457.5

balk Karşımda baktım hiç yok
Yanına vardım pek çok / Hafız 1985 : 11

blgr Uzaktan baktım hiç yok
Yanına vardım pek çok / Malloya : 279

Yanına vardım pek çok / Mollova : 279

btrk Uzaktan baktım hiç yok
Yanına vardım pek çok / Yardımcı 2005

kazr Uzagdan bahdım heç ne yoh
Yahına geldim sayı çoh
Yük aparır hara day
İnce belli gara day / Davudova : 349

6.22. Karınca/5

ttü Canı var kanı yok
Yolda gider izi yok / Başgöz : 457.7

balk Canı var kanı yok
Ayağı var izi yok / Hasan : 610

gazr Başını kesdim kanı yoh
Yumurtasınun sayı yoh / Hakki : 81

kary Kantara koysam etı yok
Soysam kanı yok / Altınkaynak

kazr Canı var, ganı yoh
Yer altında sanı yoh / Seyidov : 642

özbk Conı bor konı yok
Yer ostıda sonı yok / Gulam : 665

6.23. Karınca/6

ttü Yer altında evleri
Eğri büğrü yolları
Pek incedir belleri / Başgöz : 457.20-a

balk Yer altında evleri
Eğri büğrü yolları
İnce ince belleri var / Hasan : 608

blgr Yer altında evleri var
Eğri büğrü yolları var
İncecik belleri var / Mollova : 281

kbrs Yer altında evleri var
Eyri böyrü yolları var / Saracoğlu

6.24. Kelebek/1

ttü Lili dağlarda
Lili bağlarda
Lili kemiksiz
Lili iliksiz / Başgöz : 490.5

balk Lum lum dag aşa
Lum lum bag aşa
Lum lum iliksiz
Lum lum cemiksıs / Hafız 1985 : 17

blgr Zillim derece
Zillim tepede
Zillim iliksiz
Zillim kemiksiz / Mollova : 283 – Yançev : 265

gagz Lün lün derede
Lün lün tepede
Sülüksüz bir semiksiz / Güngör-Argunşah : 166

kazr Aşağı gederem ley-leyi
Yuharı gederem ley-leyi
Ne sümüyü var ne iliyi / Davudova : 329 – Seyidov : 575

krgz Ebeñ-ebeñ ebeñ dedi
Öydö uçup, ıldıy tömöndödü
Söngü çok bir kuş bar
Munun atın kim bildi / İbrahimov-Akmataliev : 539

özbk Kanotı bor
Konı yok
Tuhum koyar

Sonı yok / Gulam : 634

6.25. Kelebek/2

ttü Kanadı var kuş değil
Boynuzu var koç değil / Başgöz : 490.2

alty Kuş emes, ce kanattu / Çağatay

btrk Kanadı var kuş değil
Boynuzu var koç değil / Özyürek 1991 : 53

haks Tört hanattığ hus tödir arğalıg an / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Ganadı var guş deyil
Buynuzu var goç deyil / Davudova : 337

kbrs Ganadı var guş deyil
Boynuzu var koş deyil / Gökçeoğlu : 205

uygr Belik sirtlik, ikki bağrilik
Alte puti bar, öçke müñgüzlük / UHAEK : 12

6.26. Kelebek/3

ttü Canı var, kanı yok / Başgöz : 490.3

özbk Conı boru suyagı yok / Gulam : 633

stvr.trkm. Janı barda ganı yok / Kürenov 1995

tatr Kanatı bar kanı yuk / Mahmutov : 1088

trkm Bir guş tutdum canı yok
Kellesin kessen ganı yok / Bada (A.Baymıradov) : 796
***
Ganatı bar uçanok
Yerde asla duranok / Bada (A.Baymıradov) : 816
***
Canı barda ganı yok / Kürenov 1995a

6.27. Kene

ttü Conı var, kanı yok / Başgöz : 495.1

özbk Özi tok
Kölankası yok / Gulam : 680

6.28. Örümcek/1

ttü Halı dokur, hasır dokur, Bilmem bunu nasıl dokur / Başgöz : 655.15-a

balk Benim atam bir fakir
İnce ipten halı dokur / Hasan : 660

blgr Tazı değil av sever
Örür durur-rubası yok / Tacemen

çuvş Tip sak ayinçe purşin tutır şakınsa tırat / Ersoy

gazr Tap nedir tapış nedir
Gül bahara gümüş nedir
Nenem tohur çohlı keten
Gelin görey bu iş nedir / Hakki : 4

kazr Ayağı var sekiz eved
El vuran tek ezilecek
Havadadır ganadı yoh
İpek tohur cehmesi yoh / Davudov : 327

kklp Kırda eskek esedi
Patas cerdi gezedi
Şıbın şirkey şokıydı
Şannan avın tokıydı / Maksetov : s.84

krgz Suu-suunu boyloyt
Zulku çaçın tarayt
Namazın okuyt
Kalbırın tokuyt / İbrahimov - Akmataliev : 604

özbk Zım-zım boradı
Zım-zım keladi
Ğalbır tokıydı / Gulam : 671

6.29. Örümcek/2

ttü	Karanlık damda kalbur asılı / Başgöz : 655.13
blgr	Karanlık yerde kalbur asılı / Tacemen
gagz	Karannık damda kalbur asılı / Güngör - Argunşah : 141

6.30. Pire/1

ttü	Karanlık damda Katır tepişir / Başgöz : 681.25
blgr	Karanlık damda koç seker / Mollova : 288
kazr	Kara katır Kapıda yatır El vürmemiş Şıllag atır / Veliyev : 18
kırm	Karanlık evde Kakıraday sekire / Asanov
krçy	Kara doru sekirtme / Şahin (A.Soltanı) : 1256
osml	Karanlık damda katır tepişir / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 1215
özbk	Koronğı tom içida Kora buzok dırkıllar / Gulam : 682
rom.tatr	Karangı üyde Kadrakay sekire / Mollova 1975 : 40
stvr.trkm	Garankı öyün içinde gara zümbül oynayar / Kürenov
tatr	Karangı öyem eçende Kara teke sikere / İsanbet : 900
trkm	Garaca atım gaçakdır / Bada (A.Baymıradov) : 820

6.31. Pire/2

ttü	Karadır katran gibi Sıçrar şeytan gibi / Başgöz : 681.5

balk Karadır katran cibi
Fulanır şeytan cibi / Hafız 1985 : 20

6.32. Salyangoz/1

ttü Evi sırtında
Ayağı karnında
Gözü boynuz
İzi yaldız / Başgöz : 704.20

balk Evi sırtında ayağı karnında
İzi yıldız gözü boynuz
Bilin bakalım bu nedir / Hasan 679

dbrc Arkasına üyün alıp cüre / Önal : 119.1

kazr O hansı heyvandı yuvasını çiyninde gezdirir / Davudova : 345 – Seyidov : 628

krçy Üyü birgesine cürügen kimdi / Şahin (A.Soltanı) : 59

btrk Karnındadır ayağı
İki yaldız, gözü boynuz / Özyürek 1991 : 70

tatr Kem üz oyası östende yöriy / İsanbet : 1042 – Mahmutov : 1217

6.33. Salyangoz/2

ttü Yazı yazar katip değil
Ağaca çıkar adam değil
Boynuzu var inek değil
Yük taşır öküz değil / Başgöz : 704.9

balk Yazı yazar hoca değil
Boynuzu var, öküz değil
Semeri var, eşek değil / Hasan : 673

blgr Boynuzu var keçi değil
Semeri var eşek değil
Yazı yazar katip değil / Mollova : 291

kbrs Kemeri var hayvan değil
Boynuzu var koç değil
Yazı yazar katip değil
Bilin bakalım nedir / Sakaoğlu 1985

6.34. Sinek

ttü Hey biz idik biz idik
Bir dam dolusu kız idik
Kıran geldi kırıldık
Hekim geldi dirildik / Başgöz : 731.4

gagz Bızdık bızdık
Otuz iki kızdık
Vakıt geldi öldük
Vakıt geldi dirildik
Taftaya dizildik / Güngör - Argunşah : 41

özbk Biz biz edik biz edik
Bir talay bizildik
Mahalı keldi tirildik
Kırğın keldi kırıldık / Gulam : 678

tatr Bez-bez bezle koş
Bez tabanlı kara koş
Kan başına kurgan koş / İsanbet : 921 – Mahmutov : 1128

6.35. Sivrisinek/1

ttü Bir kızım var ince belli, kahvelerde çalar çengi / Başgöz : 733.2

gagz Avşam nein ençesi
Çingene kemençesi / Güngör - Argunşah : 30

krçy Burunçugu miz kibik
Kuyrukçugu tüz kibik / Şahin (A.Soltanı) : 1273

6.36. Sivrisinek/2

ttü Sivri başlı bir dede
Şeytana uyar her gece

Her yerde çalar çengi
İnsanı eder bengi
Yoktur dedemin dengi / Başgöz : 733.3

blgr Sivri başlı bir dede
Şeytana uyar her gece
Evlerde çalar
İnsanla eder çengi
Yoktur dedemin dengi / Mollova : 290

6.37. Sülük/1

ttü Dünyada kemiksiz / Başgöz : 748.10

blgr Canı var kanı yok
Semeri var kolanı yok / Mollova : 253

kazr Arazla geder izi yoh
İlgin yanar közü yoh
Çanagçıda gışlamış
Derisi var tükü yoh / Ahundov
***
Ağzı kara, gözü yoh
Suda üzer izi yoh / Seyidov : 568

tatr İte bar, söyege yuk
Avızı kar, tele yuk / İsanbet : 889 – Mahmutov : 1213

6.38. Sülük/2

ttü Isırganlık içinde
Lülesi kıçında / Başgöz : 748.1

blgr Isırganlık içinde
Bileğisi elinde / Mollova : 254

7. AT İLE İLGİLİ BİLMECELER

7.1. At Arabası

ttü — Canlı önden kaçıyor
Cansız da kovalıyor / Çelebioğlu : 2280

balk — Canli koşar, cansıs kovalar / Hafız 1985 : 7

btrk — Canlı kaçar cansız kovalar / Dede

kbrs — Cannı gaçar, cansız govalar / Saracoğlu

7.2. Ata Binen Adam[1]/1

krgz — Altı ayagı bar
Eki başı bar
Bir kuyrugı bar / İbrahimov - Akmataliev : 1059

alty — Altı butu eki koldu
Bir kuyruktu
Tört köstü ne ol / Çelik 1994

haks — Altı azahtığ
İki pastığ
İki hurlığ
Pir huzuruhtığ / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk — Altı ayaktı tört közdi
Eki avızdı bir sözdi
Intımak üşin el kazdi / Amanjolov

kklp — Altı ayaklı eki canlı
Ekevi de anlı
Ekevi birge col aldı / Maksetov : s.60

[1] Bu bilmeceye, Türkiye Türkçesinde örneği olmamasına rağmen Türk dünyasında oldukça yaygın bir bilmece olması sebebiyle bu tasnifte yer verilmiştir.

krçy Altı ayak
Eki baş
Bir kuyruk / Şahin (A.Soltanı) : 678

özbk Özi bitta
Kallasi ikkita
Dumı bitta
Oyağı oltıta / Gulam : 186
***
İkki boşlı tört oyaklı
İkki oyaklı tört kuloklı
Tört kuloklı orkasıda
Bir dumı bor / Gulam : 1580

tatr Altı ayaklı ike kullı
İke başlı, ber koyrıklı / Mahmutov : 3457 – İsanbet : 2980

uygr Puti yerge tegmes beşi asmanğa
Puti alte beşi ikki kuyruki bir / UHAEK : 155

7.3. Ata Binen Adam/2

ttü Can can üstünde
Can da demir üstünde / Başgöz : 999

kerk Can can üstünde
Can da demir üstünde / Saatçi : 48

7.4. Ata Binmek

ttü Bastım bakıra
Çıktım çukura
Aldı götürdü
Bayıra kıra / Başgöz : 47.7

kerk Elim yanıya
Çıhtım demir kapıya / Ketene

kklp Uştım uşpakka şıktım
Teptim tereke şıktım / Maksetov : s.63/101

özbk Tepdim terakka çıkdım
Undan narrokka çıkdım / Gulam : 1491

tatr Utırgan cirim üy çukır
Baskan cirim bay çukır
Bir kulımda kıptırım
Bir kulımda sıptırım / Bekir (TDTEA)
***
Tiptem-tirekke mendem / İsanbet : 2982

trnçi Tak itdim derehtga çıktım / Sertkaya

uygr Teptim dereke çıktım, papus kötirip / UFA : 9

7.5. At Gübresi

ttü Yol üstünde bir sahan dolma / Başgöz : 48

krçy Col üstünde cawlu goppan / Şahin (A.Soltanı) : 48

7.6. At Kuyruğu/1

ttü Bin çubuk yüz aşağı / Başgöz : 45.2-a

alty Süge tüşse bir
Toga şıksa mun / Çelik 1994
***
Sugga kirze mun
Tagna şıksa pir / AF : 18

haks Suğa kirse bir polcam
Suğdañ sıhsa çüş polcam / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Suya girdi dağıldı
Sudan çıhdı yığıldı / Davudov : 378

kklp Suvga tüsse min
Suvdan şıksa bir / Maksetov : s.63

krçy Suwga kirse bir bola
Suwdan çıksa miñ bola / Şahin (A.Soltanı) : 1171

krgz Suuga kirse miñ
Sudan çıksa bir / İbrahimov - Akmataliev : 257

özbk Suvga tüşsa minta
Suvdan çıksa bitta / Tekin : 34

tatr Suvga kesre men bulır
Suvdan çıksa ber bulır / İsanbet : 1331

trkm Daşdan görsem bir yüp
Yanna gelsem müñ yüp / Bada (A.Baymıradov) : 840

trnçi Suvga kirse bir bolur
Suvdın çıksa miñ bolur / Sertkaya

uygr Suğa kirse bir bolup
Sudın çıksa miñ bolup / UFA : 284

7.7. At Kuyruğu/2

ttü Hin çubuk, hin çubuk
Baş aşağı bin çubuk / Başgöz : 49.2

kklp Tamğa tayak süyedim / Maksetov : s.163

krgz Carga tayak süyödüm / İbrahimov - Akmataliev : 259

özbk Tomga tayak suyavlı / Gulam : 407

7.8. Atın Nalları-Çivisi

ttü O nedir altındadır
Yer onun altındadır
Yirmi dört yıldız
Dört ayın altındadır / Başgöz : 1001.1

kazr Adı nanı kentde kördüm
Aceb sıfetde kördüm
Yirmi dört yılduzu
Dört ayın altda kördüm / Huluflu : 8/316/337

özbk Bondını bond etdilar
Payvandını pand etdilar
Yıgırma tört yulduznı
Tört oyga band etdilar / Gulam : 361
***
Tört oynı yıgırma tört yulduz bilen band kıldı / Gulam : 1500

tatr Dürt yana tugan ay
Yegeme dürt yoldız / isanbet : 1337 – Mahmutov : 1495

trkm Bendi bent eylediler
Peyvendi bent eylediler
Yigrimi beş yıldız
Bir ayı bent eyler / Bada (A.Baymıradov) : 570

7.9. Eğer

ttü Attan yüksek itten alçak / Başgöz : 279.2

afgn Atdan belend
Pişekten pest / Duymaz 2006

alty Attan biyik, koydon cabıs / Dilek (TDTEA)

dbrc Attan yüksek
İtten alçak / Önal : 18.1

kary Attan öksek itten alçak / Altınkaynak

kazk Atdan biyik
Koydana lasa / Amanjolov

kazr O nedi ki
Atdan hündür
İtden alçag / Davudova : 376

kırm Attan yüksek
Köpekten alçak / Bekir (TDTEA)

kklp Attan biyik
İytten alaca / Maksetov : s.167

krçy Atdan miyik itden alaşa / Şahin (A.Soltanı) : 679

krgz Attan ekiz itten pas / İbrahimov - Akmataliev : 1793

nogy İytten alasa, attan biyik / Canıbekov : 46

özbk Otdan baland
İtdan past / Gulam : 1486

stvr.trkm Atdan beyik, itden pes / Kürenov

tatr Attan biyik
İtten tebenek / İsanbet : 2975 – Mahmutov : 3447

trkm Atdan beyik, itden pes / Bada (A.Baymıradov) : 541

tuva Benden küçüktür, ama beni atın üzerine oturttu (Rusçadan tercüme)/
Radloff 1907 : 1325

uygr Atdın igiz
İtdın pes / UHAEK : 49

7.10. Üzengi-Eğer

ttü Basdım bakıra
Bindim çukura / Başgöz : 1000.2-d

kpçk Olturganı oba yer
Baskanı bagır cenak / Tietze 1966 : 79

osml Elim attım yapıya
Çıktım demir kapıya / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 16

alty Tapkanım tamir
Oturyanım oyduk / Tietze 1966 : 81

başk	Ultiryan urnim ay sokor
	Basgan urnim bay sokor / Tietze 1966 : 80
haks	Tepsem timir
	Odirzam oymak/ Tietze 1966 : 81
kazk	Ayağınnan aladı
	Köterip erga saladı / Alptekin 1996
kklp	Tap tap, tap ettim
	Tam basına mindim / Maksetov : s.101
krgz	Taptım teşik
	Mindim beşik / İbrahimov - Akmataliev : 1803
özbk	Bosgan erim boy çukur
	Oturgan erim oy çukur / Gulam : 1490
şor	Odurzam oymak
	Tepsem tebir / Tietze 1966 : 81
tatr	Tiptem tirekke mindim
	Oçtım acmahha mindim / Mahmutov : 3454
	***
	Tepkenim tenis, otırgan cerim oydık / Çağatay 1972
trkm	Basan yerim bay çukur
	Oturan yeri oy çukur / Bada (A.Baymıradov) : 548
uygr	Teptim, darehke çiktim / UHAEK : 172

8. SEBZELER İLE İLGİLİ BİLMECELER

8.1. Domates

ttü Tıknaz boylu canfes donlu / Başgöz : 257.6

balk Alçak boyli
Kırmızı donli / Hasan : 310

blgr Alçacık boylu
Kırmızı donlu / Mollova : 144

kbrs Alçacıg boylu
Gırmızı donlu / Saracoğlu

8.2. Fasulye

ttü Alaca bulaca
Serptim yamaca
Çıkar gider ağaca / Başgöz : 309.1

balk Alaca balaca, çıkar ağaca / Hasan : 324

blgr Alaca yılan
Ağacı dolan
Vallahi de yalan
Billahi de yalan / Yançev : 122

kazr Alaca ha bulaca
Serdirmişem yamaca
Düz dırmaşar ağaca / Seyidov : 213

8.3. Havuç/1

ttü Kürt kızı içerde saçlığı dışarıda / Başgöz : 378.1

alty Boyı turada, çaçı tışkarı / Dilek (TDTEA)

gazr Koca babam evde yatar
Sakalı damda yatar / Dehkani : 266

haks Hızıl hıs harashı çirde
Sürmesteri çarıh çirde / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Kızıl kızıl, kızıl kız
Burımı netken uzın kız
Özi uygıga batadı
Burımı sırtta catadı / Amanjolov

kazr Yer altında sarı biz / İbrahimov

***

Kelinin başı topragda
Saçı çölde / Ebdülhelimov

kklp Kıp kızıl kız cer astında
Şaşbayları cer üstinde / Maksetov : s.90

krçy Bir kızım bardı da
Çaşaganı taşadı
Smeleri tuwrada / Şahin (A.Soltanı) : 1142

krgz Kiçine gana sarı kişi
Özü içkeri, sakalı tışkarı / İbrahimov - Akmataliev : 778

lbnr Eylam içkere
Saçmagı taşkarı / Esen : 4

özbk Kızıl kız yer ostıda
Soçları er ustıda / Gulam : 887

tatr Utıra olmaday kız törmede
Çeçe uromda
Yarıy ürmege / Mahmutov : 930

trkm Dayzam içde
Saçı daşda / Bada (A.Baymıradov) : 986

uygr Serik balam içkiri
Sakallari taşkiri / UHAEK : 252

8.4. Havuç/2

ttü	Yer altında altın direk / Başgöz : 378.7-b
balk	Yer altında kırmızı minare / Hasan : 333
blgr	Yer altında kırmızı minare / Mollova : 145
kazr	Yer altında sarı biz / Seyidov : 240
kklp	Cer astında katara kazık / Maksetov : s.9
krçy	Cer tübünde kızıl kösew / Şahin (A.Soltanı) : 45
krgz	Cer astında altın kazık / İbrahimov - Akmataliev : 776
osml	Yer altında kırmızı minare / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 109
özbk	Yer tagıda oltın kozık / Gulam : 883
stvr.trkm	Yer astında altın gazık / Kürenov
tatr	Yer altında altın kazık / Mahmutov : 929
trkm	Yer astında altın gazık / Bada (A.Baymıradov) : 1003
uygr	Yer astida altun kazuk / UHAEK : 462

8.5. Havuç/3

ttü	Yer altında kırmızı çivi / Başgöz : 378.7
blgr	Yer altında kınalı çivi / Mollova : 146

8.6. Kabak/1

ttü	Avludan atlar, komşuya yumurtlar / Başgöz : 423
balk	Buradan atladı Ötede yumurtladı / Hasan : 353
blgr	Avludan atladı Karşıya yumurtladı / Mollova : 107

btrk Avludan atladı,
Komşuma yumurtladı / Dede

dbrc Avludan atladı
Kaz yumurtladı / Önal : 63.1-a

dlrm Avıldan atladı
Kaz yımıtladı / Cebeci : 42

gagz Aul atladı, kaz yumurtladı / Güngör - Argunşah : 28

kerk Halalar malalar
Çölde tavşan balalar / Kerkük : 81

rom.tatr Auldan atladı
Kaz yımırtladı / Mollova 1975 : 9

8.7. Kabak/2

ttü Allahın işi
Karnında dişi / Başgöz : 423.12

balk Alla'nın işi
Yüreginde dişi / Hafız 1985 : 18

8.8. Kabak/3

ttü Attım ipleri
Tuttum küpleri / Başgöz : 423.11

balk Attım ipleri, tuttum çüpleeri / Hafız 1985 : 19

btrk Uzun uzun urganlar
Ucuna bağlı kurbanlar / Özyürek 1991 : 28

8.9. Lahana/1

ttü Fadimem pat pat
Donları kat kat / Başgöz : 566.48

alty	Odus kat torko tondu Bir de topçı cok / Dilek (TDTEA)
balk	Dogdan gelir hop hop Anterisi top top / Hafız 1985 : 38
blgr	Karşıdan gelir hat hat Kanatları kat kat / Nemeth
gazr	Bostanda var bir arvad Tuman giyib kat be kat / Hakki : 6
haks	Hırıh hadım hır ineyek / Arıkoğlu (TDTEA)
kazk	Alasa gana boyı bar Kabat kabat tonı bar / Alptekin 1996a
kazr	O nedi Çin çin don keyib Amma sapsız tıkilib / Kasımlı *** Bostanda var bir arvad Kaltar geyib gatbagat / Davudova : 167 – Seyidov : 227
kbrs	Bir gızım var Gad gad cehizi var / Gökçeoğlu : 451
krçy	Kat kat tonlu Karış boylu / Mahmutov : 912
özbk	Kat kat tonlı Karıç boylı / Gulam : 871
rom-blgr-tatr	Kat kat katlançık Katlançıktan appaçık / Mollova 1975 : 44
uygr	Katmu-kat könglıki bar Astida bir tügmisi bar / UHAEK : 276
yakt	Elbex sonnoox da, biir da timeğe suox ühü / Vasilyev – vd. : 109

8.10. Lahana/2

ttü	Kat kat döşek
	Bunu bilmeyen eşek / Başgöz : 566.20
balk	Kat kat düşek
	Buni bilmeyen eşek / Hasan : 422
dbrc	Kat kat döşek
	Bunu bilmeyen eşek / Önal : 70.1
dlrm	Kat kat doşek
	Onu bilmeyen eşek / Cebeci : 52
gagz	Kat kat döşek
	Onu bilmeen eşek / Güngör - Argunşah : 153
kary	Kat kat katlançık
	Katlamadan apaçık / Altınkaynak
kazr	Gat gat döşek
	Onu tapmayan eşek / Hacıyev
kbrs	Gad gad döşeg
	Bunu bilmeyen eşeg / Gökçeoğlu : 450
kırm	Kat kat katlançık
	Katlamadan apaçık / Radloff : 73
tatr	Kat kat katlançık
	Katlayları ap-açık / Mahmutov : 921

8.11. Lahana/3

ttü	Çık çık yumurta mısın?
	Daha sen burada mısın? İ
	ller yaylaya gitti.
	Ak pak yumurta mısın? / Başgöz : 566.30

kırm Usta çukurdamısın?
Apak yumurtamısın
Kızlar sairana çıktı
Sen daha mundamısın? / Radloff 1896 : 33

8.12. Lahana/4

ttü Yama yama üstüne yamanmış
Hiç iğne batırmadan / Başgöz : 566.3-a

blgr Yama yama üstüne
Hiç iğne girmemiş içine / Mollova : 150

8.13. Lahana/5

ttü Babamın kürkü bin yamadan / Başgöz : 566.27

blgr Kırk yamadan
Bir camadan / Mollova : 152

btrk Bir donum var
Kırk yamadan / Dede (TDTEA)

8.14. Lahana/6

ttü Adile hanım atlandı
Etekleri katlandı / Başgöz : 566.6

kazr Anahanım atlandı
Gol-ganadı gatlandı / Davudova : 138

8.15. Lahana/7

ttü Bir ayaklı
Molla sarıklı / Başgöz : 566.9

blgr Bir bacaklı
Molla sarıklı / Mollova : 151

8.16. Limon

ttü	Bir küçücük fıçıcık İçi dolu turşucuk / Başgöz : 574.5
gagz	Bir fuçucum var, türlü turşucu var / Güngör - Argunşah : 49
kırm	Bir kiçkene fuçuçık İçi dolu turşucuk / Radloff : 144
osml	Bir küçücük fıçıcık İçi dolu turşucuk / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 173
blgr	Bir küçücük fıçıcık İçi dolu turşucuk / Mollova : 130
balk	Bir ufacık fıçıcık İçi doli turşicik / Hafız : 6.2
kbrs	Bir güçücüg fıçıcıg İçi dolu turşucug / Yorgancıoğlu

8.17. Mantar/1

ttü	Alçacık Tatar Simit satar / Başgöz : 588.12
blgr	Alçacık tatar Simit satar / Mollova : 187
btrk	Alçacık adamcık Başında tablacık / Özyürek 1991 : 38
dbrc	Alçacık Tatar Çatıdan simit satar / Mahmut : A-11
gagz	Alçacık Tatar, simit satar / Güngör - Argunşah : 18
kbrs	Güçüg tatar Simid satar / Gökçeoğlu : 360
kumk	Özünden başı ullu / Hacıyev (TDTEA)

8.18. Mantar/2

ttü Bir evim var tek direkli / Başgöz : 588.16 – a

blgr Bir evim var tek direkli / Mollova : 184
***
Bir direkli
Molla sarıklı / Yançev : 161

gazr Bir damım var tek direkli / Hakki : 40

kbrs Bir diregli, biñ mertegli / Yorgancıoğlu

8.19. Mantar/3

ttü Şan teknesi, şun teknesi
Şamdinin şapkası / Başgöz : 588.4

afgn Yerden çıkar pes peşana
Selesi meñzer işane / Turhan

haks Pozi kiçicek, pozınan uluğah pörik kisçe / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr A geden kişi
A gelen kişi
Papağı yeke
Ayağı teke / Davudova : 231

stvr.trkm Telpekli eylan yeri böwsdi / Kürenov

trkm Yerden peşane peşi mıngzer işana / Çağatay 1991

yakt Töbötö suox da sleeppeleex
Soğotox ataxtaax da sappıkıta suox baar ühü / Vasilyev – vd. : 75

8.20. Mantar/4

ttü Sunam teli gümüştür
Al yahana iliştir
Benim sene dediğim
Bir yarpaksız yemiştir / Başgöz : 588.15

kazr İlişti ha ilişti
At boynuna ilişti
Toya gelen gonoglar
Yarpagsız ne yemişdi / Ebdülhelimov : s.428

8.21. Mantar/5

ttü Çukur damsın, apak yumurtasın, kızıl pinti sen daha burada mısın / Başgöz : 588.11

blgr Çumçukur yerde akpacık yumurta / Mollova : 185

8.22. Pancar

ttü Yer altında kızıl bakraç / Başgöz : 661.2

balk Yer altında kırmızı bakır / Hasan : 459

blgr Yer altında kara bakır / Mollova : 193

dbrc Cer astında kırmızı bakır / Önal : 741

gagz Yer altında kırmızı bakırcik / Güngör - Argunşah : 238

gazr Yer altda kanlı çanak / Dehkani : 36

kazr Yer altında ganlı besti / Seyidov : 238

kırm Yer astında kızıl bardaçık / Asanov

kklp Kişkere gana boyı bar
Kırmızıdan tonı bar / Maksetov : s.90

krçy Cer tübünde kızıl kübürçek / Şahin (A.Soltanı) : 1138

krgz Cer astında kızıl et / İbrahimov - Akmataliev : 785

özbk Yer tagida sakça göşt / Gulam : 882

tatr Cir astında kızıl eteç / Mahmutov : 953

trkm Gıp-gızıl gız yer astında
Saç bagısı yer üstünde / Bada (A.Baymıradov) : 500

8.23. Patates

ttü Yer altında
Civcivli tavuk / Başgöz : 669.1

balk Yer altında piliçli kuluçka / Hasan : 462

blgr Yer altında cugulu tavucuğum / Tacemen

dbrc Yer altında piliçli tavuk / Önal 75.1

kazr Bir toyuğum var, yer altında yumurtlar / Seyidov : 226

krgz Cer adlında töldögön
Tölün özü bölbögön / Karadavut

özbk Makonıdır dalalar
Yer tagida bolalar / Gulam : 2425

8.24. Patlıcan/1

ttü Alçacık boylu kadife donlu / Başgöz : 670.17

osml Alçacık boylu
Kadife donlu / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 208

balk Alçak boyli
Kadife pantol'i / Hafız 1985 : 42

blgr Alçacık boylu
Kadife donlu / Mollova : 155

dbrc Alcacık boylu
Kadife donlu / Önal : 76.1

dlrm Alçacık boylu
Kadife donnu / Cebeci : 56

gagz Alçacik boylu kadife donnu / Güngör - Argunşah : 15

kbrs Alçacıg boylu, gadife donlu / Yorgancıoğlu

kırm Alçacık boylu,
Kadife tonlu
O nedir? / Asanov

8.25. Patlıcan/2

ttü Dışarı deri gibi
İçeri darı gibi / Başgöz : 670.5

blgr Dışarısı deri gibi
İçerisi darı gibi / Mollova : 154

özbk Kök halta
İçi pahta / Gulam : 2444

8.26. Pırasa/1

ttü Dibi kıllı
Ucu sallı / Başgöz : 680.7-b

gagz Kökü kıllı tepesi dallı / Güngör - Argunşah : 163

8.27. Pırasa/2

ttü Yer altında dedem sakalı / Başgöz : 680.4

balk Sakal'i baba yer altında / Hafız : p-2 – Hafız 1985 : 47

blgr Yer altında babam sakalı / Mollova : 156

btrk Yer altında sakallı dede / Özyürek 1991 : 41

kbrs Yer altında sakallı dede / Yorgancıoğlu

8.28. Salatalık/1

ttü Uzun uzun uzalar
Ot içinde buzalar / Başgöz : 387.6

blgr Uzun uzun uzarlar
Ot içinde buzağlar / Mollova : 148

dbrc Uzun uzalar
Ot içinde buzalar / Önal : 77.1

dlrm Uzun uzun uzalar
Ot içinde bızalar / Cebeci : 63

gagz Uzun uzun uzalar
Ot içinde buzalar / Güngör - Argunşah : 222

kary Uzundır minder kibi
Yeşildır piyale kibi
Öt ötlemez
Tek suv içer / Altınkaynak

kırm Arşındır boyu
Yeşildir soyu
Aktır kanı
Suvdır canı / Asanov

8.29. Salatalık/2

ttü Bir ekilir bir biter,
Toprak üstünde yatar;
Ne garip bir nesnedir ki
Bir gecede boy atar / Başgöz :387.7

kazr Çohlu tağ atar
Torpagda yatar
Goyma yetişsin
Kal-kal der apar / Davudova : 188

8.30. Sarımsak

ttü Yer altında sakallı hoca / Başgöz : 711.1

balk Yer altında sakalli dede / Hasan : 481

kazr O nedi ki saggalı yerde
Ayagları göyde / Davudova : 179
***

Yeraltında kürklü hoca / Huluflu : 481

kbrs Yer altında bıyıg / Gökçeoğul . 455

8.31. Soğan/1

ttü Bir gelinim var
Dokuz don giyer / Başgöz : 735.24

alty Tüs tört tonnu apşiyoş oturup tat
Onın tört tonın çeçse tajın togöt / Çelik
***
Togus kat torko tondu
Torloon sorı emegen / Dilek (TDTEA)

başk Babay kat kat tun keygen
Sisenderhen ilarhın / Tokatlı

blgr Bin direkli
Bin gömlekli / Yançev : 188

dbrc Cer astında ciryen at
Terisi bar yedi kat
Soyarsın da tararsın
Taraganda cılarsın / Önal : 79.1-a

gagz Var bir dedu, kat kat giimi
Kim onu soyundurar, bakırlar yaş döker / Güngör - Argunşah : 226

haks Odıraç apsah, çüs ton kis salıp
Kem anı dutar, anın harağının çazı ağar / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Alasa gana boyı bar
Togız kabat tonı bar / Amanjolov

kırm Yer astında ciyren at
Atnın derisi yedi kat
Soyarsın da aşarsın
Aşağanda ağlarsın / Bekir (TDTEA)

kklp Kişkene gana boyı bar
Kabat kabat tonı bar / Şehmuhammed Uli (TDTEA)

krçy Cetmiş kat kiymim
Suwuk kelse buzlayma / Şahin (A.Soltanı) : 46

krgz Pastek boyluu
Tokuz tonduu / İbrahimov - Akmataliev : 772
***
Pak pakana boyı bar
Yetti kavat tonı bar / Çağatay 1991

nogy Kişkenekey mendibiy togız kabat ton kiygen / Canıbekov : 245

özbk Past past boyı bor
Yetti kavat tonı bor / Gulam : 891

stvr.trkm İymege heserliğe, on bir katlı donluca / Kürenov

tatr Keçkene gene sarı kart
Kigen tunı tugız kat / Mahmutov : 933

trkm Gat-gatlıca
Kette boylıca / Bada (A.Baymıradov) : 975

uygr Pakar pakar boyı bar
Yete kevet toni bar / UHAEK : 149

8.32. Soğan/2

ttü Yer altında sakallı dede / Başgöz : 735.2

balk Yer altında saçlı nine / Hasan : 495

blgr Yer altında sakallı dede / Mollova : 163

dbrc Cer astinda sakallı popaz / Önal : 79.2

gazr Yer altda çülli koduk / Dehkani : 304

kırm Başı yer astında
Saçları yer üstünde / Asanov

kklp Özi cer astında turadı
Sakalı sırtka şığıp turadı / Maksetov : s.90

krçy Kesi bir karış
Sakalı min karış / Şahin (A.Soltanı) : 1155

krgz Cer atsıda sakallı akem / Orozova

özbk Yer tagida ok soç kampir / Gulam : 898-a

8.33. Soğan/3

ttü Acı yüzlü, acı dilli
Bakınca burnu kıllı / Çelebioğlu : 1274

kary Başı kıllı
Kötı kıllı / Altınkaynak 2006

kazr Yer altında gıllı baş / Davudova : 174 – Seyidov : 239

kırm Astı tüklü
Üstü püsküllli / Asanov

tatr Açıdır tele
Kıllıdır tübe / Mahmutov : 948

urml Allı pullu
Kötü hılı / Altınkaynak

8.34. Soğan/4

ttü Aşık der kasap ağlar
Ak giyinmiş kasap ağlar
Ölen devar ağlamaz
Öldüren kasap ağlar / Başgöz : 735.20

gazr Azizim kasab ağlar
Sarı dan kasab ağlar

Sarı don kasab ağlar
Ölen koyun ağlamaz
Öldüren kasab ağlar / Hakki : 5

kazr Ezizim gessab ağlar
Sarı don gessab ağlar
Ölen goyun ağlamaz
Öldüren gessab ağlar / Seyidov : 233

8.35. Soğan/5

ttü Kat kattır ama katmer değil
Kırmızıdır ama elma değil
Yenir ama meyva değil / Başgöz : 735.15

balk Kat kattır lana dil
Kırımzidır, alma dil / Hafız 1985 : 50

blgr Kat kat katmer değil
Pembedir elma değil
Yenir yenmesine
Fakat tatlı değil / Mollova : 161

dlrm Al alma desem değildir
Kat kat kıvırma desem değildir
Acı dilli başı kıllı bir heriftir / Acaroğlu 1944

kbrs Gat gattır gatmer değil
Gırmızıdır lale değildir / Saracoğlu

8.36. Soğan/6

ttü Dağdan attım kırılmadı
Bir yumruğuma dayanmadı / Başgöz : 735.5-e

gazr Göyden salaram sınmaz
Bir yumruğa düzmez / Dehkani : 66

kazr Dağdan atsam ezilmez
Bir yumruğa dözemmez / Seyidov : 231

kbrs Minaredir addım padlamadım
Bir yumruğma dayanmadı / Saracoğlu

8.37. Soğan/7

ttü Kat kat pide gibi
Toparlak elma gibi / Başgöz : 735.9

balk Kat kattır pite dil
Beyazdır peynir dil
Sakali var, koca adam dil / Hafız 1985 : 51

blgr Kat kat pide gibi
Olur alma gibi / Mollova : 165

8.38. Şalgam/1

ttü Yer altında altın tabak / Başgöz : 758.3

özbk Yer tagıda oltın boş / Gulam : 876

tatr Cir astında kartıgız
Sakalınnan tartıgız / Mahmutov : 957

8.39. Şalgam/2

ttü Yer altında ah daş / Başgöz : 758.4

özbk Yer tagida nımçakı toş / Gulam : 875

8.40. Turp/1

ttü Başı yeşil emir değil
Üstü kara kömür değil
İçi beyaz peynir değil
Kuyruğu var fare değil / Başgöz : 817.7

balk İçi beyaz peynir değil
Üstü kara kömür değil
Başı yeşil, emir değil / Hasan : 514

blgr
Başı yeşil emir değil
İçi beyaz peynir değil
Üstü kara kömür değil
Kuyruğu var fare değil / Mollova : 168

çuvş
Hıy şavkara uyıh mar
Hürelli şişi mar
Yeşil virman mar / Ersoy : 8

dbrc
Tışı kara toptak tuvul
İçi ak an tuvul
Kuyrugu bar sıcan tuvul / Önal : 81.1

gagz
Başı yeşil yeşilbaş dil
Sırtı kara manda dil
İçi akça penir dil / Güngör - Argunşah : 32

gazr
Ağdır pendir deyil
Guyruğu var sıçan deyil / Kafkasyalı

kary
Nedir ki top tögerek kapkara
Kesip baksan agara
Mıskıl sıçan kuyrugı
Padişahlah buyrugı / Altınkaynak

kbrs
İçi beyaz peynir deyil
Dışı siyah, zeytin deyil
Yeşili var, od deyil
Guyruğu var, fare deyil / Gökçeoğlu : 514

kırm
Başı yeşil yemiş degil
Üstü kara kömür degil
İçi beyaz penir degil
Kuyruğı bar sıçan degil
O nedir? / Asanov

8.41. Turp/2

ttü	Hanım içerde Etekleri dışarıda / Başgöz : 817.2
alty	Tegleş polzo ay eves, Koyrıktu polzo, şışkan eves / AF : 8
gazr	Bedeni yerde Sakkalı göyde / Hakki : 105
kazr	Bedeni yerde Saggalı göyde / Davudova : 62 – Huluflu : 126
trnçi	Baba akam müküp yatar Sakali çıkıp yatar / Sertkaya : 132
uygr	Özi yerge mökükçük Çeçi talaada öyüklük / UHAEK : 410

8.42. Turp/3

ttü	Yer altında Kara bardak / Başgöz : 817.5-a
gagz	Yer altında Kara bakırcik / Güngör - Argunşah : 237
kbrs	Yer altında gırmızı topaç / Gökçeoğlu : 525
kırm	Yerde kara bardaçık / Radloff 1896 : 134
krçy	Cer tübünde küçlü katır / Şahin (A.Soltanı) : 1136
tatr	Cir astında ciz büken / Mahmutov : 960

9. MEYVELERLE İLGİLİ BİLMECELER

9.1. Ağaç Kavunu

ttü
Elle beni belle beni
İskelede bekle beni
Ben bir duduyum kumruyum
Al koynuna sakla beni
Şeker ile besle beni / Başgöz : 8

blgr
Elle beni belle beni
İskelede bekle beni
Ben bir dudu kuşuyum
Şekerle besle beni / Mollova : 89

9.2. Armut/1

ttü
Benim bir öküzüm var
Boynuzunu kırmadan dama girmez / Başgöz : 41.9

gagz
Bir yöküzüm var,
Kuyrü koparmadan dama girmes / Güngör-Argunşah : 66

krçy
Bir irkim bardı da
Bawga urdum da
Kuyruğu kaldı / Şahin (A.Soltanı) : 44

9.3. Armut/2

ttü
Sarıdır sarkar, düşerim diye korkar / Başgöz : 41.6-a

blgr
Sarı kız sarkar
Düşeceğim diye korkar / Mollova : 91

dbrc
Nallanır sarkar
Düşeceğim diye korkar / Önal : 58.1

kbrs
Sarı sarı sarkar
Düşerim deyi gorkar / Gökçeoğlu : 24

9.4. Ayva/1

ttü Sarı tavuk dalda yatar
Dal kırılır yerde yatar / Başgöz : 62.8

osml Sarı tavuk dalda yatır
Dal kırılır yerde yatır / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 23

balk Sari tauk dalda yatır
Dal kırılır yerde yatır / Hafız : A-8 – Hafız 1985 : 6

blgr Sarı tavuk dalda yatar
Dal kırılır dalda yatar / Nemeth

btrk Sarı tavuk dalda yatar
Dal kırılır yerde yatar / Dede

gagz Sarı touk dalda yatır
Dal kırılır yerde yatır / Güngör-Argunşah : 197

kbrs Sarı tavuk dalda yatar
Dal koptu yerde yatar / Sakaoğlu 1981

9.5. Ayva/2

ttü Dal üstünde sarı kız / Başgöz : 62.6-b

blgr Dal üstünde sarı oğlan / Mollova : 93

kazr Ağaç başında sarı yumah / Huluflu : 19

9.6. Ayva/3

ttü Sarı sarı sarkar durur
Düşerim diye korkar durur / Başgöz : 62.7-9

osml Sarıdır sarkar

Düşerim diye korkar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 24

balk Sarıdır sarkar
Düşmekten korkar
Utangaç gelin
Tutsağı yelin / Hasan : 261

btrk Sarı sarı sarkan
Yere düşmeye korkan / Dede

özbk Mallagına tonı bor
Nordongina tabmı bor / Gulam : 725

9.7. Badem/1

ttü Yeşildir abası
Sarıdır libası
İçinde iliği var
Bin tane deliği var / Başgöz : 68.6

gazr Altdan abası var bunun
Üstten abası var bunun
Hançerilen delik deşik
Gör ne havası var bunun / Dehkani : 194

kazr Bizim evde bir tülkü var
Deli-delik kürkü var / Kasımlı
***
Yaşıldı ebası
Sarıdı libası / Davudova : 26

kırm Yeşildir paltosu
Sarıdır urbası
Kırk teşigi bar
İçinde aşı bar / Asanov

9.8. Badem/2

ttü Altı tahta, üstü tahta
İçinde bir sarı softa / Başgöz : 68.2

balk Altı tahta
Üsti tahta
İçinde bir
Sarı softa / Hafız : B-1

özbk Ostı tahta, ustı tahta
Ortasıda yaşıl pahta / Gulam : 714

9.9. Ceviz/1

ttü Burdan baktım hemür hümür
Yanına gittim kitli demir
Vur başına otur kemir / Başgöz : 145.30

ahsk Kapıya çıhdım elül melüm
Yakına geldim kitli demür
Vur başına otur gemür / Hacılı-Poladağı

gazr Göyden gelir henir henir
Yere düşer halka demir
Daşılan sindir
Dişilen kemir / Dehkani : 240

kazr Göyden gelir henir henir
Yere deyir halga demir
Üstünü goy için gemir / Davudova : 213
***
Dagdan gelir henir henir
Vır başına otur gemir / Huluflu : 273

kerk Dağdan düşdi dangir mangir
Koy dişive kır kemir / Kerkük : 273

krgz Alıstan karasam angır-düngür
Canına barsam, kapkaluu kara temir
Tatıp koysam, tap tattuu / İbrahimov-Akmataliev : 840

nogy Aşıp karasam ap-ak
Aşap karasam tap-tebtli / Canıbekov : 210

özbk Yum-yumalak yağaç humça
İçi tola yağlı kulça / Gulam : 2289

tatr Tışı kaplı
Kimege tatlı / Mahmutov : 553

9.10. Ceviz/2

ttü Altı taş, üstü taş
İçinde bir sütlü aş / Başgöz : 145.36

afgn Bu yağı tağı, uyağı tağ,
Ortasida sari yağ / Duymaz 2006

ahsk O yanisi dağ, bu yanisi dağ, içi doli yağ / Hacılı-Poladoğlu

kırm Tos-tomalak taş
İçi dolu aş / Asanov

krgz Ar tarabı taş
Ortasunda bışkan aş / İbrahimov - Akmataliev : 838

nogy Kişkey üyde tetli as / Canıbekov : 228

özbk U yani toğ
Bu yanı toğ
Ortasıda
Sarığ yağ / Gulam : 709

tatr Tüp-tügerek fida taşı
Ecende peygamber aşı / Mahmutov : 545

trkm Astı hem dag

Üsti hem dag

Arasında
Sarı yag / Bada (A.Baymıradov) : 957

9.11. Ceviz/3

ttü Kutu kutu içinde
Fiti kutu içinde / Başgöz : 145.3

blgr Küçük kutucuğum
İçindedir katıcığım / Tacemen

kırm Kutu içinde kutu / Asanov

krgz Kutuça-kutuça
Kutuçanın içinde
Töbönün butuça / İbrahimov - Akmataliev : 841

tatr Kıtık kıtık eçende
Tagın kıtık eçende
Seyit battalnın yafrağı
Tagın kıtık eçende / Mahmutov : 549

9.12. Ceviz/4

ttü Bir kundakta dört kantar / Başgöz : 145.23-a

balk Dert kardaş bi kuşak içinde / Hafız 1985 : 29

blgr Dört kardeş bir kundakta yatar / Mollova : 95 – Yançev : 107

dbrc Dört kardeş bir gömlek içinde / Mahmut D-4

gagz Dört kardaş bir gömlekte / Güngör - Argunşah : 91

kazr Dörd gardaş bir gundağda yatıb
Göbeklerin birbirine çatıb / Seyidov : 305

kırm Dört kelindeş bir kölmeknin içinde / Radloff 1896 : 25

tatr Dürt kilendeş ber külmeknen eçende / Mahmutov : 569

9.13. Ceviz/5

ttü Evimin içi dört oda / Başgöz : 145.1

balk Bir küçücük fıçıcık
İçi dolu dört dilimcik / Hafız 1989 : B-2

btrk Bir sandıcam vardır dört gözli / Sakaoğlu

9.14. Ceviz/6

ttü Attım rafa
Bir kuru kafa
Yemesi tatlı
Maymun suratlı / Başgöz : 145.5

balk Attım rafa bir kuru kafa
Yemesi tatli maymun sifatli / Hafız 1985 : 32

kerk Bir kuru kafa
Atdım rafa
Yimeği datlı
Maymun suratlı / Kerkük : 146

kırm Attım rafka
Bir kuru kafa
Aşaması tatlı
Maymun sıfatlı / Asanov

9.15. Ceviz/7

ttü Ufacık yatık
İçi dolu katık / Başgöz : 145.18

afgn Kişkene bala kazanşa
İşi tola palavşa / Biray

balk Dışı kütük
İçi katık / Hafız 1985 : B-3

blgr Küçük yatık
İçi dolu katık / Mollova : 96 – Yançev : 106

özbk Kuşalak tavak
İçi tola yağ / Cumabayev

9.16. Ceviz/8

ttü Ağaç üstünde kitli sandık / Başgöz : 145.15-b

osml Dal üstünde kitli sandık / Abdülaziz Bey

balk Ağaçta kilitli bir sandık / Hasan : 292

btrk Kazık üstünde kilitli sandık / Dede

dbrc Dal üstünde kilitli sandık / Önal : 59.1

dlrm Dal ucunda kitli sandık / Cebeci : 76

kbrs Ağaş üsdünde
Kiligli gasa / Gökçeoğlu : 78

kırm Terek üstünde kilitli sandık / Asanov

9.17. Ceviz/9

ttü Bir tandırım var
İki ekmek alır / Başgöz : 145.29

kpçk Al savri yagici
Altı tovram askine / Titze 1966 : s.116

balk Bi çülek var dert parça et sıgar / Hafız 1985 : 30

blgr Bir fırınım var
Dört somun ekmek alır / Mollova : 97 – Yançev : 108

btrk Benim bir sandığım var
Dört dilim ekmek alır / Özyürek 1991 : 79

gazr Menim bir tandırım var
İki çörekden artık dutmaz / Dehkani : 196

kazr Bir tendirim var
İki çörek tutar / İsmayılov

9.18. Ceviz/10

ttü Şu dağda bir toy oturur
Kırk bin yumurta götürür / Başgöz : 145.32-e

balk Karşıda bir toy oturu
Yerli bin yavrı götürü / Kowalski : 20

blgr Şu karşıda bir toy oturur
Kanatlarında yüz bin yumurta götürür / Mollova : 99

9.19. Ceviz/11

Ceviz Ağacı-Ceviz-Kabuğu-İçi

ttü Deveden büyük
Serçeden küçük
Zehirden acı
Şekerden tatlı / Başgöz : 145.6

dğstn Düğmeden küçük
Deveden büyük
Zehirden acı
Baldan tatlı / DHGF
***
Deveden uzun
Zehirden acı
Baldan tatlı / DHGF

gazr Deveden yeke
Serçeden bala
Zehirden acı
Şekerden şirin / Dehkani : 261

kazr	Findıgdan iri
	Yumurtadan balaca
	Payız vahtında
	Bezek verer ağaca / Davudova : 225
	***
	Deveden böyük
	Serçeden kiçik
	Zeherden acı
	Şekerden dadlı / Seyidov : 302
	***
	Hil hillice götü kıllıca
	Deveden yege, yumurtadan hırda / Huluflu : 383
kerk	Deveden büyük
	Serçeden küçük
	Zehirden acı
	Şekerden tatlı / Kerkük : 278
kırm	Yımırtadan küçük
	Filden büyük
	Zeerden acı
	Baldan tatlı / Asanov
kumk	Bal gibi tatlı
	Taş kadar sert
	Zehirden daha acı / DHGF
stvr.trkm	Öyden ulı topukdan kiçi
	Ötden ajı süytden süyji / Kürenov
trkm	Agaçdan otı
	Daşdan gatı
	Öyden ulı
	Yumurtadan kiçi
	Zeherden acı
	Baldan süyü / Cumaev (TDTEA)

9.20. Çilek/1

ttü Alçacık dallı yemesi ballı

osml Alçak dallı
Yemesi ballı / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 52

balk Alçacık dalacağız
Üstünde balacağız / Hasan : 257

blgr Alçacık dallı
Yemesi ballı / Mollova : 101

dbrc Alçacık dallı
Yemesi ballı / Önal : 60.1

dlrm Alçacık dallı
Yimesi ballı / Cebeci : 33

gagz Alçacık dallı yimesi ballı / Güngör - Argunşah : 17

kbrs Alçacıg dallı
Yemesi ballı / Gökçeoğlu : 96

9.21. Çilek/2

ttü İlle ille ilesi
İlle hanım düğmesi
İlle hoşdur yemesi
İlle güçdür bilmesi / Başgöz : 195.3-b

blgr İllem illem iğnesi
İllem kadın düğmesi
İllem hoştur yemesi
İllem güçtür yemesi / Mollova : 100

9.22. Dut

ttü Tepesi aşağı sarkar
Düşerim diye korkar
Dudu gibi adı var
Şeker gibi tadı var / Başgöz : 268.10

blgr Tepesi aşağı sarkar
Düşerim diye korkar
Dudu gibi adı var
Şeker gibi tadı var / Mollova : 102

9.23. Elma/1

ttü Penbe yanah, al dudah / Başgöz : 290.2

btrk Kırmızı dudaklı beyaz yanaklı / Dede

9.24. Elma/2

ttü Dal üstünde al yanak oğlan / Başgöz : 290.6

balk Dal üstünde al yanak
İnanmazsan ye de bak
Bir küçücük kırmızı kalpak
İçinde yıldızdan yatak / Hasan : 322

blgr Dal üstünde al yanak oğlan / Mollova : 103

9.25. Fındık/1

ttü Bir ufacık mil taşı, içinde beyler aşı / Başgöz : 313.3

balk Ufacik cümlek
Tatli yemek / Hafız 1985 : 15

kırm Bir keseçik fil dişi
İçine bekler aşı / Radloff 1896 : 46

9.26. Fındık/2

ttü Altı tahta, üstü tahta
İçinde bir kuru Fatma / Başgöz : 313.1

kazr O yanı tahta
Bu yanı tahta
Yumru beg otagda / Ahundov

9.27. Hindistan Cevizi

ttü Bir kuru kafa
Attım rafa
Yemesi tatlı
Maymun suratlı / Başgöz : 388.1

balk Bir kuru kafa
Attım rafa
Yemesi tatlı
Maymun suratlı / Hasan : 336

blgr Biri kuru kafa
Koydum rafa
Yemesi tatlı
Maymun suratlı / Mollova : 178

kbrs Bagdım irafa
Bir guru gafa
Yemesi dadlı
Maymun suradlı / Gökçeoğlu : 163

9.28. Hurma

ttü İçi kemik
Dışı et / Başgöz : 394.8

kerk Sene diyerem bir beyt
İster otu ister get
Yemişten ne yemişi
Dili sümük başı et / Kerkük : 138

9.29. Hurma Ağacı

ttü Uzun uzun uzanır
Gelin gibi bezenir / Başgöz : 695.2

kerk Uzun uzun uzanı
Gelin kimin bezeni / Kerkük : 139

9.30. İğde/1

ttü	Üstü kırmızı
	Eti beyaz
	Kemiği kara
	Bilmem nedir / Başgöz : 403.15-b
afgn	İçi unday
	Taşi kanday
	Oturişi Abdullahanday / Duymaz 2006
gazr	Bir şeyim var
	Parçası bezzaz değil, kırmızıdı
	Unu değirmenden değil, ağdı
	Ağacı ağaçdan değil / Dehkani : 80
kazr	A menim al yasdığım
	Ortası uzun direk
	İçine un bastığım / Davudova : 27
kklp	Sırtı kızıl, işi ak
	Arasında bir tayak / Maksetov : s.93
özbk	Taşi kızıl anorday
	İç ok unday
	Oturışı gülday / Tekin : 66
stvr.trkm	Daşı gan yalı, içi un yalı
	Oturışı Abdılla Han yalı / Kürenov
trkm	Dışı gan dek
	İçi un dek
	Oturışı
	Mert pelvan dek / Bada (A.Baymıradov) : 497
uygr	Teşi ozuk
	İçi kazuk / Emet
	***
	Taşi tan dek
	İçi un dek / Çağatay 1972

9.31. İğde/2

ttü Altı oduncu
Ortası uncu
Üstü kadifeci / Başgöz : 403.2-z

özbk Osmandan tüşdi bir tügün
Üsti bahmal, içi un / Gulam : 734

uygr Taşı ton dek
İçi un dek / Çağatay

9.32. İğde/3

ttü Benim bir dükkanım var
Altı oduncu
Üstü uncu
Onun üstü kadifeci / Başgöz : 403.2

gazr Üç dükanım var
Birbirine tuş
Biri atlas fraş
Biri keten fraş
Biri de alaca fraş / Dehkani : 334

9.33. İğde/4

ttü Bir çuvalda hem unum var, hem odunum / Başgöz : 403.8

gazr Undı, çuvaldı, var dene / Dehkani : 99

kazr Bir çuval unum var
Ağzı dikili / Menafi

krgz Un, undun üstündö ustun / İbrahimov - Akmataliev : 807

özbk Kopça
Kopça içida unça
Unça içida ustunça / Gulam : 728

uygr Bir kop, kopning içide un, un içide tüvrük / UHAEK : 139

9.34. İğde/5

ttü Bir küçücük boyu var
Kadifeden donu var / Başgöz : 403.14

gazr Birce bele boyu var
Kırmızı kadın donu var / Dehkani : 40

kazr Bir balaca boyu var
Darayıdan donu var / Seyidov : 286

9.35. İğde/6

ttü Bir dağarcık unum var
İçinde oklavam var / Başgöz : 403.10

kazr Bir dağarcıg unum var
İçinde bir verdane / Seyidov : 289

9.36. İğde/7

ttü Bir dağarcık unum var
İçinde oklavam var / Başgöz : 403.10

kazr Bir dağarcıg unum var
İçinde bir verdane / Seyidov : 289

9.37. İğde/8

ttü A benim al yastığım
İçine un bastığım / Başgöz : 403.7

balk Küçücük sandık
İçine un bastık / Hasan : 339

kazr A menim al yastığım
İçine un bastığım / Seyidov : 259

kbrs Bir küçücük al yastık
İçine biz un basdık / Sakaoğlu

9.38. İncir/1

ttü
Altı deri üstü deri
İçinde bir avuç darı / Başgöz : 409.8-c

osml
Dışarısı deri gibi
İçerisi darı gibi / Sakaoğlu 1980a (Kunos)

balk
Altı deri, üstü deri
İçinde bir avuç darı / Hasan : 347

blgr
Altı deri üstü deri
İçinde bir avuç darı / Mollova : 105

dbrc
Astı terı
Üstü terı
Ortasında bir auş tarı / Önal : 61.1-c

gazr
Altı deri üstü deri
İçinde bir avuc darı / Hakki : 43

kary
Astı terı, üstü terı
İçinde ballı tarı / Altınkaynak

kazr
Altı deri üstü deri
İçinde var bir avuç darı / Davudova : 223 – Seyidov : 280

kerk
Altı deri
Üstü deri
İçinde bir avuç darı / Kerkük : 150

kırm
Astı teri, üstü teri
İçinde tatlı darı / Radloff : 38

nogy
Astı teri, üsti teri
Ortasında bir uvıs tarı / Canıbekov : 296

özbk
Ostı teri ustı teri
İçida totlı tarık / Gulam : 757

rom-blgr-tatr Astı teri, ustı teri
Ortası ballı tarı / Mollova : 7

tatr Astı tire, öste tire
Eçende tatlı tire / Mahmutov : 577

9.39. İncir/2

ttü Bahçeler tacı yemeyen muhtacı
Çiçeksiz meyve verir, o neyin ağacı / Başgöz : 409.3

kırm Çeçek açmaz, meyva ketirir / Asanov

krgz Darahı gülsiz bolar
Balası şeker bolar / Orozava

özbk Gülsiz bolar mevası
Sirin-şeker donası / Gulam : 755

uygr Çeçiki yok meve, tepinlarcu u neme / UHAEK : 207

9.40. Kara Dut/1

ttü Yukarda kare kare
Yere düştü pare pare
Elime aldım kan gibi
Ağzıma attım bal gibi / Başgöz : 268.1

osml Yukarı baktım kara kara
Yere düştü pare pare
Elime aldım kan gibi
Ağzıma aldım bal gibi / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 139

kazr O nedi ki el vursan ganı töküler / Davudova : 217

kbrs Elime aldım gan gibi
Ağzıma aldım bal gibi / Gökçeoğlu : 146

kerk Yuharıda kare kare
Yere düşdi pare pare
Elime aldım kan kimin
Ağzıma koydum bal kimin / Kerkük : 135

kırm Yavaş yavaş dal olur
Yeşil ekeç al olur
Tutacak olsañ sakt tut
Eki elin kan olur / Bekir (TDTEA)

urml Uzahtan bahtım mal
Yanına vardım bal
Uzattım elimi almaya
Toldu avuçum han / Altınkaynak

9.41. Kara Dut/2

ttü Zille zille zal olur
Zille dudak bal olur
Zillenin yanına varma
İki elin kan olur / Başgöz : 269.13-4

balk Zere zere zolur
Derelerden bal olur
Sakın tutma elinle
Parmakların kan olur / Hasan : 360

blgr Zerde zerde zer olur
Zerdenin şekeri bal olur
Sokulma onun yanına
Elin yüzün kem olur / Mollova : 114

kbrs Yeşil iken al olur
Zerre zerre bal olur
Dutacaksan yavaş dut
İki elin gan olur / Sakaoğlu

9.42. Kara Dut/3

ttü Çıktım gittim haraya
Elim battı kınaya / Başgöz : 268.2

blgr Çıktım gittim kaleye
Elim battı kınaya / Mollova : 113

9.43. Karpuz/1

ttü — Dışı gön gibi
İçi kan gibi / Başgöz : 459.4

başk — Üze şarzay, ese kanday
Teme balday / Tokatlı

blgr — Dışı gön
İçi kan / Mollova : 118

kazk — Kök ala kostyum kiyedi
Kün menen suvdı süyedi / Alptekin 1996

kazr — Üstü yaşıl mehmerdi
İçi şirin şeherdi / Davudova : 183

kbrs — Dışı gün gibi
İçi gan gibi / Gökçeoğlu : 192

kırm — Yarsan içi kandayın
Aşasan özü baldayın / Bekir (TDTEA)

kklp — Ala kostyum kiyedi
Esigi cok aynası cok
Künnin cüzin cüyedi / Maksetov : s.75

krçy — Tışı köm-kök alamat
İçi kızıl konawat / Şahin (A.Soltanı) : 47

krgz — Tışı kögöröt
İçi kızarat / İbrahimov - Akmataliev : 766

nogy — Tısı yasıl katebi
İşi kızıl katebi / Canıbekov : 201

özbk — Özi kıp-kızıl asal
Tanı bor kök bahmal / Gulam : 2400

tatr Üze kıp-kızıl
Külmege yem-yesel / Mahmutov : 984

trkm Dışı yaşıl, içi tutuş lalezar / Bada (A.Baymıradov) : 995

uygr İçi kizil, taşi kök / UHAEK : 443

9.44. Karpuz/2

ttü Teptim tekerlendi
Öptüm şekerlendi
Bal ile badem
Bir güzel adem / Başgöz : 469.14

balk Teptim tekirledim
Üptüm seçerledim
Boyasına daldım
İçini aldım / Hafız 1985 : 24

blgr Teptim tekerlendi
Öptüm şekerlendi / Mollova : 116

9.45. Karpuz/3

ttü Allah yapar yapısını
Demir açar kapısını / Başgöz : 469.7

osml Allah yapar yapısını
Demir açar kapısını / Mollova : 117

balk Cüneş açar yuvasini
Biçak açar kapısini / Hafız 1985 : 20

dbrc Allah yapar yapısını
Bıcak açar kapısını / Önal : 64.1-a

dlrm Alla yapa yapısını
Demi kilit aça kapısını / Cebeci : 45

gagz Allah yapar yapısını
Demir açar kapusunu / Güngör - Argunşah : 20/107

kary Tanrı yapar yapısın
Piçak açar kapusın / Altınkaynak

kbrs Allah yapar yapısını
Bıçağ açar kapusını / Saracoğlu

kerk Allah yapar yapısını
Demir açar kapısını / Kerkük : 141

kırm Alma yapar yapusun
Pıçak açar kapusun / Radloff 1896 : 47

nogy Alla yapar yapısın
Temir aşar kapısın / Canıbekov : 202

rom-blgr-tatr Alla yapar yapısını
Demir açer kapısın / Mollova : 1

tatr Alla yabar yapkıçın
Pıçak acar kapkasın / İsanbet : 632 – Mahmutov : 1002

9.46. Karpuz/4

ttü Yeşil mantolu
Kırmızı entarili
Siyah düğmeli / Başgöz : 459.5

balk Mantili yeşil
Fustani kırımzi
Pullari siya / Hafız 1985 : 22

btrk Paltosu var yeşilden
Entarisi var kırmızıdan
Düğmesi var siyahtan / Özyürek 1991 : 94

gazr İçi kırmızı şirin
Paltarı yeşil kalın / Hakki : 56

kazr İçi kırmızı sirin
Paltarı yeşil kalın / Abdullayev

kbrs Yeşildir paltosu
Gırmızıdır elbisesi
Garadır düğmeleri / Gökçeoğlu : 307

uygr Ali yeşil toni bar
Kanğa tolgan karsıki
Kapkaradur boliliri
Şunçe nurğun saniki / UHAEK : 37

9.47. Karpuz/5

ttü Kalalar kalalar
Kalalarda ufak olur balalar
Akıllılar akıl döküp bulalar
Akılsızlar mat olalar kalalar / Başgöz : 459.8-d

gazr Üsti âbi içi kırmızı dalalar
İlden ile çifte vurur balalar
Akıllılar tapar
Akılsızlar matem dutar oturar / Dehkani : 237

kazr Lalalar, ay lalalar
Ortası al, gölü yaşıl lalalar
Ağıllılar ağıl ile taparlar
Ağılsızlar gem evine batarlar / Seyidov : 244

9.48. Karpuz/6

ttü Arabadan atladı
Pantolonu patladı / Başgöz : 469.4

balk Potogi atlar, dikıne patlar / Hafız 1985 : 23

blgr Araba patladı
Pantolonu çatladı / Mollova : 115

kbrs Arabadan atladım
Sarı dizliğim patladı / Kaya
(Cevap: Kavun)

9.49. Kavun/1

ttü Sular hara hara gider
Meyit muzara gider
Anası toprakta yatar
Oğul mezata gider / Başgöz : 469.16

afgn Atasi öç yaşida
Ogli bazarga baradi / Duymaz 2006

kklp Ekesi casına cetpey-ak
Balası bazarğa baradı / Maksetov : s.88

9.50. Kavun/2

ttü Bizim tavuk asılır, vakti gelir kesilir / Başgöz : 469.19

tatr Tavık suydım – ak kanlı / Mahmutov : 1007

9.51. Kavun ve Çekirdeği

ttü Sarıkız sancağı ile
Yedibin enceği ile / Başgöz : 469.2

blgr Sarıkız sancağı
Yedibin enceği ile / Mollova : 119

9.52. Keçi Boynuzu

ttü Sıra sıra odalar
İçi dolu softalar / Başgöz : 486.2

blgr İçi içine odalar
İçi dolu softalar / Mollova : 120

dbrc Sıra sıra odalar
Hiçinde durak soktalar / Önal : 66.1

kbrs Sıra sıra evler
İçinde sıra sıra arabcıglar / Gökçeoğlu : 265

9.53. Kestane/1

ttü Dağdan gelir taştan gelir
Meşin büzüklü enişten gelir / Başgöz : 498.22

balk Dagdan celır, taştan celır
Meşin cütli acam celır / Hafız 1985 : 9

blgr Dağdan gelir taştan gelir
Meşin kalpaklı amcam gelir / Nemeth : 18

btrk Dağdan gelir
Taştan gelir
Meşin büzüklü
Enişten gelir / Dede

kbrs Dağdan gelir daşdan gelir
Eniştemin götü yamalı gelir / Yorgancıoğlu

9.54. Kestane/2

ttü Ben ne idim neydim
Samur kürklü bey idim
Felek beni şaşırttı
Kızgın külde pişirtti / Başgöz : 498.10

balk Biz ne idik, ne idik
Samur gibi bey idik / Hasan : 386

blgr Hey ne idim ne idim
Samur kürklü bey idim
Felek beni şaşırttı
Kızgın küle düşürttü / Mollova : 122

kbrs Biz neyidig neyidig
Samur kürglü beyidig
Feleg bizi şaşırddı
Küllüglere düşürdü / Gökçeoğlu : 322

9.55. Kestane/3

ttü Kaftanı kara
Gömleği sarı
Yüz yaşında bir koca karı / Başgöz : 498.5

balk Kaftanı kara
Çümlegi sari
Bir koca kari / Hasan : 393

blgr Fistanı kara
Gömleği sarı
İçinde yatiy yüz yaşında bir koca karı / Nemeth : 190

dbrc Kaftanı kara, gömleği sarı
Anası yüzlük bir karı / Önal : 67.1

kbrs Gafdanı garadır
Gömleyi sarıdır
On iki yaşında
Bir garıdır / Gökçeoğlu : 325

9.56. Kızılcık/1

ttü Hanım cama dayanır, cam kırılır kana boyanır / Başgöz : 515.7

blgr Hanım cama dayanır
Cam kırılır, kana boyanır / Nemeth : 35

kary Alçaçıkdır dalları
İncitetir kolları
Al elver kan-iter
Alayım desen ellere / Altınkaynak

kırm Alçaçıktır dalları
Incıdatır elleri
Al revan kan eter
Alam desen elleri / Radloff : 63

9.57. Kızılcık/2

ttü Alçacık tepe
Çıngıllı küpe / Başgöz : 515.1

balk Alçacık tepe
Çengeli küpe / Hafız : K-11

blgr Alçacık tepe
Çıngıllı küpe / Mollova : 124

btrk Alçacık Ayşecik
Kırmızı Küpecik / Özyürek 1991a : 547

9.58. Kızılcık/3

ttü İğrem İğrem iğnesi
İğrem subay düğmesi / Başgöz : 515.2

ahsk İlim İlim ignasi
İlim hatun dügmasi
Kim bu masali çaramasa
Beş paradır cerimesi / Hacılı-Poladoğlu

blgr İlem ilem gümesi
İlem hoştur yimesi
İla güçtür bilmesi / Yançev : 149

9.59. Kiraz-Vişne

ttü Alçacık tepe
Çıngıllı küpe / Başgöz : 519.3

osml Alçacık bina
Kırmızı küpe / Sakaoğlu 1980a (Kunos)

balk Alçacık tepe
Kırmızı küpe / Hasan : 409

blgr Dere tepe
Çıngıllı küpe / Mollova : 123

btrk Alçacık çınar
Tutuşmuş yanar / Sakaoğlu

dbrc Alçacık boylu
Çıngıllı küpe / Önal : 69.2

gagz Alçacık tepe, zümbüllü küpe / Güngör - Argunşah : 19

9.60. Kiraz/1

ttü Kardışan baktım al
Yanına vardım dal
Ağzıma attım bal / Başgöz : 519.14-a

balk Karşıdan baktım al
Yakından baktım dal
Ağzıma attım bal / Hasan : 401

blgr Karşıdan baktım al
Yanına baktım dal
Ağzıma attım bal / Mollova : 125

9.61. Kiraz/2

ttü Beyaz ile başladım
Yeşil ile işledim
Al ile bitirdim
Cümle aleme yedirdim / Başgöz : 519.6

balk Yeşil'le başl'adım
Beyazla işledim
Kırmızile bitırdım
Cümle aleme yedırdım / Hafız 1985 : 11

blgr Den evvela kar gibi beyazım
Sonra ot gibi yeşil
Nihayet kan kırmızı
Çocuklar beni çok sever
Ben neyim? / Mollova : 129

9.62. Nar/1

ttü Çarşıdan aldım bir tane
Eve geldim bin tane / Başgöz : 626.5

balk Pazardan aldım bi tane
Eve getirdim bin tane / Hafız : H-3

blgr Çarşıdan aldım bir tane
Eve geldim bin tane / Mollova : 138balk

gazr Bazardan aldım bir dane
İçinde var idi min dane / Hakki : 58

kazr Çarşıdan aldım bir dene
Açdım min dere / Davudova : 195

kbrs Çarşıdan aldım bir tane
Eve getirdim bing tane / Yorgancıoğlu

kırm Aldım bir dane
Açtım bin dane / Asanov

9.63. Nar/2

ttü Fin fini fincan
İçi dolu mercan / Başgöz : 626.20

balk Fini fini fincan
İçi dolu mercan / Hasan : 451

blgr Fin fini fincan
İçi dolu mercan / Mollova : 133

dbrc Fini fin fincan
İçi dolu mercan / Önal : 71.1

kbrs Fin fini fincan
İçi dolu mercan / Sakaoğlu

9.64. Nar/3

ttü Ufacık sandık içi dolu boncuk / Başgöz : 626.17

osml Ufacık sandıcak
İçi dolu boncucak / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 195

balk Ufacık sandıcık
İçi dolu boncucuk / Hasan : 448

blgr Ufacık sandıcak
İçi dolu boncucak / Mollova : 137

kazk Kiştengay gana kutşa
Işi tolgan mıkşa / Amanjolov

kklp Kişkene gana zerense
İçi tolı mıyıkşa / Maksetov : s.92

krgz Özü tekçe içi tolgon mıkça / İbrahimov - Akmataliev : 629

özbk Kiçkina dekça
İçi tola mıhça / Gulam : 748
***
Kiçkina bir ambor
İçinda miñ toğ bor / Gulam : 2312

trkm Özi bir kiçicik
İçi dolı cıkgacık / Bada (A.Baymıradov) : 1038

uygr Bir animdin cik bala
Hemmisi kizil ala / UHAEK : 136

***

Teşi sirlaklık, içi mihlaklık / UHAEK : 196

***

Kiçkine sandıkçe içide cik boğaç / UFA

***

Kiçkine dökçe içi tolgan mıhçe / UFA

uygr/kumul Kiçkene sanduk can içide cik bokcam / Çağatay

9.65. Nar/4

ttü Hanım uyandı
Cama dayandı
Cam kırıldı
Kana boyandı / Başgöz : 626.10

osml Hanım cama dayandı
Cam kırıldı
Kana boyandı / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 196

ahsk Gelin hanım oyanmış
Pencereye yansılanmış
Cem kırılmış
Al-kana boyanmış / Hacılı-Poladoğlu

balk Hanım oynadi
Cama dayandi
Cam kırıldı
Kana boyandi / Hafız : H-2

blgr Hanım uyandı, cama dayandı
Cam kırıldı, kana boyandı / Bollova : 136

btrk Hanım oynadi
Cama dayandi
Cam kırıldı
Kana boyandi / Özyürek 1991 : 43

gazr Hanım uyandı
Cama dayandı
Cam sindi
Kana boyandı / Dehkani : 21

kazr Cam sındı, hanım gana boyandı / Abdullayev

kırm Kim ki kanın damlatır
Yavrıların ağlatır / Radloff

özbk Kiçkina gumbaz içida
Kızlar aylabdı makon
Yüzlarıga parda-tutığlık
Har biriniñ bağrı kon / Gulam : 754

9.66. Nar/5

ttü Bir karı ile bir koca mır mır eder her gece
Karı der ki “Hey koca, acap İstanbul nice?
İstanbul bucak bucak çevresi mermer ocak
İçinde bir sandıcak, içi dolu boncucak / Başgöz : 626.15

kary İstambol bucak bucak
İçinde şeker ocak
Bir sanduçık boyun mançak / Altınkaynak

kırm İstambul bunak bunak
İçinde mermer onak
Bir sandınık boi munçak / Radloff 1896

9.67. Nar/6

ttü Dalda sandık asılı
İçi mercan basılı / Başgöz : 626.11

afgn Kiçkine kazanni asdım
İçige palavni basdım / Duymaz 2006

blgr Ağaçta kova asılı
İçinde üzüm basılı / Mollova : 135

kbrs İrafda elma asılı
İçi mercan basılı / Gökçeoğlu 387

9.68. Nar/7

ttü Marmaradan gemi gelir, geminin içi kutu dolu
Kutucular bilmez onu
Kutunun içi kağıt dolu
Kağıtçılar bilmez onu
Kağıtlar içi boncuk dolu
Boncukçular bilmez onu / Başgöz : 626.29-e

balk İzmirden sandık celir
Sandıkçılar bilmes onu
İçinde boncuk vardır
Bonçukçular bilmes onu
Arasında kağıt vardır
Kağıtçılar bilmes onu / Hasan : 445

kbrs İstanbol'dan bir sandıg geldi
Sandıgcılar bilmez nedir
Sandığın içinde boncug vardır
Boncugcular bilmez nedir
Boncuğun arasında kağıt vardır
Kağıdcılar bilmez nedir
Bilin bakalım nedir / Yorgancıoğlu

kırm Uzaktan kelir bir gemi
Gemiciler bilmey onı
Gemicinin içi sandık tolu
Sandıkçılar bilmey onı
Sandıkçının içi yarçık tolu
Yarçıkçılar bilmey onı
Yarçıkçının içi şişe dolu

Şişeciler bilmey onı
Şişenin içi şerbet tolu
Şerbetçiler bilmey onı
Şerbetnin içi inci tolu
İnciciler bilmey onı / Asanov

9.69. Nar/8

ttü Hacılar hacca gider
Cehdeder gece gider
Bir yumurtanın içinde
Yüzlerce cüce gider / Başgöz : 626.22

gazr Hacılar haca gider
Cehd eder gece gider
Bir yumurtanın içinde
Kırh elli cüce gider / Dehkani : 25

kazr Hacılar Hac'a geder
Cehd eder gece eder
Bir yumurta içinde
Gırh elli cüce geder / Davudova : 227 – Huluflu : 355

9.70. Nar/9

ttü Yumruğumca yuvası
İçi dolu balası / Başgöz : 26.14

gazr Halalar ha halalar
Ilda bir hoşa verer balalar
Karnında yüzkırh dana balası var / Dehkani : 235

kbrs Yumruğum gadar yuvası
İçinde bin bir yumurtası / Sakaoğlu 1981

kerk Yumruğumca yuvası
Yüz ellidi balası / Kerkük : 136

9.71. Şeftali/1

ttü Dal ucunda tüylü tombalak / Başgöz : 761.8

balk İçerisi suli, dişerisi kıl'l'i / Hafız 1985 : 56

blgr Sepet içinde tülü yumak / Mollova : 139

dbrc İçi sulu
Dışı tüylü / Önal : 80.1

gagz Sepet içinde tülü taşacik / Güngör - Argunşah : 200

kazr Ağaç başında tüklü yumag
Bir üzü ağ, o biri sarımtırag / Davudova : 191

kklp Cipek yanlı capırağı
Sallanadı putağı
Özi şıncırlı tükli
Mazası paldan tatlı / Maksetov : s.92

özbk Özi şiri tükligina
Mazası bor totlıgına / Gulam : 722

9.72. Şeftali/2

ttü Üstü hafif tüylüdür
Yemişlerin gülüdür
Aşıklara lezzeti
Türlü cinas söyledir / Başgöz : 761.7

kary Badem gibi yapragı
Salanladır budagı
Adı mahpul tüglice
Yemesi de tatlıca / Altınkaynak

özbk Katta tuhumın uzsam
Tonı bordır bekasam
Özi sirirdir yesam / Gulam : 2306

9.73. Üzüm/1

ttü Allah dizer
İnsan çözer / Çelebioğlu : 943

balk Allah dizer
İnsan çözer / Hasan : 523

kazr İpsiz iyne, deşiksiz muncug
Allah düzer, adam üzer / Seyidov : 307

9.74. Üzüm/2

ttü Anası yayman kadın
Kızı dünya güzeli / Başgöz : 905.666

gazr Özi müslüm koca
Balaları şekerden artık / Dehkani : 118

krgz Enesi iyri-buyru
Balası şeker-şerbet / İbrahimov - Akmataliev : 793
***
Enesi iyri-buyru
Balasının tili şirin / İbrahimov - Akmataliev : 794

özbk Otası uzun hoca
Onası yayma hotın
Balası şirin şakar / Gulam : 737-c

trkm Atası egri bügri
Enesi yayma yaprak
Balası şirin şeker / Bada (A.Baymıradov)

uygr Atası Aypan ğoca
Anası yaypan ğoca
Oğlı haramzede
Kızı şirinzade / UHAEK

9.75. Asma-Üzüm-Yaprak

ttü
Babası köklüm hocası
Anası harman hatunu
Oğlu ova delisi
Kızı dünya güzeli / Çelebioğlu : 950

osml
Anası yayma kadın
Babası büklüm hoca
Kızı güzellerden güzel
Oğlu sohbetlerde gezer / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 13

balk
Babasi egri bügri
Anasi yeşil donli
Çocuk gezer gurbedi
Kız gene en güzeli / Hafız 1989 : A-4 – Hafız 1989 : Ü-1
***
Anasi egri belli
Babasi yeşil denli
Bi kızi var gayet cüzel
Bi ogli var, dünyay cezer / Hafız 1985 : 5

blgr
Annesi: Yaylam kadın
Babası: Büklüm hoca
Kızı: Güzellerden güzel
Oğlu: Sohbetlerde gezer / Mollova : 92 – Yançev : 102

gagz
Anası yaslı, babası kambur
Kızı gözel, oğlu ahenkde kezer / Güngör - Argunşah : 24

gazr
Dedesi müslüm koca
Nenesi Lavaşa hanım
Özi şirin şeker / Dehkani : 117
***
Dedesi mirim koca
Bacısı şekerden şirin
Kardaşı haramzade / Dehkani : 239

***

Uzun dedem uzanı
Yastı nenem yaylanı
Bacım evlerde gelindi
Kardaşım çöçelerde deli / Dehkani : 295

kazr Dedesi dongar eli
Anası yastı peri
Gızı eller gözeli
Gardaşı yaman deli / Davudova : 204

***

Dedesi gocadan goca
Anası yayma hatın
Bacısı şirin şeker
Gardaşı deli divane / İsmayılov

kbrs Anası yaylan gadın
Bubası bükmen goca
Gızı gayadden güzel
Ovlu sohbetde gezer / Sakaoğlu 1981

kerk Babası kipri koca
Nenesi yaylı hatun
Bacısı terlen güzel
Kardeşi kara gezer / Kerkük : 145

kırm Atası bükrü hoca
Anası yayma hatın
Kızı kırmızı altın
Oğlu deli Hasan / Radloff 1896 : 135

kklp Ekesi eren büren
Anası cayma şüvak
Balası batır
Bardan kızı kızıl durhana / Maksetov : s.97

kumk Güdür hoca atası
Yassı betli anası
Ullu ortası Ali hoca
Ullu anası yayılmak
Kızı kelle şeker
Ulanı deli duvana / Pekacar

özbk Otası Bükri hoca
Onası yayma çalpak
Bolası şirin şakar / Gulam : 737

stvr.trkm Atası üç yaşında
Oglı bazara gider / Kürenov

tatr Atası börke galı
Anası ceinke cemile
Kızı kızıl altın
Ulı tile baş / Mahmutov : 576

trkm Kakasının adı Bükrüya hoca
Ecesinin adı yayma çelpak
Oglunın adı burma kekil
Gızın adı ballar-şeker / Bada (A.Baymıradov) : 1021

uygr Dadisi eğri donay, balisi şirin şeker
Oğli haramzede, kizi şerinzade / UHAEK : 208

uygr/kumul Atası böke bova
Oglı şayar goca
Anasi mama / Aratan

9.76. Vişne

ttü Min min minare
Dev dibare
Dibaresine kan damlamış
Kan üstüne kan damlamış / Çelebioğlu : 872

tatr	Elken elken elken kuş
	Elkenlesep utıra
	Tamagına kan kilep
	Kusa yazıp utıra / Mahmutov : 621
urml	Avlahdan kardim al
	Yahında bardım mal
	Avuçladım almağa
	Avucum toldu han / Altınkaynak

10. ÇEŞİTLİ BİTKİ VE HUBUBAT İLE İLGİLİ BİLMECELER

10.1. Asma

ttü Elsiz ayaksız duvarda gezer / Başgöz : 44.9

blgr Elsiz ayaksız duvarda gezer / Mollova : 171

btrk Elsiz ayaksız duvarda gezer / Özyürek 1991 : 30

10.2. Buğday/1

ttü Ah bu yurtlar bu yurtlar
Yusufu yiyen kurtlar
Tırnağından su içer
Boynuzundan yumurtlar / Başgöz : 123.13

osml Ah umudlar umudlar
Gökteki bulutlar
Tırnağından emer
Tepesinden yumurtlar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 38

blgr Tırnağıyle su çeker
Tepesiyle yumurtlar / Mollova : 174
***
Uzun uzun yurtlar
Husn-i Yusufi yedi kurtlar
Tırnağından su içer
Tepesinden yumurtlar / Nemeth : 54

çuvş Pır yıvış şinçe şir şirim şimarta / Ersoy : 10

dlrm Hartlar hurtlar
Yusufu yedi kurtlar
Tırnacığından su içer
Tepeciğinden yumurtlar /Acaroğlu 1980

gazr Halalar ey halalar
Dağda davşan balalar
Kuyruğundan su içer
Dimdiginden balalar / Dehkani : 12

kazr Kalalar ha kalalar
İlden ile balalar
Ayagından su içer
Dimdiyinden balalar / Huluflu : 456

kklp Bala-bala balalar
Bala boylı salalar
Tuyağınan suv işip
Müyizinen balalar / Maksetov : s.87

krçy Kış kışlar
Caz cazlar
Tuyagından suw içib
Müyüzünden kozlar / Şahin (A.Soltanı) : 1002

krgz Putagı sayın uyası
Uyası sayın tukumu / Kayıpov (TDTEA)

nogy Yaz yazlar kıs kıslar
Tabanınnan kozılar
Müyüzi men suv işer / Canıbekov : 17

10.3. Buğday/2

ttü Benim bir oğlum var, karnı yarık / Başgöz : 123.8

kazk Özi kızıl
Bavırında bar
Calgız sızık
Bugan curttın
Beri de ıntık / Amanjolov

kklp Karnı carık kayıkşa / Maksetov : s.86

krgz Talaada kırk kız bar
Kırkı da içi carık / İbrahimov-Akmataliev : 822

özbk Özi arık
Rangi sarık
Yüzi kızıl
Bosı kıtlık / Gulam : 775

tatr Kayne geçemnen karnı yarık / Mahmutov : 789

trkm Garnı yarık gızıl süyri
Isgınsızıñ bire-biri / Bada (A.Baymıradov) : 972

10.4. Buğday/3

ttü Arşın ayaklı, tavşan bıyıklı / Mollova : 173

blgr Arşın ayaklı
Tavşan bıyıklı / Yenisoy (TDTEA)

gagz Arşın ayaglı, davşan bığılı / GF

kbrs Arşın gibi ayaglı
Selvi gibi boylu
Aslan gibi bıyıglı / Gökçeoğlu : 25

10.5. Buğday/4

ttü Dilim dilim nar
Diz boyunca kar
Uçtu keklik
Kaldı dilber / Başgöz : 123.14

blgr Dilim dilim nar
İncecik beli var
Uçtu keklik
Kaldı dilber / Mollova : 172

10.6. Buğday/5

ttü Bir avuç şeker
Dünyanı eker / Başgöz : 123.15

gagz Attım ere bir tene
Oldu hamur bir tekne / Vasilioğlu : 10

kazr Bir sehenk şeker
Dünyanı eker / Abbaslı

kerk Bir sahn şeker
Dünyanı eker / Kerkük : 319

özbk Birini yerga tikdim
Bir hovuç bolub çıkdı / Gulam : 2358

10.7. Buğday/6

ttü Başı insanda
Ortası hayvanda
Kökü toprakta / Çelebioğlu : 1507

özbk Kızılını özüm yedim
Sarığını molga berdim / Gulam : 778

tatr Hayvan taptar
Adem kiser
Kügerçenner
Anı toplar / İsanbet : 483

10.8. Buğday/7

ttü Sıra sıra dervişler
Hak yoluna girmişler
Vakit gelmiş ermişler
Hep sararmış solmuşlar / Başgöz : 123.12

btrk Sıra sıra olmuşlar
Hak yoluna durmuşlar
Sararmışlar solmuşlar / Özyürek 1991 : 44

10.9. Saman-Buğday

ttü Uçtu keklik
Kaldı dilber / Başgöz : 995.a

gazr Uşdı bir kehlik
Kondı bir dilber / Dehkani : 70

10.10. Günebakan (Ay Çiçeği)

ttü Alnı sakar göğe bakar / Başgöz : 54.5

kazk Künnen közin almaydı
Maydı birak talmayda / Amanjolov

kazr Gün çihar güler
Ahsa mürgüler / Seyidov : 393

kırm Er kün saba künge bakar
Kara-beyaz mercan takar / Asanov

kklp Künniñ nurın süyemen
Künge basımdı iyemen / Şermuhammed Uli (TDTEA)

krçy Bir kızım bardı da
Kürden közün almaydı / Şahin (A.Soltanı) : 1161

krgz Başı kündü eerçime
Tölün bagat betire / İbrahimov-Akmataliev : 800

özbk Künga karab tolmaydı
Kündan közni olmaydı / Gulam : 815

tatr Sarı kaşlı Gülbahar
Ay tulganda ay bagar
Kün tulganda kün bagar / Mahmutov : 836

trkm Gün nurunı söyyerin
Ona başım egyerin / Bada (A.Baymıradov) : 980

uygr Kündüzi künge karap
Ahşimi ayğa bakar
Perviş kilip östürsek
Mayliri sudek akar / UHEAK : 319

10.11. Isırgan/1

ttü Ağzı yok adam dişler / Başgöz : 398.7-g

dlrm Avıldan atladı
Köpek daladı / Cebeci : 41

kazr Ne ağzı var ne dişleri
Dişlemekdir işleri / Ebdülhelimov

10.12. Isırgan/2

ttü Ev arkasında
Vay anam vay / Başgöz : 398.4

balk Ev arkasında sert kancık / Hasan : 338

btrk Ev arkasında vay vay anacığım / Dede

10.13. Kahve

ttü Kara tavuk karnı yarık / Başgöz : 431.3

blgr Kara tavuk karnı yarık / Mollova : 111

kbrs Gara tavıg, garnı yarıg / Yorgancıoğlu

10.14. Karabiber

ttü İlim ilim düğmesi
İlim hatın düğmesi
Herkes bunu bilmezse
Yedi yılın hastası / Başgöz : 451

kerk İlim ilim iğnesi
İlim hanım düğmesi
Tapmacam tapmayanı
Yedi yılın hastası / Kerkük : 78

10.15. Mercimek/1

ttü Alçacık tepe, çıngılı küpe / Başgöz : 601.2

btrk Alçacık tepe
Tıngıllı küpe / Özyürek 1991 : 33

gagz Alçacık tepe
Çıngıllı küpe / Radloff 1904 : 51

kbrs Alçacıg donnu
Kısacıg boylu / Gökçeoğlu : 373

10.16. Mercimek/2

ttü Mini mini
Küçük sini / Başgöz : 601.6

blgr Mini mini
Küçük sini / Mollova : 153

10.17. Mısır/1

ttü Dedem içerde
Sakalı dışarıda / Başgöz : 640.2-c

balk Gelin içeri
Saçları dışarı / Hasan : 433

blgr Hanım içerde
Saçı dışarda / Yançev : 166

kazr Pirem pirem içinde
Seggalı pirem içinde / Seyidov : 406

krgz Azamat akem içkeri
Sakaldarı tışkarı / İbrahimov-Akmataliev : 711

özbk Sarıboy bobom içkarı
Sokolları taşkarı / Gulam : 787

stvr.trkm Boyı bir garış
Sakalı iki garış / Kürenov

trkm Boyı bir garış
Sakgalı iki garış / Kürenov

10.18. Mısır/2

ttü Uzun uzun zurnaya benzer
Sıra sıra turnaya benzer
Kat kat yufkaya benzer
Tel teldir kadayıfa benzer / Başgöz : 610.24

blgr Uzun uzun zurnaya benzer
Sıra sıra turnaya benzer
Tel tel kadayıfa benzer
Kat kat yufkaya benzer / Mollova : 189

10.19. Nohut/1

ttü Mid minicik
Boynu eğricik / Çelebioğlu : 1601

balk Bit cibi burni var
Çüp cibi yüregi var / Hafız 1985 : 40

blgr Bil bilmece
Burnu iğrice / Mollova : 191

dlrm Bil bil bilmece
Bünu irice / Kaderli

kerk Mini minice
Burnı eğrice / Kerkük : 279

özbk Malla muşuk
Boynı kıyşık / Gulam : 807

10.20. Nohut

ttü Ham hamacık
Burnu küçük / Çelebioğlu : 1600

özbk Özi pışık
Burnu kıyşık / Gulam : 805

10.21. Ot

ttü Dağda biter, taşta biter
Yazın biter kışın yiter / Başgöz : 647

blgr Yazın yeşil başlı
Kışı kesik başlı / Yançev : 56

krgz Cazında carıkka keldi
Küzündö üşüp öldü / İbrahimov-Akmataliev : 698
***
Kışında körünböy kalat
Cazında kögörüp alat / İbrahimov-Akmataliev : 699

10.22. Pamuk/1

ttü Kardan beyaz
Buzdan ayaz / Çelebioğlu : 1726

kklp Appak-appak appağım
Tübitten de cumsağım
İşi tolı ak mayım
Kiyim-kenşek belbavım
Cerden öngen baylığım / Şermuhammed Uli (TDTEA)
***

Appak ğana dasturhan
Kolhoz cerin kaplağan / Maksetov : s.73

krçy Kardan ak
Cünden cumşak / Şahin (A.Soltanı) : 398

krgz Undan ak
Kardan cumşak / İbrahimov-Akmataliev : 826

özbk Karday oppok
Yündan yumşak / Gulam : 768
***
Kar emes appak
Per emes yumşak / Gulam : 2348

10.23. Pamuk/2

ttü Bir sürü atlar
Tarlada atlar
Vakti gelince
Ucundan çatlar / Çelebioğlu : 1720

gazr Dağdaki atlar
Çimende otlar
Vakti gelende
Dimaligi çatlar / Dehkani : 174

kazr Bir sürü atlar
Cemende otlar
Vahdı gelende
Derisi çatlar / Seyidov : 185

özbk Halacım hacga çıkdı
Kuloğı pacga çıkdı
Bir yumurtkanıñ içidan
Kırk ikki yumurtka çıkdı / Gulam : 771

10.24. Pamuk/3

ttü Minareden attım ayıldı
Suya düştü bayıldı / Başgöz : 658.1

dbrc Minareden attım yayıldı
Suya düştü bayıldı / Önal : 73.1

kbrs Minareden addım yayıldı
Suya düşdü bayıldı / Saracoğlu

10.25. Pamuk/4

ttü Ektim dut
Bitti nohut
Dalları söğüt
Meyvesi armut / A.Çelebioğlu : 1722

gazr Ekdim nohud
Çıhdı söğüd
Yaprağı tut
Meyvesi amrud / Dehkani : 289

kerk Aldım nohut
Çıhdı sögüt
Yarpagı tut
Barı armut / Saatçi : 6

10.26. Pirinç/1

blgr Ak keçinin kılları
Yere dökülür pulları / Mollova : 194

kklp Özi kıllı, satsa pullı / Maksetov : s.86

özbk Kiç-kiçkina tonı bor
Uçıda kılı bor / Gulam : 782

trkm Bir atım bar çulluca
Guyrugı yeke gıllıca / Bada (A.Baymıradov) : 965

trnçi Kiçikkine loli köti de kıllı / Sertkaya : 155

10.27. Pirinç/2

ttü Ak tavuk suda arınır / Başgöz : 682.11

kazr Ağ guş birbir seçildi
Gaçıb suya töküldü / Hacıyev : s.112

krçy Kart kart kart aşı
Suwda bitgen nart aşı / Şahin (A.Soltanı) : 1011

10.28. Sarmaşık

ttü Sarığımı sara sara
Çıktım ta Karahisara / Başgöz : 712.1

blgr Sarığını sara sara
Çıktı ta Kara Hisara / Mollova : 199

10.29. Tütün

ttü Ak sarıklı, yeşil cübbeli / Başgöz : 823.3

blgr Ak sarıklı yeşil cübbeli / Mollova : 201

btrk Ak sarıklı yeşil yağmurluklu / Dede

10.30. Üzerlik

ttü İlim ilim ilmeli
İlim kadın düğmeli
Bunu bilen bilmeli
Bilmeyen şar vermeli / Başgöz : 830

gazr İlim ilim ilmesi
İlme hatın düğmesi
Her kim bunu tapmasa
Yeddi ilin hastası / Dehkani : 87

kazr İlim ilim ilmesi
İlme hatun düğmesi
Her kim bunu tapmasa
Yedi yılın hastası / Menafi

11. AĞAÇ VE ÇİÇEKLERLE İLGİLİ BİLMECELER

11.1. Ağaç/1

ttü
Yazın giyinir kışın soyunur
Meyvesini el alır yaprağını yel alır / Çelebioğlu : 669

balk
Yazın ciyinir
Kışın soyonor / Hafız 1985 : 2

blgr
Yazın giyinir
Kışın soyunur / Yenisoy (TDTEA)

gagz
Kişin soyunur yazın giyinir / Güngör-Argunşah

haks
Çayğı çitse, hatancılığ
Hıshı çitse saburlığ / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk
Kış bolsa uzın boyı calgız turgan
Coz bolsa turli kutsar kelip kangan
Kıştı küni kiyimsiz, cazda kiyim
Cıbırlab türli cendik sogan tolgan / Amanjolov
***
Kıtsa kiyimin tastaydı
Köktemde kiyimen bastaydı / Alptekin

kazr
Yazda geyiner
Gışda soyunar / İsmayılov – davudova : 154

kerk
Yaz gelende giyini
Kış soyunu
Barını el alı
Yaprağını yel alı / Saatçi : 119

kırm
Yazda kiyine, kışta soyına / Asanov

kklp
Cazda kiyinedi, kısta şeşinedi / Şehmuhammed Uli (TDTEA)
***
Cazda kiyinedi
Kısta şeşinedi / Maksetov : s.93

krçy Cay kiyinir
Kış teşinir / Şahin (A.Soltanı) : 43

kumk Yazda yamuçu, kışda kamuçu / Hacıyev (TDTEA)

özbk Yazda kiyinadi
Kışda yaçınadı / Gulam : 696

tatr Cey küni yesil çapan bürkene
Kış küni salıp taşlıy / Bekir (TDTEA)
***
Cey köne tun kiye, kış-yalangaç / İsanbet : 785

trkm Tomus geyner
Gışda çıkarnar / Bada (A.Baymıradov) : 1000

yakt Kıhın ürüñ sağınnaxtaax
Soyın küöx solko bılaççaıyalax baar ühü / Vasiliyev - vd. : 44

11.2. Ağaç/2

ttü Uzun uzun uzanır
Yeşillere bezenir
Kırmızı don giyer
Arşa uzanır / Başgöz : 7.6

balk Uzun uzun uzanır
Senede bir bezenir / Hafız : A-2

btrk Uzun uzanır
Yeşillere bezenir
Kırmızı don giyer
Arşa uzanır / Sağlam

kazr Uzun uzun uzanar
Al yaşıla boyanar
Gırmızıdan don geyer
Erş üzüne uzanar / Seyidov : 212

11.3. Ağaç/3

ttü Bir direkli bin kiremitli / Başgöz : 7.1

balk Bi çeremetli / Hafız 1985 : 1

dlrm Bi direkli
Bin kiremitli / Cebeci : 25

tatr Tübe ber, başı men / Mahmutov : 483

11.4. Ağaç/4

ttü Papa Yakuflar
Onu yer kuşlar
Dibinden su içer
Başından yumurtlar

kerk Obalar ağ sakallı / 7.4
Aşağıdan su içer
Yuharıdan balalar / Kerkük : 142

11.5. Çam Ağacı

ttü Yazın göğdür kışın göğdür
Bunu bilmeyen yoktur / Çelebioğlu : 688

gagz Boyu-postu
İi kıvrak
Yazı-kışı
Eşil donak / Vasilioğlu : B-42

gazr Belde kuşak göy olar
Tiksen daşdan üy olar
Ol hansı ağacdır ki
Her fasılda göy olar / Hakki : 137

kazk Tiken tiken tik piste
Kısı cazı bir tüste / Alptekin 1996 : 103

kazr Belde gurşar köy olar
Tiksen daşdan öy olar
O hansı ağaçdır ki
Her fasilde göy olar / İbrahim : s.133

kırm Kışta ve yazda
Bir tüste ola / Asanov

özbk Yazın-kışın barobar
Köm-kök turar barglar
Özi miñ yaşga kirer / Gulam : 701

uygr Yazu kiş özgermes
Umu dereh türidin
Cut şivirğan bolsimu
Ayrilmaydu gülidin / UHAEK : 452

11.6. Ardıç

blgr Şu yamaçta bir toy oturur
Yazı kışı bir oturur / Mollova : 170
***
Dağda birisi oturur
Yıllı kışlı bir oturur / Yançev : 99

krgz Cıl mezgilin ılgabas
Kıştır-caydır kurgabas / İbrahimov-Akmataliev : 696

özbk Kışın yazın yaşanaydı
Kiyimlarin eçmaydı / Gulam : 2280

11.7. Yaprak

ttü Yeşilken yerinden ayrılmayan
Sarardıktan sonra gezen nedir? / Başgöz : 838.2

blgr Yeşilken yerinden ayrılmaz
Sarardıktan sonra yerde gezer / Mollova : 183

tatr Yazın dünyaga kile
Küzin sargayıp üle / İsanbet : 801 – Mahmutov : 507

11.8. Gül/1

ttü Yeşil taht üstüne oturmuş peri
Kızarmış badeye dönmüş lebleri
İki aşık meşkederken
Rakip vurmuş hançeri / Başgöz : 352.5

gazr Yeşil taht üstünde oturub peri
Yakuta, mercana benzer lebleri
Uzaktan bakanda özün gizletmez
Elini uzatsan vurur hançeri / Hakki : 6

kazr Yaşıl taht üstünde oturub peri
Yoguta mercana benzer lebleri
Uzagdan baharsan üzün gizletmez
Elini uzatsan, vurur neşter / Seyidov : 202

11.9. Gül/2

ttü Pencereden ay doğdu
Görenler hayran oldu
Anası kundakta iken
Kızının kızı oldu / Başgöz : 352.13

blgr Çalıya gün doğmuş
Aşık maşukunu bulmuş
Annesi beşikteyken
Kızının kızı olmuş / Mollova : 176

kbrs Garşıdan ay dovmuş
Ayı görenner olmuş
Anası belegdeykan
Gızının gızı olmuş / Gökçeoğlu : 253

12. İNSAN VÜCUDU İLE İLGİLİ BİLMECELER

12.1. Ağız

ttü Küçük bakkal
Dünyayı yutar / Başgöz : 9.8

balk Küçük bakkal dünyay yutar / Hafız 1985 : 1

blgr Küçücük bakkal
Dünyayı yutar / Mollova : 537

kazr Balaca baggal
Ne versen udar / Seyidov : 723

kbrs Güçüg baggal
Düñyayı yutar / Gökçeoğlu : 7

uygr Gezindur-tolmas
Bir kün boş kalmas / UFA

12.2. Ağız-Diş

ttü Benim bir takam var
İçi dolu mıhım var / Çelebioğlu : 2588

osml Bir küçücük hayatcık
İçi dolu kayacık

özbk Kiçkina ohurça
İçi tola mıhça / Gulam : 269

12.3. Ağız-Diş

ttü Bir küçücük kutucuk
İç dolu incicuk / Başgöz : 9.5

alty Evin içinde bir sıra peynir dizilmiş / Radloff 1999 : 3
***
Ayıl içi ak meşke / Ergun : 140

blgr Bir ufacık odacık
İçi dolu yongacık / Mollova : 538

btrk Küçüçük odacık
İçi dolu yongacık / Dede (TDTEA)

gazr Bir balaca odacık
İçi dolu oğ muncuk / Hakki

kazr Bir damım var
İçi dolu ağ yarmaca / Huluflu : 177 – Seyidov : 736

kbrs Bir kutum var içi dolu mercan / Saracoğlu

kerk Menim bir kutum var
İçine otuz iki türlü otum var / Kerkük : 93

özbk Sandık tola ok sadaf / Gulam : 271

tatr Biklenmegen sandıkta
Otuz ike encem bar / Mahmutov : 1763

uygr Kiçikkine hucram bar
İçide lik sellik ahun / UHAEK : 337

yakt Ampaar iniger otut ikki kuruppaaskı sıtar ühü / Vasilyev – vd. : 4

12.4. Ayak/1

ttü İki kardeş birbirini kovalar / Başgöz : 56.2

balk Hey mola hey mola
İki kardeş bir ola / Hasan : 749

gagz İki kardaş yannaşık
Kimer kere sarmaşık
Onnar hergün yarışer
Yorulduyran uslaner / Vasilioğlu : 126

kazr Bir evde iki gardaşım var
Ha gedirler bir-birini öte bilmirler / Davudova : 394

özbk İkki otım bor
Bir-birindan çopağan / Gulam : 316

tatr Cirde tura iki agay
Tarbagay da tarbagay / Mahmutov : 1841

12.5. Ayak/2

ttü Aşdı yola, gaşdı yola
İki gardaş düşdü yola
Biri gider biri gelir / Başgöz : 56.5

balk Açti yola kaçti yola
İçi kardaş çikti yola
Biri alir bir cider / Yardımcı 1998

kerk Aştı yola, kaştı yola
Ki kardaş düştü yola
Biri gider, biri gelir/ Saatçi : 14

12.6. Bacaklar

ttü İki sopam var kalın, dayanarak yol alır
Sıkıca basmak şarttır, her yere girip kalır / Başgöz : 66.2

blgr İki direk ev tutar / Mollava : 542

kklp Eki teke tik turar
İyterip cibersen köşip kete berer / Maksetov : s.63

krgz Eki tuyaktın biri adlına ketse
Biri artta kalat / İbrahimov - Akmataliev : 941

12.7. Baş/1

ttü Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen ahmak / Başgöz : 82.1

osml Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen ahmak / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 118

balk Yedi delikli tokmak
Buni bilmeyen ahmak/ Hafız 1985 : 16

blgr Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen ahmak / Mollova : 543

btrk Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen ahmak / Özyürek 1991 : 68

dbrc Bir tokmagım bar, yedi delikli / Önal : 125.1-c

dlrm Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen amak / Cebeci : 43

gagz Edi delikli susak
Onu bilmeen ahmak / GF : s.99 – Güngör - Argunşah : 57

kary Bir eşik bir teşik / Doğan

kazk Bir tobıkta ceti cırtın / Amanjolov : 256

kazr Bir gıllıca yumağım var
Yeddi delik-deşiği var / Davudova : 391
***
Yeddi deligli tohmag
Onu tapmayan ahmag / Davudova : 412

kbrs Yedi deligli bir togmag
Bunu bilmeyen bir ahmag / Yorgancıoğlu

kerk Yeddi dellüklü tohmah
Bunu bilmeyen ahmak / Kerkük : 93

kırm Yedi teşikli tokmak
Onı bilmegen ahmak / Asanov

krçy Bir töbede ceti teşik / Şahin (A.Soltanı) : 4

krgz Bir tokmogum bar
Tokmogumun ceti teşigi bar
Üçöö cuptan biröö tak
Bu nimne oylop top / Kayıpov : s.216

kumk Bir töngekde yetti teşik / Pekacar

nogy Bir törbede yeti teşik / Canıbekov : 13

özbk Bir tobada yetti teşik / Gulam : 189

stvr.trkm Yedi deşikli gıl yumag / Kürenov 1995

tatr Bir çulanda cidi işik / Mahmutov : 1434

trkm Yedi deşikli gıl yumak / Bada (A.Baymıradov) : 183

trnçi Kiçikkine kümbözüm barını tüñlüki bar / Sertkaya : 152

urml Yedi teşikli tohmah
Anı bilmegen ahmah / Altınkaynak

uygr Bir dövide yete töşük / UHAEK : 126

12.8. Baş/2

ttü Kara tepe ak tepe
Işılar mışılar
Derler toplar yutar / Çelebioğlu : 2418

kazr Gara dağ eyri dağ
Işıldar, fışıldar / Seyidov : 780

12.9. Burun/1

ttü İki merek bir direk / Başgöz : 129.3

blgr İki evim var
Bir direği var / Mollova : 547

dbrc Eki damda bir direk / Önal : 129.1

kazr Bir körpü altda iki yol / Davudova : 397

kerk İki dağ bir direk üstünde / Kerkük : 103

kırm Eki aranım bar
Ortasında bir diregi bar / Asanov

uygr İkki erik üstide bir körük u neme? / UFA

12.10. Burun/2

ttü Dağ başında çift göz / Başgöz : 129.10

kklp Ayrı coldan eki at kiyatır / Maksetov : s.163

krgz İli bulak – ili bulak / İbrahimov - Akmataliev : 949

özbk Tekis coyda koş tola / Gulam : 227

tatr Tav başında ber ambar
Anın ike işege bar / Mahmutov : 1723

trkm İki yolum bar, biri direğim / Bada (A.Baymıradov) : 188

12.11. Dil/1

ttü Altı mermer üstü mermer
İçinde bülbül oynar / Başgöz : 245.13

osml Altı mermer, üstü mermer
İçinde bir gelin oynar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 66

alty Odus eki boro at
Anın ortozında bir kızıl teren at oylak / Çelik 1994 – Ergün : 139

balk Üstü mermer
Altı mermer
İçinde bir
Dilber oynar / Hafız : D-2

blgr Altı mermer
Üstü mermer
İçinde bir garip öter / Mollova : 552

gazr O yan mermer bu yan mermer
İçinde bülbül oynar / Dehkani : 40

haks Otıs oy at orazın da oylana pozırah at /Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Üsti taktay
Astı taktay
Ortasında ebzel taktay / Amanjolov : 232

kazr Altınci mirvari
Üstü inci mirvari
Arasında bir yarpag / Davudova : 384
***
Altı mermer
Üstü mermer
İçinde bir
Bülbül oynar / Seyidov : 717
***
O yanı mermer
Bu yanı mermer
İçinde bir nazenin perver / Huluflu : 552

kbrs Altı mermer, üsdü mermer
İçinde bülbül öter / Saracoğlu

kerk	O yanı duvar bu yanı duvar İçinde var deli davar / Kerkük : 87 ***
	Altı tavan, üstü tavan İçinde bir kırmızı oğlan / Saatçi : 11
kırm	Taş kalavnın içinde Kızıl buğa otura / Asanov
kklp	Kızıl sandık işinde Kök ala saat cıngırlar / Maksetov : s.162
krph	Altı mermer Üstü mermer İçinde bülbül gezer / Yeniaras
nogy	Astı takta Üsti takta Ortasında zalım sokta / Canıbekov : 148
özbk	Temir korğan içida Kızıl toyçok oynaydı / Gulam : 261 ***
	O yağı toş bu yağı toş Ortasıda beltang boş / Gulam : 281
tatr	Astı tav, öste tav Urtasında berhit tav / Mahmutov : 1755
trkm	Astı gaya Üsti gaya Orta arası maya / Bada (A.Baymıradov) : 147
uygr	Astı tağ, üstü tağ Otturısıda mehmel tağ / UFA
yakt	İkki xaya ikki ardıgar sahıl möxsör ühü / Vasilyev – vd. : 27 ***
	İkki manan bre oxsuharın Biir kugas bie bııhıır ühü / Vasilyev - vd. : 24

12.12. Dil/2

ttü	Yemlik altında Çıplak buzağı / Başgöz : 249.2
balk	Yasla içinde çıplak buzağa / Hasan : 761
btrk	Yasla içinde çıplak buzağı / Dede (TDTEA)
dbrc	Avlu içinde kızıl tana katalay / Önal : 133.1
gagz	Çıplak buza yemnikte yatır / Güngör - Argunşah : 74
ir.trkm	Ortasında at çapar / Ağanzade
kbrs	Yemlig altında çıblag buzağı / Gökçeoğlu : 131
kırm	Karanlık aran içinde Kızıl öküz katalay / Asanov
özbk	Kızıl buzoğımnı oğıldan haydacam çıkmaydı / Gulam : 264

12.13. Diş/1

ttü	Biz biz idik Otuz iki kız idik Ezildik büzüldük Bir dıvara dizildik
blgr	Biz otuz iki kız idik Ezildik büzüldük İki duvara dizildik / Mollova : 556
btrk	Biz biz idik Otuziki kız idik Ezildik büzüldük Bir duvara dizildik / Dede (TDTEA)
gazr	Biz idik, otuziki kız idik Ezildik büzüldik bir takçaya düzüldük / Hakkı : 5

kary Ay biz edik biz edik
Otuz eki kız edik
Eki tahtaga tüzüldik
Birer birer uçulduk / Altınkaynak

kazr Biz idik bizler idik
Otuz iki gız idik
Ezildik büzüldük
Bir tahçaya düzüldük/ Davudova : 388 – Huluflu : 144

kbrs Biz bizidig bizidig
Otuz iki gız idig
Ezildig büzüldüg
İki duvara dizildig / Saracoğlu

kerk Biz biziydiğ
Otuziki kızıydığ
Ezildiğ büzüldüğ
Bir tahtaya düzüldüğ / Saatçi : 44

krgz Bir tekçe
Bir tekçede cüz mıkça
Biz biz, biz edek
Bir taktaga tizildik
Birer-birer üzüldük / İbrahimov - Akmataliev : 912

özbk Hay biz edik biz edik
ottız ikki kız edik
Bir tahtaga tizildik
Birar birar üzildik / Tekin : 32

12.14. Diş/2

ttü Biz biz idik
Otuz iki kız idik
Bir sıraya dizildik
Kıran geldi bozulduk / Başgöz : 253.6-ö

balk	İz ıdık biz ıdık
	Otuz iki kız ıdık
	Üldük dirıldık
	Bir tahtaya dizıldık / Hafız : D-3
blgr	Biz idik biz idik
	Otuz iki kız idik
	Kıran geldi kırıldık
	Yine yeniden düzüldük / Yançev : 599
dbrc	Ay biz edik
	Biz edik
	Otuz iki kız edik
	Eki tahtaga tızçıldık
	Birer üzüldük / Önal : 134.2
gagz	İz idik kız idik
	Otuz iki kız idik
	Kıran geldi kırıldık / Güngör - Argunşah : 156
gazr	Biz biz idik
	Otuz iki kız idik
	Düzülmüşdük takçiye
	Allah verdi dirildik
	Kırgın geldi kırıldık / Dahkani : 11
kırm	Hai biz edik, biz edik
	Otuz eki kız edik
	Bir taktağa düzüldük
	Birer birer üzüldük / Radloff 1896
kklp	Biz-biz edik biz edik
	Otız eki kız edik
	Bir tahtağa dizildik
	Birim birim üzüldik / Maksetov : s.50

krgz Biz biz edek biz edek
Otuz eki kız edek
Katar-katar tizildik
Karılık bir keldi ede
Birden birden üzüldük / Kayıpov : 217

özbk Biz biz edik, biz edik
Ottız ikki kız edik
İkki safga tizildik
Birin ketin üzildik / Gulam : 267

tatr Bez bez bez idik
Utız iki kız idik
İki retke tizildik
Berem-berem özeldek / Mahmutov : 1783

urml Biz biz bizidik
Otuz eti hız edik
Bir tahtağa cıyıldıh
Sabağaerek coyuldıh / Altınkaynak

uygr Biz muşundak köp iduk
Otuz ikki dost iduk
İkki tağka tizilduk
Bir birlep üzüldük / UHAEK : 133

12.15. Diş/3

ttü Kırmızı duvarım var
Üstünde ferik oturur / Başgöz : 253.26-i

osml Kırmızı ağzın üstünde akgüvercin dizili / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 68

balk Kırmızı ağaç üstünde
Ak güvercin diziler / Hasan : 772

btrk Kırmızı duvar üstünde ak kuşlar oturur / Özyürek 1991 : 29

dbrc Kızıl kalav üstünde ak kocamı otıra / Önal : 134.5
***
Aran tolu ak perik / Önal : 134.9

gazr Kırmızı duvar üste
Ağca kuşlar düzülüb / Dehkani : 30

kazr Kırmızı duvar üste
Akça kuşlar dizilip / Menafi

kbrs Gırmızı ağaş üstünde og güvercin asılı / Saracoğlu

kırm Kızıl suruk üstüne
Al ferikler oturur / Radloff 1896 : 165

tatr Kızıl tübe üstinde
Akkuşlar utıra / Mahmutov : 1776

12.16. Diş/4

ttü Ak tavuk pinden bakar / Başgöz : 253.2

balk Beyaz touklar saçak altından bakar / Hafız 1585 : 13

blgr Bir kümes ak tavuk / Mollova : 535

dbrc Tolem tolı ak touk / Önal : 134.4

dlrm Bi kümes akça tavık / Cebeci : 80

gagz Bir kümes beyas tauk / Güngör - Argunşah : 55

gazr Duvar üste ak toyuk / Hakki : 1

kazr Kırmızı divarda ak toyuk / Huluflu : 482

kerk Yuvada tavug
Etrafı sıra sıra yumurta / Kerkük : 112

kırm Aran tolu ak tavuk / Asanov

krçy Çalman tolu ak kozu / Şahin (A.Soltanı) : 8

nogy Karana üydin işinde tizüv tizüv ak tovık / Canıbekov : 152

özbk Keşta tola ok tovuk / Gulam : 274

tatr Keçkene gene abzarımnın
İçi tulı ak tavık / Mahmutov : 1766

12.17. Diş/5

ttü Bir dam dolu sır degenek / Başgöz : 253.4

btrk Benim bir dam çekicim var / Dede (TDTEA)

12.18. Dudak/1

ttü Gel desem gelmez
Gelme desem gelir / Başgöz : 1072

alty Tiy dezem tiybes
Tiybe dezem tiyer / Ergun : 142

başk Tey tihen teymey
Teyme tihen teye / Tokatlı

blgr Gel desem gelmez
Gelme desem gelir / Mollova : 562

dbrc Kel kel desem kelmi
Kelme desem kele / Önal : 135.1

ir.trkm Geldiysem gelmez, gelme diysem geler / Ağacanzade

kary Kel desen kelmez
Kelme desen kele / Altınkaynak

kazk	Ti ti desem timeydi
	Time desem tiyedi / Amanjolov : 258
kazr	Gel gel deyirem gelmir
	Gelme gelme diyerim gelir / Huluflu : 616
	***
	Dey dey deyerem deymez
	Deyme deyme deyerem deyer / Thalhammer
kırm	Kel desem kelmiy
	Kelme desem kele / Asanov
kklp	Tiy desem tiymeydi
	Tiyme desem tiyedi / Şermuhammed Uli (TDTEA)
krçy	Kel kel deseng kelmeydile
	Tiymegiz deseng keledile / Şahin (A.Soltanı) : 57.9
krgz	“Tiy-tiy” desem tiybeyt
	”Tiybe-tiybe” desem tiyet / İbrahimov - Akmataliev : 961
kumk	Gel dese gelmey;
	Gelme dese gele / Hacıyev (TDTEA)
nogy	Tiyme desen tier
	Tiy desen tiymes / Canıbekov : 42
	***
	Kel kel desen kemleydi
	Kemle desen keledi / Thalhammer
özbk	Teg desam tegmaydı
	Tegma desam tegadi / Gulam : 265
rom-blgr-	Kel degende kelmiy
tatr	Kemle degende kele / Mollova 1975 : 30
stvr.trkm	Gel diysem gelmez
	Gelme diysem geler / Kürenov

tatr Ti disen tiymiy
Time disen tiy / Mahmutov : 1742

trkm Gel diysem gelmez
Gelme diysem geler / Bada (A.Baymıradov) : 170

uygr Kel kel desem kelmeydu
Kelme desem kelidu / UHAEK : 321

yakt Kel kel dietenhe kelbet
Bar bar dietenhe keler baar ühü / Thalhammer

12.19. Dudak/2

ttü Anaya değmez
Babaya değer
Halaya değmez
Amcaya değer
Vallahi değmez
Billahi değer / Başgöz : 1072.1

gazr Neneye değmez
Babaya değer
Halaya değmez
Bibiye değer
Değere değmez
Değmeze değer
Allaha değmez
Billaha değer / Hakki : 2

kazr Ataya deymez
Babaya deyer
Halaya deymez
Emiye deyer
Deyere deymez
Deymeze deyer
Allah'a deymez
Billah'a deyer / Davudova : 365

kerk Neneye değmez
Babaya değer
Dayzaya değmez
Emmiye değer
Değere değmez
Değmese değer
Ve Allah'a değmez
Billah'a değer / Kerkük : 89

12.20. EI/1

ttü Keser sapı
Germe yapı
Beş budağı
Bir de sapı / Başgöz : 285.2

blgr Keser sapı
Germe yapı
Beş dali var
Beş çiçeği var / Mollova : 564

gazr Hap hapı
Kerki sapı
Beş budağı
Beş yaprağı / Dehkani : 48

kazr Ala kapı, zincir sapı
Beş budagı bir yarpagı / Huluflu : 61
***
Hap hapı kerki sapı
Beş budağı bir yaprağı / Seyidov : 789

özbk Kosov
Kosov başıda beşov
Beşov başıda beş oyna / Gulam : 299

uygr Beş putaklık bir terek
Her putakta bir eynek / UFA

12.21. El/2

ttü	Marmaracık, yer daracık
	Bir daracık / Başgöz : 285.4-b
gagz	Beş daracık, armanı daracık / Güngör - Argunşah : 35
kbrs	Marmaracıg
	Yol daracıg
	Dörd öküz
	Bir tanacıg / Gökçeoğul : 36

12.22. Göbek/1

ttü	Fıçı üstünde fındık / Mollova : 566
çuvş	Şeşen hirte pir pırşa / Ersoy : 3
gagz	Fiçi üstünde fındıcık / Güngör - Argunşah : 109

12.23. Göbek/2

ttü	Orta ovada serçe yuvası / Başgöz : 341.1-b
balk	Düz ovada şurlin yuvası / Hasan : 778
blgr	Sarp yerde çin çin yuva / Yançev : 607
krgz	Calamın boorunda calgız ırgay / İbrahimov - Akmataliev : 958
özbk	Yalpok toşda yalğız ırğay / Gulam : 314
stvr.trkm	Yalama goyan yüzünde
	Yagır atın ızı bar / Kürenov 1995

12.24. Göz/1

ttü	İki kardaş uğraşır uğraşır birbirini göremez / Başgöz : 348.40
alty	Eki karındaş tol keçire tadıt
	Boy boyları tuştaş baytılar / Çelik : 23
	***

Tol keyire tattılır
Özörö köriş piytilir / AF : 3
***
Eki karındaş boy-boyın körüşpeyt / Ergun : 135

balk İçi kardaş bir dagda birbirini cüremes / Hafız 1985 : 10

blgr İki ördeğim var
Birbirine bakar bakar görmezler / Yançev : 616

gagz İkki kardaş bir birini görmer / Güngör - Argunşah : 134

gazr İki kardeş var
Ölince bir birin görmez / Dehkani : 127

kazk Eki bala katar tursa da
Birin biri körmeydi / Amanjolov : 243

kazr İki kardeş var
Ölünce birbirini görmez / Menafi
***
Gap bir ganşudurlar
Bir-birini görmürler / Davudova : 405 – Seyidov : 767
***
Evleri yanaşı iki gardaşım var
Her şeyi görürler birbirlerini görebilmirler / Hacıyev (TDTEA)

kerk İki canbaz bir duvara baş koymaz / Kerkük : 83

kırm Eki ağa kardaş yan-yanaşa otura
Biri-birini körmey / Asanov

kklp Eki ağayni heş ayrılıp turmaydı
Kanşa uşsa da birin biri körmeydi / Maksetov : s.50

krçy Eki karnaş bir calnu
Eki canında coşaydıla
Ömürleri karab
Birbirlerin körmeydile / Şahin (A.Soltanı) : 33

***

Eki tuvgan odanas
Biri birisin eş te köre almas
Ol ne zat / Şahin (A.Soltanı)

krgz Aka-üka bir yaşaydı bir-birini körmaydı / Çağatay 1991

kumk Eki aga-ini yanaşa yaşay, tek biri birin tanımay / Hacıyev (TDTEA)

nogy Eki agay karap tursalar da, biri birin körmeydi / Canıbekov : 88

özbk İkki oğayni bir-birini körmaydi / Gulam : 214

tatr İke agay rettin tapsalar da
Ber-bersen kürmiler / Mahmutov : 1689
***
Eki karındaş koştay, curtap cat
Bey beyin körböy cat / Çağatay

trkm İki gonşı biri birini görmez / Bada (A.Baymıradov) : 187

uygr Teng tuğulup, teng öksen ikki koşna
Birbirini körelmeydu bular esla / UHAEK : 175

yakt Uulussa uñuor-mañaar oloror ıallar
Beye-beyelerin körsübetter ühü / Vasilyev - vd. : 96

12.25. Göz/2

ttü İki fener, gündüz yanar, gece söner / Başgöz : 348.33

gagz İki fener kardaşçık
Gündüz yanar-çalışer
Sade karannık olsun
Onnar dinnenmee yeter / Vasilioğlu : 125

kazr İki fanar
Gündüz yanar
Gece söner / Seyidov : 791

krçy Kawdan içinde sawdan / Şahin (A.Soltanı) : 32

krgz Dön astında koş çırak / İbrahimov - Akmataliev : 865

özbk Tom üstida koş çırok / Gulam : 203
***
Kündüzi açık yurar
Keçesi yapık turar / Gulam : 2119
***
Kündüzi yanar
Keçasi sunar / Gulam : 206

12.26. Göz/3

ttü Buradan attım iğneyi
Dolandı geldi dünyayı / Başgöz : 348.12

alty Boyım cetpegen cerge bolçok karam cetti / Çağatay

btrk Alacık, elacık, yeşilcik, karacık
Dağcazları geziveri / Özyürek 1991a : 536

dğstn Tüm dünyayı gezersin yorulmazsın (Rusçadan tercüme) / DHGF

kklp Kişkene gana petirim
Cer cüzine ceterim / Maksetov : s.48
***
Kişkene gana karaşa
Turgan ceri tamaşa
Bir sekundta cer cüzin
Aladı şarlap karasa / Maksetov : 50

krgz Ala buyla cerge cetet / İbrahimov - Akmataliev : 864
***
Bir ala arkanım bar
Cetpegen cerge cetet / Karadavut

özbk Bir ola çılbırım bor
U togdan bu tokka yetadi / Gulam : 209

stvr.trkm Bir alaca yumagım
Degre daşlara yeter / Kürenov 1995

trkm Bir alaca yüpim bar
Nire uzatsam yetyer / Bada (A.Baymıradov) : 153

tuva Kendisi daha varmadı ama yuvarlak siyah önceden vardı (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 814

uygr Bir kara arğamcam bar
Bu tağdin u tağka yetidu / UHAEK : 135

12.27. Göz/4

ttü Bir küçücük mil taşı
Dolanır dağı taşı / Başgöz : 348.11

balk İçi küçük nam taşi
Dolanır dagi taşi / Hafız 1985-a

blgr Bir küçük mil taşı
Dolaşır dağı taşı / Yançev : 618

btrk Ufacık bir mil taşı
Dolaşır dağı taşı / Özyürek 1991 : 14

kazr Birce gırıh mıt daşı
Dolanar dağı daşı / ismayılov : s.64

kbrs Ufacıg fil daşı
Dolanır dağı daşı / Gökçeoğlu : 236

12.28. Göz/5

ttü Çifte taylar Sivası boylar / Başgöz : 348.26

haks Ala adım attan çügürik / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Eri cürer karaşa at
Beri cürer karaşa at
Suv boyında tunık suv
Tañdap ışer karaşa at / Mirzahmetuli (TDTEA)

kırm Örme sepet içinde kara konuz örsenley / Asanov

kklp Düz selekte turantoy oynaydı / Maksetov : s.50

krgz Akırda ala tay oynayt / İbrahimov - Akmataliev : 859

özbk Ohurda ola buzok yoynaydı / Gulam : 210

tatr Üy içinde turgay uynıy / Bekir (TDTEA)

trkm Eylak geçer kara atım
Beylak geçer kara atım
Dag düybünin suvunı
Duylab içer gara atım / Bada (A.Baymıradov) : 126

uygr İkki beyge at çapidu, çang çikarmaydu
Bir-birini izdişidu, tepişalmaydu / UHAEK : 442
***
İkki pindek atım bar düniyanı kezip tınmaydu / UFA

12.29. Göz/6

ttü Kapsız kuyu
İçinde suyu / Başgöz : 348.37

kırm Yapusu sudan
Gendisi nurdan / Radloff : 180

krgz Eki suu bar
Birine biri koşulbayt / İbrahimov - Akmataliev : 873

tatr Tiren kül-suvı akmıy / Mahmutov : 1684

12.30. Göz/7

ttü Bir tas yoğurdum var
Yarısı ak yarısı kara / Başgöz : 348.5

osml Yoğurdum var bir çanak
Yarısı kara yarısı ak / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 96

balk Bir çanak yoğurdum var
Yarisi ak, yarisi kara / Hasan : 780

blgr Bir çanak yoğurdum var
Ortası kara, kenarı beyaz / Mollova : 567

dbrc Bir çanağım var, hem karadır hem beyazdır / Önal : 138.1

kbrs Bir çanak yovurdum var
Yarısı beyaz yarısı siyah / Sakaoğlu

12.31. Göz/8

ttü Altı perçin üstü perçin
İçinde bir şah güvercin / Başgöz : 348.22

blgr Altı perçin üstü perçin
İçinde şah güvercin / Mollova : 569

gazr Kuru kamış içinde
Bögrü ola kuş yatıb / Dehkani : 9
***
O yan perçin, bu yan perçin
İçinde var gögercin / Hakki : 50

kazr Altı çeper üstü çeper
İçinde gara guş seker / Seyidov : 710

kbrs İki dağın arasında
İki güvercin güleşir / Gökçeoğlu : 233

kerk O yanı perçin
Bu yanı perçin
İçinde var şah gögerçin / Kerkük : 85

kklp Eki ola kus zıyada
Ömirlikte uyada
Onday kus cok kımbatlı
Adamzat uşın dunıyada / Maksetov : s.162

krçy Tögeregi busak terek
Ortası teren közlew / Şahin (A.Soltanı) : 35

kumk Ortası döm dögerek
Eki yanı tegerek / Pekacar

nogy Bir küzgim bar kapaklı
Eki yanı şaşaklı / Canıbekov : 87

stvr.trkm Bir derede böwri alaca guş yatır / Kürenov 1995

12.32. Göz/9

ttü O yanı çeper
Bu yanı çeper
İçinde bir ayı çarpar / Başgöz : 348.31

gazr O yan çeper
Bu yan çeper
İçinde atlı çapar / Dehkani : 105

kazr Bu yanı çeper
O yanı çeper
İçinde atlı çapar / Davudova : 404 – Huluflu : 542

12.33. Göz/10

ttü Kara tavuk yuvada
Kuyrucuğu ovada / Başgöz : 348.2

kerk Kara tavuğ yuvasında
Kuyruğu var odasında / Kerkük : 84

12.34. Göz/11

ttü Kıl torbada gümüş düğme / Başgöz : 348.8

blgr Kıl torba içinde gümüş yüzük / Mollova : 570

dlrm Kıllı tobada gümüş yüzük / Cebeci : 86

12.35. Göz/12

ttü Alaca mezar
Dünyayı gezer / Başgöz : 348.34

balk Alaca mercikler
Dağları gezer / Hasan : 738

blgr Alaca mezar
Dünyayı gezer / Dacemen : s.389

kazr Alaca menzer
Dünyanı gezer / Davudova : 382

12.36. Göz/13

ttü Benim iki pencerem var
Etrafı etten duvar
Hergün erkenden açarım
Gece olur kaparım / Başgöz : 348.16

btrk Benim iki pencerem var
Çevresi etten duvar
Hergün erkenden açarım
Gece olur kaparım / Özyürek 1991 : 5

kbrs İki pençirem var
Edirafi edden duvar
Sabahları açarım
Geceleri kaparım / Gökçeoğlu : 234

12.37. Göz-Kaş

ttü İki tane durbin var
Üzerinde birer yay
Biraz ince olursa
Hemen derler ona yay / Başgöz : 929

afgn İkki tepter cayba-cay
Üstleri de yarım ay / Duymaz 2006

trkm İşim de işim
Okum, yayım, kirşim / Bada (A.Baymıradov) : : 193

uygr Kapkara bir yumilak
Guvahçisi uzun tayak/ UHAEK : 293

12.38. Göz-Kirpikler/1

ttü Sandığımı kitledim
Püskülleri dışarıda kaldı / Başgöz : 423.1

balk Bir sandıçığım var
Yağlığımı alır, püskülünü almaz / Hasan : 781

kary Sandıçıgım açdım yapdım
Saçakları dışarıide kaldı / Altınkaynak

kazr Bir küzküm var gapahlı
Dörd gırağı saçahlı / İsmayılov : s.429

kerk Sanduku kapattım
Püskülleri yazıda kaldı / Kerkük : 98

kırm Sandıçığım açtım yaptım
Saçakları tışta kaldı / Radloff 1996 – Asanov

özbk Sandıkçamnı oçdım yapdım
Saçakları taşkarıda koldı / Gulam : 218

tatr Sandıgımnı açtım yaptım
Çaçakları tışta kaldı / Mahmutov : 1676

12.39. Göz-Kirpikler/2

ttü Tencereyi kapakladım
Dört yanını saçakladım / Başgöz : 348.15-9

blgr Tenceremi kapakladım
Etrafını saçakladım / Mollova : 568

btrk Tenceremi kapakladım
Dört yanını çapakladım / Özyürek 1991 : 27

gazr Bir güzgüm var kapaklaram
Dövresini saçaklaram / Dehkani : 305

kbrs Perçemi kapagladım
Çevresini saçagladım / Gökçeoğlu : 235

kerk Kış haneni kapakladım
Dört yanını çapakladım / Kerkük : 100

krph Bir güzgüm var gabahlı
Dört gırağı sacahlı / Yeniaras

12.40. Kalp

ttü Gece gündüz hiç durmadan işler / Başgöz : 346.4-b

dbrc Saat saat saatler
Saatni kimler kilitler
Anaktarı caytıldı
Tawıp beriniz cigitler / Önal 131.1

kerk Kurmadan işler
Durmadan işler / Kerkük : 97

özbk Minütü sekündi yok
Urıb turar erta-keç / Gulam : 2140

uygr Keçe gündüz işleydu
Hardım-taldım demeydü / UFA

12.41. Kaş

ttü Dağın üstünde bir omuz çubuk / Başgöz : 462.2

alty Taştıng tırında kara boy-boyın tekeler / Ergun : 134

balk Bir kayanın üstünde iki yılan uzanır / Hasan : 799

gagz Uzun sırık orta yerden kırık / Güngör - Argunşah : 221

kazr Dam üste çatı gırığı / Davudova : 407

krgz Kaynar bulak üstündö kara kıya / İbrahimov - Akmataliev : 903

özbk Üy üstida sarı yay / Gulam : 202

trkm Gara daşdan dövlen gıyçak daş / Bada (A.Baymıradov) : 166

12.42. Kirpikler

ttü Sıra sıra çeperler
Birbirini öperler/ Başgöz : 523.3

kazk Alpı skisi ayaklastı
Ertemen tokaylastı / Amanjolov : 261

kklp Eki bala ayaklaşıp atır
Tura sala tayaklaşıp atır / Maksetov : s.48

krgz Eki adam ayaktaşat
Biri birin tayaktaşat / İbrahimov - Akmataliev : 900

özbk Kündüzi tayaklaşar
Keçasi kuçoklaşar / Gulam : 223

tatr Argı yakta altmış at
Birge yakta altmış at
Kuışır da tibeşer
Kıl-koyrıkka yabışır / Mahmutov : 1672

trkm Bir guyının başında kırk gısırak
Depişyer de gapışyar / Bada (A.Baymıradov) : 157

12.43. Kulak/1

ttü Bir şeyim var hepsi içinde / Başgöz : 544.3

osml Et içinde
Hep içinde / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 168

kazr O nedi ki her ne desen içinde dillenir / Huluflu : 571
***
O nedi ki her şey içinde / Seyidov : 812

kbrs Ed ed içinde
Her söylenen içinde / Gökçeoğlu : 241

kklp Bir tesikte pütkil düniya / Maksetov : s.163

krgz Baarı içinde / İbrahimov - Akmataliev : 903

özbk Bir teşikda hamma olam / Gulam : 240

12.44. Kulak/2

ttü Sarp kayada yarım elma / Başgöz : 544.1-b

afgn Jar basında jartılasık / Biray

alty Taşta targanat talkalıp kalgan turı / Çelik 1994 : 41

balk Yar üstünde yarım çanak / Hasan : 807

blgr Yar başında yarım elma / Mollova : 577

kbrs Gara gayada iki galbır asılı / Gökçeoğlu : 242

kklp Car basında cartı cıpıra / Maksetov : s.51

krgz Car tübündö cartı alaçık / İbrahimov - Akmataliev : 943

özbk Car boşıda yartı çupra / Gulam : 242

tatr Yar buyinda yartı alaçık / Mahmutov : 1717

trkm Yapı yüzünde yartı kepbe / Bada (A.Baymıradov) : 436

uygr Bir parçisi sol yakta
Bir parçisi ong yakta / UHAEK : 147

12.45. Kulak/3

ttü Yarım kaşık
Duvara yapışık / Başgöz : 544.12

osml Yarım kaşık

Yüze yapışık / Abdülaziz Bey

balk Başa yapışık
İki sapsız kaşık / Hasan : 806

blgr Yarım kaşık
Duvara yapışık / Mollova : 578

btrk İki taşık duvara yapışık / Dede (TDTEA)

dbrc Eki kaşık
Duvarge cabışık / Önal : 137.1-b

dlrm Yarım kaşık
Duvada yapışık / Kaderli / s. 168

gagz Yarım kaşık
Duvara yapışık / Güngör - Argunşah : 234

gazr Başa yapışık
Bir sapsız kaşık / Hakki : 53

kazr Başa yapışıg
Bir sapsız gaşıg / Berdiayev

kbrs Yarım gaşşıg
Duvara yapışıg / Gökçeoğlu : 244

kırm Sapsız kaşık
Divarğa yapışık / Asanov

rom-blgr-tatr Yarım kaşık
Duvarga yapışık / Mollova : 1975 : 53

12.46. Kulak/4

ttü Sarp kaya yüzüne
Kuş yuva yapmış / Başgöz : 544.9-c

haks Toğ tözinde talbah hatıp partır / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr İki guşu var heresi bir terefde
Ne geder bahıram, heçbirini görebilmirem / Seyidov : 785

tatr Kayaa yartıjak yaktaldı / Çağatay 1972

12.47. Meme/1

ttü Hüpe hüpe
Altın küpe
Süt kuyusu
Sivri tepe / Başgöz : 599

btrk Aman aman altın küpe
Süt kuyusu sivrice tepe / Özyürek 1991a : 542

krgz Eki döndün çokusunda
Eki kara tar
Eki taştın çokusunda
Teşik bir pas / İbrahimov - Akmataliev : 1016

tatr İke tubırçık
Kilep kundı sıyirçık / Mahmutov : 1610

12.48. Meme/2

ttü Bir duvarda iki dümbek asılı / Başgöz : 599.2

krçy Bir kayada eki bal gıbıt / Şahin (A.Soltanı) : 9

özbk Bir uyada ikki kaptar / Gulam : 306

12.49. Parmaklar

ttü Beş kardeş
Birbirine yetişemez / Çelebioğlu : 2661

alty Pej kiji tutit
Pej kiji kadaptit / AF : 19

balk Beş kardeş, birbirine benzemezler / Hasan : 812

blgr Beş kardeş
Birbirine benzemez / Yançev : 634

çuvş Pilik açç laraşşi, piri teprinçen piçik / Ersoy : 5

gagz Beş kardaş bir birine benzemes / Güngör - Argunşah : 37

kazr Beş anası
Beş balası
Onu tapbıyan
Çakkal balası / Huluflu : 123 – Seyidov : 787

kırm	Ay beş oğul, beş oğul Eki anada beşer oğul Tüsleri bir boyları başka Alayının adı bar / Asanov
kklp	Tuvıskan eki ana bar Ekevinde on bala Her birinin atı bar Öz işine merdana / Şermuhammed Uli (TDTEA) *** Bir anada beş bala / Maksetov : s.57
krçy	Beş karnaş bardı da Birbirine uşamaydıla / Şahin (A.Soltanı) : 44
krgz	Beş balamdın boyu barabar emes / İbrahimov - Akmataliev : 920
kumk	Yaşay beş ağa-ini Birinden biri giççi / Pekacar
nogy	Salaştan keler bes atlı Adlına şıgar eki atlı / Canıbekov : 26 *** Bir anada beş bala Ama atı bir bala / Canıbekov : 223
özbk	Bir otadan beş oğıl / Gulam : 296
stvr.trkm	İki enanın on oglı bar Hemmesinin adı bir / Kürenov
tatr	Ber anadan biş bala / İsanbet : 1458, Mehmetov : 1805
trkm	İkir enenin on oglı Hemmesinin adı bir / Bada (A.Baymıradov) : 161
tuva	Adada on delikanlı Her bir yarısında keser tane (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907

uygr Bir anıdın beş bala
Kiçigi pişmay kala / UFA

12.50. Parmaklar-Ağız

ttü Beş Arap bir kuyuya taş atar / Başgöz : 668

kazr Beş derviş bir guyuya daş atar / Davudova : 387 – Huluflu : 125 – Seyidov : 727

krgz Orman Carbanga bedri
Carban cardan alıs ırgıttı / İbrahimov - Akmataliev : 925

özbk Bir oçolka beş kosov / Gulam : 305

12.51. Parmaklar-Tırnak/1

ttü Beş kardeş
Birbiri arkasında
Birer taş / Çelebioğlu : 2671

alty Beş emegen toş cüktenip barat / Ergun : 144

haks Pis harındas pus çükten parilar / Arıkoğlu (TDTEA)

kerk Beş kardeş
Arhalarında birer daş / Kerkük : 92

kklp Kesevimnin bası ak gümis / Maksetov : s.53

krgz Kösöö,
Kösömün ucu beşö
Beşönün uçu kıltırak
Kıltıraktın üstü cıltırak / İbrahimov - Akmataliev : 919

özbk Beş kampir
Beş kamiriñ arkasıda beş muz yapışıb turıbdı / Gulam : 300

tatr Ber betakta biş ekeliy
Ekeliy başında nekeliy / İsanbet : 1502

tuva Beş erkek kardeşin omuzlarına konulmuş buz (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907

uygr Bir tezekniñ beşida beş şah
Her şahniñ içide birdin tuhum / UHAEK : 144

yakt Uon uol muus sügen iher ühü / Vasilyev - vd. : 93

12.52. Parmaklar-Tırnak/2

ttü Bir saksım var, beş budağı var, beş çiçeği var / Başgöz : 933

kazr Bir ağacım var bir gövdesi, beş budağı
Her budagda bir sedef / Davudova : 390

krçy Bir terekde beş butak
Beş butakda beş çaprak / Şahin (A.Soltanı) : 7

12.52. Parmaklar-Tırnak/3

ttü Et üstünde yongacık / Başgöz : 803.1

blgr Et üstünde yongacık / Mollova : 582

btrk El üstünde çörecik / Dede (TDTEA)
***
Et üstünde beyaz yongacık / Özyürek 1991a : 597

uygr Terek beşida beş tuhum / UFA

12.53. Saç

ttü Dam arkasında küçücük fidan / Başgöz :697.5

alty Tazıla cok kara agaş / Ergun : 132

çuvş Sim vırmanta purtı avrilih yıvış şuk / Ersoy : 6

haks Pir tağ tooza ot
Çe ol ottı mal çibinçe / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Askar tovga kara orman / Amanjolov : 239

krçy Tow başında kara agaç / Şahin (A.Soltanı) : 41

krgz Kara kıya üstündö kara tokoy / İbrahimov - Akmataliev : 942

özbk Tog üstida ormon bor / Gulam : 191

tatr Tal başına kara cılan asılgan / Mahmutov : 1638

trkm Gara çayırlı depe
İn yokarda ol şepe / Bada (A.Baymıradov) : 169

uygr Egiz tağniñ üstide
Yumran çöpler dövisi
Oruvetek ularni
Ayda ösüp çikkusi / UHAEK : 425

yakt Kıhınnarı üüner mastaax tumul baar ühü / Vasilyev - vd. : 44

12.54. Sakal/1

ttü Ben giderim o gider
Önümde tin tin eder / Başgöz : 699.5

osml Ben giderim o gider
Önümde tin tin eder / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 226

blgr Ben giderim o gider
Önümde zon zon eder / Gökçeoğlu

dbrc Ben giderim, önümde zam zum eder / Önal : 142.1

dlrm Ben giderim o gide
Önümde zon zon ede / Cebeci : 61

gagz Ben giderim o gider
Önümde zom zom eder / Güngör - Argunşah : 34

kbrs Ben giderim o gider
Önümde dum dum eder / Saracoğlu

urml Ben titiyim o titiy
Ögüme dıngıl dıngıl etiy / Altınkaynak

12.55. Sakal/2

ttü Sarp kaya yüzünde bir tutam ot / Başgöz : 699.8

krgz Zoo başında bir tüp çangal / İbrahimov - Akmataliev : 973

özbk Car boşıda bir tüp şuvok / Gulam : 257

12.56. Ağız-Burun-Göz-Kaş-Saç

ttü Altı aşçı dükkanı
Üstü horhor çeşmesi
Aynacılar, kemancılar
Kıl bayırı
Hastane çayırı / Başgöz 691.11

blgr Kara dağ
Yası tepe
Kara sülük
Şımbıldak
Hekardak / Mollova : 545

kazr Kara yay, yay altınnan
Işıldayan, ışıldagın altınnan
Mışıldayan mışıldagın altınnan
Göyzüyep göyzeyin altınnan
Kel torbası salanar / Huluf : 462

kbrs Altı bakkal dükkanı
Üsdü horhor çeşmesi
Üsdü oynacıglar
Daha üstü kalemcigler
Daha yukarda aslanla kaplan güreşir / Yorgancıoğlu

kklp Evdeñ evdeniñ üsti düvden

Düvdeniñ üsti şırak
Şıraktıñ üstinde kıyak
Kıyaktıñ üstinde maydan
Maydanıñ üstinde konak / Maksetov : s.47

krgz Ev-epidek caa capıldak
Beş bulak beş bulak
Beş bulaktın üstündö kaynar bulak
Kaynar bulak üstündö kara kıya
Kara kıya üstündö kara tokoy / İbrahimov - Akmataliev : 963

özbk Şundan bordım toda kamış
Onıñ adoğıda bolak kamış
Onıñ adoğıda ikki şamçırok
Onıñ adoğıda ikki bulok
Onıñ adoğıda toymas kuduk / Gulam : 285

trkm Gara çayırlı depe
Ak meydan
Gara gıyçak daş
Yapıldavuk
Şıpbıldavuk / Bada (A.Baymıradov) : 168

12.57. Ağız-Burun-Göz-Kaş-Alın-Saç-Bit/1

ttü Mışıldak, mışıldak
Mışıldağın üstünde ışıldak
Işıldağın üstüde düz alan
Düz alanın üstünde gür pınar
Gür pınarın içinde güdük canavar / Başgöz : 926.12

blgr Şap şap şapıldak
Şapıldağın üstünde muşuldak
Muşulağın üstünde kolan kaya
Işıldağın üstünde kolanı kaya
Üstünde meydanlık
Meydanlığın üstünde ormanlık
Ormanlığın içinde küçük deve / Mollova : 574

kary
Ufak tefek tibinde öksek çardak
Öksek çardak tibinde kalem çızgan
Kalem çızgan tibinde şanlı çıraklar
Şanlı çaraklar tibinde suvlı koba
Suvlı koba tibinde dünya yutkan
Dünyayı yutkan tibinde ton
Terli tolga kerek / Altınkaynak

kırm
Bir balaban çatır tav
Çatır tavnın astında
Ayaklaşkan eki tat
Eki tatnın astında
Eki dane nur kuyu
Nur kuyunun astında
Eki işkak toklu bar
İşkak toklu astında
Yerni tutkan obur bar / Bekir (TDTEA)

kklp
Bel beldin arcağı el
Eldin arcağında takır köl
Takır köldin arcağı kölaman toğay
Toğaydın arcağında konız / Maksetov : s.48

krgz
Şap şapıldak
Şap şapıldak üstüdö pış pışıldak
Pış pışıldak üstüdö kaynar bulak
Kaynar bulak üstüdö çiygen kamış
Çiygen kamış üstüdö tatır talaa
Tatır talaa üstüdö kara tokoy
Kara tokoy arası kara donuz / Kayıpov (TDTEA)

kumk
Çink tübünde-çika çika
Onu üstünde-yalmavuç
Onu üstünde-çirik bulak
Onu üstünde-yarık yulduz
Onu üstünde-kara hunduz

Onu üstünde-sabanlık
Onu üstünde-biçenlik / Hacıyev (TDTEA)

özbk Havuzça
Havuzça üstida bulokça
Bulakça üstida çırokça
Çırokça üstida kalamça
Kalamça üstida ayvonça
Ayvonça üstida çakalakzor / Gulam : 288

uygr Aça açiniñ üstide kaça
Kaçiniñ üstide çapça
Çapçiniñ üstide ham-ham
Ham-hamnıñ üstide miş-miş
Miş-mişniñ üstide lip-lip
Lip-lipnin üstide şivak
Şivakniñ üstide kiyak
Kiyakniñ üstide çöçek
Eytiñlarçu u neme / UHAEK : 31

12.58. Ağız-Burun-Göz-Kaş-Alın-Saç-Bit/2

ttü Tap tapulayık
Tapulayın üstünde muşulayık
Muşulağın üstünde ışılayık
Işılağın üstünde kolancık
Kolancığın üstünde alancık
Alancığın üstünde ormancık
Ormancığın içinde bir güdük davar / Çelebioğlu :2610

osml Altı aşçı dükkanı
Üstü horhor çeşmesi
Daha üstü aynacılar
Daha üstü kemancılar
Daha üstü çayır çimenlik
İçinde kuzular otlar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 120

afgn	Evveli havuz
	Dümi minare
	Sevümi çirağ
	Çirağ üstide tağ
	Tağ üstide cengel
	Cengel içide tonğız / Duymaz 2006
kazr	Haça kaçaın üstünnen küyde
	Onun da üstünnen top
	Topun üstünnen meze
	Meze içinde çakkallar ezeleze / Huluflu : 332
krçy	Bir serekni üsünde iki basha turadı
	İki bashanı üsünde, tögerek harbız bardı
	Ol harbıznı allında, gırıldawçusu bardı
	Anı tüz başçıgında, eki tereze bardı
	Tüz alanı başında eki teng çegetçik bardı
	Alandan örgerekde bir sıydam tala turadı
	Talaçıknı baş çanı kara çeget ulludu
	Cengil cengil çırmasang ösüb gıngır bollukdu/Şahin (A.Soltanı) : 3
krgz	Ep-epildek
	Ep-epildek üstündö pış-pışıldak
	Pış-pışıldak üstündö kaynar bulak
	Kaynar bulak üstündö kara kıya
	Kara kıya üstündö kara tokoy
	Kara tokoy içinde kara donuz / İbrahimov - Akmataliev : 965
rom-blgr-	Bayır
tatr	Bayırın üstünde çayır
	Çayırın üstünde kozılar otlar / Mollova : 11
tatr	Kara urman
	Kara urmannan sarı urman
	Sarı urmannan mıymıldık
	Mıymıldıktan şırkıldık
	Şırkıldıktan şapıldak
	Şapıldıktan derkeldek / Mahmutov : 1653

13. İNSAN FİZYOLOJİSİ İLE İLGİLİ BİLMECELER

13.1. İnsan Pisliği

ttü Yol üstünde küflü koca / Başgöz : 111.1

btr Dam arkasında küflü dede / Özyürek 1991 : 82

13.2. Sidik

ttü Hey fildire fildire
Beyleri attan indire / Başgöz : 724.1

osml Hey milledir milledir
Beyleri attan indirir / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 131

kazr Bir bekce lendere
Beyleri atdan endire / Huluflu : 135

13.3. Sümük/1

ttü Karanlık yerden kadı gelir
Beş halaylık karşı varır
Aldım ele vurdum yere
Allah belasını vere / Başgöz : 749.5

blgr Karanlıktan iki hanım gelir
Beş halayık karşı gider / Mollova : 549

dbrc Karanlık üyden kelin kele
Beş kolga karşı kele
Aldım ele vurdum yere
Allah belasını vere / Önal : 144.1

kary Karanlık üyden kelin kele
Beş alayık karşısına kelir
Aldım ele vurdum yerge
Tanrı belasın bere / Altınkaynak

kbrs Garannıgdan gadı gelir
Beş halayıg garşı gelir
Alır ele vurur yere
Allah musdakını vere / Gökçeoğlu : 1988

kerk Yere attım atdım su mevçi
Her anda bir du mevçi
Allah belasını vire
Kim bilir bu verici / Kerkük : 72

kırm Karanlık üiden kadı kele
Beş halayık karşı dura
Aldım ele urdum yere
Allah belasını vere / Radloff 1896 : 67

krgz Cogorton kelgen eki kalça
Alıstan kelgen beş kalça
Alıp ursa çil parça / İbrahimov - Akmataliev : 985

uygr Men buyaktın baray
Sen uyaktin kel
Kara ciranıñ ağzida uçrişeyli / UHAEK : 355
***
Koş erikka su kelse
Beş dıbane beriptu / UFA

13.4. Sümük/2

ttü Sabahdan gahdım; beyaz oğlanı çaldım yere / Başgöz : 749.10-a

blgr Aldım ele
Vurdum yere / Yançev : 635

gazr Seher durdum
Ağ olanı vurdum yire / Dehkani : 188

kazr Dan uzu durdum duhara vurdum / Huluflu : 298
***
Sabah tezden durdum
Ag oglagı yere vurdum / Huluflu : 632

krçy Ertden bla ertde turdum
Kök ulaknı cerge urdum / Şahin (A.Soltanı) : 10

krgz Kök ulaktı kötörüp çaptım / İbrahimov - Akmataliev : 984

nogy Erten ben turdım, kök serkedi yerge urdım / Canıbekov : 34

tatr İke kitre arasınnan
Ak töyençek taşladım / Mahmutov : 1728

tuva Bozkırda bağlı olan buzağı kaçtı / Radloff 1907 : 767
***
Buzağı düzlükten aşağı iniyor / Radloff 1907 : 1403

13.5. Sümük/3

ttü Entaşa mentaşa, kaldırdım, vurdum en büyük taşa / Başgöz : 749.3-a

blgr En taşa men taşa
Kaldırdım vurdum en büyük taşa / Nemeth : 43

dbrc Etleşe, metleş sollab ursam cer teşe / Önal : 144.2

gagz Enteşe menteşe kaldırdım urdum bir taşa / Güngör - Argunşah : 90

13.6. Sümük/4

ttü Fakirler yere atar
Zenginler cebine kor / Başgöz : 749.19

blgr Fukaralar yere atar
Zenginler mendile toplar / Mollova : 581

btrk Fakir atar zengin toplar / Sakaoğlu

13.7. Sümük-El

ttü Karanlıktan iki hanım gelir
Beş halayık karşı gelir / Çelebioğlu : 2562

alty Eki kiji şışı tıt
Beş kiji artıp tıt / Çelik : 33

blgr Karşıdan hanım bakar
Beş halayık karşı çıkar / Mollova : 580

krgz Kırdan çıkat eki attuu
Kötörüp alat beş attuu / İbrahimov - Akmataliev : 955

tatr Eki soldat çişti
Beş soldat arladı / Çağatay

13.8. Tükürük

ttü Binbiricik gözlü / Başgöz : 822.2-g

kerk Binlerce binlerce
Gözleri var yüzlerce / Kerkük : 71

krgz Pıtıkıyda miñ köz / İbrahimov - Akmataliev : 982

özbk Bir özi
Miñ közi / Gulam : 253

tatr Ak yüzli
Altmış küzli / Mahmutov : 1797

trkm Bir azacık özi bar
Müñ garaca gözi bar / Bada (A.Baymıradov) : 152
***
Özi bir – gözü müñ / Bada (A.Baymıradov) : 208

13.9. Yellenme

ttü İki dağ arasından bir ses gelir / Başgöz : 646.7-b

dlrm	Karannıg damda buva örü / Cebeci : 92
gagz	İki tepe arasında bir bua barır / Güngör - Argunşah : 30
gazr	İki dağ arasında dana böyürer / Hakki : 47
haks	İki dağ arasında ıslık sesi çıkar / Radloff : 259
kary	Eki top kaya arasında Gürlep çıkar / Altınkaynak
kazr	İki dag arasında dana böyürdü / Huluflu : 402
kbrs	İki dağ arasında öküz böñürür / Gökçeoğlu : 395
kırm	Eki kayanın arkasından gürlep çıkar / Radloff : 79
rom-blgr-tatr	Eki cami arasında buğa bakıra / Mollova 1975 : 24

14. EVLİLİK VE NETİCELERİYLE İLGİLİ BİLMECELER

14.1. Ana Sütü/1

ttü
Alem yedi
Adem yemedi / Çelebioğlu : 2804

balk
Ne pişer ne kaynar
Ondan dünya beslenir / Hafız 1985 : 3

kazk
Tabaka tüspes
Kazanga pispes
Onı işpey adam öspes / Amanjolov : 231

kazr
Bir yemim var, ne süfreye goyulmaz
Ne süfreden götürülmez / Davudova : 396 – Seyidov : 746

kklp
Kazanda pisbes, tabakka tüspes
Onı tatpas adam bolmas / Maksetov : s.180

özbk
Kozonda pişmas
Tobokka küşmas
Tatımagen bolmas / Gulam : 310-a

stvr.trkm
Tabakda bolmaz, gozanda bişmes
Ondan datmadık adam hem bolmas / Kürenov 1995b

tatr
Kazanda peşmiy
Tabakka töşmiy
Anı aşamagan üsmiy / İsanbet : 1457

trkm
Tabaga düşmez gazanda bişmez
Ondan datmadık adam bolmaz / Bada (A.Baymıradov) : 514

14.2. Ana Sütü/2

ttü
Evvel vardı yiyorduk
Yemesek ölüyorduk
Şimdi de var fakat,
Yemesek de ölmüyoruz / Çelebioğlu : 2805

balk Evelden var idi yeydik
Yemesak ülidık
Şindi var, yemeysık
Yemesak da ülmeysık / Hafız 1985 : 4

gazr Ezel var idi yeyerdik
Yimesidik ölürdük
İndi de var yimerik
Yimesek de ölmerik / Hakki : 80

kazr Yemiş vakti yemişdim
Yemeseydim ölmüştüm
İndi olsa yemerem
Yemesem de ölmerem / Huluflu : 430

özbk Yerga koyılmaydı
Kosaga koyılmaydı
Dünyada hama odam
İçmay koymaydı / Gulam : 313

14.3. Bebek/1

ttü Her şeyi tamam nutku yok
Dili var, lisanı yok / Başgöz : 87.4

kazk El işinen keldi atı cok
El ogan at bedri canı cok
Sagımına eki kol bedri
Eti bar süyegi cok / Amanjolov : 2227

krgz Aldadan bir can keldi
Ünü bar sözü cok / İbrahimov - Akmataliev : 994

tatr Kunak kide, çıgıp alıgız
Ayagı bar, yörmiy
Kütermiyçe öyge kermiy / Mahmutov : 1606

14.4. Bebek/2

ttü Askerden küçük
Padişahtan büyük/ Başgöz : 205.5

kazr Boyu esgerden kiçik
Hökmü padşahdan böyük / Seyidov : 760

14.5. Beşik/1

ttü Ha gider, bu gider bir garış yol gider

gazr Ha gider hu gider
Bir karışca yol gider / Dehkani : 38

kazr Ay geden leyley, huy geden leyley
Gecede bir karış yol geden / Huluflu : 54
***
Az geder, çoh geder
Bir (ce) garış yol geder / Sakaoğlu : 143/926

kırm O yokka keter, bu yakka keter
Bir karış yol keçer / Asanov

nogy Erte de yürer, keşte de yürer
Bir abıt yer bara almas / Canıbekov : 16

tatr Arı da kile ley-ley
Bire de kile ley-ley
Üze ber karış cir de kite almıy / İsanbet : 1469

14.6. Beşik/2

ttü Sarp yerde sandal ağacı / Başgöz : 93.2

btrk Sarp yerde sallanır sandal ağacı / Özyürek 1991a : 529

14.7. Çocuk-Beşik

ttü Dünyaya gelmiş bir paşa adı yok
Bindiği atının canı yok / Başgöz : 986.c

kklp Davısı bar sözi cok
Canı bar tili cok
Mingen atının canı cok / Şermuhammed Uli (TDTEA)

krgz Mingen atının tört butu bar canı cok
Soygon koyunun solu cok kalı bar / İbrahimov - Akmataliev : 1002

nogy Kabırgası bar – kanı yok
Dört ayagı bar, yanı yok / TDEK

tatr Tavışı bar, süze yuk
Kanı bar, tele yuk
Mengen atının canı yuk / İsanbet : 1470

uygr Bir at kördüm ceni yok
Tamurida keni yok
Kap belide kuyruki
Kuluki hem beşi yok
Kuçuki da bu atniñ
Bovak yatar burduk / UHAEK : 120

14.8. Çocuk-Beşik-Meme

ttü Bir paşa geldi dili yok
İki kuzu yedi dişi yok
Bir ata bindi canı yok / Başgöz : 986

osml Bir paşa geldi dili yok
İki kuzu yedi kemiği yok
Bir ata bindi canı yok / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 60

blgr Bir paşa geldi dili yok
İki kuzu yedi kemiği yok
Bir ata bindi canı yok / Mollova : 587

btrk Dünyaya geldi bir konuk
Önüne yahni koduk / Özyürek 1991a : 542

gazr Bir konak geldi hakdan
Bir kuzu kesdim yohdan
Ne konağın dişi var
Ne kuzunun eti var / Dehkani : 143

kazr Bir gonag keldi hagtan
Bir guzu gezdim nahagdan
Ne gonagımın dişi var
Ne guzunun sümüyü / Abbaslı : s.101

kerk Bize geldi bir konak
Önüne koyduk gefenağ
Gefenağımızın tuzu yoh
Konağımızın dişi yoh / Kerkük

krgz Konok geldi alsız
At bayladı calsız
Eki koy soyup berdim kansız / İbrahimov - Akmataliev : 1004

özbk El içidan elçi keldi otı yok
Unga bir ot berdim conı yok
İkki koy vazifa berdim
Suyagı bilan konı yok / Gulam : 176

tatr Biyik taydan ilçe kilgen di
İlçelerenen sanı yuk
İlçe mengen atnın canı yuk
İlçege ike kuy birgenner di
Kuylarının ite bar tirese bar
Süyagi yuk / Mahmutov : 1607

uygr Tingri-din ilçi kelip dür tili yok
İlçiniñ mingen atnıñ canı yok
İlçiniñ konak aşıga iki kuma
İki kumanin iti bar süyeki yok / Sertkaya : 161
***

Teğdir bilen mehman keldi
Ceni bar tili yok
Mingen etinin ceni yok
Unın ozuğı ikki koy
U koylarnıñ göşi bar
Ustıhını yok / UFA

14.9. Beşik-Çocuk-Meme-Sübek

ttü — Takır tukur takraba
İçindedir akraba
İki tulum azığı
Arkasında kazığı / Başgöz : 987.1

alty — Süürü tuu süttü köl, caş terek
Camırak kulak cımjak bolzın dep
Talkan secdim, biyik bolzın dep
Köbön coydım / Dilek (TDTEA)

balk — Takır takır takraba
İçinde yatır akraba / Hafız : 1985 : 23

kazk — Sakır sakır sakası
Işindegi bakası
Eki torsık azıgı
Dinkildeydi kasıgı / Amanjolov : s.230

kırm — Takır tukur takraba
İçindedir akraba
Eki tulup azığı
Kötünde dir kazığı / Radloff : 138

krçy — Çıkır-çıkır çıkırdawuk
Anı içmede makırdawuk
Eki tuluk azıgı
Ortasında – süek kazıgı / Şahin (A.Soltanı) : 2

krgz Kıykır-kıykır kıykırçak
Ortasunda bakırçak
Eki tulay azıgı
Ortosunda kazıgı / İbrahimov - Akmataliev : 1007

lbnr Dıgıy, dıgıy dıgıçak
İçideki paksiçak
İke tuluk azugu
Konıdaki kazugu / Esen : 4

nogy Takır tukır takası
İşinde bar bakası
Eki tolı azıgı
Kötinde imam kazıgı / Canıbekov : 33

özbk Takır takır takırvan
İçinde var mehriban
Oğzıda bor ozığı
Tagıda bor kazığı / Gulam : 180

trnçi Takır-takır takırça, içideki fakırçak
İkki kolum ozugı, kongideki kozugı / Sertkaya : 28

uygr Tekir tekir tekirçak
Otturısıda pekirçak
İkki tulum ozuğı
Kuyruğıda kozuğı / UFA

14.10. Gelin/1

ttü Üç gemi yolladım Mısır hurmasına
Altın direk diktim burmasına
Nine var getir, vermezse yalvar getir
Koklanmamış gül, yarılmamış nar getir / Başgöz : 328.6

balk Taze yemiş agaçtan
Taze yetişmiş nar cetir
Celmase, yalvar da cetir / Hafız 1985 : 7

blgr Üç gemi yolladım Mısır hurmasına
Altın direk diktim burmasına
Nine var getir, vermezse yalvar getir
Koklanmamış gül, yarılmamış nar getir / Mollova : 589

14.11. Gelin/2

ttü Var var getir
Gelmezse yalvar getir
El dokunmamış ağaçtan
Dişlenmemiş nar getir / Başgöz : 328.7

kerk El geti elvar geti
El degmemiş ağaçtan
Kohlanmamış gül getir / Kerkük : 29

14.12. Hamile Kadın/1

ttü Uzun uzun minare
Minare içinde zinare
Zinarenin içinde oluk
Oğlun içinde balık / Başgöz : 325.1

kazr Kitab kitab içinde
Etlez kab içinde
Ne molla biler ne lahun
O da bir kab içinde / Huluflu : 588

krçy Kübür içinde kübürçek
Anı içinde tüyümçek / Şahin (A.Soltanı) : 13

özbk Aval boşdan işim bor
Ustalarda kümüşim bor
Oçılmagan sandıkda
Közi boğlı kuşım bor / Gulam : 175

tatr Açılmalı sandıkta
Küze beyle koşım bar / İsanbet : 1451

14.13. Hamile Kadın/2

ttü
Bir köprüden üç kişi geçer
Biri bakar basar geçer
Bir bakar basmaz geçer
Biri ne bakar ne basar geçer / Çelebioğlu : 2807

blgr
Bir köprüden üç kişi geçmiş
Birisi bakmış geçmiş
Birisi basmış geçmiş
Biri ne bakmış, ne basmış geçmiş / Nemeth : 12

kerk
Üç dene geldiler körpü başına
Biri bahdı, basdı keçdi
Biri bahdı keçdi
Biri de ne bahdı, ne basdı
Amma keçdi / Paşayev : s.247

14.14. Nikah

ttü
Gittim eve ağlarlar
Sordum neye ağlarlar
İpsiz adam bağlarlar / Başgöz : 633.2

btrk
Gittim bir yere ağlarlar
İpsiz adam bağlarlar / Özyürek 1991 : 6

15. GİYİM-KUŞAM VE SÜSLENME İLE İLGİLİ BİLMECELER

15.1. Ayakkabı/1

ttü — Gider gezer tozar gelir
Ağzı açıkta kalır / Başgöz : 57.8

blgr — Gündüz gezer
Gece ağzını açar / Tacemen

gagz — Bağlayırsan kelir, acırsan durur / GF

kazk — Baradı baradı
Ağzın aşıp kaladı / Amanjolov

kazr — Kündüzler dolanar
Keçeler ağzı açık yatar / İsmayılov – Abdullayev

kklp — Kete beredi kete beredi
Barğan cerde avzı aşılıp kaladı / Maksetov : s.56

krçy — Kündüz çırt-çırt ete oylonadıla da
Keçe owuzların açıb cuklaydıla / Şahin (A.Soltanı) : 1115

krgz — Zaarda tiget
Keçinde sögöt / İbrahimov - Akmataliev : 1083

özbk — Yürib yürib oğzı açılıb koladı / Gulam : 1390-a

uygr — Mengip mengip bir yerge berip
Ağzini eçip kalidu / UHAEK : 359

15.2. Ayakkabı/2

ttü — Küçücük mezar
Dünyayı gezer / Başgöz : 57.12

osml — Bir ufacık mezar
Bütün dünyayı gezer / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 21

balk Benim var bir mezarım
Onunle dünyay cezerım / Hafız 1988 : 71
***
El keder mezer
Dünyayı gezer / Hasan : 839

gazr Kiçicik mezar
Dünyanı gezer / Hakki : 5

kazr Kiçicik mezar, dünyanı gezer / Seyidov : 140 – Abbaslı

kbrs Güçücüg mezar
Düñyayı gezer / Gökçeoğlu : 45

kerk El kader mezar
Dünyanı gezer / Kerkük : 15

kırm Ufaçık mezar
Dünyanı kezer / Asanov

15.3. Ayakkabı/3

ttü Anan çevirir
Baban sokar / Başgöz : 57.16

kazr Anan çevirer
Atan teper / Huluflu : 82

15.4. Baston/1

ttü Ben giderim o gider
Kırk paralık iz eder / Başgöz : 81.8

balk Ben giderim o gider
Pare kadar iz eder / Hasan : 879

blgr Ben giderim o gider
Para para iz eder / Mollova : 393

btrk Ben giderim o gider
Para para iz eder / Dede

dbrc Ben giderim o gider
Arkamda para para iz eder / Önal : 7.1-a

dlrm Ben giderim o gider
Para para iz eder / Cebeci : 30

gagz Ben giderim o gider
Yanımda kırk paralık iz eder / Güngör - Argunşah : 33

kazr Dünyanı dolanar gezer
Özü bir avuç yer tutar / Seyidov : 1394

kbrs Ben giderim o gider
Para para yer eder / Sakaoğlu 1981

15.5. Baston/2

ttü Ben giderim o gider
Önümde tin tin eder / Başgöz : 81.7

balk Ben ciderim o cider
Ünümde tin tin eder / Hafız 1985 : 22

kbrs Ben yörürüm
O yanımda tıg tıg eder / Gökçeoğlu : 62

15.6. Baston/3

ttü Sabahdan akşama kadar gezer
Gece kırk paralık yerde yatar / Başgöz : 81.5

gagz Adam gider o da gider
Kopeyka kadar iz yapar / GF

özbk Kündüzi top top etar
Keçasi bovur sokday yerda yatar / Gulam : 1282

trnçi Kündüzi dik dik iter
Kiçesi bir tıyın ornıda yatur / Sertkaya : 125

15.7. Baston/4

ttü Bir küçücük minare
Beyler ona dayana / Başgöz : 81.1

özbk Uzun terak
Tayanmokka kerak / Gulam : 1288

15.8. Cep

ttü Yumruğum ağzına / Başgöz : 144.1-b

osml Yumruğum yırtığına / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 42

gazr Yumuruğum cırığıva / Dehkani : 121

kazr Yarıgına yumurugum / Huluflu : 409

özbk Muştum yerga tüşdi / Gulam : 1381

15.9. Çarık/1

ttü Bağlarım yürür, çözerim durur / Başgöz : 170.12

balk Bağlarsen yürür
Çüzersen durur / Hasan : 835

blgr Bir eşeğim vardır
Bağlı iken yürür
Çözülü iken durur / Mollova : 524

dbrc Bir atım bar, çeksek toktay, baylasam gire / Önal : 8.1

dlrm Balarım yörür
Sökerim durur / Cebeci : 32

gagz Baalaarsın gezer, çözersin durar / Güngör - Argunşah : 31

kazr Bağlaram keder
Açaram dayanar / Kasımlı
***
Bağlaram gaçar
Açaram durar / Huluflu : 111

kerk Bağlasov gider
Açsav durar / Kerkük : 211

15.10. Çarık/2

ttü On iki delikli
İki belikli / Başgöz : 170.3-a

blgr İki delikli
Kırk belikli / Yançev : 367

gazr İyirmi deliyi bu üzde
İyirmi deliyi o üzde / Kafkasyalı

kazr Yirmi deligi bu yüzde
Yirmi deligi o yüzde / Menafi
***
Dağdan gelir bir bozu
Bir başı var kırk gözü / Huluflu : 279

15.11. Çarık/3

ttü Giydim bozu
Gezdim düzü
Bir ağzı var
Kırk gözü / Başgöz : 170.5-d

kazr Aşıg gördü bir bozu
Hem altı var hem üzü
O nece kaderdi ki
Bir burnu var gırh gözü / Aça : 67
***
Dağdan gelir bir mözü
Bir burnu var gırh gözü / Seyidov : 851

15.12. Çizme/1

ttü	Gündüz dolu
	Gece boş / Başgöz : 203.11
kazr	Gece gısır
	Gündüz boğaz / Seyidov : 860
kbrs	Gündüz dolu
	Gece boş / Sakaoğlu
kklp	Tünde aş
	Kündiz tok / Maksetov : s.200
	***
	Keşte kısır
	Kündiz buvaz / Maksetov : s.55
krgz	Kündüz tok
	Tündö aç / İbrahimov - Akmataliev : 1078
nogy	Kündiz buvaz
	Keşte kısır / Canıbekov : 41
özbk	Kündüz tok
	Tündö aç / Gulam
trkm	Gündiz dolı
	Gice halı / Bada (A.Baymıradov) : 495
uygr	Kündüz bogus
	Kiçesi suvay / Esen : 2
uygur-kumul	Kündüzligi bogos Kiçeligi kısır/ Çağatay

15.13. Çizme/2

ttü	Dize kadar kuyucuk / Başgöz : 203.4

blgr Dize kader kuyucuk / Mollova : 525

btrk Dize kadar kuyucuk / Kowalski : 26

gagz Dize kada kuyucik / Güngör - Argunşah : 88

kary Bir kuyüm var belden
Bir kuyüm var dizden / Altınkaynak

kbrs Derin guyu, dize gader / Gökçeoğlu : 82

kırm Bir kuyum bar belden
Eki kuyum bar tizden / Asanov

kklp Bir tuvıskan eki cigit
Boyları dizden kalmaydı bizden
Saklaydı kardan, muzdan / Maksetov : s.55

nogy Bir kuyım bar tizden / Canıbekov : 39

tatr İki agay tizden
Kalışmıylar bizden / Mahmutov : 3279

15.14. Çizme/3

ttü İki elinle tutayım
Dibine kadar sokayım / Başgöz : 203.5-d

osml Ağzından tuttum
Dibine kadar teptim / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 57

balk İçi ellen tuttum
Bi ayagıma kuydum / Hafız 1985 : 35

btrk İki elle tutarım
Dibine kadar sokarım / Sakaoğlu

gagz İki yellan tuttum dibine kadar soktum / Güngör - Argunşah : 132

gazr Yapışım kıraklarından
Koyum içine / Dehkani : 50

kbrs Gulacığından duddum
Dibine gadar sogdum / Saracoğlu

tatr Yak-yagınnan tarttım
Ortasına battım / Mahmutov : 3288

15.15. Çizme/4

ttü Gündüz bütün gün gezer, gece boynunu eğer / Başgöz : 203.6

kbrs Gündüz dağı daşı dolaşır
Gece boynunu eğer / Sakaoğlu

kklp Tünde coyılgan
Azanda cıyılgan / Maksetov : s.56

krçy Kündüz arı-beri çabadıla
Keçe çulganıb catadıla / Şahin (A.Soltanı) : 20

15.16. Çizme/5

ttü Seğirttim çıktım tepeye
Ayağım battı küpeye / Başgöz : 203.2

gazr Çıhdım tepeye
Düştüm küpeye / Dehkani : 47

kazr Çıhdım tepeye
Ayağım düşdü küpeye / Seyidov : 841

15.17. Çorap

ttü Kıllı ağzını açtı
Çıplak içine kaçtı / Başgöz : 206.1

osml Kıllı ağzını açtı
Çıplak içine kaçtı / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 20

btrk Kıllı dürüye ağzını açtı
Çıplacık içine kaçtı / Özyürek 1991a : 598

dlrm Tülü azını açtı
Çıplak içine kaçtı / Cebeci : 35

gagz Tülüca azını aştı
Çiplacik içeri kaçtı / Güngör - Argunşah : 214

gazr Tüklice üzüni açar
Lüt ora kaçar / Hakki : 7

kazr Kıllı kıllı kudurmuş
Yük dibinde su durmuş
Açın sizin kıllını
Geldi bizim kudurmuş / Huluflu : 479

kbrs Yüñlüyü aşdım
Dibine gedar sogdum / Gökçeoğlu : 100

kerk Yahudinin kıllısı
Hanımın imsağına / Kerkük : 264

15.18. Düğme-Kopça

ttü Bil bil bilmece
Birbirine iliştirmece / Başgöz : 529 / 272.1

balk Bilmece bildirmece
Birbirine tutturmaca / Hasan : 943

blgr Bilmece bildirmece
Birbirine iliştirmece / Mollova : 527

gagz Bil, bil bilmece
Birbirine iliştirmece
Nedir o? / Güngör - Argunşah : 42

15.19. Eldiven

ttü Ne kanı var ne canı
Beş tanedir parmağı / Başgöz : 286.1

balk Ne kanı var ne canı
Beş tanedir parmağı / Hasan : 954

blgr Ağzı var canı yok
Damarı var kanı yok / Yenisoy (TDTEA)
***
Eti yok kemiği yok
Beş parmağı var / Yançev : 395

btrk Parmağı var canı yok
Damarı var kanı yok / Özyürek 1991 : 56

haks Pis harındas pir innig / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Beş yuvaya bir gapı / Abdullayev

kbrs Barmağı var, canı yog
Damarı var, ganı yog / Gökçeoğlu : 158

kklp Bes barmağı bar, tırnağı cok / Maksetov : s.55

krgz Beş kiçine üyü bar
Calgız bir eşiği bar / İbrahimov - Akmataliev : 1072

özbk Beş oğayın korasi bir
Honesi başka / Gulam : 1395

15.20. Gömlek/1

ttü Bir yerinden girilir
Üç yerinden çıkılır / Başgöz : 345.4-a

btrk Bir yerinden girdim
Üç yerinden çıktım / Özyürek 1991 : 48

kbrs Bir yerinden girilir
Üş yerinden çıkılır
Gene da içinde galınır / Yorgancıoğlu

tatr Bir işekten kiresin
Öç işekten çıgasın / Mahmutov : 3215

15.21. Gömlek/2

ttü Boynu var başı yok
Kolu var bacakları yok
Ne yer ne içer / Çelebioğlu : 3013

kazr Bedeni var başı yoh
Golları var gılçası yoh
Garnını yırt ganı yoh / Seyidov : 844

kerk Eli var ayağı yoh
Karnı var nefesi yoh / Saatçi : 68

15.22. Kemer

ttü Bel üstünde kara yılan / Başgöz : 493.1

balk Bel üstünde kara yılan / Hasan : 1036

kazr Adam belinde
Hallıca ilan / Davudova : 428 – Seyidov : 834

kbrs Bel üsdünde gara ilan / Saracoğlu

kırm Alaça yılan direke dolan
Vallahi yalan, billahi yalan / Radloff : 141

krçy Cangız közlü kara cılan / Şahin (A.Soltanı)

15.23. Kına/1

ttü Kalenin ardı bedendir beden
Yeşil koydum al çıktı nedendir neden? / Başgöz : 501.9

osml Şu kale beden beden
Yeşil vurdum kızıl çıktı
Bilmem ki neden / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 153

blgr Yeşil ektim
Kırmızı bitti / Mollova : 181

btrk Akşam yattım yeşil
Sabah kalktım kırmızı / Özyürek 1991 : 51

dbrc Yeşil saldım
Kırmızı aldım / Önal : 68.1

gazr Asıl bedeldir yali
Gusül bedeldir yali
Yeşil ekirem kırmızı çıhır
Bes bu nedendi yali / Dehkani : 219
***
Tap bu nedendi
Yeşil ekdım gırmızı çıhdı
Bes bu nedendi / Kafkasyalı

kazr Tap bu nedendi
Yeşil ektim kırmızı çıktı
Bes bu nedendi / Menafi – Davudova : 135 – Huluflu : 334

kbrs Yeşil egdim gırmızı biddi / Yorgancıoğlu

kerk Bu kal'e burcı bedendi
Yeşil çekdim kırmızı çıkdı
Tap bu nedendi? / Kerkük : 23

kırm Hisarın kıyısı burçu meidandır
Yeşil koyup kızıl çıkması nedendir? / Radloff : 29

15.24. Kına/2

ttü Nedendir nedendir
Çevre kenarı bedendir
Yeşil koydum al çıktı
Bilin kızlar nedendir / Çelebioğlu : 3108

kazr Hedendi ha hedendi
Dört gırağı bedendi
Yaşıl vurdum al çıhdı
Göresen bu nedendi / Seyidov : 791

15.25. Küpe/1

ttü Etten kantar
Altın tartar / Başgöz : 931.2

balk Altın kantar
Et tartar / Hasan : 1085

blgr Altın kantar
Et tartar / Mollova : 579

dbrc Altın kantar
Et tartar / Önal : 29.1

kbrs Edden kantar
Elmaz dartar / Saracoğlu

kerk Altın kantar
Et dartar
Elde yapılı
Etde asılı / Kerkük : 5

kırm Altın kantar
Et tartar / Asanov

rom-blgr-tatr Altın kantar et tartar / Mollova 1975 : 3

tatr Tamçıları yaltırıy
Tamalmıyça kaltırıy / Mahmutov : 3323

15.26. Küpe/2

ttü Elle yapılır
Ete takılır / Başgöz : 563.6

balk Elde yapılır
Ete asılır / Hasan : 1083

kazr El ile yapılır
Gulağa takılır / Seyidov : 843

kbrs Elinan yapılır
İki ete asılır / Gökçeoğlu : 346

kerk Ateşde pişir
Etde asılı / Kerkük : 219

15.27. Küpe/3

ttü Çit üstünde çıngıl kuş / Başgöz : 563.8

gazr Kulak üste kızıl kuş yatar / Hakki : 38

kazr Gulag üsde guş yatır/ Seyidov : 850

15.28. Küpe/4

ttü Çiğ ete
Çengel asılmış / Başgöz : 563.7

blgr Çiğ ete
Cengel asılmış / Mollova : 531

15.29. Nalın

ttü Alçacıg eşek
Yük taşır / Başgöz : 624.6-b

blgr Bir eşeciğim var
Yüz okka et taşır / Mollova : 533

btrk Alçacıg eşek yük taşır / Dede

15.30. Pantolon/1

ttü — Sabahtan kalktım
Çatal guyuya düştüm / Başgöz : 663.4-a

ahsk — Sabağınen kalkdım
Çatal kuyuya düşdim / Hacılı-Poladoğlu

alty — Sen pir tollo par
Men pir tollo parayın
Ötküşke parıp tuştacarvıs / AF : 20

kazk — Erte turdım
Eki ayır colga tüstim / Amanjolov

kazr — Seherden duraram haçaya minerem
Heçesiz heç yana getmerem / Seyidov : 867

kırm — Erte turdım
Eki yolğa çaptım / Asanov

kklp — Erte turdım eki ayır colga tüstim / Maksetov : s.55

krgz — Zaar menen eki colga kiirdim / İbrahimov - Akmataliev : 1073

nogy — Ergen men turdım
Ayırış yolga mindim / Canıbekov : 283

özbk — Erta turdı
İkki ayrı yolga tüşti / Gulam : 1380

tatr — İrten tordım
İke ayırı yolga töştim / Mahmutov : 3219

uygr — Ağzi bir, kuyruki ikkidur
Sekrep çüşsingiz ohşaşla çongkur / UHAEK : 45
***
Etigende kopup ikki aça yolgha mangidu / UHAEK : 62

15.31. Pantolon/2

ttü Altı çatal üstü bir
Bacak girdi onu bil / Başgöz : 663.2

osml İki çatal zıp kıçına / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 70

kazr İki çatağım, bir bağlamağım / Hacıyev (TDTEA)

krgz Eki açakey tübü bir
Böksögö kirse şonu bil / İbrahimov - Akmataliev : 1075

lbnr Tapişmak tapişmak
İke yanı yapışmak / Esen : 4

özbk Ostı ayrı, üsti bir
Oyak kirdi şunu bil / Gulam : 2481

tatr İki ayırı, tübi bir
Nesre ikenin eytip bir / Mahmutov : 3218

15.32. Şapka/1

ttü Tavuktan alçak insandan yüksek / Başgöz : 760.3

balk İnsandan yüksek
Kediden alçak / Hasan : 876

blgr Tavuktan küçük
İnsandan büyük / Mollova : 534

dlrm Tavıktan küçük
Isandan bük / Cebeci : 66

gagz İnsandan yüsek, tauktan alçak / Güngör - Argunşah : 135

kazr O nedi ki, toyugdan alçag, adamdan hündür / Seyidov : 865

15.33. Şapka/2

ttü Aşağı çeviririm dolar, yukarı çeviririm boşalır / Başgöz : 760.6

blgr Ağzı aşağı bakar
İçi dolu taşar / Yançev : 542

gazr İçi dolu
Özi koylu / Dehkani : 51

kazr Bir kazanım var ağzı aşağı koyanda dolur, ağzı yuharı koyanda boşalır / Veliyev : 23

kerk Baş aşağı etsem dolar
Baş yuharı etsem boşalır / Saatçi : 25

15.34. Şemsiye

ttü Ben giderim o gider
Üstümde gölde geder / Başgöz : 764.10

blgr Ben giderim o gider
Üstümde gölge eder / Mollova : 535

kazr Men gedirem, o gedir / Abdullayev

15.35. Tarak

ttü İndiri bindiri
Daldan domuz indiri / Başgöz : 778.4

blgr Tintiri tintiri
Dağdan domuz indiri / Mollova : 481

kbrs Elim gadar gocacık
Dağda domuz emdirir / Sakaoğlu

15.36. Yüzük

ttü Etten şişi
Gümüşten kebabı / Çelebioğlu : 2673

blgr	Et şiş, demir sap / Yançev : 566
dbrc	Et metiy temir kırşav / Önal : 146.1-a
dlrm	Et fıçı demir ba / Kaderli
gagz	Yetten şiş demirden kebap / Güngör - Argunşah : 242
kazr	Etden şiş Gümüşden kebab / Davudova : 435 – Seyidov : 855
kırm	Et metiyde Demir kırşav / Asanov
nogy	Et belinde temir kırsav / Canıbekov : 81
tatr	İt büken timer kırşay / Mahmutov : 1831 *** Timer kırşay, it çilek / Mahmutov : 3331

16. DOKUMA VE DİKİŞ İLE İLGİLİ ALET VE MALZEMELERE DAİR BİLMECELER

16.1. Çamaşır İpi

ttü Uzun uzun uzanır
Haftada bir bezenir / Başgöz : 164

kerk Uzun uzun uzanı(r)
Heftede bir bezeni(r) / Saatçi : 114

16.2. Çıkrık

ttü Alaca, bulaca boyadım
Ananın önüne dayadım / Başgöz : 185.7

blgr Kırmızıya boyadım
Ablamın önüne dayadım / Mollova : 348

gagz Al boya boyadım
Ananın önüne dayadım / Angelova (TDTEA)

kırm Al boyağa boyadım
Anamnın aldına tayadım / Asanov

tatr Al buyavga buyadım
Anan aldına tayadım / İsanbet : 2307

16.3. Çorap Şişi/1

ttü Beş kardeş, beşi de sanat işler
Dördü giyinmiş, biri çıplak / Başgöz : 208.2

balk Beş kardaş bunar çenari yürür
Hiçbirisi içine batmaz / Hafız 1985 : 58

blgr Beş kardaş cavıl cavıl avlu örer / Mollova : 402

dbrc Beş aga kardaş, birbirine eremez / Önal : 10.1-a

dlrm Beş kadaş çıtı pıtır avıl örür / Cebeci : 78

kazr Bir padşahın beş oğlu var, beşi de bir
Yaşda, bir biçimde, beşi de aynı peşede / Seyidov : 982

16.4. Çorap Şişi/2

ttü Tatarar Tatarlar, beş Tatar bir araya gelmiş damlar yaparlar; yongasını ne içi ne dışına atarlar / Başgöz : 208.6

blgr Beş ustam var, ne içine yonga düşürür ne dışına / Mollova : 400

16.5. Çorap Şişi/3

ttü Beş Tatar bir ev çatar / Başgöz : 208.7

blgr Beş kardeş ev yapar, fakat içinde biri yaşamaz / Mollova : 401

16.6. Gergef (Kasnak)/1

ttü Dört ayağı var canı yok
Günde binbir hançer batar kanı yok
Üstünde güller açar güllerin bülbülü yok / Başgöz : 334.5-k

osml Bir acip nesne gördüm
Dört ayaklı, canı yok
Nice bin hançer saplanır
Hançer figanı yok
Açılmamış lale sümbüller
Bülbüllerin zarı yok / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 89

blgr Dört ayaklı karaca
Her tarafı alaca / Mollova : 419

kary O nedir dört ayagı var
Fiatı yok
Günde yüz bin hancer ursan
Bir damla kanı yok / Altınkaynak

kırm Dört ayagı var canı yok
Üstüne güller açılmış fidanı yok
Günde yüz bin hançer ursam
Çıkacak bir direm kanı yok / Radloff : 127

16.7. Gergef/2

ttü Çat çatan ağacı
Pat patan ağacı
Kırmızı lale
Kılaptan ağacı / Başgöz : 334.3

blgr Çıt çıtan ağacı
Pıt pıtan ağacı
Kırmızı lale
Kılabdan ağacı / Mollova : 418

dlrm Çat çatan acı
Pat patan acı
Kimızı lale
Kalabadan acı / Cebeci : 2

kbrs Çat çatan ağacı
Pat patan ağacı
Kırmızı lübe
Gılabudan ağacı / Sakaoğlu 1981

16.8. İğ (Kirman)

ttü Bir kızım var
Döne döne gebe kalır / Çelebioğlu : 4523

alty Kanca la kire aylanzam
Ança la kire coonaydım / Dilek (TDTEA)

blgr Bir eşeğim var
Yükünü döne döne yapar / Yançev : 397

dbrc Benim bir köpeğim var
Kaça kaça karnı doyar / Önal : 16.1

kazr Bir atım var herrener
Herrener, burnu şişer / Ismayılov

kbrs Bir gızım var döne döne gebe kalır / Saracoğlu

krçy Bir kızım bardı da
Tepsese-semiz boladı / Şahin (A.Soltanı) : 318

kumk Akşam değin dönerek, akşam ağırlaşmaya başlar / DHGF

lbnr Yügüyüp yügüyüp bayip
Kuşagı toyup kılado
Neme dise / Esen

nogy Kişkenekey mendibiy
Yuvıra yuvıra yuklener / Canıbekov : 288

stvr.trkm Aylanıp aylanıp bogaz boldı / Kürenov 1995

tatr Yügire yügire yük cıyar / İsanbet : 2259 – Mahmutov : 3085

trkm Hır hırıcık
Burnı yiricik
Aylanıp aylanıp
Boğaz bolacık / Bada (A.Baymıradov) : 330

16.9. İğne/1

ttü Elemi bezer, kendisi çıplak gezer / Başgöz : 404.14

alty	Bir kiji mun kijinin tonun tonadı / Çelik
	***
	Ayıldın içi canıs neme carandırat / Çağatay
balk	Bütün dünyay cidırır
	Cendısi çiplak kalır / Hafız 1985 : 54
dbrc	Alemi süsler
	Kendi çıplak gezer / Mahmut : A-4
gagz	Kendi çiplacık bütün dünyayı giydiriyo / Güngör - Argunşah : 154
haks	Minen kiçig midenek mini tonandır tastadı / Hakasoğlu (TDTEA)
kary	Dune alemi bezer
	Özi çıplak gezer / Altınkaynak
kazk	Bar eken düniyada calgız közdi
	Sol közben düniyeniñ berin kezdi
	Elemdi on segiz miñ kiyindirip
	Düniyeden cap-calanaş özi bezdi / Amanjolov
kazr	Alemi bezer, özü lüt gezer / Davudova : 25-473 – Huluflu : 69 – Seyidov : 923
kırm	Sizge tiktim kölmek, kalpak
	Özüm ise kaldım çıplak / Asanova
kklp	Hemmege ton tigedi
	Özi calanaş / Maksetov : s.102
krçy	Bir kızım bardı da
	Halgnı kiyindiredi da
	Kesi kimjalay kaladı / Şahin (A.Soltanı) : 273
krph	Alemi bezer özü çırpah gezer / Yeniaras
özbk	Hammaga ton tikaman, özim yalangoç / Gulam : 1425
	***

Hammani kiyintiradı
Özi yaranğoç yatadı / Gulam : 1425-a

tatr Bir keçkene bizer
Düniyanı bizer
Üzi yalangaç gizer / Mahmutov : 3145

trkm Hemmeni bezer
Özi yalanaç gezer / Bada (A.Baymıradov) : 331

uygr Hemmige tom tıkimen
Özüm yalingaç / UHAEK : 370

16.10. İğne/2

ttü Bir küçük mineden
Cümle alemi donadan / Başgöz : 404.6

osml Bir küçücük minene
Cümle alem donana / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 113

16.11. İğne/3

ttü Bir kızım var
Bir gözü var / Başgöz : 404.13

kazr Bir gızım var
Bir gözü var / Abbaslı

tatr Bizde bir kişi bar
Mañgainda bir küzi bar / Mahmutov : 3150

trkm Ayağı yok, eli yok
Bir tek gözü var / Bada (A.Baymıradov) : : 260

16.12. İğne/4

ttü Kat kat kadayıf
Bizim hanım pek zayıf
Zayıflığı bir yana
Gözünün biri kayıp / Başgöz : 404.9

balk Tel tel kadayıf
Benim hatun pek zayif
Cüzünde bir kayip / Hafız 1985 : 40

btrk Top top kadayıf
Bizim gelin çok zayıf
Bırak zayıflığını da
Bir gözü kayıp / Dede

kbrs Tel tel gedeyıf
Bizim hanım çog zayıf
Zayıflığı bir yana
Gözünün biri gayıb / Saracoğlu

16.13. İğne/5

ttü Küçücük nişadır
Giydirir kuşadır

balk İçi para nişadır
Bütün hakli kuşadır / Hafız 1985 : 55
***
O gadar nuşadır
Cumnı alemi geydiri guşadı / Kowalski : 2

blgr Küçücük nişadır
Dünyayı giydirir, kuşadır / Mollova : 423

16.14. İğne-İplik/1

ttü Kendisi demirden
Kuyruğu kendirden / Başgöz : 953.4

alty Boyı temir, kuyrugı küdeli / Çağatay1972

blgr Süsen ineğim avludan geçer
Kuyruğu dışarıda kalır / Tacemen

kazk Bir tışkanda eki kuyrık / Amanjolov

kazr Özü demirden, guruğu kendirden / Seyidov : 918-1067 – Davudova : 470

krçy Burnu temir
Kuyruğu kendir / Şahin (A.Soltanı) : 277

krgz Denesi-temir
Kuyrugu-cip / İbrahimov - Akmataliev : 1260

nogy Kayyakka murnı ketse
Sol yakka kuyrıgı da keter / Canıbekov : 66

özbk Özi kümüş
Dumı uzun / Gulam : 1435

tatr Başı timer, sakalı süs / Mahmutov : 3157

yakt Beyete börsüök
Kuturuga arsun baar ühü / Vasilyev - vd. : 17

16.15. İğne-İplik/2

ttü Gökçe kaçar
Akça kovalar / Başgöz : 953.b

blgr Akça kaçar
Gökçe kovalar / Mollova : 424

haks Kök inektin soonça ah inek kilir / Arıkoğlu (TDTEA)

kerk Ağ ilan ağzın açar
Kara ılan vurar geçer / Kerkük : 202

krçy Kök it kaçar
Ak it kuvar / Şahin (A.Soltanı) : 275

stvr.trkm Sümme siner, süydi tomar
Gır at gaçar boz at kowar / Kürenov 1995b

tatr Kük it kaçur
Ak it kuvalar / İsanbet

trkm Ak atlı gaçar
Gara atlı kovar / Bada (A.Baymıradov) : 246

16.16. İğne-İplik/3

ttü Bir atım var yularsız dama girmez / Çelebioğlu : 4574

alty Tılan tiltit kayış kayıştit / AF : 18

uygr Bir moziyim bar, boyunçikimmi sörep yüridu / UHAEK

16.17. Makas/1

ttü Dam üstüne deri serdim
Bacaklarını geri serdim
Kıçına dokunuverdim
Kım kım kım etti / Başgöz : 582.3

balk Ev üstünde deri
Ayakları geri / Hasan : 1104

btrk Evin üstüne deri serdim
Ayakların geri serdim / Dede

dbrc Ev üstüne deri serdim
Bacakların geri serdim / Önal : 32.1

gagz Yev üstünde deri serdim
Ayaklarını geri serdim
Götüne bir bızık çaldım
Dizlerni gıcirdadım / Güngör - Argunşah : 245

kazr İki gıçı var çarpazı
Sıhsan parçalar atlazı / Davudova : 530

16.18. Makas/2

ttü Kara katır, yan yatır
Kalkar öper gene yatır / Başgöz : 582.9

balk Kara katır
Hep yan yatır
Kallar gezer
Yine yatır / Hafız 1989

kbrs Gara katır yan yatır
Galkar ısırır yatır / Yorgancıoğlu

kklp Kara tavık kakırlaydı
Kanatları sakırlaydı / Maksetov : s.102

urml Hara hayış yan be yatır
Halhar öper yine yatır / Altınkaynak

16.19. Makas/3

ttü Mesel mesel mali mesel
Dil oynar, damak keser / Başgöz : 582.8

blgr Mesel mesel
Dil oynar
Damak keser / Mollova : 459

16.20. Mekik/1

ttü Çıt öte, çıt beri, çıt altından geç beri / Başgöz : 597.1

blgr Çıt öte çıt beri çıt altından geç beri / Mollova : 458

gagz Çıt içinde çılbır kıssa / Radloff 1904

16.21. Mekik/2

ttü Ak koyun ağzını açtı
Kara koyun geldi geçti / Başgöz : 597.2

blgr Ak katır ağzını açtı
Kara kuş içine kaçtı / Mollova : 456

16.22. Yüksük

ttü Bir ağzı var, gırh gözü var / Başgöz : 863

dbrc Bir küçücük fıçıcık
İçi dolu tetiyçik / Mahmut : B-11

gazr Bir deşikde yüz deşik / Hakki : 70

haks Pir hoyda çüs harah / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Kişkene özi, miñ közdi / Amanjolov

kazr Bir balaca özü var
Heştod sekkiz gözü var / Davudova : 498 – Seyidov : 963

kklp Miytten baslı, mın közli / Maksetov : s.107

krçy Bir çungurda-ming çukur / Şahin (A.Soltanı) : 268

krgz Özü bitta, közü cüzta / İbrahimov - Akmataliev : 278

özbk Özi bitta
Közi minta / Tekin : 151

tatr Bir çukırda miñ çukur / Temizyürek-Develi (TDTEA)
***
Üzi bir küzi min / Mahmutov : 3167

trkm Mitre başlı
Müñ gözli / Bada (A.Baymıradov) : 303

16.23. Yün Tarağı

ttü Bizde bir kişi var
Ensesinde dişi var / Başgöz : 865.2

blgr	Bizim evde biri var
	Ensesinde dişi var / Tacemen
kazr	Bizde bir kişi var
	Demirden dişi var / Davudova : 492
nogy	Bir üyde bir kisi bar
	Töbesinde tisi bar / Canıbekov : 80
özbk	Biznikida bitta kışi
	Oğzıda kırkta tişi / Gulam : 962
tatr	Ebiy taragı ille teş / İsanbet : 2293 – Mahmutov : 3061
trkm	Anırsı tiken
	Berisi tiken
	Ortarası
	Demir tiken / Bada (A.Baymıradov) : 253

17. YİYECEK VE İÇECEKLERLE İLGİLİ BİLMECELER

17.1. Bal/1

ttü
Varvardan var getir
Karlı dağdan kar getir
Sağılmamış inekten
Çalkalanmamış yağ getir / Başgöz : 75.9

gazr
Ay nene bize yağ getir
İnekleri sağ getir
Çalkanmamış nehreden
Erinmemiş yağ getir / Hakki : 22

kazr
Ay nere bize yağ getir
İnekleri sağ getir
Çalhalanmamış neherden
Erinmemiş yağ getir / Seyidov : 656

kerk
Lalam diyer yağ geti
Getirisev sağ geti
Sağılmamış inekden
Erimemiş yağ geti / Kerkük : 289

17.2. Bal/2

ttü
Gözenek gözenek gözü var
Beyler önünde sözü var / Başgöz : 75.7

btrk
Gözelek gözelek gözcezleri var
Bubaların anaların beycezlerin önünde
Sözü var / Özyürek 1991a : 565

17.3. Bal/3

ttü
Halbur hase
Gayet taze
Yaştır kurumaz
Tuzsuz çürümez / Başgöz : 75.13

btrk Halbur haze, gazet taze
Yaştır kurumaz, tuzsuz çürümez / Özyürek 1991 : 1

17.4. Ekmek

ttü Yaş soktum kuru çıktı / Başgöz : 28.3

osml Yaş soktum kuru çıktı / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 73

afgn Höl urdim kuruk çıkdi / Duymaz 2006

balk Yaş koydum kuri çıkardım / Hafız 1985 : 14

blgr Yaş sokdum kuru çıktı / Yançev : 405

btrk Yaş salarım kuru çıkar / Sakaoğlu

dlrm Yaş soktum kuru çıktı / Cebeci : 81

gagz Yaş soktum kuru çıkardım / Güngör - Argunşah : 235

kazr Höyüş batar, kuru çıhar / Huluflu : 389

krgz Öldöp ursa kurgak çıgat / İbrahimov - Akmataliev : 1136

nogy Yuviş tıktım, kuru şıktı / Canıbekov : 145

özbk Höl atdım
Kuruk çıkdı / Gulam : 918-a

17.5. Tandır-Ekmek/1

ttü Ağzı büyük alamet
Dibi kızıl kıyamet
Yaş vurdum kuru çıktı
Sallallahü Muhammed / Çelebioğlu : 3759

osml Uzaktan baktım alamet
Yanına vardım kıyamet
Yaş soktum kuru çıktı
Salli ala Muhammet / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 85

afgn Ağzı gara alamat
İçi gızıl gıyamat
Höl girse gurı çıkya
Peygambere salamat / Turhan : 13

balk Agzı açık alamet
İçi doli kıyamet
Yaş girir kuri çikar
Sallı ala Muhammed / Kowalski : 3

dbrc Ay alamet alamet
İşi dolu kıyamet
Sulay saldım kur(u) aldım
Salli Allah Muhammet / Önal : 115.1

gazr Uyan kala Muhammed
Boya kala Muhammed
Aradan bir ay çıhdı
Salli Ala Muhammed / Dehkani : 85

kazr Agzı kara, içi kızıl kıyamet
Yaş girer kurı çıhar
Sellellahi Muhammed / Huluflu : 43

kerk Bir kutum var alamet
İçinde var kıyamet
Yaş vurdum kuru çıkdı
Sallu Ala Muhammed / Kerkük : 36

kırm Alev alev alamet
İçi tolu kıyamet
Ak saldım kızıl aldım
Pek lezzetli bu nimet / Asanov

kklp Avzı tolı elemat
İşi tolı belemat
Tünde bardım urlıkka
Alıp şıktım kün şığa / Şermuhammed Uli (TDTEA)

krgz Oozu kara alaomat
İçi kızıl kıyamat
Suulap kelip urdu ele
Kıp-kızıl bolup
Çıkıp keldi salamat / İbrahimov - Akmataliev : 1426

özbk Oğzı ola alomat
İçi kızıl kıyamet
Suv sepsem kuruk çıkar
Ya alhazar salomat / Gulam : 1178

tatr Astı kızıl galemet
Öste kızıl galemet
Yaş saldım korı aldım
Sella gale Mohemmet / Mahmutov : 2904

trkm Agzı gızıl alamat
Düybi gızıl kıyamat
Öl girer gurı çıkar
Şoña şükür salamat / Bada (A.Baymıradov) : 527

uygr Holu-holu holumet
İçi kızıl kıyamet
Höl kırıp kuruk çıkar
Ya, Mustapa Muhammed / UHAEK : 371

17.6. Tandır-Ekmek/2

ttü Altı demir
Üstü demir
Ortasında güzel emir / Başgöz : 282.9

kazk Üsti tas astı tas
Ortasında pisken as / Amanjolov

özbk Üsti bamdek
Tagı tamdek
Oturısı molla
Abdurrahmandek / Gulam : 1171

trkm Astı tagta
Üsti tagta
Ortarası
Mele paga / Bada (A.Baymıradov) : 475

17.7. Erişte

ttü Ata biner ayaklarını sallar / Başgöz : 297.3

osml Ata biner, ayaklarını sallar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 174

gagz Lupur lupu kalgıttı
Ayaklarını salladı / Güngör - Argunşah : 165

gazr Kaşıkda oturub ayaklarını sallayır / Hakki : 25

kazr Ala allandı
Başı çullandı
Kazıga mindi
Kıçı sallandı / Huluflu : 60
***
Kazıga miner ayagını sallar / Huluflu : 476
***
Ağaca miner, gıçı sallanar / Seyidov : 1196
***
Gaşıgda oturub ayakların sallayır / Abdullayev

kırm Kaşık üstünde yatam
Ayaklarımı uzatam / Asanov

17.8. Kaymak

ttü Yüzü gözü gırışıh, beylerinden barışıh / Başgöz : 474.2

gazr Öz közü kırışmış
Biylerinen barışmış / Hakiki : 78

kazr Üz-közü gırışmış
Beylerinen barışmış / Kasımlı

17.9. Nargile

ttü Bir acaip nesne gördüm
Dumanı deryada
Ateşi gökte
Kendisi yerde / Başgöz : 627.1

kazr İki küpe
İki ağaç
Biri köyde
Biri yerde / İbrahimov : s.144

17.10. Paça

ttü Bir karıştan artıcak
Başcağızı kerticek
Hem sinirdir hem deri
Cümle alem lezzetine müşteri / Başgöz : 656

kazr Bir ilikdi bir sümükdü bir deri
Alem onun lezzetine müşteri / Seyidov : 1187

kerk Bir karışdı bir karışdan atarcık
Dibi kıllı başı çatlak çatlacık
Hem ilikdi hem sümükdü hem deri
Yemesine cümle alem müşteridi müşteri / Kerkük : 281

17.11. Sakız

ttü Beyazlığı ara benzer
Gömlekliği zara benzer
Ağalar bilir adını
Hanımlar dadını bilir / Başgöz : 700.2

blgr Beyazlığı ara benzer
Gömlekliği zara benzer
Ağalar bilir adını
Hanımlar bilir tadını / Mollova : 195

17.12. Süt

ttü Nerden geldin ağ guşum
Kanlı dereden geldim
Neye üstün kan değil
Daima kenardan geldim / Başgöz : 756.2

kazr Ağ guşum hardan gelirsen
Gan bulağından
Gara niye batmıyosan
Öz emelimden / Seyidov : 645

17.13. Şeker

ttü Tadı vardır bal değil
İtibarsız mal değil
Aşa verdiği lezzet
Anlatılır hal değil / Başgöz : 763.4

çuvş Yurtan şuri, pıltan pılak / Ersoy : 1

kazk Alıstan karasam appak
Tatıp karasam tetti ak / Amanjolov

kırm Aktır özü kar değil
Özü ballı bal değil / Asanov

krçy Beti kar kibik
Tatıwu bal kibik / Şahin (A.Soltanı) : 208

krgz Ak birok kar emes
Tattuu, birok bal emes / İbrahimov - Akmataliev : 763.4

özbk Özi oppok kor emas
Non bolmaydı un emas / Gulam : 948

tatr Aktır üzi kar tügel
Üzi ballı bal tügel / Mahmutov : 2977

17.14. Tereyağ

ttü Hey melemez melemez
Tandır başına gelemez
Gelse de geri dönemez / Çelebioğlu : 3132

balk Elenmez bellenmez
Ateş kenarı gelemez
Gelse de duramaz
Eski halinde kalamaz / Hasan : 1353

blgr Elemez elemez
Ocağın başına gelemez / Tacemen

krgz Şaybır-şaybur borkoldoy baatır
Taşka koysan erip ketet
Suuga salsan tonup kalat / İbrahimov - Akmataliev : 1126

özbk Sarığ-ku altın emes
Erir birok kar emes / Gulam : 2458

17.15. Tuz/1

ttü Sudan doğmuştur
Sudan korkar / Mollova : 76

alty Boyı suudan bükten
Ce suuga kirerinen korkar / Dilek (TDTEA)

balk Suda doğar
Sudan korkar/ Hasan : 1320

kazk Suvdan şıgadı
Suvdan korkadı / Amanjolov

kazr O nedi ki, külünkden, gılıçdan gorhmur, amma sudan korhur / İsmayılov

kklp Suvdan şığodı
Suvdan korkadı / Maksetov : s.44

krçy Suwda tuwar
Suwdan korkar / Şahin (A.Soltanı) : 115

kumk Suvda tuvar, suvda öler / Hacıyev (TDTEA)

tatr Suda tuva, sudan kurka / Mahmutov : 2954

trkm Suda biter
Suda yiter / Bada (A.Baymıradov) : 511

17.16. Tuz/2

ttü Zerre zerre dökülür
Denizlerde çok olur
Sanma ki sofralara
O olmadan çökülür / Başgöz : 820.6

alty Aldınan meni ol cibes
Ce men cokko kursak bolbos / Dilek (TDTEA)

balk Udi nedir
Budi nedir
Bu dünyanın
Tadı nedir / Hasan : 1321

gagz Yalnız beni imezler
Bensiz sofraya oturmuzlar / Vasilioğlu : 279

gazr Meni yemezler, mensiz heç ne yemezler / Hakiki : 9

kary Suv içinde kayası
Özinde bir mayasi
Onsız yemek yeyilmez
İyidir fena duyulmez / Altınkaynak

kazk Karğak cerde saktaysıñ
Mensiz tamak tatpaysıñ / Alptekin 1996 : 147

kazr Meni tekce yemezler
Mensiz de çörek olmaz / Seyidov : 1421

kerk Tohumsuz biter
Dünyaya yeter / Kerkük : 292

kırm Su içinde kayası
Özünden dir mayası
Onsuz yemek yeyilmes
Eyidir fena deyilmes / Radloff : 101

krçy Bir zatım bardı da
Anı da aşamaydıla
Ansızda aşamaydıla / Şahin (A.Soltanı) : 151

krgz Eksem öngüdöy emes
Kötörsöm, dünüyödön ceñil emes / İbrahimov - Akmataliev : 1149

özbk Özi taam bolmas
Osız tam bolmas / Gulam : 951-2454

tatr Su içende kıyası
Üzennender mayası
Ansız aş-su ciyilmes
Anı yaman diyilmes / Mahmutov : 2958

17.17. Yumurta/1

ttü Canlıdan cansız çıkar
Cansızlardan canlı çıkar / Başgöz : 859 : 22-b

gagz Ölüden duar diri
Diri gene ölü / Güngör - Argunşah : 178

haks Öligden tirig töripçe
Tirigden ölig töripçe / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Tiriden öli tuvadı
Öliden tiri tuvadı / Amanjolov
***
Cansızdan candı tuvadı
Candıdan cansız tuvadı
Akılın bolsa bil / Berdiyaev

kırm Tiriden ölü doğar,
Ölüden tiri doğar / Asanov

kklp Tiriden ölü tuvadı / Şermuhammed Uli (TDTEA)
***
Tiriden ölü tuvadı
Öliden tiri şığadı / Maksteov : s.76

krçy Canlıdan cansız tuwa
Cansızdan canlı tuwa / Şahin (A.Soltanı) : 56

nogy Yanlıdan bassız tuvar, bassızdan yanlı tuvar / TDEK

özbk Conlıdan consız doraydı
Consızdan conlı doraydı / Gulam : 562

tatr Canlıdan cansız tuar
Cansızdan canlı tuar / Mahmutov : 1368

trkm Diriden ölü dogar
Ölüden diri çıkar / Bada (A.Baymıradov) : 501

uygr Tirik ölük tuğidu
Ölük tirik tuğidu / UHAEK : 191

17.18. Yumurta/2

ttü Ağzı yok burnu yok
Karnı tok / Başgöz : 859.16

kpçk Ak küymeniñ avzu yok / Tietze 1966 : 27

alty Bajı-budı bildirbes bolçok uul / Çağatay

balk Ağzi yok
Burni yok
Karni tok / Hafız : Y-6

gazr Bir damım var, ne ağzı var ne götü / Hakki : 41

kazk Aydalada ak otav
Avzı murnı cok otav
Otız künde sol otav
Aydalada cok otav / Amanjolov

kazr Ağ günbez, gapısı yoh / Seyidov : 651

kklp Avzı pitev ak otav
Avzı murnı cok otav / Maksetov : s.171
***
Esigi de cok, tesigi de cok
Ak otav / Maksetov : s.76

krgz Ay talaada ak sandık
Oozu murdu cok sandık / İbrahimov - Akmataliev : 485

nogy Ak uyimnin kapısı yok / Canıbekov : 73

özbk Oy dalada ok otov
Oğzı burnı yok otov / Gulam : 603

tatr Keçkene gene ak taş pulat
İşege de yuk tişege de yuk / Mahmutov : 1395

trkm Takır yerde ak sandık
Agzı burnı yok sandık / Bada (A.Baymıradov) : 515

trnçi İşiki yok kümbezim katlama
Katlamanı atlama / Sertkaya : 126

17.19. Yumurta/3

ttü Bir küçücük mil taşı
İçinde beyler aşı
Pişerse aş olur
Pişmezse kuş olur / Başgöz : 859.45

osml Bir küçücük ak taş
İçinde beyler aş / Abdulaziz Bey

balk Ufacik mermer taşi
İçında beyler aşi
Pişirırsen aş olur
Pişırmesen kuş olur / Hafız 1985 : 32

blgr Ufacık mermer taşı
İçinde beyler aşı
Pişirirsen aş olur
Pişirmesen kuş olur / Mollova : 518

dbrc Bir küçücük fil taşı
İçinde beyler aşı
Pişirirsen aş olur
Pişirmezsen kuş olur / Önal : 123.4

dlrm Topalacık mermer taşı
İçinde beyler aşı
Pişirirsen aş olur
Pişimessen kuş olur / Cebeci : 21

kary Bir alçacık fil dişi
İçinde begler aşı
Aşar isen aş bola
Aşamasan kuş bola / Altınkaynak

kazr Yumru mermer daşı
İçinde beyler aşı
Bişirersen aş olar
Bişirmesen guş olar / Davudova : 373 – Seyidov : 695

kbrs Ufacıg mermer daşı
İçinde beyler aşı
Bişirirsen aş olur
Bişirmezsañ guş olur / Saracoğlu

kırm Bir kesecik fil toşı
İçinde beiler aşı

Anı pişirirsen aş olur
Pişirmesen kuş olur / Radloff 1896 : 35

17.20. Yumurta/4

ttü Pişerse aş olur
Pişmezse kuş olur / Başgöz : 859.45

balk Bir yuvarlak küçük taş
Pişirsen aş olur
Pişirmezsen kuş olur / Hasan : 723

btrk Bir şeycezim vardır
Pişirirsem aş olur
Pişirmezsem kuş olur / Dede

kklp Pisirsen avkat, pisirmesen kus / Şermuhammed Uli (TDTEA)

krgz Bışırsañ aş bolor
Bışırbasañ kuş bolor / İbrahimov - Akmataliev : 491

özbk Pişirsañ aş bolur
Pişirmasañ kuş bolur / Gulam : 610

uygr Pişirup yeseñ aş bolidu
Pişurmisañ kuş bolidu / UHAEK : 158

17.21. Yumurta/5

ttü Bir küpüm var
İki türlü suyu var / Başgöz : 859.35-a

osml Küçücük bir kuyu
İçinde iki türlü suyu / Sakaoğlu 1980a (Kunoş) :273

alty Aksı tok paşko
Aan işinde apaş la sarı sıra / AF : 28

balk Bi fuçum var, içi türli su sıgar / Hafız 1985 : 30

blgr Bir kuyum var
İki türlü suyu var / Mollova : 519

btrk Benim bir kuyucuğum var
İki türlü suyu var / Özyürek 1991 : 67

çuvş Şur piçkere iki tisli sıra / Ersoy : 3

dbrc Bir kuyum var
Eki türlü suvu bar / Önal : 123.1-b

gagz Bir çelleyim var
İçinde iki çür şerab / GF
***
Bir fuçum var, iki türlü içki var / Güngör - Argunşah : 50

gazr Menim bir gözem
İki renk su dutar / Dehkani : 191

kary Bir kuyüm var
Eki türlü suyü vere / Altınkaynak

kazk Bir kesenin işinde eki türli süt turadı / Amanjolov

kazr Bir otakta iki hova / Menafi
***
Bir bardagda iki reng su / Davudova : 364 – Seyidov : 667

kerk Bir duyum var
İçinde iki türlü suyu var / Kerkük : 272

kırm Nedir o ki bir fılpanda
Eki dürlü suyu olur
Hem buzlar ot yanında su olur
Ne dir ol su ot yanında buz olur / Radloff 1896 : 28

kklp Bir güze de eki suv / Maksetov : s.75
***
Bir duyıdan eki türli suv şığadı / Maksetov : s.76

krçy	Kub kub caratdı
	Bir şaşaga eki suw caratdı / Şahin (A.Soltanı) : 137
krgz	Bir piyalada eki başka suu turat / İbrahimov - Akmataliev : 495
	***
	Kudaydın kudureti bir turat
	Bir çöyçöktö eki türlüü suu turat / İbrahimov - Akmataliev : 496
	***
	Bir çının içinde
	Eki türdüü suu bar
	Bir-birine koşulbayt / İbrahimov - Akmataliev : 497
nogy	Bir kişkenekey ak börkşe
	İçinde eki türli suvı bar / Canıbekov : 56
özbk	Ey biradar bunı topıñ zinhor
	Bir idişda ikki türli suv bor
	U ne suvdır otga koysa muz bolar
	Özga muzlar otga koysa suv bolar / Gulam : 612
rom-blgr-	Bir kuyım bar
tatr	Eki türli suvı bar / Mollova 1975 : 17
stvr.trkm	Ak küyzede iki suw
	İki hilli togamlı / Kürenov 1995
tatr	Ber miçkede ike törle orakı / Mahmutov : 1376
trkm	Bir küyzede iki tagam / Bada (A.Baymıradov) : 483
	***
	Ak küyzede iki suw, iki hili tagamlı / Kürenov 1995
trnçi	Kiçikkire kutam bar
	Bu kutanıñ içi de
	Altun kümüş suyı bar / Sertkaya : 148
uygr	Apak yumilak bir kora
	İçide ikki hil dora / UHAEK

***

Bir piyalide ikki hil reng
Otni körse katidu, deng? / UHAEK

***

Bir kiçikine şişin içide
İke renklik sui var / UHAEK

uygr-kumul Ber kiçikine şişin içide ike renlik sui var / Çağatay

17.22. Yumurta/6

ttü O yanı kaya
Bu yanı kaya
Ortası sarı maya / Başgöz 859.1

alty Tegridin tüşken teevirk kındırgan / AF : 29

***

Sırtı taş,
Ortozı möngün
Özögi altın / Ergun : 130

balk Alti kaya
Üsti kaya
İçinde var
Sari maya / Hafız : Y-8

blgr Her yanı ak kaya
İçinde sarı maya / Mollova : 523

dbrc O yanı kaya
Bu yanı kaya
İçinde sarı maya / Önal : 123.5

kazr O yanı gaya, bu yanı gaya
İçinde sarı maya / Davudova : 22 – Huluflu 540

kerk	O yüzi kaya
	Bu yüzi kaya
	İçinde var sarı maya / Kerkük : 275
kırm	O yağı kaya
	Bu yağı kaya
	İçi tolu eki tüs maya / Asanov
kklp	Astı pahta, üsti pahta
	Ortasında melle pahta / Maksetov : s.75
krçy	Arı canı ak kaya
	Beri canı ak kaya
	Ortasında sarı maya / Şahin (A.Soltanı) : 13
krgz	Arı too, beri too
	Ortasunda sarı too / İbrahimov - Akmataliev : 500
	***
	Üstü takta astı takta
	Orto ceri sarı pahta / İbrahimov - Akmataliev : 501
krph	O yanı gaya
	Bu yanı gaya
	İçinde sarı maya / Yeniaras
nogy	Ol yagı kaya
	Bu yagı kaya
	İşinde sarı maya / Canıbekov : 76
stvr.trkm	Anırsı gaya, berisi gaya
	Ortaarası sarı maya / Kürenov 1995
tatr	Ak tepen
	Ak tepen eçende sarı may / Mahmutov : 1388
trkm	Anırsı gaya
	Bersi gaya
	Ortarası
	Sarı maya / Bada (A.Baymıradov) : 427

yakt Taha taas
İhe ürün kömüs
Ol ihiger kıhıl kömüs baar ühü / Vasilyev - vd. : 70

17.23. Yumurta/7

ttü Bir bağırış, bir çağırış
Açtım baktım
Bir top gümüş / Başgöz : 859.49

blgr Bir bağrış, bir çağrış
Bir de baktım kar yağmış / Mollova : 520

dbrc Üy altında bakıra çakıra
Barıp karasam bir top gümüş tıgına / Önal : 120.1

gagz Bir çaarış, bir barış
Açan çıktım, baktım
Bir top gümüş / Manov 2001

17.24. Yumurta/8

ttü Çıkrıkçılar çekemez
Kuyumcular dökemez / Başgöz : 859.59

balk Düşmiş kazan tavandan
Yüz moystar celmiş
Yapamamiş / Hafız 1965 : 31

gagz Çikırıkçilar çekemes kuyumcular dökemes / Güngör - Argunşah : 71

17.25. Yumurta/9

ttü Ak sarayda
Sarı sultan oturur / Başgöz : 859.46

balk Aksaray ortasında
Suzi pazar oturur / Hafız : Y-7 – Hasan : 735

blgr İçi saraylı
Dışı kalaylı / Yançev : 589

kklp Kiyizi ak otovdın paldan tatlı
Kögi cok, keregesi taston kattı
Kün körmegen içinde bir kız catır
Saltanatlı / Maksetov : s.76

krçy Ak kalada sarı biyçe / Şahin (A.Soltanı) : 14

17.26. Yumurta/10

ttü Ana bir kız doğurur
Ne ayağı var ne başı
Kız bir ana doğurur
Hem ayağı var hem başı / Başgöz : 859.11

kazr Ana bir kız dogdu
Ne eli var ne ayagi
Kız bir ana dogdu
Ayagı da var eli de / Huluflu : 81 – Seyidov : 658

17.27. Yumurta/11

ttü Ak künbet kapusu yok / Başgöz : 859.18

dbrc Ak kümbet kapısı yok / Önal

gazr Ağ otak kapısı yoh / Dehkani : 112

özbk Eşigi yok, ak çumbak / Gulam : 607

18. MUTFAK EŞYALARI İLE İLGİLİ BİLMECELER

18.1. Bardak

ttü Benim bir kızım var
Gelen öper, giden öper / Başgöz : 742.5

blgr Bir gelinim var
Gelen geçen onu öper / Mollova : 370

btrk Bir küçücük kızcazım var benim
Gelen öper, giden öper / Özyürek 1991 : 564

dbrc Bir ablam var gelende öper onu giden de / Önal : 6.1

dlrm Bir kızım va, gelen de öpe, giden de / Cebeci : 91

kbrs Bir gızım var
Gelen öper
Giden öper / Saracoğlu

özbk Hama kişini körgende lebini öpkey / Gulam : 1218-2568

18.2. Cezve

ttü Soktum şişti, çıkardım kustu / Başgöz : 146.2-c

osml Soktum kustu, çektim küstü / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 45

balk Ateşe koydum kusti
Dişari çikardım susti / Hasan : 898

blgr Koydum kustu
Çektim küstü / Mollova : 112

btrk Soktum sisti
Çıkardım küstü / Kowalski : 28

gagz Soktum şişti, çikardım küstü / Güngör - Argunşah : : 204

18.3. Elek (Kalbur)/1

ttü Bir özü var bin gözü var / Başgöz : 287.12-a

balk Bi yüzli bin cüzli / Hafız 1985 : 66

blgr Bir kızım var
Kırk gözü var / Mollova : 431

dbrc Bir evde bin delik / Mahmut : B-7

dlrm Bi gelinim var
Bi peli var
Otuziki deli var / Cebeci : 24

kazk Özi cana
Özi tesik / Amanjolov

kazr Bir özü var, min gözü / Seyidov : 778

kbrs Bir gızım var
Kırg gözü var / Saracoğlu

kırm Bir dane üzüm,
Bir dane közüm / Asanov

krçy Bir kalada ming teşik / Şahin (A.Soltanı) : 386

krgz Özü bitta, közü miñta
Bir özü, bir özünda miñ közü / İbrahimov - Akmataliev : 1761

özbk Bir özi
Ming közi / Gulam : 1250

tatr Bir avızlı men küzli / Mahmutov : 2838

trkm Yekece özi
Mündür gözi / Bada (A.Baymıradov) : 689

uygr Biri özi ming közi / Emek

18.4. Elek (Kalbur)/2

ttü	Alçacık dağdan kar yağar / Başgöz : 287.8
osml	Alçacık damdan kar yağar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 74
afgn	Pestigine tağdan kar yağar / Duymaz 2006
balk	Alçaktan kar yağar / Hasan 956
gagz	Alçacik dada kar yar / Güngör - Argunşah : 18
gazr	Uca damdan Alçak dama kar yağar / Dehkani : 73
haks	Kizek çirde porcan polça / Çağatay
kary	Alçaçık evden kar yavar / Altınkaynak
kazk	Kiçkire gana aran Astı tolgan boran / Amanjolov
kazr	Alçag dagdan gar yağar / Davudova : 23 – Huluflu : 65
kbrs	Alçacıg damdan gar yağar / Yorgancıoğlu
kerk	Dağdan tepeden kar yağar / Kerkük : 221
kırm	Alçaçık evde kar yağar / Radloff 1896 : 24
kklp	Alaca terekten kar cuvar / Maksetov : .100
krgz	Kaptan sugunup Kor caadırdı Tegirmenden kelgende Üy caadırdı / İbrahimov - Akmataliev : 1762
kumk	Alaşa tavdan kar yava / Hacıyev (TDTEA)
nogy	Üsti oran Astı boran / Canıbekov : 43

rom-blgr-tatr Tögerek oran
Ortası boran / Mollova 1975 : 49

stvr.trkm Pessejik dagdan gar yagar / Kürenov 1995

tatr Teberek kütken kar yava / Temizyürek – Develi (TDTEA)

trkm Pessecik dagdan gar yagar / Kürenov 1995a – Bada (A.Baymıradov) : 658

uygr Pakar asmandin kar yağar / UHAEK : 150

18.5. Elek (Kalbur)/3

ttü Alçacık tepeden kar yağar / Başgöz : 287.8-a

blgr Alçacıg yerden kar yağar / Mollova : 414

dbrc Tökerek aran
Astı boran / Önal : 13.1

gagz İki tepe arasında kar yar / Güngör - Argunşah : 131

kazr Alcak tepeden kar yagar / Huluflu : 66

krçy Ullu tüzde kar cawar / Şahin (A.Soltanı) : 12

krgz Döbö-döbö döbölöyt
Döbögö camgır cebeleyt / İbrahimov - Akmataliev : 1128

özbk Past asmanden kar yağar / gulam : 1248

uygr Nigar öküzüm din kar yagar / Sertkaya : 111

18.6. Havan/1

ttü Anayın hallampası
Babayın sallampası
Lank girer lank çıkar / Başgöz : 375.8

btrk Bir ana bir buba
Düşür ara sıra
Güm pata güm pata / Özyürek 1991 : 2

kklp Ekesi avzın aştı
Balası tevip kaştı / Maksetov : s.105

krçy Bir atlı ming atlını tüer / Şahin (A.Soltanı) : 751

krgz Korsa kursa atası
Ünüröygön enesi
Mayda-cuyda balası / İbrahimov - Akmataliev : 1283

özbk Otası oğzın oçar
Bolası urıb koçar / Gulam : 1244

trkm Atası azgın açdı
Oglı depip gaçdı / Bada (A.Baymıradov) : 542

uygr Balisi anisini uridi / UHAEK : 19

18.7. Havan/2

ttü Tak tak teganni
El erayiki yedi yedi yanni / Başgöz : 375.6-a

blgr Tın tının
Pın pının
Tarakli tak tak / Mollova : 313

18.8. İbrik/1

ttü Bir gelinim var
Gelen öper giden öper / Başgöz : 401.10

gagz İçerde bir kızçaz var
Gelen geçen onu öper / Güngör - Argunşah : 53

kazr Bizde bir kişi var
Her gelen üzünnen öpür / Davudova : 495
***
Bir gızım var, kelif közünnen, üzünnen öper / İsmayılov

kırm Bir kelinim bar
Kelgen-keçgen onı öpe / Asanov

18.9. İbrik/2

ttü Karı karmaz
Burnu çürümez
Karı and içip
Yayan yürümez / Başgöz : 401.22

kerk Karnı kurnaz
Burnı kurnaz
Aç dursa
Susuz durmaz / Kerkük : 224

özbk Karnı kartaz
Burnı burtaz
Otga minmes
Piyoda yormas / Gulam : 1227

tatr Burını borsak
Karını korsak
Ceyoy de yörmes
Tik te tormas / Mahmutov : 2649

18.10. İbrik/3

ttü Bir öküzüm var karnından şişer / Başgöz : 401.11

blgr Bizde bir insan var
Karnından şişer / Yançev : 413

18.11. İbrik/4

ttü İl yatır İlyascık oturur / Başgöz : 401.15

blgr Ben yatarım İlyaz oturur
Bütün gün kurulu da turulur / Yançev : 422

18.12. Kaşık/1

ttü Bir küçücük kumbara
Erzak taşır ambara / Başgöz : 463.3-a

osml Kuyruklu kumbara
Sıçradı ambara / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 143

balk Kuyruklu kumbara
Zayre taşır ambara / Hafız : 1985 : 64 – Hasan : 1030

blgr Ufacık kumbara
Zahire taşır ambora / Mollova : 321

18.13. Kaşık/2

ttü Hacı oğlunun katırı, her ne versen götürü / Başgöz : 426.23

dbrc Hacı oğlunun katırı, her ne verirsen götürü / Önal : 22.1

18.14. Kaşık/3

ttü Bir dam tavuğum var, kuyruğu dışarıda / Başgöz : 463.2

blgr Saksağan yuvada
Kuyruğu ovada / Mollova : 322

dlrm Saksan yuvada
Kuyru uvada / Cebeci : 47

gazr Kuyrugundan yapışmayınca
Tövteye girmez / Dehkani : 153
***
Bir öküzüm var
Kuyruğundan tutmasan dama girmez / Hakki : 149

kazr Bir öküzüm var
Guyruğundan tutmasan dama girmez / Davudova : 504

kırm Bir ögüzim bar,
Kuyruğından tutmağance
Aranğa girmez / Asanov

kklp Hekke uyada
Kuyruğı kıyada / Maksetov : s.57

krgz Ördök köldö
Kuyrugu sırtta / İbrahimov - Akmataliev : 1727

kumk Çabak suvda, kuyrugu kırda / Hacıyev (TDTEA)

özbk Hakka uyada
Kuyruğı ziyada / Gulam : 1198

tatr Bir yurgam bar
Kuyrıgın totmasam suga kirmiy / Mahmutov : 270a

trkm Guyrugı bar bulanok / Bada (A.Baymıradov) : 601

18.15. Kazan

ttü Ocak başında dört kulaklı kara öküz / Başgöz : 4768

alty Tört kulaktu tört könök kursaktu / Çağatay

kklp Özi birey kulagı törtev / Maksetov : s.96

krgz Özü biröö
Kulagı törtöö / İbrahimov - Akmataliev : 1736

özbk Özi bitta
Kulağı törtta / Gulam : 1183

tatr Kalagı bor – isetmiy
Tigez cirge utırmıy / Mahmutov : 2667

trkm Gulagı bar esidenok / Bada (A.Baymıradov) : 602

uygr Teşi kara töt kulak
Korkisuduv bir bulak / UHAEK : 157

18.16. Kova/1

ttü Kuru soktum, yaş çıktı / Başgöz : 74.6-g

osml Kuru girer, yaş çıkar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 161

balk Kur kuydum yaş çikardım / Hafız 1985 : 68

blgr Kuru attım yaş çıktı / Mollova : 463

btrk Kuru salarım, yaş çıkar / Sakaoğlu 1981a

dlrm Kuru soktum yaş çıktı / Cebeci : 96

gagz Kuru soktum yaş çikardım / Güngör - Argunşah : : 164

18.17. Kova/2

ttü Aşağı iner güle güle
Yukarı çıkar ağlaya ağlaya / Başgöz : 74.8

balk Aşağı iner güle güle
Yukarı çıkar ağlaya ağlaya / Hafız : 8

blgr Aşağı iner güle güle
Yukarı çıkar ağlaya ağlaya / Mollova : 462

btrk İnerken güler kıkır kıkır
Çıkarka ağlar şapır şapır / Özyürek 1991a : 540

18.18. Rende

ttü Ol nedir ki garnından yer, sırtından çıkarır / Başgöz : 689.c

osml O nedir ki karnından yer, sırtından sıçar / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 219

balk Karnından çikarır
Sırtından yer / Hasan : 1186

blgr Ol nedir ki garnından yer, sırtından çıkarır / Mollova : 466

kazr Altdan yer
Üstden gusar / Seyidov : 1339
***
A laleler laleler
Gümüşden piyaleler
Göbeyinden den yeyer
Bel üstünden balalar / Seyidov : 1347

kumk Kursagından aşay, arkasından kusa / Hacıyev (TDTEA)

18.19. Sacayak/1

ttü Üç ayaklı menteşek, onu bilmeyen eşek / Başgöz : 656.2

balk Üç ayakli menteşek
Buni bilmayen hepten eşek / Hafız 1985 : 90

blgr Üç ayaklı matracık / Mollova : 357

kazr Bizim evde bir kişi var
Ağzında üç dişi var / Davudova : 31

krgz Üç butu bar aksabayt / İbrahimov – Akmataliev

özbk Bir tom içida üçta beti kora / Tekin : 114

tatr Çirt çirt ite üzi
Üç ayagı, bir küzi / Mahmutov : 2710

trkm Üç ayaklı atım bar
Dürli-dümen otum bar / Bada (A.Baymıradov) : 674

18.20. Sacayak/2

ttü Alçacık katır
Yüklenir bakır / Başgöz : 696.12

balk Atçacik katır
Yüklenir bakır / Hafız : S-2

blgr Alçacık katır
Yüklenir bakır / Mollova : 356

18.21. Sacayak/3

ttü Bizde bir kadı var
Eğri büğrü budu var
Hele bize gelesin
Güle güle ölesin / Başgöz : 696.8

kırm Bizim evde kadı var
Egri bugrü butu var
Şindi gelse görürsüz
Küle küle ölersiz / Radloff 1896 : 140

18.22. Sacayak-Tencere-Yemek

ttü Arap atlandı
Tengi katlandı
Kum koyuldu
Su bulandı / Başgöz : 987.1-p

kazr Ereb atlandı
Demir katlandı
Kum kuyulandı
Kuyruk bulandı / Huluflu : 347 – Veliyev : 24

18.23. Semaver

ttü Üstü açık
Altı açık
İçinde su, ateş var / Başgöz : 717.3

alty Aylandıra sug, ortodo ot / Çelik
***
Örö nanı pazık
Altı nanı pızak
Ortozında sugle ot / AF : 19
***

Eki uçı açık
Ortozı ot lo suu / Çağatay 1972

blgr Üstü açık, altı açık; içinde su, ateş var / Mollova : 341

haks Tiyegi tizik
Tübi tizik
Otnan pir çirde haynapça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Karnı kartas
Murnı burtas
Atka minbes
Cayay cürmes / Amanjolov

kazr Nedendi ha nedendi
Bağrın başı zedendi
Gırağı su, içi od
Gedin görün nedendi / Davudova : 536 – Seyidov : 1049

kırm Çevresi suv
Ortası ateş / Asanov

kklp Bir zat kördim atı duv
İşi otta sırtı suv / Maksetov : s.100

krçy Başı teşik
Tübü teşik
Ortasında ot bla suw / Şahin (A.Soltanı) : 16

krgz Astı teşik
Üsti teşik
Ortosunda suu, ot / İbrahimov – Akmataliev

özbk Astı tesik
Üsti tesik
Ortası suv, alavlık / Gulam : 1202

tatr Başu da tişek
Tübe de tişek
Urtasında ut
Çitende su / Mahmutov : 2735

trkm Bir zat gördüm adı düv
İçi ot da daşı suv / Bada (A.Baymıradov) : 557

tuva Özeenden ot ündü
Dumçuundan sug aktı / TDEK

uygr Korsıki su, yürki at / UHAEK : 299

18.24. Süzgeç/1

ttü Bir kızım var, bin gözü var / Başgöz : 757.6

kazr Bizde bir kişi var
Çohluca gözü var / Davudova : 493

18.25. Süzgeç/2

ttü El kadar yüzi var
Kırk elli gözü var
Eğildikçe yağmur yağar / Başgöz : 757.5

blgr El kader yüzi var
Kırk elli gözü var
Eğildikçe yağmur yağar / Mollova : 376

kazr Elek boyda üzü var
Yüz ellice gözü var
Ağzı yuharı bahar
Altından yağış yağar / Abbaslı

19. EV İÇİNDE KULLANILAN EŞYALARLA İLGİLİ BİLMECELER

19.1. Ayna/1

ttü
Tap nedir tapış nedir
Top üstünde gümüş nedir
Ne yerdedir ne göktedir
Cümle alem içindedir / Başgöz : 59.12

osml
Tap nedir, tapış nedir
Gülüstandan güneş nedir
Ne yerdedir ne göktedir
Cümle alem içindedir / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 22

blgr
Tap nedir, tapık nedir
İlkbaharda gümüş nedir
Ne yerdedir, ne göktedir
Cümle alem içindedir / Mollova : 292

kazk
Taban-taban taban-ay
Tabanı calpak koyan-ay
Kölenkesi kümisten
Külip turgan koyan-oy / Amanjolov

kbrs
Tap nedir tabeş nedir
Baharda gümüş nedir
Ne sendedir ne bendedir
Cümle alem içindedir / Sakaoğlu 1981

kerk
Tap nedi tapış nedi
Gül bahar öpüş nedi / Ketene

kırm
Tap nedir tapış nedir
Gül baharda gümüş nedir
Ne yerdedir ne göktedir
Cümle alem içindedir / Radloff 1896 : 18

kklp Arman otır lepiypa
Berman otır lepeypa
Kölenkesi gümisten
Külip otır lepiypa / Maksetov : s.54

krgz Tam-tam tamenek
Tamdan çıkan koenek
Külü şeer içinde
Külüp turgan koenek / İbrahimov - Akmataliev : 1607

özbk Top tobonok tobonok
Tobonı yok kuyanok
Kuyanoğı kümüşdan
Külib turgan büvişdan / Gulam 1139

trkm Eyle otır eycicek
Beyle otır eycicek
Kölegesi kümüşden
Güle otır eycicek / Bada (A.Baymıradov) : 690

19.2. Ayna/2

ttü Bir arkadaşım var
Gece gündüz resim çeker
Sen gülersen o da güler / Başgöz : 138

kazr Men bahıram o da bahır / Davudova : 535

özbk Bir dostum bor acoyib
Agar kim unga boksa
Külib bokar ılcayıb / Gulam : 1141

tatr Ber keçkene bala
Mina karap köle / İsanbet : 2067

trkm Bir dostum bar öykünceñ / Bada (A.Baymıradov) : 555

uygr Saña teğra bolsammen pihildaysen külisen
Maña toğra bolsang sen memnu külüp koyimen
Sel neriğa ketsemla keyergidur mökisen / UHAEK : 248

19.3. Ayna/3

ttü Bir küçücük miçinde
Dünya alem içinde / Başgöz : 59.1

balk Çatır çatır çatır nedir
Ni yerdedir ni cüktedir
Bütün alem içindedir / Hasan : 84a

kary Ne yerdedir ne köktedir
Cümle alem içindedir / Altınkaynak

kazr Heveng heveng içinde
Deste feleng içinde
Ne yerdedi ne gökte
Arz felek içinde / Huluflu : 378

kbrs Ne sendedir ne bendedir
Bir alemin içindedir / Yorgancıoğlu

tatr Gül gül içinde
Gül piyala içinde
Kök te tügel, cir de tügel
Dünya canın içinde / Mahmutov : 2493

19.4. Ayna/4

ttü Dünyayı içine alır, hiç içine girilmez / Başgöz : 59.17

balk Dünyay içine alır
İçine cirılmes / Hafız 1985 : 13

blgr Dünyayı içine alıp da, hiç içine girilmeyen şey nedir? / Mollova : 294

btrk Dünyayı alır içine ama
Hiç girilmez ki içine / Özyürek 1991a : 566

19.5. Ayna/5

ttü Bilmece bildirmece
Resim yapar gündüz gece
Duvarlara asılır
Her gün ona bakılır
Resim yapan bakınca
Hemen siler kaçınca
Hatta gülsen sen ona
O da güler cevaben / Başgöz : 59.9

balk Bilmece bildirmece
Duvarda gündüz gece
Çabuk yapar bakınca
Çabuk bozar kaçınca
Hatta gülsen ona sen
O da güler cevaben / Hasan : 843

blgr Bilmece bildirmece
Resim yapar gündüz gece
Duvarlara asılır
Hergün ona bakılır
Resim yapan bakınca
Hemen siler kaçınca
Yapan resmi bakınca
Siler çabuk kaçınca / Mollova : 293

kerk Gece gündüz resim yapar / Kerkük : 27

19.6. Ayna/6

ttü O odanın içinde, o da onun içinde / Başgöz : 59.2

balk Odaların içinde
Herkes onun içinde
O da kendi içinde
Saklambaçlı elinde / Hasan : 850

btrk O odanın içinde, o da onun içinde / özyürek 1991 : 51

kbrs Bilmece bildirmece
Resim yapar gündüz gece / Saracoğlu

19.7. Ayna/7

ttü Bir kızım var, köşeden köşeye gezer / Başgöz : 59.10

blgr Bir kızım var
Bir köşeden köşeye gezer / Nemeth : 2

krçy Bir kızım bardı da
Anga karamagan coktu / Şahin (A.Soltanı) : 18

19.8. Havlu/1

ttü Bir kızım var, gelen öper, giden öper / Başgöz : 376.2

btrk Benim bir gelinciğim var
Yolda gelip geçeni öper / Özyürek 1991 : 58

kazr Bizim evde bir kız var gelen onu öper / Huluflu : 220

krçy Bir kelinim bardı da
Cetgen anı kuçaklaydı / Şahin (A.Soltanı) : 17

19.9. Havlu/2

ttü Tarlada biter makine büker
Sabah sabah
Yüzümü öper / Başgöz : 376.3

osml Tarlada biter
Makine büker
Sabah sabah
Yüzünü öper / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 108

blgr Tarlada biter makine büker
Sabah sabah yüzünü öper / Mollova : 314

btrk Bahçede biter makine büker
Sabah kalkar yüzü siler / Özyürek 1991 : 19

19.10. Masa

ttü Üç kardeş bir takke giyer / Başgöz : 592.4

osml Üç kardeş bir takke giyer / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 176

kazr Dört gardaşın bir papağı var
Hamısı birden goyur / Davudova : 521

krçy Tört kişini-bir börkü / Şahin (A.Soltanı) : 19

tatr Dürt igit bir bürek astında / Mahmutov : 2433

19.11. Radyo/1

ttü Sesi var canı yok
Konuşur ağzı yok / Başgöz : 686.1

başk Üze höyley-kürenmey / Tokatlı

blgr Canı var, sesi yok
Kanı yok, donu yok / Yançev : 502

kazk Bir bülbül otıradı salıp endi
Cürüge ayağı cok, emes candı
Öneri konday aksan dep oylaymın
Ep cette cer tübinen haber aldı / Amanjolov

kazr Ne dili var ne ağzı
Ne tarı var, ne sazı
Her yerden haber verer
Ohuyar hoş ovazı / Seyidov : 1329

kırm Davuşı bar, özü yok
Söyemegen sözü yok / Asanov

kklp Körenbeydi tili
Her bir üydin bülbüli / Maksetov : s.83

krçy Awuzu cok tili cok
Söleşirge andan usta cok / Şahin (A.Soltanı) : 757

özbk Oğzı yok söylaydi
Aşulalar köylaydi
Körişga u çıraylı
Türli tilda söylaydı / Gulam : 1675

trkm Agzı bır dılı iki cani yok
Geplen sözinin sonı yok / Bada (A.Baymıradov) : 346

uygr Bir nersem bar, sanduk ahşaş turar özi
Ademlerge anglinidu eytkan sözi
Tavuşi enik bolup çikkan bilen
Körünmeydu baş-ayiği ikki köz / UHAEK : 83
***
Ceni yok sözleydu / UHAEK : 218

19.12. Radyo/2

ttü Bir ağacı oymuşlar
İçine dünyayı koymuşlar / Başgöz : 686.3

balk Bir agaci yonmişlar
İçine name koymişlar
Yanılmış yalan sülemiş
Kulagını vurmişlar / Hafız : R-1
***
Bi oduni oymışlar
İçine dünyayı koymişlar / Hafız 1985 : 86

kbrs Çam ağacını oymuşlar
İçine düñyayı gomuşlar / Gökçeoğlu : 428

özbk Kutıga çırakça saldım
Alamdan kop habar aldım / Gulam : 1676

19.13. Saat/1

ttü Çın çını hamam
Kubbesi tamam
Bir gelin aldım
Babası imam / Başgöz : 692.12

osml Çinçinni hamam
Kubbesi tamam
Bir gelin aldım
Babası imam / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 221

blgr Çin çin hamam
Kubbesi tamam
Bir gelin aldım
Babası imam / Mollova : 468

btrk Çıngıllı amam
Kubbesi tamam
Bir gelin aldım
Bubası imam / Özyürek 1991 : 4

dbrc Çinçinli imam
Kubbesi tamam
Bir kız aldım
Babası imam / Önal : 41.2-b

dlrm Çin çin amam
Kubbesi tamam
Bi gelin aldım
Bubası imam / Cebeci : 14

gagz Çin çini imam
Dedi tamam
Nedir o? / Güngör - Argunşah : 72

kbrs Alçacıg hamam
Gubbesi tamam
Garısı gelin
Gocası imam / Gökçeoğlu : 442

kerk Şak şakı hamam
Künbatı tamam
Bunı tapanı
Babası imam / Kerkük : 63

kırm Çıt çıtlı hamam
Kurnası tamam
Bir gelin aldım
Babası imam / Radloff 1896 : 85

19.14. Saat/2

ttü Bir şeyim var, vurur vurur yonga dökmez / Başgöz : 692.90

alty Barzam barzam, ol lo cerge tuştaydım / Dilek (TDTEA)

blgr Bir değirmenim var
Yüz sene döner
Bir tane öğütmez / Mollova : 472

gagz Gece gündüz örüyor
Ne içer ne iyer / Güngör - Argunşah : 113

haks Hara-künörte toğınça, harnı daa astabınça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Celsiz suvsız oynalgan bir dermen
Şıkkan künren oynalıp birden cürgen
Kıldan nezik moynında bir bavı bar
Akılın cetik danasıñ oylap bilgen / Amanjolov

kazr Bir atım var derinde
Bağlamışam şerinde
Gece gündüz yol gedir
Yerindedi yerinde / Seyidov : 960

kırm Er kün keter
Yerinden köçmez / Bekir (TDTEA)

krgz Bu dünyödö çıgıptır bir tegirmen
Kün menen birdey cürgön
Ortosunda kara bir nemesi bar, kıldan içke
Ay capırım koluñ sıngır kim iyirgen / İbrahimov - Akmataliev : 16/1

özbk Küni-tüni yüradi
Doim bir coyda turadı / Tekin : 107

tatr Kün yüriy, tün yüriy
Barmak buyı cir kitmiy / Mahmutov : 2539

uygr Keçe kündüz tinmaydu
Tohtimastin sanaydu
Ömür boyi sanisa
On ikkidin aşmaydu / UHAEK : 320
***
Mangdu mangıdu kırdan aşalmaydı / Çağatay 1991

19.15. Saat/3

ttü Tıngır-tıngır tıngır tas
Birin kaldır birin bas
Ambaroğlu hastadır
Bülbüller kafestedir / Başgöz : 692.21-a

kazr Çınkır çınkır çınkır tas
Birin kaldır, birin bas
Acem oglu hastadır
Bülbülü kafestedir / Huluflu : 258

19.16. Saat/4

ttü Ben giderim o gider
Cebimde tik tik eder / Başgöz : 692.19

balk Ben giderim o kolumda
Tak tik eder / Hasan : 1199

blgr Ben giderim o gider
Cebimde tik tik eder / Mollova : 38

gazr Men giderem o gider
Cibimde cik cik eder / Hakki : 8

kazr Ben gedirem o gedir
Cebimde cik cik eder / Abdullayev

19.17. Saat/5

ttü Tencere kapağı
Zincirli bukağı
Bunu bilmeyen
İskele köpeği / Başgöz : 692.8

blgr Çın çın bukağı
Tencere kapağı
Bunu bilmeyen
Köyün köpeği / Mollova : 467

19.18. Saat/6

ttü Babası tembel
Anası çalışkan
Altmış tane çocukları var / Başgöz : 692.17

blgr Babası tembel
Anası çalışkan
Altmış da çocukları var / Mollova : 472

19.19. Saat/7

ttü Herkes uyur İlyas Baba oturur / Başgöz : 692.24

balk Herkes uyur ihtiyar baba uyumaz / Hasan : 1211

krgz El uktasa da, Esenkül Çunak uktabayt / İbrahimov - Akmataliev : 1615

nogy El yatsa da elemen yatzas / Canıbekov : 127

19.20. Saat/8

ttü Bu bahçede on iki kapı
İnsan elinin yaptığı / Başgöz : 692.6

blgr Bir bahçede on iki kapı
İnsan elinin yaptığı yapı / Mollova : 469

19.21. Sabun/1

ttü Bir acayip düş gördüm
Köpük kusan taş gördüm / Başgöz : 695.9

balk Hep ıslaktır hep yaş
Su köpüklü taş / Hasan : 1216

dlrm Köpüklüce daş
İbiklice kuş / Cebeci : 60

gagz İbikli kuş
Köpüklü taş / Güngör - Argunşah : 124

kerk Aş gördüm aş gördüm
Köpük kusan daş gördüm / Kerkük : 215

krçy Suwga tüşse kömük
Suwdan çıksa kemik / Şahin (A.Soltanı) : 306

nogy Men ne kördim ne kördim
Köpük kuskan taş kördüm / Canıbekov : 157

tatr Ak taşım bübek kosa / Mahmutov : 3308

19.22. Sabun/2

ttü Bilmece bildirmece
El üstünde kaydırmaca / Başgöz : 695.2

balk Bir bilmece
Elimden kaydırmece / Kowalski : 4

blgr Bil bilmece
Elimden kaydırmaca / Mollova : 355

btrk Bili bilmece
Elimden kaydırmaca / Dede

dbrc Bilmece bildirmece
El üstünde kaydırmaca / Önal : 43.1

kbrs Bilmece bildirmece
El üstünde gaydırmaca / Saracoğlu

19.23. Sabun/3

ttü Ak tavuk suda yüzer / Başgöz : 695.12

blgr Ak tavuk suda yüzer / Mollova : 353

19.24. Sabun/4

ttü Dört köşedir beş değil
Başı sudan hoş değli / Başgöz : 695.8

balk Dert çüseli beş dil
Suda başi hoş dil / Hafız 1985 : 92

kbrs Dört köşedir beş deyil
Başı suyla hoş deyil / Yorgancıoğlu

kerk Dört köşedi beş dögü
Sudan başı hoş dögü / Kerkük 213

19.25. Sandık

ttü Karşıdan gördüm bir taş
Yanına gittim dört ayaklı bir baş / Başgöz : 708.2

balk Dört ayaklı demir kulaklı / Hasan : 1234

kazk Tört burıştı
Bir avızdı / Amanjolov

kklp Tört ayağı bar
Töbelesedi cüredi / Maksetov : s.106

krgz Tördö tört adam oturat törömün dep / İbrahimov - Akmataliev : 1649

özbk Bir eşagim bor
Tört oyaklı
Tobalasam yürmaydi / Gulam : 1136

tatr Dürt müiş iki tiş
Tur başınnan töş / Mahmutov : 2456 – İsanbet : 2092

19.26. Sandık-Anahtar

ttü Oturdum önüne
Soktum deliğine / Başgöz : 983

osml Oturdum önüne
Soktum deliğine / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 9

blgr Oturdum üynüne
Uydurdum deliğine / Nemeth : 9

gagz Oturdum yönüne
Uydurdum deline
Onu bilmeyen o
İnsan dildir / Güngör - Argunşah : 176

19.27. Süpürge/1

ttü Kapı arkasında köle / Başgöz : 754.26

balk Bir celinim var, hep kapi ardına oturur / Hafız 1985 : 96

blgr Kapı arkasında kel Ayşe / Yançev : 535

btrk Evin her tarafını dolaştı
Kapı arkasına yerleşti / Dede

dlrm	Kapı arkasında telli gelin / Cebeci : 97
kazk	Karangı üyde belin buğan bek catır / Amanjolov
kazr	Kapıda kara kul / Huluflu : 457
kbrs	Evin dörd tarafını dolaşdı Kapı arkasına yerleşdi / Gökçeoğul : 492
kırm	Beli bağlı biçekke Her kün tura keçikke / Radloff 1896
kklp	Korangı üyde beli baylı kul catır / Maksetov : s.103
krgz	Eşiktin aldında beli boylanuu kul catat / İbrahimov - Akmataliev : 1640
özbk	Eşik orkasıda beli boğlık kul yatar / Gulam : 1261
rom-blgr-tatr	Belcigezin bek buuğan Belgelek ovasına oynağan / Mollova 1975 : 13
stvr.trkm	Gorankı öyde bili baglı gul yatır / Kürenov
tatr	İşek artında bili beylevli kul yatır / Mahmutov : 2591
trkm	Öy içinde bili baglı gul yatır / Bada (A.Baymıradov) : 657
trnçi	Bir öyge kirsem beli bağlık kız olturur / Sertkaya : 115
uygr	Beli daim bağlaklik Teyyar turar hizmetke Pakizlikni yakturar Ecepmu öç ehletke / UHAEK : 86 *** Bir öyge kirsem, ber bile boglaklık kız otupto / Çağatay

19.28. Süpürge/2

blgr	Gündüz çırak gece padişah / Mollova : 375

balk Cündüzleri işler, ceceylen durur / Hafız 1985 : 98

gazr Gice hanım
Gündüz külfet / Dehkani : 125

kazr Gece hanım
Gündüz külfet / Menafi

kerk Gece hatun
Gündüz halayık / Kerkük : 270

rom-blgr-tatr Gece misafir
Kundis kızmetkar / Mollova 1975 : 28

tatr Kündiz işin-küşin bitire
Kiç poçmakka kerep utıra / Mahmutova : 2609

uygr Keçisi ağıça, kündüzi ğalça / UHAEK : 334

19.29. Süpürge/3

ttü Kapı arkasında dedem sakalı / Başgöz : 754.29

kazr Evimizde bir kişi var
Bir şele saggalı var / Nebioğlu

19.30. Süpürge/4

ttü Çat burada, çat kapının arkasında / Başgöz : 754.1

balk Tat burada tat orda
Yat kapi ardında / Hafız : s.12
***
Fış üte, fış beri
Kapı arkasındadır yeri / Hafız 1985 : 55

dbrc Çat burada, çat kapının arkasında / Önal : 48.3

kbrs Çat dedi pat dedi
Bir bucağı yad dedi / Saracoğlu

19.31. Telefon

ttü Buradan attım kılıcı
Halepte oynar bir ucu / Başgöz : 794.6

alty Adamnıñ atkan ogı
Caş-Turaga cede bert / Altay (TDTEA)

kazr Baltanı vurdum yoncaya
Sesi getdi Genceye / Huluflu : 115

kklp Dırrıv dırrıv etedi
Bir sekundta Moskvoğa cetedi / Maksetov : s.182

19.32. Ütü

ttü Bir kızgın gemim vardır
Durmadan gelir gider
Gemim gelip gittikçe
Dalgaları düz eder / Başgöz : 828.3

gagz Cezmi suda üzmeer
Nandan geçer düzelder / Güngör - Argunşah : 115

kbrs Bir gızgın gemim var
Durmadan gelir gider
O gelip giddigca
Dalgaları dümdüz eder / Gökçeoğlu : 542

özbk Ortıb aççık kızıl meva
Ok deñizde suzar kema / Gulam : 1653

tatr Korab yüze kile
Külne köydire kile / Mahmutov : 3313

uygr Nan mo yemeydu kuçukum
Aş mo yemeydu kuçukum
Tava dudın üstüde
Cugurup cügen kuçukum / Aratan

19.33. Yastık

ttü Şişik şişik duvara yapışık / Başgöz : 840.4

blgr Avlu dibinde şiş çuval / Yançev : 564

19.34. Yatak (Döşek)/1

ttü Gece halayık, gündüz hatun / Başgöz : 841.7

gazr Gündüz hanım
Gece karabaş / Hakki : 2

kazr Gündüz ağadır
Gece nöker / Davudova : 533

kbrs Gece yorulur
Gündüz diynenir / Saracoğlu

kırm Akşam viran
Saba seyran / Asanov

krgz Kündüz izzatta
Tündö kızmatta / İbrahimov - Akmataliev

kumk Geçe karavaş, gündüz biy
Geçe yatıp, gündüz cey / Hacıyev (TDTEA)

özbk Kündüzi izzatda
Kecasi hizmatda / Gulam : 1156

19.35. Yatak (Döşek)/2

ttü Akşam iner
Sabah kalkar / Başgöz : 841.10

blgr Akşam indiririm
Sabah bindiririm / Mollova : 305

19.36. Yorgan

ttü	Gündüz yığılır Gece yayılır / Başgöz : 856.2
balk	Cünlen toplanır, ceceylen uzanır / Hafız 1985 : 42
dğstn	Gündüz prenses Gece hizmetçi / DHGF
dbrc	Gece harman gündüz tepe / Önal : 53.1
dlrm	Gündüz yıvın gece haman / Cebeci : 101
gazr	Ahşam salınır, sahar yığılır / Hakki : 25
kbrs	Gündüz dürülür Gece yayılır / Saracoğlu
kırm	Akşam olsa cayilam Saba olsa cıyılam / Asanov
kklp	Kündiz izzette Akşam hizmette / Maksetov : s.200
krgz	Keçesi cazılat Kündüzü cıyılat / İbrahimov - Akmataliev : 1629
özbk	Kündüzi yığıladı Keçasi yayıladı / Gulam : 1158
stvr.trkm	Gije bogaz, gündiz gısır / Kürenov
tatr	Kündiz hürmette Kiç hizmette / Mahmutov : 2479
trkm	Gice hızmatda Gündiz rahatda / Bada (A.Baymıradov) : 595
uygr	Kündüzi bikar Keçisi çakar / UHAEK : 328

19.37. Yüklük

ttü	Gece harman gündüz tepe / Çelebioğlu : 4008
afgn	Keçesi löli Kündüzi buvi / Duymaz 2006
balk	Cünle yutar, ceceyle kusar / Hafız 1985 : 117
blgr	Gece harman, gündüz tepe / Mollova : 306
btrk	Gece harman, gündüz yayvan / Dede
dlrm	Gece zayıflar Gündüz şimanlar / Acaroğlu 1944
kazr	Gece boşalar Gündüz dolar / Seyidov : 890
özbk	Kündüzi buğaz Keçesi kısır / Gulam : 1162

20. EVE AİT UNSURLAR İLE İLGİLİ BİLMECELER

20.1. Çadır

ttü Kara deve çöktü yere / Çelebioğlu : 3611

kazr Gara deve çökdü yere
Bağırsağın döktü yere / Seyidov : 864

20.2. Çeşme

ttü Ol nedir ki alem ona dolanır
Kulağını büktükçe
Ağzı sulanır / Başgöz : 181.9

balk Külagıni büktükçes agzi sulanır / Hafız 1985 : 30

blgr Ol nedir ki alem ona dolanır
Kulağını büktükçe
Ağzı sulanır / Mollova : 304

20.3. Çukur

ttü İçinden aldıkça büyür
İçine koydukça küçülür / Çelebioğlu : 3794

kazr O nedi yondukça yontar
Kesdikçe uzanar / Abdullayev

tatr Minen in çaklı olsalar
Şulkader zuraya baram / Mahmutov : 161

urml Ne kadar onan alıysın
O hadar daa artay / Altınkaynak

20.4. Değirmen/1

ttü Taştandır demirdendir
Yediği hamurdandır
Dünyaları doyurur
Kendi doymaz nedendir / Başgöz : 225.29

balk	Taştandır demirdendir
	Yedigi hamurdandır
	Dünyalari doyurur
	Kendi doymaz
	Bu nedendir / Hafız : D-1
kazr	A kara kede nedendi
	Bagrım zeden zedendi
	Özü eller doydurar
	Özü doymaz nedendi / Huluflu : 3
	***
	Daşdan demirdendi
	Höreyi hemirdendi
	Aleme yemek verer
	Özü doymaz nedendi / Seyidov : 1248
kerk	Daşdandı demirdendi
	Mayası hamurdandı / Kerkük : 10
kırm	Taştandır demirdendir
	Aşağanı hamırdandır
	Cümle-alemni özü toydurır / Asanov
krçy	Tört düniyanı koyduradı da
	Kesi açlay kaladı / Şahin (A.Soltanı) : 33
krgz	Temirden temirden
	Ortasun çıçkan kemirgen / İbrahimov - Akmataliev : 1412
nogy	Aşaydı toymaydı
	Toktatpay koymaydı / Canıbekov : 160
özbk	Bir matalım bar boşdan
	Oyağı temir, toşdan
	Tez tezgina kelinglar
	Halfalar öldi oçdan / Gulam : 1036

tatr Min üzem su belen de
Cil belen de toram
Büten halıknı tuydıram
Üzem çeynim başkalar yuta / Mahmutov : 2015

20.5. Değirmen/2

ttü Pır pır eder
Ak ak sıçar / Başgöz : 224.19

balk Fır fır döner
Ak ak doker / Hasan : 923

blgr Fır fır döner
Ak ak sıçar / Mollova : 406

gagz Pır pır döner
Ak ak akar / Güngör - Argunşah : 182

gazr Dolanar dolanar
Ağ sıçar / Dehkani : 136

kazr Fır fır öter
Ağ ağ döker / Seyidov : 1252

kerk Per per uçar
Yoğurt saçar / Kerkük : 156

krçy İpil apak çaçar / Şahin (A.Soltanı) : 34

nogy Aylanıp uşar, ak bor şıçar / Canıbekov : 155

özbk Tıp tıp etadi
Oppok soçadı / Gulam : 1031

20.6. Değirmen/3

ttü Bir atım var
Göbeğinden arpa yer / Başgöz : 225.18-ü

osml Deryaya saldım bir gemi
Dervişler sürer o demi
Ayağından içer suyu
Karnından yer bir yemi / Abdülaziz Bey

balk Beyaz beycir yokardan yer
Aşadan yemini düker / Hafız 1985 : 39

blgr Benim bir kuşum var
Tane yer göbeğinden / Mollova : 407

gazr Bir atım var derinde
Arpa yiyer serinde
Gece gündüz yol gider
Yerindedi yerinde / Dehkani : 106

kbrs Bir guyum var
Yemini göbeciğinden yer / Kaya

nogy Bir iytim bar ırıldap, karnı-şegi dırıldap / Canıbekov : 158

trkm Bir atım bar doymazak
Önnürdigni goymazak / Bada (A.Baymıradov) : 265

yakt Ahır-ahıır da toppot baar ühü / Vasilyev - vd. : 6

20.7. Değirmen/4

ttü Alçacık yerden kar yağar / Başgöz : 225.21

alty Kök buka kepşenet köbügi tögület / Dilek (TDTEA)

gagz Alcacıg tepeden gar yağır / GF

uygr Üstyidin möldür yağar, astidin kar / UHAE : 383

20.8. Değirmen/5

ttü Gider gider yerinde
Altın kemer belinde
Gece gündüz yol gider
Yerindedir yerinde / Başgöz : 224.4

kazr Helendedir helende
Eteyleri belinde
Gece gündüz yol geder
Yerindedir yerinde / Huluflu : 370
***
Gider gider yerinde
Altun kemer belinde
Gece gündüz yol gider
Yine durup yerinde / Abdullayev

kerk Gider gider yerinde
Altun kemer belinde
Gece gündüz yol gider
Gene durup yerinde / Kerkük : 60

20.9. El Değirmeni

ttü Göbeğin göbeğine sapım eline, koyum mübarek deliğine / Başgöz : 225.5

osml Göbeğim göbeğine, mıhım deliğine / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 64

gazr Karnum karnuğa
Mıhım deliğine / Dehkani : 226

kazr Göbegim göbegine
Barmagım deligine
Dolandırım dolandırım
Tokum bogazına / Huluflu : 621
***
Göbegim göbeyüve,
Mıhım deliyüve / Çağatay

kbrs Gebeği göbeğine,
Uyumu deliğine / Yorgancıoğlu

kerk Karnum karnuva
Kahmışım elüve / Kerkük : 204

20.10. Duvar-Oda Köşeleri

ttü Dört kızım var dördü de bir boyda / Başgöz : 657

gazr Dört gelinim var
Her dördü bir boyda / Hakki : 7

haks Dört erkek kardeş aynı yerde çalışıyor / Radloff 1907 : 143

kazr Bizim evde dört gelin var
Dördü de bir buhunda / Seyidov : 878

20.11. Fırın

ttü Çörüdür çöt gibi
Ağzı kara kurt gibi / Başgöz : 315.6

blgr Kaskara maskara
Ağzı burnu kapkara / Yançev : 407

gagz Karşidan oturur çort gibi
Azını açar kara kurt gibi / Güngör - Argunşah : 152

kbrs Gara öküz diz çökdü
Ağzını açıg bıragdı / Yorgancıoğlu

20.12. Hamam/1

ttü Altı mermer
Üstü mermer
İçinde binbir baş oynar / Başgöz : 362.4-d

osml Altı taş, üstü taş
İçinde binbir karabaş / Abdülaziz Bey

balk Alti taş üsti taş
İçinde doli bir bir baş / Hafız 1985 : 51

dbrc Altı taş, üstü taş
İçinde binbir baş / Önal : 176.1

kazr O yan daş bu yan daş
İçinde yüz elli baş / Huluflu : 549

kbrs Altı daş üstü daş
İçi dolu biñbir baş / Saracoğlu

kerk O yanı daş bu yanı daş
İçinde var yüz elli baş / Kerkük : 12

kırm Astı mermer
Üstü mermer
İçinde bin bir baş oynar / Radloff 1896 : 19

20.13. Hamam/2

ttü Kazan kaynar tuzu yok
İnsan gezer izi yok / Başgöz : 362.2

blgr Kazan kaynar
Tuzu yok
İnsan gezer
İzi yok / Yenisoy (TDTEA)

özbk Oşı köpü tuzı yok
Yağlı köpü kızı yok
Kışda köpayadı
Yazda azayedi / Gulam : 1128

20.14. Kapı/1

ttü Gider leyli
Gelir leyli
Bir ayak üzerinde
Durur leyli / Başgöz : 440.4

osml Gider Leyla, gelir Leyla
Bir ayak üzerinde durur Leyla / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 132

alty	Girerken sallanır
	Çıkarken sallanır / Radloff 1999 : 4
balk	Cider Leylam
	Celir Leylam
	Bir ayakta
	Durur Leylam / Hafız 1985 : 61
blgr	Öte lillim, beri lillim
	Bir ayağının üstünde durur lillim / Mollova : 318
btrk	Gider leyla, gelir leyla
	Bir ayak üstünde durur leyla / Özyürek 1991 : 45
dbrc	Gider leylem
	Gelir leylem
	Bir ayağının üstünde
	Durur leylem / Önal : 20.1-a
gagz	Git lelek, gel lelek
	Bir ayak üzerinde dur lelek / Güngör - Argunşah : 120
gazr	Giden leyla kalan leyla
	Dabanı üste duran leyla / Dehkani : 159
haks	İkizi çatça, ikizi turça, pirsi ırlapça / Arıkoğlu (TDTEA)
kary	Vor dedi yoh dedi
	Ayah üstünde kılına dedi / Altınkaynak
kazr	Geden leglek, gelen leglek
	Bir gıç üste duran leglek / Davudova : 16 – Huluflu : 598
kbrs	Giden leyli
	Gelen leyli
	Ayag üsdü
	Duran leyli / Gökçeoğlu : 298

kerk Ahşama gadar bir ayag üste durur
Ahşam olar elin uzadar / Paşayev 1987

kırm Gelen leglek, giden leglek
Bir ayak üstüne duran leglek / Radloff 1896 : 124

tatr İlev ayagüre
İkev yatıp tora
Berse yöriy berse yörte
Berse haman cır eyte / İsanbet : 1776

trkm Bir ayagnın üstünde
Baryar gelyer hem gülyer / Bada (A.Baymıradov) : 423
***
Gider leglek
Geler leglek
Yol üstünde
Durar leglek / Bada (A.Baymıradov) : 431

uygr Kündüzi toruk toruk
Keçisi bulung sürük / UHAEK : 331

20.15. Kapı/2

ttü Öte varan yenge
Beri varan yenge
Tek ayak üstünde
Duran yenge / Başgöz : 440.4-aa

blgr Bir yengem vardır, bir ayağının üstünde döner / Mollova : 317

btrk Öte giden yengeciğim
Beri gelen yengeciğim
Tek ayağının üstünde
Duran yengeciğim / Dede

20.16. Kapı/3

ttü	Gece gider gündüz gider Bir endaze yol gider / Başgöz : 440.8
balk	Ceceylen cider, cünlen cider Bi endaze yol yapar / Hafız 1985 : 62
blgr	Gece gider gündüz gider Bir endaze yol gider / Mollova : 320
dbrc	Gece gider Gündüz gider Bir metre gider / Önal : 20.2
gazr	Ha gider hu gider Bir adım yol gider / Hakki : 15
kazr	Hay geder huy geder Birce karşın yol geder / Huluflu : 357 – Seyidov : 904

20.17. Kapı/4

ttü	Bizim evde bir gelin var Gidenin elini öper, gelenin elini öper / Başgöz : 440.11-j
balk	Benim bi celinim var Celen çeçenin elini öper / Hafız 1985 : 63
blgr	Bir gelinim var Gelenin de elini öper Gidenin de / Mollova 1989 : 319
kazr	Bizkim hanada bir gelin var, herkesin elin öper / Seyidov : 878
kbrs	Benim bir gelinim var Gelen geçenin elini öper / Gökçeoğlu : 299
rom-blgr- tatr	Bir kelnim var Kelgeninde kolın obe Ketkenin de / Mollova 1975 : 15

20.18. Kapı/5

ttü Kara tavuk gakkılar
Kanatları şakkılar / Başgöz : 440.7

kazr Gara toyug gagg dedi
Ganadları tagg eledi / Seyidov : 885

20.19. Kapı Demiri (Zinciri)

ttü Akşam yatar sabah sarkar / Başgöz : 441.b

osml Gece kalkar
Gündüz sarkar/ Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 160

balk Akşam kalkar
Sabah sarkar / Hasan : 1022

kazr Gece bağlanır
Gündüz sallanır / Davudova : 531

kbrs Gündüz ener
Gece biner / Gökçeoğlu : 302

krgz Keçinde cattu
Erteñ turadı / İbrahimov – Akmataliev

özbk Keçasi turadı
Kündüzi yatadı / Gulam : 1078

tatr Köndez asılınıp tora
Kiç oyasına kere / İsanbet : 1786

20.20. Kapı Kolu-Tokmağı

ttü Bir kızım var
Gelenin gidenin elini öper / Başgöz : 445

çuvş Kaynı çuh ta al parıp, kılni çuhta al parıp / Ersoy

kazr Bizde bir kişi var
Her gelene el verir / Seyidov : 876

20.21. Kilit/1

ttü
Kapıda kara köpek yatar
Ne bağırır, ne ısırır
Ne içeri birini sokar / Başgöz : 518.10

bask
Belekey gene ber kösök
Örmey ze ebermey ze / Tokatlı

blgr
Kapıda kara köpek yatar
Ne bağırır, ne ısırır
İçeriye kimseyi sokmaz / Mollova : 328

gagz
Ne salar ne uluer
Amma evi bekleer / GF

gazr
Kara katır kapıda yatar
El vuranda şıllak atar / Dehkani : 109

kazk
El, keremet bir it bar
Üy bağadı ürmeydi
Ayağı cok cürmeydi
Kömeyin tıksañ söyleydi
Tilin adam biledi
Ulıksatsız ol itten
Adam üyge kirmeydi / Amanjolov

kazr
Bir garaca guşum var
Gapıda dimdiyinden asılı
Heç kimi burahmır/ Davudova : 500
***
Deli katır, kapıda yatır
Cellip geldene zıllag atır / Huluflu : 305
***
Kara it hürmez, kapmaz
Eve de adam burakmaz / Huluflu : 461
***
Bir itim var, ne dinir, ne hürür
Adamı da eve bırahmır / Ahundov : s.185

kırm	Bir itim bar
	Av-av dep afırmay
	Kapıdan da kimseni yibermey / Asanov
krçy	İt tüldü-ürmeydi
	Adamnı üyge iymeydi / Şahin (A.Soltanı) : 21
krgz	Bir it bar ürmöydü
	Ayagı cerge tiymeydi
	Şol itten uluksatsız
	Adam üygö kirmeydi / İbrahimov - Akmataliev : 1389
kumk	Giççinev giççi özü
	Kap ortasında gözü
	Üyge girme de koymay
	Özü de kırdan karay / Pekacar
özbk	Kiçkina itça hurmaydı
	Tişlamaydı üygö koymaydı / Gulam
	***
	İt emas irillamas
	Odam emas üyga koymaz / Çağatay 1991
stvr.trkm	Üyrmez dişlemez
	Öye adam goybermes / Kürenov
tatr	Örmiy, teşlemiy
	Berkemne de köçlemiy
	Üze kesene cibermıy / İsanbet : 1802
trkm	Bir itim bar üyrmezek
	Öye adam goybermezek / Bada (A.Baymıradov) : 561
uygr	Bir müşük bar ceni yok
	Birak öyni bakidu
	Kaytip kelip igisi
	Tömür kozuk kakidi
	Kozu kimu has uiñ

Özigila mas uniñ
Tapkin uni tezlikte
Roli çoñdur rast uniñ / UHAEK : 85
***
İt bolup kavimaydu
Yügürüp koyup çişlemeydu
Yat bir kişi kirip kalsa
Uni öyge kirgüzmeydu / UHAEK : 437

20.22. Kilit/2

ttü — Kara oğlan kapıyı bekler / Başgöz : 518.12-a

alty — Ejikte kara iyt, uyge kiji pajatpoos / AF : 18

balk — Kara pire evi bekler / Hafız 1985 : 2

blgr — Kara oğlan kapıyı bekler / Mollova : 327

gazr — Kapı dalında kara kul / Dehkani : 256

haks — Hastan kilgen hara adımnı hazıratartıp palğap saldım / Arıkoğlu (TDTEA)

krgz — Bir it bar üygö adam ulbayt / İbrahimov - Akmataliev

özbk — Kora kulım üy korar / Tekin : 99

rom-blgr-tatr — Upucuğum uy saklar / Mollova 1975 : 51

uygr — Bir küçüküm bar idi ceni yok
Öyge adem kirgüzmeydi / UHAEK : 148
***
İşik başida kök kepter / Çağatay 1972

20.23. Kilit/3

ttü — Bir küçücük minare
Alem ona inana / Başgöz : 518.1

krgz Aylanayın beşenem
Beşenem saga işenem / İbrahimov - Akmataliev : 1386

özbk Kiçkinadir minadır
Unga adam işonadır / Gulam : 1086

20.24. Anahtar-Kilit/1

ttü Zarlandı zarlandı
Zar duvara tırmandı
Zarlı baba gelmeden
Zar duvardan inmedi / Başgöz : 984.1-h

ahsk Ermendı mermendi
Kız duvara dırmandi
Oğlan eve gelmemiş
Kız duvardan enmedi / Hacılı-Poladoğlu

balk Nar nar narladı
Nar duvara fırladı
Gelin kadın gelmeden
Nar duvardan inmedi / Hasan : 822

blgr Zar efendi zarlandı
Zar duvara tırmandı
Zar efendi gelmeden
Zar duvardan inmedi / Mollova : 329

btrk Tırmanır, tırmanır
Kız duvara tırmanır
Yavuklusu gelmeden
Duvardan inmez / Özyürek 1991 : 60

gagz Zor zorlandı
Zor duvara tırmandı
Açan kızım evlendi
O da duvardan indi / Molacılı

gazr Zer zere yapışdı
Zer duvara yapışdı
Zer uşardın kelmedi
Zer duvardan enmedi / Dehkani : 130

kazr Zerzere yapışdı
Zer divara yapışdı
Zerger oğlu gelmemiş
Zerdivarda gapmadı / Davudova : 529 – Seyidov : 1027

kerk Hemirmandı mirmandı
Kız duvara dırmandı
Hatta oğlan gelince
Kız duvardan inmedi / Kerkük : 207

kırm Zar-zarga miner
Zar kapığa miner
Zar serfesi kelfen so
Zar kapıdan tüser / Asanov

20.25. Anahtar-Kilit/2

ttü Anası evde bekler
Kızı durmaz gezer / Çelebioğlu : 3714

krgz Enesi üydö kalat
Balası ayıl kıdırat / İbrahimov - Akmataliev : 1397

özbk Akası üy poylaydı
Ukası oynab yuradı / Gulam : 1093

20.26. Anahtar-Kilit/3

ttü Soktum deliğine açılıverdi / Başgöz : 25.2

balk Üstüne otordom
Deligine uydurdum / Hafız 1985 : 3

blgr Aldım elime
Soktum deliğine / Yançev : 333

dbrc Yanına oturdum
Deliğine uydurdum / Önal : 2.1

dlrm Önüne dudum
Deline uydudum / Cebeci : 26

20.27. Kireç

ttü Suya korsan kokar
Elini korsan yakar / Çelebioğlu : 3624

balk Ateş sündürür, su yakar / Hafız 1985 : 34

haks Ot çoh haynapça / Arıkoğlu (TDTEA)

kklp Suvğa salsañ canar
Otka salsañ kanar / Şermuhammed Uli (TDTEA)

krgz Otko bışsa kak bolat
Dubalga sürtsö ak bolot / İbrahimov - Akmataliev : 1430

özbk Suvga solsañ yanar
Otga solsañ kaynar / Gulam : 1127

20.28. Kiremit/1

ttü Sıra sıra develer
Birbirini geveler / Başgöz : 521.7

blgr Ev üstünde develer
Birbirini geveler / Nemeth : 17

kbrs Sıra sıra develer
Birbirini geveler / Sakaoğlu 1981b

20.29. Kiremit/2

ttü	Küçücük tekneler Birbirini beklerler / Başgöz : 521.8
balk	Küçük küçük teknler Birbirini peklerler / Hasan 1057
blgr	Küçük küçük tekneler Birbirlerini beklerler / Mollova : 332
btrk	Sıra sıra develer Birbirini geveler / Özyürek 1991 : 7
rom-blgr-tatr	Sıra sıra tekneler Birbirini beklerler / Mollova : 1974 : 47

20.30. Köprü/1

ttü	Yol üstünde yorgun eşek / Başgöz : 540.9-a
balk	Yol üstüne yorgun eşek / Hasan : 1076
kazk	Col üstinde tösek Onı taba almagan eşek / Amanjolov
kazr	Yol üste yorgun arvad / Abbaslı *** Yol üste yorgun katır Hiç durmaz hergün yatır / Abdullayev
kklp	Colga tösek ötkenge esek / Maksetov : s.121
krgz	Colgo salgan töşek Munı bilbegen eşek/İbrahimov-Akmataliev : 2116
özbk	Yolda töşak Unı tapmagan eşak / Gulam : 1536
trkm	Yol üstünde yagır eşak / Bada (A.Baymıradov) : 1106

20.31. Köprü/2

ttü Bir atım var
Ot otlamaz
Susuz yerde duramaz / Başgöz : 540.11

balk Bir atım var Neriman
Göksi suda er zaman
Ne ot yer ne saman / Hafız 1985 : K.14

krçy Bir atım bardı da
El anga minedi / Şahin (A.Soltanı) : 704

20.32. Köprü/3

ttü Ayakları su içer
Üstünden gelen geçer / Başgöz : 540.7

kazr Ayagları su içer
Üstünden keler keçer / İsmayılov

kerk Ayağları su içer
Üstünden gelen geçer / Kerkük : 38

özbk Tap tap etar
Üstidan karvon ötar / Gulam : 1534

20.33. Kuyu

ttü Karnı tok
Gölgesi yok / Başgöz : 557.4

alty Kölötkezi tok pös pey / Çelik 1994
***
Kölötközi tok paas pey / AF : 24
***
Kölötközi cok kara bee / Ergun : 45

kazk Özi tok, kölenkesi cok / Amanjolov

kazr Özü toh, kölgesi yoh / Ahundov

kklp İşi tok, kölengesi cok / Maksetov : s.104

kumk Gölentgisi yok, gönü tok / Hacıyev (TDTEA)

özbk Uzun terak
Soyası yok / Gulam : 1123

tatr Kanı tuk
Kületkese yuk / İsanbet : 149 – Mahmutov : 158

trkm Enem bogaz, kölegesi yok / Bada (A.Baymıradov) : 1131

trnçi Tukum ornıga kün tüşmes / Sertkaya

uygr Korsıki tok, kölenggisi yok / UHAEK : 297
***
Kursugı tok kölegesi yok / Çağatay

20.34. Merdiven

ttü Kertül kürtül
On iki köy ver de kurtul / Başgöz : 603.3

balk Uzun baba uz yatır
Çocukları düz yatır / Hafız 1985

gagz Altı gardaş yatır, ikisi ayak üste durur / Güngör - Argunşah : 22

krçy Eki anada cıyırma bala / Şahin (A.Soltanı)

özbk Otası bor enasi bor
On ikkita bolası bor / Gulam : 1125

20.35. Raf

ttü Uzun uzun uzatırlar
Kahve gibi bezetirler / Başgöz : 687.2

kerk Uzun uzun uzadılar
Gelin kimin bezediler / Kerkük : 199

20.36. Sütun

ttü Uzun uzun uzatırlar
Bir oda bezetirlr / Başgöz : 251.3

haks Turça, turça hıymırabinça / Arıkoğlu (TDTEA)

krgz Uzundan uzun catkan
Uzarıp aldı katkan / İbrahimov - Akmataliev : 1371

20.37. Tandır

ttü Ağzı büyük alamet
İçi kızıl kıyamet / Başgöz : 315.15-e

kklp Avzı tolı elamat
İşi kızıl belamat
Tünde bardım urlıkka
Alıp kayttım kün sğa / Maksetov : s.105

krgz Ağzı kara aşırmet
İçi kızıl kıyamet / İbrahimov - Akmataliev : 1425

özbk Oğzı kora alomat
İçi kızıl kıyamat / Gulam : 1170

trkm Agzı kara alamat
İçi gızıl keramat / Bada (A.Baymıradov) : 576

uygr Tesi alamet, içi kıyamet / UHAEK : 192

20.38. Yol/1

ttü Bir urganım var
Toplarım toplarım tükenmez / Başgöz : 854.21-l

osml Bir sarığım var, sararım tükenmez / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 271

afgn Uzun uzun urganım
Uzunu tutup duranım / Turhan : 7

alty Turzam tenerige tiyip pararım / Çelik 1994
***
Uzun kemendi sararken / Radloff 1999 : 9
***
Turaynı dezem terpe teep param tep turviytım / AF : 2

balk Bir yumak ip var
Sararım sararım bitmez / Hasan : 1370

blgr Bir sarığım var
Sararım sararım tükenmez / Mollova : 87
***
Bir urganım vardır
Dürerim dürerim bitmez / Tacemen

çuvş Hura şipin vişi şuk / Ersoy : 2

gazr Bir ipim var yığammaram / Kafkasyalı

haks Uzun arğamcım türip toos podım / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Uzın-uzın uzın cip
Uşı kaydan tabılar / Amanjolov

kazr Bir ipim var, yığanmaram / Menafi
***
Atamın bir kursağı var
Desteledikçe gurtarmır / Davudova : 44 – Seyidov : 13

kbrs Bir tob bezim var
Sararım sararım bidmez / Gökçeoğlu : 563

kklp Uzın uzın uzın cip
Uşı kaydan tabılar / Maksetov : s.20

krçy Bir cibim vardı da
Saylab uçun ayalmayma / Şahin (A.Soltanı) : 30

özbk Bir arkonım bor
Uçı kuyruğı yok / Gulam : 1519

tatr Ozın ozın ozın cip
Oçı koydan tabılır / Mahmutov : 3416

trkm Bir tanapım bar
Hiç külterlep bilemok / Bada (A.Baymıradov) : 1087

uygr Bir tal arğamçam bar
Yiğsam yiğsam tügimes / UHAEK : 125
***
Ber parçe davam bar
Güleşlesem güleşlep kite almaymen / Çağatay 1972

20.39. Yol/2

ttü Uzun ok, gölgesi yok / Başgöz : 854.8

balk Uzun kavganın gölgesi yok / Hasan : 1371

blgr Uzundur uzun çok
Gölgesi dersen hiç yok / Yançev : 83

btrk Uzun kavak, gölgesi yok / Dede

kazr Uzun oh kölgesi yoh / Hacıyev (TDTEA)

kbrs Uzun olug, sırtı yolug / Saracoğlu

kırm Boyu uzun kölgesi yok
Onsız körüşüvde yok / Asanov

kklp Uzın terek soyası cok / Maksetov : s.121

krgz Özü uzun kölökösü cok / Orozova

özbk Özi uzun soyası yok / Cumabayev

tatr Ozın uk külegesı yuk / Mahmutov

trkm Bir yörelgem bar, kölegesi yok / Bada (A.Baymıradov) : 1084

urml Upuzun gölgem yoh / Altınkaynak

uygr Uzun arğamçiniñ kölenggesi yok / UHAEK : 86

20.40. Yol/3

ttü Dağdan büyük

Ottan alçak / Başgöz : 854.5

alty Ölönnön cabıs

Kırdan biyik / Çağatay

krçy Tawdan miyik, hansdan alaşa / Şahin (A.Soltanı) : 31

özbk Tağdan baland

Pitadan pest / Gulam : 1524

tatr İmennen biyek

Ülennen tebenek/ İsanbet : 2946 – Mahmutov : 3425

21. ÇEŞİTLİ ALETLERLE İLGİLİ BİLMECELER

21.1. Balta/1

ttü
Dağa gider yalın gibi
Eve gelir gelin gibi / Başgöz : 78.1

balk
Daga cider hoş hoş hoş
Eve colur boş boş boş / Hafız 1985 : 20

blgr
Dağa gider yalın gibi
Eve gelir gelin gibi / Mollova : 391

dbrc
Kıra gider yalın gibi
Eve gelir gelin gibi / Önal : 36.1-a

gagz
Daya gider yalın gibi
Küve gelir gelin gibi / Güngör - Argunşah : 84

kırm
Dağğa barsa kutura
Evge kelse otura / Asanov

krçy
Cıltıray cıltıray
Cegetge ketge
Cıltıray cıltıray
Çegetden kelgen / Şahin (A.Soltanı) : 728

nogy
Belen belen-belen at
Beli yüven küren at
Tavga barsa taymas at
Talav tiyip ölmes at / Canıbekov : 28

özbk
Dağa barsa kutura
Evge kelse otura / Gulam

21.2. Balta/2

ttü
Dağa varır seslenir
Köye gelir yaslanır / Başgöz : 78.6

balk Daga deger seslenir
Eve celır yaslanır / Hafız 1985 : 19

kbrs Dağa gider seslenir
Eve gelir gizlenir / Saracoğlu

21.3. Balta/3

ttü Kuru ağaçta tun tun öter / Başgöz : 78.4-a

blgr Kuru ağaçta bülbül öter / Mollova : 392

21.4. Çivi (Mıh)/1

ttü Kendisi içerde
Başı dışarıda / Başgöz : 202.1-a

osml Bütün içeri
Başı dışarı / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 53

balk Hep içeri
Başı dışarı / Kowalski : 7

btrk Zehiri içeride
Topu kırda / Dede
***
Hepisi içeri
Kafası dışarı / Sakaoğlu 1981a

dbrc Vücudu içinde
Başı tışında / Önal : 344

dlrm Hısız içede
Kafası dışada / Cebeci : 40

kary Gövdesi içinde
Başı da tışarı / Altınkaynak

kazr O nedi ki bedeni içerde
Başı esikde / Seyidov : 1432

kbrs Fırsız içerde
Başı dışarıda / Gökçeoğlu : 378

kırm Kevdesi içeride
Başı tışarıda / Radloff 1896 : 26

21.5. Çivi (Mıh)/2

ttü Bir ufacık ArapçıkB
Başında var tablacık / Başgöz : 202.7

balk Bi küçük arapcik
Başında var tablacik / Hafız 1985 : 21

blgr Bir küçücük Arapçık
Başında bir tablacık / Mollova : 399

kerk Balacığ başında var tablacığ / Kerkük : 1

rom-blgr-tatr Pazarda koklaşık
Başında tablaşık / Mollova 1975 : 37

21.6. Kantar/1

ttü Bizim evde kadı var
Çengelli bürgelli budu var / Çelebioğlu . 4424

blgr Bizde bir kadı var
Sallam sullam budu var / Yançev : 430

gagz Bizim evde kadı var
Eyri-büyrü budu var
Hele, hele gelesin
Güle güle ölesin / Güngör - Argunşah : 64

21.7. Kantar/2

ttü Altmıştır yaşı
Çektikçe ittikçe kalkar başı / Başgöz : 800.9

blgr Altmıştır yaşı
Çektikçe kalkar başı / Mollova : 437

21.8. Kantar/3

ttü Ufacık bir zil
Ensesinde dil
Ahmak isen sor
Arif isen bil / Başgöz : 800.3

blgr Ufacık bir zil
Ensesinde dil
Arif isen bil
Ahmak isen sor / Mollova : 436

21.9. Kazık (Süven)

ttü Dağda olur dağda biter
Ovaya iner sıraya girer / Başgöz : 479.2

blgr Dağda olur dağda biter
Eve gelir, sıraya geçer / Yançev : 538

btrk Dağda olur dağda biter
Ovaya iner, sıraya geçer / Dede

21.10. Kazma

ttü Benim bir dedem var, her yeri kazar / Başgöz : 480.2

krçy Gitçe bala cer kaza / Şahin (A.Soltanı) : 36

krgz Diñ diñ çolak cer kazat / İbrahimov - Akmataliev : 1221

21.11. Maşa/1

ttü Ocak başında iki ayaklı / Başgöz : 594.4

alty Pap teves patır ool / AF : 21

kazr Bizde bir kişi var
Ağzında iki dişi var / Ebdülhelimov

krçy Ot başında cawlu çoyunçük / Şahin (A.Soltanı) : 366

trkm Bir atımın iki ayagı bar / Bada (A.Baymıradov) : 266

21.12. Maşa/2

ttü Kara katır yan yatır
Kalkar ısırır, gene yatır / Başgöz : 594.9

balk Bir katırcım var
Teper teper gene yatar / Hasan : 1109

blgr Kara katar yan yatar / Mollova : 342

dlrm Kara katır
Yan yatır
Kaka tepe tepe
Gene yatır / Cebeci : 12

rom-blgr-tatr Kara katır, yan yatır / Mollova 1975 : 42

21.13. Orak

ttü Gök gürledi, gürgen çatladı, iki büküldü, ot otladı / Başgöz : 643.1

blgr Gök çatladı
Gürgen patladı
Otuz iki tay
Bir yerde otladı / Mollova : 459

21.14. Pamuk Makinası

ttü Benim bir dağım var
Bir tarafına kar yağar
Bir tarafına dolu / Başgöz : 659.2

blgr Benim bir dağım var
Bir tarafına kar yağar
Bir tarafına dolu / Mollova : 460

krgz Bir too bar
Bir cogına kar caayt
Bir cagına möndür caayt / İbrahimov - Akmataliev : 834

21.15. Saban

ttü Yer altına yel gider
Üstünden yol gider / Başgöz : 693.4

alty Kır ajıra kayış kestim / Çelik 1994

balk Yer altında gür gür eder / Hasan : 1214

blgr Toprak altında
Kahve rengi atmaca / Mollova : 388

btrk Yer altında gök gürler / Sakaoğlu 1981

kbrs Yer altında gelin gider / Gökçeoğlu : 436

krgz Cer atsıda ay köçöt / İbrahimov - Akmataliev : 1210

nogy Yurıp bara yatkan bil
Ortasında kayış til / Canıbekov : 251

özbk Yer tagida oy yurar / Gulam : 1003

tatr Cin astında oy yöriy / İsanbet : 468

trkm Yer astından ay yörer / Bada (A.Baymıradov) : 288

uygr Yer astida oy yügürer / UHAEK : 464

21.16. Tahta Küreği

ttü Ne idim ne idim
Dağ başında bey idim
Felek beni şaşırdı
Sığır tersine düşürdü / Başgöz : 504

balk Dağda bir filiz idim yellendirdim
Felek beni şaşırdı, eşek bokuna düşürdü / Hasan : 1089

blgr Bir zamanlar ne idim
Allı pullu bey idim
Şeytan beni şaşırttı
Sığır bokuna düşürdü / Mollova : 454

kary Ben yerimde dag edim
Samur yürekli beg edim
Beni tanrı şaşırdı
Sığır butuna düşürdi / Altınkaynak

krçy Men teregem-teregem
Har nege da keregem
Adam urdu da catdırdı
Meni boguşha batdırdı / Şahin (A.Soltanı) : 35

nogy Men bir terek idim
Tuvarşıga kerek idim
Alla meni sastırdı
Tuvar bokka bastırdı / Canıbekov : 103

21.17. Terazi/1

ttü Altdan ayağı var,
Belinde kuyruğu var / Başgöz : 800.28

afgn Hem hem biyilinden
Adam duğulundan
Altı ayagı var
Guyrugu biyilinden / Turhan : 10

gazr İki dabanı var, altı kıçı / Hakki : 31

kazk Altı ayağı bar
Taldan tayağı bar
Arkasında kuyruğı bar
İyesinen buyruğı bar / Amanjolov

kazr O nedi ki Allahın fe'linde
Bendenin elinde
Guyruğu belinde / Davudova : 540 – Huluflu : 72
***
Dövranın emrindedir
Bendenin fe'lindedir
Altı ayağı iki gözü
Guyruğu belindedir / Seyidov : 1011

kklp Altı ayağı bor
Taldan tayağı bor
Arkasında kuyruğı bar
Turmıstın körsetken buyrığı bar / Maksetov : s.103

krgz Altı butu bar
Belinde kuyruğu bar / İbrahimov - Akmataliev : 1301

lbnr Şiş butu,
İşte kulagı belide
Yoktu galı / Esen : 11

özbk Oltıta oyağı bor
İkkita tuyağı bor
Ortasıda kuyruğı bor / Gulam : 1301

tatr Altı ayagı bar
Taldan toyogı bor
Arkasınnan kuyrugı ber
Hükemnen boyrugı bor / Mahmutov : 3398

trkm Adamın elinde
Şeytanın dilinde
Altı ayagı bar
Guyrugı bilinde / Bada (A.Baymıradov) : 237

21.18. Terazi/2

ttü İki gelinim var
Bir iner biri yatar / Başgöz : 800.24-a

balk İki kardeş
Birbirini tartar
İkisi denk gelince
Sevinçleri artar / Hasan 1300

btrk İki taraf biri yatar, biri kalkar / Özyürek 1991a : 577

kbrs Biri ener, bir gakar / Sakaoğlu 1981b

kerk İki tatar
Biri kahar
Biri yatar / Kerkük : 130

özbk İkki singil
Oğır yengil / Gulam : 1310

stvr.trkm İkki yigit bileydur
Ayagı yere degmeydur / Kürenov 1995b

21.19. Terazi/3

ttü Kulun elinde
Hakkında yolunda
Altı bacağı var
Kuyruğu belinde / Çelebioğlu : 4414

kazr Adam elinde
Şeytan fe'linde
Teker ayaglı
Guyruğu belinde / Seyidov : 905

kbrs Halkın elinde
Haggın yolunda
Altı ayaglı
Dili elinde / Gökçeoğlu : 512

21.20. Terazi/4

ttü Deve tabanı
Şıngır şabanı
Gezer evleri
Bilmez yabanı / Başgöz : 800.7

gazr Hediye banı hodiye banı
Altı kıçı var, iki dabanı / Dehkani : 4
***
Bod yobani
Gezer obanı
Altı kıçı var
İki tabanı / Hakki : 33

kazr Ağa babanı
Gezer abanı
Altı gıçı var
İki dabanı / Seyidov : 915

kbrs Deve dabanı
Gezer yabanı / Sakaoğlu 1981b

kerk Deve dolanı
Gezer obanı
Altı ayağı var
İki dabanı / Kerkük : 209

21.21. Terazi/5

ttü Bir küçük fil
Ortasında dil / Başgöz : 800.15

blgr İki ayaklı fil
Ortasında dil / Mollova : 484

btrk Ensesinde dil
Bilmecemi bil / Özyürek 1991a : 571

gazr İki ayaklı bir fil
Ortasında var bir dil / Hakki : 52

21.22. Terazi/6

ttü Kolum bir değilim sakat
İki gözüm var görmem fakat
Herşeyi de doğru söylerim / Başgöz : 800.17

blgr Kolum bir değilim sakat
İki gözüm var görmem fakat
Herşeyi doğru söylerim / Mollova : 483

21.23. Yayık

ttü Karanlıkta tay tepişir / Başgöz : 843.28-b

gagz Karannık handa taylar tepişir / Güngör - Argunşah : 42

kazr Garanlıg damda at kişner / Davudova : 513

22. ATEŞ VE ISINMA İLE İLGİLİ BİLMECELER

22.1. Ateş/1

ttü — Sarı öküzün yattığı yerde ot bitmez / Başgöz : 50.21-e

ahsk — Bir öküzüm var, yatdığı yerinde ot bitmez / Hacılı – Poladoğlu

alty — Sarı aygırdıñ sidigi
Ceti cılga cılıybadı / Ergun : 55
***
Kızıl elik catkan cerden ölön çıkpas / Dilek (TDTEA)

balk — Benim bir öküzüm var,
Yattığı yerde ot bitmez / Hasan : 5

blgr — Benim bir öküzüm var
Yattığı yerde ot bitmez / Mollova : 1

btrk — Yattığı yerde ot bit bitmez / Özyürek 1991a : 74

çuvş — Hirli tili yıvalarını vırınta siçi şulsır kkurik şitmi / Yılmaz (TDTEA)

dlrm — Bir öküzüm va, yatti yerde ot bitmez / Cebeci : 72

gagz — Var bir al beygirim nerde yatar od bitmer / Radloff

haks — Hızıl kiik çathan çirde hırıh çılga ot öspeen / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr — Bir gızıl öküzüm var
Harda yatsa ot bitmez / Davudova : 54 – Seyidov : 36

kbrs — Sarı aslan yattığı yerde ot bitmez / Yardımcı 1998

krçy — Bir ögüzüm bardı da
Ol çathan cerge tük cıgmaydı / Şahin (A.Soltanı) : 22

krgz — Kara buka catkan yerde çöp bolbas / İbrahimov - Akmataliev

nogy — Sarı at sübelgen yerge ot bitpes / Canıbekov : 137

stvr.trkm Gızıl sıgır oynadı
Ol yere ot bitmedi / Kürenov

trkm Gızıl öküz yatan yerinde ot bitmez / Bada (A.Baymıradov) : 58

22.2. Ateş/2

ttü Bir tepsi nar
Her evde var / Başgöz : 50.9

afgn Tavak tola kızıl anar / Duymaz 2006

blgr Bir tepsi nar
Her evde var / Mollova : 2

btrk Bir tepsi kor
Ortasında nar / Dede

gazr Kırmızı nar
Her evde var / Hakki : 36

kazr Gırmızı nar
Her evde var / Abbaslı

kbrs Bir tabag nar
Edrafı gar
Buyursun hünkar
Dağıtsın hizmetkar / Saracoğlu

22.3. Ateş/3

ttü Bir tepsi nar
Haddin ise al / Başgöz : 50.6

balk Bi tepsi narım var,
Hadın varsa uzat elini al / Hasan 1985 : 11

22.4. Ateş/4

ttü Yer yer doymaz / Başgöz : 50.19-b

başk Aşathan terele
Eserhen üle / Tokatlı

kazk Calt calt etedi
Calmay calmay cutadı / Çağatay 1991

kbrs Yer yer de doymaz / Yorgancıoğlu

krçy Dünyada em awur ne zatdı / Şahin (A.Soltanı) : 58

yakt Ahır-ahıır da tappat baar ühü / Vasilyev - vd. : 6

22.5. Ateş/5

ttü Bir küçücük fil dişi
Kaldıramaz bin kişi / Başgöz : 50.6

balk Bir küçücük fil dişi
Taşıyamaz bin kişi / Hasan : 15

kazr Bir balaca fid daşı
Götüre bilmez heç kişi / Ahundov

22.6. Ateş/6

ttü Kırmızı kundura / Başgöz : 50.22

blgr Sarı sarı sandara
Kızıl kundura / Yançev : 8

22.7. Ateş-Duman

ttü Kara öküz gider gelmez
Sarı öküz yatar kalkmaz / Başgöz : 945.2

balk Sarı öküzüm yattı kalkmaz
Gök öküzüm gitti gelmez / Hasan : 19

blgr	Sarı öküzüm yattı kalkmaz
	Gök öküzüm gitti gelmez / Mollova : 3
btrk	Sarı öküzcüğüm yatar kalkmaz
	Gök öküz gider gelmez / Özyürek 1991a : 541
dğstn	Kırmızı öküz oturuyor
	Siyah öküz uçuyor (Rusçadan tecüme)/ DHGF
gazr	Bir sarı ineyim var yatar durmaz
	Bir gög inegim var gider gelmez / Hakki : 68
haks	Pozırah adım çügüribisti
	Üçürgizi çat halkı / Arıkoğlu (TDTEA)
kazk	Kızıl siyirdi baylap saldım
	Kök siyirdi aylap saldım / Amanjolov
kazr	Yüz öküz geder gelmez
	Gızıl öküz yatdı durmaz / Huluflu : 453
	***
	Kızıl öküz yatdı
	Boz öküz getdi / Huluflu : 484-487
	***
	Gızıl öküz yatar kalkmaz
	Göy öküz keder kelmez / İsmayılov
kklp	Kara ögiz ketip atır
	Kızıl ögiz kelip atır / Maksetov : s.42
krçy	Kızıl ögüz cerde cata
	Köksül ögüz kökge tarta / Şahin (A.Soltanı) : 23
krgz	Kızıl at turup ketken
	Kara at catıp kalgan / İbrahimov - Akmataliev : 1457
özbk	Kara hökiz ketayatır
	Kızıl hökiz kolayatır / Gulam : 1327

trnçi Kök uyum asmanga çıkar
Kızıl uyum yatup kalur / Sertkaya

uygr Kızıl kala yetip kaptu
Kara kola ketip kaptu / UHAEK : 306

22.8. Ateş-Duman-Kül

ttü Üç çocuğum var
Biri yer doymaz
Biri gider gelmez
Biri yatar kalkmaz / Başgöz : 946.1-u

blgr Üç çocuğum var
Biri yer doymaz
Biri yatar kalkmaz
Biri gider gelmez / Mollova : 368

gagz Üç kardaş
Birisi yir yir doymaz
Biri gider gelmez
Öbürüsü düşer kalkmaz / Güngör - Argunşah : 224

gazr Gider gelmez
Yatar durmaz
Yiyer doymaz / Dehkani : 252

kary Bir kızım var
Kitse gelmez
Bir kızım var
Yatsa durmaz
Bir kızım var
Aşga doymaz / Altınkaynak

kazr Üç öküzüm var
Biri yeyer doymaz
Biri geder gelmez
Biri yatar durmaz / Ismayılov

kerk Biri yer doymaz
Biri otırı kahmaz
Biri gider gelmez / Kerkük : 131

22.9. Baca/1

ttü Kara tavuk
Karnı yarık / Başgöz : 64.16

blgr Kara tavuk
Karnı yarık / Yenisoy (TDTEA)

dlrm Kara tavuk
Karnı yarık / Cebeci : 55

gazr Kara toyuk
Karnı yarık / Dehkani : 44

kazr Gara toyug, garnı yırtıg / Davudova : 453 – Huluflu : 463 – Seyidov : 886

kbrs Gara tavuk
Garnı yarık / Yorgancıoğlu

özbk Amakım arık
Kornı yarık / Gulam : 1102

trnçi Bir öyge kirsem karnu yoruk mama olturur / Sertkaya : 128

22.10. Baca/2

ttü Dam üstünde kadı gibi
Göğe bakar cadı gibi / Başgöz : 64.9

osml Dam üstünde kadı gibi
Gözleri var cadı gibi / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 25

balk Göğe bakar cadı gibi
Dam üstüne kadı gibi / Hasan : 860

btrk Dam başında kadı gibi
Göğe bakar cadı gibi / Özyürek 1991 : 3

kbrs Göve bakar cadı gibi
Dam üstünde gadı gibi / Gökçeoğlu : 51

22.11. Baca/3

ttü Kendisi içirde
Ağzı dışarıda / Başgöz : 64.1

blgr Dayım içerde
Kalpağı dışarıda / Mollova : 296

gazr Ne yerdedi ne göyde
Kalıbdı ara yerde / Dehkani : 39

kazr O nedir ki özü burada saggalı orda / Davudova : 8
***
Babam evde
Sakkalı damda / Huluflu : 107

özbk Bobom tomda
Sokolı yerda / Gulam : 1103

22.12. Baca/4

ttü Haşarı haşarı
Başı damdan dışarı / Başgöz : 64.1

balk Aşıri aşıri
Başi çeremitlikten dişari / Hafız 1985 : 1b

22.13. Baca/5

ttü Minare minare
Ucu dinare
Tepesi boncuk
Dibi daracık / Başgöz : 64.13

kazr Minare ha minare
İçi tamam gap gare
Tepesi açıg olur
Dibi de ki lap gare / Seyidov : 897

22.14. Baca/6

ttü Tepesi delik Kara Mustafa / Başgöz : 64.3

blgr Tepesi delik Kara Mustafa / Mollova : 295

dlrm Tepesi delik Kara Mıstafa / Cebeci : 74

22.15. Baca/7

ttü Boyu uzun, yüzü kara / Başgöz : 64.4

krgz Uzun boyluu
Kara tonduu / İbrahimov - Akmataliev : 1385

özbk Uzun boylı
Kora tonlı / Gulam : 1099

22.16. Baca/8

ttü Kaynanam karaca
Giyer ferace
İçer tütünü
Sallar götünü / Başgöz : 64.29

dbrc İğrem karaca
Giyer ferace
İçer tütünü
Sallar götünü / Önal : 5.1

22.17. Baca/9

ttü İçi kara
Dışı ak / Başgöz : 64.10

kırm İçi kara
Tışı ak
İnanmasan çık da bak/ Asanov

krgz İçi kara
Tışı ak / İbrahimov - Akmataliev : 1383

özbk Üsti ok
İçi kora / Gulam : 1100

22.18. Baca/10

ttü Dört Arap
Birbirine bakar / Başgöz : 64.22-a

dbrc Dört Arap birbirine karab / Önal : 5.3

22.19. Baca/11

ttü Ev üstünde papas oturur / Başgöz : 64.25

balk Avrodını sattığımın poturu
Ev üstünde oturu / Hasan : 862

blgr Kızını s..n poturu
Duvar üstünde oturu / Tacemen

btrk Büyük babanın poturu
Ev üstünde oturu / Dede

gazr Yev üstünde oturur donsus Todur / Güngör - Argunşah : 246

22.20. Duman/1

ttü Elsiz ayaksız göğe çıkar / Başgöz : 267.14-b

alty Cerden cıksa tenerige ceder
Teneriden küşse cerge kirer / Dilek (TDTEA)

balk Elsız ayaksıs
Çıkar merdüvensız / Hafız 1985 : 21 – Hasan : 71

kazk Kara tavdın basında
Kiyik ketip baradı
Kol ayagı bavrına
Tiyip ketip baradı/ Durbilmez

kazr Elsiz ayaksız
Çıhar nerdivansız / İsmayılov

kırm Ayaksız, elsiz
Çıkar merdivensiz / Asanov

kklp Ayağı cok kaşadı
Kanatı cok uşadı / Maksetov : s.159

krçy Kolu cok
Ayagı cok
Kökge erler / Şahin (A.Soltanı) : 24

özbk Oyaksız kolsız tomga çıkdı / Gulam : 1332

tatr Ayagı yuk, kulı yuk
Ürge çıgip yatır / İsanbet : 188

22.21. Duman/2

ttü Pır pır uçar
Durmayıb kaçar / Başgöz : 267.10

alty Körö köp, kavara tok / AF : 19

haks Çirden athan uğım tigirge sıhça / Arıkoğlu (TDTEA)

kklp Ayağı cok koşadı, kanatı cok uşadı / Şermuhammed Uli (TDTEA)

krgz Uuçtasam uçum tolbayt
Koe bersem cerge sıybayt / İbrahimov - Akmataliev : 180

özbk Kolım bilen üşlay almayman
Çöntagimga sala almayman / Gulam : 128
***

Oyağı yok koçadı
Kanatı yok uçadı / Tekin : 134

trkm Gökçe kürrem gitse gelmez / Bada (A.Baymıradov) : 52

uygr Puti yok kaçidu, kaniti yok uçidu / UHAEK : 154

22.22. Duman/3

ttü Evden eve uzun Arap / Başgöz : 267.9

alty Erten turup terge sırık sundım / AF : 25

kazk Uzınnan uzak
Kökke duzak / Amanjolov

kklp Uzınnan uzak
Havağa duzak / Maksetov : s.42

krgz Uzaktan uzak
Asmanga tuzak / İbrahimov - Akmataliev : 1448

özbk Uzundan uzak
Havaga tuzak / Gulam : 1334

tatr Ozın ayak kıska tun
Kaya kitten znakum / Mahmutov : 2305

uygr Uzindin uzak
Havağa tuzak / UHAEK : 380

22.23. Duman/4

ttü Karşıdan baktım pek çok
Yanına vardım hiç yok / Başgöz : 267.2

blgr Karşıdan baktım pek çok
Yanına vardım hiç yok / Tacemen

btrk Karşıdan baktım pek çok
Yanına gittim hiç yok / Özyürek 1991b : 34

dlrm Karşıdan baktım pek çok
Yanına vardım iç yok / Cebeci : 37

kazr Uzagdan bahdım yaman çoh
Yanına getdim heç ne yoh / Seyidov : 160

22.24. Duman/5

ttü Benim bir çocuğum var, doğmadan askere gider / Başgöz : 267.11

balk Babası dogmodan
Oglu sefere cider / Hasan : 72

kklp Atası at ertlegenşe
Balası Marığa baradı / Maksetov : s.42

22.25. Duman-Baca/1

ttü Eğri büğrü nereye gidiyorsun?
Tepesi delik sana ne? / Başgöz : 950

çuvş Işta kayan kıvak suhal?
Sana min iş hura suhal / Yılmaz (TDTEA)

kazr Eyri müyrü hara gedirsen
Tepesi deziy sen ne deyirsen / Davudova : 62 – Huluflu : 342

tatr Ozın agay kaya barasın?
Kara peri sin ni bilesen? / Mahmutov : 2319

22.26. Duman-Baca/2

ttü Buharim var buhari
Buhariden yukarı
Bir uzun oğlan çıhar
Çiğni kara çuhalı / Yavuz

kazr Buharı ha buharı
Buharıdan yuharı
Buharıdan bir oğlan çıhdı
Çiyni gara çuhalı / Seyidov : 46

22.27. Kazan-Ateş

ttü — Sarı ineğin altında kırmızı dana / Başgöz : 955

afgn — Kara sıyırım karaptur
Kızıl sıyırım jalaptur / Biray

alty — Sen tat, men şıgıyn / AF : 5
***
Eki kara uy calajıp cat / Dilek (TDTEA)

btrk — Kara ineğin altında
Kırmızı buzağı / Dede

gagz — İki yöküzüm var sarı olan karanın gözünü yalar / Güngör - Argunşah : 133

kazk — Kara siyrim karap tur
Kızıl siyrim calap tur / Amanjolov

kbrs — Gara ineğin altında
Gırmızı dana / Saracoğlu

kklp — Kara sıyırım karap tur
Kızıl sıyırım calap tur / Şermuhammed Uli (TDTEA)
***
Kara ögizdi kızıl ögiz calaydı / Maksetov : s.95

krgz — Kara ögüzüm karap turat
Kızıl ögüzüm calap turat / İbrahimov - Akmataliev : 1747

nogy — Kara sıyırdın kötin kızıl sıyır yalaydı / Canıbekov : 195

özbk — Kora sigir karab turar
Sarık sigir kalab turar / Tekin : 113
***
Kızıl sigir kora sigirnin kornını yalaydı / Gulam : 1338
***
Kora hökizning putnin
Kızıl hökiz yalaydı / Gulam : 1199

stvr.trkm Gara öyün aşagını gızıl öküz yalap otur / Kürenov

tatr Kara sıyir astında kızıl bozau / Mahmutov : 2677

trkm Gara sıgrım garap dur
Sarı sıgrım yalap dur / Bada (A.Baymıradov) : 581

uygr Kara inek karap turar
Kizil inek yalap turar / UHAEK : 190

22.28. Kömür

ttü Çarşıdan aldım kapkara
Eve geldim kıpkırmızı / Başgöz : 538.1

balk Çarşıda kapkara
Evde kırmızıdır / Hasan : 169

btrk Çarşıdan aldım kapkara
Eve geldim kıpkırmızı / Özyürek 1991 : 22

gazr Bazerda kapkara
Evde kıpkırmızı / Hakki : 60

kazr Aldım gara
Gullandım gırmızı
Atarken kül renki / Ebdülhelimov

kbrs Çarşıdan aldım gara
Eve geldim gırmızı / Saracoğlu

22.29. Körük/1

ttü Nefesi var
Kanı yok
Derisi var
Canı yok / Başgöz : 541.4

balk Nefesi var, kanı yok
Derisi var, canı yok
Ağzı var, dili yok / Hafız 1989

kazr Nefesi var, ganı yok
Cesedi var, canı yok / İbrahimov

kbrs Solur ganı yog
Deridendir canı yog
Ağzı var, dili yog / Gökçeoğlu : 344

krph Nefesi var canı yok
Cesedi var ganı yok / Yeniaras

22.30. Körük/2

ttü Gök gürler
Gürgen çatlar
Tavuk bükülmüş otlar / Başgöz : 541.7

blgr Gök gürler
Gürgen patlar
Bir eşek, dönmüş otlar / Yançev : 464

btrk Gök çatlar
Urgun patlar
İki domuz
Yan yana otlar / Dede

22.31. Körük/3

ttü Bir kara katır
Yan üste yatır
Yem yemez su içmez
Nefes alır / Başgöz : 541.13

kazr Bir gara gatır
Yan üste yatır
Ne yemir içmir
Nefesin alır / Seyidov : 1352

22.32. Körük/4

ttü Her heriden heriden
Bir hikmet gördüm deriden
Ağzı ileriden
Boynuzları geriden / Başgöz : 541.6

blgr Her heriden heriden
Bir hikmet gördüm deriden
Ağzı ileriden
Boynuzları geriden / Mollova : 451

22.33. Mangal-Ateş

ttü Bir tabak nar
Etrafı kar
Getirdi Zülfikar
Beğendi hünkar / Başgöz : 948.2

blgr Dizi dizi nar
Dizeden kar
Ener ehlibar
Piner kehlibar / Nemeth : 26

22.34. Soba/1

ttü Benim bir kara kızım var
Gelen geçen ona sarmaşır / Başgöz : 734.20-a

kary Appacıgım ev saklar
Kelgen keçken kuçaklar / Altınkaynak

dbrc Bir kelinim bar
Kelgen de kucaklay
Kelgen de kucaklay / Önal : 49.1-b

22.35. Soba/2

ttü Üç ayaklı
Bir bacaklı
Yer yer doymaz / Başgöz : 734.31-d

blgr	Dört üç ayaklı
	Bir direkli
	Yer yer doymaz / Mollova : 365
balk	Bi kara buzagım var
	Neka atarsen oka yer / Hafız 1985 : 83

23. AYDINLANMA İLE İLGİLİ BİLMECELER

23.1. Kibrit/1

ttü — Bir küçücük kutucuk
İçi dolu çırpıcık / Başgöz : 517.9

ahsk — Bir balaca tahça
İçi doli mihsa / Hacılı – Poladoğlu

balk — Benim bir kutucuğum var
İçinde oduncuklar sığar / Hasan : 1047

blgr — Bir küçücük fıçıcık
İçi dolu çırpıcık / Mollova : 324

dbrc — Bir kiçkene dükançık
İçi dolu softacık / Önal : 26.1

dlrm — İçicik
Fıçıcık
İçi dolu
Çıpıcık / Cebeci : 11

gagz — Fıçicik fıçicik
İçi dolu çirpıcik / Güngör - Argunşah : 198

gazr — Bir balaca sandıkca
İçi dolu mıh / Hakki : 1442

kazr — Bir balaca sandıgca
İçi dolu ağ mıhca / Davudova : 499 – Seyidov : 964

krgz — Kiçine gana dekçe
İçi tolo mıkça / İbrahimov - Akmataliev : 1470

özbk — Kiçkinagına sandıkça
İç tola mıhça / Gulam : 1359

rom-blgr-tatr Bir kişkene odaşık
İşi tolı soktaşık / Mollova 1975 : 16

trkm Daşı sandık
İçi yandık / Bada (A.Baymıradov) : 613

23.2. Kibrit/2

ttü Benim bir kutum var
İçinde sıra sıra
Kara kalpaklı askerlerim var / Başgöz : 517.14.a

balk Bi tabar asçer
Başlarında fesler / Hafız 1985 : 32

blgr Bir kutuda bin asker / Mollova : 325
***
Alt yapı, üst yapı
İçinde yüz kalpaklı / Yenisoy (TDTEA)

kazk Komalıp bir sarayda soldat catkan
Dalaga çıkkandarı mıltık aktan
Salmağı az bul saraydın soldatında
Oylanıp mılı kisi munı tapkan / Amanjolov

krçy Kanga üyçükde altmış kornaş / Şahin (A.Soltanı) : 574

özbk Men acoyib bir askar kördim
Boşı üzra kuvvatı
Kop kuvvatı yok kodri kımmatı
Suvlı yerin aslo bosmas
Çulın poymol kılmay koymas / Gulam : 1367

uygr Ellik-atmiş eskirim
Pen öyümge solaklik
Eçip kirsem işinki
Beşi kara boyaklık / UHAEK : 65

23.3. Kibrit/3

ttü Bir ağıl koyunum var, hep boynu kara / Başgöz : 517.3

krçy Dorbun tolu-karabaş kozu / Şahin (A.Soltanı) : 35

23.4. Lamba/1

ttü Kuyu
Kuyunun içinde suyu
Suyunun içinde yılan
Yılanın ağzında mercan / Başgöz : 568.26

balk Ocak başında kuyu
Kuyunun içinde suyu
Suyun içinde yılan
Yılan ağzında mercan / Hasan : 1099

blgr Ev içinde ev var
Evin içinde göl var
Gölün içinde yılan var
Yılanın ağzında yalın var / Tacemen
***
Kuyi kuyi içinde suyi
Su içinde ilan
İlan ağzında mercan / Nemeth

dbrc Uy içinde oyın bar
Kuyu içinde kuyu bar
Kuyu içinde cilan bar
Cilan başında şemidan bar
Şemidan başında borazan bar / Önal : 31.2

gazr Bizim evde kuyu var
Kuyunun ağzında ilan
İlanın ağzında cevher / Dehkani : 77

kazr
Bizim evde kuyu var
Kuyunun ağzında yılan
Yılanın ağzında alev / Menafi
***
Bir kuyu var, içinde suyu var
Su içinde bir ilan var
Agzında da güneş var / Huluflu : 190

kbrs
Ocag başında guyu
Guyunun içinde suyu
Suyun içinde ilan
İlanın ağzında mercan / Gökçeoğlu : 351

kerk
Bir hovuz içinde bir ılan
Başında bir kırmızı kuş
Sü biter ılan durar
Kuş öler / Kerkük : 158

kırm
Bir kutunun içinde bir suv
Suvnın içinde bir yılan
Yılannın töpesinde bir gül / Asanov
***
Uyu uyu uyu
Uyunın içinde kuyu
Kuyunın içinde yılan
Yılannın tili mercan / Asanov

krçy
Peç başında kazan
Kazannı içinde suw
Suw içinde cılan
Cılannı başı canngan culduz / Şahin (A.Soltanı) : 26

krgz
Korgon
Korgondun içinde arkan
Tiyip koyson
Arkandın astında darıya / İbrahimov - Akmataliev : 1482

özbk Hovuz
Hovuz içida suv
Suv içida ilan
İlanıñ oğzıda ot / Gulam : 1350

tatr Su üstinde cıclap tura bir ilan
Tünnerende utlar çeçe avzınnan / Mahmutov : 2359

uygr Gümbez ohşaş bir ayvan
İçide bar bir yilan
Özi suğa çöküklük
Ağzida ot çişleklik / UHAEK : 345
***
Erik
Erik içide su
Su içide yilan
Yilan ağzıda ot / UHAEK : 420

23.5. Lamba/2

ttü Gündüz uyur
Gece uyanır / Başgöz : 568.47

kazr Ahşam oldu saralar
Subh tezden garalar / İbrahimov

kbrs Gece yanar
Gündüz sövünür / Gökçeoğlu 350

kırm Akşam oldı sarara
Saba oldı ağara / Asanov

tatr Kündiz basıla
Kiç küze açıla
Açılsa da kürmiy
Kişi şunı küzliy / Mahmutov : 2400

trkm Gündüz öli
Gece diri / Bada (A.Baymıradov) : 604

uygr Keçisi yopyoruk
Kündizi kupkuruk / UHAEK : 310

23.6. Lamba/3

ttü Altı göl
Üstü gül / Başgöz : 568.21

blgr Üstü gül
Altı göl / Mollova : 337

23.7. Lamba/4

ttü Minare minarenin ucu kenare, kenarenin ucu balık, bağlın ucu yanık / Başgöz : 568.15

kırm Min, min minare
Minare içinde kamere
Kamere içinde deniz
Deniz içinde balık
Balık yanında yarık / Asanova

23.8. Lamba/5

ttü Avuç dolmaz
Eve sığmaz / Başgöz : 568.58-a

blgr Evim alır
Elim almaz / Mollova : 338

dbrc Avuçka tolar
Üyge sığmaz / Önal : 313

23.9. Lamba Fitili

ttü Başı yanar, ucu yüzer / Başgöz : 320.2

blgr Altı pınar
Üstü yanar / Mollova : 316

gazr Altı derya
Üstü ot / Hakki : 23

kazr Bak Allahın işine
İplik tohıb dişine
Papag goyub başına
Guyruğu suda
Başı guruda / Davudova : 486

krçy Başı otda küe
Kuyrugu suwda cüze / Şahin (A.Soltanı) : 602-b

nogy Aklar-malkar suv üstinde kalkar / Canıbekov : 129

tatr Bir başı suda
Bir başı utta / Mahmutov : 2412

23.10. Mum/1

ttü Uzundur boyu
Gavurdur soyu
Kendi etini kendisi yer / Başgöz : 619.10-t

osml Bir karış boyu var
Sırdan soyu var
Kendi etini kendi yer / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 188

balk Kısacıktır boyu
Sığırdandır soyu / Hasan : 1134

blgr Uzundur boyu
Hırçındır huyu
Sığır etinden özü var
Kendi etini kendi yer / Mollova : 345

btrk Kendi kendini yer bitirir, doymaz / Sağlam

dbrc Öz kanın özi emer / Önal : 31.5

gagz Bir hizmetçi
Hem hizmet edir,
Hem kendi kendini iyir / Güngör - Argunşah : 51

kazk Bir nesre edil etti
Edil etti de ölip ketti / Amanjolov

kerk Durar bir ayağ üstünde
Yer öz cismi etini
Çekmez kurt ile hesabın minnetini / Kerkük : 23a

özbk Öziniñ bedenini özi yeydi / Gulam : 1352

23.11. Mum/2

ttü Beş paralık nişadır
Evin içini kuşadır / Başgöz : 619.12

osml Beş paralık nişadır
Dört köşeyi kuşadır / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 188

balk Bir mangır nişadır
Bütün sobuyi düşedir / Kowalski : 12

blgr Beş paralık nişadır
Bütün evi kuşadır / Mollova : 311

dlrm On paralık nişadır
Evin içinde kuşadır / Cebeci : 51

gagz Bir rublelik nişadır
İçersini şıladır / Güngör - Argunşah : 56

kbrs Bir güçücük nişadır
Dört duvarı guşadır / Yorgancıoğlu

krçy Bir alçacık üyni toldurgan / Altınkaynak

krgz Bir baş buudayga üy tolat / İbrahimov - Akmataliev : 1476

kumk Beş kurusa evi aydınlığa boğar / DHGF

özbk Bir boş buğday üy toldırar / Gulam : 1339

trkm Kiçicik bitdi
Alemi tutdı / Bada (A.Baymıradov) : 644

23.12. Mum/3

ttü Ağ odada sarı gelin / Başgöz : 568.28

kerk Ağ odada sarı gelin / Kerkük : 33

krgz Karañgı üydö sarı kız oturat / İbrahimov - Akmataliev : 1481

özbk Karañğı tomda bir kampir
Soçını yayıb oturubdı / Gulam : 1344

tatr Karangı öyde ak kına ber kız
Avızı tulı balavız
Borının sörtsen ıyalt ite / İsanbet : 2113
***
Östel üstinde bir kız it turıy / Mahmutov : 2368

23.13. Mum/4

ttü Hey melemez melemez
Ocak başına gelemez
Gelse belini alamaz / Başgöz : 619.14

osml Hey melemez melemez
Ocak başına gelemez
Gelirse de duramaz : Abdülaziz Bey

gagz Elemes gelemes
Ateş başina gelemes
Ateş başına geldiynan belini alamas / Güngör - Argunşah : 96

23.14. Mum/5

ttü Suda balık, kuyruğu yanık / Başgöz : 619.7

balk Suda balık
Kuyruğu yanık
Altı göl
Üstü gül / Hasan : 1093

gazr Başı od dibi derya
Öz dim dim deyir / Dehkani : 27

kazr Suda balıg
Guyruğu yanıg / Seyidov : 1077

kerk Suda balık kuyrugı yanık / Kerkük : 7

nogy Astı suv, üsti ot / TDEK

tatr Astı dingez üsti nur / Mahmutov : 2396

23.15. Mum/6

ttü Bir karışçık boyu var
Hem inekten hem balıktan hem öküzden soyu var
Kendi kendin yer bitirir
Böyle bir pis huyu var / Başgöz : 619.1a

dbrc Bir karış boyu bar
Sıgırda soyu bar
Öz boyun özü aşar
Ne acaib huyu bar / Önal : 35.2

23.16. Mum/7

ttü Adalarda bir kavak
Ne dalı var, ne budak
Tepesine bir kuş konar
Daima yer gider / Başgöz : 692.5-b

kary	Bir direğim var edi
	Tamarsız butaksız
	Yedi onu bir kuş
	Tişsiz kamaksız / Altınktaynak
kırm	Ederne’de bir gül bitmiş
	Bürsüz butaksız
	Onu bir kuş yutmuş
	Dilsiz tamaksız / Radloff 1896
tatr	Kazannan kilgen bir gülem bar
	Börisiz, butaksız
	Anı aşagan bir kuşum bar
	Burınsız, tamaksız / Mahmutov : 2375

24. YAZI-KİTAP-MEKTUP İLE İLGİLİ BİLMECELER

24.1. Harfler

ttü
Bende var sende var
İnsanda da var adamda yoktur / Başgöz : 1070.1
(N harfi)

gazr
Babada var balıkda var, meyvada yohdur, bağda var / Hakki : 75
(B harfi)

kazk
Ayağı bar
Belinde tayağı bar / Alptekin 1996a
(A harfi)

kazr
Anada var babada var
Nenede yoh, nevede yoh / Abbaslı
(A harfi)

kırm
Mende de bar sende de bar
İnsanda da bar adamda yok / Asanov
(N harfi)

kklp
Sıyırda bar atta cok
Şorpada bar ette cok / Maksetov : s.138
(S harfi)

krgz
Sende var mende cok
Aksarda var alımda cok
Cerde cok suuda bar
Koydo cok serkede bar
Samanda bar çöktö cok
Eşıkte cok, sırtta bar / İbrahimov - Akmataliev : 1892
(S harfi)

nogy
Aranda bar üyde yok
Ormanda bar kırda yok / Canıbekov : 131
(N harfi)

özbk Mende bor sende yok
Cismde bor sözde yok / Gulam : 1463
(M harfi)

tatr Diñgezde bar suda yuk
Abzarda bar öyde yuk / Mahmutov : 3841
(Z harfi)

uygr Ayşigülde biri var
Hurşidemde yok
Ablikimde biri var
Erşidinde yok / UHAEK
(A harfi)

24.2. Harita

ttü Dağı var, taşı yok
Köyü var adamı yok
Irmağı var suyu yok / Başgöz : 371.1

alty Oroon-ulus cok
Gorodtor-turalar cok
Talay suu cok / Dilek (TDTEA)

başk Kalahı bar, halkı yuk
Dingeze bar, hıwı yuk / Tokatli

blgr Dağlar ağaçsız
Köyler evsiz / Mollova : 422
***
Köyü var, evi yok
Dağı var, ağaç yok
Deresi var, suyu yok / Yenisoy (TDTEA)

btrk Denizleri var
Nehirleri var
Fakat suyu yok
Dağları var
Fakat ormanı yok / Özyürek 1991a : 587

gagz Susuz deniz açsız ola yevsiz küy / Güngör - Argunşah : 207

kazk Cer kördim kalası bar
Üyleri cok mekendeytin
Köl kördim özen kördim
Suları cok terendeytin / Amanjolov

kazr Ülke damsız
Şeher evsiz
Meşe ağaçsız
Deniz susuz/ Ahundov
***
Şeheri var, evi yoh
Meşesi var, ağacı yoh
Denizi var, suyu yoh / Seyidov : 1467

kbrs Deñizi var suyu yog
Yolu var izi yog / Saracoğlu

kırm Şeeri bar
Adamı yok
Denizi bar
Suvu yok / Asanov

kklp Deriyası bar da suvı cok
Şeheri bar da eli cok
Eger barıp sorasañ
Casiratuğun sırı cok / Maksetov : s.161

krçy Colu bardı cürümezse
Suwu bardı içmezse
Ceri bardı sürmezse / Şahin (A.Soltanı) : 627

krgz Suusu bar, içüügö bolboyt
Colu bar cüröögö bolboyt
Şaarı bar basuuga bolboyt / İbrahimov - Akmataliev : 1900

özbk Kaysı coyda daryalar suvsız
Şaharlar uysiz boladı / Tekin : 196
***
Şaharı bor odamı yok
Daryası bor suvı yok / Gulam : 1909

rom-blgr-tatr Kosabası bar, kişisi yok
Denizi bar, suyu yok/ Mollova 1975 : 43

tatr Şeherler bor öyler yuk
Dingezler bar sular yuk
Kırlarda in ülen-çüp
Dalasında komı yuk / İsanbet : 3239 – Mahmutov : 3640

uygr Şehri bar adimi yok
Dengizi bar, süyi yok / UHAEK : 266

24.3. Kağıt

ttü Dağdan attım kırılmadı
Suya attım kırıldı / Başgöz : 428.1-b

osml Minareden düşer kırılmaz, suya düşer kırılır / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 127

balk Minareden attım kırılmadi
Suya attım kırıldi / Hafız 1985 : 27

blgr Minareden attım kırılmadı
Suya attım kırıldı / Mollova : 428

dbrc Minareden attım sınmadı
Suvga attım sındı / Önal : 19.1

dlrm Kanareden attım kırılmadı
Suya attım kırıldı / Cebeci : 48

gagz Taşa vurdum kırılmadı
Suya vurdum kırıldı / Güngör - Argunşah : 209

gazr Daşa salsan sınmaz
Dağdan salsan sınmaz
Suya düşse sınar / Dehkani : 76

kazr O nedir ki yere vursan sınmaz
Suya vursan sınar / Huluflu : 556

kbrs Damdan addım gırılmadı
Suya goydum eridi / Sakaoğlu 1981b

kerk Dağdan atsam kırılmaz
Suya atsam ezili / Kerkük : 176

kırm Ev töpesinden attım sınmadı
Şuvga attım sındı / Asanov

özbk Toğdan tayladım sınmadı
Suvga tayladım sındı / Gulam : 1458
***
Oynadan taşlasa sınmaydı
Suvga taşlasa sınadı / Gulam : 1868

rom-blgr-tatr Minareden attım kırılmadı
Suuga tüşti kırıldı / Mollova 1975 : 32

trkm Daşa ursam dövülmeyer
Suva ursam dövülyer / Bada (A.Baymıradov) : 374

uygr Dereh beşiden taşlisa sunmas
Kövrük beşidin taşlısa sunar / UHAEK : 222

24.4. Kağıt-Yazı/1

ttü Beyaz tarla kara tohum / Başgöz : 1024.3-1

alty Ak calanla cügüret
Kara izin kazılat / Dilek (TDTEA)

gagz Ak deniz kara balık
Bilmeyene bunu alık / Güngör - Argunşah : 6
***
Ak tarla siyah tohum / Güngör - Argunşah : 11

kary	Ak dağlar Kara koylar Alarnın uturlar Nazlı çabannar / Altınkaynak
kazk	Ak cerde kara tarı Kim şaşsa sal aradı / Amanjolov
kazr	Ag çölde kara tohum / Huluflu : 12
kırm	Ak dağlar, kara koylar Onu da küter Nazlı nazlı çobanlar / Radloff 1896
kklp	Ak cer aştım Kara buyday şaştım / Maksetov : s.60
krçy	Bir kalacük bala Beş ögüz saban süredik Cerleri çımmak Urlukları kara kara O urluknu kim çaçsa O akılla bola / Şahin (A.Soltanı) : 609
krgz	Koroo ak, koy kara / İbrahimov - Akmataliev : 1884
nogy	Ak şölde kara tuvım / Canıbekov : 75
özbk	Ok yer oçdım Kora buğdoy soçdım / Gulam : 1455
stvr.trkm	Ak yere gara darı Seçen kişiler orar / Kürenov
tatr	Ak kara ötsene sarı solı çeçtem / İsanbet : 3198 – Mahmutov : 3607
trkm	Ak yeri açdım Gara darı saçdım / Bada (A.Baymıradov) : 350
uygr	Ak yerge kara purçak çeçiptu / UHAEK : 40

24.5. Kağıt-Yazı/2

ttü
Ak üstünde karalar
Birbirini kovalar / Çelebioğlu : 2886

balk
Ak üstüne karalar
Birbirini kovalar / Hafız 1985 : 115

dlrm
Ak üstünde karalar
Birbirini kovalar / Cebeci : 68

24.6. Kalem/1

ttü
Uzundur boyu kertiktir başı
Sürttükçe dürttükçe akıtır yaşı
Geldikçe gittikçe bitirir işi / Başgöz : 255.4

osml
Uzundur boyu kertiktir başı
Alır altına beyaz kumaşı
Tükürdükçe akar yaşı
Vardıkça geldikçe bitirir işi / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 130

başk
Ak yalanda kara malay
Kızıw yöröp ez yahay
Ez yahamay hüz yahay / Tokatlı

gazr
Kırmızıdı kırıkdı
Burnunun ucu cırıkdı
Gider gelir yaş eyler
İki göyülü hoş eyler / Dehkani : 63

kazr
Gelbi gara, yarıg başı
Keder keler töker yaşı / Abbaslı

kbrs
Uzundur kertiglidir başı
Alır altına beyaz gumuşi
Gidip geldigçe akıdır göz yaşı / Yorgancıoğlu

kerk
Uzundı incedi yarığdı başı
Altına serdim hamam kumaşı
Sokdukça çagıdıkca tökili yaşı / Kerkük : 201

kırm Uzundur innedir kertiktir başı
Sürdükçez sildikçez tökülir yaşı
Bardıkçaz geldikçez bittirir işi / Radloff 1896: 115

tatr Tökleder kaşı
Yarıktır başı
Yöregeder çabadır
Agadır yeşe / İsanbet : 3189
***
Üzi bir karış
Tili min karış / Mahmutov : 3577 – İsanbet : 3187

uygr Ağzi bar
Ceni yok
Kuyruki bar
Yurgi yok
Yügüridu ak yerde
Kalduridu kara iz
Koş tilidin
Tökülidu söz / UHAEK : 39
***
Öze uruk
Uçi yuruk
Muzda yürido
Öze bir gariş
Sakalı min gariş / Çağatay 1972

24.7. Kalem/2

ttü Konuşmadan söz anlatır
Yürümeden söyleyemez / Başgöz : 255.19

kazr Ağzı bir dili iki canı yok
Danışdığı sözün sanı yok / Huluflu : 41

krçy Keşi caza bilmeydi
Cazıb a tawusaladı / Şahin (A.Soltanı) : 629

tatr Ayagı bar, küze yuk
Söyleçmegen süze yuk/ İsanbet : 3193

trnçi Özi birdür tili iki sözlemes
Sözlese her bir tili de çarçamas / Sertkaya : 162

uygr Puti yok mangidu, tili yok sözleydu / UHAEK : 155

24.8. Kalem/3

ttü Elinde iken yürür
Bırakınca durur / Başgöz : 255.15

balk Elinde içen yürür
Bıraktığın zaman durur / Hafız 1985 : 60

blgr Elinizde iken yürür
Bıraktığınız zaman durur / Mollova : 433

24.9. Kalem/4

ttü O nedir ki
Her şey altından geçer / Çelebioğlu : 2896

kbrs Herşey altından geçer / Gökçeoğlu : 178

kerk Tap nedi
Herşey altından geçir / Kerkük : 183

24.10. Kalem/5

ttü Zerre zerre dal olur
Leyleyi mercan olur
Başı birdir dili iki
Her giren bu manaya hayran olur / Başgöz : 255.6-b

özbk Ol nedir ki zerre zerre kan bolur
Tohumu andak mevası çandan bolur
Ağzı birdir, tili ikki conı yok
Kop kişi mabnıga hayron bolur / Gulam : 1461

24.11. Kitap/1

ttü — Kat ekmek, kat ekmek
İçi dolu bal ekmek / Başgöz : 524.6

kazk — Kabat kabat kaptama
Akılın bolsa attama / Amanjolov

kırm — Kat kat kapısta
İçi tolu kırmıska / Bekir (TDTEA)

kklp — Kabat kabat katlama
Esin bolsa taslama / Maksetov : s.60

krgz — Kat kat tanı bar
İçi tolo keni bar / İbrahimov - Akmataliev : 1855

özbk — Kat-katgına katlama
Aklıñ bolsa taşlama / Gulam : 1448

stvr.trkm — Gabat gabat gatlama
Gatlamadan atleme / Kürenov 1995b

tatr — Kat kat katlama
Akılın bulsa, taşlama / İsanbet : 3219

trkm — Katman katman katlama
Her katı bir hatırlatma / Bada (A.Baymıradov) : 365

urml — Hatı haltama tibik
Ahtır yımırta tibik
Hayray harınca tibik / Altınkaynak

24.12. Kitap/2

blgr — Yaprağı var ağaç değil
Dikilidir urba değil
Konuşur insan değil / Mollova : 446

gagz Diil güme o-yapraklı
Diil gömlek o-dikili
Diil tarla o-ekili / GF

gazr Ağaç deyil yarpakları var
Köynek deyil tikilib
Adam deyil danışar / Kafkasyalı

haks Ağas nimes pürliğ
Kögenegi çoğıl higilgen / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Dili yok adamla danışır / Menafi
***
Gül deyil yapragları var
Adam deyil dili var / Ebdülhelimov
***
Dili var insan deyil
Tikişi var şal deyil
Yarpağı var gül deyil / Seyidov : 1315
***
Ağaç değil yarpagları var
Köynek deyil dikilib
Adam deyil danışır / Abdullayev

kbrs İki gablı çog yapraglı
İçinde bilgi saglı / Gökçeoğlu : 336

kerk Badamça badamıydan
Dört kurna adamıydan
Ne dili var ne oğzı
Seleşir adamıydan / Beşirli

kırm Tili bar insan değil
Tikişi bar kölmek değil
Yaprağı bar terek değil / Asanov

kklp Terek emes calpıraklı
Köylek emes etekli
Adam emes söyleydi
Türli nama cırlaydı / Maksetov : s.60

krgz Kat kat calbıragı bar
Çınında çıgaç emes
Tikken tişteri bor
Birok kiyim emes
Til oozu cok turup
Kişi menen cüylöşöt
Çındıgında kişi emes
Kişige akıl üyrötöt / İbrahimov - Akmataliev : 1856

nogy Avızı yok, burnı yok, söyley turar adamman / TDEK

özbk Daraht emas yapraklı
Köylak emas etakli
Odam emas sözlaydi
Türli küylar küylaydı / Gulam : 1450

stvr.trkm Ne agzı bar, ne burnı
Gepleşer adam bilen / Kürenov 1995

tatr Agaç tügel-yafraklı
Tun tügel-tegelgen / İsanbet : 3218

uygr Bir koşum bar, keni yok
Kanitinin sani yok
Adem bilen sözlişer
Ekli baru ceni yok/ UHAEK : 89

24.13. Kitap/3

ttü Kat Kat döşek
Bunu bilmeyen eşek
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin / Başgöz : 524.7-a

dbrc Kat kat döşek
Onu bilmeyen eşek / Önal : 27.1

gagz Acız toprak
Kırh marat yaprak
Ya onu bilmeli
Ya sabaadaa ölmeli / Güngör-Argunşah

kazr Kat kat döşek
Bunu bilmeyen eşşek
Ya bilecek
Ya bu gece ölecek / Huluflu : 475

kırm Uyum uyum töşek
Onı bilmegen eşek / Asarov

krçy Kalaw kalaw töşekle
Anı bilmegen eşekle / Şahin (A.Soltanı) : 27

nogy Kat kat törsek
Onı bilmegen eşek / Canıbekov : 85

rom-blgr-tatr Kat kat töşek
Onı bilmegen eşek / Mollova 1975 : 45

24.14. Mektup/1

ttü Ne ağzı var ne dili
Konuşur insan gibi / Başgöz : 598.3

blgr Ne ağzı var ne dili
Konuşur insan gibi / Mollova : 593

haks Azağı çoğıl kilçe
Tili çoğıl çoohtapça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Ayağı cok cüredi, avuzı cok söyleydi / Amanjolov

kbrs Ne ağzı var ne dili
Gunuşur adem gibi / Gökçeoğlu : 367

kırm Elsiz ayaksız yol kezer
Dost kalbini dostça söyler / Asanov

kklp Berha ak coldan cüred
Onın isi bardan menen
Avızı da cok tisi de cok
Söyleser adam menen / Maksetov : s.58

krçy Ayagım cok, kolum cok
Çaba corta keteme
Ongum cok solum cok
Tört düniyaga ceteme / Şahin (A.Soltanı) : 619

krgz Ayagı cok cüröt
Tili cok cüylöyt / İbrahimov-Akmataliev : 1889

özbk Kol, oyaksız manzil kezar
Dost kalbini dostga sözlar / Gulam : 1861

tatr Tili yuk, tilese kem bilen söyleşe
Geydesi yuk – kegazden külmek kiya / Mahmutov : 3650

uygr Ayiği yok yüridu
Özi yiraktin kelidu
Ağzi yok sözleydu
Saña salam beridu / UHAEK : 57

24.15. Mektup/2

ttü Uzun uzun yollardan
Bir acaip kuş gelir
Kırma badem dili var
Ne söylerse hoş gelir
Bir acaip laf söyler
Gözlerinden yaş gelir / Başgöz : 598.17

kbrs Uzag uzag yerlerden
Bir acayıb guş gelir
Kırma badem dilleri / Yorgancıoğlu

kerk Uzun uzun yollardan
Bir ecaib kuş gelir
Kırma badem dili var
Ne diyerse hoş gelir
Gözlerinden yaş gelir / Kerkük : 132

24.16. Mektup/3

ttü Beyaz atı nalladım
İstanbula yolladım / Başgöz : 598.8

gazr Ağ atımı nallayım
Türküstana yollayım / Kafkasyalı

kazr Ağca atı nalladım
Semergend'e yolladım / Seyidov : 1290

24.17. Mektup/4

ttü İstanbulda süt pişer
Kokusu buraya düşer / Başgöz : 598.14

blgr Başka memlekette pişer
Kokusu buraya düşer / Mollova : 592

dbrc İstambulda kaz pişe
Kokısı manga yetişe / Önal : 33.1

kbrs İsdambolda süd bişdi
Kokusu bura düşdü / Gökçeoğlu : 366

24.18. Nokta (Arap Alfabesi)

ttü Bende var, sende var
Alemde yok cihanda var
Mısırda yok, Şamda var / Başgöz : 1067.9

osml Bende var sende var
Mısır'da yok Şamda var / Abdülaziz Bey

gazr Mende de var, sende de var
Zergerde var, meskerde yoh / Dehkani : 274

kazr Mende var sende de var
İnsanda var adamda yok
Cehanda var, alemde yok / Huluflu : 823

kerk Menim gülüm gül açar
Gülümi müşkil açar
Senede bir ayda iki
Haftada üç gül açar / Kerkük : 241

trkm Cahanda bardır
Adamda yoktur / Bada (A.Baymıradov) : 385

uygr Sende birla, mende birla
İstisem alemde yok
Şamğa berip üçni taptım
Mısırğa kelsem birimu yok / UHAEK : 259

24.19. Yazı

ttü Tarlası beyaz
Tohumu siyah
El ile ekilir
Dil ile biçilir / Çelebioğlu : 2887

balk Beyaz yer kara toom
El çeker, agıs biçer / Hafız 1985 : 116

blgr Beyazdır tarlası
Siyahtır tohumu
Elle ekilir
Dille biçilir / Mollova : 445

btrk Tarlası beyaz, tohumu renkli
Elle ekilir dille biçilir / Dede

dbrc	Tarla beyaz, tohum kara, el eker, dil biçer / Önal : 192.1
gagz	Elnan yekerim Dillen biçerim / Güngör-Argunşah : 78
gazr	Ağ kala kara tohum Elim ile ekerem Dilim ile biçerem / Dehkani : 171
kazr	Ag çöl kara tohum Elim ile ekerem Dilim ile biçerem / Huluflu : 13-339 *** Ağdır tarlası gara tohmağı Elim ile ekerem, dilim ile biçerem / Abdullayev
kbrs	Tarlası beyaz Tohumu siyah Elinan ekilir Gözünan biçilir / Gökçeoğlu : 368
kerk	Beyaz ekin, kara tohum El eker, dil biçer / Saatçi : 27
kırm	Aktır tarlası Karadır yımırtası Elnen ekilir Tilnen cıyılır / Asanov
özbk	Kol bilan ekilar Til bilan örilar Tuhumı kora / Gulam : 1457
stvr.trkm	Yeri ak tohumı gara El ile ekerler Dil ile biçerler / Kürenov 1995b
tatr	Bişev çeçe, birev cıya / Temizyürek-Develi (TDTEA) ***

Cire ak
Orlıgı kara
Kul belen çeçeler
Avız kelen cıyalar / İsanbet : 3208
***
Ak cir, kara tarı
Kim çeçe, şul beler / Mahmutov : 3615

trkm Yeri ak
Tohum gara
El bilen ekerler
Dil bilen orarlar / Bada (A.Baymıradov) : 380

25. SOYUT KAVRAMLARLA İLGİLİ BİLMECELER

25.1. Akıl, Fikir

ttü Burdan attım iğneyi
Dolaştı geldi dünyayı / Başgöz : 14.4

kpçk Tüma tüdim
Tütgaga saldı / Tietze 1996 : 99

alty Catkan cerinen ol çıkpayt
Ce telekeydi tekşi ayladat / Dilek (TDTEA)

gazr Kanad vurur bir anda
Gezir cümle cihanı / Hakki : 44

kazr Ben burada dururam o gedir dunyanı dolanır gelir / Huluflu : 127

kırm Deniz deryadan ken
En büyük kuyudan teran
Kuşlardan tez uça
Atlardan tez çapa / Asanov

özbk Bir nafasda olamnı kezar / Gulam : 328

tatr Üze bora-urında tura
Üze büten düniyanı eylene / Mahmutov : 1866

tuva Buradan atılan ak, Pekine ulaştı (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 760

uygr Uçup uçup kelidu
Kanat kekip ketidu
Keni aylap tepinglar
Kim tegige yetidu / UHAEK : 404

25.2. Düş

ttü Cambul cumbul çaydan geçtim
Cambultusu bana değmez
Ala valadan kaftan giydim
Kırpıntısı bana değmez / Başgöz : 276.4

kary	Kodı bahçısında bir gül açılgan
	Kodı sarıgından büyük
	Koz ceviz kadargına sıygan
	Kale kapusına sıymaan / Altınkaynak
kazr	Şıldırım şıldırım su gezdim
	Şıldırma batmadım
	Kızıl kümüş don geydim
	Kıhmıgın da tapmadım / Huluflu : 726
kbrs	Sini dolu gadeyif
	Yedim yedim doyamadım
	Yeşil çimen üstünde
	Gumoş bişdim
	Kırpıntısını bulamadım / Gökçeoğlu : 433
kklp	Saban minip soy keştim
	Sayasın körmedim
	Kızıl makpal ton kiydim
	Kızığın körmedim / Maksetov : s.47
krgz	Sarı minip suu ketçim
	Salkını maga tiygen cok
	Sarı kestik alıp ton biçtim
	Munun öönu da maga tiygen cok / İbrahimov-Akmataliev : 1032
özbk	Saman ot mindim soy keçdim
	Soyasını körmadim
	Kızıl bahmaldan ton biçdim
	Kıyığını körmadim / Gulam : 350
tuva	Menden biçe meni megdedi
	Senden biçe seni megeledi / TDEK
trkm	Amı deryadan geçemde
	Atım donum ezilmedi
	Kırk gulan etin iyemde
	Agız-burnum yagcarmadı / Bada (A.Baymıradov) : 1079

25.3. İhtiyarlık/1

ttü Dağlara kar yağdı, köyleri duman bürüdü, değirmeni kurt yedi / Başgöz : 405

kary Daglarda duman düşmüş
Töpede har yagmış
Degirmenni kurt yemiş / Altınkaynak

kırm Dağlarga tuman tüştü
Töpelerge kar yağdı
Değirmenni kar yemiş / Radloff 1896 : 13

25.4. İhtiyarlık/2

ttü Kara dağa kar yağdı, değirmenim kör oldu, ayağım iki iken üç oldu / Başgöz : 405

gazr İkini üç eylemişem
Otuz ikini heç eylemişem
Uzağı yahın eylemişem / Dehkani : 285

kazr İkini üç elemişem
Otuzikini hiç elemişem
Uzağı yakın elemişem / Menafi

25.5. İnsan Hayatı

ttü Beşte toklu
Onda kuzu
Yirmide aslan
Otuzda kaplan
Kırkta öküz
Ellide deve
Altmışta inek
Yetmişte eşek
Seksende horoz
Doksanda koy çuvala
As duvara / Başgöz : 938.1

balk On oglan
Yigirmi civan
Otos pelivan
Kırk kurt
Eli akıl
Altmiş fiçır
Yetmiş ziçir
Seksen sıgır
Doksan touk
Yüz yumurta / Hafız 1985 : 19

kerk Beşte toğlu
Onda kuzu
Yigirmide aslan
Otuzda kaplan / Kerkük : 31

krgz 10,20,30,40,60,70 degen emne?
-On-koen
-Cıyırma-cılan
-Otuz-tülkü
-Kırk-kılıç
-Altımış-arkan
-Cetmiş-cumurtka / İbrahimov-Akmataliev : 1051

özbk Törtida tarıkday
Ottızda ayıkday
Toksonıda tovukday / Gulam : 183

25.6. İnsan Ömrü

ttü Sabah dört ayaklı
Öğlen iki ayaklı
Akşam üç ayaklı / Başgöz : 939

alty Erten tura tört buttu
Tüşke eki buttu
Engirde üç buttu / Ergun : 131

başk İrtensek ayağı dürtew
Köndöz-ikew, kisen ösew / Tokatlı

blgr Sabahleyin dört
Öğleyin iki
Akşamlayın üç ayaklı / Mollova : 591

çuvş İrpe tıvat uran
Kıntırla iki uran
Kadpa vidi uran / Thalhammer

dğstn Sabah dört ayak üzerinde duran
Öğlen iki
Akşam üç ayak üste bulunan (Rusçadan tercüme) / DHGF

gagz Bu sabaa gezerdi dörtlen
Gündüz ikiye döndü
Sade gün avşamnadı
Birden sopayı aldı / Vasilioğlu : B-34

gazr Seher çağı dörd ayaklı
Gün orta çağı iki ayaklı
İkindi çağı üç ayaklı / Dehkani : 129 – Hakki : 58

haks Pastap tört azahtığ
Anan iki azahtığ
Soonan üs azahtığ / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Tañerten tört ayaktı
Tüste eki ayaktı
Keşke karay üş ayaktı / Amanjolov : 226

kazr Ezeli dörd ayaglı
Sonra iki ayaglı
Aylar seçer, iller keçer
Dolanar üç ayaglı / Davudova : 408
***

O nedir ki seher dörd ayaglı
Günorta iki ayaglı
Ahşam üç ayaglı olur / Ahundov

kırm Geçe ayaksız
Sabahtap dört ayaklı
Üilede eki ayaklı
Akşamda üç ayaklı / Radloff 1896 : 200
***
Saba dört ayaklı
Üylede iki ayaklı
Akşam üç ayaklı / Asanov

kklp Azanda tört ayaklap
Tüste eki ayaklap
Keşte üş ayaklap cüredi / Maksetov : s.45

krçy Ertdenbla tört ayaklanıp cürüydü
Künortada ek ayaklanıp cürüydü
İrgirde wa üç ayaklanıp cürüydü / Şahin (A.Soltanı) : 1

krgz Erteñ menen cüröt tört ayaktap
Tüskö cakın cüröt eki ayaktap
Kekçe cakın cüröt üç ayaktap
Üçönün tüyünün çeçip ketsen
Meni urgun çoñ tayaktap / İbrahimov-Akmataliev : 1052

özbk Erta bilan tört oyaklab yuradı
Tuşda ikki oyaklab yuradı
Keçkurun üç oyaklab yuradı / Gulam : 182

stvr.trkm Ertirine dört ayak
Günortonlar iki ayak
Agşamlara üç ayak / Kürenov 1995b

tatr İrten dürt ayak bilen yöri
Köndöz ike ayak bilen yöri
Kiç öç ayak bilen yöri / Thalhammer

trkm Ertir bilen dört ayak
Günortanlar iki ayak
Agşamaga üç ayak
İn sonunda yok ayak / Bada (A.Baymıradov) : 229

tuva Erten dört buttaar
Düşte iyi buttaar
Keçe üş buttaar / Thalhammer

uygr Etigende töt putluk
Çüşte ikki putluk
Ketçe üç putluk / UHAEK : 68

yakt Sarsıarda tüört ataxtaax
Künüs ikki ataxtaax
Kiehe üs ataxtaax baar ühü / Vasilyev – vd. : 59

25.7. İsim/1

ttü Gökten indi apıştı
Cümle aleme yapıştı / Başgöz : 2.2

osml Gökten düştü apıştı
Yere düştü yapıştı / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 124

dbrc Kök yüzünden alpışdı
Cümle alemge gapışdı / Önal : 135.1

gazr Göyden düşdi
Yere yapışdı / Hakki : 15 – Dehkani :22

kazr O nedir ki ya göyden düşdü yapışdı / Huluflu : 56a
***
O nedi ki her şeye yapışır / Ebdülhelimov

kbrs Dünyada bir şey var
O her şeye lazımdır
Ona hiçbir şey lazım değil / Yorgancıoğlu

kerk Tap nedi her şeye yapışı / Kerkük : 32

kırm Bir kere koyula
Amma ömürlik kala / Asanov

özbk Senga ham yapışgan
Menga ham yapışgan
Narsaga ham yapışgan
Dünyaga ham yapışgan / Gulam : 324-b

tatr Yabışkangan da yabışkan
Yabışmaganga da yabışkan
Sina da yabışkan
Mina da yabışkan / İsanbet : 1481 – Mahmutov : 1895

uygr Tuğulğanda yepişar / UHAEK : 185
***
Yapalğanğa yepişkan u nema? / UFA

yakt Uokka umaybat
Uuga timirbet
Kıhıydaaxxa barbat baar ühü / Vasilyev – vd. : 91

25.8. İsim/2

ttü Sende de var
Bende de var
Bir kum çöpte de var / Başgöz : 2.7

osml Sende var, bende de var, onda da var / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 2

balk Sende var bende var
Bir kuru dalda da var / Hasan : 1483

blgr Sende de var bende de var
Ninemde de var, dedemde de var / Yenisoy (TDTEA)

kbrs Sende de var bende de var
Bir guru dikende de var / Sakaoğlu 1981b

krgz Ayalda bar erde bar
Asmanda bar cerde bar
Sende bar mende bar
Bul nimne taap al / Kayıpov (TDTEA)

tatr Sinde de bar, minde de bar / Mahmutov : 1477

25.9. İsim/3

ttü Bir küpe
Bitmez küpe
Bir sene kalsa
Çürümez küpe / Başgöz : 2.1

kazr Yeriyer küpe
Yerimez küpe
Bin il de galsa
Çürümez küpe / Seyidov : 1184

özbk Atam bergen ab-ı kılıç
Miñ yılda ham çırımaz / Gulam : 32a

25.10. İsim/4

ttü Dünyada her şey lazım
Her şeye de bir şey lazım / Başgöz : 2.5

özbk Dünyada bir nesre bar ki u bolmasa
Heç kim birbirini tanımaydı / Gulam : 2138

25.11. Selam/1

ttü Besmelesiz farz olan nedir / Başgöz : 716.2

balk Besmelesiz farzdır / Hasan : 1430

özbk Özi farz bebismilla / Gulam : 337

25.12. Selam/2

ttü Kapıdan içeri hay ettim
Bir elmayı kırk kişiye pay ettim / Başgöz : 567/716.1

blgr Kapıdan içeri hay ettim
Bir elmayı kırk kişiye pay ettim / Mollova : 607

kazr Gapıdan kirdim hay eledim
Yükümü yüküne tay eyledim
Bir almanı
Gırh iki kişiye pay eyledim / Kasımlı

25.13. Dil (Söz)

ttü Baldan tatlı zehirden acı / Çelebioğlu : 2816

kazr O nedir ki baldan şirindi, zeherden acı / Davudova : 415

kbrs Hem acıdır hem dadlı / Saracoğlu

kerk Baldan tatlı
Zehirden ecci / Saatçi : 24

kklp Düniyada en aşşı da, duşşı da ne? / Maksetov : s.162

krçy Temirden awur,
Bıçaktan citi / Şahin (A.Soltanı) : 74

kumk Agudan aççı, baldan tatli / Hacıyev (TDTEA)

özbk Asaldan şirin
Zahardan aççık / Gulam : 338

25.14. Uyku/1

ttü Çarşıdan alınmaz
Mendile konulmaz
Ondan tatlı şey olmaz / Başgöz : 827.15

osml Çarşıda olmaz
Mendile konmaz
Ondan tatlı bir şey olmaz / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 264

balk Pazarda alınmas
Torbaya koyulmas
Tadına doyulmas / Hafız 1985 : 25

blgr Çarşıda satılmaz
Mendile konulmaz
Ondan tatlı şey olmaz / Mollova : 78

btrk Alınmaz, satılmaz
Ondan ayrı yatılmaz / Sakaoğlu 1981a
***
Çarşıdan alınmaz
Mendile konmaz
Bundan iyisi olmaz / Özyürek 1991 : 84

dbrc Pazarda satılmaz
Cepke sagılmaz
Ondan tatlı iç birşiy olmaz / Önal : 150.1-b

dlrm Çaşıda satılmaz
Elle tutulmaz
Ondan ta tatlı
Bişey bulunmaz / Cebeci : 19

gagz Çarşıdan alınmas
Yala konmas
Ondan tatli şey olmas / Güngör-Argunşah : 70

gazr Bazarda olmaz
Terezide durmaz
Ondan şirin zad olmaz / Dehkani : 43

kazr Burada olmaz
Terazide durmaz
Ondan şirin zad olmaz / Menafi

***

Bazarda satılmaz, terezide çekilmez
Baldan şirin tadı var / Huluflu : 117

kbrs Çarşıdan alınmaz
Mendile gonulmaz
Ondan dadlı şey olmaz / Saraçoğlu

kerk Babaden eziz
Neneden eziz
Baltadan ağır
Baldan şirin
Elde tutulmaz
Bazarda satılmaz / Saatçi : 20

kırm Sepetlerge koyulmaz
Bazarlarda satılmaz
Ondan da tatlı şey olmaz / Bekir (TDTEA)

kklp Bazardan tabılmaydı
Terezige tartılmaydı
Özi paldan da tatlı
Bırak onı cep bolmaydı / Maksetov : s.46

krçy Bazarda satılmagan
Kolda tutulmagan / Tavkul

krgz Bazarda satılbayt
Tarazada tartılbayt
Özü aselden şirin, cese bolboyt / İbrahimov-Akmataliev : 1028

kumk Bazarga eltse-satılmay
Mizanga salsa-tartılmay
Özü baldan da tatli
Tek akşama da bolmay / Hacıyev (TDTEA)

nogy Şüyge ilip bolmas
Onnan tatlı zat bolmas / Canıbekov : 60

özbk Bozorda topılmaydı
Tarozida sotılmaydı
Özi bolday sirin
Yesa bolmaydı / Gulam : 345-b

rom-blgr- Pazarda satılmas
tatr Sandıkka salınmas
Ondan tatlı şiy bolmaz / Mollova 1975 : 38

tatr Bazarda tabılmas
Ülçeyde ülçenmes
Annan tatlı da bulmas / Mahmutov : 1878

25.15. Uyku/2

ttü Baldan tatlı, şekerden kıymetli
Ne bezirgan getirir
Ne çarşıda satılır / Başgöz : 827.10-b

gagz Türlü şey var çok
Ondan tatlı yok
Tarlada o bulunmaz
Panayırda satılmaz / Vasilioğlu : 245

krgz Baldan tattuu, pahtadan çumşak
Bazarga alıp barıp satsa
Bir tıyındık baası cok / İbrahimov-Akmataliev : 1026

nogy Bazardan tapılmas
Şekkide şekilmes
Baldan tetli
Aşamaga bolmas / Canıbekov : 286

tatr Satuçı da satmıy
Aluçı da almıy
Vakıtı citkeç
Berey de almıyça kalmıy / mahmutov : 1880

trkm Baldan süyci
Polatdan agır

Ele düşmez
Terezide çekilmez
Bazarda satılmaz / Bada (A.Baymıradov) : 1081

uygr Hap dep tapalmas
Sodiger satalmas / UHAEK : 365

25.16. Uyku/3

ttü Baldan tatlı, baltadan ağır / Başgöz : 827.10

çuvş Pılpa şuran min tutli / Ersoy : 7

haks Tadılığıdan tadılığ nimedir / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Baldan da tatti
Balkıtıp cattı / Alptekin 1996a : 8

kazr Baldan şirin, batmandan agır / Huluflu : 114

kbrs Baldan daldı
Baltadan ağır / Saracoğlu

kerk Baldan şirin baltadan ağır / Dakuki

krçy Baltadan awur
Baldan tatlı
Bawurdan katı
Bazarda satılmagan
Kolda tutulmagan / Şahin (A.Soltanı) : 71

krgz Baldan tattuu, pahtadan cumşak / İbrahimov-Akmataliev : 1025

kumk En lezzetli şey nedir? (Rusçadan tercüme) / DHGF

nogy Baltadan avır, baldan tetli / Canıbekov : 107

tatr Baltadan avır, baldan tatlı / Mahmutov : 1882

uygr Taştın kattik, navattin tatlik / UHAEK : 171

yakt Minnigesten minnges baar ühü / Vasilyev – vd. : 49

25.17. Uyku/4

ttü Filidi filidi
Akşam evinize gelen kimdi / Başgöz : 827.A

balk Ay meledi meledi
Kapı üstüne çilidi
Size akşam celen çim idi / Hafız 1985 : 26

blgr Fiil idi fiil idi
Her akşam bize gelen kim / Mollova : 77

kbrs Edi idi büdü idi
Dün yadsıdan sora
Size gelen kimdi / Saraçoğlu

25.18. Yalan

ttü Yapılmamış duvar üstünde
Tavşan oturur
Ekilmemiş bostana
Girme diye bağırır / Çelebioğlu : 2731

blgr Yağmur yağar kar dizde
Hıyar iki yapraklı iken
Kavun karpuz var bizde / Mollova : 608
***
Yapılmadık ev üstünde
Dogmadık kazan oturur
Karpuzu yiyeyim diye
Uğraşır durur / Yançev : 642

dbrc Denize kapak, ölüme ilaç / Önal : 1821

kazr Bitmemiş yovşan dibinde
Doğmamış dovşan balası / Seyidov : 1164

kbrs Yapılmamış duvar üsdünde
Dovmamış çocug oturur
Ekilmemiş bosdana
İlişmeyiñ deyi çağırır / Gökçeoğlu : 548

26. SES VE IŞIK İLE İLGİLİ BİLMECELER

26.1. Akis (Yankı)

ttü Ben bu dersem bunu der, sen ne dersen onu der / Başgöz : 17.2

balk Ben bağırırım o dinler
Ben susarım o söyler / Hasan : 1433

tatr “E” disem “e” diy
”Me” disem “me” diy
Üze bir miy, birsem almıy
Sözge haval kaytarmıy / Mahmutov : 258

uygr “He” desem “he” deydu
Söz sorsam cavap bermeydu / UFA

26.2. Gölge/1

ttü Ben giderim, o gider, ben dururum o durur / Başgöz :344.17

osml Ben giderim o gider, o benden ileri gider / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 91

afgn Men hem ketip baramen
U hem ketip baradi / Duymaz 2006

alty Bassam bazat, turzam turat
Tutsam tudul bayt / Dilek (TDTEA)

balk Ben ciderim o cider
Arkama bi ız cider / Hafız 1985 : 14

blgr Ben giderim, o da gider / Yançev : 23

btrk Ben giderim o gider / Özyürek 1991 : 80

çuvş Hıvalıp-hıvalıp-şiteymip, şitsen te tıtaymıp, tıstan ta çaraymıp / Yılmaz (TDTEA)

dbrc	Ben giderim o gider
	Ben dururum o durur / Önal : 166.2
dlrm	Ben giderim o gider
	Ben dururum o durur / Cebeci : 39
gagz	Ben durerim o durer
	Ben giderim o gider
	Onun önünde kaçerim
	Ardım benim geler / Vasilioğlu : 16
kazk	Tursam turadı
	Jürsem jüredi
	Jatsam jatadı / Alptekin 1996a
kazr	Men getdice o geder / Huluflu : 511
	***
	Men gedirem o da gider
	Men gelirem o da gelir / Seyidov : 1167
kbrs	Ben giderim o gider / Yorgancıoğlu
kerk	Men kalıram özü kalı
	Men giderem özü gide / Ketene
kırm	Sen ketsen o da kete
	Sen toktasan o da toktay /Asanov
kklp	Kal deseñ de kalmaydı
	Özi jüre almaydı / Kayıpov (TDTEA)
	***
	Cürsen cüredi
	Tursen turedi / Maksetov : s.41
krçy	Bir tengim bardı da
	Men kayrı barsam, arı baradı / Şahin (A.Soltanı) : 932
krgz	Bassañ basat, tursañ turat, otursañ oturat / İbrahimov - Akmataliev : 202

özbk Ketsam ketar
Kelsam kelar / Gulam : 168-a

tatr Sin tuktasan tuktıy
Sin barsan bara
Ul herse uylap kara / Mahmutov : 81

trkm Men gaçyarın ol kovyar / Köse

uygr Mansam manidu
Tursam turıdu / UFA

26.3. Gölge/2

ttü Koşarım koşar
Dururum durur / Başgöz : 344.17-b

osml Koşarım koşar, dudurum durur
Ne acayip şeydir bu, adam yorulur / Sakaoğlu 1980a (Kunos) 92

kary Alma versem almaz
Ardımdan kalmaz / Altınkaynak

kazk Alam ayak alam ayak
Cügirsem cetkiz beydi calan ayak / Amanjolov : 269

kklp Şapsa şabılmaydı
Kesse kesilmeydi / Maksetov : s.42

krçy Men sürsem kaçadı
Men kaçsam süredi / Şahin (A.Soltanı) : 934

krgz Çapsa çabılbayt
Kesse kesilbeyt / İbrahimov - Akmataliev : 108

kumk Adlına çıksa, artından yetmey
Artına çıksa, artından yetmey / Hacıyev (TDTEA)

özbk Çopsa çopılmas
Kessa kesilmas / Gulam : 167

stvr.trkm Armaz, yadamaz
Arabanın içindan galmaz / Kürenov 1995

tatr Tipsem tünmes
Kümsem kümelmes
Kissem kiselmes
Tibersem tiberelmes / Mahmutov : 89

trkm Gömsem gömülmez
Çapsam çapılmaz / Bada (A.Baymıradov) : 53

uygr Tepsem tevrimes
Kömsem kömülmes / UHAEK : 173

26.4. Gölge/3

ttü Sende var bende var
Bir küçük dalda var / Başgöz : 344.8

blgr Sende de var bende de var
Bir kuru dalda da var / Mollova : 32

gagz Sende de var, bende de var
Bir kuru dalda da var / Güngör - Argunşah : 199

kary Sende bar
Mende bar
Kapkara dağda da bar / Altınkaynak

kbrs Bende de var sende de var
Bir guru tikende de var / Sakaoğlu 1981b

kırm Sende bar
Mende de bar
İndce indce
Dalda da bar / Asanov

26.5. Gölge/4

ttü Sudan geçer ıslanmaz / Başgöz : 344.21

afgn Otga tüşse yanmas
Suvga tüşse akmas / Duymaz 2006

alty Suga çökpös
Otka küybös / Çelik

balk Camdan attım kırılmadi
Suya attım yaş olmadi
Pazara çikardım satılmadi
Ateşe attım yanmadi / Hafız 1985 : 10 – Hasan 103

blgr Ateşe atsam yanmaz
Suya atsam batmaz / Yançev : 28

dbrc Sudan geçer ıslanmaz / Önal : 166.4

kazk Suda catadı, özi batpaydı / KHE 1990

özbk Suvga tüşsa suv bolmaydı
Loyga tüşsa loy bolmaydı / Gulam : 172

26.6. Gölge/5

ttü Gider gider izi yok
Kör Hasanın gözü yok
Üstüne bastım canı yok
Boğazladım kanı yok / Başgöz : 344.24

balk Nazli ciderse izi yok
Hızlı ciderse tozi yok / Hafız 1985 : 13

kary Atka miner canı yok
Cayav gezer canı yok
Özi tohtur canı yok / Altınkaynak

kırm Ata biner canı yok
Yayaz gezer canı yok
Özü toktır canı yok / Radloff 1896 : 82

26.7. Gölge/6

ttü Kapi arkasına yoğurt döküldü
Silerim silerim çıkmaz / Başgöz : 344.19

blgr Kapı arkasında leke,
Sildim sildim çıkmadı / Mollova : 30

btrk Silerim, yine silerim
Çıkmaz ola çıkmaz / Özyürek 1991a : 530

26.8. Ses/1

ttü Ben gitmeden kendi gider / Başgöz : 719.A-4

blgr Ben giderim o gider
Ben dururum, o yine gider / Mollova : 68

çuvş Ütsir purinat nikam ta kurmast, purte ilteşşi / Ersoy : 8

dlrm Ben dururum, o gider / Cebeci : 95

kazr Men dururam o gedir / Huluflu : 520

kbrs Ben dururum o gider / Saraçoğlu

özbk Kıçkırsañ çıkıb ketar
Olıs caylarga yetar / Gulam : 2136

26.9. Ses/2

ttü Dereden gölgesiz geçer / Başgöz : 719.A-2

balk Çüpriden cülcesıs ceçer / Hafız 1985 : 23 – Hasan : 18

stvr.trkm Kölegesiz gol aşar / Kürenov

trkm Dona bürenmez
Göze görünmez / Bada (A.Baymıradov) : 67

27. NAKİL VASITALARIYLA İLGİLİ BİLMECELER

27.1. Araba

ttü Dağdan gelir takır takır
Ayakları gümüş bakır / Başgöz : 31.3

balk Dagdan celır tıkır tıkır
Ayakları cümüş bakır / Hafız 1985 : 4

blgr Dağdan gelir takır takır
Ayakları gümüş bakır / Mollova : 389

gazr Dağdan gelir humur humur
Ayağları köhne demir / Hakki : 25

27.2. Arabanın Tekerlekleri

ttü Dört kardeş koşarlar koşarlar
Birbirini tutamazlar / Başgöz : 33.3

alty Eki karındajı ozo cügüret
Eki agazı kiyininen cügüret / Çağatay

balk Dert kardaş
Birbirine tutamazlar / Hafız 1985 : 6

blgr Dört çingene karısı birbirini eremez / Tacemen
***
Dört ağa kadaş birbirine yetişemezler / Ergülen

dbrc Dört aga kardeş birbirine eremez / Önal : 3.1

dlrm Döt kadaş birbirini kuvalar, bi tülü eremez/ Cebeci : 71

gagz Dört kardeş
Birbirini kovalar
Bir türlü etişemezler
Nedir o? / Güngör - Argunşah : 192

haks Tört harındas ölgence parğanca sürizip, çidis polbinça / Arıkoğlu (TDTEA)

ir.trkm. Dörd gardaş var
Her cür gaçar
Birbirlerine catmaz / Ağacanzede

kazk Tört bala birin biri kuvalaydı / Amanjolov

kazr Dört gardaşdı hey gaçır
Birbirin tutabilmir / Ahundov

krçy Tört colowçu har zamanda
Bir-biri ızından baradıla
Bir-birlerin cetalmayın
Alay cürüb turadıla / Şahin (A.Soltanı) : 29

krgz Tört bir tuugan sapar çeget
Birin biri kuup cetpeyt / İbrahimov - Akmataliev : 1436

nogy Dört ogay yolga şıkkanlar
Eki artla eki aldıda baradı
Aldıdagılar azbaydı
Arttagılar kalmaydı / Canıbekov : 36

özbk Tört aka-uka bir-biriga yetolmaydı / Gulam : 1512

rom-blgr-tatr Dört kardaş
Birbirini kuvalay / Mollova 1975 : 22

tatr Dört tatar kuvışa
Berse artınnan berse citalmıy / Mahmutov : 3495

uygr Akisı ukisini koğlap yetelmeydu / UHAEK : 26

27.3. Arabanın Ardı

ttü Dağa gider eve bakar
Eve gider dağa bakar / Başgöz : 32.a

balk Ne şey var çi
Eve cider daga bakar
Daga cider eve bakar / Hafız 1985 : 5

blgr Dağa gider eve bakar
Eve gider dağa bakar / Mollova : 390

dbrc Ben giderim o eve bakar / Önal : 4.1

dlrm Kıra gider eve bakar
Eve geli kıra bakar / Cebeci : 28

krçy Çegetge bara üyge karaydı
Üyge bara çegetge karaydı / Şahin (A.Soltanı) : 28

27.4. Gemi/1

ttü Ha benim şahbez atım
Göğsü sudan kalkmaz atım
Akşam olur kişnemez
Arza saman istemez / Başgöz : 332.34

balk Cüksi sudadır, arpa saman istemez
Akşam oldi mi inlemes / Hafız 1985 : 110

btrk Bir atım var Mihriban
Göğsü suda her zaman
Gece gündüz kişnemez
Arpa saman istemez / Özyürek 1991 : 20

gazr Bir atım var mihriban
Gögsü suda her zaman
Gece gündüz kişnemez
Arpa saman istemez / Hakki : 24

kazk Tap tap tap baska
Tabanı calpak kök kaska
Üyirge salsan kisinemes
Şöptiñ basın tistenemes / Amanjolov

kazr O tayda durub bir kişi
Elinde demir şişi
Deyir mene bir at gönder
Ne erkek olsun ne dişi / Ahundov

kklp Tap-tap tap baska
Tabanı calpak sur kaska
Üyirge kossan kisnemes
Şöptin basın tislemes / Maksetov : s.119

krçy Bir atım bardı da
Kölge kirse batmaydı / Şahin (A.Soltanı) : 719

özbk Top-top, top-top otım
Tuyakları yalpok otım
Odam körsa kişnamas
Yerdan bir çöp tişlamas / Gulam : 1543

tatr Ağaçtır atı
Timender artı
Hodaynın kudreti
Su üstende mihneti / Mahmutova : 354.3

trkm Top top atım top atım
Dabanı yalpak atım
Gara görse kişnemez
Suvsuz yerde işlemez / Bada (A.Baymıradov) : 667

27.5. Gemi/2

ttü Gider gider izi yok
Burnu kara gözü yok / Başgöz : 332.10

alty Pariyze tolı tok, öliyze kanı tok / AF : 17
***
Arı şuu beri şuu
Baza bergen izi cok / Dilek (TDTEA)

balk Gider gider izi yok
Zerre keder tozu yok / Hasan : 976

başk Ana bara, yuli yuk / Tietze 1966 : 106

blgr Gider gider izi yok
Burnu kara gözü yok / Mollova : 499

çuvş Hale kayra yere suk / Tietze 1966 : 107

dbrc Gider gider izi yok
Döner tozu tok
Dünya malını götürür
Zerre kadar canı yok / Önal : 183.1

gagz Gider gider izi yok
Burnu kara gözü yok /Güngör - Argunşah : 116

haks İsteze izi coh
Çıstaza hanı çoğıl / Arıkoğlu (TDTEA)

kazk Tap-tap tabanı ak
Tabanı calpak kayan ak
Basıp ketse izi cok
Bavızdasa kanı cok / Amanjolov
***
Cüredi iz cok
Bavızdasa kanı cok / Berdiyaev

kazr Gedir gedir izi yoh
Kesir kesir ganı yoh / Seyidov : 1323

kırm Kete kete izi yok
Burnu bar közü yok / Asanov

kklp Cürse izi cok, bavızlasa kanı cok / Maksetov : s.119

kpçk Bu bardi izi yok / Tietze 1966 : 105

kumk Yürüy, yürüy hızı yok / Hacıyev (TDTEA)

nogy Özi baradı izi yok
Manlayında közi yok / Canıbekov : 107

özbk İzlasañ izi yok
Soysañ kanı yok / Gulam : 1546

tatr Üzi bara izi yuk
Mangaenda küzi yuk / Mahmutov : 3530

trkm Özi yörer ızı yok
Manlayında gözi yok / Bada (A.Baymıradov) : 656

uygr Özi mangar izi yok
Mangliyida közi yok / UHAEK : 405

yakt Suola billibetçouğur atıır baar ühü
Atağa suox taamar ühü / Vasilyev - vd. : 62

27.6. Gemi/3

ttü Canıl biner cansıza
Yollanır imansıza / Başgöz : 332.25

kary Canlı miner cansızga
Cansız keter yolsızga / Altınkaynak

kırm Canlı biner cansızga
Cansız keter yolsuzğa / Radloff 1896 : 71

özbk Conlı minar consızga
Consız ketar yolsızga / Gulam : 1545

tatr Canlı mene cansızga
Cansız kite yulsızga / Mamutov : 3533

27.7. Gemi/4

ttü Karşıdan baktım ev gibi
Yanına vardım dev gibi / Başgöz : 332.4

blgr Karşıdan baktım ev gibi
Yanına vardım dev gibi / Mollova : 498

27.8. Gemi/5

ttü Dumanı tüter isterse gider
Balık değildir denizde yüzer / Başgöz : 332.26

blgr Dumanı tüter isterse gider
Balık değildir denizde yüzer / Mollova : 417

btrk Dumanı tüter isterse gider
Balık değildir denizde yüzer / Özyürek 1991 : 15

kbrs Dumanı tüter
İsdersa gider
Balıg deyildir
Denizde yüzer / Saraçoğlu

27.9. Gemi/6

ttü Sulu yerde kişner
Susuz yerde kışlar / Başgöz : 332.20

btrk Sulu yercezde kişner
Susuzda kışlar / Özyürek 1991a : 531

27.10. Tren

ttü Sıra sıra odalar
Birbirini kovalar / Başgöz : 815.10

btrk Küçük küçük odalar
Birbirini kovalar / Dede

kbrs Sıra sıra odalar
Birbirini govalar / Sakaoğlu 1981b

27.11. Uçak

ttü Cansızdır kaçar
Havada uçar / Başgöz : 825.3

başk Kanatı bar-yönö yuk
Kükke menbe, tine yuk / Tokatlı

dbrc Kanatı bir canı yok
Özi uça colı yok / Önal : 18a.1

gazr Bir kuşum var canı yoh
Ganadı var ganı yoh
Uçar uzag yerlere
Ele çohdur sanı yoh / Hakki : 100

haks Hanat sabınmiça
Hanattığ hustan asça / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr Bir guşum var, canı yoh
Ganadı var, ganı yoh
Uçur uzag ellere
Ele çohdu, sanı yoh / Seyidov : 1303

kbrs Gögde uçar
Ganadı yog
İçinde yolcu çog / Gökçeoğlu : 531

krçy Bir kuşum bardı da
Kanat kakmay uçadı / Şahin (A.Soltanı) : 725

özbk Kuşga ohşar kuş emes
Darahtlarga konalmas
Adam taşır yük artar
Yolınıñ tanabın tartar / Gulam : 1723

uygr Sorisañlar ceni yok
Ceni bardin tez ucar / UHAEK

28. SİLAH VE KESİCİ ALETLERLE İLGİLİ BİLMECELER

28.1. Bıçak-Hançer

ttü Altı tahta üstü tahta
İçinde bir kanlı kahpe / Başgöz : 98.3

kazr Altı tahta üstü tahta
Ortasında demir balta / Sakaoğlu : 163

kbrs Altı tahda üsda tahda
İçinde gannı sofda / Gökçeoğlu : 67

özbk Dört tamanı bekik
Ortası tesik / Gulam : 1259

28.2. Kılıç

ttü Altı tahta üstü tahta
İçinde bir zalim kahpe / Çelebioğlu : 4735

dbrc Astı tahta üstü tahta
Ortasında zalim softa / Önal : 25.1

kazr Altı tahta üstü tahta
İçinde cellad kasası / Seyidov : 1105

kerk O yanı tahta, bu yanı tahta
İçinde var kanlı kahpe / Saatçi : 101

28.3. Kurşun

ttü Buradan attım iğneyi, tüydü gitti dünyayı / Başgöz : 550.2

gagz Burdan saldım kılıcı dünyanın öbür ucunda oynadı ucu / Güngör - Argunşah : 67

28.4. Tüfek/1

ttü	Burada öğürür
	Karşıda doğurur / Çelebioğlu : 4698
alty	Taş tuttit
	Kıvaktı kustit / AF: 8
blgr	Püf diye üfürdüm
	Karşıki tepeye tükürdüm / Mollova : 490
	***
	Beli bükülür
	Öte yamaca tükürür / Yançev : 557
dbrc	Öguz okırdı
	Uzakka tukırdı / Önal : 51.1
haks	Pazı pır tudım
	Tabızı tağ çarça / Arıkoğlu (TDTEA)
kırm	Minda öküre
	Uzakka tüküre / Asanov
lbnr	Patlı saldım deyekke
	Ünü ketti o yakka / Esen
rom-tatr-blgr	Ögiz ökirir
	Uzakka tukirir / Mollova 1975 : 35
uygr	Tüküridu beli maymak
	Tükürüki keter uzak / UHAEK : 188

28.5. Tüfek/2

ttü	Uzun kuyu
	Gümbür kuyu
	İçen ölür
	Kaçan kurtulur / Başgöz : 728.5

blgr Gümbür kuyu
Göktür suyu
İçen ölür
İçmiyen kalır / Mollova : 492

kbrs Uzun guyu lumbur suyu / Kaya

kerk Kuyu kuyu
Dümbülli suyu
İçen ölü
İçmeyen kalı / Kerkük : 181

28.6. Tüfek/3

ttü Dağdan gelir hız ile
Yedi bin yıldız ile / Başgöz : 728.4

osml Şöyle gider hız ile
Yedi bin yıldız ile / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 256

gagz Dadan gelir fızlan
Edi bin yıldızlan / Güngör - Argunşah : 76

kary Irakdan gelir biz bilen
Yedi yıldız bilen / Altınkaynak

kırm Uzaktan kelir vız-vıznen
Yedi bin yıldıznen / Asanov

kbrs Dağdan ener hızılan
Atmışiki yıldızılan / Yorgancıoğlu

28.7. Tüfek/4

ttü El alır sandık almaz / Başgöz : 728.30

btrk El alır sandık almaz / Dede

28.8. Tüfek/5

ttü Dardır sokacığım
Sarptır köpeciğim / Başgöz : 728.11-a

blgr Dardır sokağı
Sarptır köpeği / Mollova : 491

btrk Dardur sukayu
Sarptur köpegi / Kowalski : 25

28.9. Ustura/1

ttü Aldım sopayı dolandım tepeyi / Başgöz : 814.3

kazk Mın koyımdı bir şıbıkpen aydadım / Amanjolov

krgz Bir balta menen min karagay kıydım / İbrahimov - Akmataliev : 1235

özbk Miñ koyımın bir çıbık bilan caydadım / Gulam : 1316

uygr Miñ koyni bir çivikta heydeydu / UHAEK : 361

krçy Gitçe sürüvuçü sırtdan süruvıu owdurur / Şahin (A.Soltanı) : 832

kazr Goca baba doğdan ılhı endirir / Veliyev – Seyidov : 1374

balk Küçük balta bütün ormani çeser / Hafız 1985 : 108

gazr Bir dane çobanım var
Yüzbin dane koyun indirir dağdan / Dehkani : 327

strv.trkm Yalt etdi yapı aşdı / Kürenov 1995

trkm Yalp etdi yapı aşdı / Bada (A.Baymıradov) : 344

blgr Aldım sopayı, dolandım tepeyi / Mollova : 496

28.10. Ustura/2

ttü Tepecik üstünde tekecik oynar / Başgöz : 814.12

trkm Depecik üstünde

Dilkicik oynar / Bada (A.Baymıradov) : 287

balk Sarp kayada teke oynar / Hasan : 1336

29. DİN VE ÖLÜM İLE İLGİLİ BİLMECELER

29.1. Adem Peygamber

ttü Doğmadan ölen kimdir / Başgöz : 4

tatr Tumadı üldi / Mahmutov : 3772

29.2. Cenaze/1

ttü Karşıdan atlı geçti
Nalı parlattı geçti
İllere selam verdi
Bizi ağlattı geçti / Çelebioğlu : 149

kazr Buradan bir atlı geşti
Agzı polatdı geşti
Mana selam vermedi
Agzı kilitdi geşti / Huluflu : 237

29.3. Cenaze/2

ttü Abdest alır
Namaz kılmaz
Cemaatten geri kalmaz / Başgöz : 141.15

dbrc Abdes alır namaz kılmaz
Kendisi imam önünde oturur / Mahmut : A-1

kbrs Abdes alır namaz gılmaz
Cemaadden geri durmaz / Saraçoğlu

kerk Ebdes alı(r) namaz kılmaz
Cem'etten geri kalmaz / Saatçi : 66

29.4. Kabe

ttü Nar tanesi nur tanesi
İslamların bir tanesi / Başgöz : 424

dlrm Nar tanesi, nur tanesi
Dört köşenin bir tanesi : Acaroğlu 1944

kerk Nenem diyer nar tanesi
Nenem diyer nur tanesi
İslamların bir tanesi / Kerkük : 126

29.5. Kefen

ttü Alan kullanmaz, kullanan bilmez / Başgöz : 488.1

gazr Bazara gitsem görmerem
Görsem de almalaram
Alsam da giymerem
Giysem de görmerem / Hakki : 1

kazr Pazara gitsem görmerem
Görsem de almaram
Alsam da giymerem
Giysem de görmerem / Kasımlı

29.6. Kuran-ı Kerim/1

ttü Bir direkte bin yaprak
Bunu bilmeyen ahmak / Çelebioğlu : 30

kazr Agaç başında nur
Onu bilmeyen gavur / İsmayılov

29.7. Kuran-ı Kerim/2

ttü Erguvan yaprağı
Hazreti Ali toprağı
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin /Başgöz: 547.13

balk Kırk kavak yaprağı
Acı Osman toprağı
Ya bunu bilirsin
Ya akşama ölürsün / Hasan : 1139

kbrs Yedi çınar yabrağı
Otuz iki Hızır toprağı
Bu bilmeceyi bilmezsen
Bu gece ölün / Yorgancıoğlu

29.8. Kuran-ı Kerim/3

ttü Nar tanesi nur tanesi
Yer yüzünün bir tanesi / Başgöz : 547.5

kazr Nar denesi nur denesi
Yer yüzünün bir denesi / Abbaslı

29.9. Kurban

ttü Üstünü çorap yaptım
İçini kebap yaptım
Kestim senede bir gün
Büyük bir sevap yaptım / Çelebioğlu : 98

kazr İçini kebap etdim
Çölünü çorap etdim
İlde bir defa kestim
Böyük bir sebap ettim / Veliyev

29.10. Mezarlık

ttü Çarşısı çok pazarı çok
Gideni çok gelin yok / Çelebioğlu : 183

kerk Çarşısı çoh bazarı çoh
Gideni çoh, geleni yoh / Saatçi : 50

29.11. Namaz

ttü Bir ağaçta beş elma
İkisi gün görür
Üçü görmez / Başgöz : 625.3-d

osml Bir ağaçta beş yemiş
İkisi güneş görmüş
Üçü de hiç görmemiş / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 32

afgn Hindüşere hindüşer
O bağdan o bağa tütün düşer
Bir sapakta beş alma
İkisine gün düşer / Turhan : 12
***
Beş alma beş kolımnın arasında
Yekevi künge pisken
Üsevi bir terektin sayasında / Biray

dbrc Bir teregim bar
Beş alması bar
Ekısı kün köre
Üçü kün körmi / Önal : 177.1

gazr Göyden gelir beş yimiş
Biri birinden hoş yimiş
Sekkizi gün görmüş
Dokuzu gün görmemiş / Dehkani : 139

kazr Hindisdi ha hindisdi
Hindistana gün düşdü
Bir dalda beş alma
Beş almanın ikisine gün düşdü / Huluflu : 386-516

kerk Lelem diyer kuş uçtu
Uçtı deryayı geçti
Bir ağaçta beş elma
İkisine gün düştü / Tokatlı

krgz Bar ele bir cambagım tabasıñbı
Beş alma alakardın arasında
Eköö kündüz bışkan kün mayız
Üçöö kölökönün sayasında / İbrahimov - Akmataliev : 1950

tatr Bar imiş di biş cimiş
İkisi tün yüzi kürmiş
Üçisi kün yüzi kürmiş / Mahmutov : 781

trkm Dört işik gördüm bir öyde ey hekim
Her işikde üç gız otırmış müdim
Her gıza bermiş otız ogul
Her ogul başında beş desse gül / Bada (A.Baymıradov) : 68
***
Hün düşdi hün düşdi
Daglara tütün düşdi
Bir agaçda beş alma
İkisine gün düşdi / Bada (A.Baymıradov) : 1128

29.12. Oruç

ttü Bir dedem vardır uzundur uzun
Yılda bir verir otuz salkım üzüm
Akısını yesen haram, karasını yesen sevap / Başgöz : 645.13

gazr Bir ağacım var ağaçların uzunı
Ildan ıla getirer otuz batman üzümi
Ağın yesün haramdı
Karasın yesün halaldi / Dehkani : 264

kazr Bir dagım var ezimlerin ezimi
Ilde verir otuz salhım üzümü
Agı haramdı, karası halal / Huluflu : 139

tatr Biznin artta tireki bar
Ol tireknin utız butagı bar
Utız butagın tuta kalsañ
Ehirette ujmahı bar / Mahmutov : 3777

29.13. Şeytan

ttü Adı var kendi yok / Başgöz : 766.1

tatr İseme bar üze yuk / Mahmutov : 3799

29.14. Tabut/1

ttü Yer altında kitli sandık / Çelebioğlu : 170

blgr Yer altında kilitli sandık / Mollova : 595

dbrc Col boyunda kirtli sandık / Önal : 141.1

dlrm Kaşıdan baktım anık anık
Yanına vadım kitli sandık gibi / Cebeci : 53

gagz Yer altında kitli sandık / Güngör - Argunşah : 239

kazr Min milit
Ağzı kilit / Abbaslı

krçy Col üstünde kiritli kübür / Şahin (A.Soltanı) : 11

nogy Yol üstinde kirtli sandık / Canıbekov : 129

özbk Er togıda höl tongak / Gulam : 553

tatr Cir astında yabık sandık / İsanbet : 1723

29.15. Tabut/2

ttü Yapan satar
Alan kullanmaz
Kullanan niye kullandığını bilmez / Başgöz : 608.11

btrk Yapan kendine yapmaz
Alan kendine almaz
Kullananın kullandığından
Haberi olmaz / Özyürek 1991 : 21

30. MÜZİK ALETLERİ İLE İLGİLİ BİLMECELER

30.1. Kemençe (Keman)

ttü
Dağdan odun kırarlar
Üstüne dantel koyarlar
Eğer yalan söylerse
Kulağını burarlar / Başgöz : 4655

gazr
Bir ağacı oymuşlar
İçinde ses koymuşlar
Yanılmış yalan söylemiş
Kulağını burmuşlar / Hakki : 63

kazr
Goz ağacın oyarlar
Üstüne tel goyarlar
Vahtsız durub ağlasa
Gulağını burarlar / Seyidov : 1209

kerk
Çam ağacın oyallar
İçine tin tin goyallar
Ağlama tin tinim ağlama
Sora kulağıv burallar / Kerkük : 191

30.2. Davul/1

ttü
İnim inim inler
Bin kişi dinler / Başgöz : 222.7

blgr
Dere tepe inler
Herkes onu dinler / Mollova : 403

btrk
İnim inim inler bir kişi dinler / Özyürek 1991 : 23

kbrs
İñim iñim iñiler
Bir gişi diyner / Gökçeoğlu : 109

30.3. Davul/2

ttü Kabuğu var içi yok
Dayağı yer suçu yok / Başgöz : 222.4

kbrs Gabığı var, içi yog
Dayag yer suçu yog / Gökçeoğlu : 108

kerk Kabığı var içi yoh
Dayağı yer suçu yoh / Saatçi : 83

30.4. Sinema/Film

ttü Dört tarafı karanlık
Dolaştım Hintte Çinde
Ben dünyayı öğrendim
Bir zindanın içinde / Başgöz : 732

özbk Katta koronğı honada
Odam otırar har yerda
Şahar, dala körkem hayat
Köriner barı rölarada / Gulam : 1686

uygr Körimiz bir hemise
Karañğuda tamaşa
Tamaşisi aldida
Beyinçisi arkida
Körsitidu cahanni
Yahşi bilen yamanni
Körüp husal bolimiz
Rohiy uzuk alimiz / UHAEK : 317

31. PARA VE ALTINLA İLGİLİ BİLMECELER

31.1. Altın

ttü
Sarıdır safran gibi
Okunur kuran gibi
Ya bunu bilirsin
Ya bu gece ölürsün / Başgöz : 21.8

balk
Saridir safran cibi
Okunur kuran cibi
Sevılır bi can cibi / Hafız 1985 : 1

blgr
Sarıdır safran gibi
Okunur Kur'an gibi
Ellerden ele gezer
Mısırda sultan gibi / Mollova : 584

btrk
Sarıdır safran gibi
Okunur kuran gibi
Etekleri zil çalar
Kendisi Gülistan gibi / Dede

dbrc
Sarıdir safran gibi
Okunur kuran gibi / Önal : 1.1-a

kazr
Sarıdı zeferan deyil
Yazılıdır kuran deyil / Huluflu : 644

kbrs
Sarıdır safran gibi
Okunur Gur'an gibi
Ya bunu bilirsin
Ya bu gece ölürsün / Gökçeoğlu : 16

31.2. Para/1

ttü
Alaca mezar
Dünyayı gezer / Başgöz : 666.15

blgr Alaca yılan
Dünyayı dolan / Yançev : 490

gagz Alaca mezar
Dünyanı kezer / GF

kklp Kişkene ğana bezer
Duyım curttı gezer / Maksetov : s.101

özbk Kiçkinagına minnas
Alamın kezib tınmas / Gulam : 1292

tatr Küze yuk, teze yuk
Yörmegen cire yuk
Kermegen kulı yuk / İsanbet : 3093

31.3. Para/2

ttü Küçücük fil taşı
Dolanır dağı taşı / Başgöz : 666.4

blgr Bir ufacık mil taşı
Dolanır dağı taşı / Mollova : 599

31.4. Para/3

ttü Geceleri düşünde, gündüzleri peşinde / Başgöz : 666.2

krgz Tündösü tüşüñdö körösüñ
Kündüz peşinen cürösüñ
Munu bil
Bilbeseñ akçadan ölösüñ / İbrahimov - Akmataliev : 217

özbk Köziñiz körsa kuvanasız
Kolıñızga olsañız suyunasız / Gulam : 1296

tatr Sin anı ezlesen
Ul sinmen koca / İsanbet : 3109

32. CEVABI BİRDEN ÇOK OLAN BİLMECELER

32.1. (İnna A'Tayna)-Balık-İncir

ttü
Sureler içinde mimsiz
Hayvanlar içinde dilsiz
Ağaçlar içinde gülsüz / Başgöz : 1053

blgr
Hayvanlar içinde dilsiz
Meyvalar içinde gülsüz / Yançev : 217a

btrk
Hayvanlardan dilsiz
Meyvalardan gülsüz / Özyürek 1991 : 553

kazr
Heyvanda dilsiz
Bahçada gülsüz / Huluflu : 369

kerk
Ağaçda gülsüz
Kur'anda mimsiz / Kerkük : 16-17
***
Heyvanda dilsiz, ağaçda kalsız / Paşayev : 251
***
Kuranda mimsiz
Ağacda gülsüz
Hayvanda dilsiz / Beşirli

kırm
Ayvanlarda tilsiz
Meyvalarda gülsiz
İnsanlarda yüzsiz / Asanov

kklp
Tilsiz hayvan kördim
Gülsiz miyva kördim (nar) / Maksetov : s.74

krgz
Canduudan tilsiz
Cansızdan gülsüz / İbrahimov - Akmataliev : 654

özbk
Kiyımlardan yengsiz
Mevalardan gülsiz
Taomlardan tuzsuz
Hayvonlardan tilsiz / Gulam : 1581

tatr Surede “mim”siz
Mivede gülsiz / Mahmutov : 3775

uygr Suni körse tinimsiz
Hayvan içide tilsiz
Altun tengge şirnilik
Meve içi de gülsiz
İkisiniñ kedrini
Yep baksingiz bilisiz / UHAEK : 240

32.2. Çiğer-Kedi

ttü Kızıl sarkar
Kıllı bakar / Başgöz : 1030

balk Kızıl sarkar
Kıllı bakar / Kowalski : 22

gagz Kırmızı sarkar
A tülü bakar / Güngör 1983

kbrs Gırmızı salkar
Gıllı bakar / Sakaoğlu 1981

32.3. Dünya-Deniz-Horoz

ttü Kapaksız tencere
Kubbesiz hamam
Dilsiz imam / Başgöz : 1052

kerk Kapusuz han
Kubbesiz hamam
Dilsiz imam / Kerkük : 134

32.4. Kabak ve Tencere

ttü Bir öküzüm var
Boynuzlarını kırmadan dama girmez / Başgöz : 423.40

blgr Bir öküzüm var
Boynuzlarını kırmadan dama girmez / Mollova : 109

32.5. Kadın-İnek-Dana

ttü Gan baş gan ayah; üç baş on ayah / Başgöz : 996

gazr Aşık kan ayağı
Kan eli kan ayağı
Aşık bir sey görüptür
Üç başı on ayağı / Hakki : 110

kazr Azıhdır kan ayahlı
Kan dutar kan ayahlı
Bu gün bir hekmet gördüm
Uç başlı on ayahlı / Huluflu : 104-325
***
Kan ayağı
Bülbülün kan ayağı
Aşık bir hikmet görmüş
Üç başı var, on ayağı / Hacıyev

stvr.trkm Gan başlı, gan ayaklı
Üç başlı on ayaklı / Kürenov 1995b

32.6. Katır-Gök-Deniz

ttü Doğurmaz, dirginmez, köprülenmez / Başgöz : 1059

kazr Dünyada üç şey yohdu
Top görüm a nedi
Gatıra gulun, deryaya köprü, erşe direk / İsmayılov

32.7. Denize Kapak, Göğe Direk, Mezara Kilit

ttü Pencereye bir kuş kondu gak dedi : şu dünyada üç şeye çare yok dedi / Başgöz : 1058.2

blgr Ev üstüne bir kuş geldi, tak dedi tuk dedi, bu dünyada üç türlü şey yok dedi / Mollova : 20

dbrc Bir karga gak dedi guk dedi
Bu dünyada üç şey yok dedi / Önal : 185.1

dlrm Bizim cevize bi gaga kondu; gak dedi, guk dedi, bu dünyada üç şey yok dedi. Nedir onnar? / Cebeci : 84

32.8. Öküz-Döğen (Düven)

ttü Üstü tahta altı taş
Sekiz ayak iki baş / Başgöz : 262.4

blgr Altı taş, üstü tahta
Sekiz ayak iki baş / Mollova : 413

btrk Sekiz ayak iki baş
Üstü tahta altı taş
Dolaş da dolaş / Özyürek 1991a : 569

kazr Üstü tahta altı daş
Sekkiz ayag iki baş / Seyidov : 1279

32.9. Öküz-Saban

ttü İki çekici, bir yırtıcı / Başgöz : 992.1

krgz Eki tartar
Bir cırtar
Kuyrugun sıypalatar / İbrahimov - Akmataliev : 1203

trkm İkisi dartar
Biri yortar / Bada (A.Baymıradov) : 870

32.10. Su-Kum-Kavaklar

ttü Biri der gidelim
Biri der duralım
Öbürü der illallah illallah / Başgöz : 901

alty Pirsi parak tep
Pirsi tadak tep / AF
***
Birüzi cügürelik diyt
Birüzi cadalık diyt / Ergun : 72

blgr Biri gidelim demiş
Biri duralım demiş
Biri dönelim demiş / Mollova : 17

çuvş Piri kalat kayar tet; tepri kalat: yular tet; Vişşimişi kolat: ara tet, apla ta kapla ta yuri, tet / Yılmaz (TDTEA)

haks Biri diyer gidelim
Diğer yatalım diyer / Radloff 1907 : 206

kazr Biri deyir, gel gedek
Biri deyir, getmiyek
Biri başın buluyur / Davudova : 59

tatr Berse kite
Berse utırıp tura
Berse yata / Temizyürek-Develi (TDTEA)
***
Berse eyte “kitik” diy
İkençese: “yatıp kalıyk” diy
Öçencese: “kıymıl kıymıl itik” diy / Mahmutov : 209

32.11. Yemek-Kepçe

ttü Biri kaynar, biri oynar / Başgöz: 958

blgr Kuru kaynar
Kuynuk oynar / Yançev : 377

btrk Biri kaynar biri oynar / Dede

33. ÇEŞİTLİ BİLMECELER

33.1. Cevabı İçinde Olan Bilmeceler

ttü
Kan kırmızı süt beyaz
İğne deliğinden büyük
Han kapısından geçmez / Çelebioğlu : 4876

kazr
O nedi ki goz gabına girer
Gala gapısına sığmaz / Seyidov : 1420

kerk
Kan kırmızı süt beyaz
Deve balasından büyük
Han kapısından geçmez / Kerkük : 40

33.2. Soy-Sop Bilmecesi

ttü
Uğurlar olsun karı koca!
Biz karı koca değiliz
Bu adamın annesi
Benim annemin kaynanası / Başgöz : 106.1

kazr
Ay dayı men senin emunem
Atam seni çağırar, o da senin balandı / Huluflu : 47
***
- A gız a gız a künü gara
O neyindi ki terkine minibsen
- Bunun avradının gardaşı dayımdı
Gör onda özü neyimdi / Hacıyev

tatr
Ber ata belen ber ananın balası lekin üze alarnın ulı tügel / Mahmutov : 1952

uygr
Cenimniñ cananisi yürikimniñ sekparisi
Bu ademniñ anisi, meniñ anamnıñ keynanisi / UHAEK : 201

33.3. Biz

ttü	Bizde bize biz derler Sizde bize ne derler / Başgöz : 109
kazr	Biz bize biz deyirig, siz bize ne deyirsiz / Huluflu : 198

33.4. İz

ttü	Ben giderim, o kalır / Başgöz : 421.3
blgr	Ben giderim o durur Kaldığı yerde oturur / Yançev : 428
btrk	Ben giderim o kalır / Dede (TDTEA)
dbrc	Men ketemen o kala / Önal : 153.2
gazr	Men giderim o kalır / Dehkani : 23
kazr	Men getdikçe o kalar / Huluflu : 510-515
kbrs	Ben giderim o galır / Saraçoğlu
kerk	Men gederem, o kalar / Paşayev

33.5. Kız Kulesi

ttü	Altı buz, ortası kız, üstü yıldız / Başgöz : 513.1
btrk	Altı tuz, ortası kız, üstü yıldız / Özyürek 1991a : 574

SONUÇ

Aralarında dil birliği olan boyların, kültürel unsurlarında ortaklıkların olması son derece doğaldır. Türk dünyasının tarihini, kültürünü kuşaklara taşıyan ve yegâne bağ kuran unsur dildir. Türk dünyasının sözlü kültür ürünlerindeki bu benzerliğin nedenlerini de bu dil birliğinin yanında sosyal, kültürel değer yargılarında, dünya görüşlerinde, yaşamı algılamalarındaki ortaklık ve tarih birliğinde aramak gerekmektedir. Kültürel unsurlardaki bu özellikler halk edebiyatı ürünlerinde, atasözlerinde, deyimlerde, masal, efsane ve bilmecelerde ağırlıklı olarak göze çarpmaktadır.

Kendisini en doğru şekilde Codex Cumanicus'ta ifade eden, çok eski ve sürekli olan bilmece geleneğine göre, müslüman Tatarlar veya Özbekler'de çok görülen bir bilmeceye, Doğu Sibirya'da yaşayan putperest Yakut'larda veya Altay diyalektlerinde de rastlamak mümkündür. Bilmecelerin şekil yapısı, kafiye ve redif düzenleri, konu tasnifleri vs. bakımından da Hazar'ın doğusunda ve batısında benzerlikler göstermesi kültür birliğinin başka bir göstergesidir.

Türk dünyası kapsamında mukayeseli bir şekilde incelemeye çalıştığımız bilmecelerde Türk kültürünün ve toplumunun şifreleri gizlidir. Bilmeceler, sözlü kültür toplumlarının düşünce dünyasını açıklayan ve bu toplumlara soru üretmeyi ve cevap bulmayı öğreten yapılardır. Kültürel belleğin oluşmasında ve bu suretle geleceğin kurgulanmasında ve yönetilmesinde temel oluşturacak olan bilmeceler son derece önemli işlevlere sahiptir. Ayrıca çocuk dünyasının şifreleri de yine bilmece yapısı içinde saklıdır. Çocuklar düşünmeyi ve bir soruyu çözmeyi bilmeceler yoluyla kavrarlar.

Meseleye bu açıdan bakıldığında bilmeceler eğitsel, kültürel ve mizahî yönleriyle de son derece önemli gözükmektedir. Bilmecelerin bu gibi bakımlardan işlevlerinin belirlenmesi, bu konuyla ilgili yapılacak araştırmaları da çok yönlü hale getirecektir.

Son yıllarda Türk dünyasıyla gelişen ilişkiler çerçevesinde mukayeseli folklor çalışmaları da bir zaruret olarak kendini hissettirmiştir. Bu şekilde yapılan çalışmalar masal, destan, halk hikâyesi gibi bazı türler üzerinde yoğunlaşırken, bilmece gibi türlerde ise aynı

yoğunlukta değildir. Sözlü edebiyat türleri içinde ihmal edilmiş olan bilmecelerle ilgili olarak bir takım genel çalışmalar yapılmış, külliyatlar yayınlanmış, ancak mukayeseli olarak üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Tespit ettiğimiz bu noksanlığı bir nebze olsun giderebilmek ve türe ilişkin dökümanı, genel bilgiyi derli toplu bir biçimde sunmak amacıyla yapmış olduğumuz bu çalışmada bilmece türü örneklemi üzerinden Türk dünyasının ortak düşünce, kabul, değer, bakış açısı gibi noktalarda pek çok şifresinin belirlenmesi hedeflenmiş ve bu çaba otuz üç konu başlığı altında sistematize edilerek amaçlanan sonuç ortaya konmuştur. Bilmecelerin bir tür olarak ortaya çıkışı bağlamında, mitolojik dönemle olan bağları üzerinde de durularak ilk bilmece örnekleri ve bu sosyal kültürel bağlamda işlevleri de sorgulanmaya çalışılmış ve belli sonuçlara ulaşılmıştır.

Bilmece aynı zamanda evrensel bir tür olması; belli durum, nesne ve kavramların bütün toplumlarda benzer çağrışımları, imajları harekete geçirmesi sebebiyle, çeşitli ve genellikle birbirinden kültürel ve coğrafî anlamda oldukça uzak olan yerler için bile mukayese edildiğinde son derece yakın benzerliklerin olduğu gözden kaçmamalıdır. Andreas Tietze'nin Türk ve İran bilmeceleriyle ilgili çalışması, Mervi Nousainen'in Fince ve Türkçe bilmeceler üzerindeki çalışması, Nilüfer Mıdık'ın Türk ve Alman bilmecelerindeki imajlarla ilgili gerçekleştirdiği çalışma bu konudaki kanaatimizi açıklar mahiyette çalışmalardır.

Türk Dünyası ölçeğinde, tarihsel ve güncel yazılı kaynaklardan taranarak binlerce bilmece arasından derlenen 700 civarında bilmecenin öncelikle cevaplarının ortaklığı, sonra şekil ve düşünce benzerliğinin ortaklığının bir ölçüt olarak kullanılıp tematik bir şekilde sınıflandırıldığı bu çalışmayla, Türk dünyasının kültürel ortak mirası belirlenip değerlendirilmeye çalışılmış ve diğer konuşmalık türlerle birlikte bu tür ortaklıkların kemiyet ve keyfiyet olarak gerçekçi değerlendirmelerin önünü açabilmesi için gayret edilmiştir. Türk dünyasının bu ortak bilmeceleri tarihin derinliklerinden gelen dostluğun, kardeşliğin ve özdeki birlik ve beraberliğin canlı birer tanığı durumundadır.

Sonuç olarak daha kalabalık araştırıcı gruplar ve daha fazla materyalle yapılacak çalışmalarla, yüzyıllardır farklı siyasî oluşumların, farklı coğrafyaların ve kültürlerin etkisi altında kalan bu geniş Türk dünyasının ortaklıklarının tespit edilerek, ortaklıklar listesinde yer almayan ürünlerinin de araştırılması kanaatimizce Türk kültürü açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AARNE, Antti. Verleigchende Raetselforschung I, Folklor Fellow Communications 26, Helsinki-Homina, 1918.

ABBASLI, İsrafil, Ferzeliyev Tehmasıb, v*d. Azerbaycan Folkloru Antologiyası V.Kitab* (Garabağ Folkloru), Seda Neşriyat, Bakü, 2000 : 97-111

ABDULLAYEV, Behlül. *Arazam Küre Bendem*, Yazıcı Neşriyat, Bakü, 1986

ABDÜLAZİZ BEY. *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*, (Yay.Haz.: Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, Numune Matbaacılık, İstanbul, 2002 (XX + 612 s.)

ABDÜLCEBBAR. "Türk Şiirinin Strofik Kuruluşuna Dair" *Özdilimize Doğru Dergisi*, Sayı 11, Mart, 1933: 195-199.

ABRAHAMS, Roger, Alan Dundes. "Riddles", *Folklor and Folklife: An Introduction*, ed. Richard M. Dorson, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1972: 129-143

ACAROĞLU, Türker. "Rumeli Bilmeceleri" *Varlık Dergisi,* Cilt 14, Sayı 262-263, Haziran, 1944 : 369-370.

AÇA, Mehmet. *Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Derlenmiş Manzum Bilmeceler Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Semineri, Konya, 1993 (62 s.)

AÇA, Mehmet. *Obruk (Konya) Köyleri Halk Edebiyatı Ürünleri Üzerinde Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1994.

AÇA, Mehmet. "Azerbaycan Bilmeceleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Akademik Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Konya 1994 : 29-31

AÇA, Mehmet. "Bilmeceler" *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,* (Ed.M.Öcal Oğuz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2004.

AÇIKGÖZ, Namık. *Kahvename*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999 (194 s.)

ADİLOĞLU, Adilhan. *Karaçay-Balkarlar: Tarih, Toplum ve Kültür*, Karam Yayınları, Mat-Fen Matbaacılık A.Ş., Ankara, 2003: 132-162.

ADİLOĞLU, Adilhan. *Makaleler ve İncelemeler*, Başkent Matbaası, Ankara, 2005: 76.

AĞACANZADE, Pervin. "İranda Yaşayan Türkmenlerin Halk Edebiyatı", (Akt.: Nuri Şimşekler), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 5, Bahar, Ankara, 1993: 190-203.

AHİ, Deniz. *Dağkalfat Köyü Halk Kültürü Monografisi*, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 1997.

AHUNDOV, Ehliman. *Azerbaycan Folkloru Antolojisi*, Azerbaycan CCP İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1968.

AHUNDOV, Ehliman. *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Türkiye Türkçesine Akt.Semih Tezcan) Türk Dil Kurumu Yayınları, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1994: 160-187.

AKALIN, Lütfullah Sami. *Erzurum Bilmeceleri*, Erzurum Lisesi Folklor Kolu Yayınları No: I, San Basımevi, İstanbul, 1954 (VII + 112 s.)

AKALIN, Lütfullah Sami. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yayınları,İstanbul, 1984.

AKDENİZ, Necati. "Bilmeceler", *Folklora Doğru Dergisi*, Sayı 21, Şubat, İstanbul, 1972: 13-23.

AKGÖL, Haluk. *Türk Halk Bilmeceleri*, Yalçın Ofset Yayınları, İstanbul, 1972 (28 s.)

AKSAN, Doğan. *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993 (201 s.)

AKTAN, Sevim. "Giyim Kuşam ve Süslenme İle İlgili Bilmecelerden Örnekler-I, II, III, *Türk Folkloru Dergisi*, Cilt 5 Sayı 51, 52, 53 Ekim, Kasım, Aralık, İstanbul, 1983: 5-7, 11-12, 17-18.

ALBAYRAK, Nurettin. *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Leyla İle Mecnun Yayıncılık, İstanbul, 2004.

ALPEREN, Altan. "Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 8, Cilt 4, Sayı 31/32, Güz/Kış, Ankara, 1996: 117-125.

ALPTEKİN, Ali Berat. *Yesevi Ocağında 210 Gün*, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ, 1996: 184-192

ALPTEKİN, Ali Berat. "Kazak Türklerinin Bilmecelerinden Örnekler" *Milli Kültür Araştırmaları*, 50.Kültür ve Sanat Yılında Mehmet Önder'e Armağan, (Haz.: Mehmet Yardımcı), Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1996: 189-204.

ALPTEKİN, Ali Berat. "Atasözü, Bilmece ve Halk İnanışlarının Nevruza Yansıması", *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirimleri* (18-20 Mart 1999 Elazığ) AKM Yayınları, Ankara, 2000: 53-60.

ALPTEKİN, Ali Berat. *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002 (XIV + 481 s.)

ALPTEKİN, Ali Berat. "Türk Masallarında Karşılaştığımız Bilmecemsi Unsurlar", *Prof.Dr.Saim Sakaoğlu'na Armağan*, (Yay.Haz.: Ali Berat Alptekin), Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2006: 334-360.

Altay Folkloru (Çalkan Diyalekt Materyalleri), Dağlık-Altay Tarih, Dil ve Edebiyat İlmi Araştırmalar Enstitüsü, Dağlık Altay Şubesi Altay Kitap Neşriyatı, 1998 (Ruşça)

ALTINKAYNAK, Erdoğan. *Ortodoks Türkler Urumlar*, ÜBL Yayınları, İstanbul, 2005a: 59-60.

ALTINKAYNAK, Erdoğan. *Urums and Their Riddles,* www.nbuv.gov.ua adresinden alınmış makale, 2005b.

ALTINKAYNAK, Erdoğan. *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Sofa Yayınları, Haarlem, 2006 (241 s.)

AMANJOLOV, Sersen. *Kazak Cumbaktarı*, Almatı, 2003 (127 s.)

Ana Britannica. "Bilmece Maddesi", Cilt 5, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986: 333-334.

ANGELOVA, Mariya Burbaylo, Nevzat Özkan. "Romanya ve Gagauz Türk Edebiyatı" *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt.12, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999: 226-231.

AND, Metin. *Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, Yapı Kredi Yayınları, Genişletilmiş Baskı, İstanbul, 2002 (571 s.)

ARATAN, Ekrem *Ural. Kaşgar Ağzından Derlemeler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, A.Ü.Basımevi, Ankara, 1965.

ARGUNŞAH, Mustafa. "Gagauz Halk Edebiyatında Osmanlı-Türk Kültürünün İzleri", *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl XXIX, Sayı 341, Ankara, 1992 : 533-538.

ARIKOĞLU, Ekrem. "Hakas Edebiyatı" *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Cilt 25, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003:216-231.

ARSLAN, Mehmet. "Divan Edebiyatında Muâmmâ Geleneği ve Feyzî'nin "Gül-i Sad-Berg" Adlı Muâmmâ Risâlesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, Sivas, 1998: 23-64.

ARTUN, Erman. "Adana'da Bilmece Sorma Geleneği", Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü *I.Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri* (2-4 Haziran 1997) Ankara, 1997: 159-169.

ARTUN, Erman. "Tekirdağ'da Bilmece Sorma Geleneği", *Tekirdağ Kültür Araştırmaları I*, Tekirdağ Genç İşadamları Derneği Kültür Yayınları, Tekirdağ, 1998 : 117-139.

ASANOV, Şevket, Ablaziz Veliev. *Kırım Tatar Bilmeceleri*, Taşkent Sanat ve Edebiyat Neşriyatı, Taşkent, 1988 (136 s.)

AŞKIN, Vehbi Cem. "Bilmecelerimiz" *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Yıl 20, Cilt 12, Sayı 236, Mart, İstanbul, 1969: 5219-5220.

ATALAY, Besim. *Divanü Lügati't- Türk Tercümesi*, Cilt 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

ATAMAN, Mustafa. "Karamanlı Aşık Kenzi ve Muamma", *Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi*, Yıl 26, Cilt 16, Sayı 307, Şubat, İstanbul, 1975.

ATAMAN, Sadi Yaver. "Dibek Başında" *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 110, Eylül, İstanbul, 1958: 1759-1760.

ATAMAN, Sadi Yaver. *Eski Safranbolu Hayatı*, (Yay.Haz.: Süleyman Şenel), Gürmen Group Yayınları, İstanbul, 1994.

AWEZOV, Muhtar. *Makaleler*, (Haz.: Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör), Bilgi Yayınları, Ankara, 1997.

AYBARS, Şerafettin. “Bilmece Nedir, Masallı Bilmeceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 117, Aralık, İstanbul, 1998: 153-178.

AYDIN, Halim. “Bilmeceler”, *Folklora Doğru Dergisi*, Sayı 10, Kasım, İstanbul, 1970: 15-18.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lûgatı, Cilt 4, Bakü, 1987.

Azerbaycan Nağılları Cilt 1 (Der.:Henefi Zeynallı), Şerk Kerb Yayınları, Bakü,2005.

Azerbaycan Nağılları Cilt 2 (Der.:Mehmed Hüseyin Tehmasıb), Şerk Kerb Yayınları, Bakü,2005.

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, “Tapmaca” Maddesi, Bakü, 1986

BAŞAYEV, K., Paşa Efendiyev. *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı,* Maarif Neşriyatı, Bakü, 1970

BADA, Gülhan, (A.Baymıradov). *Türkmen Matalları (Bilmeceleri)*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 1999 (195 s.)

BAHSİ, Sevda. *Bozok Dergisinin Açıklamalı Bibliyografyası*, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 2003.

BALDAUF, Ingeborg. “Bilmecelerin Cevabı Bilinerek mi, Çözülerek mi Bulunur?” *II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. Cilt (Halk Edebiyatı), (22-28 Haziran 1981), Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Yayınları, G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983: 51-66.

BALKAN, Vedat. “Afyon’da Karaçay-Malkar Türklerinin Varlığı” *www.karachaymalkar.net*

BANARLI, Nihad Sami. “Halk Bilmecesinde Rüya ve Ötesi” *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Cilt 4, Sayı 81, Nisan, İstanbul, 1956: 2281-2282.

BAŞGÖZ, İlhan. “Riddle Proverbs and The Related Forms in Turkish Folklore”, *Proverbium*, 18, 1972:655-668

BAŞGÖZ, İlhan, Andreas Tietze. *Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles,* University of California Pres,Berkeley,Los Angeles, London,1973 (1063 s.)

BAŞGÖZ, İlhan. “Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları”, Çev: A.Levent Alpay, *Folklora Doğru Dergisi* (Bilmece Sayısı), Sayı 337, Aralık, İstanbul, 1974: 29-38.

BAŞGÖZ, İlhan. *Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1986 (354 s.)

BAŞGÖZ, İlhan. *Türk Bilmeceleri I-II*, Eskişehir 1993.

BAŞGÖZ, İlhan. "Folklorun Beşinci İşlevi Protesto" *Umay Günay Armağanı,* Ankara, 1996:1-5.

BAŞGÖZ, İlhan, Andreas Tietze. *Türk Halkının Bilmeceleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2269, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, (XIV + 848 s.)

BAŞGÖZ, İlhan. *Sibirya'dan Bir Masal Anası*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

BAYMIRADOV, Anammıradov. Ediyenim Edi Yıldız / *Hüvdüler, Matallar, Sanavaçlar, Yanıltmaçlar (2 cilt)*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat, 1989

BEKİR, Cafer. "Kırım Türk-Tatar Edebiyatı" (Akt.Zuhal Yüksel), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Cilt 13, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999 : 213-214

BERDİYAEV, P. *Kazaktın Halık Tvorçestvosı,* Kazak CCP Gilim Akademiyası, Almatı, 1989.

BERŞE, Cevriye. *Çamlıdere İlçesi Dörtkonak Köyü Folkloru*, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 1992.

BEŞE, Mehmet Vakıf. *Letâif-i Elgaz*, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Erzurum, 1983 (29 s.)

BEŞİRLİ, Çoban. "Kerkük Bilmeceleri" *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı 359, Haziran, İstanbul, 1979.

BEYDEBA. *Kelile ve Dimne* (Çev.:Ömer Rıza Doğrul), İstanbul, 1944, (205 s.)

BİLKAN, Ali Fuat. *Türk Edebiyatında Muâmmâ*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000 (181 s.)

BİRAY, Nergis. "Türkiye'ye Yerleşen Afganistan Kazaklarından derlenmiş Tekerleme, Bilmece ve Atasözleri" *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 14, Cilt 7, Sayı 53, Bahar, Ankara, 2002: 71-77.

BİRAY, Nergis. "Aytıs;Aytıs-Tartıs" , *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 15, Sayı 57, Bahar, Ankara, 2003:58-75.

BİRİNCİ, Necat. Edebiyat Üzerine İncelemeler, Kitabevi Yayınları, Bayrak Matbaası, İstanbul 2000 (443 s.)

BİRSEL, Salâh. Kahveler Kitabı, Koza Yayınları, Ankara, 1975

BORATAV, Pertev Naili. “Bilmece Maddesi”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1953: 394-396.

BORATAV, Pertev Naili, İlhan Başgöz. “Türk Halk Bilmeceleri”, *Folklora Doğru Dergisi* (Bilmece Sayısı), Sayı 37, Aralık, İstanbul, 1974: 2-14.

BORATAV, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, Tegnografik Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1992 (237 s.)

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler. Cilt 1, TDK Yayınları, Ankara, 1996 (406 s.)

BRUNVARD, John Harold. “Riddle and Other Verbal Puzzles” The *Study Of American Folklore and Introduction,* University of Utah, Newyork, 1968:48-58.

BURNS, Thomas A. “Riddling: Occasion to Act”, *Journal of American Folklore*, Volume 45, 1976: 139-165.

CAFEROĞLU, Ahmet. “Unutulma Yolundaki Türkçe Kelimeler Arasında” *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 17, Ağustos, 1969: 69.

CAFERZADE, Azize. Anamın Masalları (Neşre Haz.:Halil Açıkgöz, Yaşar Akdoğan, vd.) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

CANIBEKOV, A. *Söz Kaznası yade Nogay Folklori*

CANKARA, Murat. “Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmece”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 14, Cilt 7, Sayı 55, Sonbahar, Ankara, 2002: 70-75.

CASSİRER, Ernist. *Dil Sembolik Formlar Felsefesi,* Hece Yayınları, Ankara 2005.

CEBECİ, Ahmet. “Deliorman Bilmeceleri”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, 1974, Ankara, 1974: 35-54.

CEHANGİROV, Gani. *Özbek Balalar Folkloru*, Okituvçi Neşriyatı, Taşkent, 1975: 45-59.

CEREN, İsrafil. *Elbistan Bilmeceleri*, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Erzurum, 1979 (70 s.)

CÖMERT, Bülent. *Konya-Ereğli*, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Ankara, 1999.

CUKANOVİÇ, Marija, Ljubinka Rajkoviç. *Türk Bilmeceleri*, Turske Zagonetke, Srpska Akademija Nauke. İ Umetnosti, Odeljenje jezika i knjizevnosti, Balkanske narodne umotvorine, kniga 1, Belgrad, 1980 (292 s.)

CUMAEV, K., A.Memmedov, vd. "Türkmenistan Türk Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 10, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998: 55-57.

CUMABAYEV, Mamasoli. *Balalar Adabiyati*, Okutuvçi Neşriyat, Taşkent, 1994: 12-15.

ÇAĞATAY, Saadet. *Türk Lehçeleri Örnekleri-II,* Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1972.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, Yusuf Ziya Öksüz. *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yayınevi, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1979 (478 s.)

ÇELEBİOĞLU, Amil. "Muammalara Dair", *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl XVII, Sayı 200-201-202, Haziran, Temmuz, Ağustos, Ankara, 1979: 422-427.

ÇELEBİOĞLU, Amil. "Lügâzlara Dair", *Türk Kültürü Dergisi*, (Atatürk Sayısı), Yıl: XVII, Sayı 193, Kasım, Ankara, 1998: 43-47.

ÇELİK, Ülkü. "Altay Bilmecelerinden Örnekler", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 6, Cilt 3, Sayı 21, Bahar, Ankara, 1994: 81-84.

ÇELİK, Yakup. *Mukayeseli Şanlıurfa Folkloru*, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), Erzurum, 1986: 218-246).

ÇETİNKAYA, Haydar. "Eski Bir Yazmadaki Muammalar ve Cevapları", *Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi*, Yıl 27, Cilt 16, Sayı 316, Kasım, İstanbul, 1975.

ÇEVİRME, Hülya. "Şiirsel Halk Edebi Ürünlerinin Çocuğun Dil Eğitimine Katkıları" *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 7, Bahar, Malatya, 2004.

ÇIBLAK, Nilgün. "Mersin Bilmeceleri" *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 489-490, Ocak, Şubat, Ankara, 2004: 496-512.

ÇINAR, Ali Abbas. "Türkmenistan Halk Edebiyatı Türleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* Sayı: 2, Güz, Ankara, 1996: 353-370.

ÇINAR, Ali Abbas. *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler,* Tuğla, 1996a.

ÇOBANOĞLU, Aysun. “Halk Kültürlerinde Ayakkabı Motifi” *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Sayı 18, 1999/2, Ankara, 1999: 29-34.

ÇOBANOĞLU, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayını, Başer Matbaası, Ankara, 1999 (344 s.)

ÇOBANOĞLU, Özkul. *Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

ÇOBANOĞLU, Özkul. “Türk Mitolojisi”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt I,* AKM Yayınları, Ankara, 2002:5-78.

ÇOBANOĞLU, Özkul. *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, AKM Yayınları, Arma Turizm Organizasyon Yayıncılık, Ankara, 2004 (VII + 511 s.)

DAKÛKÎ, İbrahim. *Irak Türkmenleri*, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları, Ankara, 1970.

DAVUDOVA, Gülafet. *555 Tapmaca*, (Yay.Haz.: Cengiz Alyılmaz), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum, 1996 (134 s.)

DODULANI, Aminat. *Karaçay-Malkar Folkloru*, Elb-Fa Basma Ara, Nalbçik, 1996: 487-505.

DEDE, Abdurrahim. *Batı Trakya Türk Folkloru*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978: 50-56.

DEHKANİ, Behruz, Samed Behrengi. *Koşmacalar-Tapmacalar*, Tehran, 1357 (1938).

DEMİRAY, Güner. “Bilmeceler ve Oyun Tekerlemeleri” *Halk Kültürü Derleme Araştırma Dergisi*, Sayı 1985/2, Haziran, İstanbul, 1985: 13-19.

DEMİRCİ, Abdullah. “Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmece Türü”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 13, Cilt 7, Sayı 50, Yaz, Ankara, 2001: 78-85.

DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Yayınları, Ankara, 1993.

DİLÇİN, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1983 (XIV+ 529 s.)

DİLEK, İbrahim. “Altay Edebiyatı”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 24, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003: 215-232

DİZDAROĞLU, Hikmet. *Halk Şiirinde Türler,* TDK Yayınları, Ankara, 1969.

DOĞAN, İsmail. “Karaim Türkleri II”, *www.türkcüdüsünce.net*

Doktor Cavid, Menzurî Hamiye. *Tapmacalar*, İran, 1350 (1931)

DOR, Remy. “Tabismak Ou L’apprentissage De la Reflexion La devinette Chez les Kirghiz du Pamir afghan” *Kunde Des Morgenlandes* 74.Band, Wien, 1892.

DORSON, Richard M. *Folklore and Folklife*, The University of Chicago Pres, Chicago and London, USA, 1972.

DUNDES, Alan. “Doku, Metin, Konteks” Çev: Metin Ekici, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 10, Cilt 5, Sayı 38, Yaz, Ankara 1998: 106-119.

DURBİLMEZ, Bayram. “Kazakistan’da Bilmece Sorma Geleneği ve Manzum Bilmeceler” *VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri* (27 Haziran-01 Temmuz 2006) Gaziantep.

DUYGULU, Melih. “Cevabı Müzik Aleti (Çalgı) Olan Bilmeceler Üzerine Bir İnceleme” *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 2000*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2004: 145-168.

DUYMAZ, Ali. “Afganistan Özbeklerinin Bilmeceleri İle Anadolu Sahası Bilmecelerinin Ortak Yapı Özellikleri Üzerine” *Prof.Dr.Saim Sakaoğlu’na Armağan*, (Yay.Haz.: Ali Berat Alptekin), Kömen Yayınları, 1.Baskı Konya-Haarlem, 2006: 470-480.

DUYMAZ, Ali. *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002 (446 s.)

EBDÜLHELİMOV, Hikmet, Ramazan Gafarlı, vd. *Şeki Folkloru Azerbeycan Folkloru Antologiyası,* IV.Kitab, I.Cild, Seda Neşriyatı, Bakü, 2000: 427-435.

EFENDİYEV, Paşa. *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*, Maarif Neşriyatı, Bakü, 1981.

EKİCİ, Metin. “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Tex), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi” *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 10, Cilt 5, Sayı 39, Güz, Ankara, 1998: 25-35.

EKİNER, Orhan. *Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansıması*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 1996.

EKREM, Mehmet Ali, Mehmet Ali Hilmiye. *Tepegöz Dobruca Masalları*, Kriterion Kitabevi, Bükreş, 1985.

ELÇİN, Şükrü. “Gölpazarı Bilmeceleri” *Türk Kültürü Araştırmaları II*, Yıl 2, Sayı 1-2, Ankara, 1965:68-160.

ELÇİN, Şükrü. *Türk Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1031, Mas Matbaacılık, Ankara, 1989 (VII + 131 s.)

ELÇİN, Şükrü. *Türkiye Türkçesinde Maniler,*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

ELİADE, Mircae. *Mitlerin Özellikleri,* Simavi Yayınları, İstanbul, 1993.

EMET, Erkin. “Uygur Türklerinde Bilmece”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, (Yay.Haz.: Sema Barutçu Özönder, Melek Erdem), A.Ü.DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü, A.Ü.Basımevi, Ankara, 2004: 152-159.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ERCİLASUN, Ahmet Bican. *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

ERGALİEVA, Janat, Nurhat Şakuzadaulı. *Kazak Kültürü*, Katev Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfı, Al-Farabi Kitabevi, Almatı, 2000: 287-291.

ERGUN, Metin. “Altay Türklerinin Bilmeceleri”, *Prof.Dr.Saim Sakaoğluna 55.Yıl Armağanı* ((Haz.: Ali Berat Alptekin), Bizim Gençlik Yayınları, Doğan Matbaası, Kayseri, 1994.

ERGUN, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I,* TDK Yayınları, Ankara, 1991.

ERGUN, Sadettin Nuzhet, Mehmet Ferit. *Konya Halkiyatı ve Harsiyatı*, Vilayet Matbaası, Konya, 1926.

ERGÜLEN, Necati Selim, *Bulgaristan Folkloru,* Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat. Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Ödevi, Konya, 1998: 9-12.

ENSARİ, L. *Uygur Halk Edebiyatı,* SSBR Helklerinin Özek Neşriyatı, Moskova, 1925.

ERSOY, Feyzi. “Çuvaş Bilmeceleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, Bahar, Konya, 2003: 367-379.

ERTOP, Konur. “Atasözleri ve Bilmeceler: Halk Yaratıcılığının Zengin Şiirsel Anlatım Özellikleri Taşıyan Ürünleri”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Cilt 10, Sayı 217, Şubat, İstanbul, 1577: 13-16; 21.

ES, Selçuk. “Bilmeceli Konya Fıkraları” *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı 175, Şubat, İstanbul, 1964:

ESEN, Minara Aliyeva. “Lobnor Bilmeceleri Üzerine” *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi* (27 Haziran – 1 Temmuz 2006), Gaziantep.

ESİN, Emel. *Eski Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.

EVANS, David. “Riddling and the Structure of Context”, *Journal of American Folklore*, Volume 46, 1976: 166-188.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, “Bilmecelerin Konusu” *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı 124, Kasım, İstanbul, 1959: 2032-2033.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki. *Anadolu İnançları – Anadolu Mitolojisi* (İnanç-Söylence Bağlantısı), Geçit Kitabevi, Alemdar Ofset, İstanbul, 1987 (575 s.)

EYÜBOĞLU, Sabahattin Rahmi. *Türk Halk Bilmeceleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları II, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

EYÜBOĞLU,Sabahattin Rahmi. ”Bilmecelerin Cennetinde” *Atatürk Devri Türk Edebiyatı* Cilt 2 (Haz.:Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, vd.) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982:1165-1170

FRAZER, James G. *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri,* Payel Yayınları, İstanbul, 1992.

Gagauz Folkloru (Seçmeler), Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1996: 99-103.

GARKAVETS, Aleksandr. *Urum Nadazovya*, Almaata 1999 (624-5)

GANİYEV, Fuat, Rifkat Ahmetyonav, Halil Açıkgöz. *Tatarca-Türkçe Sözlük,* İnsan Yayınevi, Kazan/Moskova, 1997.

GANİYEV, Fuat, Rifkat Ahmetyonav, Halil Açıkgöz. *Türkçe-Tatarca Sözlük,* İnsan Yayınevi, Kazan/Moskova, 1998.

GENÇ, Reşat. *Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI.Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri IX, Sayı A.5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997. (XIV + 412 s.)

GEORGES Robert A., Alan Dundes. “Toward a Structural Definition of the Riddle” *Journal of American Folklore*, Volume: 76 (300), April, 1963: 111-118.

GEORGES Robert A., Alan Dundes. “Bilmecenin Yapısal Bir Tanımına Doğru” (Çev.:Aslı GÖKSEL) *Folklora Doğru Dergisi*, Sayı 37, 1974:87-94

GÖKA, Erol. *Türk Grup Davranışı,* Aşina Yayınları, Ankara, 2006.

GÖKÇEOĞLU, Mustafa. *Tezler ve Sözler*, Lefkoşa, 1988

GÖKÇEOĞLU, Mustafa. *Bilmecelerimiz*, Gençlik Merkezi Yayınları, Dörtrenk Matbaacılık Ltd., Lefkoşa, 1999 (141 s.).

GÖKDAĞ, A. Bilgehan. “Nemat Rahmeti- TAPMACALAR” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Yaz, 2004:141-143.

GÖKSEL, İpek. *Asar Köyü Folkloru*, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 1994.

GÖKTAŞ, Köksal. *Halk Edebiyatı Tezlerindeki Türk Bilmeceleri*, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Erzurum, 1982 (70 s.)

GÖRKEM, İsmail. “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri” *Milli Folklor Dergisi,* Yıl 11, Sayı 43, 1999:13-17.

GREEN, Thomas. “Riddle” *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments-A Communications-Centered Handbook*, Edited by: Richard Bauman, Oxford University Pres, New York-Oxford 1992: 134-138.

GULAM, Gafur. *Özbek Halk İcodi-Tapışmaklar*, (Düzenleyip Neşre Haz.: Zübeyde Hüseinova), Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent, 1981 (368 s.)

GÜNDOĞDU, Sevinç. *Pelte Köyü Folklor ve Etnografyası*, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 2003.

GÜNGÖR, Harun. “Gagauzların Folklorları” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22, Şubat, İstanbul, 1983: 180-187.

GÜNGÖR, Harun. “Gagauz Bilmeceleri” *Milli Folklor Dergisi*, Sayı 9, 1991:56-58.

GÜNGÖR, Harun, Mustafa Argunşah. *Gagauz Türkleri* (Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Atak Ofset, Ankara, 1991, (377 s.)

GÜNGÖR, Kemal. Cenubî Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki, DTCF Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü Neşriyatı, Ankara, 1941.

GÜNGÖR, Nasıh, İhsan Ozanoğlu. *Kastamonu Bilmeceleri*, Kastamonu Halkevi Yayınından Sayı: 6, Ticaret Basımevi, İzmir, 1939 (204 s.)

GÜRBÜZ, Nisa. "Türk Dünyası Edebiyatından Bilmeceler", *Korkut Ata Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Güz, Erzurum, 2002: 21-22.

GÜZEL, Abdurrahman, Ali Torun. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

HACILI, Asıf, Aydın Poladoğlu. *Ahıska Türk Folkloru*, AKM Yayınları, Ankara, 2001.

HACIYEV, Valeh. *Azerbaycan Folkloru Aneneleri* (Gürcistan'daki Türkçe Folklor Örnekleri Esasında.), Tiflis, 1992.

HACIYEV, Valeh. *Azerbaycan Folkloru Antologiyası (Borçalı Folkloru),* Azerbaycan Dövlet Neşriyatı, Bakü, 1996: 112-126.

HACIYEV Abdulhakim. "Kumuk Edebiyatı" (Akt.: Çetin Pekacar, Çev.: Kalsın Kadirhacıyev), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002: 111-113, 143-145.

HAFIZ, Nimetullah. *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Kosova Üniversitesi Priştine Felsefe Fakültesi Yayınları, Piriştine, 1985.

HAFIZ, Nimetullah. *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1989.

HAFIZ, Nimetullah. *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürü Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara, 1990.

HAKKİ, Behruz. *Tapmacalar-Bilmeceler*, Mürtezavi Basımevi, Azerbaycan, 2000 (193 s.)

HALICI, Feyzi. "Halk Edebiyatında Muamma", *1.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II.Cilt (Halk Edebiyatı), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1976: 117-132.

HAMZAEV, M.Y., S.ALTAEV, vd. *Türkmen Dilinin Sözlüğü,* Türkmenistan SGR İlimler Akademisi Neşriyatı, Aşgabat, 1962.

HAMAMİZADE İhsan. *Bilmeceler*, İktisat Matbaası, İstanbul, 1930 (92 s.)

HASAN, Hamdi. “Yugoslavyada Türk Halk Edebiyatı Üzerine Yapılan Derleme ve Araştırmalar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984’den Ayrı Basım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1987: 315-338.

HASAN, Hamdi. *Makedonya Türklerince Söylenen Bilmeceler ve Tekerlemeler*, AKM Yayınları, Eren Ofset, Ankara, 2005 (287 s.)

HATİBOĞLU, Vecihe. “Kelime Grupları ve Kuralları” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Ankara, 1963: 203-244.

HEYET, Cevat. *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1990.

HİDAYET, Sadık. *Koşmacalar, Tapmacalar*, Tahran, 1357.

HULUFLU, Veli. *Tapmacalar,* Azerbaycan Öyrenen Cemiyetin Neşriyatı, Azerneşr Matbaası, Bakü, 1928 (129 s.)

İBRAHİMOV, K. – A.Akmataliev. *Tabışmaklar,* Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Manas’ı Tanıma ve Sanat Edebiyatının Milli Merkezi Uluslararıs Merim Yardım Fonu Neşriyatı, Sam Matbaası, Bişkek, 2004 (318 s.)

İBRAHİMOV, M., H.Araslı, vd. *Halg Edebiyatı,* Elm Neşriyatı, Bakü, 1982, (510 s.).

İÇEL, Hatice. *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2005 (839 s.)

İÇEL, Hatice. “Türk Bilmeceleri ve Motif İndex’te Yer Alan Bilmeceler”, *Prof.Dr.Saim Sakaoğlu’na Armağan*, (Yay.Haz.: Ali Berat Alptekin), Kömen Yayınları, 1. Baskı Konya-Haarlem, 2006: 515-519.

İMAMOV, K., T.Mirzayev, B.Sarımsakov, vd. *Özbek Oğzaki Poztik İcadi*, Okutuvci Neşriyat, Taşkent, 1990.

İNAN, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987 (XXXVII + 712 s.)

İSANBET, Nakiy. *Tatar Halık Tabışmakları*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1970

İSANBET, Nakiy. *Balalar Folkloru*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1984: 454-464.

İSMAİL, Zeyneş. *Kazak Türkleri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

İSMAYIL, Osman. *Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide Umumiy Bayan*, Sincan Helk Neşriyatı, Urumçi, 1998.

ISMAYILOV, Hüseyin, Kurbanov Tacir. *Azerbaycan Folkloru Antologiyası,* 8.Kitab (Ağbaba Folkloru), Seda Neşriyat, Bakü 2003: 250-251.

ISMAYILOV, Hüseyin. *Azerbaycan Folkloru Antologiyası,* III.Kitab (Göyçe Folkloru), Seda Neşriyatı, Bakü, 2000: 626-652.

JANSEN, William Hugh. "Riddles-Do İt Yourself Oracles" *American Folklore*, ed.Tristram Coffin, III, 1968.

KAÇAR, Burhan. "Anadolu Türk Halk Edebiyatı İle Bulgar Türk Halk Edebiyatının Benzerlikleri", *Bulgaristan Türk Folkloru*, (Yay.Haz.: İrfan Ünver Nasrattınoğlu, Metin Turan), Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001: 223-237.

KADERLİ, Zehra. *Deliorman Türk Halk Kültürü Bağlamında Aydoğdu Köyü Monografisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Ankara, 2001.

KAFESOĞLU, İbrahim. *Eski Türk Dini,* T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

KAFKASLI, Ali. *İran Türk Edebiyatı Antolojisi Cilt 1*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 2002.

KAHRAR, Tahir. "Özbek Edebiyatı I", (Akt.: Şuayip Karakaş, Rıdvan Öztürk), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 14, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000: 270-283.

KALAFAT, Yaşar. *Eski Türk Dini İzleri*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

KALAFAT, Yaşar, Ufuk Tavkul. *Karaçay Malkar*, Karam Yayınları, Mat-Fen Matbaacılık A.Ş., Ankara, 2003: 142-143.

KARADAĞ, Metin. *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Ürün Yayınları Başkent Matbaacılık, Ankara, 1999 (VI + 286 s.)

KARADAVUT, Zekeriya. "Kırgız Bilmeceleri", *Prof.Dr.Saim Sakaoğlu'na Armağan*, (Yay.Haz.: Ali Berat Alptekin), Kömen Yayınları, Konya-Haarlem, 2006: 481-514.

KASIMLI, Meherrem. *El Düzgüleri, Elat Söylemeleri*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.

KAYA, Doğan “Anonim Halk Şiiri Olarak Bilmeceler” *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, Sivas, 1998: 67-112.

KAYA, Doğan. *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

KAYA, Emel. “Kıbrıs Folkloru”, Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, *Seminer Ödevi,* Konya, 1996.

KAYIPOV, Süleyman. “Kırgız Edebiyatı I”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 31, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005: 213-217.

Kazak Edebiyatı Tarihi, Almatı, 1964 (690 s.).

Kazak Halk Edebiyatı, Almatı, 1990 (239 s.).

KERKÜK, Aydın. *Irak Türkmenleri Ağzında Bilmeceler,* Cumhuriyet Basımevi, Kerkük 1972, (64 s.)

KETENE, Cengiz. *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1970.

KILIÇ, Abdullah. *Yozgat (Lök) Köyü Folkloru,* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 1989.

KIRZIOĞLU, Fahrettin. “Halk Edebiyatı Deyimlerimiz IV” Türk Dili Dergisi, Cilt 11, Sayı 131, Ağustos, 1962:845-849.

KOCADAĞ, İzzet. “İzmir’den Derlenmiş Bilmeceler” *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1996,* Ankara 1998.

KOÇAR, Çağatay. “Türkistan Halk Edebiyatında Bilmece Türü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Sayı 33, Aralık, Ankara, 1984: 189-198.

KOÇAR, Çağatay. *Türkistan İle İlgili Makaleler,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

KORKMAZ, Ayşe. “Türk Dünyası Edebiyatından Bilmeceler”, *Korkut Ata Dergisi,* Yıl 3, Sayı 3, Güz, Erzurum, 2004: 39-40.

KOWALSKİ, Tadeusz. *Zagadki Ludowe Tureckie (Enigmes Popularies Turques),* (Prace Komisji Orientalistycznej Akademji Umiejetnosci w.Krakowie no.1), Krakow, 1919, (76 s.)

KOWALSKİ, Tadeusz. “Bilmece Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi,* Cilt 2, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944: 615-616.

KOZ, Sabri. “Karşılıkları İçinde Bulunan Bilmeceler”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı 256, Kasım, İstanbul, 1970

KOZ, M.Sabri. “Hankendi Bilmeceleri”, *Folklora Doğru Dergisi* (Bilmece Sayısı), Sayı 37, Aralık, İstanbul, 1974a: 60-79.

KOZ, M.Sabri. “Tomarza Bilmeceleri”, *Folklora Doğru Dergisi* (Bilmece Sayısı), Sayı 37, Aralık, İstanbul, 1974b: 48-59.

KOZ, M.Sabri. “Türk Halk Bilmeceleri Kaynakçası”, *Folklora Doğru Dergisi* (Bilmece Sayısı), Sayı 37, Aralık, İstanbul, 1974c: 39-47.

KOZ, Sabri. “Bilmece”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,* Cilt 1, İstanbul, 1977: 432.

KOZ, M.Sabri. *Dalda Durur Elde Durmaz Bilmeceler 1,* Yıldız Kitapları, May Yayınları A.Ş. Çocuk Dizisi, Erenler Matbaası, İstanbul, 1982 (120 s.)

KÖSE, Niyazi. “Türk Dünyası Edebiyatından Bilmeceler”, *Korkut Ata Dergisi,* Yıl 2, Sayı 2, Güz, Erzurum, 2003: 32-33.

KRAPPE, Alexandre Haggerty. *The Science of Folklore,* Puethuen and Co.Ltd., First Published in 1930, reprinted 1962.

KUDRET, Cevdet. *Karagöz,* Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

KURNAZ, Cemal. *Türküden Gazele (Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme),* Akçağ Yayınları, Ankara, 1997 (XVIII + 697 s.)

KURGAN, Şükrü. *İzahlı Eski Metinler Antolojisi,* Maarif Matbaası, Ankara, 1943.

KURUKAFA, Vedat. “Atasözleri, Deyimler ve Bilmecelerde Geçen Hayvan Adlarının Zikredilmesi, Çokluğu, Yüzdeleri Üzerine Bir Deneme” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 710, Şubat, İstanbul, 1991: 193-200.

KUUSİ, M. “Southwest African Riddle- Proverbs” , *Proverbium,* 12, 1969:305-311.

KUZUCULAR, Emin. “Folklorumuzda Yılanın Yeri” *Türk Folkloru Dergisi*, Sayı 20-21, 22 Mart-Nisan, Mayıs, İstanbul, 1981: ?-25.

KÜRENOV, Sapar, Muhittin Gümüş. *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri,* Engin Yayınları, Rekmay Matbaası, Ankara, 1995a: 151-173.

KÜRENOV, Sapar. *Kafkasya Oğuzları ve Türkmenleri,* (Akt.: Ali Duymaz), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995b, (144 s.).

LEACH, Maria-Jerome Fried. *Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, New York, 1972.

LEVİ-BRUHL, Lucien. *İlkel Topluluklarda Mistik Deneyimler ve Simgeler,* Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006.

LİEBER, Michael D. "Riddless, Cultural Categories and World View", *Journal of American Folklore,* Volume 89 (352), 1976: 255-264.

MAHMUT, Nedret. "Dobruca ve Kuzey Kafkas Nogaylarının Folkloru Üzerine Genel Bir Bakış", *III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (23-28 Haziran 1986), I.Cilt (Genel Konular), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, A.Ü. Basımevi, Ankara 1986: 187-194.

MAHMUT, Nedret, Enver Mahmut. *Ayuw Kulak Batır Dobruca Tatar Masalları,* Ekinci Kitap, Kriterion Kitap Üyi, 1991 (252 s.)

MAHMUT, Enver, Nedret Mahmut. *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

MAHMUTOV, Huciahmet. *Tatar Halık İcatı, Tabışmaklar,* Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1977 (270 s.).

MAKAS, Zeynelâbidin. "Mani Tipli Azeri Bilmeceleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Sayı 117, Aralık, Ankara, 1998: 137-151.

MAKSETOV, Kabıl. *Karakalpak Halık Cumbakları,* Karakalpakistan Baspası, Nökis, 1978 (280 s.).

MAKSETOV, Kabıl. *Karakalpak Halkının Körkem Avızeki Döretpeleri,* Nökis, 1996.

MALACILI, İrina. *Kıpçak Köyü Monografisi*, Hacette Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002

MANOV, Atanas. *Gagauzlar* (Hristiyan Türkler), (Çev.: Türker Aceroğlu), TTK Yayınları, Ankara, 2001.

MARANDA, Elli Köngäs. "Theory and Practice of Riddle Analysis", *Journal of American Folklore*, Volume 84, 1971: 51-61.

MARANDA, Elli Köngäs. “Riddles and Riddling”, *Journal of American Folklore*, Volume 43, 1976: 127-137.

MENAFİ, Mirali, Zahid Ekberov, Refika Kasımova. *Cenûbî Azarbaycan Edebiyatı Antolojisi,* (1. Cild) Elm Neşriyatı, Bakü, 1981.

MERCANLIGİL, Fahriye. *Modern Bilmeceler,* Kitap Haftasına Armağan: 4, Yeni Yayınlar, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1965 (16 s.)

Meydan Larousse,”Bilmece Maddesi”, Cilt 2, İstanbul, 1969

MIDIK, Nilüfer. *Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmajlar,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1989 (vii + 108 s.)

MİRZAHMETULİ, Mekemtaş, “Kazak Edebiyatı I”, (Akt.: Ali Duymaz, Mehmet Açа, Mehmet Arıkan), *“Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi”,* Cilt 27, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,2004: 76-87.

MOLLOVA, Mefkûre. *Bilmeceler,* Narodna Prosveta, Sofya, 1959 (66 s.)

MOLLOVA, Mefkûre, Emel Emin. “Romanya ve Bulgaristan Tatarlarından Derlenen Bilmeceler”, *Türk Kültürü Araştırmaları,* Yıl XI-XII-XIII-XIV, Ankara, 1973-1975: 123-130.

MOLLOVA, Mefkûre. “Bir Sathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültü” *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,* Yıl 29/1-2, 1991, Ankara, 1993: 264-271.

NASKALİ, Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı. *Altayca-Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

NEBİOĞLU, Veli, Muhtar Garadaşlı, Efzeleddin Esker. *Bu Yurd Beyguşa Galmaz,* Edebi Neşirler Evi, Bakü, 1995.

NEMETH, Gyula. *Vidin Türkleri,* (Çev.: Abdurrahman Güzel), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

NOUSİAİNEN, Mervi. “Formula-like Expressions of Turkish and Finnis Riddles a Comparative Study”, *II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* II.Cilt (Halk Edebiyatı), (222-28 Haziran 1981), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981: 293-304.

OĞUZ, M.Öcal. *Türk Dünyası Halkbiliminde Yöntem Sorunu,* Akçağ Yayını, Başer Matbaası, Ankara, 2000 (144 s.)

ONAY, Ahmet Talât. *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i,* (Haz.: Prof.Dr.Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara, 1996 (VII + 417 s.)

ONG, Walter. *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözün Teknolojileşmesi,* Metis Yayınları, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1991 (230 s.)

OROZOVA, Gülbara. *Baldar Folkloru,* El Edebiyatı Serisinin 20.Cildi, Şam Basması, Bişkek, 1998.

ÖCAL, Turgut. *Iğdır Folkloru ve Etnografyası,* Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Lisans Tezi), Erzurum, 1970.

ÖGEL, Bahattin. *Türk Mitolojisi* 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1993.

ÖNAL Mehmet Naci. "Dobruca Türklerinin Bilmeceleri", *Folklor/Edebiyat*, Sayı 10, Ankara, Temmuz/Ağustos, 1997: 83-107.

ÖNDER, Mehmet "Konya Bilmeceleri" *Folklor Postası Dergisi,* Cilt 1, Sayı 8, Mayıs, İstanbul, 1945:14.

ÖRNEK, Sedat Veyis. *Budunbilim Terimleri Sözlüğü,* TDK Yayınları, Ankara, 1973.

ÖRNEK, Sedat Veyis. *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Saim Toraman Matbaası, Ankara, 1979 (XXIX + 413 s.)

ÖZDEMİR, Nebi. Ayvalı Köyü (Eskişehir-Seyitgazi) Halkbilimi Açısından İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1990.

ÖZDEMİR, Nebi. *Türk Çocuk Oyunları*, 1.Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

ÖZERGİN, M.Kemal. "Kuman-Kıpçak Bilmeceleri Üzerindeki Araştırmalar" *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Yıl 25, Cilt 15, Sayı 294, Ocak, İstanbul, 1974: 6862-6865.

ÖZHAN, Mevlüt. *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü,* Feryal Matbaası, Ankara, 1997

ÖZKAN, İsa. "Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Hımah/Comak/Cumbak/Yamak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi", *Türk Dili Dergisi,* Sayı 556, Nisan, Ankara, 1998: 368-378.

ÖZTELLİ, Cahit. “Halk Edebiyatında Bilmeceler ve Muamma-Lügaz”, *Çağrı Dergisi,* Yıl 21, Sayı 232, Mayıs, Konya, 1977: 9-11.

ÖZTÜRK, Ali. *Türk Anonim Edebiyatı,* 2. Baskı, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul, 1986 (414 s.)

ÖZYEDEKÇİ, Kazım. “Kayseri’de Söylenen Bilmeli Matallar” *Erciyes Dergisi*, Yıl 5, Sayı 48-49, 1947:35-37.

ÖZYÜREK, Rasim. *Bilmecelerimiz,* Ankara, 1991a (96 s.)

ÖZYÜREK, Rasim. *Kılkış-Selânik Folkloru,* Ankara, 1991b.(135 s.)

PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989.

PALA, İskender. İki Dirhem Bir Çekirdek, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006 (xi+212 s.)

PAŞAYEV, Gazanfer. *Kerkük Folkloru Antolojisi,* Azerneşr, Bakü, 1987.

PAŞAYEV, Gazanfer. *Irak Türkmen Folkloru,* (Akt.: Mahir Nakip), Kerkük Vakfı Yayınları, Özeren Matbaası, İstanbul, 1998.

PEKACAR, Çetin. “Kumuk Türklerinin Bilmeceleri”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 15, Cilt 8, Sayı 60, Kış, Ankara, 2003: 211-218.

PİRSULTANLI, Sednik. *Azerbaycan Halk Söylemeleri*.

RADLOFF, Wilhelm. *Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme,* Süd-Sibiriens, Cilt 7, İ.A. Neşriyatı, St.Petersburg, 1896: 370-391.

RADLOFF, Wilhelm. *Proben der Volksliteratur der Türkishen Staemme,* Cilt 10, Der.Rusça’ya Çev.: V.Moschkoff), İmparatorluk İlimler Akademisi Neşriyatı, Tipografya Yayınevi, St.Petersburg, 1904: 262-272.

RADLOFF, Wilhelm. *Proben der Volksliteratur der Hördlichen Türkischen Staemme,* Cilt 9, (Der.ve Çev.: N.Kataroff), İmparatorluk İlimler Akademisi Neşriyatı, St.Petersburg, 1907.

RADDLOFF, Wilhelm. *Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı,* Cilt 1, (Çev.: Arzu Ekinci, Yasemin Ünlü), EKAV Eğitim ve Kalkınma Vakfı Yayınları, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1999: 262 (458 s.)

RAZZAKOV, H., T. Mirzaev, vd. *Özbek Halk Oğzaki Poetik İcodi*, Taşkent,1980.

ROCK, Galit Hasan. “Riddle and Proverb, The Relationship Exemplified by An Aramaic Proverb”, *Proverbium*, 24,1974:936-940

SAATÇİ, Suphi. *Kerkük Çocuk Folkloru,* İstanbul, 1984: 57-95.

SADIK, Mehemmetcan. *Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide*, Sincan Helk Neşriyatı, Urumçi, 1995.

SAĞLAM, Feyyaz. *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı,* Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1990: 39-40.

SAKAOĞLU, Saim. “Maçka-Esiroğlu Bilmeceleri”, *Folklor Dergisi,* Yıl 2, Sayı 19-22, Kasım-Şubat, İstanbul, 1971-1972: 9-16.

SAKAOĞLU, Saim. “Bilmecelerimiz ve Dört Mısradan Kurulu Erzurum Bilmeceleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, Ekim, Erzurum, 1972a: 55-63.

SAKAOĞLU, Saim. “Folklor ve Halk Edebiyatı Arasındaki Münasebetler I” *TFA*, Yıl 24, Cilt 14, Sayı 281, Aralık, 1972b: 6507-6510.

SAKAOĞLU, Saim. “Beyitlerden Kurulu Erzurum Bilmeceleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl XI, Sayı 125, Mart, Ankara, 1973a: 274-282.

SAKAOĞLU, Saim. “Folklor ve Halk Edebiyatı Arasındaki Münasebetler II” *TFA*, Yıl 24, Cilt 14, Sayı 282, Ocak, 1973b: 6528-6531.

SAKAOĞLU, Saim. “Bilmece Terimi Üzerine Notlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları,* Yıl 17-21/1-2, Ankara, 1979a-1983: 226-243.

SAKAOĞLU, Saim. “Bilmecelerde Soru Kayması”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Yıl 30, Cilt 18, Sayı 359, Haziran, İstanbul, 1979b: 8673-8676.

SAKAOĞLU, Saim. “İgnacz Kunos’un İstanbul’da Derlediği Bilmeceler”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,* Sayı 12, Fasikül 1, Erzurum, 1980a: 77-114.

SAKAOĞLU, Saim. “Türk Bilmecelerinde Soru Kalıplaşması ve Kalıp Sorular”, *Köz Dergisi,* Cilt 1, Sayı 3, Şubat, Erzurum, 1980b: 29-48.

SAKAOĞLU, Saim. “Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisi’nden Göçen Türklerin Halk Edebiyatı” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Sayı 14, İstanbul, Ekim, 1981a: 203-231.

SAKAOĞLU, Saim. “Kıbrıs Bilmeceleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 12, Haziran, İstanbul, 1981b: 122-148.

SAKAOĞLU, Saim. “Bilmecelerimizde Doldurma Kelimeler”, *II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri (II.Cilt),* (22-28 Haziran 1981), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1982: 345-361.

SAKAOĞLU, Saim. “Bilmecelerimizde Konuşma”, *Şükrü Elçin Armağanı* (Haz: U.Günay, A.Güzel, D.Yıldırım), Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi: 1, Meteksan Baskı Tesisleri, Ankara, 1983: 97-107.

SAKAOĞLU, Saim. “Divânü Lûgat-it Türk’ün Halk Edebiyatı Açısından Taşıdığı Değer”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,* Sayı 13, Erzurum, 1985: 301-319.

SAKAOĞLU, Saim. “Azerbaycan ve Anadolu Sahası Bilmecelerinde Görülen Yapı Ortaklıkları Üzerine” *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri,* Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995: 491-499.

SAKAOĞLU, Saim. “Altay ve Türkiye Türklerinin Bilmecelerinde Tabiat Olaylarının Anlatılması”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 28, İstanbul, 1998: 435-444.

SAKAOĞLU, Saim. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2002 (XVI + 558 s.)

SAMOYLOVİÇ, A. “Altay Türklerinde Kadınlar Diline Mahsus Sözler”, *Abdülkadir İnan Makaleler ve İncelemeler,* TTK Yayınları, Ankara, 1987:359-361.

SANDERS, Barry. *Öküzün A’sı,* Ayrıntı Yayını, Mart Matbaacılık, İstanbul, 1999 (236 s.)

SARACOĞLU, Erdoğan. *Kıbrıs Ağzı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

SARAÇ, M.A.Yekta. “Mu’ammâ ve Divan Edebiyatındaki Seyri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt 27, İstanbul, 1997: 297-310.

SARI, Ümmü Gülsüm. *Kırşehir İli Monografisi,* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 2001.

SERTKAYA, Ayşegül. "Tarançi Tapişmakları (Tarançi Bilmece ve Bulmacaları)" *TDAY Belleten,* Sayı 42, 1999/I-II, Ankara, 1999b: 239-279.

SERTKAYA, Osman Fikri. "Çukurova'da Düzenlenen Bilmece, Muamma ve Lügatlar", *III.Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Şöleni,* Adana Valiliği-Çukurova Üniversitesi, Adana, 1999a: 592-601.

SEYHAN, Aslı. *Kayseri Monografisi,* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 2002.

SEYİDOV, Nureddin. *Tapmacalar,* Azerbaycan CCP Elmler Akademiyası, Nizami Adına Edebiyat İnstitüsü, Elm Neşriyatı, Bakü, 1971 (225 s.)

SEYİDOV, Nureddin. "Tapmacaların Bazı Hususiyetlerine Dair", *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler,* Dördüncü Kitab, Elm Neşriyat, Bakü 1973: 145-152.

SEYİDOV, Nureddin. "Bilmeceler Hakkında Bazı Görüşler-1", (Akt.: Hayati Develi), *Türk Folklor Dergisi,* Cilt 5, Sayı 49, Ağustos, İstanbul, 1983a: 10-13.

SEYİDOV, Nureddin. "Bilmeceler Hakkında Bazı Görüşler-2" (Akt.: Hayati Develi), *Türk Folkloru Dergisi*, Cilt 5, Sayı 51, Ekim, İstanbul, 1983b: 10-12.

SEYİDOV, Nureddin. "Bilmeceler Hakkında Bazı Görüşler-3" (Akt.: Hayati Develi), *Türk Folkloru Dergisi*, Cilt 5, Sayı 52, Kasım, İstanbul, 1983c: 17-20.

SEYİDOV, Nureddin. *Azerbaycan Tapmacaları Bilmeceleri,* (Haz.: Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esma Şimşek), Elazığ Belediyesi Yayınları, Tolga Ofset, Elazığ, 1992 (268 s.)

SEYİDOV, Nureddin. *Tapmacalar*, Şerk Kerb Yayınları, Bakü, 2004 (208 s.)

SOKOLOV, M.Yuri. "Bilmeceler" *Folklora Doğru Dergisi*, (Çev: Uğur Sarı), Sayı 38, Şubat, İstanbul, 1975: 13-16.

Standard Dictionary of Folklore Mtyhology and Legend, New York, 1984.

SURAZAKOV, Sazon. *Altay Folklor,* Gorno-Altaysk, 1975:

SÜLEYMANOV, Ahmed, vd. “Başkurt Edebiyatı I” (Çev.: Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 29, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004 :240-242

SÜMER, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

ŞAHİN, İbrahim. (Aliylan Soltanı) *Karaçay Halknı El Bergen Comakları,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1995.

ŞAHİN, Salih. *Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri.*

ŞAUL, Mahir. “Dünyada Bilmece Araştırmaları”, *Folklora Doğru Dergisi* (Bilmece Sayısı), Sayı 37, Aralık, İstanbul, 1974a: 80-86.

ŞAUL, Mahir. “Türkiye Bilmeceleri Külliyatı” *Folklora Doğru Dergisi*, Sayı 35, Ağustos, İstanbul, 1974b: 21-25.

ŞENKAYA, Mehmet, Mehmet Saadettin Aygen. *Afyonkarahisar Bilmeceleri,* Türkeli Yayınları:6, Türkeli Matbaası, Afyon, 1981 (71 s.)

ŞENTÜRK, Ahmet. “Eski Bir Yazmadan Muammalar”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Yıl 26, Cilt 16, Sayı 310, Mayıs, İstanbul, 1975: 7325-7326.

ŞERMUHAMMEDULİ. Pirmat, “Karakalpak Edebiyatı”, (Çev.:Ceyhun .Vedat Uygur), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt:23 Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003: 70-77.

ŞİMŞEK, Esma. “Azerbaycan Bilmecelerinde Kafiye-Redif ve Bunlara İlgili Bazı Problemler”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 8, Cilt 4, Sayı 29/30, Bahar/Yaz, Ankara, 1996: 34-40.

ŞİMŞEK, Esma. Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması Cilt 1-2, Ankara, 2001.

ŞİMŞEK, Esma. “Bilmeceler”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı. Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi Cilt 3,* AKM Yayınları, Ankara, 2003.

TAHİR, Mahmut. “Kazan Tatarlarında Bilmece ve Fıkra”, *Kardaş Edebiyatlar,* Sayı 13, Ocak-Şubat-Mart, Erzurum, 1986: 10-13.

TAHSİN, Ayşe. *Kadıdondurma Köyü Folkloru ve Etnografyası,* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Lisans Tezi), Ankara, 1982.

TAN, Nail. "Osmanlı Dönemi Halk Eğlenceleri", *Baltam Türklük Bilgisi,* Mart 2007.

TANALP, Ümran. *Erzurum Güzelova (Tufana) Köyü Folkloru ve Etnografyası,* Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Lisans Tezi), Erzurum, 1972.

TANER, Nuri. "Ağrı Folklorunda Anahtar ve Kilit" *Türk Folkloru Dergisi*, Sayı 44, Mart, İstanbul, 1983: 14-15.

TANER, Nuri. "Bilmecelerde Ay" *Türk Folkloru Dergisi*, Sayı 31, Şubat, Ankara, 1982:22.

Tapmacalar, Altun Kitab, Bakü, 2005 (112 s.)

TARLAN, Ali Nihad. *Divan Edebiyatında Muamma,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1936 (32 s.)

TAŞTAN, Ömer. *Halk Edebiyatı Tezlerindeki Türk Bilmeceleri II,* Atatürk Üniversitesi TDE Böl. (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Erzurum, 1983 (88 s.)

TAVKUL, Ufuk. *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993: 233-236.

TAVKUL, Ufuk. "Karaçay Malkar Folklorunda Bilmeceler", *Kırım Dergisi,* Cilt 9-10, Sayı 36-40, 2002: 97-104.

TAYLOR, Archer. "Riddles Dealing With Family Relationships", *Journal of American Folklore,* Volume 3, 1938:

TECEMEN, Ahmet. *Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II,* Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde, 1998: 386-402.

TEKİN, Feridun. "Özbek Bilmecelerinden Örnekler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 16, Yaz, Ankara, 2003: 59-86.

TEKİN, Talat. "İslam Öncesi Türk Şiiri", *Türk Dili Dergisi Eski Türk Şiiri Özel Sayısı 409*, 1986:1-48.

TEMİZYÜREK Fahri, Hayatı Develi. "Tatar Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 17, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001: 183-192.

TEZEL, Naki. *Bilmeceler ve Maniler,* Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler ve Tetkikler: IV, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1941 (96 s.)

TEZEL, Naki. *Türk Halk Bilmeceleri,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3401, Doğan Ofset A.Ş. İstanbul, 2004 (X + 118 s.)

THALHAMMER, Ingeborg. "Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?" (Çev.: Nevzat Gözaydın), *Türk Folklor Araştırmaları 1983,* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1984: 105-122.

THOMPSON, Stith. Motif Index of Folk- Literature, Volume 3 (F-H), Indiana University Press, Bloomington and London, 1966.

TIETZE, Andreas. *The Koman Riddles and Turkic Folklore,* University of California Press, Berkeley and Los Gangeles, 1966 (xiii + 160 s.)

TIETZE, Andreas. "Koman Bilmeceleri ve Türk Folkloru", (Tietze'nin The Koman Riddles and Turkic Folklore adlı kitabının önsüzünün çevirisi) (Çev.: Ali İpek), *Folklora Doğru Dergisi*, Sayı 21, Şubat, İstanbul, 1972: 24-30.

TIETZE, Andreas. "Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Tahlili", (Çev.: Dursun Yıldırım), *Türk Folkloru Araştırmaları 1981/1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1981: 75-91

TIETZE, Andreas. "Türk ve İran Bilmeceleri" Çev. Deniz Noenan, *Folklora Doğru Dergisi*, Yıl 14, Cilt 5, Sayı 55, Kasım, İstanbul, 1983: 47-55.

TOKATLI, Suzan. "Tapmaca", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 6, Cilt 3, Sayı 24, Kış, Ankara, 1994: 42-44.

TOKATLI, Suzan. "Başkurt Bilmeceleri", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 7, Cilt 4, Sayı 27, Güz, Ankara, 1995: 75-76.

TOSUN, Ayşe. *Edirne Kadıdondurma Köyü Folkloru ve Etnografyası*, Hacettepe Üniveristesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Bitirme Tezi) Ankara, 1982.

TOZ, Hıfzı. *Mu'ammâ-Nâme,* Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Bitirme Tezi), Erzurum, 1983 (27 s.)

TURHAN, Dilek. *Tokatta Afganistan Türkmenleri,* Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Ankara, 1991.

Türk Dünyası El Kitabı, Dördüncü Cild, Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları) "Nogay Türkleri Edebiyatı" Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998: 341-365.

Türk Dünyası El Kitabı, Dördüncü Cild, Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları) "Tuva Türkleri Edebiyatı" Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998: 494.

TÜRKAY, Kaya. "Ali Sir Nevâyî'nin Lûgatları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* 1994, Ankara, 1996: 157-168.

Türkçe Sözlük, Cilt 1, TDK Yayınları, Ankara, 1988.

TÜRKMEN, Fikret. Aşık Garib, Akçağ Yayınları, Ankara,1995.

Türkmen Sovyet Ansiklopedisi, Cilt 5, Aşgabat, 1983: 375

URAZ, Murat. "Halk Edebiyatında Muamma", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 8, Mart, İstanbul, 1950: 39-40.

USLU, Mustafa. "İfade Tarzı Şekil ve Konularına Göre Yozgat Bilmeceleri", *Erciyes Dergisi,* Yıl 14, Sayı 157, Ocak, Kayseri, 1991:21-29.

Uygur Folkloru Antolojisi, Kazakistan İlim Neşriyatı, Almaata, 1998: 282-322.

Uygur Halk Ağız Edebiyatı Kamusu, Şinjiang Halk Yayınevi, Urumçi, 2005.

ÜLKÜSAL, Müstecib. *Dobruca ve Türkler,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966

VASİLİOĞLU, Konstantin. *Masallar, Uygun Sözlar, Bilmecelar,* Stiinta, 2002.

VASİLYEV, Yuriy, M.Fatih Kirişçioğlu, Gülsüm Killi. *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Irmak Tanıtım Taahhüt ve Matbaacılık, Ankara, 1996 (174 s.)

VELİYEV, Kamil. *Elin Yaddası Dilin Yaddası,* Kençlik Neşriyat, Bakü, 1988: 247.

VELİYEV, Vagıf. *Azerbaycan Folkloru,* Maarif Neşriyatı, Bakü, 1985.

YALÇIN, Alemdar, Giyasettin Aytaş. *Çocuk Edebiyatı,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

YAMAN, Ertuğrul, Nizamiddin Mahmud. *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

YANÇEV, Mihail. Mani ve Bilmeceler, Kültür Bakanlığı, Altan Matbaası, Ankara, 2002 (156 s.)

YARDIMCI, Mehmet. "Anadolu ve Dış Türkler Edebiyatlarında Ortak Bilmeceler", *II.Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildiriler* (8-9-10 Aralık 1994) (Haz.: Hasan Avni Yüksel), İlesam Yayınları, Ankara, 1998: 377-399.

YARDIMCI, Mehmet. "Batı Trakya Türkleri Halk Edebiyatı ve Türk Dünyası Folkloruna Mukayeseli Bakış", I.Uluslararası Batı Trakya Türkleri Araştırmaları Kongresi 28-30 Ocak 2005, Münih.

YAVUZ, Muhsine Hekimoğlu. *Azerbaycan Halk Edebiyatı İle Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler – Karşılaştırmalı Örneklerle* –, Can Ofset, Ankara, 1991.

YAVUZ, Muhsine Helimoğlu. "Azerbaycan Halk Edebiyatı İle Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerliklere Genel Bir Bakış" *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri,* Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995: 513-525.

YENİARAS, Orhan. *Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültürel Tarihine Giriş,* İstanbul, 1994: 175-188.

YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu. "Bulgaristan Türk Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 8, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997: 128-137.

YETİŞ, Kazım. *Bir İstanbul Hanımefendisi Samiha Ayverdi'den Türkçenin Nakışları*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1993.

YILMAZ, Metin. "Çuvaş Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,* Cilt 26, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003: 203-217.

YORGANCIOĞLU, Oğuz M. *Kıbrıs Türk Folkloru,* Mağusa, 1980: 439-443.

YUDAHİN, K.K. *Kırgız Sözlüğü 1-2*, (Çev.: Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

YUSUF, Berdak, Mehmet Mahir Tulum. *Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi Sözlük,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

ZAJACZKOWSKİ, Wlodzimierz. "Gagauz Folkloru", *I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (Ayrı Basım), A.Ü.Basımevi, Ankara, 1976: 233-242.

ZUNUN, Mehemmet, Abdülkerim Rahman. *Uygur Helk Eğiz Edebiyatinin Asasliri,* Sincan Helk Neşriyatı, Urumçi, 1982: 420-439.